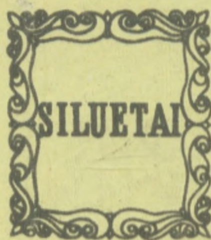

Džuzepė
Tarocis

VERDIS

Džuzepė
Tarocis

VERDIS

SILUETAI

Džuzepė Tarocis

VERDIS

Iš italų kalbos vertė
ALGIMANTAS GUDAITIS

VILNIUS
VYTURYS
1987

84.4It-4
Ta252

Giuseppe Tarozzi
DI QUELL'AMOR...1980
IL GRAN VECCHIO, 1978
SugarCo Edizioni, Milano, Italia

Vertimą recenzavo
ADEODATAS TAURAGIS

T $\frac{4703000000-104}{M856(08)-87}$ 135—87

JO DIDŽIOJI MEILĖ

Po dvidešimties metų
BRUNUI SEGRUI,
draugui iki grabo lentos.

„...jaunystė ima dvejoti, atsilieka, nulenkia galvą ir nebenori eiti su manim".

H. Hesė

„Gyvenimas, patikėkite, teka savo vaga, ir kiekvienas groja savo dūdele, kas jam skirta".

A. Čechovas

„Be muzikos gyvenimas būtų klaida".

F. Nyčė

„Man po ranka pakliuvo iškleręs spinetas, ir netrukus aš ėmiau rašyti natas. Štai ir viskas".

D. Verdis

Pirmas skyrius

SMUKLININKO SŪNUS

Keturi namai aplink bažnyčią su varpine. Iš dešinės klebonija, vidury aikštė, toliau pievos. Už aikštės smuklė, turinti „privilegiją prekiauti alkoholiniais gėrimais". Paprastas, skurdus kaimas plačioje lygumoje; laukai driekiasi kiek akys užmato, medžiai, vanduo, juoda derlinga žemė. Viršuje — neaprėpiamas dangaus skliautas su kuokštiniais debesimis.

Ruduo visur liūdnas, bet čia, Le Ronkolėje, matyt, liūdniausias. Pilkas, nykus, apsnūdęs, tarsi letargo apimtas. Trumpam nusidažo rausvai bei geltonai, ir vėl viskas pilka, padūmavę. Po karštligiško vynuogių skynimo kaimo darbai ilgam sustoja. Valstiečiai anksti išsivaikščioja po namus — diena dabar trumpa, penktą valandą beveik tamsu. Tokiu metu geriausia sėdėti erdvioje virtuvėje, taisyti padargus prie šilto židinio, retkarčiais tarstelėti kokį žodelį. Lauke šilta, ir rūkas tirštas, nors peiliu pjauk. Aplink tylu, tik tarpais amteli šuo, sugirgžda vežimas ar motinos šūkteli vaikus, amžinai kažkur dingstančius.

Vakarienė pusė septynių. Didelės lėkštės sriubos, dešra, duona, ąsočiai lambrusko ar bonardo. Žmonės valgo tylomis, tik retkarčiais kuris nors žvilgteli į židinyje spragsinčią ugnį. Po vakarienės eina miegoti. Taip ir bėga vienodos, monotoniškos dienos. 1813 metai italams neatnešė nieko gera, ypač čia, šiaurėje. Po Napoleono žygio į Rusiją daug Lombardijos, Ligūrijos bei Emilijos valstiečių, apsivilkusių žalia prancūzų kavalerijos uniforma, liko ten, tolimoje šalyje. Sukryžiavę ant krūtinės rankas, jie guli negyvi prie Maskvos ar kur nors stepėje. Didžioji armija paniš-

kai traukėsi, imperatorius skubėjo į sukilimo apimtą Paryžių. Ėmė stigti maisto, ir žmonės išsigando, kad prasidės badas. Metai pasitaikė nederlingi, o pinigai neteko vertės. Norint nusipirkti kilogramą duonos, reikėjo pusę dienos dirbti.

Kaip žinoma, karai brangiai atsieina, ir daugiausia už juos moka vargšai. 1813 metų gale Lombardijos sostinėje buvo baigtas Katedros[1] fasadas. Milane draudžiama prašyti išmaldos. Užkluptas elgetaujant, kiekvienas sveikas vyras siunčiamas į katorgą. Šį potvarkį išleido vicekaralius Eugenijus, tikėdamasis surinkti daugiau rekrutų savanorių. Napoleonas vis dar žaidžia savo žaidimą, ir jam reikia kareivių.

Bėga laikas, įvykiai byra kaip iš maišo. Bonaparto pastatyti milžiniški pastoliai ima baugiai braškėti. Naujienos pasiekia ir kaimą, bet iškraipytos, neaiškios. Sako, imperatorius po Drezdeno mūšio ketina susikauti su sąjungininkų kariuomene prie Leipcigo. Nors praėjo daug mėnesių, į Po upės slėnį vis dar grįžta pakriki būriai kareivių, pabėgusių iš didžiosios armijos,— suvargę, apdriskę, išbadėję dezertyrai. Jie pasakoja baisias, neįtikėtinas istorijas. Kalba apie badą, mirtį, kančias, mūšius, apie klajones po nežinomas šalis, apie svetimų kraštų žmones. Išsižioję iš nuostabos, valstiečiai jų klausosi, aikčioja ir kraipo galvas, nors nelabai ką supranta. Nelaimingi žmonės, neduok dieve, ką jiems teko iškęsti! Le Ronkolėje šių kalbų klausytis renkamasi į smuklę (čia galima nusipirkti ir tabako, ir bakalėjos prekių bei vyno), kurią nuo 1798 metų laiko Karlas Verdis, 1805-aisiais vedęs Luidžę Utini iš Pjačencos. Jis liesas, nešnekus. Ji romi, liūdna, savo gyvenime mačiusi vien rūpesčius ir darbą. Juodu su lankytojais beveik nekalba; rodos, jiems nė nerūpi, kas dedasi pasaulyje. Jie žino: kad ir kas šeimininkautų šalyje — prancūzai, austrai ar kiti,— vis tiek reikės dirbti. Tylėdami aptarnauja klientus, pilsto už prekystalio gėrimus. Niūrioje smuk-

---

[1]Garsioji Milano katedra pradėta statyti 1386 metais, baigta XX amžiuje. Ją statė nežinomi meistrai ir garsūs menininkai, tarp jų Leonardas da Vinčis su Mikelandželu *(Čia ir toliau pastabos vertėjo.)*

lės salėje žemomis lubomis ir storomis medinėmis sijomis dabar dažnai skamba keisti, nesuprantami žodžiai — Smolenskas, Kamenka, Berezina. Į Rusiją patraukė dvidešimt septyni tūkstančiai italų. Nepraėjus nė metams, iš ten negrįžo net pora tūkstančių. Tačiau bėdos dar nesibaigė. 1815-aisiais, nelaimių metais, Napoleonas iš savo vasalų reikalauja naujų kareivių — bet kokių, kad tik šautuvą paneštų. Reikia vėl eiti į karą, vėl vilktis uniformą, vėl gyventi toli nuo namų, kęsti pavojus ir vargą. Visi karai panašūs vieni į kitus. Tačiau šis valstiečiams jau per gerklę lenda; gavę šaukimus, jie neina į rinkimo punktus — stengiasi pasislėpti.

1813 metų lapkričio mėnuo Po lygumoje rūškanas ir lietingas. Iš Italijos Napoleonas gavo patrankų bei kareivių ir jau žygiuoja į Leipcigą. Prancūzų ir sąjungininkų armijos susiduria sekmadienį, lapkričio dešimtą dieną. Kaip tik šį sekmadienį, apie aštuntą valandą vakaro, Le Ronkolėje gimsta Džuzepė Fortuninas Frančeskas Verdis. Smuklėje jau nebėra nė vieno kliento, lauke tamsu, nors į akį durk, tik baltuoja sniegas. Karlas, sužinojęs, kad viskas laimingai baigėsi ir kad aštuonerius metus lauktas jo pirmagimis sveikas kaip ridikas, nulipa žemyn išgerti su negausiais svečiais siklinės vyno. Jis patenkintas, kad gimė sūnus. Anksčiau pradės dirbti ir, kai užaugs, perims smuklę, kaip jis iš savo tėvo, Džuzepės Antonijaus Verdžio.

Protingai tvarkant reikalus, mažiau duodant skolon ir taupant, laikyti smuklę gana pelninga. Tai patikimas verslas. Todėl ir gerai, kad gimė berniukas. Jeigu norės mokytis, galės būti kunigas. Nebloga profesija.

Po dviejų dienų Karlas Verdis išsiruošia į Buseto meriją registruoti sūnaus. Dabar čia Prancūzijos teritorija, Taro departamentas. Iš vakaro, kaip ir dera, kūdikis buvo pakrikštytas ir įregistruotas bažnyčios knygoje lotynų kalba Tačiau Napoleono kodeksas reikalauja gerbti ir pilietines teises. Taigi šį kartą meras liepia užrašyti prancūziškai: *L'an mil huit cent treize, le jour Douze d'octobre, à neuf heures du matin (...) est comparu Verdi Charles, agé de ving huits ans, aubergist domicilié à Roncole lequel nous a présenté un Enfant de sexe masculin (...) et auquel il déclare vouloir donner les prénomes de Josephe-Fortunin-Fran-*

çois[2]. Koks skirtumas, kaip parašyta — lotyniškai ar prancūziškai,— svarbiausia, kad pagaliau Karlas Verdis iš savo santuokos su Luidže Utini turi įpėdinį. Mama jaučiasi gerai, jau vaikščioja. Sunkaus darbo dirbti dar negali, bet vyrui padeda. Gyvenimas grįžo į savo vėžes, ir Karlui Verdžiui teks guviau suktis — juk dabar didesnė šeima. Beje, Le Ronkolėje kitos smuklės nėra. Taigi nėra ir konkurentų. Jei bus sveikas, galą su galu visada sudurs. Kas vyksta kažkur šiaurėje, už šimtų kilometrų nuo čia,— Leipcigo skerdynės, Napoleono žlugimas,— jo nė kiek nejaudina. Ne vargšų reikalas, kas dedasi pasaulyje. Tegu verčiau būna nuolankūs ir paklusnūs. Ir nesuka galvos dėl to, ko nesupranta. Tikriau sakant, tegu suka galvą tada, kai per jų žemes žygiuoja armija ir plėšia namus.

Lyja ir lyja, ištisas savaites. Retkarčiais iš žemo pilko dangaus papučia smarkus vėjas, nors šiaip čia, Po lygumoje, orai dažniausiai šilti. Ruduo ankstyvas, ir jau taip šalta, kad drėgmė kiaurai persmelkia žmogų, tačiau Verdžių smuklėje krosnys dar nekūrenamos. Reikia taupyti malkas, o jeigu kas nors sustiro, gali apsivilkti dar vieną megztinį arba geriau susisupti apsiaustu.

1814-aisiais, kai Džuzepei Fortuninui Verdžiui sukanka vieneri metukai, ramų kasdieninį gyvenimą šiame užkampyje sudrumsčia karas. Sutriuškinę vicekaraliaus Eugenijaus Boarnė armiją, į Le Ronkolę ateina austrai ir rusai. Kareiviai siautėja, plėšia gyventojus, prievartauja nespėjusias pasislėpti moteris. Persigandusi Luidžė Utini su kūdikiu ant rankų prisiglaudžia kaimo bažnyčioje. Marodieriai bažnyčią aplenkia. Jie ne dievo rūstybės bijo — ten nėra ko nudžiauti. Taigi neverta nė laiko gaišti.

Bėga metai, panašūs vieni į kitus. Džuzepė jau turi sesutę Džuzepą. Mergaitė nepaprastai graži, tik silpnaprotė. Luidžė Utini žiūri į dukrelę su neapsakomu liūdesiu. Karlui jos tartum nė nebėra — gydytojas sakęs, kad ilgai negyvensianti. Mažasis Pepinas sunkaus būdo, užsidaręs, nekalbus. Retai šypsosi, nedraugauja su vienmečiais. Ne-

---

[2] 1813 metais, lapkričio dvyliktą dieną, devintą valandą ryto (...) Šarlis Verdis, dvidešimt aštuonerių metų, smuklininkas, gyvenantis Le Ronkolėje, atnešė vyriškos lyties vaiką (...) ir pareiškė norą duoti jam Žozefo Fortiuneno Fransua vardus.

murmėdamas dirba viską, ką liepia tėvas. Neša į stalus stiklines vyno, šluoja kambarius, šluosto dulkes, skaldo malkas, lesina vištas. Jis liesas, gana aukšto ūgio, truputį gunktelėjęs. Dažnai dingsta iš namų, motinos šaukiamas neatsiliepia. Eina toli į laukus, link horizonto, kuris vis tolsta ir tolsta. Arba stovi ir žiūri lyg užburtas į lėtai tekantį drumstą kanalų vandenį. Kai grįžta namo, motina ima priekaištauti, tėvas — barti. Jis išklauso netardamas nė žodžio. Keistas berniukas, ne toks kaip kiti vaikai. Per dieną vos keletą žodžių teištaria. Nežinia, kas per mintys knibžda jo galvoje. Bažnyčia nuo smuklės už poros žingsnių. Mažasis Pepinas, kaip ir daugelis kitų vaikų, tarnauja prie mišių. Bažnyčioje jam patinka visų pirma dėl to, kad čia groja vargonai. Tėvai jau pastebėjo, jog jų keistuolis ir paniurėlis mėgsta muziką. Išgirdęs griežiant po langais klajojantį muzikantą, jis šoka laukan ir grįžta tik šiam nuėjus. Todėl ir tarnauja prie mišių, ir klauso vargonų lyg pakerėtas. Kartą muzika taip užliūliavo vaiką, kad jis nė neišgirdo kunigo, jau trečią kartą prašančio paduoti ampules su vandeniu ir vynu. Galų gale, netekęs kantrybės, kunigas taip niūktelėja muzikalųjį klapčiuką, kad šis atsikvoši tik kūlvirsčiom nusiritęs nuo altoriaus laiptelių. Berniukas atsikelia; jo akys žaibuoja iš pykčio. „Kad perkūnas tave nutrenktų",— burbteli jis kunigui ir išeina iš bažnyčios.

Toks jo būdas. Už gera atsilygina geru. Bet neduok dieve iš jo pasityčioti. Nedovanos. Baisiai išdidus, nepakenčia nė menkiausios neteisybės. Tėvai tat žino, stengiasi prisitaikyti. Beje, šis liesutis, nuolat skaudama gerkle vaikelis nesiliauja jų stebinęs. Gerai, kad jam patinka muzika, bet visur turi būti saikas. O jis, nulikęs valandėlę laisvo laiko, tuoj lekia į bažnyčią pas vargonininką Pjetrą Baistrokį. Žiūrėk, ir pats tuoj ims vargonuoti. Natų nepažįsta, tačiau iš atminties moka pagroti bet kokią girdėtą melodiją. Kai atsisėda prie vargonų, lauke gali snigti, gali plieksti saulė — jam vis tiek. Jei būtų įmanoma, nė namo negrįžtų. Vos ne vos rankomis pasiekia klaviatūrą, o kojomis pedalus, bet kiauras valandas groja ir groja. Baistrokis negali atsistebėti. Pepinas iš tiesų gabus muzikai. Kai šiam nukeipusiam pypliui parodai natas, jis iškart jas įsimena. Tai matydami Karlas Verdis ir Luidžė Utini, ilgai svarstę bei

skaičiavę (gyvenimas brangsta, pinigų truksta, o leisti juos muzikai kaimiečiai nepratę), nutaria pirkti seną, išklerusį spinetą. Vos tik šis leisgyvis instrumentas atsiranda Verdžių namuose, Pepinas atsisveikina su laukais ir kanalais, nustoja tarnauti prie mišių. Kiekvieną laisvą valandėlę, dienomis ir vakarais, mažasis Džuzepė Fortuninas Frančeskas Verdis taip smarkiai spaudo pirščiukais klavišus, taip uoliai groja pratimus, kad po kelių mėnesių vargšas senas instrumentas visai sugenda. Jei spinetas nebus sutaisytas, šis aštuonmetis bamblys dar susirgs. Reikia ieškoti meistro. Taisyti spinetą pavedama Stefanui Kavalečiui. Meistras sąžiningai atlieka darbą, sutaiso viską, ką dar galima sutaisyti, ir spineto viduje priklijuoja kortelę su užrašu: „Aš, Stefanas Kavaletis, iš naujo padirbau bei aptraukiau oda šio instrumento plaktukėlius ir pritvirtinau kitus pedalus; viską padariau už dyką, matydamas didelį jaunojo Džuzepės Verdžio norą mokytis groti šiuo instrumentu. Man to pakanka ir kitokio atlyginimo nereikia. 1821 metai po Kristaus gimimo".

1821 metai iš tikrųjų puikūs. Austrų policija Milane įmeta į kalėjimą Silvijų Peliką[3] ir Pjerą Marončelį[4]. Pjemonte aktyvėja karbonarų judėjimas, ir Viktoras Emanuelis I, tas šiaudinis karalius ir dar prastesnis karo vadas, užleidžia sostą savo broliui Karoliui Feličei. Laukdamas, kol šis atvyks iš Florencijos, regentas Karolis Albertas, jaunesnioji Karinjanų šeimos atžala, sutinka išleisti konstituciją. Milane suimamas dar vienas labai žymus ir gerbiamas žmogus: kartu su kitais patriotais į karališkąsias galeras pasiunčiamas Federikas Konfalonjeris[5]. Devyniasdešimt penki procentai italų neraštingi ir gyvena skurde. Parmos ir Pjačencos kunigaikštystėse padėtis geresnė. Valdant kunigaikštienei Marijai Luizai, suklesti menai, didžiausia reikšmė teikiama pilietinėms profesijoms, platų užmojį įgauna viešieji darbai. Antroji Napoleono žmona liaudies mėgstama, policinis režimas švelnus, mokesčiai

---

[3] Silvijus Pelikas — italų patriotas karbonaras, knygos „Mano kalėjimai" autorius. Tvirtovėje išsėdėjo penkiolika metų.

[4] Pjeras Marončelis — italų rašytojas patriotas, karbonaras, Silvijaus Peliko draugas, aštuonerius metus išbuvo Špilbergo tvirtovėje.

[5] Federikas Konfalonjeris — vienas patriotinio judėjimo, nukreipto prieš Prancūzijos, o vėliau prieš Austrijos jungą, lyderių.

nedideli. Tiesiami keliai, pertvarkomas universitetas, steigiamos naujos mokyklos bei akademijos, statomas didelis tiltas per Taro upę, atidaromi nauji teatrai ir muziejai. Parma tampa mažaisiais Italijos Atėnais. Aišku, ji tik kukli nedidelės kunigaikštystės sostinė. Tačiau tai be galo dailus, žavus, aukštos kultūros, rafinuotas ir labai paprastas miestas.

Faktiškas kunigaikštystės valdovas – Marijos Luizos favoritas, Neipergo grafas, kurį laikraštis *Gazzetta di Parma* vadina „mieliausiu jos didenybės vyru", parašė Meternichui tokį raportą: „Tiek kunigaikštystėje, tiek tarp gyventojų viešpatauja ramybė; apie slaptas draugijas neturime jokių žinių, ir drįsčiau pridurti, kad Italijoje jų nėra, nes šią šalį puikiai pažįstu ir žinau, jog čia niekas negali ilgai būti paslaptyje: žmonės labai plepūs, ir kavinės bei kitos susibūrimo vietos yra tarsi viešos kalbyklos, kur viskas pasakojama ir viskas sužinoma".

Žinios apie įvykius, atsitinkančius kitose Italijos vietose — nuo gretimos Modenos kunigaikštystės iki tolimosios Abiejų Sicilijų karalystės,— į Parmą ateina prislopintos, nudailintos, išsikvėpusios. Po karbonarų sąjūdžio Parmoje, kaip ir kitur, vyksta teismai. Du žmonės pasmerkiami mirti, tačiau Marija Luiza dovanoja jiems gyvybę. Nuosprendis panaikinamas. Valdovė važinėjasi karieta gatvėmis, o minia duoda jai kelią, ją sveikina, ploja katučių, mosuoja skarelėmis. Žmonės gyvena ramūs, patenkinti. Laukuose — geras derlius, klesti amatai, pramonė ir prekyba. Štai kokį Marijos Luizos paveikslą piešia poetas Lamartinas: „Ši graži Tirolio dukra — šviesiaplaukė, žydraakė, balta lyg viršukalnių sniegas ir rausva kaip slėnių rožės,— ši tokių svajingų ir lėtų manierų vokietė, rodos, gali gyventi tik atsirėmusi į vyro širdį".

Sostinėje viešpataujanti gerovė kaime nelabai jaučiama. Čia reikia daug dirbti, žemvaldžiai nejautrūs ir nesupranta, ko nori artistai ir menininkai. Liberalizmui dirva kaime irgi prastesnė. Kiekvienas sukasi, kaip išmano, kad tik galą su galu sudurtų. O sudurti galus pavyksta ne visada. Bet kaimiečiai ramiai kenčia — nuo seno įpratę. Svarbiausia — nenuleisti rankų.

Karlas Verdis su Luidže Utini irgi nenuleidžia rankų.

Beje, dabar, kai Pepinui sukako devyneri metai ir jis baigė pradžios mokyklą, jie atsidūrė kryžkelėje. Ką daryti toliau? Žinoma, berniukas galėtų nutraukti mokslą ir padėti tėvui su motina smuklėje. Arba eiti tarnauti pas pirklį — parneštų namo pinigų. Tačiau širdį skauda pagalvojus, kad toks gabus, taip mokytojo giriamas vaikas turės mesti mokslus (ypač muziką). Antra vertus, ir į mokslą galima nebłogai investuoti kapitalą: reikia tik pakentėti dar bent aštuonerius metus, ir tada Pepinas vargonininkaus bažnyčioje arba dėstys muziką. Apie daugiau ką jie nė svajoti nedrįso. Karlas Verdis šiuo klausimu tariasi su Antonijum Bareciu, kuris Busete varo didmeninę specijų bei alkoholinių gėrimų prekybą. Tai išsilavinęs, plačių pažiūrų žmogus, aistringas muzikos gerbėjas. Pepinas Bareciui ima rodyti savo sugebėjimus: lyg apsėstas spaudo spineto klavišus, groja pratimus, gamas. Pirklys — tipiškas emilietis: geraširdis, rausvažandis storulis didelėmis akimis ir vešliais ūsais. Jis iškart pamato, kad šis pikto veido, it šakalys liesas berniukas iš tiesų labai gabus. Barecis turi didelę patirtį ir puikią klausą. Ne, nereikia vaiko ruošti į vargonininkus. Iš jo gali išeiti talentingas kompozitorius. Karlui Verdžiui jis pataria leisti sūnų toliau mokytis, išsiųsti į Busetą. Pepinas tikrai pateisinsiąs pinigines sąnaudas.

Atėjus 1823 metų rudeniui, atšalus orams, kai medžiai laukų pakraščiuose stovėjo pliki, pajuodę ir dangų virš lygumos niaukė pilki debesys, dešimtmetis Džuzepė Fortuninas Verdis su pradžios mokyklos baigimo pažymėjimu kišenėje išvyko į Busetą. Tėvas jį apgyvendina pas batsiuvį Punjatą, kuris už pastogę ir valgį užsiprašo trisdešimt čentezimų per dieną. Tačiau net šiuos skatikus tėvams nelengva sukrapštyti ir jaunasis studentėlis turi uždarbiauti, kad padengtų bent pusę šios sumos. Kiekvieną sekmadienį ir per šventes Pepinas Verdis pėsčias nueina daugiau nei šešis kilometrus, skiriančius Busetą nuo Le Ronkolės. Parėjęs į kaimą, skuba bažnyčion, kur per giedotines mišias groja vargonais. Už tai gauna trisdešimt šešias liras per metus — maždaug pusę pinigų, kuriuos reikia mokėti Punjatai. Po mišių aplanko tėvus, pavalgo pas juos pietus. Namuose daug nešnekama. Visi Verdžiai tyleniai. Gyvenimas nelengvas, ir, kad vaikas galėtų mokytis, reikia sunkiai

dirbti. Pepinas turi tik du kostiumus: vieną žiemai, kitą vasarai. Šaltu oru apsivelka seną tėvo paltą. Batų teturi porą. Vasarą vaikščioja basas arba avi klumpes.

Kur čia žmogus džiaugsiesi, kur čia bus ramu. Vaikas ne toks kaip kiti. Jo bendraamžiams tokių problemų nekyla. Jie jau dirba ir nesėdi tėvams ant sprando. Verdis, nors ir užsimoka pusę kainos už savo išlaikymą mieste, vis tiek jaučia esąs našta tėvams. O sau, savo pramogoms neturi nė čentezimo. Jo bendraamžio Vagnerio gyvenimas tolimame Drezdene visai kitoks — sotus, patogus. Vokietukas vaikšto į teatrus, lanko gerą mokyklą. Ne tokią kaip aptriušusi Buseto gimnazija, kur gramatikos pradmenis dėsto kanauninkas donas Pjetras Seletis.

Jaunasis Verdis nelabai stropus. Jis protingas, turi gerą atmintį ir greit viską išmoksta. Bet pritingi. Jo nedomina nei gramatika, nei geografija. Jis aistringai mėgsta vien muziką. Punjatos namuose, paskubom paruošęs pamokas, sėda prie spineto, kurį atsigabeno iš Le Ronkolės. Duoda ir duoda per išklerusius klavišus, ir Punjatai topteli, kad berniukas, matyt, ne visai normalus. Ar tik muzika nebus sumaišiusi jam proto? Batsiuviui galvoj netelpa, kad vienuolikos metų vaikas, užuot bėgęs į kiemą žaisti, visą savo laisvalaikį gali praleisti prie spineto, skambindamas romansus, pratimus, gamas, akordus. Kad bent instrumentas būtų geras. O Pepinas susikaupęs bėgioja pirštais per klaviatūrą ir nieko nemato, nieko negirdi, vien jo akys blizga. Kas jam darbo dėl pamokų. Jis groja, ir baigta. Punjata kraipo galvą. Nesupranta, ir tiek. Dievai žino, kas per nuomininkas pas jį apsigyveno.

Na o Antonijus Barecis didžiai patenkintas. Jis teiraujasi apie berniuko mokslą, elgesį, o kai sužino, kad vaikas nieko daugiau neveikia, tik mokosi ir groja, supranta, jog neapsiriko. Jis įtaiso Pepiną į miesto muzikos mokyklą ir paveda jį globoti Ferdinandui Proveziui, kuris yra ne vien mokyklos direktorius, bet ir kapelmeisteris, ir Buseto Filharmonijos draugijos vargonininkas bei chormeisteris. Dabar tegu jis suka galvą, ką galima padaryti iš šio nekalbaus, lieso paauglio.

Provezis — gana keisto būdo, ūmus ir šiurkštus žmogus. Anarchistas. Jis taip nieko ir nepasiekė, nors jam nestigo

nei talento, nei galimybių. Turėjo prirašęs daugybę muzikos kūrinių, prigrūdęs stalčius simfonijų, operų, mišių, koncertų, kantatų. Tačiau neturėjo galingų užtarėjų, nesugebėjo patikti impresarijams. Pagyvenęs kiek laiko Milane, nusprendė, kad dideli miestai ne jam. Grįžo į gimtąjį Busetą, pas savuosius. Labiausiai Proveziui patinka būti kapelmeisteriu, nes nereikia nei lankstytis, nei meluoti, nei pataikauti. Dirbdamas šį darbą, jis jaučiasi laisvas, o Proveziui nieko nėra brangesnio už laisvę. Be muzikos pradmenų, Džuzepė Verdis išmoks iš jo labiau už viską mylėti laisvę. Provezis nėra muzikos mokytojas. Jis groja savaip, kaip kompozitorius. Ir mažai ko gali vaikiną išmokyti. Matyt, moke jį daugiausia kompozicijos ir kontrapunkto. O čia reikia fantazijos. Mokytojas ir mokinys greit susidraugauja. Jie tuščiai nekalba, supranta vienas kitą be žodžių.

Taip jaunasis Pepinas žengia pirmuosius žingsnius muzikoje. Jo laukia sunkus, sudėtingas gyvenimas, bet jis žino: kito kelio nėra, šis vienintelis, ir eis juo iki galo.

Antras skyrius

ŠEŠI ŠIMTAI LIRŲ PER METUS

Džuzepe Verdis visuomet prisimins Busetą, gramatikos, istorijos, matematikos ir muzikos teorijos pamokas, senąjį spinetą, pokalbius su Proveziu; dienų, praleistų tykiame, mieguistame miestelyje, kurį jo gyventojai - tiek „kasuotieji" (konservatoriai), tiek „kokardininkai" (pažangieji) — su pasididžiavimu vadina mažyte sostine, kur laikas teka ramiai ir vienodai, Džuzepė Verdis neužmirš iki pat savo mirties, nors niekad nemėgs apie jas daug kalbėti. Šiaip ar taip, Busetas paliks pėdsaką jo širdyje.

Kartais jis ima ilgėtis kaimo ir Le Ronkolės kanalų, takučių, vedančių į lauką, į daržinę ar kiemą; ištrūkęs iš smuklės, jis vaikščiodavo jais, laukdamas, gal ateis klajojantis muzikantas su smuikeliu ar kitu instrumentu, ateis, užgros, ir jis užmirš viską pasaulyje. Būna dienų, kai jį ima graužti sąžinė dėl tėvų, kurie nuo aušros iki sutemų lieja

prakaitą, kad jis galetų mokytis Ne pailseti neturi kada Bloga būti neturtingam, bloga, kai tavo gyvenime nera jokios prošvaistės, ramybės, laisves, kai reikia nuolat prieš ką nors nugarą lenkti. Štai kokios mintys drumsčia mažajam Pepinui Verdžiui galvą, kai ji nebuna užvaldyta muzikos. Jis veja jas šalin, nes reikia dirbti, galvoti apie ateitį. Jei sėdėsi rankas sudėjęs ir liūdesi, nieko gyvenime nepasieksi.

Reikia galvoti apie ateitį. Keista, bet šis trylikos ar keturiolikos metų vaikas, kuris neturi pinigų ir nesitiki gauti palikimo, ateitį vaizduojasi ne kaip savaime ateisiantį smagų, kupiną nuotykių gyvenimą. Jam tai darbas, nuolatinis įkyrus rūpestis Ateitis rimtas dalykas, ir jau dabar reikia dėl jos kovoti, negaišti nė minutes. Tik ką daryti klausyti Selečio, kuris kalbina jį eiti į kunigus, gilinti savo žinias, juoba kad jam taip sekasi lotynų kalba (anot Selečio, kas iš tos muzikos), ar Provezio, primygtinai rekomenduojančio atsidėti vien muzikai, kuriai jis turįs nepaprastų gabumų.

Tiesą sakant, jei būtų jo valia spręsti, jei galėtų rinktis pasikliaudamas tik instinktu, jau seniai būtų pasirinkęs muziką. Tačiau Pepinas Verdis nelaisvas. Šiuo metu jam neduoda ramybės mintis, kaip praturtėti, išbristi iš skurdo, pagerinti savo materialines sąlygas bei padėtį. Ši mintis ir bus didžiausia paskata, kol jis subręs. Bet Pepinas abejoja ir svyruoja neilgai. Antonijui Bareciui pritariant, penkiolikmetis Džuzepė Verdis pasirenka savo kelią: jokių seminarijų, jokių sutanų. Jis bus muzikas. Blogiausiu atveju visada galės vargonininkauti kokioje nors bažnyčioje arba dėstyti muziką mokykloje. Pepinas pradeda rašyti pirmuosius kūrinėlius — koncerto apmatus (beje, gana elementarius), kariškus maršus dūdų orkestrui, bažnytinę muziką, o 1828 metais parašo net simfoniją, kuri atliekama velykų proga. Be to, jis aranžuoja ištraukas iš operų dūdų orkestrui, kuria šokių muziką. Kaip tik dabar jaunasis Verdis — dažnas svečias Barecio namuose, kur renkasi Buseto Filharmonijos draugijos nariai. Čia jis pagaliau gauna groti tikru fortepijonu — ne mokykloje, o namų aplinkoje. Tai „Fricas", pagamintas pačioje Vienoje. Firma ne itin garsi, bet čionai tikras fortepijonas.

Vėliau šis prastai apsirengęs berniokas lyg iš medžio kamieno ištašytu veidu Barecio namuose ima svečiuotis kasdien, išbūna nuo ryto lig vakaro. Dažnai sėdasi už stalo drauge su šeimininkais, kartais pasilieka net vakaroti. Norėdamas bent kiek atsilyginti sinjorui Antonijui, padeda jam tvarkyti sąskaitas, registrus, faktūras. Be to, moko dainuoti ir groti fortepijonu šeimininko dukrą Margeritą. Tai švelni, drovi, geraširdė mergaitė didelėmis tamsiomis akimis. Vienas pirmųjų Verdžio biografų, busetietis Džuzepė Demaldė taip ją aprašo: „... jauna, graži, romi, miela, nestokojanti gero skonio ir blaivaus proto..." Puikios savybės, nors, antra vertus, ne tokios jau retos. Ši drovi komersanto iš Po lygumos dukra vešliais juodais plaukais, krintančiais ant lieso išblyškusio veido,— Verdžio bendraamžė. Ji aklai klauso savo muzikos mokytojo, kuris, nors ir gana išprusęs, amžinai paniuręs, šiurkštus. Vis dėlto jaučia jam kažką daugiau nei paprastą simpatiją. Tokio jausmo dar nėra patyrusi. Mergaitė rausta lyg aguona, kai Pepinas sėdi šalia ir aiškina, kaip reikia laikyti ant klaviatūros rankas, judinti pirštus, dainuoti, įkvėpti, iškvėpti. Žinoma, ji stengiasi neišsiduoti. Ir šiaip santūri bei uždara, dar labiau užsisklendžia. Pepinui dėl to nė kiek ne lengviau. Pagalvojęs, kad už viską skolingas Barečiui, kad dar negali pats verstis ir apsieiti be kitų pagalbos, jis netveria iš apmaudo. Gal pabandžius laimę konkurse dėl Soranjos vargonininko vietos? Tai ne kažin kas, bet parneštų namo keletą lirų. Todėl, vos sulaukęs šešiolikos metų, paduoda Soranjos parapijos bažnyčios tarybai prašymą: „... Nuolankiai prašau gerbiamąją Tarybą leisti man dalyvauti konkurse. Pažadu kuo stropiausiai, negailėdamas jėgų dirbti šį darbą ir neapvilti tų, kurie man šias pareigas patikės. Prašau gerbiamąją Tarybą priimti nuoširdžiausią mano pagarbą. Nuolankus jūsų tarnas Džuzepė Verdis".

Reikia pripažinti, kad Pepinas, nors dar beveik vaikas, žodžius „nuoširdžiausią mano pagarbą", „nuolankus jūsų tarnas" į prašymą įterpia labai nenoromis, tik Barecio pamokytas ir primygtinai prašomas. Tačiau Verdžio kandidatūra atmetama. Didžiai gerbiama Soranjos parapijos bažnyčios taryba į šią vietą priėmė Luidžį Raimondį di Montičelį d'Ondžiną, išdėsčiusį savo prašymą šleikščiai

nuolankiu tonu ir, matyt, turėjusį įtakingesnių užtarėjų. Tada Barecis pasirūpina, kad Pepinas galėtų atsirevanšuoti, ir kartu su Proveziu surengia autorinį koncertą, į kurio programą įtraukia labiausiai pasisekusius jaunojo Verdžio kūrinius. Savaime suprantama, iki šedevrų jiems dar toli. Tai įvairūs programiniai kūrinėliai, gana prastai parašytos muzikinės temos — žodžiu, nieko, kas pranašautų greitai iškilsiantį genijų. Tiesa, yra ir originalių melodijų, kai kur jaučiamas temperamentas, santūri jėga, bet ne daugiau, nors Provezis, rašydamas kvietimus į koncertą, naudojasi proga ir savo mokinį pagiria: „... to genijaus, kuris šiandien kyla ir greitai taps gražiausia mūsų Tėvynės puošmena".

Na, o pats Verdis nei laiko save genijum, nei jaučia širdy liepsnojant šventąją meno ugnį. Kartais šį nevykusį kandidatą į vargonininkus apima liūdesys: jam atrodo, kad jis niekam nereikalingas. Ak, kaip norėtų ištrūkti iš šito provincijos miestelio — čia per ankšta. Jį vilioja Milanas, bet kol kas Lombardijos sostinė — tik neįgyvendinama svajonė. Verčiau apie jį negalvoti, o mokytis ir laukti geresnių laikų. Be to, yra Margerita. Jaunuoliai kuo toliau, tuo labiau drąsėja; jų pašnekesiai darosi vis ilgesni, o žvilgsniai — įdėmesni. Matyt, mezgasi pirmoji meilė. Turbūt Pepinas galvoja apie santuoką su šia miela, nuolankia mergaite, kuriai tėvas, reikia manyti, duotų nemažą kraitį,— tokios progos negalima praleisti.

1831 metais Busete apiplėšiami keli namai. Šios vagystės įvaro baimę miestiečiams ir, žinoma, Barecio žmonai. Turtingo komersanto namai — didelė pagunda įžūliems plėšikams. Jeigu, be Antonijaus, šalia gyventų dar bent vienas vyriškis, būtų ramiau. Svarbiausia, patikimas vyriškis. Ir ji pasiūlo jaunajam Verdžiui gražų kambarį. Vis tiek jis kiauras dienas praleidžia pas juos — namuose ar parduotuvėje,— tai galėtų čia ir nakvoti. Verdis sutinka, ir netrukus iš batsiuvio Punjatos persikrausto pas Barecį. Dabar jis turi geras sąlygas ir gali skambinti tikru fortepijonu. Šeimininkė juo pasitiki, o Barecis kuo toliau, tuo labiau viliasi, kad šio vaikino laukia puiki muziko ateitis. Jo manymu, Busete Pepinas jau išmoko visa, ką buvo galima išmokti. Provezis irgi perteikė jam savo žinias. Dabar reikia rimtesnės mokyklos, kuri padėtų tvirtus pagrindus

jo karjerai. Kam abejoti? Tegu Pepinas važiuoja tobulintis į Milaną. Tik iš kur imti pinigų? Tris šimtus lirų per metus Barecis gali duoti. Ne daugiau. Bet trijų šimtų neužtektų net reikalingiausiems dalykams. Būtų gerai, kad antra tiek duotų Buseto Labdarybės draugija — kaip stipendiją, pašalpą ar kaip dovaną,— visaip galima pavadinti. Šis sumanymas ne beviltiškas, tačiau ir ne toks paprastas. Pirmiausia reikia įtikinti tėvą, Karlą Verdį, kad jis pagal visas taisykles surašytų prašymą Labdarybės draugijos direkcijai ir pasiųstų peticiją Parmos kunigaikštienei Marijai Luizai.

Taip ir padaroma. Bet ne paslaptis, kaip tokie reikalai tvarkomi: biurokratiniam vilkinimui, atidėliojimui galo nėra. Pasibaigia vasara, ateina ruduo, paskui — žiema, o atsakymas vis dar negautas. Gyvenimas Busete teka po senovei, po senovei dūsauja Džuzepė Verdis. Kada gi bus nuspręsta jo ateitis? Tėvas taip pat nerimauja. Jau tiek metų sūnus tos muzikos mokosi, laikas baigti. Tai, be abejo, labai garbingas mokslas, tik neduoda jokio pelno. Jis, Karlas, daugiau negali tempti. Nori, kad Pepinas pagaliau pradėtų rimtą karjerą. Kad jo vienturtis pats užsidirbtų duoną. Į šeimą kiekvienas turi įnešti savo dalį, o Pepinas vis dar iš namų neša.

Ateina 1832 metai, ir sausio mėnesį Labdarybės draugijos administracija praneša, jog „Džuzepė Verdis, Karlo sūnus, muzikos mokyklos mokinys, pavyzdingo elgesio ir didžiai stropus", bet, priduria, iš nepasiturinčios šeimos, neįstengiančios duoti jam lėšų pradėtai karjerai tęsti"; tuo remdamasi draugijos administracija nutaria Džuzepei Verdžiui padėti ir paskiria trijų šimtų lirų kasmetinę pašalpą, kurią mokėsianti „ketverius metus", kad jis galėtų baigti mokslą.

Iš tikrųjų gera naujiena. Dabar Milanas — nebe žavinga svajonė, nebe uždraustas vaisius. Tai beveik tikrovė. Galima kurti konkrečius planus. Ateina pavasaris, ir Po lyguma nusidažo visomis spalvomis — žydras dangus, žalios pievos ir medžiai, raudona žemė ir saulėlydžiai. Dienos ilgesnės, vakarai šiltesni, naktys švelnios. Pavasaris. Per jį Milanas dar labiau priartėja. Sinjora Bareci pamato, kad Margerita ir Pepinas labai meiliai vienas į kitą žvilgčioja.

Jinai įsikiša ir kaip kirviu kerta. Pamokos gerai, muzika puiku, bet jaunuoliai daugiau negali likti vienu du ir duoti dingstį piktoms paskaloms mieste. Dabar Margerita netenka nė to trupučio laisvės, kurį motina jai buvo davusi. O Pepinas verčiau tegul apie mokslą galvoja ir susitvarko gyvenimą. Paskui bus matyti. Taigi sinjora Bareci labai patenkinta, kad vaikinas vyksta į Milaną. Išsiskyrimas tik į naudą: jeigu jausmas tikras, jis neišblės. Jeigu ne, tai greit praeis, ir kalba bus baigta.

1832 metais, vieną karštą vasaros dieną, Verdis atvyksta į Milaną ir birželio 22-ąją įteikia drąsų prašymą, veikiau maldavimą, Imperatoriškajai Lombardijos—Venecijos karalystės vyriausybei priimti jį studentu su stipendija į Imperatoriškąją Milano konservatoriją. Rašydamas prašymą, Verdis supranta žengiąs svarbiausią savo gyvenime žingsnį. Milano konservatorija – jo svajonių viršūnė. Jis su baime prisipažįsta išėjęs iš stojamojo į konservatoriją amžiaus: „... man jau 18 metų, bet tikiuosi egzaminus išlaikyti sėkmingai".

Deja, egzaminų jis neišlaiko. Kai karštą vasaros rytmetį Džuzepė Verdis, Karlo ir Luidžės Utini sūnus, paskambina Heinricho Herco Kapričą *A-dur*, egzaminų komisija, kuriai pirmininkauja Frančeskas Bazilis, tik nosį rauko ir antakius kilnoja. Kompozicijos egzaminas, aišku, sekasi geriau, patinka jo melodijų lengvumas. Bazilis ataskaitoje konservatorijos prezidentui grafui Sormaniui rašo: „Išklausęs keletą jo paties kūrinių, visiškai sutinku su sinjoru Pjantanida, vicedirektorium ir kontrapunkto dėstytoju, kad jeigu jis stropiai ir kantriai mokysis kontrapunkto taisyklių, galės valdyti savo fantaziją, kurios jam iš tiesų nestinga, ir, reikia manyti, pasieks puikių rezultatų kompozicijos srityje... Leidžiu sau pridurti, kad mokinių daug, patalpos ankštos ir man nuolat tenka klausytis skundų dėl sunkių mokymosi sąlygų, ypač fortepijono klasėje, kur mokiniai turi tik vieną instrumentą".

Nieko nepadarysi: vietos mažai, jaunuolis jau išėjęs iš stojamojo į konservatoriją amžiaus ir neturi ypatingų gabumų. Antra vertus, jis ne karalystės pilietis. Atsakymas gali būti tik neigiamas. Be to, vienas egzaminatorius, teorijos specialistas Antonijus Andželeris, tiesiog pamišęs dėl

grojimo technikos ir rankų laikymo, mano, kad „Verdis nemoka ir niekad neišmoks groti fortepijonu". Savaime suprantama, komisijos nariai yra vieningos nuomonės. 1832 metų liepos 9 dieną komisija ramia sąžine paskelbia nuosprendį, ir Milano gubernatorius grafas Francas Hartingenas leidžia konservatorijos direkcijai atmesti prašymą, iš kurio jaunasis busetietis daug tikėjosi.

Tai dar ne galas. Bet Verdis jaučiasi lyg lazda per galvą gavęs. Šio smūgio pasekmės gali būti dramatiškos. Per aštuoniolika savo gyvenimo metų Verdis labai mažai turėjo laimingų valandėlių. Neįtikėtinai ryžtingai skynėsi kelią pats. Mokėsi, kaip galėjo, kiekvieną laisvą minutę skyrė darbui, užmiršo esąs jaunas. Jis jaučiasi kaltas ir prieš tėvus, kurie dėl jo tiek aukojosi. Vaikinas jau seniai svajoja tik apie tai, kad įstos į Milano konservatoriją, kad pagaliau ims rimtai studijuoti ir jam nebereikės rausti prieš kraštiečius. Milanas — jo Meka, gyvenimo tikslas. Apie tai kalbėjo ir su Margerita. O dabar, po tiek svajonių ir vilčių, jį užgriūva žiauri, negailestinga tikrovė. Nei konservatorijos, nei diplomo, nei rimtų studijų.

Visą savo gyvenimą niūrusis valstietis iš Le Ronkolės neužmirš šių egzaminų. Didesnio įžeidimo nėra patyręs. Nė girdėti nebenorės apie profesorius, diplomus, atestatus, egzaminus. Savo rašomojo stalo stalčiuje saugos dokumentus, susijusius su jo prašymu priimti jį į konservatoriją, ir trumpą, sausą prierašą: „1832 metų birželio 22 diena. Džuzepės Verdžio prašymas priimti jį į Milano konservatoriją. Atmestas". Žaizda neužgis iki pat mirties. Į jokias mokyklas daugiau nė nebandys stoti. Neapsimoka. Dabar galės visiems girtis esąs tik savamokslis. Bet jį sukirtusiems profesoriams neatleis. Ir nemėgs apie šiuos egzaminus kalbėti. Verdis jaučiasi išmestas už borto, priverstas atsisakyti garbės gauti oficialų diplomą, kuris jo kilmės žmogui ypač svarbus. Kad galėtų toliau mokytis, duoda pamokas. Pinigų, kaip visada, trūksta. Kol kas gyvena Santa Martos kvartale, savo gramatikos mokytojo iš Buseto, dono Selečio, sūnėno namuose. Šeimininkas nejaučia simpatijos įnamiui — su šiuo stuobriu, stačioku ir paniurėliu nei pakalbėsi iš širdies, nei pajuokausi. Milanas Verdžiui

nepatinka. Miestas jam svetimas, priešiškas, nejaukus; jis čia neranda sau vietos.

Jis pradeda lankyti Vinčenco Lavinjos pamokas. Tai gana žinomas melodramatiškų kūrinių kompozitorius, konservatorijos solfedžio dėstytojas ir „La Skalos" klavesinistas. Dėl skurdo ir patirtos gėdos Verdis tampa dar uždarėsnis ir liūdnesnis. Jis nedraugauja su savo bendraamžiais, neina į miestą pasivaikščioti, paspoksoti į krautuves, gatves, aikštes, paminklus. Kartą jam net šauna į galvą mesti muziką, grįžti į Busetą ir kaip nors verstis. Sėkmė atrodo nepasiekiama svajonė, iliuzija, chimera. Vis dėlto jis nepasiduoda. Kito kelio nėra. Tą jis tvirtai žino. Užsisklendžia kambaryje ir mokosi, groja, rašo natas. Išeina tik pas Lavinją. Kartais užsuka į „La Skalą". Čia viešpatauja Donicečio ir Merkadantės operos. Kartais statomas Belinis, kartais — Rosinis (tik ne „Vilius Telis", paskutinis jo šedevras). Užsienio kompozitorių čia nėra nė vieno. Mokydamasis pas Lavinją, karštą Paizielo gerbėją (jam muzika sustojo prie šio grakštaus ir genialaus verksnio), daro didelę pažangą. Bet dramatinės muzikos požiūriu ši mokykla Džuzepei duoda labai nedaug, beveik nieko. „Prisimenu,— pasakos jau išgarsėjęs Verdis,— vienoje mano simfonijoje jis perdirbo pagal Paizielą visą instrumentuotę. Na, palauk, tariau sau ir daugiau nerodžiau jam nė vieno gero kūrinio; trejus pas Lavinją praleistus metus rašiau tik kanonus ir fugas, tik fugas ir kanonus su įvairiausiais padažais. Niekas manęs nemokė nei instrumentuotės, nei kurti dramatinę muziką". Galime juo tikėti. Tokia tada buvo Italijos muzikinė aplinka. Nė pats gerai nesuvokdamas, ko nori, jaunuolis kėlė sau reikalavimus, su kuriais panašūs į Lavinją mokytojai negalėjo sutikti. O kokios iš tiesų buvo Verdžio nuotaikos tais metais? Iš jo paties beveik nieko apie tai nežinome. Pamėginkime viską įsivaizduoti dedukcijos keliu. Taigi, kilęs iš valstiečių, mokosi nedaug, nesistemingai. Planai ir tikslai labai neaiškūs. Geidžia operų kūrėjo šlovės, o labiausiai — pinigų. Jis arba kupinas ryžto, arba dvejoja, arba pernelyg išdidus. Arba nei vienoks, nei kitoks, arba šioks ir toks tuo pat metu. Nuo vaikystės kenčia skurdą, nepriteklius, pažeminimą, rašo prašymus, peticijas. Tad nieko nuostabaus, kad, perėjęs šį gy-

venimo tarpsnį, Verdis nusivilia, mano tik veltui švaistęs savo gyvenimo dienas vaikydamasis neišsipildysiančią svajonę, užrištomis akimis eidamas lenktynių su pačiu laiku. Toks yra Džuzepė Verdis aštuoniolikos—dvidešimties metų. Šis jaunuolis gal dar nepažįsta savęs, nemoka teatro ir muzikos pasaulio taisyklių, neturi patirties, gero išsilavinimo, bet yra tvirtai pasiryžęs išbristi iš skurdo, nepriteklių ir vargo, žūt būt atsigriebti, susikurti kitokį gyvenimą. Kaip ir anksčiau, teturi du kostiumus, abu padėvėtus. Apie etiketo taisykles beveik nieko nenutuokia. Salonuose nesugeba palaikyti pokalbio. Neturi globėjų. Visas jo turtas talentas, valia ir begalinis atkaklumas.

Siekdamas įgyti daugiau muzikinių žinių, jis transkribuoja didžiųjų kompozitorių — Korelio, Marčelo, Bacho, Mocarto, Hendelio, Bethoveno kūrinius. Studijuoja juos nepaprastai kruopščiai, viską užmiršęs, kone įtūžęs. Stengiasi išlavinti ranką. Dirba kiauras dienas, neturi jokių pramogų. Nebent, kai pavargsta ir nori išsiblaškyti, paskaito kokį istorinį arba nuotykių romaną. Arba Bibliją. Kuo toliau, tuo didesnis darosi pesimistas, nepasitiki niekuo, vien pačiu savimi. Šis Verdžio gyvenimo Milane tarpsnis — ketveri metai, praleisti su Lavinja — nulemia jo charakterį. Ir šiaip uždaras, dabar jis dar labiau užsisklendžia. Tai paniuręs egoistas, su kuriuo neįmanoma susikalbėti. Kai 1833 metų liepos mėnesį gauna žinią apie savo pirmo muzikos mokytojo, maestro Ferdinando Provezio, mirtį, Verdis niršta ir sielvartauja. Jis taip mylėjo Provezį, o negali nė į jo laidotuves nuvykti: kelionė iš Milano į Busetą ne jo kišenei. Proveziui už daug ką skolingas. Mokytoją ir mokinį siejo nuoširdi pagarba vienas kitam ir abipusis pasitikėjimas. Argi šis vaikinas iš Le Ronkolės ne iš Provezio perėmė meilę laisvei, įprotį sakyti tiesą ir niekinti kompromisus?

Provezis davė jam skaityti Alfjerį[6], paskatino jį, penkiolikmetį berniuką, sukurti kantatą „Sauliaus beprotybė" pagal šio poeto iš Ascio miesto eiles. Provezis mokė jį kontrapunkto taisyklių ir retkarčiais užleisdavo jam savo vietą prie Buseto katedros vargonų. Taigi tikrasis Verdžio mokytojas yra Provezis, ne Lavinja. O dabar negali jo nė paly-

---

[6] V i t o r i j u s A l f j e r i s italų rašytojas patriotas

dėti į paskutinę kelionę. Turi sėdėti Milane. Koks šlykštus, nepakenčiamas skurdas! Ar ilgai dar teks jį kęsti?

Miestas, kuriame Verdis leidžia sunkias ir liūdnas mokslo dienas, gyvas, svetingas ir mielas, pilnas žmonių. Gyvenimas čia neblogas, nors atmosferą kaitina bręstantis sąjūdis. Madzinio prieš metus įkurtos patriotinės organizacijos „Jaunoji Italija nariai paskelbiami valstybiniais nusikaltėliais. Garsiausiuose Milano salonuose Konfalonjerio, Mafejo, Beldžojozo ir Mandzonio — tik ir kalbama apie išsivadavimą iš Austrijos jungo ir tautos vienybę. Knygynuose grobstyte grobstoma paskutinė literatūros naujiena Masimo d'Adzeljo dvitomis „Etorė Fieramoska, arba Turnyras Barletoje"; daugiau kaip prieš metus išėjusi Silvijaus Peliko knyga „Mano kalėjimai" taip pat turi didžiulį pasisekimą.

Tarp Peliko bei d'Adzeljo skaitytojų yra ir Verdis. Tačiau negalima tvirtinti, kad Italijos vienybė ir nepriklausomybė jau dabar neduoda jam ramybės. Kol kas jį jaudina kitkas. Verdžiui dvidešimt metų. Apie tai pagalvojus liūdna darosi. Jo amžiaus Rosinis jau buvo garsus, Mocartui plojo visas pasaulis, sklido kalbos apie Belinio talentą. O jis vis dar mokosi pas Lavinją ir neturi aiškios perspektyvos. Tiesa, Proveziui mirus, liko laisvos Buseto muzikos mokytojo ir katedros vargonininko vietos. Bet tai nedidelė laimė ir apie šlovę nėra ko nė kalbėti, nors darbas geras, alga pastovi ir dar šis bei tas. Savaime suprantama, Antonijus Barecis imasi žygių, kad šios vietos tektų jo globotiniui.

Tačiau Verdžio nemėgsta klebonas. Buseto katedros dekanas turi savų priežasčių nesutikti su šiuo paskyrimu Visų pirma jautė antipatiją tam laisvamaniui Proveziui — jis niekad nesilankstė prieš bažnyčios hierarchus, nepripažino jų valdžios. Todėl kreivai žiūri ir į jaunuolį iš Le Ronkolės, kuris, sako, bjauraus būdo ir labai išpuikęs Donas Džanas Bernardas Balarinis išsisukinėja, atsiprašinėja, vilkina atsakymą. Šiam užsispyrusiam intrigantui visur tik ir vaidenasi revoliucionieriai. Galų gale jis taip sudrumsčia vandenį, jog katedros vargonininko vieta Verdžiui atsakoma. Ją užima Sormanis, toks nevykėlis, kad, anot to meto kronikų, „per jo kaltę sekmadieniais dažnai

---

Džuzepe Madzinis vienas Italijos risordžimento vadų

sužlugdavo giedotinės mišios". Vėliau, nepasisekus mėginimui surengti konkursą, Sormanis buvo atleistas ir jo vieton priimtas kitas nežinomas vargonininkas, Džovanis Feraris.

Tiek šlykščių rietenų ir intrigų dėl paprasto vargonininko vietos! Verdžiui liūdna. Jis žino, kad Busete jam, kaip vargoninikui ar muzikos mokytojui, niekas negali prilygti. Bet taip pat žino, jog ši vieta — garantuotas uždarbis, materialinė nepriklausomybė. Juk jis neturi tokių galimybių kaip jo bendraamžis Richardas Vagneris, kuris studijuoja Drezdeno universitete, klausosi estetikos ir filologijos paskaitų, rašo į žurnalus, keliauja, sukinėjasi tarp „auksinio jaunimo" Prahoje. Pepino visai kiti, gana riboti horizontai. Jis gyvena Milane po senovei. Jo mokytojas — tas pats ribotų pažiūrų Lavinja — patenkintas „mokinio stropumu ir gabumais". Verdis gerai užsirekomenduoja Filharmonijos draugijos surengtame labdarybės vakare: atliekant Haidno „Pasaulio sutvėrimą", tiesiog paskutinę akimirką pakeičia dirigentą. Semiasi patirties ir žinių, kur tik gali,— kuo dažniau lankosi „La Skaloje", kone atmintinai kala Donicečio partitūras. Bet su pinigais vis striuka. Buseto Labdarybės draugija, sužinojusi, jog Verdis nepriimtas į konservatoriją, nė nemano grąžinti Bareciui trijų šimtų lirų, kurias, kaip ir kitus tris šimtus, tas buvo davęs Pepinui, kad šis galėtų Milane gyventi ir mokytis. Tėvas negali jam padėti, nori, kad sūnus jau pats uždirbtų pinigų. Meilė Margeritai (tiesą sakant, iš Verdžio pusės šaltoka) negali baigtis santuoka, kol būsimasis vyras neturės nuolatinės tarnybos ir pastovaus uždarbio. Tačiau tai dar ne viskas. Labiausiai Verdį siutina Buseto tūzai, kurie žino, kad jis priklauso nuo jų, kad turi būti dėkingas ir lenktis Bareciui į kojas. Aišku, jis dėkingas, bet šis jausmas jį slegia, erzina, trukdo gyventi. Jis nebenori grįžti į šitą miestelį, kur net vargonininko vieta jam atsakyta. Verdis gyvena Milane, mokosi, kenčia. Gavęs žinią apie sesers Džuzepos mirtį, visai nereaguoja. Nerodo kitiems savo skausmo. Antra vertus, sugebėjimą ramiai sutikti blogas naujienas paveldėjo iš valstiečių. Nė dabar nevažiuoja į laidotuves. Vis per tuos prakeiktus pinigus.

Galų gale įvyksta šiokių tokių permainų. Buseto kate

dros vargonininko ir muzikos mokytojo vietas, kurias iki šiol turėjo vienas asmuo, nutarta pavesti dviem žmonėms. Pirmasis šią žinią gavo iš Parmos Džuzepė Demaldė, Buseto Labdarybės draugijos kasininkas, kuris, kaip ir Barecis, buvo Verdžio globėjas. „Svarbiausias žingsnis jau žengtas,— rašo jis laiške.— Kaip tikriausiai esate girdėjęs, nutarta, kad Buseto Opera, jeigu Feraris norės, pasiimtų jį pas save; taigi duokite ramybę Labdarybės draugijai". Kitame laiške Demaldė Verdžiui diplomatiškai pataria: „Tik nereikia rodytis patenkintam dėl šios pirmos pergalės; truputėlį palaukę, žiūrėsime, kokių žygių imsis mūsų priešai". Po kelių eilučių rašo: „Svarbiausia, įtikti (*sic!*) podestai ir nesupykinti klebono bei įtakingų jo bendrų; verčiau būkite su jais kilniaširdis ir patiklus, kad jie suminkštėtų ir palaikytų jūsų pusę. Matysite, tikrai jus palaikys. Gerai dėkitės į galvą, ką jums sakau, nes turiu šiokią tokią gyvenimo patirtį".

Aišku, kyla barniai tarp klebono ir „kokardininkų" Tačiau 1836 metų kovo mėnesį Verdis Parmoje pas maestro Džuzepę Alinovį išlaiko egzaminą ir gauna pažymėjimą, kuriame liudijama, jog kandidatas į muzikos mokytojo vietą „taip išmano savo meną, kad gali dėstyti muziką ne vien Busete, bet ir Paryžiuje arba Londone". Dabar ši vieta tikrai bus jo, juoba kad jis dar turi Lavinjos išduotą charakteristiką, kurioje šis ne tik rašo, kad „Džuzepė Verdis iš Parmos kunigaikštystės Buseto miesto pas mane pagirtinai studijavo kontrapunktą bei fugas dviem, trims ir keturiems balsams, be to, kanonus, dvigubą kontrapunktą ir kt.; todėl gali dirbti pagal savo profesiją gerai kaip kiekvienas patyręs kapelmeisteris...", bet ir priduria, kad mokinys „visą su manim praleistą laiką buvo labai klusnus, pagarbus ir doras".

Štai ir viskas. Mokslai baigti. Jo laukia vieta, darbas, ilgas kelias į sėkmę. Jaunasis Verdis ima galvoti apie libretus, siužetus operai, apie jausmus, kuriuos galima išreikšti muzika. Jis nori rašyti teatrui. Bet turi tenkintis atestacija apie savo gabumus ir pagirtiną elgesį. O čia dar būk malonus klebonui, teikis įtikti podestai — nuo viso to darosi bloga. Kad nereikėtų važiuoti į Busetą, jis bando gauti vargonininko vietą Milano priemiestyje — Moncoje.

Milane svajoja apie šlovę, repeticijas „La Skaloje", sutaitis su leidėju, apie dainininkus ir kostiumus — žodžiu, apie gyvenimą rampos šviesoje. Vis dėlto, būdamas Milane, yra arčiau šio pasaulio, nors jis dar jam neprieinamas. Gyvena kaip gyvenęs: mokosi, skursta, neturi draugų. Šis pasipūtęs mizantropas — beveik savamokslis, kuriam nebus lemta gauti oficialaus diplomo.

Jis daro, ką gali. Sukanda dantis ir atkakliai žengia pirmyn. Stengiasi atkreipti į save teatralų dėmesį, susipažinti su kompozitoriais ir impresarijais. Nesiseka. Verdis nemoka nei užmegzti pažinčių, nei lankstytis, nei meilikauti. Nemoka, ir tiek. Taip, be didesnių prošvaisčių, ir bėga jo dienos. Kartais primena apie save globėjui iš Buseto: kaipgi ta muzikos mokytojo vieta? Ar yra vilties? Vėl rašomi prašymai ir peticijos su ritualine pabaiga: „Su nuoširdžiausia pagarba nuolankus Jūsų tarnas". Pagaliau ateina paskyrimas. Dabar jis — jaunimo muzikos mokytojas. Turi dvidešimt trejus metus, privataus pedagogo išduotą atestatą ir šiokių tokių vilčių sukurti operą provincijos teatrui — gal Parmos, o gal kito miesto,— bus matyti, kai ateis laikas.

Alga kol kas nedidelė, bet garantuota. Galima ir šeimą kurti. 1836 metų balandžio 16 dieną Buseto merijoje įforminamos Margeritos Bareci ir Džuzepės Verdžio sužadėtuvės. Iš jaunosios pusės dalyvauja tėvas ir motina, iš jaunojo — tik tėvas. Po devyniolikos dienų atšvenčiamos kuklios vestuvės. Paskui — trumpas medaus mėnuo. Praleidžia jį Milane, pas Selečio gimines.

Grįžę į Busetą, jaunavedžiai įsikuria atskirai nuo tėvų. Kadangi žento alga labai maža, Barecis ir toliau teikia vaikams paramą. Verdis duoda pamokas, koncertuoja, rašo muziką Mandzonio tragedijų „Adelgizas" ir „Karmanjolės grafas" chorams, bando jėgas kurdamas „Gegužės penktąją" — odę vienam balsui. Šie kūriniai neišliko. Gal vėliau juos sunaikino pats Verdis. Gal dingo kraustantis į kitą vietą. Mokytojauti nepatinka. Nuobodu. Trūksta kantrybės. Ne jam šis darbas. Jis geidžia kitko, yra užsibrėžęs pasiekti kitokį tikslą. O vaidai nesiliauja. Verdininkai ir antiverdininkai vis dar piktai šnairuoja vieni į kitus. Labdarybės draugija nenori grąžinti pinigų, kuriuos Barecis paskolino Verdžiui, kad šis galėtų mokytis Milane. Kaip viskas že-

ma — intrigos, rietenos dėl skatikų! Kokia pilka, nuobodi muzikos mokytojo kasdienybė! Kaip bjauru taip gyventi! Reikia mesti viską — kleboną, Barecį, Labdarybės draugiją, podestą, pasipūtusią poniją, bendruomenę, municipalitetą, muzikos mokyklą, koncertus — ir kur nors išvažiuoti, išbandyti riziką, laimę, kurti operas, imtis rimto darbo.

Vienas Verdžio biografų, Garibaldis, šį kompozitoriaus gyvenimo tarpsnį vadina „žydinčiu pavasariu". Tai netiesa — nebuvo nei žydėjimo, nei pavasario. Verdis net gailisi, kad neišvyko į Moncą. Busete jaučiasi kaip musė išrūgose, čia viskas jam koktu: Barecio gerumas, klebono šnairavimas, Filharmonijos draugijos narių uolumas ir pilkas, monotoniškas, be jokios perspektyvos gyvenimas. „Gražiausi mano jaunystės metai bėga tuščiai",— skundžiasi būsimasis kompozitorius viename laiške. Galbūt. Bet sklinda gandai, jog jis ką tik baigė operą — „Ročesterį". Kad ji bus pastatyta Milane, nėra ko nė svajoti. Gal Parmoje? Verdis laukia atsakymo ilgiau nei metus. Tyla. Tiek vilčių ir — viskas vėjais. Kas rizikuos statyti nežinomo jauno kompozitoriaus iš Po lygumos operą? Juk iki šiol, sako, jis kūręs muziką tik dūdų orkestrui. Kodėl kažkas privalo jam padėti, kai jis neturi nei vardo, nei solidžių rekomendacijų?

1837 metų kovo mėnesį gimsta dukra Virdžinija. Verdis parašo jai lopšinę. Kūdikis džiaugsmo į namus neatneša. „Ročesteris" vis dar guli stalčiuje. Už šešis šimtus septyniasdešimt penkias liras metinės algos Verdis dėsto savo mokiniams klavesiną, fortepijoną, vargonus, dainavimą, kontrapunktą, kompoziciją. Be to, padeda mėgėjams iš Filharmonijos draugijos rengti dažnus koncertus. Štai tau ir „žydintis pavasaris". 1838 metų liepos mėnesį Margerita pagimdo antrą vaiką — sūnų Ičiliją. Tačiau po kelių dienų miršta dukrelė. Verdžiui dar tik dvidešimt penkeri, o jau atrodo, kad griūva pasaulis, kad jį prakeikė likimas. Margerita eina iš proto, nyksta diena po dienos. Ateity — jokios prošvaistės. Verdis jaučia, kad, gyvendamas Busete, ilgainiui palūš. „Gimtasis laukinis miestelis" — ne jam. Turi iš čia bėgti. Reikia erdvės, kur jis galėtų išskleisti sparnus.

Ateina rugsėjis. Muzikos mokykloje atostogos. Verdis

nusprendžia vykti kartu su žmona į Milaną. Jis nori Lombardijos sostinėje užmegzti naudingų ryšių, susipažinti su impresarijais ir libretistais. Tačiau kelionei reikia pinigų. Jis parašo uošviui, prašydamas niekam apie tai neprasitarti ir laišką sunaikinti: „Jeigu mane sušelpsite, prašau niekam nepasakoti ir šį laiškelį suplėšyti. Norėčiau, kad visa tai liktų tarp mudviejų; todėl prašau neįrašyti šios skolos į knygą. Patikėkite — nei aš, nei jūsų duktė tol neturėsime ramybės, kol su jumis neatsiskaitysime". Geraširdis Barecis, nors truputį ir nerimauja dėl pinigų, kuriuos paskolino anksčiau, vėl žentui duoda skolon, ir Margerita su Pepinu išvyksta į Milaną.

Čia leidėjas Kantis ką tik buvo išspausdinęs romansus balsui ir fortepijonui — pirmuosius Verdžio, šio dar nežinomo provincijos kompozitoriaus, kūrinius. Nieko ypatinga, tačiau kai kuriuose romansuose justi originali kūrybinė fantazija, kuri po daugelio metų klestėte suklestės „Trubadūre", „Rigolete" ir „Aidoje". Liūdna, bet kupina jėgos melodija, gimstanti sielos gelmėse, labai tolima Donicečio ir Belinio elegiškam jausmingumui bei lyrizmui.

Oficialioji kritika romansų nepastebi. Nesusidomi jais nei žymesni leidėjai, nei impresarijai, vien Buseto muzikos mėgėjai. Šiaip ar taip, pirmasis žingsnis žengtas. Verdis gauna Milane šiokių tokių pažadų, tik esą reikia turėti kantrybės. Užmezga keletą pažinčių. Ir kas iš to? Beveik nieko. Spalio pabaigoje grįžta į Busetą. Per šiuos du mėnesius, praleistus šalia „La Skalos", jis nieko nenuveikė, tiktai pailsėjo. Parsivežė pilną lagaminą pažadų, padrąsinimų, linkėjimų. Tai ir viskas.

Gyvenimas vėl teka sena vaga: pamokos, mokiniai, muzikos mėgėjai, koncertai, pjesės fortepijonui, vargonavimas. Kasdien tas pat, viską galima iš anksto numatyti. Verdis jaučiasi nustumtas į šalį, toli nuo „sostinės" (taip jis vadina Milaną), nuo įžymių žmonių, įveltas į nesibaigiančias rietenas: Barecis vis reikalauja iš Labdarybės draugijos pinigų, draugijos valdyba delsia ir suka uodegą, Karlas Verdis dreba, kad nereikėtų mokėti jam, jei Labdarybės draugija negrąžins skolos. Rodos, to būtų gana, bet dar klebonas nesiliauja šnairavęs. Ta pati dainelė. Labai jau mažas Buseto miestelis. Ne jam čia gyventi. Kiek sykių

jis nusprendė išvykti, tik vis nesiryžo, kankinamas abejonių ir baimės. Bet dabar užteks čionai būti. Vieną rytą Verdis pasijunta nebegalįs tverti šiame provincijos pasaulėlyje. Jo kantrybė išsenka, ir jis parašo Buseto podestai laišką, prasidedantį šiais žodžiais: „Gerai suprantu, kad nelaimingajam savo miestui negaliu būti naudingas, kaip norėčiau..." Laiško galas aiškus — Džuzepė Fortuninas Frančeskas Verdis, Buseto miesto muzikos mokytojas, prašosi atleidžiamas iš einamųjų pareigų.

Nežinome, kaip į tai reagavo Barecis, kuris vis dėlto turėjo duoti sutikimą. Tačiau Filharmonijos draugijos nariai, palaikę Verdį kovoje su „kokardininkais" ir klebonu, labai įsižeidė ir apkaltino jį nedėkingumu. Verdis ištveria ir tai. Bet sprendimo nepakeičia: vyks į Milaną. Be sutarčių, be garantijų, be konkrečių planų. Į Milaną, ir tiek. Kas bus, tas, jis važiuos į Milaną bandyti savo likimo, kad taptų kompozitoriumi, kad taptų žmogumi.

Trečias skyrius

MILANO UŽKARIAUTI

Vasario mėnuo Milane dar bjaurus. Dienos šaltos, dangus beveik visada apsiniaukęs, dažnai lyja, net pasninga. Kartais, labai retai, staiga išaušta skaistus rytas, ir tada pamatai garsųjį Lombardijos dangų, „tokį gražų per giedrą". Balta kaip gulbė Katedra sumirguliuoja keistais auksiniais atspindžiais, o milaniečiai vaikšto gatvėmis užvertę galvas — negali atsigėrėti po ilgų darganų ir šalčių suspindusia žydryne. Paskui miestas vėl apsigaubia rūko skraiste; tuomet šlapiame grindinyje blyksi žibintų atšvaitai, lyg švininiai veidrodžiai dūluoja kanalų vanduo, ir nuo ryto iki vakaro tvyro prieblanda. Ilgos siauros gatvės tartum voratinkliai driekiasi nuo centrinės aikštės, pinasi, kryžiuojasi, eina į nedideles, prastai apšviestas aikštes. Virš parduotuvių puikuojasi žalios ir juodos skardinės iškabos: „Likeriai", „Prieskoniai", „Gatavi valgiai", „Vaistinė", „Tabakas", „Duona". Staiga prieš akis atsiveria dailus prospektas, kur pagal Vienos stilių įrengtose kavinėse

leidžia laiką rafinuota Milano grietinėlė. Toliau aristokratų rūmai su garsiaisiais salonais. Ten susirinkusi prašmatni publika dažniausiai kalba apie tautos vienybę ir išsivadavimą iš Austrijos priespaudos. Ekonomika kyla kaip ant mielių: tekstilės fabrikams ir mašinų gamykloms reikia vis daugiau darbo rankų. Prekyba ir amatai klesti. Milanas sparčiai auga, nors valstybės skola jau du milijonai du šimtai tūkstančių austriškų lirų.

Kaip tik 1839-aisiais Karlas Katanėjas[8] įsteigia žurnalą *Il Politecnico*, skirtą „visuomenės gerovei ir kultūrai nušviesti“. O prieš metus Austrijos imperatorius Ferdinandas I savo karunavimo Milane Lombardijos—Venecijos karaliumi proga paskelbė visuotinę amnestiją politiniams kaliniams. Austrijos valdžios reakcija, suaktyvėjusi po 1831 metų maištų ir 1838-ųjų teismo procesų, atlėgsta, nors policijos budrumas nesumažėja. Milane kunkuliuoja turtingas kultūrinis gyvenimas, leidžiami žurnalai. Veikia ligoninės, socialinio aprūpinimo įstaigos, sumaniai ir sklandžiai tvarkomi valstybės reikalai.

Toks atrodo šis nesvetingas, rūškanas ir šaltas Milanas, kai 1839 metų vasario 6 dieną čia atvyksta Džuzepė Verdis su žmona Margerita ir mažuoju Ičilijumi. Kompozitorius vėl apsistoja pas Seletį, nors šie namai jam nelabai patinka. Šeimininkas su įnamiu neranda bendros kalbos, ir abipusė antipatija nuolat gadins jiems kraują. Juodu gyvens kaip šuo su kate, nes pinigų butui išsinuomoti Verdis neturi. Prasideda kasdieniniai vargai, rūpesčiai, nemalonumai. Busete jam buvo sunku ir gėda dėl skurdo, Milane — juo labiau. Priverstinis gyvenimas po vienu stogu su Selečiu jį neapsakomai žemina. Norėdamas kuo rečiau matyti buto šeimininką, Verdis beveik nebūna namuose: eina į „La Skalą“, pas impresarijus, į kavines, kur renkasi teatro pasaulio įžymybės, iš kailio neriasi, kad tik galėtų sudaryti sutartį. Sunku prašyti, līsti į akis, kai esi dar niekas. Šiuo metu baigia instrumentuoti savo pirmą operą. Tai „Obertas, San Bonifačo grafas“. Šioje operoje panaudojo daug melodijų iš „Ročesterio“, kurio nepavyko pastatyti. Gal ir „Oberto“ laukia panašus likimas? Tačiau rei-

[8] Karlas Katanėjas - italų revoliucinis demokratas, vienas risordžimento vadovų.

kia pradėti, žūt būt reikia pasižymėti. Ilgiau kęsti neužteks jėgų. Prakeiktas skurdas, prakeiktas varganas gyvenimas ir kasdieniniai rūpesčiai. Kada jis galės daryti, kas jam labiausiai patinka, dėl ko yra gimęs? Aukštas, liesas, prakaulus, išblyškęs, apžėlęs tankia juoda barzda, apsivilkęs tamsiu kostiumu, Verdis vis labiau niursta. Laikas bėga, o ką jis nuveikė? Jam tik dvidešimt šešeri, bet nerūpestingos jaunystės — šio laimingo, nepakartojamo meto — jis neturėjo. Dažnai topteli mintis, kad nė nebuvo jaunas. Kartais taip žmogui atsitinka, kai jis gyvena varge ir jam nesiseka.

Kur matyta, kad vedęs ir vaikų susilaukęs vyras neturėtų savo namų. Deja, jis priverstas glaustis pas Seletį, stengtis kuo mažiau jam trukdyti ir dar dėkoti, kad neišvaro. Verdis vėl prašo Barecį padėti. „Kol kas,— rašo jis uošviui rugsėjo mėnesį,— aš neradau buto dėl to, kad reikia mokėti iš anksto. Pinigų neturiu, tad kreipiuosi į jus. Man jų vėl trūksta, nes turiu rašyti operos teatrui, o užsidirbti kitur galimybių nėra". Jis net prašyti nemoka — sakiniai trumpi, sausi, bejausmiai. Keistas žmogus: čia išdidus, čia drovus, čia užsispyręs, čia agresyvus. Saldžiai šypsotis, meilikauti, lankstytis — ne jo būdui. Jaunojo Verdžio gyvenime — vieni nemalonumai. Matyt, taip likimo lemta. Kai slapta nuo vyro uošvė atsiunčia pinigų, žentas nė padėkoti nesugeba. Jo atsakymas niūrus, net piktas.

Verdis nesėdi sudėjęs rankų — ieško rekomendacijų, globėjų, susipažįsta su jauna „La Skalos" dainininke Džuzepina Streponi. Sklinda gandai, kad ji garsaus impresarijaus Merelio meilužė. Paskambina jai fortepijonu savo operą. Dainininkei „Obertas" patinka. Vėl ilgai laukia, kankinasi, kol Merelis galų gale pasikviečia kompozitorių į „La Skalą", išklauso jo operą, išgiria, kažką pažada. Atsisveikindamas Merelis Verdį nuramina: jis pastatysiąs šią nelaimingą operą, šį „Obertą".

Bartolomėjas Merelis, gražus, suktas, bet simpatingas vyras, kilęs iš Bergamo,— Milano impresarijų karalius, nulemiąs kompozitorių likimą. Kaip jis įgijo tokią galią ir paėmė į savo rankas „La Skalos" teatrą, neaišku. Kažkada jis debiutavo kaip Donicečio libretistas. Bergame Merelis kelerius metus garsėjo visų pirma kaip azartinis lo-

šėjas ir širdžių ėdikas. Dvidešimt penkerių metų atvykęs į Milaną, užsidirba duoną šluodamas vienos teatrų agentūros grindis. Taip prasideda jo karjera. Po kiek laiko jis jau pats vadovauja agentūrai. Susidraugauja su Rosiniu, paskui su Beliniu. Gerai pažįsta visus, kurie turi didelį autoritetą operos teatre. Ir nėra primadonos, aplink kurią nebūtų rėžęs sparno, reikia pripažinti, gana sėkmingai. Netrukus jis paskiriamas generaliniu imperatoriškųjų ir karališkųjų teatrų inspektorium ir tampa „La Skalos" šeimininku.

Protingas, draugiškas, *blagueur*[9], gana suktas, be skrupulų, tačiau turįs gerą uoslę ir išmanąs savo verslą, jis mėgsta duoti galimybę ieškantiems šlovės jauniems talentams. Vienas jų — Džuzepė Verdis, ir Merelis be didelio vargo jam padeda. Dabar reikia kaip nors ištverti iki premjeros. Nėra pinigų. Bet savo kampą turėti privalu. Kokia gali būti sėkmė Milane gyvenant pas Seletį, su kuriuo santykiai nuolat blogėja. Verdžiui reikia trijų šimtų penkiasdešimt lirų. Vėl siunčiamas laiškas Bareciui, dar trumpesnis nei anksčiau. „Labai nesmagu jus trukdyti,— rašo jis,— dabar, kai žinau, kiek daug dėl manęs prisidarėte išlaidų. Jei galėčiau išsiversti, (prisiekiu) išsiversčiau. Jūs žinote, kokie mano siekiai ir kokios viltys. Noriu ne turtus krauti, o užimti savo vietą šiame pasaulyje ir nelikti nenaudingu likimo žaislu kaip daugelis kitų. Jei negausiu iš jūsų, ko prašau, būsiu kaip žmogus, kuris plaukia į trokštamą krantą, jau tiesia ranką į jį, bet... jėgos išsenka ir jis skęsta".

Aišku, Verdis gauna pinigų. Persikrausto į kitą butą ir kartu su Solera gali baigti operą. Gyvena, savaime suprantama, ne prabangiame name, bet nesiskundžia. Spalio pradžioje suserga mažasis Ičilijus, ir niekas nežino kuo. Didelis karštis laikosi kelias dienas. Reikia pinigų gydytojams, vaistams. Amžinai tie prakeikti pinigai. Vėl tenka prašyti dosnųjį uošvį. Galų gale pasirodo, kad viskas veltui. 1839 metų spalio 22 dieną Ičilijus miršta. Gal jų šeimą slegia prakeikimas, o gal persekioja lemtis? Margerita apimta sielvarto, slankioja po namus kaip šešėlis, nieko nevalgo, tik verkia ir verkia. Per vienerius metus palaido-

[9]Melagis, šaipūnas. (*Pranc.*)

jo dukrelę ir sūnų. Slegiamas liūdesio, Verdis dar labiau paniursta. Nors širdis plyšta iš skausmo, turi parengti scenai „Obertą", turi valdytis. Ką gero jis matė per savo gyvenimą? Tik pažeminimą, skurdą, nelaimes. Nieko nepasiekė. Kad ištvertų ir eitų pirmyn, jam reikia jėgų. Daug jėgų, net egoizmo. Ir nepaprastai savim pasitikėti, žinoti, ko esi vertas, jausti, kad turi ką pasakyti ir kad tavo gyvenimas, tikrasis gyvenimas, yra ten, scenoje, muzikoje, tarp operos veikėjų. Tik tokį gyvenimą, vienintelį, supranta ir įsivaizduoja Džuzepė Verdis. Tad, kas bus, tas, jis žengs pirmyn, į savo tikslą, kad ir per didžiausias kančias. Tikrovė žiauri, negailestinga. Verdis niekad nepamirš tų dienų, kai rengė scenai pirmą savo operą, prisimins jas iki pat mirties.

Partitūra, kurią jis rašo,— iš pradžių ji vadinosi „Ročesteris", dabar vadinasi „Obertas",— jam atsiėjo dvejus metus darbo. Solera pakeitė ir ištaisė primityvų libretą, kurį buvo parašęs nežinomas, kaip ir Verdis, debiutantas — Pjaca. Temistoklė Solera — gražus vyras: aukštas, tvirto sudėjimo, raumeningas, su smaila kaip muškietininko barzdele ir ūsiukais. Jis, Špilbergo tvirtovėje kalinto karbonaro sūnus, pagyrūnas, švaistūnas, patvirkėlis, Milano bohemos stabukas. Šis linksmas lengvabūdis gyvena šia diena. Užmerktomis akimis puola į kasdieninių nuotykių verpetą. Jis mirs Paryžiuje, kur prekiaus paveikslais, nuskurdęs, visų apleistas, nors prieš tai bus ragavęs šlovės Ispanijos dvare ir Egipte.

Metęs visus reikalus, Solera dirba su Verdžiu — bando laimę operoje. Pasikliaudamas savo ir kompozitoriaus laiminga žvaigžde, perdirba scenas, prikuria naujų eilių, ištaiso silpnas vietas. Jis rašo eiles lengvai ir greitai. Verdis ir Solera — keista pora: vienas nekalbus, paniuręs, nusiminęs, kitas plepus, pagyrūnas, optimistas. Jaunasis mokytojas iš Buseto patenka į libretisto tinklą. Šis linksmas, mėgstąs išdaigas ir vyną tauškalius daro didelę įtaką liūdinčiam ir tūžmingam savo draugui. Verdis norėtų, kad Solera rašytų glausčiau, kruopščiau apdailintų scenas. Bet jis dar nepatyręs ir nedrįsta duoti Solerai pastabų; todėl libretas išeina nelabai vykęs, gana banalus, sukurtas pagal seną kurpalį.

Pagaliau viskas, tikriau beveik viskas, baigta. Vyksta repeticijos, bet Merelis nė kiek nesijaudina dėl dekoracijų, kostiumų, orkestro ir choro. Ir dainininkai elgiasi kaip visada. Tokios žaidimo taisyklės operos teatre, ir jų reikia laikytis. Dar gerai, kad impresarijus, norėdamas įtikti kokiai nors primadonai, neįterpia į „Obertą" arijų, sukurtų kito kompozitoriaus arba paimtų iš senų, jau pamirštų operų. 1839 metais Italijos teatruose buvo įprasta taip daryti.

Prabėga pirmos rūškano, nykaus lapkričio savaitės. Kasdien vis šalčiau ir šalčiau, be paliovos lyja, bobų vasaros kaip nėra, taip nėra. Verdis mažai būna tamsiame drėgname savo bute San Simonės gatvėje. Namuose liūdna — nebegirdėti vaikų juoko, nebematyti žvitrių jų akyčių. Maestro, galima sakyti, gyvena „La Skaloje" — rengia operą premjerai. Su Margerita beveik nesikalba; ji, vargšė, kenčia viena. Užuot suartinusi, nelaimė juos išskyrė.

Lapkričio 17-ąją, vakare, įvyksta „Oberto, San Bonifačo grafo" premjera. Tenoro partiją dainuoja Salvis, boso — Marinis, soprano — Ranjeri, mecosoprano — anglė Meri Šo. Diriguoja smuikininkas Eudženijus Kavalinis. Verdis, apsivilkęs fraku, dar labiau išblyškęs, įsitempęs, pagal tradiciją sėdi orkestre, prie klavesino. Opera susilaukia sėkmės, žiūrovai karštai ploja; spektakliui pasibaigus, autorius turi lipti į sceną padėkoti. Sutrikęs jis nenoromis, nerangiai lankstosi. „La Skaloje" „Obertas" eis keturiolika kartų, o kitą sezoną bus pastatytas Karališkajame teatre — Turine ir „Karolio Feličės" teatre — Genujoje. Džovanis Rikordis įsigyja operą už du tūkstančius lirų. Vienas tūkstantis — autoriui, kitas — impresarijui. Kritika atsiliepia apie spektaklį gana palankiai, giria autorių už tai, kad jis moka „sujungti poeziją su muzika". Tiesą sakant, sėkmė ne itin didelė. Opera triukšmo nesukėlė, Verdžiu niekas labai nesidomi. Vis dėlto kritika pažymi, kad kompozitorius teikia daug vilčių. Beje, pirmas antro veiksmo choras atrodo Belinio. Labai ryški Donicečio įtaka. Pavyzdžiui, Kunicos ir Rikardo duete. Ta pati konstrukcija, tas pats kvėpavimas. Bet tai ne mėgdžiojimas, ne originalumo stoka. Priešingai, šiuose puslapiuose justi naujos muzikos plazdėjimas, naujas talentas, naujas kūrybinis stimulas. Čia nėra nei romaus liūdesio, nei elegiškumo. Opera

kupina jegos, nerimo, veržlumo; veiksmas galvotrūkčiais artėja prie atomazgos. Veikėjai atveria, bent stengiasi atverti, savo širdis. Gal dar nelabai vykusiai, šiurkštokai, bet tai kažkas negirdėta, pilna kontrastų, šešėlių ir šviesos. Štai ką apie „Oberto" veikėjus rašo įžvalgusis Masimas Mila: „Nugalėti žiaurios lemties, jie su pašėlusia aistra kovoja iki galo. Tai ne liūdni, bevaliai personažai, o įnirtę herojai, net moterys — ir švelnioji Kunica, ir vargšė Leonora. Tai didžios dvasios, ryžtingi, išdidūs ir žiaurūs žmonės. Jie verkia, o ne pasyviai kenčia (...). Jiems svarbiausia ne meilė, kaip Donicečio ar Belinio operose. Čia meilė — veikiau dingstis duoti valią laukinėms aistroms: pavydui, neapykantai ir kerštui dėl sutryptos vyro ir moters garbės".

Teisingai pasakyta. Gal „Obertas, San Bonifačo grafas" — ne šedevras, tačiau tai, be abejonės, nauja opera, sukurta naujo žmogaus, kuris jaučia, gyvena ir kenčia kitaip nei kūrę prieš jį garsūs arba nežymūs kompozitoriai. Šis žmogus nesišypso; jis šiurkštus, stengiasi iškart pasiekti tikslą ir nieko neišmano apie gražias manieras ar bent kol kas jomis nesidomi. Vienu žodžiu, šioje partitūroje daug, labai daug būsimojo Verdžio. Pavyzdžiui, veržlus, ugningas ritmas. Tas greitas, kvapą gniaužiantis ritmas, kuris smarkiai spartina veiksmą. Ir mokėjimas iš kelių natų sukurti charakterį, nepakartojamą koloritą — niūrų ir rūstų. Tokia muzika gimsta žmogaus sielos gelmėse tada, kai jis meta iššūkį gyvenimui ir pasauliui. Ji panaši į grėsmingą audros debesį, tvyrantį virš nukirstų javų ar sirpstančių vynuogių lauko.

Galima tvirtinti, kad „Oberte" jau yra kažkas iš „Trubadūro" arba „Ernani". Tai brangiai sumokėjusio už troškimą ir stengimąsi kurti muziką žmogaus skausmas ir įniršis. Čia tiek puikybės, savo vertės supratimo, paniekos viskam, kas jį supa, noro atsiskleisti, garsais perteikti savo jausmus. Verdžio muzika, beviltiška ir aistringa, davė galimybę ne tik dainuoti, bet ir kitaip suprasti operą bei teatrą.

Taip jaunasis Verdis oficialiai įžengia į Milano ir Italijos muzikos pasaulį. Tačiau tas pasaulis nepastebi daugybės naujovių, kurias atsineša šis kaimietis nuo Parmos.

Jį priima, bet ne visai. Laukia, kas bus toliau. Pinigų vis trūksta (tūkstančio lirų iš Rikordžio Verdis dar negavo), reikia mokėti už butą, ir vargšė nuolankioji Margerita užstato savo auksinius papuošalus. Gauna penkiasdešimt skudų, tačiau debesų jie neišsklaido. Pastatęs savo pirmą operą, Verdis jaučiasi išsekęs, prislėgtas, aptingęs, nepatenkintas. Taip bus visada. Pirmoji sėkmė jam nesuteikia palengvėjimo ir nusiraminimo, tik padidina nerimą. Kompozitorius dar labiau paniursta, kiauras dienas neištaria nė žodžio, nuobodžiauja ir pats yra nuobodus. Merelis jį globoja (bet stengiasi tai daryti nepastebimai, kad Verdis nesumanytų brangintis) ir siūlo pasirašyti sutartį: per dvejus metus — trys operos „po keturis tūkstančius austriškų lirų, o pelnas už parduotas partitūras — pusiau". Ką ir kalbėti, sąlygos puikios. Bet darbas — neduok dieve! Kas aštuoni mėnesiai — opera, iš anksto nežinant, nei koks siužetas, nei kas rašys libretą, nei kas dainuos. Verdžiui taip reikia pinigų, jis taip nori praturtėti, kad svarsto neilgai. Sutinka. Pasirašo sutartį, nors puikiai žino, kokia katorga jo laukia. O jeigu neištvers ir spjaus į viską? Tačiau rinktis ir laukti įkvėpimo jis negali; tad, numojęs ranka į menininko orumą, dirbs tik pagal užsakymą. Jis viską žino, bet sutinka.

Kalėdų šventės ir paskutinės 1839 metų dienos niūriame San Simonės gatvės name, pažymėtame 3072 numeriu, prabėga truputį linksmiau. Karščiau pakūrentos krosnys skleidžia kambariuose jaukią šilumą, ant stalo daugiau valgių. 1840-ųjų sausio pradžioje Milanas atrodo taip, tarsi žiema nė neketintų iš čia iškeliauti — viskas pilka: dangus, oras, namai. Vieną tokią šaltą rūškaną dieną Merelis Verdžiui pasiūlo sukurti rudens sezonui komiškąją operą, mat staiga pamatė, kad afišose jos nėra. Nieko baisaus, šią spragą užtaisysiąs Verdis. Kaip galima pradėti naują sezoną be linksmo spektaklio, panašaus į Rosinio ar Donicečio operas? Juk žiūrovams reikia ir pasijuokti. Verdis gauna keletą libretų, parašytų Feličės Romanio — garsiojo Romanio, libretistų libretisto, „Somnambulos", „Normos" ir „Meilės eliksyro" autoriaus. Romanis — tikras laimės kūdikis. Jis eiliuoja greitai ir lengvai, puikiai pažįsta muzikinio teatro dėsnius — bent jau to teatro, kuris 1820—1830 metais pa-

siekė šlovės viršūnę. Tačiau Verdžiui jis pakiša libretus, atmestus kitų kompozitorių, jau peržiūrėtus ir grąžintus autoriui. Žodžiu, užsigulėjusią prekę.

Verdis dvejoja, bet tik akimirksnį. Paskui mosteli ranka: tiek to, sukursiąs komiškąją operą pagal kitų kompozitorių atmestą libretą. Kas gi jis toks, kad reikštų pretenzijas, reikalautų originalių siužetų? Skaito libretą, ieško — gal ras ką įdomaus. Puslapiai iš senumo pageltę, apsinešę dulkėmis. Panašūs ir juose vaizduojami įvykiai. Kartais jį apima tokia neviltis, kad rankas nuleidžia. Jis negali kurti komiškosios operos, nes jam stinga humoro. Antra vertus, su šiuo tolimu Metastazijaus[10] ainiu, su šiuo garsiu, visur liaupsinamu, turtingu Romaniu jis neturi nieko bendra. jo eilės kompozitoriaus nė trupučio nejaudina, atvirkščiai, kelia vien nuobodulį ir norą kuo greičiau visko atsikratyti.

Tačiau jis ir toliau ieško. O gal šiame niekale staiga ras, kas jam tiktų? Randa. Tai linksma dviejų veiksmų melodrama „Tariamasis Stanislovas". Siužetas kvailas, neįtikimas. Bet geriausias iš visų, kuriuos jis peržiūrėjo. Verdis iš kailio neriasi, norėdamas iš šio šlamšto ką nors išspausti. Sunku įsivaizduoti, kaip jam pavyko sukurti muziką tokiems banaliems žodžiams: „Gyventi taip nebegaliu, jaunystę, meilę aš šaukiu. Jei Belfiorė mes mane, nebemylėsiu nė sapne..." Vien saldus Belfiorės vardas turėjo Verdžiui kelti pasibjaurėjimą. Žinoma, vėliau Verdis kurs muziką dar vulgaresnėms ir prastesnėms eilėms. Bet daugiau niekad nesiims siužetų, tinkančių nebent snūduriuojančiam Rosiniui ar aptingusiam Donicečiui. Ką bendra turi Romanis su šiuo ūmaus būdo, nepaprastai atkakliu ir ryžtingu, savo aistrų nevaldančiu žmogumi? Ką bendra turi Romanis su Verdžiui būdingais tempais, su šiuo jaunu kompozitoriumi, siekiančiu žūt būt išsivaduoti iš skurdo, prasimušti, išgarsėti, diktuoti savo valią? Su šiuo žmogumi, įkvepiančiu gyvybę savo fantazijoms, kurios nė valandėlės neduoda jam ramybės? Šios fantazijos — tai jo gyvenimas, vienintelė jo tiesa.

---

[10] Metastazijus (1698—1782) — italų poeto Pjetro Trapasio pseudonimas.

Vis dėlto jis dirba. Kaip gali, kaip moka, nenoromis. Bet dirba. Ir, kaip visada, jam skauda gerklę, skrandį. Gerklė ir skrandis jį kamuos iki žilos senatvės, kai kiekvieną kartą jis pradės rašyti naują operą. Tačiau dabar angina, matyt, sugriebė ne juokais, nes „Tariamasis Stanislovas" vis nepatinka. Tai prėska, kvaila istorija be tvirtų charakterių, be tikrų veikėjų. Bet blogiausia, kad ji nekelia juoko. Viskas išlaužta iš piršto, nereikalinga. Verdis dirba priešokiais, parašo vieną ariją, kitą, paskui — duetą, ansamblį, ariozo ir stengiasi visa tai sujungti draugėn.

Taip jam atžagariomis rankomis dirbant ateina 1840 metų vasara. Birželis karštas, tvankus, sodriai žaliuoja parkų medžiai, o lėtame kanalų vandenyje atsispindi glicinijų žiedų kekės. Margerita kasdien vis liūdnesnė, vis labiau išblyškusi, užsidariusi — atrodo tikras ligonis. Po Ičilijaus mirties ji taip ir neatsigavo. Birželio pradžioje jau nesikelia iš lovos, smarkiai karščiuoja, liesas išblyškęs jos veidelis susilieja su balta pagalve, matyti vien juodų plaukų kupeta. Apsilanko gydytojas, bet ligos nenustato. Sunku suprasti, kuo serga Verdžio žmona. Pagaliau ištariamas nuosprendis — smegenų uždegimas. Birželio 18 dieną, truputį po pusiaudienio, Gita — taip Margeritą vadina artimieji — amžinai užmerkia akis. Antonijus Barecis nesitraukė nuo dukters lovos iki paskutinio jos atodūsio. Verdžio širdy — tuštuma, baisi vienatvė, nebylus klyksmas. Lyg lunatikas jis pamažu surenka prirašytus natų lapus, sukiša į stalčių, užtrenkia fortepijoną ir sėdasi prie rašomojo stalo. Nieko nenori matyti, neįstengia ištarti nė žodžio. Tegu Barecis viskuo rūpinasi: laidotuvių apeigomis, karstu, katafalku, vieta kapinėse, gedulu, tegu jis duoda žinią giminėms, paskiria laidotuvių dieną ir valandą. Viskas gula ant uošvio pečių. Verdis apie nieką nenori galvoti, nenori klausytis nuvalkiotų užuojautos žodžių. Nenori matyti nei Merelio, nei jo žmonių, nei savo draugų (tarp jų yra ir tikrų). Šalin, šalin iš Milano! Šalin iš šito blogo, prakeikto miesto! Jis grįžta į Busetą kartu su Bareciu. Likerių pirklio namų knygoje kažkas parašo šiuos žodžius: „1840 metų birželio 22 dieną iš Milano parvažiavo sinjoras šeimininkas su sinjoru Džuzepe Verdžiu". Daugiau nieko. Sinjoras Džuzepė Verdis nė girdėti nenori apie sutartis, operas,

libretus, „Tariamąjį Stanislovą". Milanas tarsi be pėdsakų dingo iš jo atminties.

Verdis trokšta tik viena — likti Busete ir kojos nekelti iš uošvio namų. Ateitis jam neberūpi. Blogiau kaip dabar vis tiek nebus. Slenka tuščios, beprasmiškos dienos. Niūrios ir slogios. Nutaikęs progą, Merelis jam praneša laukiąs „Tariamojo Stanisłovo". Jis suprantąs jo sielvartą netekus žmonos, bet opera turi būti pastatyta. Verdis prašo anuliuoti sutartį. Merelis apie tai nenori nė girdėti — duok jam operą, ir tiek. „La Skaloje" rudens sezonas atidaromas rugpjūčio antroje pusėje; taigi rugsėjo pradžioje Verdžio komiškoji opera turi būti baigta ir pastatyta. Negalvodamas apie sėkmę, Verdis nenoromis, automatiškai atidaro fortepijoną ir sėda prie darbo. Opera, kuri dabar vadinasi „Karalius vienai dienai", šiaip taip baigiama.

Rugsėjo 5-ąją, tykų, dar vasaros spalvomis nusidažiusį vakarą, užsidega „La Skalos" šviesos. Pjermarinio salė pilnutėlė prašmatnios publikos. Eina nauja maestro Džuzepės Verdžio dviejų veiksmų opera „Karalius vienai dienai" pagal linksmą Feličės Romanio dviejų veiksmų melodramą. Autorius, kaip paprastai, sėdi orkestre prie klavesino ir savo akimis regi, kaip žlunga opera. Žiūrovai klykia, švilpia, nešvankiai šūkauja, laido piktas replikas, šaiposi, trypia kojomis. Solistai neįstengia šio triukšmo perrėkti ir dainuoti toliau. Vis dėlto, publikai juokiantis, šiaip taip ištempia operą. Verdis sėdi lyg prikaltas savo vietoje tarp orkestrantų. Jo veidas, kaip visada, išblyškęs ir paniuręs. Rodos, jo niekas nejaudina. Bet tai veidas žmogaus, kuris jau daug matė savo gyvenime, daug tragedijų patyrė ir išmoko slėpti nuo kitų žaizdas.

Rytojaus dieną kritika ima pliekti autorių dar žiauriau nei publika per premjerą. Verdis to niekad neužmirš. „Karalius vienai dienai" — iš tiesų silpna, be fantazijos, polėkio ir jėgos, atmestinai parašyta opera. Jos muzika — tik nevykęs Donicečio, Belinio ir Rosinio mėgdžiojimas. Čia manieringa viskas — kavatinos, arijos, duetai, ir dėl įkvėpimo stokos kai kurios vietos skamba nemaloniai, atrodo net vulgarios. Kartais pasitaiko originalesnis, nuoširdesnis motyvas, bet muzika tada būna tokia liūdna, rimta ir niūri, kad su komiškąja opera neturi nieko bendra. Savai-

me suprantama, „Karalius vienai dienai" greitai dingsta iš afišų. Verdis nusprendžia išvykti iš Milano, visam laikui atsisveikinti su butu San Simonės gatvėje, kur neteko šeimos. Dabar jis ir per didelis. Kraustydamasis lapelyje išvardija savo turtą: „Aš, žemiau pasirašęs, pareiškiu, kad vežėjas Nalis Pjačencos keliu gabena šiuos mano daiktus: šešis čiužinius (šeši ryšuliai), šešias pagalves (vienas ryšulys), dvi riešutmedžio sofas, tris riešutmedžio staliukus ir aštuoniolika riešutmedžio kėdžių, kurių sėdynės supakuotos į vieną ryšulį. Sofų, staliukų ir kėdžių kaina — 105 austriškos liros. Čiužinių, kėdžių sėdynių bei pagalvių — 41 lira".

Viskas sužymėta ir suskaičiuota pedantiškai tiksliai. Baldus Verdis išsiunčia į Busetą Bareciui, o pats, išsinuomojęs mebliuotą kambarėlį, kurį laiką gyvena Milane. Reikia sutvarkyti neatidėliotinus reikalus ir anuliuoti sutartį su Mereliu. Tada galbūt grįš į Busetą. O gal patrauks kur nors toliau. Dar galutinai nenusprendė. Tarp kitko, visur būtų gerai. Tik ne Milane, tik ne dideliame mieste. Geriausia, žinoma, kaime, prie žemės. Žemė niekad neapvils.

Ketvirtas skyrius

PIRMASIS TRIUMFAS

Slenka viena po kitos, nepalikdamos pėdsakų, nykios, monotoniškos, nieko gera nežadančios dienos. Verdis bėga į kaimą tik svajonėse. Jis negali susitaikyti su pralaimėjimu, bet nė piršto nejudina pašlijusiam savo prestižui pakelti. Šiaip taip stumia vakarus. Maitinasi prastoj tratorijoj, greta kurios nuomoja kambarį. Dažnai valgo tik vieną kartą per dieną, lygiai šeštą valandą vakaro. Įeina, atsisėda kampe už staliuko ir sėdi įsmeigęs akis į baltą staltiesę. Su niekuo nesikalba. Paskubom praryja vakarienę, apsivelka paltą ir eina namo. Krinta į lovą, svajoja apie ramų gyvenimą, apie tokią vietą, kuri jam teiktų vilties, išjudintų jį. Nedelsiant reikia dingti iš šito bordelio — taip jis pavadina Milaną laiške draugui. Dingti iš šito apniuku-

sio miesto, kur niekas jo nemyli, niekas nelaukia, kur jaučiasi toks vienišas, kasdien vienišesnis.

Kartais prie neseniai pastatytos Kristoforio galerijos jis sutinka garsių žmonių, kuriems nusišypsojo laimė: kupiną žavesio gražuolį Gaetaną Donicetį, visų gerbiamą Tomazą Grosį[11], žinomą politinį veikėją ir rašytoją Masimą d'Adzelją, talentingą poetą, vieną pirmųjų Šekspyro dramų vertėjų į italų kalbą Andrėją Mafejį. Čia galima pamatyti net patį Alesandrą Mandzonį, bet retai, nes didysis rašytojas nemėgsta išeiti iš namų — labai nervingas ir vengia žmonių. Šiems vyrams Milanas buvo dosnus: jie gavo, ko troško. Jis leidžia jiems net prieš Austriją šiauštis, kalbėti apie karbonarus ir „Jaunąją Italiją". Čia žmogus jautiesi esąs europietis, pačiame įvykių sūkury. Čia skaitomi Katanėjo straipsniai, aptarinėjamos paskutinės literatūros, teatro, muzikos naujienos. Kaip gera taip gyventi, kaip puiku būti tokiu intelektualu!

Bet Verdis neturi laiko kalboms. Neturi laiko nei politikai, nei kultūrai. Dabar jam svarbiausia — ištverti. Jaučiasi nepaprastai išsekęs, prislėgtas, apniktas niūrių minčių. „Man neapsakomai sunku, liūdna, nesinori nė gyventi",— rašo jis. Nemato jokios prošvaistės — ateitis neaiški. Vis dar negali atsigauti. O muzika? Kaip ją kursi, kai galvoje nėra nei minčių, nei sumanymų, kai įkvėpimo nežadina joks siužetas.

Jam rūpi tik kaimas. Žemė. Pelningas ūkis, kur galima su malonumu dirbti kad ir dvylika valandų per dieną, prižiūrėti vynuogynus, daržus, pasėlius, užliejamas pievas. Štai apie ką jis svajoja. O ne apie tai, kaip grįš į Busetą pas uošvį ir vėl dalyvaus konkursuose kapelmeisterio ar muzikos mokytojo vietai gauti, vėl riesis su konservatoriais, klebonu ir maldaus Parmos, Redžo ar Pjačencos miestų impresarijus, kad jam leistų statyti naują operą arba įtrauktų į repertuarą „Obertą". Nenori senti svajodamas, kuo galėjo būti, ir pasakodamas apie savo gyvenimą Milane. Ne, perspektyva visam laikui apsigyventi Busete ir nuolankiai laukti nežinia ko jo visai nevilioja.

---

[11] Tomazas Grosis — žinomas italų risordžimento epochos rašytojas. Pagal jo poemą „Džizelda" buvo sukurtas Verdžio operos „Lombardai" libretas.

Verčiau likti Milane. Verčiau gyventi šiame dideliame mieste, kur, jei nori, gali būti vienas ir niekam dėl savo poelgių nesiaiškinti. Tų dviejų ar trijų savo draugų jis nepasigenda. Draugai irgi, keletą kartų Verdį pakvietę apsilankyti, numoja ranka, pamažu jį pamiršta, nebekvaršina sau galvos, kur dėjosi tas pasipūtęs, nesugyvenamas keistuolis, su kuriuo nė nežinai, kaip šnekėti. Jeigu prireiks, pasirodys pats. Taip ir bėga dienos.

Verdis toli nuo namų neina — tik ligi Servio, Durinio gatvių, Katedros aikštės. Lyja ir lyja. Šlapiame grindiny mirga žibintų ir langų šviesos atspindžiai. Kartais jis būna toks nusiminęs ir viskam abejingas, kad iš savo kambarėlio net kojos nekelia. Kiaurą rūškano rudens dieną tūno lyg žvėris urve, apatiškas, viskuo nusivylęs: pačiu savimi, pasauliu, muzika. Nė valgyti tada neina ir sutaupo bent vieną austrišką lirą — tiek kainuoja kuklūs jo pietūs. Jeigu išalksta, sukremta vandenyje pamirkytą džiūvėsį.

Anksčiau (dabar Verdžiui atrodo, kad tai buvo prieš šimtus metų), kai mokėsi pas Lavinją arba kai Busete dėstė muziką ir kūrė „Ročesterį", vėliau pavirtusį „Obertu", jis tikėjo savimi ir vylėsi sulaukti geresnių laikų. Valstietis lengvai nepasiduoda, nenuleidžia rankų, nors kruša nusiaubia jo derlių. Jis tikisi, kad kiti metai bus laimingesni. Kadaise ir Verdis tikėjo, kad išauš geresnės dienos, nors perspektyvos būdavo labai miglotos. Tvirtai tikėjo, o ne guodėsi iliuzijomis. Jis žinojo, ko yra vertas, žinojo turįs ką pasakyti. Buvo įsitikinęs, kad, atėjus laikui, tars savo žodį. Bet dabar palūžo. Neturi pinigų, darbo, sutarčių. Nebeturi šeimos. Belieka prašyti dosnaus uošvio malones. Išimtas iš repertuaro, be abejo, visiems laikams, „Karalius vienai dienai" palaidojo paskutinę jo viltį. Tokia yra tikrovė. Verdis ima abejoti pačiu savimi. Gal jis padarė klaidą iškeisdamas Busetą į Milaną? Nebesilanko „La Skaloje", jo nebedomina nei naujos, nei pakartotinai statomos operos. Argi likimo šitaip užguitam žmogui gali rūpėti Nuri[12] baletas „Silfidė" ir įstabioji šokėja Taljoni, kuriai sužavėta publika ploja, kol įskausta delnai?

---

[12] Adolfas Nuri — prancūzų dainininkas; jis parašė baleto „Silfidė" scenarijų (kompozitorius — Ž. Šneichoferis).

Nei draugų, nei teatro, nei įdomių pokalbių, nei malonių valandėlių, kurias vertėtų prisiminti. Ką gali prisiminti sužeistas žvėris, pasislėpęs urve nuo persekiotojų? Paniuręs, užsidaręs, Verdis gyvena kamuojamas juodų minčių, kurios kasdien tampa vis ciniškesnės, beviltiškesnės. Dar neturi nė trisdešimties, o jaučiasi esąs senis, gyvenantis praeitim ir besigraužiantis dėl praleistų progų. Argi žmogus gali būti jaunas, jei nebeturi vilties, kuri neštų jį pirmyn kaip gaivus vėjas laivą? Kiekvienam sava lemtis. Verdžio metų Rosinis jau buvo pavargęs nuo šlovės, o jis dabar negali apie ją nė svajoti.

Servio, Durinio gatvės. Siauri drėgni laiptai į jo kambariuką. Mažas, pigus restoranėlis. Kiaurai persmelkiantis Milano šaltis, abejingi praeiviai. Nėra su kuo net pasisveikinti. Jis bastosi siauromis gatvelėmis aplink Katedrą, kad tik prastumtų laiką. Juodas apsiaustas, storas šalikas ant kaklo, liesas išblyškęs veidas, tanki juoda barzda, griežtas žvilgsnis, kiek pakumpusi nugara. Taip atrodo jaunasis Verdis, atvykęs užkariauti Milano. Dabar jis nieko nebenori — nei kovoti, nei maištauti, nei rašyti muzikos. Gyvena šia diena. O dienos panašios viena į kitą.

Jis nemato, kas dedasi aplinkui. O kaip tik dabar d'Adzeljas gali parašyti, kad Austrija „... trisdešimt metų valdė Lombardiją „La Skalos" padedama. Reikia pripažinti, jog kol kas jai sekėsi neblogai". Verdžiui nerūpi nei Italija, nei Karolis Albertas, nei Austrija, nei Madzinis, nei karbonarai, nei patriotai. Jis neskaito laikraščių. Kartais žvilgteli į Bibliją, pavarto „Sužadėtinius" arba lėkštą nuotykių romaną. Politinio gyvenimo įvykiai jo nedomina. Tik pinigai. Stengiasi jų užsidirbti duodamas muzikos pamokas. Ateina į turtingo buržua ar didžiūno namus ir moko jų atžalą solfedžiuoti, rašyti natų diktantus, groti fortepijonu. Bet šis darbas jam atgrasus. Argi dėl to jis gaišo laiką su Lavinja? Argi dėl to kiurksojo prie kanonų, fugų ir kontrapunktų?

Kai jam iškyla tokie klausimai, jis stengiasi į juos neatsakyti. Stumia dienas vos galą su galu sudurdamas. Keistas, absurdiškas gyvenimas. Be fantazijos, be prošvaisčių, padrikas ir nemielas. Tik nepritekliai, skurdas, kova už būvį. Nors dedasi, kad jam vis tiek, širdyje kaupiasi apmaudas.

Taip, jo Milanas anaiptol ne toks kaip Stendalio ar Mandzonio. Netgi ne toks kaip Merelio. Ką šis miestas gali duoti jaunam vyrui, neturinčiam nei pinigų, nei vilčių, nei svajonių? Tiesą sakant, svajoti jis niekad nemėgo. Vertina vien tikrovę, o tikrovė jam nežada nieko gera.

Spusteli pirmieji šalčiai, iškrinta pirmasis sniegas. Koks gražus sniegas ant apsėtų laukų, saugantis nuo speigo sėklas, kad jos sudygtų pavasarį. Tačiau mieste jis beregint pavirsta purvina tyre, per kurią brenda arklių kanopos, kurią taško vežimų ratai. Kažin, kaip atrodo po baltu apklotu miegantis jo gimtasis kaimas? Ten dabar taip tylu po beribiu pilko dangaus skliautu, tarp juodų plikų medžių, kanalų, griovių. Jo kambarėlyje šalta — neturi už ką nusipirkti ganėtinai malkų. Kai nebegali tverti, apsivelka ilgą juodą paltą, išeina iš namų ir ligi išnaktų klaidžioja vienas po miestą. Nesidairo į šalis, nestoviniuoja prie vitrinų, niekuo nesidomi. Vaikščioja, kad tik prastumtų laiką. Milane daug gražių rūmų, parkų, sodų, jaukių ir šiltų namų. Pro langus liejasi lempų šviesa. Bet jis to nemato. Savo namų dar neturi. Niekada neturėjo. Jis kresteli galvą ir žingsniuoja toliau. Pro rūmus, pro gražius namus.

Kartą, išėjęs pasivaikščioti, sutinka savo impresarijų Bartolomėją Merelį. Tas apsidžiaugęs puola prie jo, ima po ranka ir eina kartu kaip visada garsiai kalbėdamas. Verdis norėtų pabūti vienas. Trumpai pasisveikinti, tarstelėti kokį žodelį ir eiti sau. Jis nieko netrokšta matyti — jo širdyje labai daug apmaudo ir pykčio. Neseniai Merelis jam buvo davęs paskaityti libretą, pavadintą „Tremtinys". Verdis abejingai jį peržiūrėjo ir neparašė nė natos. Visų pirma, libretas jam nepatiko. Antra, nė galvoti nenori apie fortepijoną. Tad prasimano kažkokią dingstį, kad galėtų Mereliu atsikratyti. Bet šis jo nepaleidžia, tempia į „La Skalą", kviečia užeiti į savo kontorą. Tik penkioms minutėms. Norįs jį prašyti mažos paslaugos. Pusiau juokais, pusiau rimtai pasiūlo perleisti „Tremtinį" Nikolajui. Verdis sutinka nė nemirktelėjęs. Jaučia net palengvėjimą. Tada impresarijus užveda kitą šneką, ima jį nejučia įkalbinėti. Išsijuosęs giria kažkokį siužetą, o vėliau pasirodo, kad pagal šį siužetą jau sukurtas libretas. Parašęs jį Solera Nikolajui. Siužetas puikus, įdomus, su fantazija. Bet Niko-

lajui nepatikęs. Gal Verdis jį pažiūrėtų? Be jokių įsipareigojimų, šiaip sau, draugiškai? Libretas lyg tyčia sukurtas jam — pats pamatysiąs. Verdis paniursta. Nebenori nei operų, nei muzikos. Nesutinka. Merelis primygtinai prašo apsigalvoti, neatmesti Soleros kūrinio net neperskaičius. Ištraukia stalčių, išima storą sąsiuvinį, įbruka Verdžiui į kišenę ir išlydi kompozitorių pro duris.

„Grįžau namo,— po daugelio metų pasakos Verdis,— ir piktai numečiau rankraštį ant stalo. Krisdamas sąsiuvinis atsiskleidė. Nejučia dirstelėjau į atsivertusį puslapį, ir į akis krito eilutė: „Skrisk, daina, auksiniais sparnais". Ėmiau skaityti toliau. Eilės man padarė didelį įspūdį, juoba kad tai buvo kone parafrazė iš Biblijos, kurią visada mėgau sklaidyti. Perskaičiau vieną strofą, kitą. Bet, vis dar pasiryžęs daugiau nerašyti muzikos, užverčiau sąsiuvinį ir atsiguliau. Deja!.. „Nabukas" taip susuko man galvą, kad negalėjau užmigti. Atsikėliau ir perskaičiau libretą ne vieną, ne du, ne tris kartus, o daug kartų — išaušus mokėjau jį atmintinai (...). Vieną dieną — viena strofa, kitą — kita, ir žiūriu — opera jau gatava".

Štai kas išgelbsti nebetekusį vilties žmogų, kas suteikia jam jėgų: darbas ir muzika. Tikėdamas tuo, ką jis daro, pavergtas siužeto dramatizmo, žino, kad šį sykį pasirinko gerai, nes grįžo įkvėpimas. Iš tiesų šią nugalėtos tautos, pamišusio karaliaus ir neregėtos puikybės istoriją verta papasakoti muzikos kalba — ji jaudina kompozitorių iki širdies gelmių. Čia nauji personažai, įtampos kupinos situacijos. Atsirado noras pažadinti snaudžiančias savo dvasios galias, išsiveržti iš baigiančio jį priveikti tingulio gniaužtų. Jis puola rašyti „Nabuko" su tokiu įkarščiu, jog taip ilgai jį kankinusio sielvarto, nerimo ir depresijos nelieka nė pėdsako. Verdis įsitikinęs, kad šį kartą neapsiriko, kad ši opera — paskutinė proga. Ji turės pasisekimą, didelį pasisekimą. Jam nebereikia drungnų aplodismentų, kokiais buvo sutiktas „Obertas".

Štai kodėl jis nepatenkintas libretu. Puiki tema, įdomus siužetas. Bet „Karalius vienai dienai" Verdžiui davė gerą pamoką. Jis žino, kad žiūrovai nepakenčia ištęstų scenų, kad veiksmas turi vystytis greitai. Todėl iš Soleros reikalauja šį tą pakeisti, pridurti, išbraukti. Tačiau šis tingus

eiliakalys laiko savo darbą baigtu ir nenori daugiau su „Nabuku" terliotis. Kur tai matyta — kažkoks neseniai nušvilptas geltonsnapis kompozitorius moko jį rašyti libretus! Iš kur jis atsirado? Ar ne per daug tasai Verdis nosį riečia? „Nabukas" jam bus geras toks, koks yra, net su kvailais duetais po dramatiškų scenų, ir baigta kalba.

Bet Verdis atkaklus kaip tikras valstietis, kuris žino, kad laukas duos derlių tik jį kruopščiai ir sąžiningai įdirbus. Jo laukas — „Nabukas", ir jis turi būti toks, kokio jam reikia, kokį vaizduojasi. Gali Solera protestuoti, gali siusti, vartyti akis, klykti, putoti iš pykčio. Jeigu reikės, jis irgi parėkaus, dar net labiau. Galiausiai Verdis paima viršų, ir libretistas sėda dirbti. Vienas scenas sutrumpina, kitų koloritą bei foną pakeičia, suteikia didesnį vaidmenį chorams, ir opera tampa dramatiškesnė, joje atsiranda skausmo, gilaus liūdesio motyvų, kurių anksčiau nebuvo.

Dabar „Nabukas" kaip tik toks, kokio Verdis nori: vyriškas, pilnas jėgos, dramatizmo, jausmo. Ir visur vyrauja choras. Šią operą kuria žmogus, atėjęs nuo žemės, santūrus ir griežtas Emilijos valstietis. Tiesa, Verdis nėra tipiškas emilietis — draugiškas, šnekus, mėgstantis pavalgyti, išgerti, pajuokauti. Veikiau panašus į lombardą ar net langobardą. Tylus, sausas, lyg iš medžio ištašytas. Santūrus, bet jei neapkenčia, tai visa širdimi, jei netenka pusiausvyros, pasidaro žiaurus, negailestingas. Tokie yra Emilijos langobardai. Jiems žemė — motina, kuriai reikia duoti, kad galėtum prašyti. Po upė — griežtas tėvas: jos bijo, bet ją gerbia. Verdis iš tų Emilijos langobardų, kurie niekad nesitraukia atgal — daro, ką turi daryti.

Toks Verdis, toks „Nabukas", bent geriausios jo vietos. Jis dirba lyg apsėstas. Pats orkestruoja, kuria lengvai, su malonumu. Paskui šlifuoja, peržiūrinėja, taiso. Jo įkvėpimas toks šviežias, nelytėtas, muzika gimsta lengvai, iš širdies gelmių ir liejasi plačia dáininga melodija. Tačiau ją kontroliuoja, nesileidžia jos užliūliuojamas. Svarbiausia — pasiekti tikslą. Be jokių išlygų.

Jau žinome, kad politika jo nedomina. Bent kol kas. Tačiau didžio menininko, teatrui kuriančio menininko nuojauta jam kužda, kad šis siužetas, kurio herojus — engiama liaudis, siekianti išsivaduoti iš vergijos pančių, aimanuo-

janti dėl prarastos gražiosios tėvynės, tikrai ras atgarsį žiūrovų širdyse. Todėl „Nabuke" jis ir laikosi šios temos. Darbas jam teikia malonumo, leidžia pasijusti naudingam, tikėti savo jėgomis, grąžina prasmę jo gyvenimui. Jis vėl turi ką pasakyti, parodyti tą pasaulį, kurį nešiojasi savyje, vėl tampa kompozitoriumi, koks buvo anksčiau. Jam ima skaudėti gerklę — tai geras ženklas. Taip visada būdavo kuriant muziką.

Bet staiga Merelis ima sukti uodegą. Kai 1841 metų rudenį Verdis jam praneša baigęs rašyti „Nabuką", impresarijus apsidžiaugia ir iš mandagumo jį pagiria. Bet, jaunajam maestro paprašius pastatyti operą per užgavėnių karnavalo sezoną, neduoda aiškaus atsakymo. Po kiek laiko Merelis praneša, kad karnavalo sezonui jau turįs „tris naujas žinomų kompozitorių operas ir būtų didelė rizika visiems, jei rodytume pradedančio autoriaus kūrinį". Pataria laukti pavasario. Tačiau Verdis skuba, pašėlusiai skuba. Žino, kad jo opera nebus nušvilpta. Jis įsitikinęs, jog „Nabukas" patiks. Be to, tai nauja, originali opera. Jis dėl jos nedvejoja, nebijo. „Nabukas" bus pastatytas per karnavalo sezoną arba niekada. Ar tik neperlenkė lazdos? Anaiptol! Jam, be abejo, ne paslaptis, kad per karnavalo sezoną jis gali tikėtis tokių puikių dainininkų kaip Džuzepina Streponi ir Džordžas Ronkonis, kurių pavasarį Milane nebus — jie pakviesti į kitą teatrą.

Ateina kūčios. Milanas šventiškai pasipuošęs. Verdis apsilanko pas Streponi. Parodo jai operą ir paskambina Abigailės partiją, kurią sukūrė būtent jai ir jos balsui. Sopranas susižavi, nuoširdžiai pažada pagelbėti, įkalbėti Merelį. Tasai muistosi, rauko nosį, nesako nei „taip", nei „ne" Vėl, kaip anksčiau, viskas neaišku. Verdis dar nepraradęs vilties. Tačiau, iškabinus taip ilgai lauktą karnavalo sezono afišą, pamato, kad „Nabuko" joje nėra. Šį sykį Verdis rimtai įsiunta. Parašo impresarijui labai piktą, užgaulų laišką. Merelis, nesitikėjęs tokios kompozitoriaus reakcijos, nusileidžia. Kad jau Verdis taip pyksta, tiek to, dėl senos draugystės išpildysiąs jo prašymą. Nors, tiesą sakant, ši nauja opera jam kelianti abejonių — jis niekad negirdėjęs panašios partitūros. Bet, reikia tikėtis, viskas būsią gerai. Merelis liepia perspausdinti afišą, ir šį kartą

surinktas didelėmis raidėmis „Nabukas" joje užima garbingą vietą. Tačiau impresarijus nepraleidžia progos pasiderėti. Išlaidų, girdi, daug, o pajamos mažos ir negarantuotos. Todėl, atvirai kalbant, negalįs vėl rizikuoti užsakydamas naujas dekoracijas ir originalius kostiumus. Verdis turėsiąs tenkintis tuo, kas yra sandėlyje. Parinksiąs ką nors iš antikinės Romos, Graikijos ar senovės Rytų. Publika į dekoracijas vis tiek nekreipia dėmesio. Ją domina tik muzika ir dainavimas. Verdis sutinka — juk negalima turėti viską, ko nori. Kol kas jam užtenka, kad „Nabukas" įtrauktas į afišą ir kad yra geri dainininkai.

Prasideda repeticijos. Orkestrantus, choristus, scenos darbininkus ir solistus apima smalsumas, kuris greit virsta nuostaba ir susižavėjimu. Jie apstulbę. Tai kažkas nauja, negirdėta ir kartu labai paprasta. Šioje muzikoje, kuri plūsta lyg didžiulės bangos, justi jėga, nežabotos aistros,— Italijos teatrų scenoje iki šiol niekas to nėra girdėjęs. Ji panaši į viesulą, uraganą, kaip galingas, gaivus verpetas tave pagauna ir laiko, kol nutyla paskutiniai garsai. Operos melodinė ir harmoninė sandara labai paprasta. Viskas sutelkta aplink kelias pagrindines temas. Tačiau dainavimas ataidi tarsi iš kažkur labai toli. Žinoma, orkestras kartais gal pernelyg triukšmingas. Belinio grakštumo, Donicečio elegancijos čia nėra nė kvapo. Uvertiūroje timpanai dunda net ausys plyšta; rodos, ji labiau tiktų dūdų orkestrui, o ne operai. Bet joje liepsnoja ugnis, kuri apima visą partitūrą ir muzikai suteikia iki šiol nematytą atspalvį. O koks pašėlęs, laukinis ritmas! Gal visa tai — trūkumas? Galbūt. Tačiau aišku, kad į operą atėjo nauja asmenybė, stipri ir valdinga, kuri siūlo savo požiūrį į pasaulį, savo dainavimo manierą, ir ją paneigti jau neįmanoma. Herojai taip pat kontrastingi, kone išprotėję nuo juos apėmusių aistrų, žiaurūs ir tvirti. Frazės, tarsi sudėtos iš fragmentų, daro nevaldomos jėgos įspūdį. Ir šiame fone skamba niūri, fatališka, kupina kančios ir skausmo arija. Be to, choras. Choras, kuris jungia veiksmą ir visus jo dalyvius. Toks atrodo „Nabukas" tiems, kurie jo klausosi per repeticijas, kai Verdis neriasi iš kailio, prakaituoja, keikiasi, niršta.

Žinoma, apie naująją operą pasklinda kalbos. Gandai iš „La Skalos" persimeta į salonus, pasiekia melomanus;

naujienų mėgėjus. Kai kurie laikraščiai net išspausdina straipsnius apie operos sukeltą įspūdį. Visi nekantriai laukia premjeros, aptarinėja smulkmenas. Sako, Abigailės vaidmuo labai sunkus, ne kiekvienai dainininkei pagal jėgas, moteris, apimta beprotiškos puikybės,— nepaprastai ryškus charakteris. Gandai nueina į Busetą. Šį sykį vaikinas iš Po lygumos neprašovė pro šalį; reikia jam padėti, pabūti šalia per premjerą ir susibūrus palaikyti jį plojimais.

„Nabukas" iš tiesų kažkas nauja. Tai originali opera. Geriau įsižiūrėję į pagrindinį veikėją, matome, kad jis panašus į būsimuosius kenčiančius Verdžio tėvus (Rigoletą, Pilypą II, Amonasrą, nekalbant jau apie Simoną Bokanegrą). Visi nelaimingi, žiaurūs ir švelnūs, visi ant beprotybės slenksčio. Anksčiau scenoje nebuvo tokių herojų, dainuojančių taip paprastai. Skausmas ir pyktis čia — tikras skausmas ir tikras pyktis, o ne jų vaizdavimas. Žmogus — tai žmogus. Su savo mažu gėriu ir dideliu blogiu, su apnuogintomis ydomis, atskleistomis paslaptimis, neaprištomis žaizdomis. Tas žmogus kartais — tik groteskiška kaukė arba monstras, deginamas beprotiškų aistrų, tarpais kilnus, o tarpais menkystė. Čia nėra jokios filosofijos, jokių tradicijų. Tai tik įgimta intuicija, puikus gyvenimo pažinimas ir jo interpretavimas, išplaukiantis iš šimtmečius trukusio pažeminimo.

Operos premjera įvyksta 1842 metų kovo 9 dieną. Vakaras dar šaltas, nuo Briancos (rašo laikraščiai) pucia ledinis vėjas. Tačiau žiūrovai nepaiso blogo oro. „Nabukas" juos pavergia nuo pat uvertiūros pradžios. Pasisekimas neapsakomas. Paskutinius didingo finalo akordus nustelbia aplodismentai. O dar anksčiau neregėtą publikos entuziazmą sukelia vergų choras *Va, pensiero* („Skrisk, daina"). Šį tyrą, paprastą kaip saulė himną, šią maldą choras dainuoja unisonu (kitaip ir būti negali).

Galingos, pilnakraujės, nuostabios muzikos ir muzikinės kalbos naujumas sužavi ir įtikina publiką. Verdis daug kartų šaukiamas į sceną. Jis dėkoja už aplodismentus, nevikriai lankstosi, stengiasi šypsotis, bet lūpas kreipia tik šalta grimasa. Dabar jis patenkintas: pasiekė, ko troško. Bet neapsvaigsta, nepraranda galvos. Žino, kad ta pati

publika, kuri šiandien jam ploja, negailestingai nušvilpė „Karalių vienai dienai". Ne, nemėgsta publikos, net tada, kai ji ploja ir šaukia „bravo, bravo!". Verdis vengia minios, nesibroliauja su ja, nepataikauja jai. Jis galvoja apie Antonijų Barecį, atvykusį iš Buseto su pilnu kapšu aukso, skirto, jeigu prireiks, pirkti pasisekimui, mokėti už aplodismentus. Puiku, šį sykį senis Barecis kapšo neiškratė. Ir ateity nekratys, nes Verdis jau pasimokė. Dabar žino, ko nori publika. Dabar supranta, kad jo naujoji muzikinė kalba, žadinanti naujas, audringesnes emocijas, paprastus, bet amžinus jausmus, sudaro nuostabią harmoniją su tempais, kurie per pastaruosius kelerius metus visiškai pasikeitė. Beje, kaip tik dėl šio tempų pasikeitimo turėjo pasitraukti ir nutilti didysis Rosinis.

Kritika staiga tampa jam labai draugiška ir užmiršta, kaip iš jo šaipėsi po „Karaliaus vienai dienai" premjeros. Kovo 13-ąją *Gazzetta di Milano* išspausdina „Nabuko" recenziją, kurioje rašoma: „Laikotarpiu nuo savo pirmos operos iki „Nabuko" Verdis labai išaugo, jo idėjos pasidarė gana originalios. Tad jei koks kritikas ir nenorės pripažinti, kad naujasis Verdžio kūrinys — neabejotina operos meno pažanga, jis vis dėlto negalės neigti autorių turint milžiniškų kurybinių galių". O štai ką rašo Romanis (tik ne garsusis libretistas) laikraštyje *Figaro*: „Verdžio naujoji opera — įtempto, grandiozinio darbo vaisius (...). Pasakysiu teisybę, ji sukrečia žiūrovus, jie pašėlusiai ploja ir šaukia iš susižavėjimo". Dabar lošimas iš tikrųjų baigtas. Nors „Nabukas" eina kiekvieną vakarą, neįmanoma gauti bilietų į spektaklį. Publika bisuoja, ploja po kiekvienos replikos. Leidėjas Džovanis Rikordis, kuris turi neklystančią uoslę, tvirtai nusprendžia jaunojo kompozitoriaus neišleisti iš akių. Verdžiui dar nėra nė trisdešimties metų, jam priklauso ateitis. Dabar, kai nutilo Rosinis, mirė Belinis ir nepermaldaujamai krypsta vakarop skaisti Donicečio saulė, niekas negali varžytis su Džuzepe Verdžiu iš Le Ronkolės. Tiesa, jis bjauraus būdo, užsispyręs ir išpuikęs. Bet, sako, žmogus rimtas, ne pliuškis, ne priekabus, profesionalas, atkakliai siekiantis užsibrėžto tikslo. Už partitūros publikaciją Rikordis sumoka jam tris tūkstančius austriškų

lirų. Nori jį turėti. Taip prasideda viena sėkmingiausių ir tvirčiausių sąjungų operos istorijoje.

Po premjeros „Nabukas" buvo pakartotas „La Skaloje" tik aštuonis sykius. Bet, praėjus keliems mėnesiams, opera vėl įtraukiama į programą ir šį kartą parodomi net penkiasdešimt septyni spektakliai. Donicetis, išklausęs „Nabuką", pasakys: „Puiku! Nuostabu!" Merelis daugiau neabejoja. Reikia kalti geležį, kol karšta. Jis pasiūlo Verdžiui sukurti operą ateinančio sezono atidarymui ir įteikia jam sutartį, kurioje nepažymėtas honoraro dydis. Verdis pirmą sykį gyvenime sutrinka, nežino, kiek užsiprašyti. Pasitaria su savo globėja Streponi, ir ji nurodo sumą, kurią Belinis gavo už „Normą",— aštuonis tūkstančius austriškų lirų. Šį skaičių Verdis ir įrašo į sutarties blanką.

Nesunku užkariauti aukštosios visuomenės palankumą, kai tave lydi sėkmė. Tavęs ieško, tave kviečiasi į salonus pietų arba į šventes kartu su diduomene. Fortūnos ratas sukasi ir čia. Verdžio vardas dažnai skamba visuose Milano rūmuose, net tuose, į kuriuos gali patekti tik išrinktieji. Kadangi jis uždaras, nekalbus, paniuręs, nemoka elgtis draugijoje ir atkakliai slepia asmeninį gyvenimą, visiems knieti sužinoti apie jį kuo daugiau. Kas jis, kur gimė, kas jo globėjai, kur gyveno anksčiau, su kuo susitikinėjo? Kad ir kaip smalsuoliai stengiasi, apie jį beveik nieko nesužino. Verdį kviečiasi į saloną grafienė Klarina Mafeji, su kuria jis užmezga tvirtą draugystę — ji nenutrūks iki paskutinių Klarinos gyvenimo dienų. Jis nuolatinis svečias ir grafienės Apiani namuose. Sklinda kalbos, kad ši gražuolė buvusi Donicečio meilužė. Dabar esą ji rėžianti sparną aplink Verdį. Taip sutvarkytas pasaulis, taip elgiasi kilmingos moterys, dievinančios operą.

Nors Verdis, šis netašytas stuobrys, nemėgsta aukštuomenės gyvenimo, paragauti saldžių šlovės vaisių nori ir jis, smuklininko sūnus. Tad palaiko pokalbį, juokauja, laido sąmojus, siuntinėja meilius laiškelius, iš kurių matyti, kad jis neturi jokių gabumų epistoliniam žanrui: „Tau — bučkis, o jai — nieko. Su Pepina aš dar suvesiu sąskaitas. Ta beširdė nuo manęs niekur nedings". Štai laiškutis žaviajai grafienei Morozini: „Linkiu jums tiek sveikatos, kiek jūroj vandens. Atsiminkite, aš labai švelnus. Kaip jūra".

Kokia saldi šlovė! Koks svaigus aukštuomenės gyvenimas, apie kurį taip plačiai kalba Abiatis! Tačiau Verdis gudrus kaip lapė. Turi savo išskaičiavimų. Jis žino, kad salonai, damos su savo kavalieriais jį puikiai reklamuoja ir padeda ruošti dirvą kitam išbandymui — naujo sezono atidarymui. Juk be galo svarbu turėti savo pusėje įtakingą auksinę visuomenę. Jis nemėgsta šių žmonių, bet instinktyviai jais naudojasi. Štai kodėl ir toliau lankosi aukštuomenės salonuose, mezga naujas pažintis, rašinėja kvailus laiškelius. Susipažįsta ir su Rosiniu, atvykusiu į Boloniją pasiklausyti savo *Stabat mater*, kurį šį sezoną diriguoja pats Gaetanas Donicetis. Laiške Verdis taip rašo apie šią pažintį: „Praleidau Bolonijoje penkias dienas. Aplankiau Rosinį. Jis priėmė mane gana maloniai ir, rodos, nuoširdžiai. Šiaip ar taip, esu labai patenkintas šiuo susitikimu".

Abu didieji kompozitoriai taip ir nesusidraugavo. Jie susitiks dar keletą kartų, mandagiai, bet šaltai pasikalbės, ir tiek. Pernelyg skirtingi šių vyrų charakteriai, be to, juodu priklauso tokioms nepanašioms istorinėms epochoms, nieko bendra neturintiems pasauliams. Abu per daug išdidūs (kiekvienas savaip), kad kits kitą suprastų. „Tai kompozitorius su šalmu",— pasakė Rosinis, išklausęs „Nabuką". Savaime suprantama, sąmojis greit pasklinda, ir Verdis, jį išgirdęs, supyksta. Juk jis neturi humoro jausmo. Ir niekad neturės. Mažiausiai turi dabar, kai pradėjo kovą, kai dar neužmiršęs jaunystės vargų, pažeminimo, nuoskaudų, kai niršta ir graužiasi, kad yra tik savamokslis.

Verdis vis dažniau rodosi aukštuomenėje, salonuose. Iš to jis gauna naudos. Kartais nuvyksta į Busetą, bet ilgai ten neužsibūva. Jaučiasi tartum Buseto vunderkindas, kuris po daugelio metų, būdamas nebe vaikas, pagaliau ištesėjo savo pažadą. Jam tai nepatinka. Anksčiau Verdžiui buvo bloga nuo Buseto ir jo žmonių, dabar juo labiau. Laimė, ten netoli kaimas — juo jis niekad nenusivylė. Būdamas Busete, labai mėgsta vaikščioti po užmiesčio laukus, žiūrėti, ar gera žemė, svarstyti, kokios ir kur reikėtų pirkti. Kai tik turės užtektinai pinigų, būtinai nusipirks žemės sklypą įsaulyje, fermą su tvartais, rūsiais bei vynuogynais. Pasisamdys gerų darbininkų, kad ferma duotų pelno. Būtinai pirks žemės. Žemė — patikimas daiktas, ramios atei-

ties laidas, atpildas žmogui, kuris pavargo gyvendamas skurde. Žemė ir muzika bus jo likimas. Verdis visada bjaurėjosi skurdu. Šubertas, šis muzikos angelas, galėjo skursti ir būti laimingas. Skursti ir džiaugtis. Gyventi bohemos gyvenimą. Verdis negali. Jis ne muzikos angelas. Jis dainius, nerandantis vietos pasaulyje, kankinamas savo šmėklų ir pats besikankinąs. Žemė ir muzika. Bet muzika gali baigtis, gali ateiti tokia diena, kai nebeturėsi ką pasakyti, kai nebeturėsi ką įdėti į ugnies žiedą. O žemė amžina. Ji visada čia, su tavimi, tu esi ramus, jautiesi jos šeimininkas. Šeimininkas.

Šios mintys netrukdo jam kurti naujos operos. Dėl libreto nekyla abejonių. Pagal Tomazo Grosio siužetą jį rašys (kad mažiau būtų rizikos) Solera. Merelis su Rikordžiu neprieštarauja. Savo charakteriu opera bus panaši į „Nabuką" — daug chorinių scenų ir kontrapunktų, paini intriga. Yra ir choras, kuris turės ne mažesnį pasisekimą kaip „Skrisk, daina". Kad sėkmė būtų garantuota, reikės dar labiau pabrėžti mintį apie nacionalinę nepriklausomybę.

Gal menininkui (bent pradedančiam menininkui) nedera taip samprotauti, taip tiksliai viską planuoti, tačiau dabar Verdžio kūrybinis akstinas gana amatininkiškas: jis nori išleisti gerai įpakuotą gaminį, kuris patiktų publikai. Dar neatėjo metas, kai Verdis muzikinei dramai kels didžiausius reikalavimus. Dabar jis vėl geidžia tokios sėkmės kaip „Nabuko", kad atsikratytų abejonių likučių ir užsigarantuotų stabilią ateitį.

Operoje „Lombardai pirmajame kryžiaus žygyje" mažiau spontaniškumo, situacijos sukurtos su išskaičiavimu, bet šis kūrinys parašytas neapsakomai kruopščiai, išmaniai, laikantis disciplinos. Verdis jau po truputį kontroliuoja Solerą. Dabar jis gali kelti balsą, komanduoti, nurodinėti. Dabar jis — kompozitorius, kurį lydi sėkmė. Žino, kad jo sudarytas receptas — tėvynė, liaudis, laisvė, teisingumas, himnai, maršai ir dievas, kurio šaukiasi kovotojai dėl šių idealų,— būtinai patiks dabartinei publikai. Čia reikia choro, būtinai reikia. Taip atsiranda: *O Signor che dal tetto natio* („O dieve, kurs iš gimtųjų namų"). Ryškėjant operos kontūrams, kyla nesutarimai su cenzūra.

Pirmiausia pasipiktina Milano arkivyskupas. Šis valdingas, kietas žmogus nenori, kad scenoje būtų rodomas Jozapato slėnis. Protestuoja ir Torezanis — austrų policijos cenzorius. Jis veikia atsargiau ir švelniau. Bet Verdis nenusileidžia: arkivyskupas gali grasinti kuo nori — Jozapato slėnio iš operos neišmesiąs.

Opera išvysta sceną 1843 metų vasario 11 dieną. Sužavėta publika šėlsta, o po choro *O Signor che dal tetto natio* sugriaudžia ir ilgai netilsta aplodismentai. Kritika palanki. Leidėjas Rikordis vėl pakloja pinigų. Žodžiu, atsitinka, ko Verdis norėjo,— „Lombardai" susilaukia ne menkesnio pasisekimo kaip „Nabukas". Ir vis dėlto tai ne šedevras. Opera manieringa, šabloniška, nors yra labai gražių vietų, didelės dramatinės jėgos kupinų scenų. Tačiau trūksta stilistinio vientisumo, tikros dvasinės įtampos. Be abejo, opera parašytai meistriškai ir nepaprastai kruopščiai. Daiktais justi tikras nuoširdumas. Ir vėl susidaro įspūdis, kad Verdis gali pasakyti kažką nauja, kad turi savo manierą kurti muziką. Bet, atidžiau pasiklausius, „Lombarduose" vietomis jaučiamas nuovargis, įkvėpimo stoka, sunkus alsavimas.

Spektaklis statomas dvidešimt septynis kartus iš eilės, ir Merelis jau neabejoja radęs vištą, dedančią aukso kiaušinius. Savo draugams tvirtina, kad Verdžio laukianti puiki karjera, kad publikos širdyje jis netrukus užimsiąs Rosinio vietą. Paskyręs „Nabuką" „šviesiausiajai kunigaikštienei Adelaidei Austrei", Verdis ketina naują savo kūrinį dedikuoti Marijai Luizai — Parmos valdovei. Kreipdamasis šiuo reikalu į jos šviesybės antrąjį morganatinį vyrą, didįjį mažordomą grafą di Bombelesą, Verdis nuolankiausiai prašo išmaldauti šviesiausiosios valdovės Marijos Luizos sutikimą priimti jai dedikuotą operą. „Būčiau be galo dėkingas ir laimingas,— rašo jis,— jeigu šviesiausioji valdovė teiktųsi mane apdovanoti kokiu nors pasižymėjimo ženklu, kuris garantuotų man puikią karjerą".

Tėvynė, laisvė, liaudis, meldžianti dievą. Risordžimento idėjos. Visa tai labai puiku. Bet reikia pagalvoti ir apie praktinę šio reikalo pusę. Su valdžia verčiau gyventi gražiuoju, bent iki tol, kol tvirtai atsistosi ant kojų. Verdis

dar nėra pats sau ponas. Jis valstietis. O valstiečiai niekad niekuo nepasitiki, jiems reikia tvirtų garantijų.

Viena iš tokių garantijų — aukštuomenė. Paauksuoti salonai taip pat gali jų dosniai pažerti. Taigi vėl — lėkšti sąmojai, laiškeliai, vizitai. Verdis žino, kad jam dar reikia šios draugijos, kuri viską valdo, duoda toną, diktuoja skonį. Jo ryšys su Apiani sustiprėja. Kai jie nesusitinka, pasikeičia laiškais. Verdis siuntinėja grafienei gėlių, grafienė Verdžiui — dėžutes saldainių. Jis lankosi ir pas Frecolinius. Ir vis dažniau matosi su Streponi, bet jo jausmai šiai moteriai kitokie. Tai daugiau nei galantiška draugystė ar paprasčiausia simpatija. Juos sieja abipusis pasitikėjimas, ramybė, tikrumas; jiems gera būti kartu, nes supranta kits kitą be žodžių.

Milano damos uoliai varžosi dėl Verdžio. Joms patinka šis griežtas, santūrus, vyriškas kompozitorius, šaltas jo galantiškumas, kurio neįmanoma atšildyti. Traukia liekna figūra, išblyškęs veidas, tamsios liūdnos akys, melancholiška išvaizda. Be to, jį gaubia nugalėtojo šlovė. O praėjusiame amžiuje moterims beveik visada patikdavo nugalėtojai.

Šis žmogus skuba, labai skuba pasiekti tikslą. Ir kai grafas Karlas Močenigas, Venecijos „La Feničės" teatro direktorius, pasiūlo jam sukurti 1843—1844 metų karnavalui (garsiajam Venecijos karnavalui) operą, maestro sutinka nesvyruodamas. Po keturių debiutų „La Skaloje" jis nusprendžia pakeisti sceną. Antra vertus, „La Feničė" — vienas didžiausių Italijos teatrų. Taigi dabar jis rašys operą Venecijai.

Penktas skyrius

NAUJAS ŽMOGUS

Trisdešimt metų. Jis vis toks pat atšiaurus ir užsidaręs, griežtas ir nelabai simpatingas. Viską daro greitai, kalba mažai, rašo su gramatinėmis klaidomis, nemoka nei anglų, nei prancūzų kalbos. Iš karto matyti — provincialas. Bet

žino, ko nori ir kaip pasiekti tikslą. Dabar savo sėkme neabejoja. Puikiai pažįsta publiką ir jos skonį. Labai skuba, nori atsigriebti už veltui praleistą laiką. Gavęs pasiūlymą ką nors sukurti, niekuomet neatsisako. Visada ištesi, ką pažadėjęs. Supranta, kad ateityje dar ilgai jam bus lemta rašyti operas tik pagal užsakymą. Naujas sezonas — nauja opera. Ir stato jas geriausiuose teatruose. Juk dabar jis populiariausias Italijos kompozitorius ir publika veržte veržiasi klausytis jo muzikos. Pagaliau Verdžio laikas atėjo. Pasirašydamas sutartį, jis ryžtingas. Išdėsto sąlygas, reikalauja pinigų iš anksto. Taip prasideda jo gyvenimo tarpsnis, kurį vėliau pavadins „katorgos metais",— nei atokvėpio, nei pertraukos, opera po operos. Jokių skrupulų iš estetinės pusės. Beveik jokio kritikos filtro. „Lombarduose" yra tokios eilutės: „Su durklais kruvinais už stalo sėsime puotauti" arba „Bus vestuvių guolis vienas dykumos bekraštės smėlis, ir nykus kaukimas hienos mano meilės bus daina". Sakoma, jas parašęs pats Verdis.

Jėga, begalinis įniršis ir noras atsirevanšuoti — šis kūrybos stimulas yra visiškai naujas, unikalus italų operos reiškinys. Žmogaus su tokiu dygiu charakteriu, su tokiu maniakiniu, kone beprotišku geismu išsiveržti į priekį dar nėra buvę italų muzikos istorijoje. Jis stebina beveik visus, bet tik nedaugelis gali jį suprasti.

Verdis dar neišsirinko temos naujai operai, kurią užsisakė „La Feničės" teatras. Gal paimti „Kola di Rienco" siužetą? Tai puiki tema. Tačiau bijo, kad nepraleis cenzūra. Jį vilioja ir „Langobardų žlugimas", bet šio siužeto atsisako, sužinojęs, kad nebus dainininkų toms partijoms, kurias ketina rašyti griežta, neįprasta maniera. O gal pabandžius Šekspyro „Karalių Lyrą"? Ši tragedija taip ir liks neišsipildžiusi svajonė, apie ją niekad nesiliaus galvojęs. Jis mano, kad jos imtis dar per anksti; tad nė nebando pradėti. Verdis nerimsta, nervinasi, skaito istorinius veikalus, dramas. Pasiūlo Močenigui temą iš Baireno — „Du Foskarius". „Čia aprašyti įvykiai dėjosi Venecijoje,— aiškina jis,— todėl venecijiečiams opera turėtų labai patikti".

Tačiau Močenigas turi savo pasiūlymą. Jis nori, kad Verdis rašytų operą pagal Viktoro Hugo dramą „Kromve-

lis". Šis prancūzų poetas ir dramaturgas turi didžiulį pasisekimą, verčiamas į visas pasaulio kalbas. Jis madingas — kur pasisuksi, visur tik ir kalbama apie jį. Verdis prieštarauja, esą istoriniu požiūriu „Kromvelio" siužetas puikus, bet viskas priklauso nuo to, kaip jį pateiksi. Žodžiu, pasiūlymas jam nekelia entuziazmo. Jo nuomone, Hugo drama nelabai atitinka muzikinio teatro reikalavimus. Verdis gaišta brangų laiką, siužeto ieškojimas jį vargina ne mažiau kaip muzikos rašymas. Gal net labiau. Kol išsirenka siužetą, ilgai abejoja, kankinasi, niekas jam nepatinka. Dar prieš kurdamas muziką rūpinasi orkestro partijomis, repeticijomis, dainininkais, dekoracijomis, nerimauja, ką pasakys publika. Tai kabo virš jo lyg Damoklo kardas. Nuolat bijo, kad nepadarytų klaidos,— tai egzaminai be galo. Verdis uždirba neblogai, bet nejaučia pasitikėjimo savimi. Žino, kad sėkmė negali jo visą laiką lydėti, o žemės dar neturi. Jis yra iš tų užsispyrusių, paniurėlių valstiečių, kurie negaili sveikatos, viskuo rizikuoja, kad praturtėtų, tačiau amžiams paženklinti savo įgimto skurdo ir pažeminimo. Jau yra nusižiūrėjęs gražų ūkį pačioje Le Ronkolėje. Tai Plugaras. Velniui sielą parduotų, kad tik kuo greičiau pasirašytų sandėrį ir žinotų, jog Plugaras — jo nuosavybė. Reikia kurti operas, uždirbti pinigų, kvėpuoti scenos dulkėmis, pataikauti publikos skoniui.

Kaip tik šiuo metu Verdis pradeda bendradarbiauti su Frančesku Marija Pjave. Libretistui trisdešimt treji metai; jis gyvena Venecijoje, trinasi tarp miesto inteligentų, jo kultūriniame pasaulyje ir vos suduria galą su galu. Pjavė taiso korektūras, spausdina eilėraščius, sukurtus vedybų ar šiaip kokių šeimyninių iškilmių proga, rašo straipsnius ir svajoja būti dramaturgu. Frančeskas Marija Pjavė, buvęs seminaristas, dėl skolų subankrutavusio stiklo pūtėjo iš Murano salos sūnus, linksmo būdo ir minkštos širdies vyras, yra Verdžio atmesto libreto apie Kromvelį autorius. Iš pradžių Pjavė įkalbinėja maestro rašyti muziką jo libretui, paskui greit supranta, kad Verdžiui siužeto parinkimas — ne juokų darbas, ir, susitaikęs su likimu, prašo Močenigą duoti jam kitą progą padirbėti su kompozitoriumi. Močenigas vėl prisimena Viktorą Hugo ir pasiūlo kom-

pozitoriui jo tragediją „Ernani", kuri prieš kelerius metus buvo patraukusi Feličės Romanio ir Belinio dėmesį. Verdis sutinka. Jam topteli, kad „Ernani" lyg tyčia tinka populiariai operai ir jis galėtų ją padaryti visai nepanašią nei į „Nabuką", nei į „Lombardus". Apie tai rašo savo draugui iš Genujos Bankalariui: „Norėčiau, kad libretas būtų didingas, kupinas aistros. Kitoks nei „Nabuko" ar „Lombardų". Kuo daugiau veiksmo, ugnies, kuo trumpiau". Jis sutrumpins net patį pavadinimą, nubraukęs pirmąją raidę[13]. Apimtas įkarščio, tik probėgšmais perskaito dramą ir negaišdamas sėda rašyti Močenigui: „Jeigu sinjoras Pjavė sutiks kurti libretą (ir jeigu neprieštaraus policija), aš jam sumokėsiu šimtą florinų, gavęs pirmą veiksmą. Dar šimtą sumokėsiu, kai drama bus baigta. Dar antra tiek (...) jis gaus po premjeros. Jeigu Pjavė teiksis palaukti, kol atvyksiu į Veneciją, tikiuosi, manim nesiskųs. Jeigu bus maža — pridėsiu dar šimtinę. Jeigu norės man rašyti kitą libretą, tegu rašo".

Susitaręs su libretistu dėl atlyginimo, Verdis skuba pradėti darbą, nes, pasak jo, taip pamilęs „Ernani", kad labiau nė negalima. Tad nedelsdamas pasineria į kūrybą, duoda valią fantazijai. Pjavę, kaip ir maestro, pagauna įkarštis, nes jis jaučia, kad bendradarbiavimas su Verdžiu gali būti vaisingas. Verdis beregint jam ima aiškinti, koks turi būti libretas: „Patariu rašyti kuo glausčiau, veiksmas turi vystytis greitai. Dėl dievo meilės, nepalikite rondo veiksmo galui, baikite jį tercetu; reikia, kad tercetas būtų geriausias operos epizodas. Tegu viskas bus glausta ir ugninga". Jeigu jo norai vykdomi nepakankamai greitai, jis nešykšti patarimų: „Jei darysit, kaip jums nurodžiau paskutinį kartą, man bus labai malonu".

Nuo įsakymų, nurodymų, rekomendacijų, patarimų ir priekaištų Pjavė iš pradžių sutrinka, o paskui ima šiauštis. Jis dar nepripratęs prie Verdžio būdo. Po šimts, juk reikia libretistu nors truputį pasitikėti. Ir duoti jam galimybę ramiai dirbti. Argi maža, kad jis atsisakė savo „Kromvelio". O šis nesukalbamas, reiklus, pasipūtęs ir užsispyręs muzikantas nė nemano pasidomėti, ką galvoja lib-

[13] Prancūziškai Viktoro Hugo drama rašoma *Hernani*

retistas. Tik įsakinėja, moko, nepaiso kitų nuomonės. Bet galų gale Pjavė pripras prie to ir bus patikimiausias Verdžio bendradarbis. Rašys jam geriausius libretus, pagal visus scenos reikalavimus. Truputį papurkštavęs, jis nusiramina ir pripažįsta Verdžio pranašumą. 1843 metų gruodžio mėnesį atvykęs į Veneciją, maestro jau gali parašyti grafienei Apiani: „Venecija graži, poetiška, dieviška... bet nenorėčiau čia gyventi. Mano „Ernani" žengia pirmyn, poetas daro viską, ko aš noriu".

Nėra ko stebėtis, kad Venecija jam nelabai patinka. Pernelyg drėgna, ilgesinga, glebi, pasenusio skonio. Ir per daug jūros. Verdis pirmą kartą mato jūrą, bet ja nesižavi: vanduo be galo, be krašto, juda, banguoja — verčiau būti nuo jos kuo toliau. Kas kita upe ar tvenkinys su tvirtais krantais. Ši beribė plynė jam žadina keistą jausmą. Be to, Verdžiui dabar ne jūra rūpi. Reikia baigti, suinstrumentuoti operą ir pradėti repeticijas. Darbo iki kaklo, o Venecija su savo siauromis gatvelėmis, aikštėmis, kavinėmis, tratorijomis ir moterimis tik dykinėti masina. Su Pjave nebereikia susirašinėti. Juodu susitinka kasdien. Bet ir akis į akį pasilikęs su libretistu Verdis nepasikeičia, nė nesistengia bent dėtis malonesnis. Komanduoja kaip laiškuose. Reikia padaryti taip, ir baigta. Sutrumpinti sceną, išmesti strofą, daugiau tempo, ugnies, konkrečiau, glausčiau. Ir rausvažandis, geraširdis Pjavė, toks juokingas su plačia tankia barzda bei geromis trumparegėmis akimis, nebeprieštarauja. Daro viską, ko reikalauja maestro: taiso, keičia, trumpina. Nebent kartais atsidūsta, pasimuisto fotelyje. Jam labai imponuoja liesas, valdingas, nepakenčiantis jokių prieštaravimų Verdis, kuris tarpais lyg maniakas veržiasi laužyti atgyvenusius tradicinės operos kanonus. Ir rimtai juos laužo.

Verdis dirba be poilsio ir dar prižiūri „Lombardus". Venecijoje jie statomi pirmą kartą, ir, atrodo, jų laukia nesėkmė. Kompozitorius apie tai rašo grafienei Apiani: „Prieš penkiolika minučių nusileido uždanga. „Lombardai" patyrė didelį fiasko. Tikrai klasikinį fiasko. Nepatiko niekas, tik kabaletė. Ką gi, būna ir taip,— aš dėl to nei džiaugiuosi, nei sielvartauju".

Tačiau jam skaudu. Net labai. Tik dedasi abejingas,

o iš tikrųjų „Lombardų" nesėkmė jį labai slegia. Jis ne iš tų, kurie moka iškęsti pralaimėjimo kartėlį, be to, ši nesėkmė gali sukompromituoti „Ernani". O šią naują operą jis labai myli, laiko geriausiu savo kūriniu. Nenori, kad ji būtų nušvilpta. Savo nuogąstavimais pasidalija su geru pažįstamu iš Milano, Luidžiu Takanju: „Rašau tą vargšą „Ernani" ir esu patenkintas. Atrodau ramus, bet jei opera sužlugs, paleisiu kulką sau į kaktą. Negaliu apie tai nė pagalvoti, juoba kad tie venecijiečiai laukia iš manęs dievai žino ko... Artinasi vakaras, mano neviltis". Jis baisiai nerimauja. Dekoracijų ir kostiumų dar nėra, orkestrui, jo nuomone, labai trūksta darnumo. Libretistas ir kompozitorius pareiškia oficialų protestą „La Feničės" teatro administracijai. Tačiau, baigęs instrumentuotę, Verdis nesiliauja repetavęs prie fortepijono. Dirba kaip apsėstas, negailėdamas savęs, įnirtingai, rašo natas neįtikėtinai sparčiai. Kaip visada, jį kankina skausmas — gerklės, skrandžio, nugaros. Bet jis atkakliai stumiasi į priekį. „Ernani" jam patinka, kaip dar nebuvo patikusi nė viena jo opera. Jaučia, kad geriau rašyti negali. Operos muzika — tai jo sielos atvaizdas, slapčiausių jos virpesių atspindys.

Venecijoje šalta, rūškana, tylu. Tik debesys ir vanduo. Nors klimatas Verdį erzina, darbo spartos jis nelėtina. Kiauras dienas praleidžia teatre. Grįžta namo paraudusiomis akimis, skaudama galva, užkimęs nuo rėkimo. Kai statai operą, be rėkimo neapsieisi. Dar laimė, kad Pjavė toks sukalbamas. Geraširdis libretistas padeda numaldyti kompozitoriaus pyktį. Kai Verdis kelia audrą, jis stengiasi sutaikinti abi šalis, nugludinti aštrias briaunas. Pjavė imasi tvarkyti reikalus su cenzūra, kuri pasirodo ne tokia jau griežta. 1844 metų pradžioje dar niekas nė nemano, kad „Ernani" — galingas sprogstamasis užtaisas, kad ši opera išreiškia karščiausius žmonių lūkesčius. Ji suskambės lyg himnas, lyg trimitas, bus liaudies viltis, jos vėliava ir balsas. Bus daina, kurią visi supras ir dainuos.

1844 metų kovo 9 diena. „Ernani" premjera. Tokios spūsties teatro salė dar nebuvo regėjusi. Viename laiške grafienei Apiani Verdis taip aprašo šį įvykį: „Ernani" premjerą vakar vakare publika sutiko gana šiltai. Jei būčiau turėjęs dainininkų — nesakau puikių, bent sugebančių

dainuoti,— „Ernani" būtų susilaukęs ne menkesnio pasisekimo kaip „Nabukas" ir „Lombardai" Milane. Guaskas buvo visai be balso, užkimęs — baisu klausyti. Labiau detonuoti, kaip vakar detonavo Lėvė, neįmanoma".

Per premjerą triumfo nebuvo, bet sulig kiekvienu spektakliu pasisekimas nesulaikomai auga. Kad gautų bilietą, žmonės ištisas valandas stovi eilėje prie kasos. Sezonui pasibaigus, „Ernani" nedelsiant statomas kitame Venecijos teatre — „San Benedete". Netrukus opera užkariauja visą Italiją: jai ploja Florencija, Roma, Milanas. Publika, geriausias muzikos vertintojas, išsyk pajunta, kad „Ernani" — naujas, ryžtingas žingsnis į priekį operos evoliucijoje ir Verdžio kūryboje. Opera tiesiog alsuoja gyvenimu, joje tiek nuostabios fantazijos, kad neįmanoma ja nesižavėti.

„Maestro,— taikliai rašo Masimas Mila,— atsisako lengvo panašių į oratorijas Rosinio operų melodingumo ir sukuria gausybę charakterių, kuriais remdamasis kompozitorius, nepraėjus nė dešimčiai metų, duos pasauliui tokius personažus kaip Rigoletas, Azučena, Violeta. Dabar, kai mus nuo šito laikotarpio skiria daugiau kaip šimtas metų, sunku įsivaizduoti, koks svarbus buvo šis lūžis. Bet palyginti su Rosinio klasika tai naujas žingsnis operos žanre".

Vienu žodžiu — maištas. Viskas aukštyn kojom. Operos personažai beregint užkariauja publiką, žmonės mėgdžioja jų elgesį, daugelis jų ištartų frazių virsta priežodžiais. Liaudis čia atpažįsta save — tai jos opera. Jos nekritikuoja, priima tokią, kokia yra. Arijos iš „Ernani" dainuojamos gatvėse, smuklėse, namie. Jos muzikoje labai daug jaunatviško gaivumo. Tai vienintelė Verdžio opera, kur jaunystė kunkuliuoja, liejasi per kraštus.

„Ernani" — be abejonės, vienas geriausių jaunojo Verdžio kūrinių. Tai šedevras, ryškesnis už „Nabuką", vientisesnis už „Makbetą". Veržlus tempas, nepaprastai puiki melodika, nauja vokalo traktuotė, neblėstantis išradingumas. Tarsi viename katile čia verda didžiausios aistros: meilė, kerštas, valdžios, turtų ir garbės troškimas. Visas ankstyvojo romantizmo niekalas sukilninamas, pasirodo kitoje šviesoje, įgauna naują turinį. Spalvos daug kur niūrios, net šiurpios. Muzika švelni, lyriška, jausminga ir

kupina tragizmo, Verdžio beviltiško tragizmo, kai žmogaus valia bejėge priešintis negailestingai lemčiai. Opera labai melodinga. Neapsakomai. Donicetis ir Belinis dainavo beveik tik apie meilę, o Verdis nueina toliau, padaro stebuklą: pakiliai ir lyriškai apdainuoja jausmą, kuris tuo metu yra apėmęs personažą. Kiekvieną jausmą, glūdintį slapčiausiose žmogaus širdies kertelėse,— neapykantą, pavydą, keršto troškimą, beviltiškai prarastos laimės ilgesį, apgailestavimą, kad žmogus kažko neturėjo ir niekada neturės, jis išgyvena pats ir paverčia daina.

Verdžio dainavimas platus, gaivališkas, lengvas. Tai geriausia, ką turi jis, ką turi „Ernani". Operoje panaudotas įprastinis epochos arsenalas: banditai, maištininkai, plėšikai, bėgantis nuo persekiotojų blyškiaveidis herojus, žiaurus senis, pagyvenęs vyras, kenčiantis dėl blėstančių jaunystės jėgų, moteris, kurios siekia trys vyrai (bosas, tenoras ir baritonas), kardai, ietys, iš pykčio bei meilės pakeltos rankos. Ir, žinoma, viskas dedasi gūdžią, paslaptingą naktį. Čia gausybė kavatinų, duetų, kabalečių, romansų, stretų, tercetų, ansamblių. Kompozitoriaus skatinamas, Pjavė savęs negaili. Sukiša į libretą viską, ką tik gali, tačiau žiūri, kad jis būtų, kaip maestro liepta, trumpas ir ugningas. Tai rinkinys romantinei operai tipiškų situacijų: šiurpių pasakų, lėlių teatro, Prancūzijos didžiūnų gyvenimo epizodai maišosi su personažais iš nuotykių romanų ir Tomazo Grosio bei Beršė[14] poezijos. Ryškioje scenos šviesoje žiūrovams prieš akis praslenka virtinė nenudailintų charakterių su savo emocijomis, aistromis. Tie personažai būtų panašūs į kartonines lėles, jeigu ne Verdžio muzika, ne audringa, neišsenkama jo fantazija, kuri juos uždega ir įkvepia jiems gyvybę — tikrą, pilnakraują gyvybę.

Galingas talentas, laukinė, veržli, nesulaikoma melodija. „Nedorojo Silvos" su savo vėlyva meile ir iš proto vedančiu pavydu partija — pirmoji iš didžiųjų boso partijų. Silvos kavatinoje *Infelice! E tuo credevi!* („Nelaimingasis! Ir tu tikėjai!") justi begalinis liūdesys, gilus skausmas. Tai Verdžio braižas, ryžtingas, nenudailintas. Orkestras,

---

[14] Džovanis Beršė italų poetas revoliucionierius

daugelio muzikų nuomone, pernelyg triukšmingas, daiktais net vulgarus. Ką gi, Verdis nestudijavo muzikos Vienoje, jo tėvai — ne muzikantai, jis nemoka (kol kas nemoka) gražaus rašymo taisyklių — per menkas išsilavinimas. Tad nieko nuostabaus, kad kartais prasikiša vulgarumas. Jis mokėsi pats vienas, klausėsi prastų orkestrų, abejotinų atlikėjų; jo mokytojai buvo arba nelabai išprusę, arba įstrigę XVIII amžiaus formose. Nedaug ką jam davė. Tačiau iš „Ernani" trykšta tokia valdinga jėga, toks tempas, tokios galingos, gaivios melodijos ir beribė fantazija, kad vulgarumo nelieka nė kvapo — jį nustelbia neregėtas, stichiškas muzikos veržlumas. Šioje partitūroje nėra abejonių, kompromisų, nėra nė vienos tuščios pauzės. Viskas čia tiesu, žaibiška, be užuolankų, be figos lapelių. Vulgaru? Galbūt. Bet joje tiek dramatinės jėgos, laukinių jausmų, kad jų purtomas kompozitorius verčia aukštyn kojomis visus pagrindus, ant kurių iki šiol laikėsi muzikinės dramos pasaulis. Tačiau operoje yra ir be galo tyrų, paprastų vietų, kurios neturės lygių iki pat „Rigoleto".

Dar sakoma, kad šioje operoje viskas schemiška, simboliška. Bet dabar Verdis kitaip rašyti negali. Silva, Ernani, Elvyra, Karolis būtų tuščiavidurės lėlės, o ne gyvi žmonės, jeigu jų nedegintų kaitri ugnis, didžioji (ir pirmoji) Verdžio ugnis. Ugnis ir šėlstančios nežmoniškos aistros — dar nė vienoje operoje nieko panašaus nėra buvę. „Ernani" pavergia, užburia, neleidžia galvoti, mąstyti. Protas čia nieko nereiškia. Čia viešpatauja (taip bus visada geriausiose Verdžio operose) tik jausmai, kurie prieš žmogaus valią pakreipia jo gyvenimo upės tėkmę. Čia Verdis tiki lemtimi, pranašystėmis, prakeikimais, lyg Damoklo kardas kybančiais virš mūsų likimo. „Ernani" — Verdžio vaikystės pasaulis, kuris jį supo Le Ronkolėje: valstiečių pasaulis.

„Nabuke" kai kur dar prasikiša Rosinio ir Donicečio braižas. Tą pat galima sakyti ir apie „Lombardus". „Ernani" nepanašus į nieką. Tai pirmoji absoliučiai verdiška opera. Originali. Be to, tai pirmasis tikras italų romantizmo šedevras. Operoje yra nelygumų, daug nelogiškų situacijų. Tačiau tik Verdis sugebėjo išgauti tokią muzikos ir žodžio vienovę, kad, rodos, jie atsiranda kits iš kito. Glaustas

veiksmas, didelė dramatinė įtampa irgi verdiški. Italų muzikinėje dramoje suskambo dar negirdėtas, originalus balsas. Ir ne tik italų. Su „Ernani" iš pagrindų pasikeitė operos muzikinė struktūra.

Už „Ernani" Verdis gavo dvylika tūkstančių lirų. Imdamas honorarą, jis neužmiršo pridurti, kad tikisi kitais metais gauti daugiau. Rikordis irgi paklojo nemažą sumą už teisę spausdinti partitūrą. Pagaliau Verdis turtingas. Gali pirktis žemės. Dabar jis garsus. „Ernani" žaibiškai tapo populiariausia Italijos opera, visi tik ir dainuoja jos arijas. Dabar, kai bėdos jau praeity, kai jis, maestro Verdis,— gar senybė, grobstyte grobstoma impresarijų, jam rūpi tik viena: kuo pelningiau investuoti uždirbtus pinigus. Jo manymu, galima pelningai investuoti pinigus tik į žemę. Tad nedelsdamas atideda į šalį arijas, partitūras, libretus, užmiršta impresarijus, dainininkus ir vyksta žiūrėti sūrinių, laukų, tvartų. Brangiai sumokėjęs už savo kilmę, tiek bergždžiai laukęs ir vargęs, jis dabar visiškai tikras, kad nebeteks skursti. Jis bus turtingas žemvaldys, niekam nieko neskolingas, daugiau nereikės žemintis, nuolat sakyti „dėkoju",— šį žodį jam būdavo sunku ištarti, matyt, dėl to, kad jo nekentė. Jis aiškiai įsivaizduoja, ką turi daryti: išstudijuoti naujausius žemės įdirbimo būdus, susipažinti su pašarais, išmokti drėkinti dirvas. Tuo jis tiki. Ne publika, kuri šiandien šlovina žmogų, o rytoj pamirš. Sėkmė ateina ir nueina. Žemė — ne.

Verdžiui trisdešimt vieneri metai. Jis elgiasi ir samprotauja kaip solidus žmogus. Beje, galima tvirtinti, kad toks buvo visada. Paikioti nepaikiojo. Tiesa, užeidavo noras viską metus pulti stačia galva į prarają. Bet jis ištvėrė. Jo jaunystė — paslaptis. Kada ji praėjo? Kur? Kaip? Gal jos nė neturėjo? Iš kur turės, jei rūpėjo tik viena: prasimušti, užsidirbti kąsnį duonos. Dabar baigta. Dabar jis — sinjoras maestro Džuzepė Verdis. Gali su niekuo nesiskaityti, tik žiūrėti savo reikalų. Tokį kompozitorių vaizduoja jo kraštietis ir vienintelis mokinys — Emanuelė Mucijus, atvykęs iš Buseto į Milaną mokytis pas Verdį muzikos. Štai ką jis rašo laiške Bareciui: „... sinjoras maestro veda iš proto impresarijus. Leidėjas Luka net atgulė, susigraužęs, kad ne jam teko sinjoro maestro opera, kuri Rikordžiui davė

nemažai pelno, nes vien už „Ernani" partitūros kopiją (išskyrus gausius mažesnio formato jos leidinius) jau susižėrė daugiau kaip trisdešimt tūkstančių austriškų lirų. Beje, aš visai netikiu, kad jis pasveiktų, jei sinjoras maestro jam pažadėtų partitūrą. Pas sinjorą maestro buvo atėjusi leidėjo Lukos žmona ir su ašaromis maldavo bent vienos operos, girdi, mokėsianti, kiek jis prašysiąs. Nieko nepešė. Ta moteris skundėsi, kad net lovoje negalinti nurimti, tik dūsaujanti. Sinjoras maestro paklausė, ar tikrai tik dūsaujanti lovoje, viską pavertė juokais ir jos atsikratė".

Gal ištikimasis Mucijus truputį persūdė. Jis labai gerbia maestro. Jam Verdis — mitas. Tačiau nėra abejonės, kad, atsakydamas tokiems leidėjams kaip Luka, Verdis keršytauja. Jis neturi kada nė pailsėti. Dar nebaigtas „Ernani", o jau spaudžia kitų sutarčių terminai. Skuba kalti pinigą. Kepa operą po operos, nebijodamas, kad gali išsekti vaizduotė; rašo pagal šabloną, nepraleidžia nė vienos progos. Kažkas, gal jo draugas iš Buseto Finola Demaldė (tas velnias Demaldė, anot Verdžio), jam pataria imtis Viktoro Hugo dramos „Mariona Delorm". „Žinau turinį,— atsako Verdis.— Nepatinka pagrindinis veikėjas. Nemėgstu scenoje kekšių. O šiaip siužetas tikrai puikus". Vis dėlto pasižymi dramą užrašų knygutėje. Ką gali žinoti, ar nepravers ateityje. Ta jo knygutė labai apsitrynusi, nutriušusiais lapais.

Pasklaidykime ją. Kokių tik pavadinimų čia nėra! „Karalius Lyras", „Hamletas", „Audra" (Šekspyras — trečia jo meilė, po Biblijos ir Mandzonio „Sužadėtinių"), Bairono „Kainas", Hugo Riuji Blasas", „Karalius linksminasi" ir „Mariona Delorm", Diuma tėvo „Kynas", „Fedra" (nežinia, ar Euripido, ar Rasino), Kalderono „Meile nežaidžiama", Kornelio „Atila", portugalų poeto Antonijaus Fereiros tragedija „Inesė di Kastro". Operos „Karalius Lyras", kaip jau minėta, Verdis nesukurs. „Karalius linksminasi" taps „Rigoletu", o „Atila" netrukus išvys dienos šviesą. Visa kita nueis užmarštin.

1844 metų kovo 21 dieną, per šv. Benediktą, Verdis grįžta į Milaną. Pirmoji pavasario diena. Oras tyras, gaivus, nors kartais dar dvelkteli šaltukas. Nuo Katedros stogo matyti kalnai. Verdis jaučiasi pavargęs, aptingęs, tarsi

„Ernani" būtų iš jo atėmęs visas jėgas, palaužęs stiprią valią. Tačiau reikia vėl tartis su impresarijais, patikslinti honoraro (nuolat augančio) sąlygas, išsiaiškinti, ką jis turi nuveikti dabar, ir pasirūpinti naujo darbo. Su pinigais juokų nekrečia. Jam reikia jų daug. Su garantija. Ir tuoj pat. Derybos ilgai netrunka — štai kaina. Norite — prašom, nenorite — nereikia. Siužetas, dainininkai, režisūra — žodžiu, visa kita, kas neliečia honoraro,— aptariama vėliau.

Per Milano sodus ir parkus žengia žydras pavasaris, kanalų vandeny atsispindi aukštas, giedras dangus. „Ernani" pradeda savo triumfo žygį per visus teatrus. Verdis rašo Pjavei: „Ernani" ketinama statyti Vienoje... Ten nėra tinkamų dainininkų, ir aš nenorėčiau, kad statytų, bet vis tiek pastatys, jie juk... šeimininkai. Tegu stato, bet aš ten nevažiuosiu. Romoje taip pat stato. Statys ir Bergame per mugę, o rudenį — „La Skaloje"..."

Donicetis siūlo savo paslaugas — jis galįs pažiūrėti, kaip statoma ši opera Vienoje. Tai glosto Verdžiui savimeilę, ir jis susiraukęs (tas Donicetis turėjo romaną su grafiene Apiani, o gal ir pačiai Streponi meilinosi) dėkoja: „Kad jau teikėtės pažiūrėti, kaip statoma mano opera, prašyčiau ir kai ką sutrumpinti, jei prireiks. (...) Nesakysiu jums, sinjore kavalieriau, komplimentų. Esate iš to nedaugelio labai talentingų žmonių, kuriems nereikia specialaus pagyrimo. Jūsų paslauga tokia didelė, kad neturėtumėte abejoti mano dėkingumu". Iš tiesų mažoka pagyrimo žodžių garsiam Bergamo kompozitoriui, kuris turėjo didžiulį autoritetą Vienoje.

Sutvarkius reikalus Austrijos sostinėje, galima vėl imtis darbų. Pjavė siūlo „Lorenciną Medičį", bet Verdis bijo, kad tokio nepadoraus siužeto nepraleis cenzūra. „Jei policija nesutiks,— rašo jis Pjavei,— reikės galvoti, kuo pakeisti. Siūlau „Du Foskarius". Tema man patinka, be to, yra libreto planas, kurį esu pasiuntęs Venecijos teatro direktoriui,— galiu jį pasiimti. Jei norėsi ką nors pakeisti, tik nenutolk nuo Bairono. Prašyčiau ir šią operą daryti trijų veiksmų. Antrasis turi baigtis jaunojo Foskario mirtimi".

Nepraeina nė mėnuo, ir maestro gauna „Foskarių" libretą. Pjavė greitai atliko savo darbą, ir Verdis negali atsi-

džiaugti, rašo jam, kad siužetas „nepaprastai gražus, nuostabus". Bet toliau pažeria aibę pastabų: pirmoji scena labai vykusi, eilės chorui tikrai puikios, tėvo charakteris pavaizduotas gerai. Ir priduria: „Jakopas silpnas ir nesceniškas, o juk šis vaidmuo ir šiaip beveik antraeilis — pirmame veiksme viso labo viena arija. Šią partiją reikia iš pagrindų pakeisti". Taigi po tokios malonios įžangos eina gana įsakmūs patarimai: čia padaryčiau taip, ten kitaip, čia nubraukčiau, ten pridurčiau, čia reikia santūriau, ten — įterpti chorą, toliau — duetą, tik gana dramatišką. Svarbiausia, kad būtų nenuobodu, rašyti trumpai ir gyvai.

Davęs nurodymus, Verdis laukia, kada Pjavė juos įvykdys. Libretistas su jam būdingu stropumu viską padaro, kaip prašo kompozitorius. Pagaliau Verdis išsiunčia perdirbtą libretą popiežiaus cenzūrai, nes „Du Foskarius" ketina statyti „Ardžentinos" teatras Romoje.

Dabar Verdis iki kaklo pasineria į darbą. Iš savo namų Montenapoleonės gatvėje jis užmezga ryšius su daugybe impresarijų. Su „La Feniče" sutartis jau beveik sudaryta. Tai bus nauja opera, kurią teatras nori pastatyti per 1845—1846 metų sezoną. O jeigu su Venecija nieko neišdegs, sutartį mielai pasirašys kitas miestas — Florencija. Taip užsiėmęs Verdis neturi kada lankytis aukštuomenėje ar gaišti laiką ilgiems ir sudėtingiems meilės ryšiams. Nors domisi „Foskariais", nesiliauja ieškojęs naujų siužetų. Paskui staiga apsisprendžia ir ima kurti muziką. Birželio mėnesį darbas pačiame įkarštyje. Tuo, ką parašė iki šiol, jis patenkintas. Libretas jam patinka, ir muzika gimsta lengvai. Jis net džiaugiasi, kad į Milaną atėjo karščiai — vasara jį visada gerai veikia. Beveik kiaurą dieną prasėdi prie fortepijono. Rašo Pjavei — reikia naujų eilių, reikia šį tą pakeisti. Kai pavargsta, aplanko kurią nors draugę — Apiani ar Mafeji, ar Morozini,— tačiau visada truputį išsiblaškęs, skuba namo. Gal todėl, kad jį vis labiau ir labiau traukia Streponi? Jis tai jaučia, bet nedrįsta nė pats sau to prisipažinti. Jei dainininkė gastroliuoja Bergame, nepraleidžia progos pas ją nuvažiuoti. Jeigu ji Milane, pasiunčia jai laiškutį ar puokštę gėlių. Tai ne beprotiška aistra, o ramus, šiltas jausmas.

Džuzepinai dvidešimt devyneri metai. Jos išvaizda ma-

loni — pečiai gražūs, veidas rimtas, pailgas, akys didelės, švelnios ir liūdnos, lūpos ryškios, nosis stambi, plaukai lygiai sušukuoti, su sklastymu per vidurį. Tai protinga, miela moteris, turinti didelį humoro jausmą, išsilavinusi, puikiai kalbanti prancūziškai, daug skaitanti, visada žinanti, kas eina teatruose. Gyvenimas jos neglostė, ne sykį buvo sužeidęs. Sklinda kalbos, kad ji džiovininkė. Turi du sūnus, kurių tėvas, garsus tenoras, nepripažįsta. Savo liūdesį ji slepia po švelnia šypsena, stengiasi juokais paversti bėdas. Ji, matyt, įsimylėjusi Verdį. Ją vilioja šio žmogaus stiprybė, paprastumas, talentas. Tačiau Verdis dar negali apsispręsti. Be abejo, Džuzepina jį traukia labiau nei kitos moterys, jam patinka jos tiesus būdas, nuoširdumas. Bet apie tai niekam nesipasakoja. Grafienei Apiani, kuri iš pavydo norėjo jam įgelti, atsako: „Turėkite pagaliau kantrybės ir žinokite, kad aš darysiu, ką norėsiu, ir nebūsiu niekieno vergas!"

Tai tiesa. Niekas negalės jam įsakinėti. Jis klausys tik savo vizijų, fantazijos, valstietiškų įgeidžių. Kitiems, jį supančiam pasauliui, jis visada bus šeimininkas. Kietas, išdidus, užsispyręs, kartais net nedorai galįs pasielgti, valdingas, pasipūtęs egoistas. Tokį jį padarė gyvenimas, išmokė gintis ir nepasitikėti žmonėmis. Kas nori su juo bendrauti, turi jį priimti, koks yra. Jis beveik kasdien dirba nuo aštuonių ryto iki vidurnakčio, išskyrus trumpas pertraukas pietums ir vakarienei, be to, biliardo partijai su Mucijum. Vis dar būgštauja, kad gali būti pamirštas. Savo darbą mėgsta, bet kartais ima jo nekęsti — tiek daug turi įsipareigojimų. Norėtų rašyti ramiau, geriau apgalvoti. Tačiau bijo rizikuoti, bijo, kad neiškiltų kiti. Kad tik būtų kuo mažiau priešų, kuo mažiau kompozitorių, galinčių paveržti jo prioritetą. Todėl ir dirba iki išnaktų, stengiasi, kad jo operos būtų statomos visuose teatruose. Bet toks įtemptas darbas neteikia žmogui laimės.

„Du Foskariai" jau eina į pabaigą. Gavęs žinią, kad „Ernani" Vienoje turėjo didelį pasisekimą, Verdis pralinksmėja ir nors kartą surengia sau šventę. Štai ką rašo Mucijus vienoje savo „kronikų", siuntinėjamų Bareciui: „... Kad jūs, sinjore, būtumėt buvęs sinjoro maestro Verdžio namuose tą dieną, kai sužinojome linksmą naujieną,

kad būtumėt matęs, kaip atėjo vienas žmogus su laišku iš Donicečio, kitas su laišku iš grafo (neprisimenu jo pavardės), trečias su žinia iš Merelio (...), tikrai būtumėt apsiverkęs, nes esate labai jautrus. Kad būtumėt matęs, kaip visi sėdi ir tuos laiškus skaito, pirma vienas, paskui kitas — visai kaip atsakinėjantys pamoką vaikai. Už stalo, pačiam vidury,— sinjoras maestro tarsi mokytojas, o kampe lyg mokyklos sargas sėdžiu aš, išpūtęs akis".

Tą dieną visi patenkinti: gerbėjai, meilikautojai, ištikimasis ginklanešys Mucijus ir, žinoma, pats Verdis. Bet trumpa šventė praeina, reikia vėl sėstis prie darbo. Nata po natos, puslapis po puslapio, scena po scenos, romansas po romanso — nėr kada nė atsikvėpti. Jis turi dirbti, nors nenori, nors yra pavargęs, nors išsekusi vaizduotė gali suklaidinti ir muzika — netekti polėkio, nuskursti. Tada, išskyrus tuos atvejus, kai jį gelbsti talentas, glaustumą pakeičia skubotumas, esmę — šiurkštumas, paprastumą — prastumas. Tada rašyti labai sunku, beveik kančia. Reikia taisyti padėtį, ir jis prašo Pjavę pridurti „kokį nors gilų jausmą", sugalvoti kažką, „kas sukrėstų žiūrovą". Aišku, kai vaizduotė išsekusi ir galva pavargusi, Verdis ima ieškoti išorinio efekto, kuris jį uždegtų, supurtytų. Tačiau toks žaidimas negali ilgai trukti. Kad ir kažin kokių triukų Pjavė susigalvotų, maestro pavargo, labai pavargo.

Šeštas skyrius

TREJI METAI — IR SUDIE

Kaip spindi Po lyguma vasaros karštyje! Kokia ji graži ir plati! Smarkiai nusekusi Po upė tingiai vingiuoja per ją, glamonėdama krūmais apaugusias saleles. Atrodo, laikas čia bėga lėčiau. Taip tylu, net medžių lapai nevirpa, dangus nuo kaitros padūmavęs. Visas slėnis tarsi išmiręs — niekur nė gyvos dvasios. Jo vidury stūkso Busetas, panašus į rausvą grybą, apraizgytas keliukų tinklo. Čia Verdis atvyksta baigti „Dviejų Foskarių". Jau nedaug beliko. Milane jis dirbo kaip apsėstas. Štai ką Mucijus rašo Bareciui: „Sinjoras maestro dirba negailėdamas savo svei-

katos, iš namų išeina tik pavakare — pietauti. Kas rytą, po pamokos, aš jam atnešu pusryčius. (...) Sinjoras maestro beveik baigė pirmą veiksmą. Jis man visada parodo, ką rašo, ir klausia, ar patinka. Kur ten nepatiks..."

Busete Verdis nekeičia gyvenimo ritmo ir rašo Apiani, kad labai užvilkino darbą. Retkarčiais jis taip pameluoja. Gal kad numalšintų savo nerimą, amžiną nepasitenkinimą, kurie jį apima, kai kuria ką nors nauja. Kad apgautų galvotrūkčiais bėgantį laiką. O iš tikrųjų trūksta labai nedaug, ir jis jau rūpinasi pastatymu, rašo apie tai impresarijui Lanariui: „Mudu puikiai sutariame, tad jumis visiškai pasitikiu. Baigiu redaguoti vieną siužetą, kuris man nepaprastai patinka". Paskui Pjavę prašo pakeisti kai kurias vietas.

Taip prabėga vasara. Verdis beveik su niekuo nesusitikinėja, gyvena užsidaręs, atsiskyręs. Rugpjūčio gale iš Romos gauna ilgai lauktą cenzūros leidimą, viso labo dvi eilutes pergamentiniame popieriuje: „Leidžiama statyti. Peržiūrėjo gerb. vikaras Antonijus Rudžjeris". Baigiasi vasara, blunka spalvos. Po pakrantėse ir laukuose vyrauja gelsvi ir rausvi tonai, dangus praskaidrėja, upėje pakyla vanduo. Prabėga ir rugsėjis. Valstiečiai kalba, kad užderėjo vynuogės, kad bus geras vynas. Verdis baigė savo operą. Perskaito iš naujo Pjavės libretą. Jo kabineto lange šviesa negęsta iki vėlumos, ir naktibalda, eidamas pro Barecio namus, gali išgirsti, kaip maestro groja fortepijonu.

Rugsėjo gale Rikordžio leidyklai priklausantis laikraštis *Gazzetta Musicale* praneša, kad Verdis išvažiavo į Romą. Partitūra baigta. Didžioji instrumentuotės dalis, kaip paprastai, bus baigta per repeticijas. Spalio 3 dieną Verdis atvyksta į Romą ir nedelsdamas rašo Rikordžiui: „Nuo užvakar esu Romoje. Plaukiant iš Livorno į Čivitavekiją, laivą smarkiai supo, bet jūros liga nesusirgau. Paskirsčiau vaidmenis ir netrukus pradėsiu".

Po mėnesio „Du Foskariai" pastatomi „Ardžentinos" teatre. Kaip praėjo premjera, sunku spręsti — ne pasisekimas, bet ir ne fiasko. Taip pat neaišku, kaip operą priėmė publika. Štai ką Verdis apie tai rašo Takanjui: „Man labai patiko ši opera. Tikriausiai aš klydau, bet kad ji vėl patiktų, norėčiau apie ją išgirsti ir kitokią nuomonę". *Gazzetta Musicale* savo recenzijoje stengiasi Verdį pateisinti: „Gal

dėl to, kad labai brangiai sumokėjo už bilietus, ypač už vietas ložėse, publika buvo nepaprastai reikli ir išreiškė nepasitenkinimą kai kuriomis scenomis ir neišraiškingai, be jausmo dainuojančiais artistais, kurie, matyt, varžėsi, žinodami, kiek daug tikisi žmonės iš šios premjeros. Tačiau muzika patiko visiems be išimties, ir maestro daug kartų buvo kviečiamas į sceną". Po antro spektaklio tas pats laikraštis rašė, kad „pasisekimas buvo toks didelis, koks tik gali būti. Nė viena scena nepraėjo be audringų plojimų, maestro buvo pakviestas į sceną daugiau nei trisdešimt kartų". Tai patvirtina ir Romos *Rivista:* „Laiko, praleisto šio mėnesio šeštą dieną nuo aštuntos iki vienuoliktos vakaro, ilgai neužmirš muzikos mėgėjai ir gerbiamas maestro Džuzepė Verdis, nes vieniems jis suteikė nepaprasto malonumo, o kitam — tokį iškilmingą triumfą, kad tai visada bus viena nuostabiausių jo gyvenimo akimirkų".

Daug labiau nei šiomis recenzijomis, kurioms tiesioginės ar netiesioginės įtakos turėjo Rikordis, suinteresuotas palaikyti savo globotinį, verta tikėti tuo, ką sako Verdis — kad ir minėtame laiške grafienei Apiani. Iš tikrųjų ši opera niekad nesusilauks publikos pripažinimo: gana šaltai ji buvo sutikta 1845 metais „La Skaloje", gerai — truputį vėliau Livorne ir „labai blogai — Trieste" (kaip rašo pats Verdis). Tarp kitko, po kelerių metų autorius pasakys, kad „Dviejų Foskarių" pernelyg vienoda spalva nuo pradžios iki galo", ir net pridurs: „... tikros laidotuvės".

Pasakyta labai griežtai. Anot anglų muzikologo Ričardo Čelio, „Du Foskariai" — „opera niūraus kolorito, be vilties, gal net be jokios prošvaistės. Tačiau joje glūdi nepaprasta jėga, yra puikių charakterių, partitūra labai spalvinga ir byloja apie didelę autoriaus intuiciją, apie jo genialumą. Be to, yra užuomazga to pasaulio, kuris vėliau paskatins sukurti „Simoną Bokanegrą", „Don Karlą" ir „Otelą". Džanandrėja Gavadzenis, vienas rimčiausių ir geriausių Verdžio operų tyrinėtojų bei dirigentų, kruopščiai išnagrinėjęs ankstyvojo Verdžio kūrybą, „Foskariuose" randa „stulbinančią koncepcijos vienovę, tvirtą, išraiškingą braižą, glaustą dramatizmą". Masimui Milai ši opera yra „lyg upė, tekanti pro duobę, maestro iškastą jos vagoje, bet į ją nesubėganti. Tiesą sakant, jos kompozicija sudaryta skubo-

tai — padrika, paviršutiniška. Čia jau apmesta daugelis būsimų temų. (...) Ją galima laikyti „Makbeto" pirmtake, nes tai pirmoji Verdžio opera, kurioje visiškai nėra meilės intrigos. (...) Tai pirmoji Verdžio opera, kur politiniai įvykiai iš esmės — pagrindinė veiksmo varomoji jėga".

Prie šių samprotavimų galbūt reikėtų pridurti, kad tų metų Verdžio kūryboje iškyla nauji reikalavimai — pilietiniai ir ypač moraliniai. Šioje operoje naujas įkvėpimo branduolys susilieja su išraiškos ir struktūros naujovėmis, baigta arija ir laisvas rečitatyvas susipina ir pereina į nenutrūkstamą muzikinę kalbą, sukurtą audringame šėlstančių jausmų ir priešiškų aistrų kelyje. Kaip tik „Dviejuose Foskariuose" išryškėja nauja Verdžio maniera, nieko bendra neturinti su tradicine arija bei romansu, labai būdingais XIX amžiaus pirmojo dvidešimtmečio italų operai. Čia Verdis, jeigu nekreipsime dėmesio į estetinę pusę, tikrai įkūnijo „muzikoje veiksmą per žodį, tapusį garsu"; tai lengvai galima pastebėti pirmo veiksmo pabaigoje — senojo Foskario ir Lukrecijos duete. Gal nė pats to gerai nesuvokdamas, Verdis jau pradeda savo dramaturginę reformą: išryškinęs situacijos esmę, ją uždaro rate, sudarytame iš kelių muzikinių frazių, kurios kone įkyriai kartojasi tol, kol įgauna ekstremalią garsinę ir psichologinę reikšmę. Taip arijos virsta scenomis, tampa sudėtine veiksmo dalimi, topiniais momentais to, ką norima išreikšti.

Duetuose, tercetuose, ansambliuose nėra jokios statikos (bent rosiniška šio žodžio prasme); jie parašyti ne tik tam, kad dainininkai galėtų rodyti savo vokalinį meistriškumą ir kompozitorius — melodinės linijos gyvumą. Čia viskas plastiška, veržlu, visur veiksmas, jėga. Tai puikiai supranta Gaetanas Donicetis rašydamas: „Argi nebuvo mano teisybė, kai sakiau, jog Verdis talentingas! Žinoma, „Dviejų Foskarių" geros tik kai kurios vietos. Bet jis dar tars savo žodį. Aš nepavydžiu ir galiu tvirtinti, kad šis žmogus parodys, ką sugeba,— pamatysi". Kaip visada kilnus ir doras, Donicetis įžvelgė esminius bruožus tų naujovių, kurios jam buvo jau ne pagal jėgas.

Reikia pasakyti, kad kai kurios operos vietos tikrai silpnos. Tipiškas pavyzdys — Loredano paveikslas, ne-

baigtas, stereotipinis, neturįs dramaturginės funkcijos. Yra ir absurdiškų muzikinių epizodų, kaip antai valsiukas, lydintis senatorių chorą pirmame veiksme, ir barkarolės antro veiksmo antroje scenoje. Nėra abejonės, kad kompozitorius čia nusileidžia iki vulgarumo ar bent iki pernelyg lengvos melodijos, tarsi norėdamas pamerkti akį publikai ir ją žūt būt priversti nors kiek paploti. Tačiau reikia pridurti, kad net silpniausios „Dviejų Foskarių" vietos nėra parašytos skubotai, paviršutiniškai. Vėl pacituosime Masimą Milą: „Vulgarumas čia — veikiau yda, o ne ekscesas (...). Vulgarumas, kurio apstu „Dviejuose Foskariuose", ypatingas jaunojo Verdžio kūryboje. Jis neturi nieko bendra nei su Hansliko „estetine kategorija", nei su Belego brutaliuoju vulgarumu".

Labiausiai šioje operoje stebina nepaprastai išraiškingas Lukrecijos paveikslas. Tai moteris su charakteriu — ryžtinga, principinga, atkakli ir griežta. Stebina ir senasis Foskaris su savo pykčio priepuoliais ir nuolankumu, panašiu į begalinę neviltį. Šiame kontrastingame personaže blogis nugali gėrį. O blyškus neryžtingojo Jakopo paveikslas pavaizduotas sielvartinga, minorine melodija, kaip ir Lukrecija, kuri išeina į sceną lydima kylančių tercijų. Be abejo, tai nėra leitmotyvas, kuris vėliau taip dažnai skambės Vagnerio muzikoje. Priešingai, čia tik psichologinio pobūdžio priemonė, leidžianti gerai išryškinti herojų charakterius.

Opera „Du Foskariai", nors parašyta greičiau nei per aštuonis mėnesius, neatrodo atmestinai sukurptas kūrinys. Tačiau ji ne taip pavykusi kaip „Ernani", neturi tokios puikios invencijos. Vis dėlto tai žingsnis į priekį psichologinio charakterių vaizdavimo kelyje. Šis kelias sunkus, dygliuotas,— maestro juo eina kartais netvirtai, ne visada sėkmingai, bet jis parašys savo geriausius kūrinius, nepakartojamus šedevrus, sakysim, „Don Karlą", jeigu apsiribosime tik vienu pavyzdžiu.

Lapkričio vidury Verdis — vėl Milane. Kelionė iš Romos, anot paties maestro, „buvo ilga ir nuobodi. Pjavė visą kelią liūdėjo, ir mudu išsiskyrėme Bolonijoje nepratarę vienas kitam nė žodžio". Verdis taip pat niūrus ir prislėgtas. Nervingas, kone piktas. Jis pavargęs, norėtų atsi-

kvėpti. Bet negali. Reikia žengti pirmyn, vėl užkariauti publiką. Jis pats pasirinko šį kelią, ir niekas nekaltas, kad jo gyvenimo tempas toks pašėlęs. Jis, vien tik jis, turi būti naujoji italų operos žvaigždė. Vien tik apie jį turi kalbėti žmonės. „La Skala", „La Feničė", „Ardžentina", vėl — „La Skala". Susitikimai, repeticijos, premjeros, pakartotiniai spektakliai. Štai kas sudaro genijaus, vieno didžiausių pasaulio kompozitorių, gyvenimą.

Po „Dviejų Foskarių" Verdis neturi laiko niekam, net galvoti. Jis rašo natas, tik natas. Nori būti aukščiau visų. Bet už tai reikia mokėti labai brangiai — visko atsisakyti, niekuo nesidomėti, vien darbu ir opera. Jau įveikta paskutinė kliūtis — išmokta blaiviai vertinti savo trūkumus. Abejonės, svyravimai, samprotavimai, ieškojimai — apie tai negali būti nė kalbos. Dabar reikia kurti naujas operas, kurios turėtų bent krislelį dramaturgijos ir būtų parašytos, kaip jau visiems žinoma, trumpai ir glaustai. Jis ką tik baigė „Du Foskarius" ir vėl pasinėrė į darbą. „La Skala" rengiasi pakartotinai statyti jo „Lombardus". Maestro dalyvauja repeticijose, keičia dainininkus, be atvangos repetuoja su orkestru. Jis savęs negaili. Ir galvoja apie naują operą. Siužetas jau rastas. Tai „Žana d'Ark" pagal to paties pavadinimo Šilerio dramą. Verdis skuba dirbti šį darbą, lyg ketintų baigti per keletą dienų. Mucijus, kaip visada, vėl mums piešia maestro portretą: „Šaukia kaip beprotis, trypia kojomis taip, sakytum grotų vargonais, prakaitas laša net ant partitūros".

Žiema Milane šalta, rūškana, nemaloni. Visur pilna sniego. Verdis blogai jaučiasi — vėl skauda gerklę, skrandį, tik labiau nei paprastai. Gyvena kaip žvėris — be poilsio, be draugų, be pramogų. Jis žino, kad jeigu gyventų kitaip, ne tik nebaigtų laiku „Žanos d'Ark", bet ir neišlaikytų sau padiktuoto tempo.

„Žanos d'Ark" libretistas Temistoklė Solera rašo greitai, pasitikėdamas vien savo įgudimu, nekreipdamas dėmesio į subtilybes. Jis pakeičia šią epinę religinę istoriją, savotiškai pakartodamas „Nabuko" idėją. Tik šį sykį herojus — moteris, pusiau vyras, pusiau karys, pusiau nekalta mergaitė, apsėsta idėjos tapti šventąja. Mucijus susižavėjęs žiūri, kaip kuriama opera. Jis neabejoja, kad ji bus

šedevras. Jo manymu, „Žana d'Ark", kuri bus pastatyta „La Skaloje",— „tai bent opera, ji supurtys visus milaniečius". Ir patikslina: „Reikia tik paklausyti „Žanos d'Ark" muzikos, ir jūs išsižiosite iš nuostabos". Arba: „Jokia kita „Žana" neturėjo filosofiškesnės ir puikesnės muzikos". Vienu žodžiu, šis šedevras jungia visus muzikinius žanrus — „teatrinį, religinį, karinį, ir t. t.".

Nieko nuostabaus, kad visi laikraščiai spausdina straipsnius apie naują „sinjoro maestro kūrinį". Tai veikiau paskalos, spėliojimai. Solera stengiasi pagarsinti, kad jo drama „originali (...). Kadangi kai kas pranašavo, jog aš kopijuosiąs Šilerį, parašiau tikrai originalią dramą". Ką čia kalbėti, drama originali, kimšte prikimšta štai kokių eilių: „Gražuolėle, gražuolėle, tu paikšele, ką darai? Jei prarasi vainikėlį, negerai bus, negerai". Tokios eilės tiktų nebent studentų ar smuklės dainai.

Jeigu tikėsime Mucijumi, kuris, matyt, bus praradęs saiką girdamas, panašių epizodų muzika esanti „nepaprastai žavus, kupinas pagundų valsas, kurį, porą sykių išgirdus, galima padainuoti". O iš tiesų yra visai kitaip: Solera nesineria iš kailio dėl eilių, Verdis — dėl muzikos. Rašo natas, kokios jam šauna į galvą, kad tik muzika būtų lengvai suprantama. Dirba kaip amatininkas. Ir jo kuriama muzika tikrai paprasta, nuoširdi. Bet vulgari ir šiurkšti. Jis neįsigilina į herojų paveikslus, į situacijas, neįsiskverbia į žmogaus dvasios gelmes. Maestro priima iš libretisto viską — kvailą meilės istoriją, bet kaip sukurptas scenas, ne personažus, o manekenus. Rašo atbula ranka. Čia efektinga situacija, ten — ansamblis, toliau — romansas. Dirba pagal užsakymą. Tik tuo ir galima pateisinti kabaletę *Son guerriera che a gloria t'invita* („Aš karys, į šlovę vedantis tave"), kurioje nežinia ko daugiau — prasto akompanimento ar niekam tikusios melodijos. Reikia pridurti, kad visa tai išryškinta primityviu, ausį rėžiančiu ritmu.

Aišku, šis darbas Verdžiui nepatinka. Jis žiūri į jį su cinizmu, kenčia kaip bausmę, bet tik taip dirbdamas gali tikėtis sėkmės. Rašo norėdamas sukaupti pinigų, daug pinigų. Rašo todėl, kad jis — madingiausias kompozitorius, kad jo operų nepasidalija visi Italijos teatrai, ir, ilgai negalvodamas, susitaria su tais, kurie daugiau moka. Jam

visa tai bjauru. Jaučiasi nelaimingas. Vis dėlto sutinka, nes reikia kalti geležį, kol karšta. Kartais truputį kopijuoja, bet visada paryškina spalvas: čia, žiūrėk, tartum Rosinis, o čia — Donicetis, tik smarkus, šiurkštus, net vulgarus.

„Žana d'Ark", lyginant su „Dviem Foskariais",— žingsnis atgal. Tačiau šio laikotarpio Verdžiui užtenka ir efemerinės sėkmės, bet kokia kaina gautų aplodismentų. Kad jo naujas kūrinys labai greitai bus užmirštas, jam nei šilta, nei šalta. Muziką jis galės kurti visada. Bet dainius, glūdintis jame, užsnūdo. Jis sąmoningai eina į kompromisus su savo sąžine. Viename laiške net prisipažįsta, kad jo absoliučiai nedomina publikos nuomonė: „Gali manyti, ką nori,— man visiškai tas pat. Negaliu sulaukti, kada baigsis tie treji metai. Turiu parašyti šešias operas, o tada — viskam sudie".

Galbūt jis ketina praturtėjęs išvykti į kaimą, kuo toliau nuo Milano ir teatrų, kuo toliau net nuo Buseto, kurio nemėgsta, kaip ir anksčiau. Kol kas turi dirbti, taupyti, didinti kapitalą. 1845 metų vasario 15 dieną „La Skaloje" įvyksta „Žanos d'Ark" premjera, kuri, kaip rašo Milano laikraščiai, susilaukia didžiulio pasisekimo. Kitų spektaklių sėkmė dar didesnė. Mucijaus manymu, „opera patinka vis labiau ir labiau, o šeštadienį ir sekmadienį publika be paliovos kvietė maestro į sceną, bet jo nebuvo teatre". Nežinia, kur jis tuo metu buvo. Matyt, toli nuo „La Skalos", nuo šios operos, kurios nemėgo ir negalėjo mėgti. Jis rašo pagal šabloną, duoda publikai, ko ji nori. Jos plojimai jo nedomina. Žinoma, kad, trumpai švystelėjusi, ši septintoji Verdžio opera nueina į užmarštį visiems laikams.

Baigęs „Žaną d'Ark", iškart kimba į „Alzyrą". Sutartyje, pasirašytoje 1844 metų pavasarį, numatyta šią operą pastatyti 1845-ųjų birželio mėnesį. Iš tikrųjų su Verdžiu elgiamasi kaip su muzikos katorgininku. Muzika ir pinigai. Bet šį kartą maestro suserga rimtai. Labai išseko, fiziškai ir dvasiškai. Nebeturi jėgų vėl imtis darbo. Šleikštu darosi vien apie jį pagalvojus. Jam neapsakomai sunku sėstis prie fortepijono be idėjos, kuri skatintų jį kurti, be emocijų. Jis delsia, atidėlioja, skundžiasi negalįs rašyti. O Mucijus fiksuoja visas jo negales: „... jam labai skauda skrandį", „... jam nuleido kraują", „... bijojo, kad neprasidėtų užde-

gimas", „... jis pavargo", „... jam vėl skauda skrandį". Prisidengęs sveikatos pažymomis, Verdis trumpam atideda „Alzyrą" į šalį. Ir beregint pasijunta geriau. Apie tai rašo Demaldė: „Mano savijauta pagerėja, kai liaujuosi dirbęs". Tačiau mintys apie sutartį, baimė, kad laiku nespės atlikti darbo, jį tebevargina, neleidžia atsipalaiduoti. Tikra kančia taip gyventi. Jis nerimauja, neturi ūpo, tik tyli lyg žemę pardavęs; tad nė trumpa atokvėpio valandėlė neteikia jam palengvėjimo.

Baigiasi balandis, o jis vis dar neišsikapstė iš dvasinės krizės. „Sinjoras maestro,— rašo Mucijus,— gerai jaučiasi, operos Neapoliui nekuria".

Verdis nebenori rašyti muzikos. Jam mieliau dirbti su savo mokiniu, kuriam liepia groti Bethoveną ir Mocartą, Haidną ir Šubertą. Vos tik Milano dangus pragiedrėja, sveikindamas skaistų pavasarį, Verdis išsirengia į Veneciją, kur eina „Du Foskariai". Grįžęs į Milaną, leidžia sau aplankyti draugus. Paskui nenoromis imasi prakeiktos „Alzyros" partitūros, bet jį vėl apninka visos pasaulio ligos: svaigsta galva, tvinksi smilkiniai, skauda skrandį, diegia nugarą, silpna. Jis stengiasi susiimti, nes yra pratęs darbą atlikti laiku. Tačiau dabar aplinkybės jį įveikia. Jis rašo „Alzyros" užsakovui, Neapolio impresarijui Flautui: „Nors labai nemalonu, turiu jums pranešti, kad negalėsiu įteikti operos nustatytu laiku, nes gydytojai liepia man ilsėtis mažiausiai mėnesį; taigi ją bus galima pastatyti tik liepos gale ar rugpjūčio pradžioje. Šiomis dienomis atsiųsiu gydytojų pažymas". Bet Flautas rimtai nežiūri nei į gydytojų pažymas, nei į kompozitoriaus negalavimus. Verdis įsiunta. Parašo Kamaranui, „Alzyros" libreto autoriui: „Šiandien iš sinjoro Flauto gavau labai įdomų laišką (...). Laiško tonas man nepatinka".

Ligotas, piktas, jis pradeda iš lėto, be jokio entuziazmo, lyg amatininkas, rašyti „Alzyrą". Puslapis šiandien, puslapis rytoj — aštunta opera vargais negalais stumiasi į priekį. 1845 metų birželio 20 dieną, atlikęs didumą darbo, pagaliau gali vykti į Neapolį. Dar nebaigta instrumentuotė ir trūksta finalo, nes Kamaranas jo nesukūrė. Libretistas Salvatorė Kamaranas Vedžiui labai patinka. Juodu gerai sutaria. Dailininkas, dramaturgas, poetas, teatralas Kama-

ranas operos pasaulyje gerai žinomas savo libretais Merkadantei bei Pačiniui ir ypač kaip Gaetano Donicečio šedevro „Lučija di Lamermūr" teksto autorius. Šis rašytojas itin subtiliai jaučia romantizmo epochą, kai literatūros kūriniai buvo pilni meilės, mirties, prakeiksmų, likimo, siaubo, skausmo, apgaulės, netikėtų situacijų. Iš veido jis panašus į pasenusį gatvės berniūkštį, ne visada atlieka darbą laiku, bet nepaprastai lengvai improvizuoja. Jis tikra Verdžio priešingybė — draugiškas, plepus, didelis mergišius. Gal kaip tik todėl, kad juodu tokie skirtingi, jų bendradarbiavimas gana vaisingas ir po aštuonerių metų duos šedevrą — „Trubadūrą".

Neapolis Verdžio garbei surengia didelę šventę. Kompozitorius čia netrukus įsigyja daug draugų, su kuriais palaikys gerus santykius iki gyvenimo pabaigos. Tai keistuolis, kilniaširdis Čezarė de Sanktis, turtingas komersantas, kurio hobis — pažintys su menininkais. Tai karikatūristas Melkjorė Delfikas ir dailininkas Domenikas Morelis. Tačiau Verdžiui labai įkyri žurnalistai, kurie neduoda jam ramybės ir spausdina paskalas apie jo ryšius su dainininke Eudženija Tadolini. Bet tuojau jis prie jų pripranta ir nekreipia dėmesio. Jam patinka Neapolis, švelnus klimatas, nuostabūs peizažai, draugiški žmonės. Jis rašo Mafeji: „Nespręsiu, kokia ši opera,— ją sukūriau baisiai greitai ir lengvai, tad nelabai imčiau į galvą, jeigu ji ir nesusilauktų sėkmės... Bet nesijaudinkite — fiasko nebus. Solistai puikūs, ir bent šis tas publikai vis tiek patiks..." Deja, nežinia, ar patiks, nors solistai ir puikūs.

Reikia pasakyti, kad šiame laiške Verdis nenuoširdus. Visų pirma, todėl, kad negali (ir niekada negalės) pakęsti pralaimėjimo, nors ir dedasi abejingas. Antra, „Alzyrą", kaip matėme, parašė ne taip jau „greitai ir lengvai". Tačiau Verdis užsideda galinčio ištverti sunkiausius išbandymus žmogaus kaukę ir stengiasi ją visada nešioti. Neapolis, italų operos židinys,— kietas riešutas; jo *opera buffa* (komiška opera) pagarsėjo toli už Italijos ribų. Čia gimė Belinis. Čia ilgą laiką kūrė Donicetis. Vėliau ėmė pirmauti kiti miestai. Ir, kaip visada tokiais atvejais būna, padidėja publikos jautrumas; ji labai priekabiai sutinka kompozitorius, ypač šiauriečius, kurie išdrįsta debiutuoti

„San Karlo" teatre. Verdis puikiausiai visa tai žino ir su baime laukia neapoliečių teismo.

1845 metų rugpjūčio 12 diena. Į dūstantį nuo kaitros miestą nusileidžia žydras vakaras. Teatro salė sausakimša. Verdis, kaip paprastai, rašo Apiani ataskaitą: „Ačiū dievui, viskas baigta. „Alzyra" scenoje. Žiaurūs tie neapoliečiai, bet plojo". Mucijaus nuomonė kitokia: „Opera nepaprastai patiko. Tai buvo dar vienas sinjoro maestro triumfas". Tačiau „Alzyra" neįtikino nei publikos, nei kritikos. Justi, kad Verdis tikrai pavargęs. Nors Gavadzenis tvirtina, jog prasto Verdžio nėra, bet „Alzyra" — prasta opera. Tai labai blogas, atsainiai parašytas kūrinys, išskyrus keletą dramaturginių, ryškių epizodų. Beje, po daugelio metų, vertindamas visas savo operas, Verdis pasakys apie „Alzyrą": „Šita visai bloga".

Operoje tiesiog akis bado nuvalkiotos scenos, skubotai parinkta harmonija, banali struktūra. Tai ne opera, o tik jos klišė. Geresnes vietas užgožia jau seniai girdėtas ir rašytas vulgarus šlamštas. Po premjeros dar porą sykių pastatyta, „Alzyra" nugrimzta į užmarštį, ir daugiau niekas jos neprisimena.

Rugpjūčio gale Verdis vėl Milane, tačiau ketina trumpam vykti į Busetą ilsėtis. Mucijus įspėja Barecį: „Greitai būsime Busete, bet jis nenori paskirti išvykimo dienos, nes kai tik paskiria, negali ištesėti pažado". Verdis atvažiuoja nepatenkintas, blogai nusiteikęs. Laiškuose draugams gana nevykusiai pašiepia miestelį, kuriame augo: „Čia nieko neatsitinka, absoliučiai nieko... Visi tik valgo, geria ir miega po 20 valandų per parą". Kitame laiške rašo: „Nuostabus Busetas! Koks grožis! Kokia elegancija! Kokia vieta! Kokie žmonės!.." Keletą kartų jis nuvažiuoja į Kluzonę, paskui neilgam atsiduria Milane ir grįžta į Busetą. Per šias išvykas susipažįsta su leidėju iš Prancūzijos Leonu Eskiudjė ir impresarijum iš Anglijos. Garsas apie naują Italijos talentą jau peržengė sienas, apie jį pasakojami nepaprasti dalykai — darbštus kaip skruzdė, baisus garbėtroška, žūt būt nori pirmauti. Impresarijus iš Anglijos pasiūlo Verdžiui sutartį dešimčiai metų — po operą per metus. O Eskiudjė tampa jo leidėju Prancūzijoje, žadančiu jam aukso kalnus. Dabar Verdis jaučiasi ramus — jo atei-

tis aprūpinta,— labiau pasitiki savimi. Bet vis dar neįstengia atsisakyti pasiūlymų, birte byrančių iš visų pusių.

„Atila" — naujas skubus darbas. Verdis jau tariasi su Pjave dėl libreto. Tačiau vis labiau ir labiau niursta, jam įgriso toks katorgiškas gyvenimas. Bloga darosi vien pamačius natų sąsiuvinį ar fortepijono klavišus. Neįmanoma ilgiau išlaikyti tokio tempo. Mucijus praneša: „Jau dvi dienos sinjoras maestro, kamuojamas reumato, guli, bet šiandien skausmai atlėgo. Visą laiką trinu jį vaistais". Tačiau dabar Verdžiui reikia ne trynimo. Jis jaučiasi nebegalįs toliau dirbti. Teisybė, iš visur plaukte plaukia pasiūlymai — jo operas teatrai nori statyti per įvairiausius sezonus. Verdžio pageidauja ne tik Paryžius ar Londonas, bet ir Madridas, ir Peterburgas. O jis pasiryžęs nutraukti visas sutartis. Viename savo laiške prisipažįsta: „Prakeiktos natos!.. Kaip aš jaučiuosi f i z i š k a i ir d v a s i š k a i? Fiziškai — gerai, bet sieloje tamsu, visą laiką tamsu, ir taip bus tol, kol nespjausiu į savo karjerą. O paskui? Nereikia savęs apgaudinėti!.. Visada bus tamsu! Aš nebūsiu laimingas! Pameni ilgus mūsų pokalbius Neapolyje?.. Kokia filosofija!.. Ir kiek tiesos!.. O, kad turėčiau nešiko galvą ir pečius!.. Sočiai valgyčiau, gerai virškinčiau ir ramiai miegočiau!.."

Tačiau sustoti jis negali. Dirba, nors kartais jį apima ne tik įkvėpimas, bet ir depresija. Jis pavargo, nusikamavo, tačiau „Atila" dabar, kai pradėjo kurti muziką, jam patinka. Siužetas „nuostabus, puikus, stulbinantis". Netikėtai Pjavė atsisako rašyti libretą. O gal Verdis jį atima ir atiduoda Temistoklei Solerai. Šis kūrinys apie garsųjį hunų vadą jį vis labiau žavi. Pavergia neregėtas žiaurumas, stiprūs charakteriai, kunkuliuojančios aistros. Bet Verdį traukia ne vien šios libreto savybės. Dabar jis puikiai supranta, kad publikai reikia operų, kurios žadintų nacionalinio išsivadavimo jausmus. Kuo Atila ne austrų grobikų vadas, kuo ne tautos pavergėjas? Verdis neatmeta šios galimybės. Tačiau, nors sutarties terminas labai trumpas, supranta, kad negali rašyti taip, kaip rašė „Žaną d'Ark" ir „Alzyrą". Mėgdžioti Donicečio irgi nenori.

Štai kodėl, kurdamas „Atilą", jis eina nauju keliu. Tai sunku, ypač todėl, kad nedaug turi laiko ir negali peržiū-

rėti, ką jau parašęs. Bet kai suserga, pasidaro dar sunkiau, beviltiškai sunku. Jis turi gultis į lovą ir, kai po trijų savaičių atsikelia, jaučiasi išsekęs ir nusikamavęs kaip niekad. Jam tikra kančia rašyti muziką. Tačiau jis nepasiduoda, nenori kurti pagal šabloną, kaip abi paskutiniąsias operas. Pabunda taip ilgai slopinta savikritika ir menininko orumas. Gera uždirbti daug pinigų, gera nusipirkti žemės. Treji metai — ir sudie, sakė jis. Bet žino, kad tai netiesa. Žino, kad su muzika niekad negalės skirtis. Tik su ja jis gali gyventi. Taigi sudie vien darbui pagal užsakymą. Bet kokio pasiūlymo daugiau nepriims. Kurs tikrą muziką. 1845 metų sausio 25 dieną jis rašo leidėjo Lukos žmonai: „Taisausi, bet gana iš lėto ir neturiu jėgų savim pasirūpinti. Net gydytojas vakar sakė: „Kaip būtų puiku, jei galėtumėt bent pusmetį pailsėti!" Pailsėti, sulėtinti darbo tempus, turėti laiko apmąstymams, vėl pasitelkti fantaziją. „Atilai" jis skiria daug daugiau laiko nei kitoms operoms. Stengiasi suprasti save. Iki šiol tai daryti nebuvo kada.

„Atilos" premjera įvyksta 1846 metų kovo 16 dienos vakarą „La Feničės" teatre. Prieš keletą mėnesių Riminyje įsiliepsnojo maištai, bet buvo greitai nuslopinti. Jie sukėlė žiaurias popiežiaus valstybės represijas. Nepriklausomybės ir nacionalinės vienybės idėjos vis uoliau skinasi kelią. „Atila" visiškai atitinka Venecijos buržuazijos laisvės reikalavimus. Tačiau ypatingo triumfo opera nesusilaukė. Laikraščiai praneša, jog kai kur publika net reiškė nepasitenkinimą. Bet iš esmės priėmimas buvo geras, karštais plojimais buvo palydėtas prologas ir kai kurie kiti epizodai. Verdis patenkintas: „Per premjerą „Atila" turėjo didelį pasisekimą, o per antrą spektaklį žiūrovai šėlte šėlo. Nė viena scena nepraėjo be aplodismentų. Net nežinau, kiek sykių po spektaklio teko eiti į sceną".

„Atila" — nepavykusi opera, tačiau į ją įdėta daug kruopštaus darbo. Matyti, kad ji rašyta ne bet kaip, ne atmestinai. „Atiloje" svarbiausia — siautulingumas. Siautulingas pagrindinis herojus, siautulinga Odabela. Siautulingas kilnusis Ecijus. Siautulingos operos spalvos, ypač antro ir trečio veiksmų finaliniuose ansambliuose, siautulingas vis smarkėjantis ritmas, kuris pasiekia apogėjų šiame epizode: „Atsigodėk, galingasai karaliau... pa-

leiski ugnį, upėm lieki kraują! Nubaust ir sunaikinti tavo valioj šią išdavikų šlykščią gaują". Šioje partitūroje tiek siautulio, tiek šėlstančių jausmų, kad melodinis piešinys atrodo pritemdytas, nustelbtas. Galima pamanyti, kad Verdis čia mokėsi rašyti nepaprastus savo vėlesniųjų metų puslapius, kuriuose chorai susilieja su solistų balsais, o šie — su ritmišku akompanimentu, su orkestru tarp netikėtų trumpų pauzių. Jis čia mokosi ir panaudoti balsus. Šiurkštūs ir stiprūs, jie keikia ir plūsta, dega neapsakomu pykčiu ir rūstybe.

Štai kodėl kai kurios libreto eilės, pavyzdžiui, „Klyksmas, šėlionės, prievarta, kraujas, kančios, dejonės...", ir taip toliau, nesudaro groteskinių muzikinių situacijų, kaip „Žanoje d'Ark". Priešingai, jos derinasi prie niūrių, kraupių ir siautulingų tonų, nors pačiai muzikai trūksta erdvės ir įkvėpimo. Trūksta poezijos. Genialumo. Verdis nori atsinaujinti. Jis stengiasi, nes jam patinka pagrindinis herojus ir operos siužetas, tačiau jo vaizduotei stinga naujumo. Lieka tik siautulys, apskaičiuotas žaidimas kontrastais, valingi herojai ir kruopštus darbas. Daugiau nieko. Bet čia labai krinta į akis patriotinė egzaltacija, varpų skambėjimas, kariški ritmai ir „kilnūs romėnai", kurie su ginklu rankoje kovoja prieš žiaurius svetimšalius grobikus ir juos nugali.

Jeigu kompozitoriaus fantazija nebūtų buvusi taip išsekusi ir nualinta, jeigu jis šiai operai būtų įstengęs suteikti „Ernani" melodingumą, jos grakščią invenciją, ko gero, „Atilą" galėtume laikyti vienu ankstyvojo Verdžio šedevrų. Tačiau ši partitūra nevykusi. Ji tik didelių valios pastangų vaisius, garbingas bandymas nutraukti ryšius su muzika, kurią jis rašė prieš keletą mėnesių. Opera negalėjo pasisekti ir nepasisekė. Bet jos vertė neįkainojama. Juk po kelerių metų, vartodamas tas pačias, be galo paprastas priemones, Verdis sukurs vieną didžiausių savo šedevrų — „Rigoletą". Stokodamas įkvėpimo, kompozitorius dažnai nukrypsta į paroksizmus. Jų neišperka nė tie nuostabūs epizodai, kur ištikimybė ir meilė spindi lyg dangus pro debesų properšas. Atila, operos pagrindinis veikėjas, irgi neatskleidžia tos paslaptingos, senos civilizacijos, iš kurios Verdis vėliau ims neužmirštamus tiro-

nų paveikslus — juose parodys ne tik savo vienatvę, skeptišką pažiūrą į žmogų, bet ir gyvybinę jėgą, langobardišką kraują. Hunų vado gyvenimo istorija neįsikomponuoja į dramatinį veiksmą, jo nesupoetina ir pati lieka nesupoetinta.

Pabuvęs pirmuose „Atilos" spektakliuose ir įsitikinęs, kad publikos palankumas operai nemažėja, Verdis išvyksta iš Venecijos. Kovo 23 dienos laiške Mucijus praneša: „Vakar vakare, šeštą valandą, iš Venecijos parvažiavo sinjoras maestro Verdis. Kelyje jautėsi gerai. Po ligos smarkiai sulysęs. Bet akys žvitrios, veido spalva gera. Poilsis padės atgauti jėgas". Dabar reikia tik poilsio. Apie jį Verdis svajoja. Tačiau ilsėtis nemoka. Jam atrodo, kad kai nedirba, tuščiai leidžia laiką. Be to, bijo pražiopsoti patogią progą. Impresarijams iš Anglijos nusiuntė gydytojų pažymą, kad jam negalima keliauti. Truputį pats dėl to apgailestauja. Bet kurti muzikos nenori. Įdėtos į „Atilą" valios pastangos jį nualino. Tačiau sėdėti rankas sudėjęs irgi nėra pratęs. Stumia laiką ir stengiasi nusiraminti vaikščiodamas po Milaną, dažnai su Mucijumi, kuriam, beje, kartais nė žodžio neprataria. Arba sėda į karietą ir liepia jį vežti kur nors už miesto, į Briancą ar Abiategrasą. Patinka jam ir Ados upė — matyt, dėl to, kad primena Mandzonį. Retkarčiais nukanka į Kasaną. Neskaito naujų libretų, nesilanko „La Skaloje". Taip prabėga pavasaris — tingiai, nuobodžiai. Šios būsenos atsikratyti gali tik dirbdamas. Turi rašyti tokią muziką, kuria pats tiki, kuria gali išreikšti savo jausmus, norus, svajones, siekius, skriaudas, kerštą, skausmą, baimę, egoizmą, jėgą, neviltį, ašaras, vienatvę — visą prieštaringą, beformį lyg magma jame verdantį pasaulį, kuris yra jo gyvenimo prasmė ir kančia.

Septintas skyrius

ŠEKSPYRAS IR DZUZEPINA

Dykinėjimas, baimė pražiopsoti gerą progą, šlubuojanti sveikata, nerimas ir tuštuma širdy — priežastys, dėl kurių Verdis jaučiasi tartum kybąs ore. Jis nuvyksta į Re-

okaro gydomuosius vandenis ir ten ima leisti nuobodžias dienas. „Čionai galima mirti iš nuobodulio,— prisipažįsta jis viename laiške ir priduria: — Čia gera tik todėl, kad visai nėra muzikos". Jam kompaniją sudaro grafas Andrėja Mafejis, ką tik išsiskyręs su žmona Klarina. Šis malonus, išsilavinęs žmogus, prastas poetas, bet geras vertėjas iš vokiečių ir anglų kalbų, gana populiarus tarp Milano inteligentų. Mafejis daug laiko praleidžia su Verdžiu, nušviečia jam paskutines literatūros naujienas, kalbasi su juo apie romanus, poeziją, teatrą. Galimas daiktas, pasakoja ir apie tai, kaip verčia Šekspyrą, vieną mėgstamiausių Verdžio dramaturgų. Gal mintį sukurti muziką „Makbetui" jam pakišo būtent Mafejis. Tikslių žinių nėra. Beje, Šekspyru tais laikais italų publika ne itin domėjosi.

Birželio pabaigoje Verdis grįžta į Milaną. Jis gerai jaučiasi ir kupinas noro vėl dirbti. Rugpjūtis prabėga atnaujinant ryšius su įvairiais impresarijais. Verdis rašo į Florenciją Lanariui: „Laikas nelaukia, reikia kažką nuspręsti. Didesniam darbui likusių mėnesių neužteks". Matyt, jis dar neturi aiškios temos. Bet jau žino, kad jo nauja opera „galės apsieiti be tenoro". Ar tik nebus sumanęs pagrindinės partijos rašyti baritonui? Juk tai Makbetas. Jį vėl apima entuziazmas, noras kurti muziką, plaukiančią iš pačios širdies, kaip tada, kai rašė „Ernani".

Kol kas Verdis dar neturi siužeto operai, kurią sukurs ir duos Rikordžiui spausdinti. Jis dar neapsisprendė. Tariasi su Mafeju dėl libreto pagal Šilerio „Plėšikus" ir tuo pat metu galvoja apie Grilparcerio „Promotę". Neriasi iš kailio, ginčijasi su draugais, tikėdamasis gauti vertą dėmesio patarimą. Žinoma, labiausiai jį vilioja niūrusis, kruvinasis Makbetas. Bet labai sudėtingas siužetas. Antra vertus, iš Florencijos, kur turi įvykti operos premjera, ateina žinia: nėra gero tenoro, galbūt pavyks susitarti su Fraskiniu. Ar tik ne ši žinia ir paskatina jį apsispręsti? Rašys „Makbetą". Šioje operoje tenoro nereikia.

Dabar, kai viskas aišku, Verdis trokšta dirbti, pasinerti į Šekspyro tragedijos atmosferą, atsidėti vien muzikai. Pagrindinei partijai reikalauja — ir nė girdėti nenori jokių prieštaravimų — baritono Varezio. Jam sakoma, kad

Varezis detonuoja, bet Verdis atkerta: „Nesvarbu, kad detonuoja. Jis tinka partijai savo išvaizda ir dainavimo maniera". Mucijus praneša Bareciui: „Galbūt Varezis ir detonuoja, bet tai neturi reikšmės, nes beveik visa partija bus rečitatyvinė ir jai jis labai tinka". Verdis sudaro libreto planą, suskirsto operą į veiksmus bei scenas ir paveda Pjavei sueiliuoti tekstą, liepdamas griežtai laikytis jo nurodymų. Tuo tarpu jis pradeda kurti ir operą „Plėšikai", kuriai libretą parašė Mafejis, kaip visada susilaukęs begalinių Mucijaus pagyrimų: „Nuostabiai sueiliavo „Plėšikus" Mafejis! Romanis prieš jį — niekas. Mafejis — geriausias Italijos libretistas, už savo operas pelnęs kavalieriaus kryžių, o tai svarbiau negu pinigai".

Po ilgai trukusios apatijos, dykinėjimo ir netikrumo Verdis imasi iškart dviejų operų. „Makbetas" vis neduoda jam ramybės, ir jis rašo Pjavei: „Ši tragedija — vienas didžiausių pasaulio šedevrų!.. Jei mes nesugebame sukurti kažką nepaprasta, pabandykime sukurti bent jau kažką negirdėta!.." Toliau, kaip visada, eina patarimai: „Tekste neturi būti nereikalingų žodžių. Viskas privalo turėti prasmę". Bet šiuo atveju jam atrodo maža įsakyti. Jis net maldauja: „Ak, paklausyk manęs, neatidėliok „Makbeto", prašau tave atsiklaupęs!" Bet staiga susigriebia ir priduria: „Trumpai ir pakiliai".

Romoje kardinolas Mastajis Feretis išrenkamas popiežium Pijum IX, o Turine Karolis Albertas blaškosi tarp austrų valdžios atkūrimo šalininkų ir liberalų. Savo korespondecijoje Verdis apie šiuos įvykius neužsimena. Kol kas jis atideda „Makbetą" į šalį ir sėda rašyti „Plėšikų", kurie — jau nuspręsta — bus statomi Londone. Tačiau netrukus Šekspyras vėl paima viršų, ir Mafejo libretas kišamas į stalčių. Verdis dirba nuo devynių ryto iki vidurnakčio. Pjavė iškviečiamas į Milaną, pas maestro; tas nurodo, ką daryti, ir nė girdėti nenori jokių prieštaravimų. Verdis reiklus, sudirgęs, užsispyręs. Šalin šią ištęstą sceną! Tas posmelis nevertas Šekspyro, čia reikia pasakyti kažką esminga. Rėkia: „Per daug žodžių!" Reikalauja: „Eilės turi būti įspūdingos ir glaustos, kaip Alfjerio". Galbūt jis prisimena savo pirmus žingsnius, kai rašė kantatą „Sauliaus beprotybė". Dirba labai sunkiai, bet su malonumu, ne kaip

anksčiau. Be abejo, jį vėl ima kamuoti įprastiniai negalavimai: skauda skrandį, gerklę, galvą, nugarą. Tačiau jis nesiskundžia.

Kai Milaną apglėbia ilga niūri žiema, pirmas „Makbeto" veiksmas siunčiamas perrašinėtojui. Maestro vis dar negaluoja, bet darbo nemeta. Kalėdų išvakarėse perrašinėtojas gauna antrą veiksmą. Tiesa, dar nesukurtos arijos. Bet Verdis nesijaudina. Galima tvirtinti, kad jis beveik pakeitė operos rašymo metodą — pirmiausia duoda bendrą vaizdą, stengiasi nedelsdamas išryškinti dramatinę įtampą. Nepaprastai kruopščiai pateikia net režisūrinio pobūdžio nurodymus: „Šioje operoje svarbiausia choras ir scenos technika". „Manau, nereikia tau sakyti, kad kostiumai neturi būti nei aksominiai, nei šilkiniai". „Žiūrėkite, kad Banko šešėlis pasirodytų iš po žemės, už plonytės, vos įžiūrimos pelenų spalvos uždangos. Jį turi vaidinti tas pats aktorius, kuris dainuoja pirmame veiksme. Banko plaukai turi būti suvelti, o žaizdos kakle gerai matomos". Žodį „plaukai" jis parašo su gramatine klaida, tačiau jam dėl to nei šilta, nei šalta. Kitkuo jo galva užimta. Ir vėl rekomendacijos: „Nepamiršk, kad yra naktis, visi miega. Todėl duetą reikia dainuoti labai tyliai, bet tokiu kraupiu balsu, kad pagautų siaubas". O dėl balsų ir atlikimo manieros, ypač dėl ledi Makbet vaidmens, tai jis duoda dar tikslesnius nurodymus. Pavyzdžiui, sako: „Tadolini per gera šiai partijai! Turbūt jums tai atrodo absurdiška!.. Tadolini veidas gražus ir mielas, o ledi Makbet norėčiau matyti bjaurią ir piktą. Tadolini puikiai dainuoja, o aš norėčiau, kad ledi visai nedainuotų. Tadolini balsas nuostabus, šviesus, tyras, stiprus, o aš norėčiau, kad ledi balsas būtų šiurkštus, kimus, niūrus. Tadolini balsas kaip angelo, o ledi balsas turi būti kaip velnio". Kaip visada, jis akies mirksniu perpranta dramos esmę ir jos herojų charakterius.

Jis tvarko, nurodinėja, duoda garo kitiems ir pats neriasi į darbą lyg į šėlstančią polaidžio upę. Pagaliau ateina 1847 metų sausio 19 diena. Mucijus rašo Bareciui: „Maestro sparčiai kuria „Makbetą". Jei ne šiandien, tai rytoj baigs trečią veiksmą. Turbūt mėnesio gale viskas bus padaryta". Iš tikrųjų sausio 28-ąją Mucijus praneša: „Sek-

madienį sinjoras maestro baigė operą ir pirmadienį imsis instrumentuotės".

Verdis nenustygsta, kasdien vis labiau skuba, lyg būtų apsėstas. Nuolankusis, uolusis Pjavė nuo jo atsilieka. Gal jis nesugeba rašyti taip trumpai ir glaustai kaip Alfjeris? Gal dar gerai neperprato naujų Verdžio reikalavimų? Beje, Verdis ištikimiausiam savo bendradarbiui staiga labai netaktiškai praneša, kad pavedė Mafejui librete kai ką pataisyti ir padailinti. „Dabar viskas gerai,— sako Verdis,— tiesa, teko beveik viską pakeisti". Iš jo pusės tai nelabai kilnu. Negražu. Tačiau kai kuriomis aplinkybėmis Verdis nesvyruoja ir nesivaržo. Eina tiesiai ir dėl nieko nesuka galvos. Libretas išspausdinamas nenurodant autoriaus pavardės.

Vasario vidurys. Florencijoje Verdį sutinka sausas žvarbus šaltis. Jam reikia baigti instrumentuotę ir išmokyti dainininkus partijų. Jis norėtų, kad orkestrui diriguotų jaunas, dvidešimt penkerių metų smuikininkas Andželas Marianis. Apie šį talentingą, daug vilčių teikiantį dirigentą kalba visas miestas. Tačiau jo užangažuoti Lanariui nepavyksta. Maestro labai nepatenkintas. Vadinasi, jam teks daugiau padirbėti su dainininkais, choru ir orkestru. Į darbą jis žiūri labai rimtai. Tai visi pajunta savo kailiu. Niekas jam neįtinka, jis skundžiasi smuikininkais, trombonistais, nė pats nežino, ko nori iš dainininkų. Pagrindinę moters partiją pasiūlo Lėvei, bet, pamatęs, kad ji nesusidoroja su vaidmeniu, sutinka ją pakeisti Mariana Barbjeri Nini ir dabar visą laiką repetuoja su ja. Garsųjį duetą liepia dainuoti šimtą penkiasdešimt kartų — tai jau per daug! Galų gale baritonas Varezis neapsikentęs jam sako: „Bet mes jį dainavome šimtą penkiasdešimt kartų!" Piktai į jį žvilgtelėjęs, Verdis šaltai atrėžia: „Vadinasi, šis kartas bus šimtas penkiasdešimt pirmas!"

Gal tai anekdotas ar pagražinta legenda. Neginčytina tik viena: anksčiau Verdis nebuvo toks reiklus. Jis supranta, kad privalo atskleisti žmogaus sielos gelmes, parodyti slapčiausias charakterių ir dramatinių situacijų ypatybes, pirmą kartą muzikoje nupiešti psichologinius herojų portretus, ir todėl negali apsiriboti tik labiausiai į akis krintančiais požymiais. Jis turi prasiskverbti į pačią esmę. Me-

lodija čia nieko nepadės. Ir dainavimo, įstabiojo „Ernani" dainavimo neužtenka. Tai nepaprastai viliojantis uždavinys. Jis mėgsta Šekspyrą, mėgsta „Makbetą". Bet čia maža būti populiariu autoriumi, kuris, pasitelkęs naujas išraiškos priemones, su užsidegimu rašo muziką epiniam veikalui. Ir orkestrą šioje operoje reikia naudoti kitaip, ir garsai turi būti kitokie. Juk čia Makbeto drama, čia ledi — ištvirkusi, ciniška, negailestinga moteris, kurią valdžios troškimas varo iš proto.

Verdis pirmą kartą imasi tokių grandiozinių, jam simboliškais tapusių charakterių. Ir nereikia daryti jokių palyginimų, nereikia sukti galvos, ar savo opera Verdis nesumenkino didžiojo Šekspyro. Nereikia svarstyti, ar „Makbetas" tikrai gražiausia opera iš visų, kurias maestro sukūrė iki „Rigoleto". Svarbiausia, šioje pirmoje operos redakcijoje Verdis pasiekia didžiausią jausmų įtampą, gilų psichologiškumą ir poezijos aukštumas, nors ir trūksta skonio kai kuriose vietose. Be to, šioje partitūroje atsiskleidžia geriausios Verdžio savybės, jis atiduoda visa, ką gali. Rašo neapsakomai kruopščiai, skrupulingai šlifuoja ir tobulina, ką parašęs. Ir daro tai ne šaltai ir abejingai kaip kurdamas „Atilą". „Makbete" iškart justi autoriaus vaizduotė ir įkvėpimas, ne tik stipri valia. Verdis rašo nervingai, tvirtai, gyvybingai. Užtenka paminėti duetą *Fatal mia donna* („Lemtingoji ponia") arba verčiau ledi Makbet sceną ir kavatiną, kurioje herojės charakteris toks raiškus, anot Masimo Milos, „tarsi sumodeliuotas iš dviejų nuostabių muzikinių frazių, nors akompanimentas ir neperžengia tradicijos ribų". Verdis dar neturi „išjaustos" ir patirties keliu įgytos kultūros, todėl negali įveikti kai kurių sunkumų. Bet genijaus intuicija, nepaprastas sugebėjimas perteikti muzika tragiškiausius jausmus jau aiškiai matyti šiame skausmingame, kraupiame „Makbete". Operoje nauja yra ir tai, kad Verdis čia dažnai naudoja teminius elementus. Pavyzdžiui, pustonis, kuris pasigirsta pradžioje, pirmoje raganų frazėje,— *Che foresta?* („Koks miškas?"),— nuolat kartojasi vėliau, pasirodžius Makbetui ir ledi Makbet, ypač somnambulizmo scenoje, paskui skamba chore *Patria opressa* („Engiama tėvynė"). Arba kylanti

gama, kuri pasigirsta nuostabioje operos įžangoje ir toliau, nusikaltimo scenoje.

Teminiai elementai atlieka dvi funkcijas: pirma, padeda įsiminti, antra, išryškina, nuspalvina atskiras scenas. Dirigentas Klaudijus Abadas sako: „Makbete" yra viskas: istorinis, dramatinis, psichologinis konfliktas, karalius, didžiūnai, liaudis... IX amžiaus romantika ir Šekspyro dvasia". Labai teisingai pasakyta. Nesvarbu, kad vietomis prasikiša vulgarumas, prastas akompanimentas, nelabai vykę epizodai. (Visa tai bus ištaisyta naujoje redakcijoje, kurią 1865 metais Verdis padarys Paryžiaus *Grand Opéra* teatrui. Tai bus dar vienas tikras šedevras.) Tačiau ir ankstesnysis „Makbetas" visada paliks neišdildomą įspūdį savo žiaurumu, gailesčiu, kupina nevilties, šiurpia tamsa, kraupiais kapų tonais, muzikinių frazių draiskanomis ir trykštančia iš jo barbariška (bet ne naivia) jėga. Tai beviltiška opera, kur viskas nukreipta į pražūtį, mirtį, išnykimą. Meilė, garbės troškimas, neapykanta, kerštas sudega negailestingoje ugnyje kartu su abiem pagrindiniais herojais: Makbetu, kuris, kad ir žiaurus, kartais sutrinka kaip mažas vaikas, ir ledi Makbet, šia valdžios ištroškusia religine fanatike, pamišėle, kuri piktus savo darbus daro su išskaičiavimu, be jokio sąžinės graužimo.

Negalima teigti, kad 1847 metų kovo 14 dieną Florencijos publika būtų ėjusi iš proto dėl šios operos, tokios nepanašios į visas tuo laiku žinomas kitų kompozitorių ir paties Verdžio operas. Tačiau nušvilpti Verdžio jau niekas atvirai nedrįsta. Pirma reikia gerai pagalvoti. Mucijus savo eilinėje ataskaitoje tvirtina, kad naujajai operai žiūrovai „fanatiškai plojo". Nešališki stebėtojai apsiriboja bendromis frazėmis: „operą publika sutiko gana palankiai". Tai muzikinė drama, kurioje nėra nei tradicinės meilės istorijos, nei gražių jausmų, nei kvapą gniaužiančių nuotykių, nei pasakiškų situacijų,— ši neišdailinta, sausa, tikroviška opera negalėjo patikti publikai. Ji pernelyg nauja, pernelyg neįprasta. Ją išklausęs Džuzepė Džustis rašo Verdžiui laišką, kuriame — nereikia stebėtis — sakosi nesuprantąs nei operos, nei jos autoriaus. „Jei tiki žmogum, kuris myli meną ir tave,— rašo jis,— nevenk išreikšti liūdesio, juk jį išreikšti tu taip moki. Ar žinai, kad mūsų sieloje skausmo

styga skambiausia? Tik skausmas nevienodas, priklauso nuo laiko ir tautos charakterio. Mūsų, italų, skausmas yra kaip žmonių, trokštančių geresnio likimo. Tai skausmas parpuolusio ir norinčio atsikelti. Tai skausmas besigraužiančio ir laukiančio savo atgimimo. Mano Verdi, kilnia muzika palaikyk šį taurų ir šventą skausmą. Puoselėk jį, stiprink, padaryk taip, kad jis pasiektų savo tikslą".

Aišku, Džustis nežino ar dedasi nežinąs, kad didžioji italų liaudies dalis ne tik nedalyvauja risordžimento kovose, bet ir nežino, kas tai yra. Džustis, kuris žodį „italai" rašo iš didžiosios raidės, nieko nenori žinoti apie liaudies gyvenimo sąlygas, jos švietimo lygį bei dalyvavimą valstybės reikaluose. Tai, ką jis rašo, yra vien tušti žodžiai, į kuriuos Verdis nežino ką atsakyti. Džustis pasiekia tik vieną tikslą: sukuria apie Verdį — risordžimento dainių — legendą, kuria kompozitorius, nujausdamas, kad publika jam pritars, nesivaržydamas naudojasi.

Tuo tarpu begalinių įsipareigojimų mašina suryja visą Verdžio laiką. Reikia laikytis sutarties, pasirašytos su leidėju Luka. Reikia galutinai užkariauti užsienio šalių sostines. Verdis leidžia sau trumpai pailsėti — truputį Busete, truputį Milane,— tada vyksta į Veneciją pasidomėti, kaip statomas „Makbetas" „La Feničės" teatre, paskui kimba į „Plėšikus" — šią operą užsakęs Londonas. Mucijus praneša Bareciui: „Atspėkite, kokį planą pasiūlė leidėjas Luka sinjorui maestro. Jeigu jis panorės vykti į Londoną, Luka duos man 2000 frankų ir pasiųs kartu su juo, kad visur jam padėčiau: esą maža kas galį atsitikti, tad reikią, kad šalia jo būtų patikimas žmogus. Būtų puiku, jeigu jis iš tikrųjų taip padarytų!" Baigęs operą ir net suinstrumentavęs, Verdis plaukia į Angliją. Iki šiol dar nebuvo taip toli keliavęs. Bet valstietis Džuzepė Verdis žino, kad tokiais atvejais atvirai žavėtis nedera. Londone jo laukia garsi dainininkė — sopranas Johana Lind. Pakeliui Verdis sustoja Paryžiuje ir išbūna ten iki birželio 4-osios. Reikia manyti, kad aplanko Džuzepiną Streponi ir praleidžia su ja keletą dienų. Birželio 5-ąją atvyksta į Londoną. Anglijos sostinė padaro jam keistą įspūdį. Jis sako, kad tai „... nuostabus miestas! Čia yra tiesiog stulbinančių dalykų... Bet visą

grožį gadina bjaurus klimatas". Be to, Londone per daug smalsuolių, kurie, vos jį pažinę, ima ploti ir labai jam įkyri.

Vėl grįžkime prie Mucijaus, kuris rašo: „Kiaurą vakarą jis buvo visų dėmesio centre. Visų lūpos tik jo vardą tarė. Miesto įžymybės užsimanė su juo susipažinti, o po spektaklio žmonių minia lydėjo jį iki pat durų". Visa tai Verdį erzina. Jis nemėgsta minios, nekenčia smalsuolių, kurie juo domisi. Nenori, kad kiti kaišiotų nosį į jo asmeninį gyvenimą. Kai mato žmones, besistengiančius užmegzti su juo pažintį, vos laikosi nepasiuntęs jų po velnių. Tai ne apsimestinis kuklumas. Jis apskritai nežino, kas yra kuklumas. Tiesiog be galo mėgsta santūrumą ir paprastumą. Todėl nenuostabu, kad nori kuo greičiau išvykti į Paryžių, nes ten „niekas manim nesidomi, niekas į mane nerodo pirštu". Be to, Paryžiuje gyvena Streponi, apie kurią jis vis dažniau ir dažniau galvoja. Su Džuzepina Verdžiui gera: ji supranta jį, saugo nuo smalsių žmonių, niekad jo nesmerkia. Jam būtina jos ramybė, gebėjimas valdytis, spręsti visas problemas. Tačiau jis turi ilgai būti Londone. Reikia šį tą pakeisti „Plėšikų" partitūroje, žiūrėti, kaip statoma opera. Laimė, su Lind susiklosto labai geri santykiai. Tai puiki dainininkė, visada liūdna, mėgstanti vienatvę. Verdžio širdis iškart prie jos palinksta. Mucijus taip ją aprašo: „Ji gyvena be galo uždarai. (...) Vien savo pasaulyje. Neapkenčia — taip sako žmonės — teatro ir scenos. Skundžiasi esanti nelaiminga ir svajoja, kad ateis laikas, kai ji neturės jokių reikalų su teatralais ir su pačiu teatru".

Verdis irgi nemėgsta teatro ir teatralų. Verdis irgi save laiko nelaimingu ir napagydomu pesimistu. Kai tik užkals pakankamai pinigo, jis paliks aukštuomenę, nutrauks ryšius su impresarijais ir dainininkais. O kol kas turi kentėti. Ir iki ausų pasineria į darbą. Londone jo gyvenimo dienos bėga labai paprastai. Keliasi penktą valandą ryto ir po kuklių pusryčių sėda prie fortepijono. Mucijus perrašo, ką maestro sukuria. Taip juodu dirba iki šešių vakaro, tada eina pietauti, po pietų užsuka į repeticiją Karališkajame teatre, pasivaikščioja puošniomis gatvėmis, grįžta į viešbutį ir anksti gulasi miegoti.

Verdžio nuotaika, kaip visada, niūri. Tai pastebi ir Mucijus: „Drėgnas, slogus oras veikia jam nervus. Jis da-

rosi dar kaprizingesnis ir liūdnesnis nei paprastai". Galima įsivaizduoti, kaip malonu dirbti su žmogum, kuris tik tyli ir niekad nesišypso. Beje, ir pats Verdis apie tai rašo laiške grafienei Mafeji: „Jei šį kartą išnešiu sveiką kailį iš Londono, daugiau čia nevažiuosiu... Londonas nuostabus miestas, žavingos apylinkės, bet klimatas bjaurus".

Kaltas, žinoma, ne Anglijos, o jo dvasios klimatas. Verdis taip nusialinęs, kad vargais negalais nulaiko plunksną, o fortepijoną net naktimis sapnuoja: „Tie „Plėšikai" mane baisiai nukamavo: aš vos gyvas ir, jei galėčiau susitarti su Luka ir šią žiemą pailsėti, mielai tą padaryčiau..." Suglebęs, apatiškas, jis nė girdėti nenori apie operas, sutartis, repeticijas, muziką. Norėtų pagyventi ramiai, be jokių įsipareigojimų, kuo toliau nuo smalsuolių, triukšmo ir premjerų, kurias reikia parengti. Jis žino, kad tai tik svajonė, ir skundžiasi: „Koks piktas mano likimas" arba: „Koks nuobodus pasaulis", arba vėl: „Norėčiau būti toli nuo viso šito, patikėkite!"

Jam viešint Anglijoje, Londono *Covent Garden* teatras sezono pabaigai pastato „Ernani" ir „Du Foskarius". Abi operos turi nepaprastą pasisekimą, bet Verdžio nuotaika nesitaiso. Jis amžinai nepatenkintas, surūgęs, niurna, barasi, piktai žaibuoja akimis. Jį kankina „Plėšikai". Viską pamiršęs, kruopščiai šlifuoja kiekvieną sceną. Mafejo libretas, nors jame net Plutarchas cituojamas, neturi su scena nieko bendra ir jį tik varžo.

Taip jam kamuojantis ir širstant, ateina 1847 metų liepos 22-osios vakaras. Tokio publikos antplūdžio Karališkasis teatras dar nebuvo matęs — žmonės pradėjo rinktis jau nuo pusės penkių. Operos visi nekantriai laukia. Žinoma, kad į spektaklį ateis pati karalienė. Pirmą kartą italų kompozitorius parašė muziką specialiai anglų operos teatrui. Verdis apsiėmė pats diriguoti orkestrui per premjerą. Kasos įplaukos pasiekia rekordinę sumą — 150 tūkstančių itališkų lirų. Pasisekimo laukti ilgai nereikia — jau po orkestro įžangos per salę nuūžia plojimų audra. O atliekant finalą, po terceto su choru, publika negali sulaikyti entuziazmo, šaukia ir šaukia į sceną maestro ir dainininkus. Iš ložių pasipila gėlių lietus. Žiūrovai visi kaip vienas atsistoja, ploja ir šaukia „bis" ilgiau nei ketvirtį valandos.

Laikraščių (išskyrus *Court Journal*) recenzijos palankios. Verdis rašo: „Premjera praėjo gerai, tačiau be ypatingo furoro; aš turėjau pasisekimą, kuris man duos daug tūkstančių frankų". Žodžius „be ypatingo furoro" jis priduria todėl, kad kitus spektaklius publika sutiko santūriau. Bet Verdis, kaip visada, pirmiausia rūpinasi savo interesais ir augančia banke sąskaita. Dabar jau nedaug trūksta, ir jis galės pirkti žemės, kiek norės.

„Plėšikai" parašyti kruopščiai, pamažu, į juos sukišta daug efektų, bet, lyginant su „katorgos metų" Verdžio kūryba, čia nėra nieko nauja. Ir nors kai kuriose operos vietose kompozitorius pasiekia tam tikrą įtampą, negalima sakyti, kad opera tikrai sukurta su įkvėpimu. Joje jaučiamas autoriaus nuovargis, nepasitenkinimas ir dvasinė apatija. Nors kompozitorius labai stengėsi ir nepaprastai stropiai dirbo, opera geriausiu atveju yra puikaus amatininko kūrinys. Ne daugiau. Visa, ką Verdis turėjo sukaupęs nauja, išeikvojo „Makbetui". Jis dirbo nenoromis, tik todėl, kad buvo sudaręs sutartį. Kaip ir ankstyvosiose savo operose, susitaikė su labai prastomis eilėmis. Štai pavyzdys: „Plėšimai, prievarta, gaisrai, lavonai — mums tik žaidimai, tiktai pramogos malonios. Broliukai! Meskim liūdesį į šalį, nes budelis rytoj pakarti gali". Arba: „Paskutiniai atodūsiai tėvų nužudytų, žmonos ir motinos rauda nuo ryto. Tai muzika, saldybė begalinė kiekvieno mūsų širdžiai akmeninei".

Žinoma, tokias eiles sudramatinti ne kiekvienam pavyktų, o Verdžiui pavyksta. Tačiau ne tai svarbu. Niekas neabejoja, kad jis puikiai išmano savo darbą ir kad moka sužavėti žiūrovus. Nors ir trūksta įkvėpimo, Verdis — didis muzikas ir geras teatro žinovas. Bet čia, „Plėšikuose", nėra net barbariškos jėgos ir polėkio, nėra tikro jaudulio. Antra vertus, opera blogai išbalansuota. Pavyzdžiui, į pirmo veiksmo šeštą sceną Verdis sukiša tris arijas iš eilės: Karlo, Frančesko ir Amalijos. Taip padarė pataikaudamas publikai. Tiesą sakant, čia tik triukas. Beveik bjaurėdamasis savo darbu ir todėl stokodamas fantazijos, Verdis naudojasi nuvalkiotu būdu: rašo muziką ne tiek pačiai dramai, kiek balsams. Ir visų pirma — solistei Lind, tai „Šiaurės lakštingalai", kurios vokalinius duomenis maestro nepap-

rastai vertina. Mucijaus nuomone, Lind — „geriausia mūsų laikų dainininkė ir aktorė". Jai rašomos sunkios, labai efektingos arijos, turinčios nedaug ką bendra su poetine invencija. Publika sužavėta jos lengvo dainavimo ir balso.

Verdis vis prisimena „Makbetą": chromatinė harmonija siaubo ir baimės scenose, pustoniais kylančios sekvencijos, išryškinančios kai kurių psichologinių ir dramatinių situacijų klaikumą, daugybė tercetų, duetų, ansambliai, galingi chorai. Jis parašo net melodingą kvartetą. Vis dėlto bendras įspūdis ne operos naudai: jaučiama didelė skuba, stumianti Verdį įprastu, jau atgyvenusių savo amžių operų keliu. Nėra abejonės, kad jis nebeturi pasakyti nieko nauja, tik stengiasi suteikti kuo daugiau erdvės grynam dainavimui. „Plėšikuose" apstu pernelyg statiškų, nereikalingų situacijų, stabdančių dramatinį veiksmą. Matyti, kad opera parašyta didelėmis pastangomis, kad jos autorius teturi vieną tikslą — nustebinti publiką, sukurti įprastinį miražą ir susilaukti lengvos ir greitos sėkmės. Vienu žodžiu, užsienyje Verdis elgiasi kaip Italijoje: naudoja trafaretinius finalus, labai neapgalvotus ir netikėtus scenos efektus, per jėgą derina natas prie teksto.

Prabėgus keliems mėnesiams po „Plėšikų" premjeros, 1847 metų lapkritį, Verdis vėl naudoja šiuos triukus. Eskiudjė įkalbėtas, skubiai perdirba bei pritaiko Paryžiaus *Grand Opéra* teatrui savo „Lombardus pirmajame kryžiaus žygyje". Naujasis operos variantas vadinasi „Jeruzalė". Žaidimo taisyklės paprastos: Milanas tampa Tulūza, lombardų kryžiuočiai — prancūzais, padaugėja masinių scenų, dingsta du antraeiliai personažai, atsiranda niekam nereikalingi šokiai, pataisomas akompanimentas — ir nauja opera Paryžiaus debiutui gatava. Tai netikęs statinys iš papjė mašė, perdažytas ryškesniais dažais, prikrautas efektų. Paminklas prastam skoniui. Bet Verdžiui jis geras. Štai ką maestro rašo grafienei Apiani: „Atrodo, visi patenkinti, aš taip pat. (...) Pastatymas bus stulbinantis, nes su išlaidomis čia nesiskaitoma". Tačiau laiške poniai Mafeji autorius santūresnis: „Nerašiau apie naują savo operą, o dabar apie ją kalbėti per vėlu. Be to, man bloga darosi vien išgirdus žodį „Jeruzalė"; todėl bijau, kad jums nepersiduotų mano apmaudas bei susierzinimas". „Nuobodulys", „apmaudas",

„susierzinimas", „nepasitenkinimas", „nuovargis" — šie žodžiai labai dažnai, galima sakyti, nuolat, kartojasi tų metų Verdžio laiškuose. Kompozitorius pavargo. Per aštuonerius metus jis parašė ir pastatė dvylika operų. Bet nuo trečiosios operos — „Nabuko" — iki „Jeruzalės" prabėgo vos penkeri metai. Neįmanoma toliau laikytis tokio pašėlusio tempo — tai tikra meninė ir dvasinė savižudybė. Verdis tat supranta. Tačiau žaidimas pradėtas ir trauktis negalima.

Apskritai „Jeruzalės" pasisekimas nedidelis. Publika šiltai sutiko operą tik gerbdama autorių — geriausią Italijos kompozitorių. Tai ir viskas. Verdis galėtų grįžti į Italiją, kur išsiuntė Mucijų. Jis ir ketina taip daryti, rašo poniai Mafeji: „Paryžiuje būsiu trumpai, nes jau pradedu nuobodžiauti, nors čia esu tik dvi paros", ir poniai Morozini: „... jeigu ir toliau taip nuobodžiausiu, labai greitai būsiu Milane", ir poniai Apiani: „Pabūsiu čia iki lapkričio dvidešimtosios ir mėnesio gale vėl pamatysiu Katedrą". Paskui Verdis staiga apsigalvoja ir parašo Bareciui: „Nežinau, ar šią žiemą grįšiu į Italiją. Visus šiuos metus dirbu dieną ir naktį. Pavargau ir norėčiau truputį pailsėti!.. Dar nenusprendžiau, ką darysiu". Verdis stengiasi pasiteisinti, gal bijo, kad uošvis jo nesmerktų. Vienam savo draugui prisipažįsta: „Tarp kitko, čia mėgaujuosi visiška laisve, kurios per amžius norėjau, bet negalėjau turėti. Niekur neinu, su niekuo nesimatau, niekas manęs nepažįsta, ir džiaugiuosi, kad niekas į mane nerodo pirštu kaip Italijoje".

Mucijus, būdamas toli nuo Verdžio, neranda sau vietos, laukia nesulaukia „sinjoro maestro". Rašo Bareciui laišką, jį tikina, kad Verdis netrukus parvažiuosiąs, bet 1848 metų vasario 18 dieną susitaiko su likimu ir, didžiai nusiminęs, praneša kompozitoriaus uošviui: „Mano ir jūsų viltys išvysti maestro neišsipildė. Šįryt, užuot sulaukęs Verdžio, radau jo dvyliktą dieną išsiųstą laišką, kuriame jis rašo, jog ketinęs išvykti, bet peršalęs, truputį ėmęs karščiuoti ir nesiryžęs leistis į kelionę, kad visai nesusirgtų".

Verdis negrįžta Italijon ne todėl, kad norėtų pasimėgauti laisve dideliame mieste ar stengtųsi sutvirtinti ryšius su užsienio leidėjais, ar blogai jaustųsi. Priežastis kur kas paprastesnė ir labai aiški — Paryžiuje gyvena Džuzepina Streponi. Ji čia atsikėlė prieš dvejus metus, duoda daina-

vimo pamokas ir kartais, bet vis rečiau ir rečiau, dalyvauja koncertuose, kur dainuoja arijas ir romansus beveik tik iš Verdžio operų. Džuzepinai neseniai sukako trisdešimt metų; balso ji, galima sakyti, jau neturi ir Paryžiuje stengiasi kaip nors pataisyti savo šlyjančius piniginius reikalus.

Ar 1848 metų pradžioje tarp Streponi ir Verdžio jau buvo užsimezgęs meilės ryšys (kaip tvirtina Abiatis), ar jų aistra plykstelėjo tik dabar (kaip teigia Volkeris), tai visiškai nesvarbu. Tuo metu jie tikrai buvo vienas kitam neabejingi,— tat liudija Streponi laiškai jų bendriems draugams Milane, kuriuose ji vis teiraujasi apie Verdį, jo sveikatą, planus, operų sėkmę. Jie matėsi ir Florencijoje, kai ten buvo statomas „Makbetas", gal net gyveno viename viešbutyje. Šiaip ar taip, bet tik dabar, Paryžiuje, Verdis pasiryžta. Ką nors spręsdamas jis, kaip valstietis, turi pirma viską gerai apgalvoti ir būti tikras, kad gerai darąs,— juk taip ilgai vengė vėl susieti savo gyvenimą su moterimi. Tačiau šį kartą nusprendžia — jo gyvenimo draugė bus Džuzepina Streponi, bet apie vedybas, bent kol kas, nekalba. Šiek tiek užtęs savo poilsį ir viską gerai apgalvos. Laiške grafienei Apiani rašo: „Neslėpsiu, kad turiu apsčiai pramogų ir kad iki šiol dar niekas nesudrumstė man miego. Nieko neveikiu, tik vaikščioju po Paryžių. Prisiklausau visokių kiaulysčių. Nusiperku apie dvidešimt laikraščių (žinoma, jų neskaitau), tad pardavėjai, matydami mano rankose didžiausią pundą, duoda man ramybę. O aš tik juokiuosi, juokiuosi, juokiuosi".

Tuo metu, kai Verdis ilsisi ir pramogauja, Paryžiuje įsiliepsnoja sukilimas, ir Liudvikas Pilypas nuverčiamas nuo sosto. Tada buvęs madingas senas priežodis sako: „Kai Paryžius persišaldo, Europa čiaudi". Iš tikrųjų netrukus Italiją supurto sąjūdžiai, kurie padaro didelių permainų. Visose pusiasalio valstybėse ir valstybėlėse plyksteli kovos dėl konstitucijos. Abiejų Sicilijų karalius Ferdinandas II liaujasi priešinęsis pirmas — 1848 metų vasario 11 dieną. Po savaitės sutinka išleisti konstituciją Toskanos didysis kunigaikštis. O kovo 5-ąją, ilgai svyravęs, baiminęsis ir niršęs, Karolis Albertas išleidžia Statutą Pjemontui.

„Dabar mūsų eilė",— rašė Verdžiui Lučanas Manara

keli mėnesiai iki šių įvykių. Jis neklydo. Kovo 13 dieną atsistatydina Meternichas. Sužinoję apie tai (tik po keturių dienų), venecijiečiai iš džiaugsmo sudegina šv. Morkaus aikštėje visus Austrijos kanclerio portretus, užima kalėjimą ir jėga išlaisvina Danielę Maniną ir Nikolą Tomazėją. Kitą dieną sukyla Milanas. Liaudis su dainomis išeina į gatves, stato barikadas ir ginkluojasi kas kuo turi — rengiasi vyti iš miesto maršalo Radeckio kariuomenę.

Verdis dar Paryžiuje. Į Milaną neskuba. Matyt, nelabai tiki sukilimu, kuris nežinia kuo gali baigtis. Jis lieka Prancūzijos sostinėje dar dešimt dienų. Atsargumas visada buvo vienas ryškiausių jo būdo bruožų. Mums žinoma, jeigu tikėsime Rikordžio *Gazzetta Musicale*, kad jis grįžo į Milaną balandžio 5-ąją. Mūšių, kautynių, pirmųjų laimėjimų džiaugsmo ir pergalės svaigulio jam neteko matyti. Vos tik parvykęs, rašo gana retorišką laišką Pjavei, kuris Venecijoje atlieka savo patriotinę pareigą: „Valanda išmušė; būk tikras — tai laisvės valanda. To nori liaudis, o jei liaudis ko nori, jos nesulaikys jokia jėga, ir jokia jėga neatims iš jos teisių. Taip, taip, dar keleri metai, gal keli mėnesiai, ir Italija bus laisva, vieninga respublika! Būtinai bus! Tu man kalbi apie muziką!! Kas tau šauna į galvą?.. Nejaugi manai, kad dabar man gali rūpėti natos, garsai?.. Šiandien, 1848 metais, Italijai nėra ir negali būti gražesnės muzikos kaip patrankų trenksmas! (...) Tu tarnauji Nacionalinėje gvardijoje? Man patinka, kad tu paprastas kareivis. Tu puikus kareivis! Vargšeli Pjave! Kaip miegi? Ką valgai?.. Jei stočiau į armiją, aš taip pat norėčiau būti paprastas kareivis, bet dabar galiu būti tik tribūnas, apgailėtinas tribūnas, nes iškalba mane aplanko labai retai". Po šių žodžių Verdis dar patikslina: „Turiu vėl važiuoti į Prancūziją — ten manęs laukia darbas ir reikalai. Tik įsivaizduok, man reikia ne tik parašyti dvi operas, bet ir gauti pinigus, dalį jų paversti banko bilietais".

Jis kurį laiką būna Milane, o paskui, turėdamas aiškų tikslą, vyksta į Busetą. Pinigų dabar — kaip šieno. Taigi gali nesivaržydamas pirkti Santa Agatos dvarą su didele gražia vila kalvos viršūnėje. Vila ne itin puošni, bet tvirta ir skoninga, kaip ir dera kaimo dvarponiui. Paklojęs už ją krūvą pinigų, prisijungia ir Plugaro sodybą. Kavalio namą

Busete — vėliau jį pavadins Dordoniu — jau nusipirkęs. Dabar prie jo priduria gana padorų žemės sklypą — didelį, derlingą. Pagaliau Verdis, stambus žemvaldys, jaučiasi laisvas žmogus. Žeminantis skurdas, kuris nuo mažų dienų nuodijo jam gyvenimą, nebebaisus.

Verdis išsirinko moterį, nusipirko žemės. Taigi ilga jo kelionė į nepriklausomą ir ramų gyvenimą tartum baigta. Su daugybe išlygų jis paveda tėvui prižiūrėti savo valdas. Tiksliai nurodo, ką reikia pagerinti neseniai pirktuose ūkiuose, pataria būti griežtam ir apdairiam samdant tarnus bei darbininkus. Žmonės turi kuo daugiau dirbti ir kuo mažiau skųstis. Ir būti klusnūs. Viską patvarkęs, Verdis gegužės 31 dieną grįžta į Paryžių.

Nors Verdžiui ir neteko dalyvauti Penkiadienyje[15], jis pilnas patriotinio įkarščio. Dabar, kai nutilo patrankos, neriasi iš kailio, ieškodamas libreto, kad muzika išreikštų jame virte verdančius patriotinius jausmus. Siunčia laišką Kamaranui, prašo jį sukurti libretą „Lenjano mūšis", susirašinėja su Pjave. Liepos 22-oji, nuo vidurdienio kaitros nėra kur dėtis. „Sakyk,— klausia jis Pjavę,— jeigu aš paprašyčiau, ar parašytum libretą? Siužetas turi būti itališkas, kupinas laisvės troškimo. Jei nerasi nieko geresnio, siūlau tau Feručį — tai gigantas, vienas didžiausių kankinių dėl Italijos laisvės. (...) Nepamiršk, kad man reikia labai smulkaus plano, nes turiu rašyti pastabas. Nemanyk, kad noriu tavo darbą taisyti — jeigu gerai nesuprasiu dramos, jeigu ji manęs neįtikins, negalėsiu sukurti geros muzikos. Tik, prašau tave, venk monotonijos. (...) Sudie, sudie! Tikėkimės geresnių laikų. Bet kai pagalvoju apie Prancūziją ir Italiją, mane ima baimė. Rusija žvilgčioja į Konstantinopolį. Jeigu rusams leisime užimti Konstantinopolį, netrukus tapsime kazokais... Viešpatie!!!"

Kaip matome, jis pakeitė savo nuomonę. Jau nesako, kad vienintelė Italijai dabar reikalinga muzika — patrankų trenksmas. Dabar iš patrankų nori šaudyti jis pats. Liepos 25 dieną italų viltis sužlugdo pralaimėjimas prie Kustocos.

---

[15] Garsusis Milano penkiadienis, per kurį sukilę miestiečiai išvijo austrų kariuomenę, buvo signalas revoliucijai Apeninų pusiasalio šiaurėje.

Apgulta Venecija beviltiškai ginasi, bet, pasibaigus maistui ir šaudmenims, turi pasiduoti. Frančeskas Marija Pjavė, kaip beveik visi Nacionalinės gvardijos kareiviai, areštuotas. Verdis jaučia, kad Italijoje pūtęs laisvės vėjas nurimo. Dar anksčiau Gofredas Mamelis jį buvo prašęs sukurti himną. Verdis sukuria ir pasiunčia Madziniui. Bet himnas taip ir liks tik popieriuje. Didelį džiaugsmą ir patriotinį svaigulį pakeitė nusivylimas. Rugpjūčio 24-ąją Verdis rašo grafienei Apiani: „Jūs norite žinoti prancūzų nuomonę apie Italijos įvykius? Dievuliau, ko mane klausiate?! Vieni nekenčia, kiti abejingi; pridursiu, kad Italijos suvienijimo idėja gąsdina šiuos niekingus žmogeliūkščius, čia esančius prie valdžios vairo. (...) Į Paryžių iš visur skuba italų diplomatai: vakar atvyko Tomazėjas, šiandien Pičotis. Jie niekur nieko nepeša. Nemanau, kad ką nors peštų ir Prancūzijoje. Vienu žodžiu, Prancūzija nenori, kad Italija susivienytų". Dabar Verdis seka politinius įvykius, ginčijasi, skaito laikraščius, galbūt dalijasi savo pažiūromis su Džuzepina. Poniai Mafeji rašo: „Apie vargšę mano Italiją negaliu pasakyti nieko gera. Jūs laiminga, kad dar turite vilties. Aš nebeturiu. Ko galima tikėtis iš šių diplomatinių intrigų pratęsus paliaubas? Baigsis terminas, iškris sniegas, ir tada bus sakoma: „Žiemą nieko negalima imtis". Tuo tarpu Lombardija pavirs dykuma, kapais".

Nusivylęs politiniais įvykiais, Verdis pasitraukia iš visuomeninio gyvenimo. Kartu su Džuzepina Streponi persikelia į Paryžiaus priemiestį Pasi, kur gyvena Džoakinas Rosinis. Verdis ten išsinuomoja nedidelę vilą. Nei tarpusavyje, nei su kitais juodu nekalba apie savo santuoką. Nekuria jokių ateities planų. Vienas kitą myli, jiems gera būti drauge. To užtenka. Džuzepina laiminga, švelni, nuolanki. Ši moteris pernelyg gerai pažįsta žmones ir gyvenimą. Ji gana protinga ir jautri, kad nematytų, jog Verdis, kaip menininkas ir žmogus, ryški asmenybė, galbūt sudėtinga, nesugyvenama, prieštaringa, atšiauri ir užsispyrusi, bet — tiek gėriu, tiek blogiu — nepaprasta. Džuzepina žino, jog didelių galimybių turi šis genialus žmogus, su kuriuo ji visiems laikams sujungs savo gyvenimą. Be to, žino, koks menkas ir smulkmeniškas gali būti. Žino, kad jis egoistas, beširdis, nemėgsta sentimentalumo, gal

net pavyduliauja jos praeičiai, apie kurią sklido tiek paskalų. Bet Džuzepinai visa tai neturi reikšmės. Jai Verdis — mitologinė, aukštesnė būtybė, kuriai viskas leista, gynėjas ir išlaisvintojas. Ji neduoda klausimų, į kuriuos — iš anksto žino — nebus atsakymo, nieko neprašo. Jai svarbiausia, kad jis čia, su ja, kad jos dienos bėga greta jo.

Taip nusiteikusi (ji bus tokia, beveik tokia iki savo mirties) Džuzepina Streponi eina šalia Verdžio, duodama jam visa, ką turi geriausia,— kantrybę, kultūrą, jautrumą, gebėjimą valdytis ir teisingai spręsti. Ji sukuria jaukų namų židinį, kuriame maestro — absoliutus, despotiškas šeimininkas — gali saugiai pasislėpti nuo gyvenimo negandų. Ji nieko daugiau netrokšta, tik amžinai būti jo drauge, jo moterimi. Ateis kiti laikai, ateis baisus nusivylimas, ateis sielvartas, kuris skaudžiai sužeis jai širdį. Bet Džuzepina Streponi niekad neišsižadės savo vaidmens, savo vietos kompozitoriaus gyvenime.

Verdis irgi jaučia, kad be jos nebegali gyventi. Nė su viena moterim iš tų, kurias pažino po Margeritos Bareci mirties, net su pačia Margerita, jam nebuvo taip gera kaip su Džuzepina Streponi, nė su viena jis negalėjo būti pačiu savimi neapsimetinėdamas, nesislėpdamas už kaukės. Po vaikų ir žmonos mirties žodis „šeima" jį gąsdina. Jis bijo net pagalvoti, kad trečią kartą gali tapti tėvu. Ne to jam reikia iš Džuzepinos. Jų sąjunga — tai kerštas likimui. Verdis džiaugiasi radęs moterį, kuri niekad nuo jo nepavargs, niekad jo neapvils, kuria jis gali aklai pasikliauti. Jam patinka, kad ši moteris jį garbina, laiko savo viešpačiu. Ir jis elgiasi taip, kaip ir turi elgtis menininkas, patyręs „ilgametę katorgą" ir pagaliau radęs savo vietą gyvenime. Dabar jis gali siekti tikslo, stengtis, kad išsipildytų beviltiškos jo svajonės, nesigailėdamas savęs, nuolat tobulėdamas, augdamas, vis skvarbiau žvelgdamas į save patį ir į savo vidinį pasaulį. Žodžiu, jis pasiryžęs pražudyti savo sielą, kad tik gyventų, kalbėtų, dainuotų jo herojai, kad tik padarytų, ko iki šiol nesugebėjo padaryti. Ir jei galų gale jis visa tai padarys, padarys padedamas — Verdis tat supranta nuo pirmųjų bendro gyvenimo dienų — vien savo gerosios fėjos, Džuzepinos Streponi, meilės ir begalinio pasiaukojimo.

Aštuntas skyrius

TARP PARYŽIAUS IR BUSETO

Jis atrodo jau pagyvenęs žmogus. Apšarmoję smilkiniai, sidabru žvilganti barzda, raukšlės apie akis, rimtas, susikaupęs veidas. Bet jam dar tik trisdešimt šešeri. Paniuręs, suvargęs, įsikalęs į galvą, jog serga visomis pasaulio ligomis, įsitikinęs, kad jo talentas sunyks, jeigu jis neras kažko nauja, Verdis, palaikomas Streponi, Paryžiuje stengiasi perprasti save, savo gyvenimą ir darbą.

Juodu sieja ne sentimentalūs ryšiai, o panaši praeitis — savo karjerą jie kūrė sukandę dantis, niekieno nepadedami. Verdžiui, bent iki šiol, menas visų pirma buvo sunkus, alinantis darbas. Dabar jis nori kažko daugiau. Nori, kad menas patenkintų jo poreikius, kad darbas jam patiktų ir teiktų džiaugsmo, kurio nemoka imti iš gyvenimo. Su Pepina jis malonus, bet santūrus. Nepasiduoda nei romantiškoms aistroms, nei lyriškiems jausmams. Jis ne toks žmogus. Juodu gyvena atsiskyrę nuo pasaulio. Apie tai, kad apsilankytų Rosinio salone, negali būti nė kalbos. Šie didieji Italijos kompozitoriai nedraugauja. Rosinis mėgsta bendrauti, bet jo atvirumas nenuoširdus. Slegiamas ilgo tylėjimo — dėl to kaltas tik jis pats,— kompozitorius pasidarė įtarus, liūdnas ir pilnas visokių baimių, kurias slepia po linksmumo kauke. Jis gyvena praeitim, aptingęs, nieko netrokšta, niekas jo nejaudina, o metai tuščiai bėga. Verdžiu nesidomi, neturi ką jam pasakyti, nebent kartais jo adresu paleidžia kandų sąmojį.

Italijoje šiuo metu kultūrinis gyvenimas gana skurdus — mirė Foskolas ir Leopardis, beveik nebeEašo Mandzonis, į ekonominius tyrinėjimus įknibo tremtinys Katanėjas, liko tik d'Adzeljas, Gveracis[16] ir Džobertis[17],— o Paryžius, priešingai, yra kunkuliuojantis pasaulio centras, kur gyvena ir kuria tokios garsenybės kaip Viktoras Hugo,

---

[16] Frančeskas Domenikas Gveracis — italų rašytojas romantikas, 1848—1849 metų revoliucijos dalyvis, istorinių romanų autorius.

[17] Vinčencas Džobertis — italų filosofas, risordžimento liberalinės pakraipos ideologas.

Listas, Šopenas, Lamartinas, Žorž Sand, Miusė. Čia Floberas jau baigė „Jausmų ugdymą", Sent Bevas ką tik atidavė spausdinti „Amžininkų portretus", o Šatobrianas (mirė 1848 metais) dar vadovauja mokyklai ir turi nemažai pasekėjų.

Čia daug teatrų, koncertų salių, kur skamba Mocartas, Haidnas, Šubertas, kur pasirodo garsiausi atlikėjai. Paryžiuje kuria šviesiausios galvos. Čia steigiamos naujos dailės mokyklos, dirba leidyklos,— jos diktuoja savo įstatymus. Žinoma, Streponi kaip įmanydama stengiasi įvesti Verdį į šią *milieu*[18], bet jai nelabai sekasi. Verdis nesukalbamas, užsispyręs, išpuikęs. Jis nemėgsta salonų. Be to, labai užsiėmęs — net, būdamas Paryžiuje, vadovauja Santa Agatos vilos tvarkymo darbams ir stengiasi palaikyti gerus ryšius su italų impresarijais, libretistais ir leidėjais. Rašo daug laiškų Pjavei, Flautui, Kamaranui, Rikordžiui, Mucijui. Vis ieško savo muzikai naujų temų, naujų charakterių, naujų siužetų (žmogiškesnių ir tikroviškesnių).

Jų namas Pasi priemiestyje skoningai įrengtas, stovi sode, tarp rožių ir azalijų lysvių, žalių pievelių. Džuzepina stengiasi čia palaikyti tvarką ir sodininkui, ateinančiam dukart per savaitę, nurodinėja, ką daryti. Be to, moko Verdį, kurį jau pradėjo vadinti Burtininku, prancūzų kalbos, nors, kaip žinome, kalboms jis ne itin gabus. Kartais Burtininkas nueina į teatrą, klausosi dar negirdėtos muzikos, kelia savo kultūrą, ploja geram atlikėjui. Neaišku, ar jis seka polemiką, kilusią dėl naujos romantinės muzikos. Žinant jo temperamentą ir bodėjimąsi tokiomis diskusijomis, nesunku atspėti, kad jo tai nė kiek nedomina. Tačiau jis įtariai ir susirūpinęs stebi operoje įsitvirtinant Mejerberį. Varžovas, nors ir užsienietis, jį visada erzina. Vagneris dar toli, labai toli. Bet muzikoje Verdis jau mato naujus horizontus, žvelgia į priekį.

Retkarčiais jis važiuoja į Italiją, į savo operų premjeras. Ilgai ten neužsibūva, nes Pasi priemiestyje laukia Pepina. Čia nenoriai, skubiai, beveik bjaurėdamasis rašo „Korsarą" pagal siužetą, paimtą iš Bairono. Prieš porą metų juo buvo smarkiai susidomėjęs, bet vėliau atšalo — poema

---

[18] *Milieu* — aplinka. (*Pranc.*)

pasirodė lėkšta. Šią operą dabar rašo tik todėl, kad leidėjas Luka reikalauja laikytis Verdžio seniai su juo pasirašytos sutarties sąlygų. Luka neduoda jam ramybės, stengiasi žūt būt gauti jo naują operą, siuntinėja laiškus paštu ir per bendrus pažįstamus, įvairiais būdais primena savo teises. Verdžiui taip viskas įkyri, kad laiške grafienei Apiani neištvėręs rašo: „Aš niekad nesukursiu geros operos sinjorui Lukai. Jis bjaurus ir netaktiškas". Po metų, rašydamas Pjavei, Verdis dar kategoriškesnis: „Tave domina sinjoras Luka? O ar žinai, kaip su manim pasielgė šis sinjoras, kai aš sirgdamas per savo gerumą pasistengiau jam baigti „Atilą", be to, tesėjau Londono sutartį, nors galėjau to nedaryti?.. Jis buvo su manim šiurkštus, reiklus ir netaktiškas. Aš iškęsiu antausį, nes galiu jam duoti dvidešimt antausių, ir pasieksiu įžeidėją net ant altoriaus, bet negaliu atleisti, kai man atsiunčia vekselį tūkstančiui frankų. Pirkti mane už tūkstantį frankų?.. Kvailys!.. Tačiau užteks apie sinjorą Luką, ir tikiuosi, kad daugiau man apie jį neužsiminsi..." Galima prisiekti, jog po tokio laiško drovusis Pjavė tikrai apie jį nė žodeliu neužsiminė. Vis dėlto Verdis dirba, nors bjaurėdamasis, priešokiais, netaisydamas libreto, sutikdamas su viskuo, kas jame parašyta. „Korsarui" bus gerai, kaip yra.

1848 metų vasario 12 dieną opera baigiama, ir Verdis liepia Mucijui, kuris gyvena Milane ir kankinasi be savo globėjo ir dievuko, perduoti partitūrą sinjorui Lukai ir iš jo paimti 1200 napoleondorų. Tų pačių metų spalio 25-ąją operą pastato Triesto Didysis teatras, ir, nors pagrindinę partiją dainuoja Italijos pasididžiavimas, garsusis tenoras Fraskinis, publika ją sutinka labai šaltai. „Jeigu mums nebūtų sakę,— rašo vietinis kritikas,— mes tikrai nebūtume patikėję, kad tai Verdžio kūrinys".

Operoje yra vienas kitas šviesos blyksnis, bet ji gimė negyva. Parašyta atmestinai ir abejingai, ji priklauso prasčiausiems Verdžio kūriniams. Rėžia ausis lėkštos kabaletės („Jau ateina tavo laikas, baisus keršto troškuly"), manieringi tercetai, duetai, įterpti vien tuštumai užpildyti. Statiškas, įspraustas į atgyvenusias ir seniai užmirštas schemas „Korsaras" labai panašus į „Alzyrą" ir „Žaną d'Ark" — tai tuščias žodis didžioje Verdžio kūryboje. Kaip ir kitos

maestro operos, sukurtos tokiomis sąlygomis, ji nueis į užmarštį ir daugiau nebus statoma jokiame teatre.

Verdis net nemalonėjo į Triestą nuvykti pažiūrėti repeticijų ir pabūti premjeroje. Jam ši opera — negyvas kūdikis, o su Luka jis nutraukė ryšius. Gyvena su Streponi, kuri savo Lokį (ji Verdį ir taip vadina) moko gražių manierų, stengiasi suminkštinti jo būdą, duoda jam gerų patarimų. Ji žino, kad neįmanoma pakeisti šio paniurusio, kietakakčio laukinio charakterio. Bet supranta, jog savo lipšnumu gali labai iš lėto, nepastebimai pakreipti į gerąją pusę jo elgesį — padaryti jį reikalui esant šiek tiek diplomatiškesnį, išmokyti bent šyptelėti (Verdis šypsosi retai, o jeigu jam linksma, tai žvengia visa gerkle), meiliau sveikinti žmones, būti švelniasniam žurnalistams. Tam reikia laiko, ir jos pastangų vaisiai pasirodys vėliau, po kelerių metų, kai Verdis, užsiglaudęs už Santa Agatos sienų, išmoks draugiškiau, truputį draugiškiau žvelgti į pasaulį.

Pasi viloje Verdis, beveik neišeidamas iš namų, rašo „Lenjano mūšį". Operos libretą jis užsisakė pas Kamaraną dar tada, kai jo širdis buvo pilna risordžimento entuziazmo ir respublikoniškų nuotaikų. Dabar Verdžio įkarštis iš lėto vėsta; pasibaisėjęs revoliucija, jis ima linkti monarchijos pusėn. Maestro veda derybas su dviem impresarijais. Norėtų pasirašyti sutartį su Flautu Neapolyje ir su „Ardžentina" Romoje. Flautui įkalbinėjant jį dalyvauti premjeroje, Verdis atšauna: „Jūs manote, kad jei būsiu premjeroje, spektaklis turės didesnį pasisekimą? Nesąmonė! Kartoju jums, ką sakiau anksčiau,— aš vis toks pat laukinis; be to, jei Neapolis sudirbo aną mano operą, sudirbs ir šitą. Teisybė, jau pusantrų metų gyvenu Paryžiuje (sako, šiame mieste visi išmoksta gerų manierų), bet esu dar didesnis lokys nei pirma. Šešerius metus be atvangos rašau muziką, važinėju po miestus ir šalis, bet dar nė žodžio nesu pasakęs žurnalistams, niekad nieko neprašiau draugų, niekad nesilanksčiau prieš turtuolius, kad turėčiau didesnį pasisekimą. Niekad, niekad! Man visa tai bjauru. Rašau savo operas, kaip moku, ir leidžiu jas į pasaulį be jokios globos, nė per nago juodymą nesistengdamas paveikti publikos nuomonės". Kaip matome, Džuzepinos pamokos vaisių dar neduoda.

Galvodamas apie naują operą, Verdis žino, kad siužetas turi būti patriotinis (jam vėl ateina mintis apie Frančesko Feručio paveikslą ir Gveracio „Florencijos apsiaustį") ir libretą reikia pavesti Salvatorei Kamaranui — su juo Verdis puikiai sutaria, be to, Kamaranui dabar labai striuka su pinigais. Galų gale Kamaranas sukurs kompozitoriui du libretus — „Lenjano mūšį" ir „Luizą Miler" pagal Šilerio dramą „Klasta ir meilė".

Šiam tipiškam neapoliečiui, poetui, skolose paskendusiam šešių vaikų tėvui, kuris nemoka įtikti šio pasaulio viešpačiams ir dėl to neturi darbo, Verdis nepaprastai malonus, nuolankus ir geras. „Jūs doras žmogus, šeimos tėvas, didelis menininkas, esate šlykščių intrigų auka",— rašo Kamaranui kompozitorius, atsakydamas į jo laišką, kuriame libretistas pasiskundė savo bėdomis. Jis pažada jam savo draugystę ir laišką baigia šiais žodžiais: „...iš pagarbos jums, tik iš pagarbos jums aš kitais metais Neapoliui parašysiu operą, nors man tektų kasdien dvi valandas atimti iš poilsio ir gadinti sveikatą". Verdis savo pažadą ištesės, bet iš miego nepavogs nė minutės. Tačiau maestro gerumas tuo nesibaigia. Nuostabiausia, kad Verdis pakenčia Kamarano nurodymus: kaip reikia rašyti operas, kokią tonaciją naudoti toje ar kitoje scenoje, kaip turi skambėti arijos, kokią muziką kurti eilėms. Neapolio libretistas jį berte apiberia įvairiais pasiūlymais ir patarimais. Į vienus Verdis atsižvelgia, į kitus nekreipia dėmesio. Maestro niekad ant libretisto nepyksta, nesiunčia jo po velnių, kai tas drįsta jam nurodinėti ir jį mokyti. Jeigu Pjavė, įpratęs gauti įsakymus ir uoliai juos vykdyti, galėtų perskaityti Kamarano laiškus, nepatikėtų savo akimis.

Bet Verdis toksai. Antra vertus, dabar jis pats sau ponas ir gali elgtis kaip nori. Todėl jam nereikia slėpti savo tokios prieštaringos tikrosios prigimties. Verdis ne iš dosniųjų, tačiau jei duoda, tai iš visos širdies, be tuščių žodžių. Dabar, kai maestro turtingas, turi žemės ir gali gyventi iš rentos, jis ryžtingai pakelia balsą, gindamas silpną, pažemintą žmogų. Todėl ir globoja Kamaraną, padeda jam kiek įstengdamas.

„Lenjano mūšį" Verdis rašo gana lengvai. Dirba iš lėto, kruopščiai apdorodamas kiekvieną sceną. Supranta, kad

šis siužetas sukels didžiulį visų žiūrovų susidomėjimą. Todėl vulgarumui čia neturi būti vietos. Vis dėlto, išskyrus kai kuriuos itin vykusius epizodus, pavyzdžiui, uvertiūrą (ji neapsakomai graži), trumpą ketvirtą veiksmą arba „mirties riterių" chorą, ši opera yra paprastas retoriškas kūrinys, retai pasiekiantis poezijos ir įkvėpimo aukštumas. Partitūroje pilna varpų gausmo, būgnų tratėjimo, riksmo, deklamacijos, kariškų maršų, priesaikų, pažadų. Bet stinga psichologinio subtilumo ir dramatizmo. Vis dėlto Verdžio ranka tapo tvirtesnė, stilius grynesnis, o profesionalizmas didesnis, nuodugnesnis. Pavyzdys — Rolando ir Arigo rečitatyvas iš trečio veiksmo. O Lidos arijose jau matyti užuomazgos tų melodijų, kurios vėliau išsilies skausminga, širdį verianti ir tyra Leonoros daina „Trūbadūre".

Tačiau to neužtenka, kad „Lenjano mūšį" būtų galima laikyti šedevru ar bent gera opera. Čia trūksta stulbinančio personažo, žaibiškų vykusių sprendimų, būdingų vėlyvajai Verdžio kūrybai. Trūksta ugnies ir įkvėpimo vėjo, viską nušluojančio savo kelyje. Čia daug dirbtinumo, retorikos, manieringumo, iškart matyti, kad autoriaus vaizduojami išgyvenimai nekyla iš sielos gelmių ir, svarbiausia, nepaliečia giluminių jos klodų. Čia viskas paviršiuje, tik nudažyta akį rėžiančiomis spalvomis. Puošnus vien fasadas, ir pastatui stinga perspektyvos. Net orkestro galimybės nevisiškai išnaudotos: mažai grojama mediniais pučiamaisiais (jie taip nuostabiai skamba „Trūbadūre"), nedainuoja, kaip „Traviatoje", smuikai, pernelyg daug trimitų ir timpanų. „Lenjano mūšis" tik parodo, kad Verdžio patriotinis įkarštis, noras būti keturiasdešimt aštuntųjų metų Italijos revoliucijos šaukliu neišplaukia iš širdies. Kaip ir visi italai, jis yra prieš Austriją ir už vieningą, nepriklausomą Italiją. Bet iš tikrųjų jo kūrybos paskatos ir įkvėpimas eina iš kitų šaltinių.

„Lenjano mūšį" 1849 metų gegužės 27 dieną pastato „Ardžentinos" teatras respublikoniškoje Romoje, pilnoje Madzinio šalininkų. Sėkmė neregėta — tikras triumfas. Mucijus, kuris ketina skirtis su maestro ir mėginti laimę prie dirigento pulto, siunčia paskutinius pranešimus: „Per generalinę repeticiją minia įsiveržė į teatrą, žmonės salė-

je buvo susispaudę kaip silkės statinėje. Maestro dvidešimt kartų kvietė į sceną. Kitą dieną buvo neįmanoma gauti nei bilietų, nei programų — viskas parduota!"

Bent kartą Mucijus neperdeda. Roma laukė šios premjeros kaip didelės šventės. Vakare visą ketvirtą veiksmą teko bisuoti, salėje aidėjo plojimai, laisvės šūkiai, plaikstėsi trispalvės vėliavos, marguliavo kokardos. Roma, kurią, pasitraukus popiežiui Pijui IX, paėmė į savo rankas pirmasis triumviratas — Armelinis, Saličetis ir Montekis,— dėl „Lenjano mūšio" ir Verdžio tiesiog iš proto kraustėsi. Frydricho Barbarosos partiją atlikusį bosą Pjetrą Sotoviją publika nušvilpė, o Arigą dainavusiam didžiajam Gaetanui Fraskiniui mėtė gėles ir siuntė oro bučinius. Ne menkesnį pasisekimą turėjo ir sopranas Terezė de Džuli Borsi, atlikusi Lidos partiją.

Verdis laikosi truputį nuošaly nuo to šventiško šurmulio. Nevaldomi jausmai jį baugina ir erzina. 1848 metų gruodžio 20 dieną atvykęs iš Prancūzijos, jis vadovauja repeticijoms ir kruopščiai instrumentuoja operą. Be abejo, laisvės vėjas, dvelkiantis popiežių miesto gatvėse, jį stulbina, ir jis pats užsikrečia visuotiniu entuziazmu. Tačiau greitai atsikvoši. Jį, valstietį, gąsdina šis chaosas ir miestą apėmusi euforija. Verdis patriotas ir nacionalistas, bet nemėgsta nei minios, nei triukšmo, nei chaoso. Jam gana Paryžiaus revoliucijos prisiminimo.

Laiškų iš Romos jis rašo labai mažai. Daugiausia tai dalykinė korespondencija. To, ką mato ir girdi, nekomentuoja. Per premjerą Verdis kviečiamas į sceną padėkoti publikai už audringus aplodismentus. Jis išeina, nusilenkia. Šį kartą jo veidas neabejingas — žino, kad publika džiūgauja tikrai nuoširdžiai ir dėl labai kilnių priežasčių. Tačiau nedalyvauja jokiose manifestacijose, nedaro jokių pareiškimų. Kitą dieną, po premjeros, grįžta į Paryžių, o vasario 10-ąją iš Prancūzijos sostinės rašo Pjavei laišką: „Buvo liūdna palikti Romą, bet tikiuosi greitai ten sugrįžti. Truputį čia patvarkysiu savo reikalus ir dumsiu į Italiją! Tepadeda jums dievas, šaunieji venecijiečiai... Kad ir kažin kaip viskas baigtųsi, jus laimins ir jums dėkos kiekvienas doras italas. Aš patenkintas Roma ir Romanija, Toskanoje reikalai klostosi taip pat neblogai, taigi yra pagrin-

do turėti didelių vilčių. Bet mane gąsdina Džobertis ir Briuselio kongresas. Tepadeda mums dievas!"

Tačiau dievas nepadeda. 1849 metų balandžio 25 dieną Čivitavekijoje išsilaipina prancūzai ir apgula Romą. Ją gina tautos žiedas — Madzinis, Safis, Lučanas Manara, Enrikas Dandolas, broliai Kairoliai, Gofredas Mamelis, Garibaldis. Miestas narsiai ginasi; trūksta ginklų, maisto, kareivių. Liepos 4-ąją prancūzai įsiveržia į Romą, ir respublikai ateina galas. Garibaldis su nedideliu šalininkų būreliu pasitraukia į Veneciją.

„Nekalbėsime apie Romą!! Kas iš to? — rašo Verdis vienam draugui liepos 14 dieną.— Pasaulį valdo jėga! Teisingumas?.. Ką jis gali prieš durtuvus!! Mums belieka tik apverkti savo bėdas ir prakeikti visų nelaimių kaltininkus". Baigiasi pirmas didysis risordžimento etapas, blėsta iliuzijos ir lūkesčiai. Verdis vis labiau nusivilia tuo, ką mato savo akimis, darosi abejingesnis žmonėms, labiau niekina valdžią, skeptiškiau žiūri į politiką, tampa dar niūrenis. Nuo šiol apie valstybės veikėjus (išskyrus Kavūrą) jis kalbės tik su panieka ir pykčiu.

Meilė Džuzepinai Streponi, jau įgavusi šeimyninių ryšių pobūdį, į maestro gyvenimą atnešė daugiau tvarkos ir ramybės. Streponi formuoja ir jo meninį bei kritinį skonį, verčia jį gerai apgalvoti kiekvieną darbą, pataria nešvaistyti jėgų. Be to, moko taisyklingai rašyti ir kalbėti. Tačiau laimės jam nesuteikia ir niekad nesuteiks. Verdis nemoka būti laimingas. Jam kliudo džiaugtis jo niūrus būdas, dažna depresija. Jis toks nuo kūdikystės. Toks bus visuomet.

Rugpjūčio 6 dieną Austrija ir Pjemontas pasirašo taikos sutartį. Prabėgo tik keturi mėnesiai nuo tada, kai Viktoras Emanuelis II tapo karaliumi, bet per šį trumpą laiką maža jo valstybėlė prarado visas viltis ir didelius užmojus. Masimas d'Adzeljas, atsisėdęs į Pjemonto ministro pirmininko kėdę, atsargiai ir lanksčiai daro reformas ir teikia šiokių tokių laisvių. Rugpjūčio 22-ąją Venecija, apšaudoma iš patrankų, išbadėjusi, nusiaubta choleros, pasiduoda. Dešimtys patriotų išvyksta iš miesto.

Vasara baigiasi, Paryžiaus dangus dažosi švelnia žydra spalva — vadinasi, greitai ateis ruduo. Verdis nusprendžia

palikti šį miestą, kur išgyveno dvejus metus. Jis išvažiuoja netikėtai, niekam nieko nepaaiškinęs, atsisveikina tik su artimiausiais draugais. Vieni mano, kad jis bėga nuo choleros epidemijos, apėmusios Prancūzijos sostinę, kiti tvirtina (ir jie tikriausiai arčiau tiesos), esą Verdis taip skubiai išvykęs todėl, kad pasipiktinęs Prancūzijos pozicija Romos respublikos atžvilgiu.

Nereikia pamiršti ir tos aplinkybės, jog maestro nekantriai laukia valandos, kada galės atsidėti tik savo dvarams — įrengti Santa Agatos vilą ir racionaliau tvarkyti ūkį. Šeimininko akimi gyvuliai tunka, sako žmonės. Verdis šią patarlę puikiai žino. Savo reikalus nori tvarkyti pats, nepasitiki nei tėvu, nei kuo nors kitu. Be to, ten, Po lygumoje, jis bus toli nuo piktų paskalų apie Džuzepiną Streponi. Deja, ši jo viltis gana greitai žlugs.

1849 metų liepos pabaigoje Verdis ir Streponi atsisveikina su Paryžiumi, savo vila Pasi priemiestyje, negausiais pažįstamais, su kuriais susitikinėjo Prancūzijoje, ir grįžta į Italiją. Maestro važiuoja tiesiai į Busetą ir įsikuria Dordonio name — dabar tai jo nuosavybė. Paniuręs, akmeniniu veidu, jis su niekuo nebendrauja, tik aplanko Barecį. Streponi iš pradžių užsuka į Florenciją — pas sūnų. Nori duoti Verdžiui laiko pasiruošti jos atvykimui. Ji nekantriai laukia dienos, kada maestro ją pasiims į Busetą. Rugsėjo 3-ąją Verdžiui rašo: „Baigsiu savo reikalus trečiadienį ir galbūt vakare vyksiu į Parmą. Tačiau tu atvažiuok manęs pasiimti tik penktadienį ar šeštadienio rytą — nenorėčiau, kad Parmoje veltui manęs lauktum. (...) Rašai, jog ten kaimas, nėra patogumų, perspėji: „Jei tau nepatiks, liepsiu (tik pamanykit, „liepsiu"!) nuvežti tave, kur panorėsi..." Po šimts pypkių! Nejaugi Busete nebemokama mylėti ir jausmingiau rašyti? Kadangi aš dar ne tenai, galiu tau rašyti, ką jaučiu. Tad žinok: kaimas ir jo nepatogumai manęs visai negąsdina — svarbu, kad ten būtum tu, bjaurus, negeras pabaisa. Sudie, sudie. Nekenčiu tavęs ir bučiuoju. *P. S.* Nieko nesiųsk, atvažiuok į Parmą pats manęs pasiimti, nes man bus nepatogu, jei į tavo namus mane įves kiti, o ne tu".

Džuzepina Streponi moka rašyti meilės laiškus. Moka mylėti. Ji nėra tokia netašyta kaip Verdis. Be to, moka prie

jo prieiti, jį sutramdyti. Streponi supranta, kas jos laukia Busete. Verdžio kraštiečių įtarumas ją truputį baugina. Bet dėl to ji nedaro tragedijos. Atvykus Džuzepinai, Dordonio namo durys bus atidaromos tik išimtiniais atvejais. Verdis žūt būt nori išvengti apkalbų, plepalų, formalaus etiketo. Jis niekad nemėgo nei Buseto, nei jo gyventojų. Pažįsta šio mažo provincijos miestelio įpročius, charakterius ir dabar, atsikratęs Paryžiaus iliuzijų ir grįžęs namo, kuo puikiausiai įsivaizduoja, ką sakys žmonės apie Streponi,— buvusi dainininkė, žinome tokias, be to, turi du nesantuokinius vaikus, ne visai garbingą praeitį ir gyvena po vienu stogu su vyru, kuriam ne žmona.

Norėdami užkirsti kelią kalboms, Verdis ir Džuzepina gyvena užsidarę. Jie retai išeina iš namų, nieko nepriiminėja. Išvažiavę karieta į kaimą apžiūrėti savo valdų, tik šaltai pasveikina, jeigu tikrai reikia, kelyje sutiktus pažįstamus. Verdis rašo „Luizą Miler", kurią pradėjo dar Paryžiuje,— yra sudaręs sutartį su Flautu. Tai puiki dingstis su niekuo nesimatyti. Libretas gremėzdiškas, ištęstas, sujauktas. Kamaranas siunčia jį dalimis, kaip visada nešykštėdamas patarimų, berdamas estetinio bei dramaturginio pobūdžio argumentus. Verdis dirba nuosekliai, jaučia, kad jo sieloje įvyko kažkokia permaina, kad vaizduotę dabar išjudina vien žmonių aistros. Užteks pavergtų tėvynių, laisvės himnų, nacionalinių išsivadavimų, užteks merkti akį publikai. Vertas dėmesio tik pats žmogus, tik nuoširdžiausi jo jausmai.

Parašęs pluoštą puslapių, jis pašaukia Džuzepiną, atsisėda prie fortepijono ir ima groti, ką sukūręs. Į jos patarimus atsižvelgia, nes žino, kad jo moteris turi puikią klausą ir įgimtą nuojautą. Jie daug nediskutuoja, keliais žodžiais aptaria pačią esmę. „Luiza Miler" stebina išraiškos priemonių subtilumu. Keista, juk iki šiol kompozitorius siekė tik efekto.

Verdžio naują dvasios būseną rodo ir jo dabar skaitomos knygos. Šekspyras ir Mandzonis kaip buvo, taip ir liko mylimiausi jo rašytojai. Bet jis nebeskaito nei Alfjerio, nei nuotykių romanų, pamėgo kai kuriuos prancūzų poetus (Džuzepinos dėka) ir grįžo prie Leopardžio bei Taso. „Luizoje Miler" kreipia daug dėmesio ne tik į žodį, bet ir į jo

skambėjimą. Šit ką apie tai gana taikliai sako Džanandrėja Gavadzenis: „Geriausiuose „Luizos Miler" epizoduose gausu deklamacijos, šūkčiojimų, specifinio žodžių kartojimo — tai suteikia jiems psichologinį akcentą, viską sukoncentruoja į personažą kaip žmogų ir artistą". Verdis dažnai naudoja deklamaciją — pusiau ariją, pusiau rečitatyvą. Be to, stengiasi ne tik kurti muzika charakterius, bet ir pavaizduoti aplinką arba, anot Milos, „nusakyti vietą, kur jie gyvena ir veikia, nupiešti tokį peizažą, kad jų gestai prie jo derintųsi ir atrodytų tikri".

Verdis vėl panoro atgaivinti plačias ir ugningas melodijas. Ne kokį lengvą, vulgarų motyvą, o dainą tikrąja šio žodžio prasme, tokią kaip viena nuostabiausių jo arijų *Quando le sere al placido* („Kai vakarus tyla apgaubia"), nors melodija čia tradicinė. Žinoma, „Luizoje Miler" rasime ir nevykusių epizodų, romansų tik dėl efekto, kaip "Korsare" ir "Žanoje d'Ark". Bet yra ir nuostabus trečias veiksmas, kuriame nesuskamba nereikalinga nata, kur psichologinė įtampa taip dera prie muzikos, pavyzdžiui, Luizos frazė *La tomba è un letto sparso di fiori* („Kapas — tai lova, gėlėmis nubarstyta"), arba *Andrem raminghi e poveri* („Išeisim mes, vargšai klajūnai"), arba Rodolfo arija *Allo strazio ch'io sopporto* („Mane kamuoja kančios siaubingos"). Verdis dar naudoja senosios melodramos priemones, bet trečiame veiksme viską keičia, verčia aukštyn kojomis, degina veržliomis frazėmis. Čia ritmas karštligiškas, tankus, kapotas, repriziškas dainavimas be galo gražiai pereina į priekaištus ar maldavimą. Didžiausią „Luizos Miler" vertę ir sudaro tas vidinis atnaujinimas, kuris suteikia kūriniui psichologizmo ir dramatiškumo.

1849 metų spalio 3-ąją, savo gimtadienio išvakarėse (Verdžiui sukaks trisdešimt šešeri), maestro kartu su Antonijum Barecių išvyksta į Neapolį. Jis jau įpratęs važiuoti iš miesto į miestą, nors keliauti ir nemėgsta. Bet toks jo darbas. „Luiza Miler" pastatoma „San Karlo" teatre gruodžio 8-ąją. Premjerą žiūrovai sutinka gana santūriai, galima sakyti, abejingai. Net paskutinis, labiausiai vykęs veiksmas publikai nepatinka, ir ji ploja vien iš mandagumo. Žiūrovai nesupranta naujovių, kurias Verdis panau-

dojo šioje partitūroje. Jie girdi, jaučia kažką neįprasta, nors šiaip opera kaip opera.

„Luizoje Miler" yra labai gražių puslapių, nepaprastai vykusių, didelės dramatinės įtampos kupinų epizodų, tačiau ši opera nebus laikoma vienu iš geriausių Verdžio kūrinių. Publika įsimins tik keletą arijų ir romansų, o visa kita užmirš. Verdį tai labai liūdins, nes šią penkioliktą savo operą jis mėgs iki pat gyvenimo pabaigos ir ne kartą ją rekomenduos leidėjams bei impresarijams.

Po upės slėnį ruduo nudažo savo spalvomis. Verdis grįžta į Busetą. Dordonio namas, kaip ir anksčiau, uždarytas, neprieinamas pašaliniams. Paskendęs rūke, sustiręs miestelis jau atrodo žiemiškai — krinta paskutiniai jo medžių lapai, aplinkui dūluoja pliki laukai. Apie Verdžio gyvenimą šiuo laikotarpiu, santykius su Džuzepina Streponi neturime jokių žinių. Tik žinome, kad, nors ir baigėsi „katorgos metai", maestro vis tiek nesiliauja ieškojęs naujo siužeto, kuris uždegtų staiga pabudusią jo vaizduotę. Jis vėl galvoja apie „Karalių Lyrą" ir kruopščiai sudarinėja smulkų keturių veiksmų libreto planą — „mišką", pasak jo. Iš laiško Kamaranui matyti, jog kompozitorius pagal šį Šekspyro šedevrą norėtų sukurti operą, nevaržomą tradicinių schemų ir sąlygotumų. „Jūs žinote,— rašo Verdis,— kad iš „Karaliaus Lyro" negalima daryti paprastos muzikinės dramos, panašios į ligi šiol kurtas, kad reikia jį traktuoti visiškai naujai, laisvai, vengiant štampų".

Iš pradžių Kamaranas tartum sutinka ir stengiasi suprasti, ko nori maestro, bet paskui atsisako rašyti libretą. Verdžio nauja opera ir reikalavimai pernelyg neįprasti šiam tradicinio tipo libretistui. Jį, nors išmanantį savo darbą, nors talentingą, kausto jau išbandytos donicetiškos schemos, kur į psichologizmą, jausmus kreipiama mažiau dėmesio. Šekspyras neina kompozitoriui iš galvos. Jis vėl įsigeidžia sukurti muziką „Audrai" — taip pataria Eskiudjė. Tačiau kitai operai Verdis pasirenka kitą siužetą. Venecijos „La Feničės" teatro impresarijus siūlo jam parašyti operą 1850—1851 metų karnavalo sezonui. Nors ką tik buvo sudaręs sutartį su Triestu, Verdis mielai sutinka — Venecijos pasiūlytas siužetas jam prie širdies. Tai Viktoro Hugo drama „Karalius linksminasi". „Paban-

dykite,— rašo jis Pjavei.— Siužetas grandiozinis, yra charakteris, kuriuo galėtų didžiuotis visų šalių ir epochų teatrai. Tai „Karalius linksminasi", o charakteris, apie kurį kalbu,— juokdarys Tribulė, ir, jei pavyktų užangažuoti Varezį, būtų į naudą ir jam, ir mums. *P. S.* Kai gausi šį laišką, galvotrūkčiais bėk ieškoti įtakingo žmogaus, kuris padėtų išrūpinti leidimą statyti „Karalių". Nesnausk, paskubėk!"

Verdis supranta pagaliau radęs, ko ieškojęs. Jam tarsi sparnai išdygsta — šis siužetas kursto vaizduotę. Jis galvojo apie jį dar prieš kelerius metus, bet vėliau be jokios priežasties atidėjo. Dabar Verdis subrendęs, žino, kaip atskleisti šią temą, kaip perteikti muzika paprastą jos sudėtingumą. Šekspyras palauks. „Karkano" teatrui, kuris siūlo sukurti operą pagal „Hamletą", jis atsako: „Kol kas teko atidėti ir „Karalių Lyrą". Prašiau Kamaraną parašyti libretą patogesniam laikui. Antra vertus, „Karalius Lyras" sunkus, bet „Hamletas" dar sunkesnis. Kadangi dabar turiu kurti iš karto dvi operas, reikia išsirinkti lengvesnius ir trumpesnius siužetus, antraip neįvykdysiu, ką esu įsipareigojęs".

Abiejų operų — „Rigoleto" ir „Stifelijaus" — libretus rašo Pjavė. Verdis pasikviečia Pjavę į Busetą ir su juo aptaria, kas padaryta. Be jokios abejonės, pagrindinė jų pokalbių tema — „Karalius linksminasi", nors, matyt, juodu svarsto ir „Stifelijų", nes kompozitorius praneša Rikordžiui, kad lapkričio 10-ąją operą bus galima statyti, o Mucijus rašo Milano leidėjui: „Stifelijus" žengia į priekį milžino žingsniais, ir Verdis, viską pamiršęs, kuria muziką šiam puikiam, simpatingam siužetui". Neprieštarausime epitetui „simpatingas", bet kad opera žengia „milžino žingsniais", turbūt perdėta. Verdžio galvoje dabar tik Viktoro Hugo drama, vien apie ją sukasi jo mintys, ir kuo labiau jis gilinasi į Tribulė charakterį, tuo labiau auga jo muzikinė intuicija. Žinoma, „Stifelijus" taip pat nestovi vietoje ir, be abejo, padeda jam kelti meistriškumą, reikalingą pagrindiniam darbui, apie kurį jis dieną naktį galvoja.

Meniniu požiūriu šių operų negalima nė lyginti. Tačiau jas vienija kai kurios muzikinės spalvos, netikėti

sprendimai, kurie „Rigolete" ir „Traviatoje" bus tobuliausi.

Verdis supranta pasiekęs ar beveik pasiekęs retą kūrybinę laimę — jis tapo šeimininku savo efektingos meninės kalbos, kurią tobulai moka. Dabar gali rašyti ir pagal užsakymą, nes įveikė krizę, kuri jį buvo apėmusi, kai sukūrė „Ernani" ir kitas operas, išskyrus „Makbetą" ir iš dalies „Luizą Miler".

Tačiau šiai operai, kurią Verdis rašo leidėjui Rikordžiui, nelemta tapti šedevru. Bet ji nepaprastai svarbi, norint gerai suprasti, kaip atsirado nauja kompozitoriaus kūrybinė maniera. Šio reikšmingo ir būtino pereinamojo momento jokiu būdu negalima ignoruoti (jo vertė dar labiau išryškės perdirbtame „Stifelijaus" variante, kurį Verdis pavadins „Haroldu"). Maestro Klaudijus Abadas operą laiko „neįkainojamu dokumentu, kurį deramai išstudijavus bus galima sužinoti įdomiausių dalykų". Džanandrėjos Gavadzenio nuomone, operos partitūroje daug „genialių minčių, ir jai būdingas nepaprastas dramatinės kalbos naujumas".

Galbūt „Stifelijuje" stinga dramatinės įtampos, galbūt yra nelygumų. Bet nuoširdumas, siekimas psichologinės tiesos, kuri bus taip brangi Verdžiui ateityje ir kuri jau beldžiasi į duris (tą tiesą jis suras „Rigolete"), nuolatinis stengimasis įsiskverbti į žmogaus sielos gelmes — visa tai jau išleido operoje daigus. „Stifelijuje" matome kompozitorių, gebantį tuo pat metu groti daugeliu susipynusių stygų. Stilius, kurio geriausius pavyzdžius jis duos mums netrukus, dar ne visai atsiskleidęs, ne visai aiškus. Bet kelias jau pasirinktas ir instrumentai suderinti. Nebebus skaisčiai saulės apšviestų herojų kaip Ernani, nebebus monolitinių personažų kaip Atila, nebebus choro įkūnytos, kenčiančios liaudies kaip „Nabuke". Jam dabar reikia naujų herojų — sudėtingų, su daugybe atspalvių ir niuansų. Reikia situacijų, pasak jo, „keistų", deformuotų", „neįprastų". Kaip „Stifelijuje", kur dvasininkas sulaužo priesaiką ir iš didelės meilės atleidžia neištikimai žmonai.

Prieš Verdį operos scenoje nebuvo tokių personažų kaip Stifelijus, kuprius Rigoletas, kurtizanė Violeta Valeri ar čigonė Azučena. Šekspyras Verdžiui padėjo priar-

tėti prie tikrojo gyvenimo, išstudijuoti visas jo apraiškas. Bet ne tam, kad jį kopijuotų, o kad sukurtų iš naujo. „Kad surasčiau tiesą",— sakys Verdis. Paskui, turėdamas omeny senas klasikinio operos repertuaro koturnas, tvirtins: „Mānau, mūsų opera perdėm monotoniška".

Jam reikia siužetų, kurie jį labai sukrėstų. Fanfaros, trimitai dabar jo nepatenkina, nors, tiesą sakant, jie niekad nebuvo jam prie širdies. Pasirodžius pirmosioms Verdžio operoms, Rosinis jį pavadino „kompozitoriumi su šalmu". Dabar Verdis tą šalmą, jei iš tikrųjų jį buvo užsidėjęs, nusivožė. Dabar jo dėmesys nukreiptas į žmogų. Daugiau niekas jo nejaudina. Taip buvo ir anksčiau. Tik jis nebuvo pasiruošęs techniškai, nenorėjo rizikuoti. Bijojo, kad jo nesupras plačioji visuomenė. Dabar jis — pripažintas kompozitorius ir gali daryti, ką nori, ką iš tiesų jaučia. Kaip jau įsitikinome, Verdis yra liūdnas žmogus, didelis pesimistas, tikįs daugiausia pačiu savimi ir darbu, nuolatiniu, kasdieniniu darbu. Nei politikoje, nei gyvenime jis, be abejo, nėra pažangos šalininkas. Tačiau mene — novatorius, nes siekia išreikšti žmogaus esmę ir jausmus. Verdžiui svarbiausia — didi jausmų jėga, spyruoklė, išjudinanti žmogaus jausmus: meilę, politines aistras, keršto troškimą, atlaidumą, sielvartą, kančią. Ant jų laikosi pasaulis. Jie keičia pasaulį. Ne protas. Pasaulyje, gyvenime nėra nieko racionalaus. Viską valdo lemtis, netikėtumai.

„Stifelijuje" šios nuojautos pradeda įgauti konkrečias formas. „Stifelijus" puikus ir įdomus",— rašo Verdis Pjavei. Nors maestro savo aistrą, entuziazmą ir jėgas atiduoda Hugo dramai, jis randa laiko ir „Stifelijui", kuris, beje, numatytas pastatyti pirmiau. Verdis kuria jam muziką ne taip užsidegęs kaip Hugo dramai, bet labai kruopščiai. Šioje operoje dar yra tradicinių romansų, senoviškai parašytų arijų. Tačiau apskritai dainavimu čia išreiškiami tikri dramatiniai herojų išgyvenimai. Štai ką apie tai sako Mila: „Verdis nekvaršina sau galvos ieškodamas imantrių melodijų. Jis išgauna maksimalų emocinį rezultatą naudodamas kuo paprasčiausias priemones — į šneką panašų dainavimą, akcentus, moduliaciją, nutrauktą, kur reikia,— ir nebešvaisto įkvėpimo banalioms melodijoms ar gausy-

bei saldžių motyvėlių. Naujų melodijų mato vienetas — akcentas, o ne keturių ar aštuonių taktų frazė. Jis leidžia nepalyginti geriau suvokti painiausius žmogaus psichikos vingius".

Taigi „Stifelijaus" svarbos nedera menkinti, nors opera ir sukurta tada, kai Verdžio vaizduotę buvo užvaldęs „Rigoletas", apie kurį laiške Pjavei jis rašo: „Tai kūrinys, vertas Šekspyro. Kaip „Ernani"! Jis turi pavykti. Žinai, kai prieš šešerius metus Močenigas man pasiūlė „Ernani", aš sušukau: „Taip, dieve mano... Šis neapvils!" Taip ir dabar, kai, svarstydamas, kokį siužetą pasirinkti, prisiminiau „Karalių", galvoje lyg žaibas blykstelėjo, ir aš, kaip kadaise, vėl pasakiau: „Taip, dieve mano, šis neapvils!"

Verdis atvyksta į Triestą kartu su ištikimuoju libretistu spalio 31 dieną. Repeticijos jau prasidėjusios. Cenzūra, negaišdama laiko, ima kliudyti — reikalauja išmesti jai nepatinkančius posakius, neleidžia paskutinėje scenoje rodyti altoriaus ir kryžiaus. Pjavė tučtuojau pradeda veikti — nueina pas cenzorių, veda su juo derybas, stengiasi iki minimumo sumažinti draudimų skaičių. Librete tenka pakeisti kai kuriuos epizodus, iš paskutinio veiksmo išmesti bažnyčią. Pagaliau lapkričio 16-ąją „Stifelijus" išvysta rampos šviesą. Kaip ir per „Luizos Miler" premjerą, publika sutinka operą santūriai, ir sėkmė, jei apskritai galima apie ją kalbėti, gana abejotina — aplodismentai iš mandagumo. Publikai nepatinka personažai, vilkintys šiuolaikiniais kostiumais; ji stebisi, kad nėra tokio herojaus, kokį buvo įprasta matyti. Laikraščiai irgi operos negiria. Vieni, turėdami omeny libretą, sako, kad juos „gana kukliai pavaišino makaronais", kiti — kad operoje „nėra jokių melodijų", treti priekaištauja Verdžiui, kad jis praradęs fantaziją. „Stifelijaus" gyvenimas trumpas. Netrukus opera išimama iš repertuaro. Deja, toks pat likimas vėliau ištiks ir „Haroldą" — peržiūrėtą ir pataisytą „Stifelijaus" variantą.

Vieną šalto rūškano lapkričio dieną Verdis išvažiuoja iš Triesto ir, užtrukęs keletą valandų Venecijoje, grįžta į Busetą. Pagaliau atėjo laikas, kai kompozitorius gali atsidėti vien Hugo dramai, tik dar nežino, kaip ją pavadinti. „Jei nebus galima palikti „Karalius linksminasi",— rašo

Verdis libretistui,— o būtų puiku... reikės operą pavadinti „Valjė prakeikimas" arba tiesiog „Prakeikimas". Visa kūrinio esmė tame prakeikime, kuris įgauna dorovinę prasmę. Nelaimingą tėvą, verkiantį dėl sutryptos dukters garbės, išjuokia dvaro juokdarys. Tėvas jį prakeikia, ir baisus jo prakeikimas išsipildo. Man regis, tai turi didžiulę moralinę prasmę. Žiūrėk, kad Valjė pasirodytų ne daugiau kaip du kartus ir ištartų vos keletą žodžių — jausmingų ir pranašiškų". Naujos operos esmė, Verdžio manymu, glūdi šiose eilutėse: lemtis, valdanti žmonių gyvenimą, lemtis, galinti sužlugdyti visas taikos ir ramybės viltis. Tokia Verdžio moralė. Tai moralė valstiečio, kurio gyvenimas ir turtas priklauso nuo oro, nuo metų laikų, nuo aplinkybių, kurių jis negali nei kontroliuoti, nei pakeisti.

Tačiau „Prakeikimas" nepatinka Frančeskui Marijai Pjavei, kuris pirmą kartą leidžia sau nesutikti su maestro. Jie berte užberia vienas kitą laiškais. Žinoma, yra ir kita tokio dažno susirašinėjimo priežastis — labai kategoriškas Venecijos cenzorius, kuris praneša: „Jo šviesybė sinjoras Karo gubernatorius, kavalierius Džarkovskis, apgailestauja, kad poetas Pjavė ir garsusis maestro Verdis pasirinko šį didžiai amoralų ir neapsakomai lėkštą siužetą, pavadintą „Prakeikimu", o ne kitą temą savo talentams atskleisti".

Kaip liudija įdomiame savo esė „Cenzūra ir „Rigoletas" Marijus Lavadžetas, prie operų valdžia retai kimba taip absurdiškai užsispyrusi. Lyg iš gausybės rago byra draudimai, reikalavimai, priekaištai. Užsidaręs Dordonio name, Verdis su baime laukia cenzūros nurodymų. „Cenzūra varo mane į neviltį,— skundžiasi jis,— nes dabar jau per vėlu imtis kito libreto". Tiesą sakant, jis nė neįsivaizduoja, kad galėtų imtis kito libreto; verčiau griebsis triukų, išsisukinės, kad tik nereikėtų atsisakyti „Karaliaus". Tad, nors dreba, toliau dirba išsijuosęs, duodamas valią fantazijai, intuicijai, kuria neapsakomai gražias, lengvai įsimenančias melodijas. „Karaliaus" kontūrai ryškėja greitai. Ir Verdis puikiai supranta rašąs tikrą šedevrą.

Dabar jo išsigelbėjimas tik darbe. Beje, nuotaika vis tokia pat niūri, jis nebegali pakęsti Buseto, jo žmonių, įpročių, nesiliaujančio murmėjimo prieš Džuzepiną. Ta

begėdė, įsibrovusi į jo namus, drįsusi užimti vargšės Margeritos Bareci vietą, verta tik paniekos, todėl geriau laikytis nuo jos kuo toliau. Kai sekmadieniais Streponi pasirodo bažnyčioje, Buseto aukštuomenės damos bei prakutusių krautuvininkų moterys jos šalinasi, palieka suole ją vieną, droviai nuleisdamos akis, kad nereikėtų žiūrėti išlaikytinei į veidą. Barecio šeima irgi dedasi jos nepažįstanti, ją ignoruoja. O kai Džuzepina eina viena (labai retai) per Buseto aikštę, niekas su ja nesisveikina.

Verdis su Streponi vengia žmonių. Busetiečiai — bjaurios provincijos žiurkės. Šie menkystės nemėgsta iš svetur atvykusių žmonių, drumsčia gyvenimą ir jam, ir, svarbiausia, jai. Piktas, išdidus, arogantiškas Verdis negali šių provincialų pakęsti. Jis jau nusprendė palikti Busetą ir apsigyventi Santa Agatoje, kur tarp savęs ir pasaulio išmūrys aukštą sieną, be to, užstotą medžių. Čionai, Santa Agatoje, jis bus absoliutus šeimininkas ir valdovas. Niekas, ypač busetiečiai, negalės patekti už Santa Agatos vartų.

Tuo tarpu „Rigoletas" atima iš jo visą laiką ir valdo vaizduotę. Čia tikrasis jo gyvenimas, o ne Busete, tame gyvačių lizde su intrigomis.

Devintas skyrius

KUPRIUS, ČIGONĖ IR KOKOTĖ

Pavasaris Po lygumoje staigus kaip sprogimas. Skaisčiai sužaliuoja laukai, žiedais pasipuošia medžiai, sušyla orai. Vlastiečiai žvalgosi į dangų ir ruošiasi sunkiems vasaros darbams. Po vaga senka, upės tėkmė lėtėja.

Verdis irgi žiūri į dangų. Nerimauja dėl derliaus savo laukuose. Jei bus geras oras, ir Santa Agatos vila greičiau bus įrengta. Bet laiko vis trūksta. Jis pasinėręs į „Rigoletą". Rytai dabar šviesūs ir vėsoki, dienos ilgos ir karštos. Pasislėpęs už storų Dordonio namo sienų, maestro kuria naują operą. Honoraras (jam tai labai svarbu) jau sulygtas. „La Feničės" teatrui pasiūlius už operą keturis tūkstančius lirų, Verdis pasipiktinęs rašo Pjavei: „... Venecija blogai pradėjo! Kadangi man siūlo keturis tūkstančius austriškų lirų,

reikia baigti derybas. (...) O išlaidos dėl libreto? O mano išlaidos ir rūpesčiai? (...) Ne, ne, man tokių sutarčių nereikia! Gerai pagalvojęs, aš užsiprašiau labai kuklią sumą. Jei teatro direkcijai ji atrodo per didelė, tegu neįsižeidžia".

Užsiprašyta kukli suma — šeši tūkstančiai austriškų lirų. Ir jis neketina nuleisti nė soldo. Verdžiui pagrasinus, jog nutrauksiąs sutartį, „La Feničės" teatro direktorius atsako: „Kad Venecija pirmoji gautų naują geriausio Italijos kompozitoriaus kūrinį, aš, nusižengdamas protingam taupumui, sutinku jums mokėti šešis tūkstančius austriškų lirų, kurias, kaip pageidaujate, gausite šitaip: pusę, kai atvyksite į Veneciją, pusę generalinės repeticijos dieną". Kaip visada, laimi jis. Dar kartą. Nusiraminęs dėl honoraro, Verdis vėl sėda dirbti ir pataria Pjavei jokiu būdu nenukrypti nuo „Karaliaus" siužeto, nes Viktoras Hugo savo dramą parašęs taip, kad nereikia nieko nei pridėti, nei atimti. Verdžiui labai patinka pagrindinis herojus. Toks grynai romantiškas charakteris jį visada žavėjo: išsigimėlis, juokdarys, įpratęs visiems tarnauti, pasiruošęs bet kokiam kompromisui, galų gale pasijunta esąs žmogus ir keršija. Bet ne tik tai kursto kompozitoriaus vaizduotę. Rašydamas operą „Rigoletas", Verdis bent iš dalies įgyvendina seną savo svajonę sukurti „Karalių Lyrą". Rigoletas yra tėvas, kuris per aklą meilę dukteriai ją praranda ir lieka vienišas. Kaip ir karalius Lyras. Verdis iš esmės neturėjo tėvo ir, pats juo buvęs vos keletą mėnesių, „Rigolete" panaudoja tėvo paveikslą, susiformavusį jo sieloje. Jis stengėsi tai padaryti ir „Luizoje Miler", bet ten tėvo figūrai stigo Rigoleto didybės ir vientisumo. Viktoro Hugo dramoje Verdis randa, ko jam reikia: sugniuždytą, pažemintą, nelaimingą senį, kankinamą baimės, turintį meluoti pačiam sau,— tai tikrai neįprastas, „deformuotas" paveikslas.

Geriau nė nereikia. Verdis sutelkia visą dėmesį vien į šį paveikslą. Aiškiai jį mato, įsijaučia į jį. „Tik nesuardyk kūrinio,— rašo Pjavei,— nei skirstydamas į scenas, nei eiliuodamas". Ir pabrėžia: „Laikykis prancūziško teksto, tai nepadarysi klaidų". Jis pašėlusiai skuba, bet šį kartą ne norėdamas kuo greičiau baigti darbą ir būti laisvas, o todėl, kad jau žino, kokių spalvų reikia, kokią muziką turi

kurti. Dabar jis tik ragina, įsakinėja, kaišioja nosį į Pjavės darbą, prašo, kad libretistas išvaduotų jį nuo rūpesčių dėl cenzūros, kuri lyg Damoklo kardas kabo virš operos. Be to, reikalauja glaustumo: „Šios eilės labai ilgos, teatre puikiausiai galima apsieiti be jų: mintis, išreikšta dviem eilutėmis, per ilga, jei galima ją išreikšti viena. Gal *consecutio temporum* (laikų nuoseklumas) ir nelabai tinka italų kalbai, bet mintis čia kuo aiškiausia".

Operose, parašytose „katorgos metais", glaustumo jam reikėjo visų pirma dėl praktiškų priežasčių — kad neįkyrėtų publikai, lengvai pasiektų sėkmę, kuo greičiau sulauktų aplodismentų, o čia glaustumo jis reikalauja grynai dramaturginio bei estetinio pobūdžio sumetimais — veiksmas turi vystytis žaibiškai, kad nesumažėtų psichologinė įtampa, kurią pabrėžia ir niūrūs, tragiški orkestro tonai nedidelėje, tačiau nuostabioje operos įžangoje, ir linksmos, žaismingos šokių melodijos dvaro šventėje pirmame veiksme.

Pjavė skrupulingai laikosi maestro nurodymų ir neriasi iš kailio, kad gautų cenzūros leidimą. Gindamas libretą, jis rašo laišką, kuriame, tarp kitko, pabrėžia, jog „... veiksmo žiaurumas dar ne priežastis, nes Ernani, Foskaris, Lorencinas, Makbetas ir kt. galbūt dar žiauresni. Karalius Pranciškus čia istorinis asmuo, ir jo apsilankymas pas Bjanką beveik niekuo nesiskiria nuo Karolio V pasimatymo su Elvyra. Apskritai aš, kaip ir Verdis, šią operą laikau didžiai dorovinga; beje, jūs irgi ją tokia laikysite, kai išaiškės siaubingos Sen Valjė prakeikimo pasekmės. (...) Neabejoju, kad ši opera dorovingesnė už „Ernani", „Foskarius" ir kt. (...) Prie šių pastabų su malonumu pridursiu paskutinę ir galbūt ne mažiau svarbią: policijai čia nėra ką veikti, o eilėms stengiausi ir stengsiuosi suteikti kuo daugiau aiškumo". Nuolat raginamas Verdžio, erzinamas atkaklių cenzūros reikalavimų, Pjavė sukasi kaip įmanydamas ir gana sėkmingai. Rugpjūčio mėnesį, per pačią kaitrą, jis atvyksta į Busetą ir užsidaro Dordonio name. Verdis libretistą įkinko į jungą tikrąja šio žodžio prasme. Žadina su aušra ir liepia sėstis prie darbo. Kiaurą dieną abu plūkęsi, gulti eina vėlų vakarą. Nežinodamas, kaip išsispręs cenzūros klausimas, libretistas slepia nuo Verdžio

tiesą, stengiasi jį nuraminti — ko čia jaudintis, viskas būsią gerai, leidimą būtinai gausią, žadėję netrukus atsiųsti, tik, kaip visada, truputį kabinėjasi, bet nėra abejonės, kad duosią sutikimą statyti operą. Po kelių mėnesių, kai iš cenzūros ateis reikalavimai, galį operą sužlugdyti, iškastruoti, nublukinti, Verdis savo bendradarbiui neatleis šito melo. „Pjavė kaltas,— rašys jis,— labai, labai kaltas! Jau nuo gegužės mėnesio laiškuose man dievagojasi gavęs leidimą. Nusiraminęs aš parašiau didžiąją operos dalį, dirbau kaip jautis, kad laiku baigčiau".

Verdis nieku gyvu nenori atsisakyti šios operos. Jaučia, jog tai jo didysis šansas. Jam baisu, kad per cenzūros kaltę kūrinys praras dramatinę įtampą, kad sumenks pagrindinio personažo charakteris. Jis tiesiog pasiunta skaitydamas cenzorių raštą, kuriame reikalaujama, kad Rigoletas (kol kas dar Tribulė) būtų be kupros: „Kad Tribulė būtų gražus ir be kupros!! Dainuojantis kuprius? Kodėl ne?.. Ar tai bus efektinga? Nežinau. Bet kadangi nežinau aš, nežino nė tas, kuris siūlė padaryti šią pataisą. Man regis, nepaprastai puiku parodyti tokį personažą — bjaurų, juokingą, bet apimtą beprotiškos meilės. Aš pasirinkau šį siužetą kaip tik dėl jo originalumo ir, jeigu jis bus nudailintas, nebegalėsiu toliau kurti muzikos. Jei man tvirtins, jog mano muzika negali turėti nieko bendra su šia drama, atsakysiu, kad nesuprantu šių argumentų, ir atvirai pareikšiu, kad muziką, gražią ar bjaurią, rašau ne šiaip sau, kad visada stengiuosi suteikti jai charakterį. Žodžiu, originali, galinga drama paversta į banalų, tuščią niekalą".

Verdis nebegali rašyti operos bet kaip. Nebegali kurti muzikos kažkokiai mišrainei, pilnai veiksmo, scenos efektų ir ryškių spalvų, bet neturinčiai psichologijos ir tikrų žmogiškų charakterių. Savo širdy jis nešiojasi meninį idealą, kurį nori žūt būt įgyvendinti. Žinoma, cenzūra gali reikalauti, kad jis nerodytų scenoje Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I kaip didžiausio ištvirkėlio. Su šiuo reikalavimu jis gali sutikti. Tačiau pakeisti iš pagrindų šią labai sukrėtusią jį dramą jis niekad nesutiks. 1850 metų kūčių išvakarėse „La Feničės" teatro direktorius Marcaris Verdžiui praneša, kad parodęs jo laišką Venecijos policijos šefui, ir priduria: „... kaip ir anksčiau, galioja reikalavimas

pakeisti veiksmo laiką ir vietą paliekant librete tokias spalvas ir originalius charakterius, kokie Tamstai patinka. Vietoj Pranciškaus Tamsta savo nuožiūra galite vaizduoti bet kurį kitą personažą: arba Pjerą Luidžį Farnezę, arba Medičį, arba Burgundijos bei Normandijos kunigaikščius. Jis gali būti ir ištvirkėlis, ir absoliutus savo valstybės šeimininkas. Juokdarys, kaip Tamsta pageidaujate, gali būti su kupra".

Pagaliau, po daugelio peripetijų, leidimas gautas. Dabar Verdis gali ramiai dirbti. Dramos esmė nepasikeitė, nors Prancūzijos karalius pavirsta Mantujos hercogu, o veiksmo laikas nukeliamas į tolimą praeitį. Tačiau ne tai jaudina Verdį. Jo mintis užvaldė juokdarys kuprius. Išrenkamas galutinis pavadinimas. Opera vadinsis „Rigoletas". Maestro puikiai įsivaizduoja veiksmą, žino, kokie bus muzikos akcentai, kokios spalvos. Jo nurodymai Pjavei tokie tikslūs ir smulkūs, kad šiam belieka klusniai juos vykdyti — sueiliuoti, ką Verdis liepia, pavyzdžiui, Rigoleto šūksnį *Sì, vendetta, tremenda vendetta...* („Taip, kerštas, baisus kerštas..."). Verdis laiške Pjavei rašo, ką būtent turi sušukti juokdarys:

Jau gana, karūnuotas begėdi!
Tuoj sulauksi minutės lemtingos.
Nors ir pragarą kviestum padėti,
Tau vis tiek nulemta pražūtis!

Ir Pjavė, beveik nekeisdamas, surimuoja maestro žodžius.

Šią operą Verdis sukūrė greičiau nei per keturiasdešimt dienų. Tuo metu jis išpešė ir pinigų iš Rikordžio, paprašiusio mokestinių lengvatų už teisę leisti „Rigoleto" partitūrą. „Turiu tau tik pakartoti,— rašo jam Verdis,— kad honoraro negaliu ilgai laukti, nes, tikėdamasis šių pinigų, esu labai rimtai įsipareigojęs. Lengvatų tau galiu suteikti nedidelių. Man sumokėsi du šimtus napoleondorų tuoj pat po premjeros, o kitus penkis šimtus pradėsi mokėti nuo balandžio 1 dienos — po penkiasdešimt napoleondorų kas mėnesį". Atmetus šiuos grynai praktiškus reikalus, kuriuos Verdis visada puikiai sutvarko, jis dirba kaip apsėstas, su užsidegimu, apimtas pašėlusio, nevaldomo džiaugsmo. Pjavė irgi labai atidus ir skrupulingas. Jų bendrų

pastangų vaisius — libretas, kuris gal ir ne literatūros šedevras, tačiau scenine ir dramaturgine prasme be priekaištų. Čia nerasime nei pauzių, nei nereikalingų žodžių, veiksmas glaustas ir logiškas. Pagrindinį herojų publika perpranta ne iš karto. Jo tikroji esmė atsiskleidžia pirmo veiksmo devintoje scenoje, kai jis aprauda švelniai mylimą žmoną ir išreiškia begalinę meilę dukrai, dėl kurios jo gyvenimas pilnas nerimo, baimės, kančios. O Mantujos hercogas išsyk parodo savo tikrąjį veidą. Šis personažas dvilypis: čia ištvírkęs, paviršutiniškas, nedoras, despotiškas, čia aistringas, karštas, greitai įsimylintis. Be abejo, tai neigiamas personažas. Bet patrauklus. Rigoletas — pagrindinis operos herojus, hercogas — veiksmo spyruoklė. Pats Verdis tai patvirtins vėliau: „... visos bėdos — Rigoleto baimė, Džildos meilė ir kt. — kyla dėl šio personažo, dėl šio lengvabūdžio hercogo kaltės". Sprendžiant iš muzikos, Verdžiui hercogas patinka — toks gražus, fatališkas ir kartu toks atviraširdis, kupinas gyvenimo džiaugsmo, toks gaivalingas.

Kas mano, kad Verdis nieko kita neveikė, tik rašė muziką, tas klysta. Būtent šiuo metu jis randa laiko ryžtingai nutraukti ryšius su tėvu. Kompozitorius atleidžia jį nuo pareigos prižiūrėti jo žemes ir rašo notarui Balestrai: „... ketinu gyventi ir tvarkyti reikalus skyrium nuo tėvo. Galų gale čia jums kartoju, ką vakar pasakiau žodžiu: žmonėms Karlas Verdis turi būti viena, o Džuzepė Verdis — kita". 1851 metų sausio pabaigoje vėl notarui nurodinėja: „Labai norėčiau, kad tėvas suprastų, jog mano sprendimas g y v e n t i i r t v a r k y t i reikalus skyrium nuo jo nekeičiamas, nes jį padariau gerai viską apgalvojęs". Po kelių dienų Verdis vėl rašo: „Pasakykite tėvui tiesiai, kad aš pavargau nuo scenų, kurias jis kelia, ir jo pyktis tik paskatins mane padaryti tiek man, tiek jam pragaištingą sprendimą. Viską parduosiu už bet kokią kainą ir visam laikui paliksiu šias vietas".

Tačiau nieko jis neparduoda ir niekur neišvažiuoja. Vasario 8-ąją, kaip tik tada, kai rašo paskutinį „Rigoleto" veiksmą, Verdis pagaliau susitaria su tėvu. Įsipareigoja jam mokėti tūkstantį aštuonis šimtus lirų metinės pensijos, duoti „gerą arklį" ir leidžia apie tris mėnesius dar pagyven-

ti Santa Agatoje. Jis kietas ne tik svetimiems, bet ir tėvams. Jo santykiai su tėvu visada buvo šalti. Motiną myli. Tačiau dvasinis artumas jų niekad nesiejo. Jo gyvenimas buvo nelengvas, ir jis turėjo sukandęs dantis pats prasiskinti kelią.

Verdžio ginčus su tėvu, nekalbant jau apie neaiškius ryšius su Streponi, Buseto gyventojai labai išpučia. Apie jį šneka prie kiekvieno namo kampo ir ne visada gražiai. Jis tai žino ir dar sandariau užsisklendžia Dordonio namo duris. Žiema labai atšiauri, iš pilko dangaus be perstojo krinta sniegas. Dienos rūškanos, greitai sutemsta. Belieka tik dirbti. „Rigoletas" eina į pabaigą.

Verdis, kaip visada, atvažiuoja į Veneciją su klavyru. „Kol repetuosime,— sako jis,— aš baigsiu instrumentuotę". Premjera įvyksta 1851 metų kovo 11 dieną. Pasisekimas didžiulis, publika daug kartų pertraukia veiksmą ilgais plojimais. Spektakliui baigiantis, ji tiesiog pašėlsta, be saiko kviečia į sceną maestro ir solistus. „Rigoletas" išsyk visų pripažįstamas. Per kelis mėnesius opera apkeliauja Italijos ir Europos teatrus ir tampa viena populiariausių ir mėgstamiausių operų. „Rigoletas" — tobulas kūrinys, pilnas šviesos ir kartu tamsos. Juo pasibaigia didžiosios XIX amžiaus italų operos laikotarpis ir atsiranda naujo tipo muzikinė drama. Rigoletas viešpatauja operoje nuo pirmo iki paskutinio takto; šis personažas turi sudėtingą psichologinę charakteristiką, kuri atskleidžia didžiai žmogišką jo sielą, draskomą beribės, kone patologiškos aistros — tėvo meilės dukteriai. Dėl šitos meilės Rigoletas iškenčia viską — melą, patyčias, pažeminimą, panieką. Džilda — jo vienintelė gyvenimo prasmė, tikėjimo simbolis. Jis ją vieną temyli, jai vienai skirti visi jo žmogiški jausmai.

Neapsakomas šios operos žavesys atsiskleidžia iš karto, jau įžangoje, kuri prasideda labai paprastu motyvu, atliekamu trimito ir trombono per oktavą. Antrame takte užgroja kiti pučiamieji, prie kurių prisijungia fagotai ir timpanai. Tai „prakeikimo" motyvas, skambąs visoje operoje. Kiti šeši taktai, panašūs į širdį draskančią dejonę, kurią perteikia fleita ir fleita *piccolo*, obojus, klarnetas bei smuikai,— labai trumpas, tačiau be galo lyriškas muzikinis

epizodas. Tai nauja garsų koncepcija, kuri valdingai pasireiškia tuoj pat po įžangos prasidedančioje baliaus scenoje Mantujos hercogo rūmuose. Orkestro spalvų įvairovė, graži melodija, puiki instrumentų ir dainininkų harmonija — visa tai sudaro nepaprastą trumpoje scenoje sutelktų įvykių ir jausmų gamą. Tokį stebuklą sukūrė tik Mocartas „Don Žuane".

Beje, visam „Rigoletui" būdinga ši ypatybė — geniali orkestro priemonių ekonomija. Taip taip, ekonomija. Ne skurdumas. Čia garsas — gryna esencija. Spalvos, tonai, tempo pagreitinimai ir sulėtinimai, situacijos — viskas sudaro vieningą visumą. Nėra nė vienos nereikalingos natos. Užtenka paminėti tuščią violončelių kvintą, kai suskamba vieniša obojaus nata (paskutiniame veiksme, scenoje po kvarteto), kad suprastum, kokią nuostabią garsų ir psichologinę sintezę pasiekia Verdis „Rigolete", šedevrų šedevre, kur viskas pasakyta natūraliai ir paprastai.

Operoje vyrauja nakties atmosfera, beveik visi lemiami įvykiai — Rigoleto susitikimas su Sparafučile, su dukra, Džildos ir hercogo duetas, merginos pagrobimas ir jos mirtis — dedasi naktį. Ir ta naktis duoda peno visai partitūrai. Naudodamasis fragmentiškais apmatais, Verdis išaudžia vientisą, standų audinį, perpintą nakties emocijomis. Geniali intuicija jam padeda išgauti genialią poetinę tiesą. Didelę reikšmę čia turi ir instrumentuotė: groja klarnetai, fagotai, antrieji smuikai bei violončelės. Verdžio pyktį ir panieką žmonėms, egocentrizmą, maniakišką despotizmą ir menkumą atperka „Rigoletas" — opera apie didelį žmogaus skausmą, kurį numalšina rauda, nes, pasak Milos, „rauda yra verdiškų istorijų pagrindas, katalizatorius, atpalaiduojantis nenatūralią įtampą, sukeltą velniško atkaklumo, ir grąžina personažui jo žmogiškos prigimties orumą".

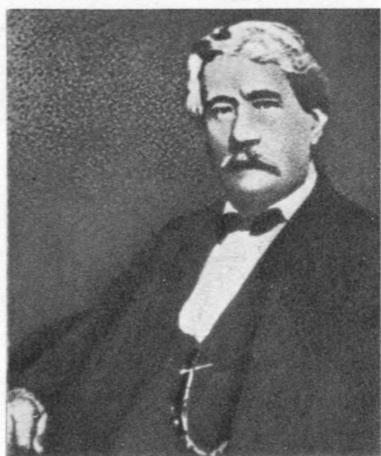
Verdis, kaip matėme, pagrindiniu operos herojumi padaro kuprių, kankinamą košmariškos aistros. Jis įveda šį išsigimėlį į sceną ir, didžio, tyro meno padedamas, parodo jį, nors palaužtą ir apimtą nevilties, kaip žmogų, turintį savo tiesą, kuri yra ir mūsų tiesa, puoselėtoji tiesa,— ją stengiamės suprasti ir priimti. Rigoleto figūra pasidaro milžiniška, o charakteris, pilnas kančios ir sielvarto,— sim-

boliškas. Gyvenime Verdžiui tikrai nebėra paslapčių: jis viską nusiklauso, išsniukštinėja, išžvalgo, įsidėmi. Kai kurie įvykiai ir epizodai mus itin jaudina: patyčios, negailestingas juokdario šaipymasis iš Monteronės, menuetas pirmoje scenoje, trumpas ir padrikas pokalbis su Sparafučile, košmariška atmosfera, kupriaus baimė, kančios, kad jis visų atstumtas ir paniekintas, hercogo aistra, jaunumas, kurio pats nesuvokia, juokdario pyktis, silpnumas, rauda. Šie įvykiai ir epizodai neapsakomai realūs, kone simboliškai tikroviški, kaip būdinga haliucinacijoms, nors jų neparyškina jokia dekoro detalė, joks garsas. Dėl tikslumo, aiškumo, nepaprasto tikroviškumo ir pamėgstame šią partitūrą; mūsų širdyse ji palieka neišdildomą žymę. Bet mums stinga laiko, Verdis neleidžia susikaupti. Mus beregint pagauna dramoje verdantis gyvenimas; jis trykšte trykšta iš partitūros, užpildo kiekvieną mūsų atminties kertelę. Viską užlieja, apglėbia ir nusineša ši nuolat atsinaujinanti, alsuojanti jūra.

Verdis, kaip visada (jis nemėgsta keisti savo įpročių), dalyvauja pirmuosiuose trijuose operos spektakliuose, paskui grįžta į Busetą. Jo nedomina, ką rašo laikraščiai. Po premjeros jį paprastai apima didelis liūdesys; jis jaučiasi esąs nereikalingas. Ir šiaip prasta nuotaika visai subjūra. Kiauras dienas Verdis sėdi namuose, su niekuo nesikalba. Užsidaro kabinete, varto knygas, skaitinėja „Sužadėtinius", rašo laiškus — dalykinius ar draugams. Siunčia atsakymą impresarijui Lanariui, kuriam žadėjo sukurti operą 1851 metų rudeniui. Laiške Kamaranui apmeta „Trubadūro" planą. Šis siužetas jam patinka, kursto jo vaizduotę. Be to, rašo į Madridą — ten užprašyta nauja opera 1852 metų karnavalo sezonui. Verdis negali sėdėti be darbo, nors dabar, kai jis turtingas, garsus ir liaupsinamas, jam nereikia kurti operų dėl pinigų. Darbas — vienintelė jo gyvenimo prasmė. Jis skaito atsiųstus įvairius siužetus bei libretus. Džuzepiną baugina tokia jo „manija dirbti". „Kartais,— sako ji Verdžiui,— aš bijau, kad tavęs vėl neapimtų pinigų aistra ir nepasmerktų ilgiems katorgos metams".

Kad Verdis mėgsta pinigus, nereikia abejoti. Kad vis dar veržiasi iš juodo vargo, kurį kentė jaunystėje, irgi

Verdžio gimtinė

Verdžio muzikos mokytojas Provezis

Verdžio globėjas Antonijus Barecis

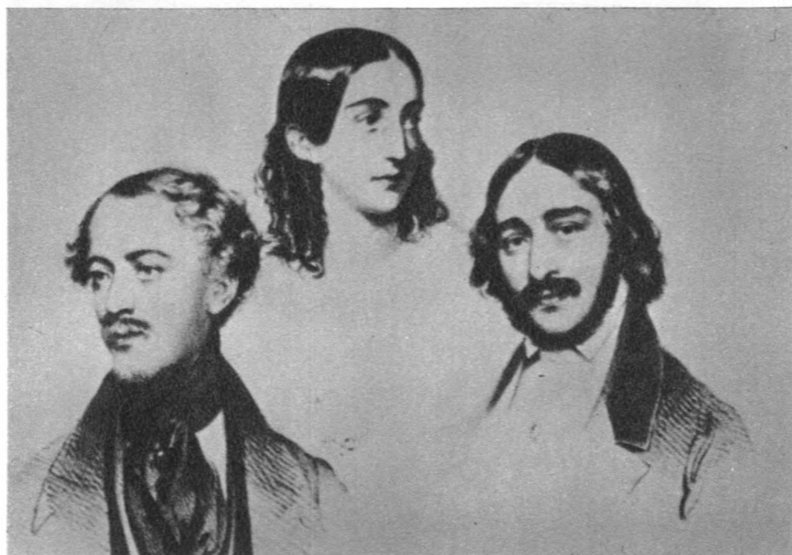

Milano katedra
„La Skalos“ teatras
Pirmoji Verdžio žmona Margerita Bareci

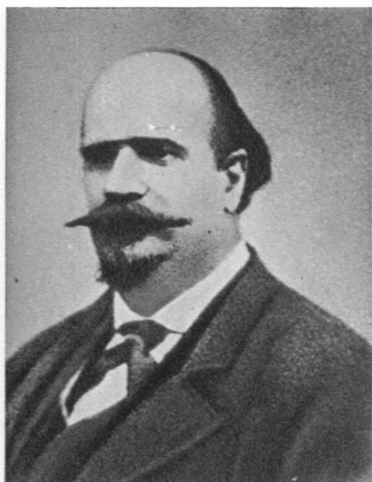
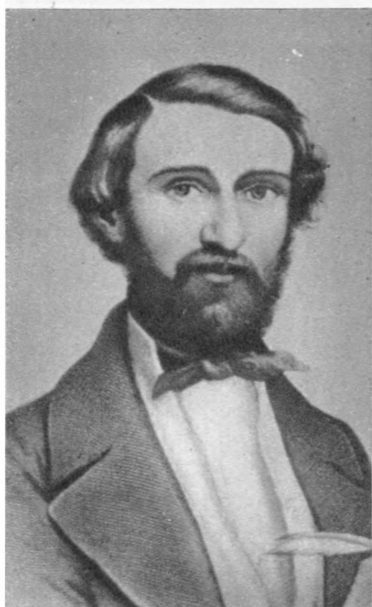

Impresarijus Bartolomėjas Merelis

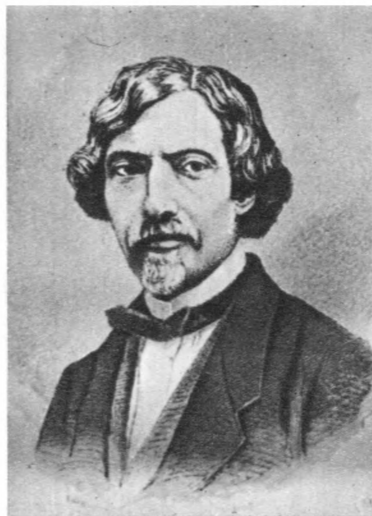
Antroji Verdžio žmona Džuzepina Streponi

Dainininkai Džordžas Ronkonis, Erminija Frecolini ir Antonijus Podžis

Verdžio draugė grafienė Klarina Mafeji
„Nabuko" libretistas Temistoklė Solera
Verdis „Nabuko" laikais
Grafienė Emilija Morozini

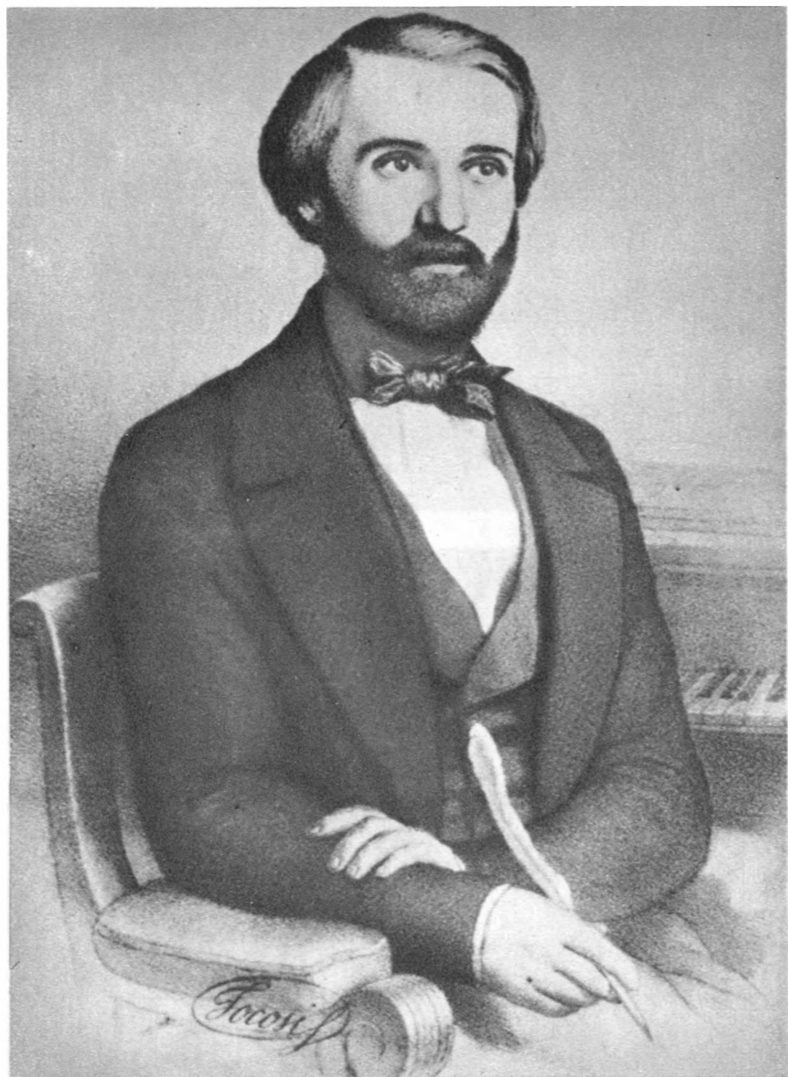

Libretistas Frančeskas Marija Pjavė
Poetas Andrėja Mafejis
„La Feničės" teatras Venecijoje

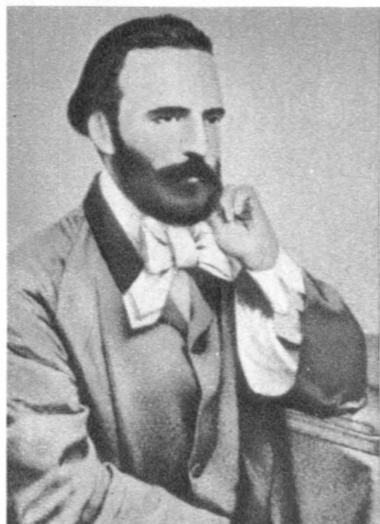

„San Karlo“ teatras Neapolyje
Scena iš „Dviejų Foskarių“

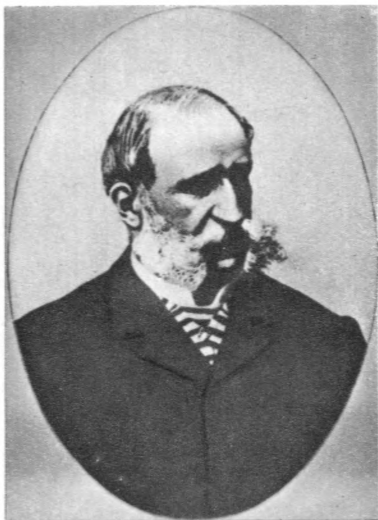
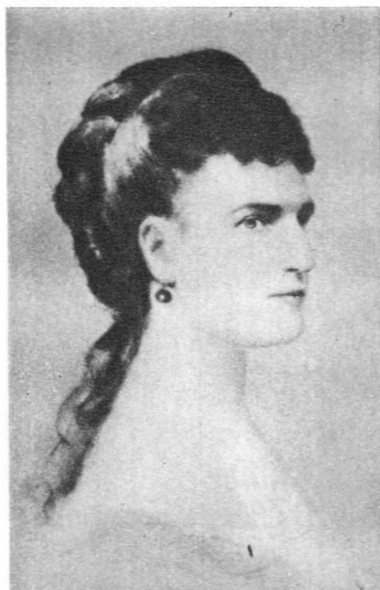

Verdis „Dviejų Foskarių" laikais

Libretistas Salvatorė Kamaranas
Dainininkas Gaetanas Fraskinis
Dirigentas Andželas Marianis
Verdžio draugas poetas Džuzepė Džustis

Kamilas Kavūras

Leidėjas Titas Rikordis

Dainininkė Terezė Štolc

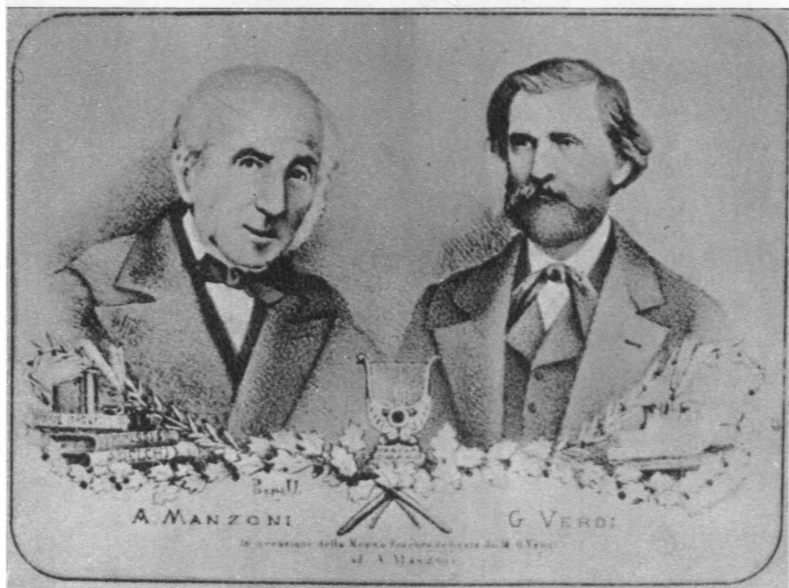
Libretistas Antonijus Gizlandzonis

Verdis Rusijoje

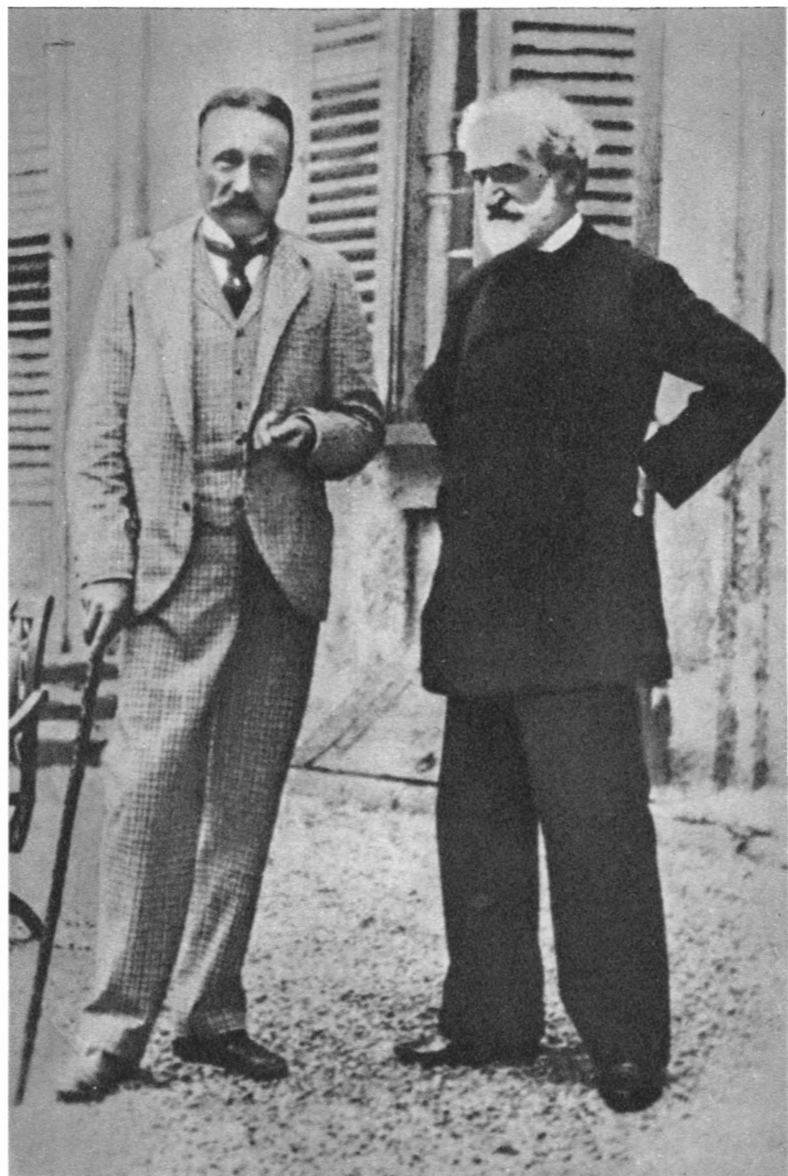

Dainininkė Marija Valdman

Verdžio mokinys Emanuelė Mucijus

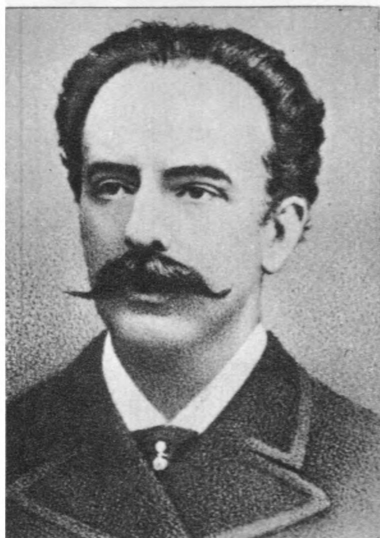
Mandzonis ir Verdis

Verdis ir Boitas

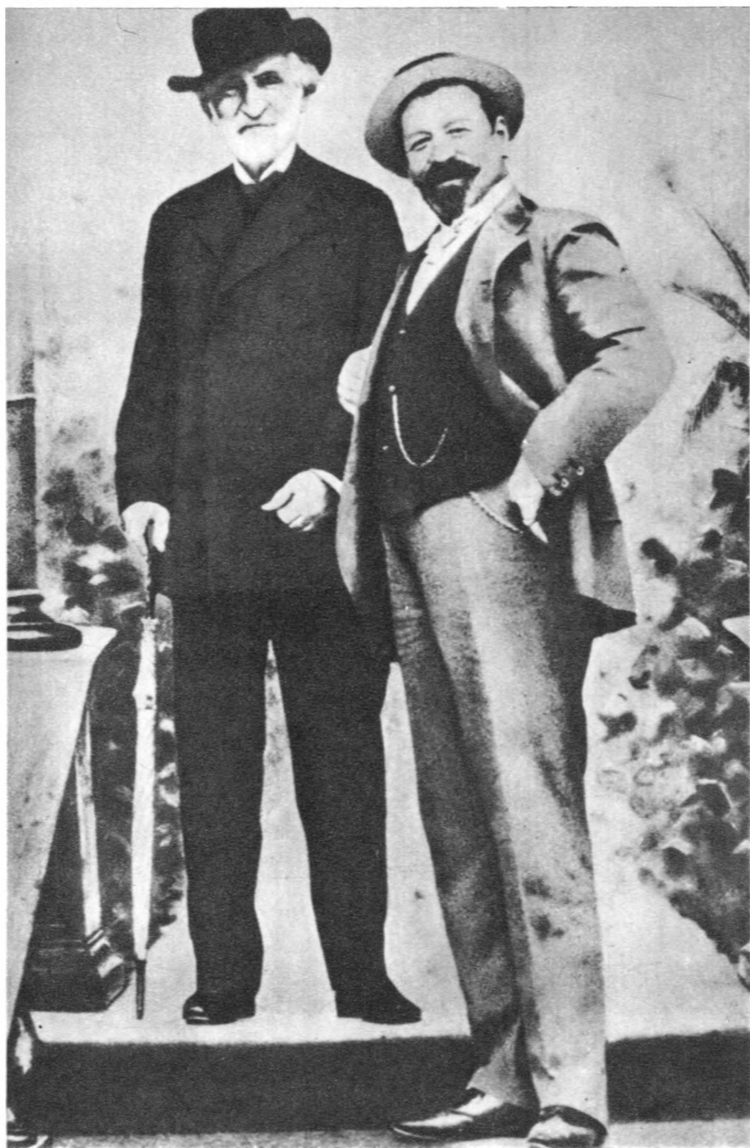

Dainininkė Romilda Pantaleoni
Leidėjas Džulijus Rikordis
Dirigentas Frankas Fačas
Džuzepina Streponi

Verdis su Frančesku Tamanju

Verdis

teisybė. Bet dabar trokšta ne pirkti žemės, ne pelningai investuoti kapitalą. Šį kartą Verdį apėmęs ypatingas kūrybinis įkarštis, jo vaizduotė virte verda, siela virpa, siurbte siurbia įspūdžius. Jis pasirašinėja naujas sutartis ne todėl, kad norėtų dar daugiau uždirbti, o kad jaučia turįs ką pasakyti, kad nebegali kitaip gyventi. Šiuo metu nė kalbos negali būti apie „katorgą", vergiškas sutartis, operas, kuriamas užmerktomis akimis. Dabar jis puikiai žino, kokią muziką reikia kurti. Trauktis atgal negalima. Pinigų dėl pinigų nenori, todėl atsisako iš Vienos gauto pasiūlymo — dvylikos tūkstančių lirų per metus už vietą teatre, kurią turėjo Donicetis. Ir perspektyvos tapti rūmų kompozitoriumi.

Atsisakydamas Verdis neabejoja nė akimirkos. Jis netrokšta būti rūmų kompozitoriumi, nori gyventi savo kaime ir rašyti „Trubadūrą", kurį yra tiesiog įsimylėjęs, ypač čigonę Azučeną,— aistringas, dramatiškas jos balsas jau skamba jo širdyje. Tačiau Kamaranui, bent Verdžiui taip atrodo, šis siužetas nelabai patinka, neįdomus. Ir tada maestro, norėdamas padaryti galą vilkinimui, jam rašo: „... jeigu šio siužeto negalime pritaikyti mūsų scenoms išsaugojus ispanų dramos naujoviškumą ir savotiškumą, verčiau jo atsisakykime". Tai reiškia, kad atsisakyti turi libretistas, o jis, Verdis, nė neketina mesti Manriko, Azučenos, Leonoros ir grafo di Lunos istorijos. Apie juos maestro žino viską, jo vaizduotėje jau skamba muzikiniai akordai, reikalingi šiems personažams išryškinti, jam aiškus operos koloritas. Kamaranas sutinka. Tada Verdis, negaišdamas laiko, liepia ypač daug dėmesio skirti čigonei: svarbu, kad Azučena „išsaugotų neįprastą ir keistą savo charakterį, o jūsų plane abi didelės šios moters aistros — dukters meilė ir motinos meilė — ne visai atskleistos".

Dukters meilė ir motinos meilė... O pats susibarė su tėvais, motinai net uždraudė vištide naudotis. Gyvena atskirai ir matosi su jais labai retai. Dabar jis našlaitis. Porą mėnesių sirgusi, geroji Luidžė Utini karštą liepos dieną atsisveikino su pasauliu. Savo gyvenime ji matė tik darbą ir vargą. Motina miršta tyliai, niekam nepridariusi rūpesčių. Prislėgtas skausmo, galbūt graužiamas sąžinės, Verdis

nepriima atvykusių pareikšti užuojautos giminių, draugų, pažįstamų. Jis trokšta ramybės ir dar labiau įknimba į darbą, dar labiau užsisklendžia savyje. Su juo lieka tik Pepina, bet jai nesaldu gyventi su šiuo piktu, kaprizingu žmogumi, kuris visada daro, ką nori, ir nė kiek nepaiso, kad jo norai gali įžeisti kitus žmones. Kiti Verdžiui neegzistuoja — jie tik trukdo ir įgrysta.

Mintis sukurti „Trubadūrą" — dabar galvoja vien apie jį — Verdžiui kilo prieš metus, ir jis nedelsdamas davė žinią Kamaranui: „Siužetas, kurį jums siūlau, man labai patinka — tai „Trubadūras", Gutjereso drama. Ji nuostabi, fantastiška, kupina aistrų. Norėčiau, kad joje būtų dvi moterys. Pagrindinė herojė — čigonė. Tai savotiškas charakteris; šiuo vardu aš pavadinčiau operą. Kitas moters vaidmuo — antraeilis. Pažiūrėkite, ką galima padaryti... Tik greičiau. Manau, kad bus nesunku surasti šią dramą... Sudie, sudie!" Tačiau Kamaranas nei apsidžiaugia, nei skuba. Šiaip taip sukurpia libretą ir išdėsto savo abejones Verdžiui, kuris jam štai ką atsako: „Kalbėdamas apie scenų paskirstymą, turiu jums pasakyti, kad man svarbiausia — eilės, pagal kurias galėčiau rašyti muziką, o forma, kompozicija tinka bet kokia; jei norite žinoti, kuo naujesnės ir originalesnės eilės, tuo labiau aš patenkintas. Mano nuomone, būtų protingiau ir teisingiau, jei operoje nebūtų nei kavatinų, nei duetų, nei tercetų, nei chorų, nei finalų, ir t. t., ir t. t., ir jei opera būtų vientisas kūrinys".

Iš tiesų nepaprasta Verdžio intuicija, kurios vedamas jis vėliau sukurs tokius šedevrus kaip „Don Karlas", „Otelas" ir „Falstafas". Tik stebina, kad stengiasi panašiai rašyti „Trubadūrą", tradiciškiausią iš trijų pastarųjų metų operų, bent savo sruktūra. Tačiau „Trubadūrą" jis vaizduojasi kaip tik tokį ir atitinkamai patarinėja libretistui, kuris nelabai paiso jo nurodymų.

Dėl šių nesutarimų Verdis dirba priešokiais. Jį vis labiau vilioja čigonės charakteris: paslaptingas, painus, absurdiškas, neįžvelgiamas. Šio personažo neįmanoma perprasti, tarsi jis kalbėtų ypatinga kalba. Ta dviveidė, pilna prieštaravimų, meile ir neapykanta deganti moteris — tai tiesos ir melo mišinys, nuolatinė užuomina į negailestingą likimą, kuris anksčiau ar vėliau visus ištiks. Ji yra lyg

paties Verdžio kopija, tik moters pavidalo.

Verdis su Streponi persikelia į Santa Agatą, ir čia maestro, kaip po daugelio metų laiške grafienei Mafeji pasakos Džuzepina, taip atsidėjo vilos tvarkymo darbams, kad „pavirto architektu, nurodinėjo, kur statyti lovas, komodas ir kitus baldus. Įsivaizduok, mes valgėme ir miegojome ne tik virtuvėje, valgomajame, tvarte, bet visur, kur pakliuvo. Remontas buvo baigtas, ir galiu tau pasakyti, kad Verdis vadovavo darbams labai sumaniai, gal net geriau už tikrą architektą".

Taip prabėga 1851 metų vasara ir ruduo. Paskui Verdis nusprendžia — Streponi nudžiugusi jam pritaria — truputį pakvėpuoti laisvesniu oru. Juodu išvyksta į Paryžių, kur ketina praleisti keletą mėnesių. Šlykščios busetiečių apkalbos nesiliauja, ir net Berecis, atrodo, tapo šaltesnis ir santūresnis. Iš Paryžiaus Verdis rašo uošviui laišką, kuriame atvirai išdėsto, ką mano apie savo miestą ir jo gyventojus. Laiškas datuotas 1852 metų sausio 21 diena. „Jūs gyvenate mieste,— rašo Verdis,— kurio žmonės turi blogą įprotį kaišioti nosį į svetimus reikalus ir smerkti viską, kas prieštarauja jų pažiūroms. Jei manęs niekas neprašo, aš nesikišu į kitų reikalus; todėl noriu, kad ir man duotų ramybę. Dėl to mane smerkia, apkalbinėja, drabsto purvais. Norą gyventi savo galva gerbia net mažiau civilizuotos šalys, ir aš manau turįs teisę to reikalauti, juo labiau tėvynėje. (...) Kas čia bloga, jei man patinka gyvent atsiskyrus nuo žmonių, jei nenoriu lankytis tituluotų asmenų namuose, dalyvauti šventėse, pasilinksminimuose? Kas kam darbo, kad pats tvarkau savo finansinius reikalus, jei man tai patinka? (...) Kad jau ėmėm kalbėtis atvirai, galiu praskleisti savo namų paslaptis dengiančią uždangą ir papasakoti apie savo asmeninį gyvenimą. Neturiu ko slėpti. Po mano stogu gyvena laisva, nuo nieko nepriklausoma sinjora, kuri, kaip ir aš, mėgsta vienatvę ir yra gana turtinga. Mudu neprivalome kam nors aiškintis dėl savo elgesio. Antra vertus, kas žino, kokie mūsų santykiai? Kokie mūsų reikalai? Kas mus jungia? Kokią teisę aš turiu į ją, o ji į mane? Kas žino, ar ji man žmona, ar ne ir dėl kokių priežasčių to neskelbiame? Kas žino, ar tai gerai, ar blogai? (...) Taigi mano namuose visi turi elgtis su ja dar

pagarbiau nei su manim ir aš niekad niekam neleisiu jos įžeidinėti. Ji gerbtina tiek dėl savo elgesio, tiek dėl proto, tiek dėl ypatingo atidumo kitiems žmonėms. (...) Jūs, toks geras, toks teisingas ir toks kilnus žmogus, nepasiduokit šioms kalboms, negalvokit, kaip galvoja miestelis, kuris — būsiu atviras — kažkada man atsakė vargonininko vietą, o dabar begėdiškai kaišioja nosį į mano reikalus. Jeigu taip ir toliau bus, aš apsispręsiu. Pasaulis didelis, ir dvidešimt ar trisdešimt tūkstančių frankų nuostolis manęs nesulaikys, jei panorėsiu rasti tėvynę kitur".

Kietas, ryžtingas, pagiežus Verdis nedaro jokių nuolaidų kraštiečiams. Neužmiršta ir neatleidžia. Nori, kad jam duotų ramybę. Jo asmeninis gyvenimas turi būti paslaptis. Tiesa, Paryžiuje jie irgi nekeičia savo įpročių. Pepina visą laiką leidžia namie, nebent kartais aplanko ką nors iš senų pažįstamų. Verdis rašo „Trubadūrą"; jam kur kas jaukiau su savo išgalvotais herojais nei su tikrais žmonėmis. Porą sykių nueina į teatrą, pamato Aleksandro Diuma sūnaus „Damą su kamelijomis". Verdžiui ši drama padaro nepaprastai didelį įspūdį, jį tiesiog sukrečia. Jei ne Diuma pjesė ir Verdžio derybos su *Grand Opéra* direkcija, kurių vaisius vėliau bus „Sicilijos mišparai", jo gyvenimas Paryžiuje nelabai skirtųsi nuo gyvenimo Busete. Tik čia jis su Džuzepina jaučiasi laisviau, jiems netrukdo apkalbos, pikti ir nedraugiški Emilijos miestelio žmonės.

Vėl ateina pavasaris — 1852 metų pavasaris. Streponi ir Verdis grįžta į Santa Agatą. „Trubadūro" rašyti nesiseka taip greitai, kaip norėtų maestro; jis nepatenkintas Kamarano darbu. Libretas gana painus. Ir staiga lyg žaibas iš giedro dangaus ateina žinia — Salvatorė Kamaranas mirė. Verdis baisiai nusimena. Jis rašo de Sankčiui[19]: „Vargšas Kamaranas!!! Kokia nelaimė! (...) Man taip viskas susijaukė galvoje, kad nė rašyti dorai negaliu, bet, kaip matysite iš paskutinio laiško, „Trubadūras" atrodo per daug ištęstas. Sakykite, ar nereikėtų jį saikingai patrumpinti. (...) Gal aš pats galėčiau ką nors pakeisti?" Verdis koks buvo, toks liko. Reiškia užuojautą retoriškai, negailėdamas šauktukų,

---

[19] Čezarė de Sanktis — Neapolio komersantas, didelis teatro ir muzikos, Verdžio kūrybos gerbėjas.

bet tuoj pat pereina prie praktiškų klausimų, liečiančių jo darbą. Libretą baigti pasiūlo jaunam Neapolio poetui Leonei Emanuelei Bardarei ir duoda jam įprastinius patarimus bei nurodymus, kaip išdėstyti scenas ir ką pakeisti. Gruodžio 14-ąją Verdis praneša: „Trubadūras" baigtas — netrūksta nė vienos natos, ir aš juo patenkintas. Kad tik būtų patenkinti romiečiai!.."

Ar bereikia pridurti, kad honoraro sąlygos buvo abiejų šalių iš anksto suderintos. Štai kaip Verdis jas padiktavo: „Už nuosavybės teisę, mano keliones, darbą ir operos pastatymą antreprizė įsipareigoja sumokėti tris tūkstančius (3000) dukatų per tris vienodas ratas. Pirmą dalį — man atvykus į vietą, antrą — per pirmą orkestro repeticiją, trečią — per generalinę repeticiją". Impresarijui beliko sutikti ir pasirašyti.

Po kalėdų Verdis su Streponi išvažiuoja į Genują. Čia sėda į laivą, bet Livorne Pepina išlipa ir išvyksta į Florenciją. Verdis nepageidauja su ja rodytis Romoje, nenori, kad šio miesto aukštoji visuomenė ir teatriniai sluoksniai liežuvius galąstų. 1853 metų sausio 1-ąją maestro atvyksta į Romą. Diena pasitaiko labai šalta, dangus aptrauktas pilkų debesų. Verdis apsistoja viešbutyje ir paliepia į numerį atnešti fortepijoną — nori pradėti „Traviatą", kol vyksta „Trubadūro" repeticijos. Tas pats tempas kaip „katorgos metais", tik dabar maestro kitaip žiūri į savo darbą. Dabar neturi jokių abejonių, „Traviata" jį užvaldo ir veda pirmyn. Apie naująją operą jis kalba laiške, kurį išsiunčia vos atvažiavęs į Romą: „Venecijoje pastatysiu „Damą su kamelijomis", kuri tikriausiai vadinsis „Traviata". Šiuolaikinis siužetas. Kitas turbūt jos nebūtų ėmęsis dėl kostiumų, epochos ir gausybės kvailų smulkmenų... Aš ją rašau su malonumu. Visi labai piktinosi, kai pasiūliau įvesti į sceną kuprių. Buvau laimingas kurdamas „Rigoletą" (gaila, kad jis eis Neapolyje: ten ir pastatys blogai, ir nieko nesupras). Taip atsitiko „Makbetui", ir t. t., ir t. t."

Verdis ne itin domisi „Trubadūro" repeticijomis, mažai laiko skiria „Traviatai". Sėdi užsidaręs kambaryje, skundžiasi, kad skauda dešinę ranką, ir dejuoja, kad laikas bėga, o „Traviata" stovi vietoj. Riejasi su Romos impresarijumi, kad šis parinko prastus dainininkus, nes „Trubadūro"

partijos labai sunkios, reikia keturių stiprių balsų, kuriems tenka be atvangos dainuoti operoje. Apie ilgas jo dienas Romoje nieko ar beveik niekò nežinoma. Galbūt tuo laiku jis sukuria naują operą. Galbūt ieško melodijų Violetai ir todėl nelabai kreipia dėmesį į Manriko ir Azučenos likimą.

Vasario 19-osios vakaras. „Trubadūro" premjera. Operą žiūrovai sutinka labai šiltai — audringai ploja, bisuoja, šaukia „bravo". Bet sėkmė Verdžiui nesusuka galvos; jis kukliai rašo apie premjerą bičiuliui de Sankčiui: „Trubadūrą" publika sutiko neblogai". Jis ir dabar nekeičia įpročių: pasižiūri tris pirmuosius spektaklius ir važiuoja namo. Nori kurti „Traviatą". Dėl blogo oro turi keturias dienas išbūti Genujoje. Užsidaręs viešbučio numeryje, maestro neleidžia laiko veltui — vienu prisėdimu parašo pirmą naujosios operos veiksmą. Sausio 29-ąją jis jau Santa Agatoje ir rašo grafienei Mafeji: „Štai aš vėl savo dykumoj, tik gaila, kad neilgam. Kelionėje gana pavargau, tačiau reikia dirbti! Apie „Trubadūrą" tikriausiai girdėjote; deja, trupė buvo ne visa. Žmonės kalba, kad opera esanti pernelyg niūri, kad joje per daug mirčių. Bet galų gale gyvenime viskas baigiasi mirtimi! Nieko nėra amžino! (...) Brangioji Klarina, man sunku su jumis skirtis, tačiau turiu eiti prie savo natų,— tikra kankynė".

Per keturis mėnesius „Trubadūras" buvo pastatytas Ankonoje, Ferme, Feraroje, Emilijos Redže, Livorne, Padujoje, Vičencoje, Aleksandrijoje. Vėliau jis eis Anglijoje, Prancūzijoje, Austrijoje, Rusijoje. Rezultatas visur tas pats — publika sužavėta, apstulbinta, sukrėsta šios negirdėtos, aistringos, nepaprastos muzikos. „Trubadūras" iškart tampa populiariausia ir mėgstamiausia iš visų Verdžio operų. Ši partitūra niekam nekelia jokių abejonių. Ji pavergia žiūrovus.

„Trubadūras" — italų muzikinio (ir ne tik muzikinio) romantizmo šedevras. Audringa, veržli muzika, plačios melodijos, galingi ritmai, neapsakomai ryškūs kontrastai. Verdis čia nesistengia gilintis į personažus, psichologizuoti veiksmo. Drąsiai brėžia linijas, kloja genialius potėpius, skiria daugiau dėmesio vidinei prasmei, ypač dvasios būsenai. „Trubadūre" yra viskas: begalinis švelnumas ir lauki-

nis šėlas, verksmas ir riksmas, kančia ir džiaugsmas, mirtis ir likimas, silpnumas ir jėga. Opera melodinga kaip „Ernani", tik dar išraiškingesnė, dar labiau sudvasinta. Tai „Ernani", gavęs „Makbeto", „Luizos Miler" ir „Rigoleto" pamokas.

„Trubadūre" dominuoja fantazija; ji trykšta su baisia, triuškinančia jėga. Nors iš pirmo žvilgsnio ir atrodo, kad klasikinės italų operos schema čia nepažeista, tačiau įkaitusi Verdžio fantazija viską nušluoja ir išdegina, viską atnaujina. Azučena, nuolat balansuojanti ant tikrovės ir beprotybės ribos, yra vienas didžiausių, mįslingiausių ir įstabiausių lyrinės operos personažų. Ši čigonė, nors sena ir paniekinta, bet audrinama siaubingos vidinės jėgos, galinčios kalnus nuversti,— Verdžio autoportretas, kraupiai panašus autoportretas. Jos niūrūs meilės ir neapykantos antplūdžiai, pykčio priepuoliai, ryžtas, nelygus, padrikas dainavimas, dvilypumas ir dviveidiškumas — tai bruožai be galo raiškūs, nauji, fantastiški, rodos, tokių gyvenime ir būti negali. Štai ką apie operą sako Džanandrėja Gavadzenis: „Jos muzika kupina tokios energijos, kad negalvoji, ką Verdis sukūrė prieš ją ir po jos. Tai savarankiškas, nuo nieko nepriklausąs kūrinys, nors stiprių gijų ir susietas su visu kompozitoriaus gyvenimu, nuo gimimo iki mirties, ir veikla".

Iš tikrųjų „Trubadūro" siužetas kaip pigaus romano. Į jį libretistas sukišo visus savo epochos nuotykių literatūros atributus: meilę ir mirtį, karius ir pilis, žiaurius viduramžius, manieringą romantizmą, Skotą ir Šilerį, riksmus ir dvikovas, atodūsius ir virpulius. Čia viskas supainiota, personažai nežino, iš kur ateina ir kur eina, neaišku, kas kieno tėvas, motina, sūnus, kokia kieno pavardė, kodėl kaltas tasai, o anas ant laužo deginamas. Tačiau šis pigus romanas kažkodėl sukrečia, įaudrina Verdžio vaizduotę, ir tada gimsta Azučena — niūri, lemtingam pesimizme paskendusi, mirties trokštanti čigonė. Tada gimsta ir Manrikas — liūdno veido herojus, pralaimėjęs iš anksto. Tai Hektoras, turįs kovoti su norinčiu jį paklupdyti likimu. Kaip kraupiai skamba jo lūpose genialioji streta *Di quella pira* („Laužas jau dega"), koks gilus, koks neapsakomas liūdesys dvelkia iš jo žodžių *Ah! Si, ben mio, coll'essere...*

(„O, mano laime..."). Šit grafas di Luna. Jį taip pat gaubia paslaptis, kamuoja pyktis ir aistros, kurių jis negali įveikti. Grafas — ir auka, ir budelis. Štai pagaliau švelnioji Leonora; jai teko gražiausios operos melodijos, jos arija *D'amor sull'ali rosee* („Skriskit, liūdni atodūsiai, meilės sparnais lengvaisiais") — neregėto tyrumo perlas, tobulybių tobulybė.

Verdžio fantazija neturi ramybės. Jis mums dovanoja *Miserere,* nepaprastos jėgos kupiną muzikinį epizodą, vienijantį operą. Mila apie jį rašo: „Tai tobulas operos scenos modelis, daugybė sceninių elementų bei situacijų čia maksimaliai išryškina pačią muziką". Stulbina Verdžio gebėjimas išreikšti tiesą — absurdiškiausios situacijos pasidaro įtikimos, realios ir kartu stebuklingos. Šioje operoje jis pasakoja nuostabią pasaką. Pasakoja be galo paprastai, nuoširdžiai, laisvai. Jam svetimas intelektualizmas. Visada buvo svetimas. Juo labiau „Trubadūre". Muziką kuria remdamasis intuicija. Panagrinėję (nors beprasmiška šią operą nagrinėti) gal ir rastume nepavykusių epizodų, kokių nėra, pavyzdžiui, „Rigolete". Retkarčiais prasikiša prastas skonis (Leonoros pagrobimo scena, galima sakyti, stereotipinė). Bet tai nieko nereiškia. „Trubadūras" — šedevras, jis nedalomas ir nevertinamas dalimis. Absoliutus šedevras, kur sena ir nauja susipina, sudaro vieningą, nuostabią ir nepakartojamą visumą. Tai pavyzdys, kuriuo negalima sekti. Dainavimas ir melodija čia laužo, degina visus formalumo barjerus ir sklando fantastiniame pasaulyje, kur viltiai nėra vietos, kur viešpatauja vien pesimizmas, prievarta ir išsižadėjimas. Bet čia gyvas troškimas nenusilenkti likimui, žūtbūtinai kovoti, grumtis su gyvenimu negalvojant, kas tavęs laukia, nes tik todėl mes esame žmonės, nes tik tai yra mūsų jėga ir meilė.

Verdžiui keturiasdešimt metų. Jis turtingas, turi daug žemės. Jis garsiausias Italijos kompozitorius. Garsesnis net už Rosinį. Tačiau jo pažiūra į pasaulį be galo pesimistiška. Netiki žmonėmis, žino, kad galima (ir reikia) priešintis likimui, bet viskas veltui. Todėl Leonora ir Manrikas, nors karštai myli kits kitą, kalba vien apie mirtį. Kai jie būna kartu, virš jų tik ir sklando slaptingas mirties šešėlis. Jų aistrai nelemta išsipildyti, meilei nelemta nugalėti. Mei-

lė niekad nenugali. Manrikas pralaimi vos išėjęs į sceną, kai uždainuoja *Deserto sulla terra* („Žemė dykuma pavirto"). Tai auka tiek grafo di Lunos, tiek Azučenos, kuri atkakliai veda Manriką į jo laukiantį nenumaldomą likimą. Štai kodėl toks liūdnas šis personažas, net tada, kai maištauja, kai meta pasauliui iššūkį. Liūdesys ir Azučenos sukelta neišvengiamos lemties nuotaika, kuri persmelkia visus personažus ir visą operą, ugninga meilės ir mirties daina — tai nuolatiniai šio vienišo, nepakartojamo romantizmo šedevro palydovai.

Grįžęs į Santa Agatą, Verdis neleidžia sau ilsėtis nė valandėlės. Jis nori, jis privalo baigti „Traviatą". Jo vaizduotė dar nepavargo, jo sąmonėje gimsta naujos dainos, o širdyje skamba naujos melodijos. Skubiai iškviečiamas Pjavė. Libretistas į Santa Agatą vyksta be ūpo. Kaimo tyla, vienatvė tarp laukų ir tvartų jam nelabai patinka. Be to, žino, kad jo laukia katorgiškas darbas. „Kada galėsiu pasakyti amen?" — rašo Pjavė vienam draugui, ir matyti, jog jis iš tiesų pavargęs. Jam čionai trūksta Venecijos linksmumo, pokalbių su draugais, pasivaikščiojimų siauromis gatvelėmis, kurios iš visų pusių subėga į nuostabiąją šv. Morkaus aikštę. „O čia, kai lyja,— toliau rašo jis,— būtinai reikia pasižiūrėti į veidrodį, kad įsitikintum, jog tu dar žmogus, jog dar nepavirtai varle ar rupūže". Jis gali skųstis, dejuoti kiek tinkamas, vis tiek turi dirbti kaip jautis. Verdžiui reikia kuo skubiau pataisyti libretą, išmesti „ištęstas vietas, nuo kurių žiūrovą tik miegas ima, ypač finale,— veiksmas turi būti kuo greitesnis, kad padarytų efektą". Ir Pjavė, žvilgčiodamas į purškiantį už lango lietų ir niurnėdamas sau po nosim, dirba. Dirba, o kas belieka veikti?

Verdis dabar neturi laiko niekam. Jo galvoje vien „Traviata". Nesirūpina nei ūkiu, nei laukų darbais (nors žiemą jų nedaug), nepastebi net Streponi. Apie vedybas nekalba ir, kai išvyksta iš Santa Agatos, ją palieka namie. Jo laiškai Džiuzepinai sausi, parašyti atmestinai. Grįžęs į vilą, užsidaro kabinete ir su ja beveik nesikalba. O ji rašinėja jam švelniausius laiškučius, pavyzdžiui, tokį: „Kad galėčiau tave matyti bent keletą minučių per parą, mano širdis džiaugtųsi, aš dirbčiau, rašyčiau, ir laikas man bėgtų net per greitai. O dabar... Ak, daugiau nekalbėkime apie tai,

nes tuoj imsiu verkti". Arba tokį: „Tu — vienintelė mano paguoda. Myliu tave labiau už visus ir viską". Ji siunčia jam „bučinius į širdį". Verdis nemėgsta tokių laiškų ir tokių žodžių. Turbūt todėl, kad juos skaitydamas jaučiasi kaltas. Be to, neturi nei laiko, nei noro rodyti jausmus. Gana pažiūrėti į tuometinę jo fotografiją: veidas piktas, rūstus, paniuręs, nemalonus, žvilgsnis ryžtingas, kakta suraukta, žandikauliai kietai sukąsti. Užsispyręs valstietis, persirengęs kaimo dvarininku. Prieš laiką pasenęs vyras, matyt, nemokantis mylėti. Arba mylįs savaip — despotiškai, egoistiškai, žiūrėdamas, kad būtų gera tik jam. Jo moteris tegu prisitaiko, nes tai, kas gera Verdžiui, turi būti gera visiems ir nėra čia ko reikšti pretenzijas.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad jo gyvenimas teka ramiai, net per daug ramiai, ir tolygiai. Jis visai nepanašus į menininkų ir inteligentų gyvenimą. Verdis nemėgsta nei apie politiką kalbėti, nei apie meną samprotauti. Vienu žodžiu, negali pakęsti vadinamojo kultūros pasaulio. Koketiškai ir, žinoma, pagrįstai save vadina žemdirbiu. Jis nutraukė ryšius su pasauliu; jo nė kiek nedomina, kas dedasi už Santa Agatos sienų. Pripažįsta tik Alesandro Mandzonio, vėliau ir Kavūro pranašumą. Kiti žmonės jam neegzistuoja. Nė nesilygina su jais. Jis išpuikęs ir kartu drovus. Save laiko nepriklausomu, tačiau yra banalus konformistas. Arkliai, fermos, laukai, sutartys, derlius, pinigų investavimas, sėja, pjūtis, vynuogių skynimas — kasdieniniai rūpesčiai, jo gyvenimą reguliuojantis metronomas.

Savo dvasinį ir kūrybinį gyvenimą, aistras ir gebėjimą mylėti jis sudegina muzikoje. „Traviata" — jo absoliuti, tobula meilės daina. Meilės, kuri įveikia visas kliūtis, viską nušluoja savo kelyje. Kasdienybėje Verdis santūrus, praktiškas, šaltas, abejingas jausmams, o mene kilnus, subtilus, kupinas polėkių. Iš esmės „Traviatą" galima laikyti didžios meilės daina Džuzepinai Streponi. Dėl šios meilės jis pasirenka šiuolaikinį siužetą, kur veiksmas vyksta konkrečioje vietoje,— jokių mitinių personažų, jokių pasakų, jokios senovės. Operoje rodoma jo amžininkė, Paryžius, visiems žinomos vietos. Čia vyrauja intymi kamerinio teatro atmosfera ir, kaip dramos teatro scenoje, labai ilgi muzikiniai dialogai. Drama glūdi nebe sceniniame veiksme, o

herojų jausmų muzikiniame aprašyme. Visą dėmesį kompozitorius skiria Violetai. Drama atsiskleidžia per herojės elgesį, trimis stadijomis — per meilę, atsižadėjimą, mirtį.

Išskyrus du trumpus epizodus pirmame antro veiksmo paveiksle, Violeta visą laiką yra scenoje. Operos veiksmas tik apie ją sukasi. Niekad nė vienas personažas operoje neužėmė tiek vietos ir nebuvo toks svarbus. Opera — tai Violeta, šedevras — tai Violeta. Kitų dviejų figūrų — Alfredo ir Žermono — kaip ir nėra. Verdžio jos nedomina, jos yra dingstis išryškinti Violetos paveikslą. Diuma savo dramoje piešia konkrečios visuomenės paveikslą, akcentuoja socialinę kritiką, o Verdžio „Traviatoje" to, galima sakyti, nebėra. Jam svarbiausia — herojės metamorfozė: jis nori parodyti, kaip prekė virsta žmogumi, kaip kokotė tampa gebančia mylėti ir kentėti moterimi. Štai kodėl Marselis Prustas sako, kad „Damai su kamelijomis" Verdis davė stilių, kurio trūko Diuma dramai".

Nedaug kam iš menininkų pavyko pasiekti tokį jaudinantį realizmą, kokį pasiekė Verdis Violetos arijoje *È strano! È strano!* („Kaip keista! Kaip keista!") Retai kada muzika, vaizduojanti žmogaus jausmus, buvo pakilusi į tokias svaiginančias aukštumas kaip antrame veiksme, Violetos ir Žermono arba Violetos ir Alfredo duete, jos aistringuose, karštuose žodžiuose: *Sarò là, tra quei fiori, presso a te, sempre, sempre presso a te* („Tau vienam gyvenu, mylėti noriu vien tave"), iš širdies gelmių sklindančiame šūksnyje — *Amami, Alfredo!* („Mylėk mane, Alfredai!"). Nereikia nė aiškinti, kad suprastum, kuo šis epizodas didis. Užtenka jį išgirsti. Taip sukrečia ir paskutinis veiksmas, jame tvyranti mirties nuojauta, neišvengiama lemtis — laimės neįmanoma pasiekti, nes visada nugali mirtis, tik mirtis. Violetai mirus, dar aidi šešiolika taktų, paskui trenkia orkestras ir tilsta niūrioje *des-moll* tonacijoje. Tai visko — akimirkos džiaugsmo, didelės meilės, gyvenimo — pabaiga.

Reikia dar pažymėti, kad, Violetai įžengus į sceną, dainavimas visiškai pasikeičia. Tai nebe gryna, laisva ir platı melodija. Beveik to nenorėdamas, tikriausiai nė pats aiškiai nesuvokdamas, Verdis iš pagrindų reformuoja operą: didžiausios įtampos kupinus pradinius melodijų taktus Violeta laisvai kaitalioja su nutrūkstamu deklamavi-

mu, rečitatyvu, pauzėmis. Kaip savo ir Alfredo duete Floros namuose arba laiško scenoje. Operoje nėra pataikavimo publikai. Kompozitorius stengiasi viską išreikšti kuo papraščiau. Prisiminkime nuostabiąją muzikinę frazę po Violetos žodžių: *Ed or si scriva a lui* („Dabar jam parašysiu"). Keli neapsakomo grožio taktai, trunkantys vieną mirksnį, daugiau niekur nekartojami. „Traviata" — šedevras, kokių maža operos istorijoje. Verdis čia parodė, kaip jis moka mylėti, kaip puikiai pažįsta žmogaus jausmus, nors kasdieniniame gyvenime to rodyti nemėgo.

Maestro atvyksta į Veneciją vasario pabaigoje. Jam dar reikia operą suinstrumentuoti — premjera numatyta kovo 6-ąją. Tai, ką jis padaro greičiau nei per dešimt dienų (turint omeny, kad „Traviatos" instrumentuotė beveik tobula), atrodo neįtikėtina. Operos premjera patiria visišką fiasko. Publika klykia, šaiposi, piktinasi, švilpia. Štai ką rašo vienas laikraštis: „Pusbalsiu atliekamos paskutinio veiksmo muzikos buvo negirdėti — ją nustelbė publikos juokas". Laiške Mucijui Verdis štai kaip kalba apie tą vakarą: „Vakar „Traviata" patyrė fiasko. Ar čia kaltas aš, ar dainininkai, parodys laikas". O leidėjui Džovaniui Rikordžiui: „Man skaudu pranešti liūdną žinią, bet negaliu nuo tavęs slėpti tiesos. „Traviata" patyrė fiasko. Nesuksime galvos, kodėl. Kas buvo, tas buvo. Sudie, sudie. Išvyksiu poryt. Rašyk į Busetą". Tik kritikai supranta šios operos naujoves. Vienas rašo: „Antro veiksmo duetas ypač įtikinamai liudija, kad Verdis stengėsi išsivaduoti iš senosios operos formų". Bet kompozitoriaus nedomina kritikų nuomonė — nei gera, nei bloga. Nesėkmė jam niekad nepatiko. Tačiau šį kartą į nesėkmę Venecijoje jis reaguoja be galo šaltai. Dabar apie save mano labai gerai. Dabar nebe „katorgos metai", kai jis širdies gilumoje gėdijosi to, ką rašė, ir aistringai troško sėkmės bei publikos pripažinimo. Dabar jis įsitikinęs, kad „Traviata" — šedevras, žino, kad šiai operai kaip menininkas ir kaip žmogus atidavė save visą. Laikas parodys, kad jo teisybė. Dabar jis tenori skubiai grįžti į Santa Agatą. Kad galėtų ramiai gyventi kuo toliau nuo visko — nuo publikos juoko ir nuo jos plojimų. Gyventi vienas, dar labiau užsisklendęs, vidury didelio savo kaimo.

Dešimtas skyrius

BALIUS JAUNAVEDŽIAMS

Verdis liūdnas, sugniužęs, apatiškas, pavargęs, su niekuo nesikalba, kiauras dienas vaikšto po laukus, namo grįžta tik valgyti ir miegoti. Rodos, visas sudegė, rašydamas „Rigoletą", „Trubadūrą" ir „Traviatą". Slenka ilgos, nuobodžios dienos Santa Agatos viloje, ir nė Streponi negali jo pralinksminti. Jis prislėgtas ir išgyvena krizę, kuri paprastai apima žmogų, kai jam sukanka keturiasdešimt metų.

„... Kažkodėl likimas pamažu atima iš manęs viską, kas man patinka",— rašo jis. Ir dar: „Viską atiduočiau, kad tik turėčiau nors truputį ramybės; viską darau, kad ją rasčiau, bet man nesiseka, ir, matyt, aš niekad nebūsiu laimingas". Ir toliau: „Gerai pagalvojus, gyvenimas toks liūdnas". Nors kažin kur jis būtų, „ir triukšminguose miestuose, ir tyliuose kaimuose" — visur jį lydi tas niūrus liūdesys, kuris metams bėgant darosi vis slogesnis ir slogesnis. Net Džuzepina, kuri anksčiau tik šypsodavosi ir juokais paversdavo visokias problemas, dabar dažniau liūdi. Santa Agatoje jie gyvena vienu du, supami gilios bekraščių laukų tylos, tačiau nemoka kits su kitu bendrauti. Žiemą viską dengia sniegas ir rūkas darko kraštovaizdį. Vasarą pribrendusių kviečių spalvos laukų ramybę drumsčia tik cikadų ir žiogų čirpimas.

Nelinksma gyventi su šiuo žmogumi, kuris arba atkakliai tyli, arba niurna ant visų ir visko — ant tarnų ir valstiečių, kurie mažai dirba ir vagia, ant samdinių, kurie tingi, ant kasdien brangstančio pragyvenimo, ant derlių siaubiančios krušos, ant nuolat užsikemšančių drėkinimo kanalų. Bet visai nuleisti rankas — ne Verdžio būdui. Jis visada budrus, įtarus, bijo, kad jo kas neapgautų, neišduotų. Šiurkštus, kartais tikras chamas. Atsargus, nepatiklus — visur mato priešus ir labai mėgsta skųstis.

Savo viloje jis nieko nepriiminėja. Kartais, blogiau pasijutęs, įsileidžia gydytoją — mat jį nuolat kamuoja tariamos ligos. Kartais, kai reikia rašyti naują libretą ar sudaryti naujos operos „scenarijų", atvyksta Pjavė. Be

abejo, Barecis gali lankytis, bet jis ateina retai, o dar rečiau — kiti giminės. Pašaliniams vizitai baigiasi prie slenksčio. Ilgais rudens ir žiemos mėnesiais Pepina dūsaudama žiūri pro langą ir mato tik apsnigtus laukus, plikus medžius, juodus šakų skeletus, švininį dangų. Jaučiasi kaip kalinė. O Verdžiui ši dykuma, atrodo, labai patinka. Bendrauti su žmonėmis, pasauliu jam neįdomu. Čia jis šeimininkas, laisvas, gali elgtis, kaip nori. „Ši nepaprasta ramybė man brangesnė už viską",— rašo jis viename laiške. „Neįmanoma rasti dar bjauresnės vietos, bet, antra vertus, niekur kitur neturėčiau tokios laisvės; be to, ši tyla skatina mąstyti, o kad čia nėra jokių uniformų, irgi gerai..." Štai žodžiai iš kito laiško: „Labiau už viską aš trokštu ramybės..." Ir dar iš vieno: „Labiausiai man patinka, kad čia tylu, ramu, kad niekas netrukdo".

Ir tikrai, nors ir kažin ką savo ūkyje jis veiktų — ar važinėtųsi kabrioletu, ar vaikščiotų po daržines ir tvartus, ar žiūrėtų, kaip dirba samdiniai, ar žingsniuotų dulkėtais laukų keliukais — visur jį gaubia tyla ir ramybė. Jam taip gera būti toli nuo plepalų, nuo aukštosios visuomenės, nuo žmonių, net nuo tų kelių draugų, kurių dar neprarado todėl, kad mato juos vos porą sykių per metus, bet dažnai su jais susirašinėja, tik labai santūriai, bendromis frazėmis. Jis taip mėgsta vienatvę, kad laiko ją dievo dovana, kurios nevalia atsisakyti. Streponi rašo: „Verdis myli kaimą kaip maniakas, kaip beprotis". Iš tiesų jo užgaida gyventi kaime nuo visų atsiskyrus, kad būtų galima nežinia nuo ko apsisaugoti, atrodo ne visai normali. „Nekuriu muzikos, neskaitau, nerašau,— prisipažįsta maestro poniai Mafeji,— tik nuo ryto ligi vakaro vaikščioju po laukus ir taip stengiuosi išgydyti skrandį". Toliau kartoja kaip priedainį: „Nuo ryto ligi vakaro vaikščioju po laukus ir giraites, tarp valstiečių ir gyvulių (keturkojų!)". Išvykęs iš Santa Agatos siuntinėja samdiniams nurodymus: „Nupjaukite tinkamas rąstams tuopas ir pateikite daktarui Kararai ataskaitą apie medienos kiekį ir kokybę..." „Patariu jaunesnįjį kumeliuką kasdien kinkyti. Tegu bėga lengva ristele, tik ristele, ir ateinančiais metais bus stiprus arklys". „Man kelia susirūpinimą šulinys. Antrasis smėlio klodas rodo, jog Po tekėjo pro tenai dusyk. O jei tekėjo dusyk, tai ga-

lėjo tekėti ir keturis ar net penkis sykius. Tada sudie visoms viltims". Tai ne kompozitoriaus, o veikiau rūpestingo žemdirbio laiškai.

Verdis riejasi su Rikordžiu dėl pinigų, koneveikia visus, ką tik pamato, bjauriai elgiasi net su pačia Streponi. Sukūręs tris didžiąsias operas, jaučiasi nepatenkintas; jo vaizduotė, galima sakyti, užgeso. Savo blogą nuotaiką jis išgiežia ant aplinkinių. Pavyzdžiui, leidėjui siunčia tokį laišką: „Pasirašiau sutartį nenoromis ir turiu nuostolių. Atlyginkite juos, ir būsime atsiskaitę". Jis žino esąs neteisus, bet nė nemano atsiprašyti. Darosi irzlesnis ir nepakantesnis nei pirma. Agresyvumu ir pykčiu tik dangsto savo nerimą bei kompleksus, maldo kūrybinį įkarštį, kuris neduoda jam ramybės. Verdis žino, kad „Trubadūras", „Rigoletas" ir „Traviata" — viršūnė ir aukščiau jam, matyt, nelemta pakilti. Jis supranta, jog po šių trijų šedevrų nesukurs nieko tobulesnio. Vis dėlto turi sukandęs dantis, atkakliai eiti savo keliu. O tas kelias sunkus, pilnas pavojų, ir jam baisu, nes dabar jis silpnas kaip niekad.

Gal trokšdamas truputį atsigauti Verdis nusprendžia ilgam persikelti į Paryžių ir spalio vidury kartu su Džuzepina išvykti į Prancūzijos sostinę. Be to, turi laikytis sutarties, kurią yra pasirašęs su *Grand Opéra*. Verdis nenori kurti naujos operos, bet viliasi, kad ryšiai su Paryžiaus visuomene, su didžiausiu Prancūzijos operos teatru praturtins jo vaizduotę, parodys naujus kelius. Tiesiog nežino, kaip pasielgti: atsisakyti sutarties (to jis ne kartą reikalavo laiškuose) ar pabandyti *frapper un grand coup, un coup décisif et me présenter sur votre scène avec un grand-opéra*[20], kaip rašo *Grand-Opéra* direktoriui.

Kurį laiką Verdis nieko nedirba, tingiai gyvena Paryžiuje. Retai vaikšto į teatrą, visai nesilanko salonuose. Paskui labai nenoromis imasi darbo. *Grand Opéra*, kaip ir reikėjo tikėtis, „Sicilijos mišparų" libretą pavedė rašyti Skribui. Tai didelis savo amato meistras, senas šio teatro libretistas, kuris, stengdamasis susidoroti su gausybe užsakymų, juodą darbą paveda nežinomiems ir prastai ap-

[20] Smogti iš peties, ryžtingai ir pasirodyti jūsų scenoje su didele opera. (*Pranc.*)

mokamiems poetams. Skribas Verdžiui perdirbo seną „Hercogo Albos" libretą, kurį prieš keliolika metų buvo parašęs Donicečiui. Savaime suprantama, jį padailino, atnaujino, pakeitė veiksmo vietą, vienus herojus pridėjo, kitus išbraukė. Pagaliau libretas įteikiamas kompozitoriui — negyvas, schemiškas, ištęstas, banalus, nuobodus. Charakterių jame — nė kvapo. Maestro nuleidžia rankas, skundžiasi *Grand Opéra* direkcijai, reikalauja, kad Skribas libretą peržiūrėtų, nes *l'ouvrage en général manque tout à fait de pathétique*[21]. Verdis prašo atkreipti dėmesį į penktą veiksmą, kurį *tout le monde s'accorde à trouver sans intérêt*[22].

Deja, jis nieko nepasiekia. *Grand Opéra* — sudėtinga, gigantiška mašina, su kuria sunku, tikriau neįmanoma, susitarti. Verdžiui tenka imti libretą, koks yra. Stabdančios veiksmą griozdiškos dekoracijos, šokiai ir pigūs efektai, kurie trukdo ritmą ir su drama absoliučiai neturi nieko bendra. Kurdamas libretą, Skribas surinko draugėn supelijusias banalybes iš Verdžio operų — iš „Lenjano mūšio" ir „Žanos d'Ark" — ir šį jovalą papuošė efektingomis dekoracijomis bei masinėmis scenomis, kad tik kaip nors užpildytų erdvę anapus rampos.

Žodžiu, gavęs tokį lėkštą, pelėsiais atsiduodantį scenarijų, Verdis pasijunta nesmagiai. Dabar jo įkvėpimo šaltinis yra tik jausmai, tik jie, maestro įsitikinimu,— varomoji dramos jėga kaip „Rigolete" ar „Traviatoje". Jį slegia, kad į sceną išeina net keturi ar penki neturintys ką pasakyti pagrindiniai veikėjai ir dešimtys statistų, kurie nežadina jo vaizduotės. Todėl jis rašo nenoromis, kad tik atsikratytų. Žinoma, dabar turi daugiau laiko, įgūdžių, labai išaugo jo meistriškumas. Dabar neberašo taip greitai, atmestinai ir vulgariai kaip „katorgos metais". Jo stilius grakštus, vaizdingas, elegantiškas. Vis dėlto, išskyrus kai kuriuos epizodus (pavyzdžiui, uvertiūrą), „Sicilijos mišparai" — tik gero amatininko darbas. Tai pompastiška opera, siekianti vien tuščio efekto, pavyzdžiui, kabalečių tikslas — nustebinti klausytoją. Bet čia nėra

---

[21] Libretas visai bejausmis. (*Pranc.*)

[22] Visi kaip vienas laiko neįdomiu. (*Pranc.*)

nieko, kas iš tikrųjų jaudintų žiūrovą, nėra fantazijos. Kita vertus, autorius jau persirgo tėvynės meilės liga. Keturiasdešimt aštuntųjų metų temos jo nebedomina. 1855-ųjų birželio 13 dieną publika sutinka premjerą — kitaip nė negalėjo būti — gana santūriai.

Verdis pavargo nuo Paryžiaus. Per ilgai čia užsibuvo. Poniai Mafeji, kuri jam rašo girdėjusi, kad jis ketinąs Prancūzijos sostinėje „įleisti šaknis", Verdis atsako: „Įleisti šaknis? Tai neįmanoma!.. O kam? Dėl šlovės? Aš ja netikiu. Dėl pinigų? Tiek pat, o gal net daugiau aš uždirbu Italijoje. (...) Aš be galo myliu savo dykumą ir savo dangų. Aš nekeliu skrybėlės nei prieš grafus, nei prieš markizus, nei prieš nieką. (...) Todėl ir sakau jums, kad pašėlusiai noriu grįžti namo". Čezarinui de Sankčiui rašo dar aiškiau: „... visai nusikamavau mielajame Paryžiuje. Lauke toks šaltis, kad gali galą gauti. Ir namie reikia kūrenti pragarišką ugnį. Svyla akys, neįmanoma nei dirbti, nei skaityti". Net ir laiške Pjavei pabrėžia savo nepasitenkinimą Paryžiumi: „... kažkada man čia buvo nuobodu tik operoje, o dabar nuobodžiauju ir dramoje, ir komedijoje. Jei turėčiau, kaip tu, dievo dovaną būti malonus, eičiau į salonus, bet aš toks lokys, kad lazdų galiu gauti. Gražių tavo manierų pamokos nuėjo šuniui ant uodegos!! Vargšas Pjave!! (...) Taip taip, nulipti nuo sosto ir dar savo noru — gana kvaila!.. O ko tu nori?.. Aš iš tų žmonių, kurie kvailystes daro retai, bet jeigu jau daro, tai dideles!"

Kvailysčių jis, žinoma, nedarė ir niekuomet nedarys. Visada buvo atsargus ir, jei ką spręsdavo, gerai apgalvodavo. Tačiau koketiškas noras šitaip išlieti širdį niekad nerizikuojančiam Pjavei — žaidimas, kurį Verdis dažnai žaidžia. Taigi atėjo laikas grįžti į mieląją Santa Agatos dykumą. Beje, tie dveji Paryžiuje praleisti metai jam mažai ką davė. 1855-ųjų gruodžio mėnesį Verdis vėl savo kaime. Lig valiai prisirėkavęs ant tarnų ir samdinių, kad tie blogai vykdę jo nurodymus, jis siunčia Pjavei laišką ir prašo nedelsiant duoti jam žinią apie „Stifelijų", kurį prieš išvykdamas į Paryžių buvo liepęs libretistui perdirbti. Gali kilti klausimas: kodėl Verdis ir toliau pasirašinėja sutartis, kodėl nesulėtina tempo, kodėl bent dabar nedaro pertraukos? Nejaugi vis dar bijo skurdo? Teisybė, pirkdamas

Santa Agatos dvarą ir remontuodamas vilą, jis pasiskolino beveik tris šimtus tūkstančių frankų ir turi užsidirbti pinigų. Bet Rikordis reguliariai jam moka avansus, o sukurtos operos irgi duoda gražų pelną. Taigi dirbti jį verčia ne pinigai. Jis nori praturtinti savo išraiškos priemones, dar giliau įsiskverbti į žmogaus širdį. Vienintelis kelias, kuriuo eidamas tai padarys, kuris duos jam galimybę nepaliaujamai ieškoti tiesos,— muzika, opera. Gal jis ras naujas, dar nebandytas formas.

Kaip tik tuo ir galima paaiškinti jau balažin kelintą bandymą rašyti muziką „Karaliui Lyrui". Tai sena jo svajonė. Savo sumanymą Verdis ilgai aptarinėja su advokatu Antonijumi Soma, teismo salę iškeitusiu į scenos dulkes. Maestro net priverčia jį parašyti visą libretą. Kaip ir reikėjo tikėtis, juo lieka nepatenkintas. Štai ištrauka iš jo laiško: „Nesu tikras, kad „Karaliaus Lyro" ketvirtas veiksmas tinka toks, kokį man atsiuntėte paskutinį kartą, bet jau dabar aišku, jog publika neįstengs suvirškinti tiek rečitatyvų iš eilės, juoba ketvirtame veiksme. (...) Tiesą sakant, labai bijau ketvirto veiksmo pirmosios pusės. Negaliu paaiškinti, kodėl, bet jaučiu, kad ten kažkas negerai. Trūksta lakoniškumo, o gal ir aiškumo, tiesos... Nežinau. Prašau dar pažiūrėti — gal sugalvosite ką nors teatriškesnio. Sudie, sudie. Neminėkite bloguoju". Ir projektas vėl atidedamas. Toks „Karaliaus Lyro" likimas. Šis personažas labiau nei kiti domino Verdį per visą jo kūrybinį gyvenimą, bet taip ir netapo jo operos herojumi.

Maudymosi sezoną Verdis praleidžia Venecijoje, paskui trumpam apsistoja Kremonoje ir grįžta į Busetą. Keliaudamas stengiasi atsikratyti nuobodulio, nerimo, niūrių minčių. Santa Agatoje pedantiškai prižiūri laukų darbus, keldamas jo labui triūsiančių žmonių nepasitenkinimą. Tačiau, nors ir labai Verdis mėgsta žemės ūkį, matyti, kad jam to neužtenka. Jis nori kurti naują muziką; jam reikia poeto, galinčio įkvėpti gyvybę „dideliam, įspūdingam, nešabloniškam, įvairiapusiškam siužetui, kuris ne tik viską aprėptų, bet ir būtų naujas". Deja, Italijoje tokio poeto nėra, o jei ir būtų, vargu ar jis sutiktų gaišti laiką dėl libreto. Verdis turi tenkintis Frančesku Marija Pjave — tas bent išmano, kas tinka teatrui, ir nemurmėdamas daro vis-

ką, ko reikalauja maestro. Jam Verdis ir paveda „Simono Bokanegros" libretą. Dėl šios operos jis jau pasirašė pelningą sutartį su Venecijos „La Feničės" teatru. „Kruopščiai sukurk scenas,— pataria jam Verdis.— Mano nurodymai gana tikslūs, tačiau aš padarysiu dar keletą pastabų. Pirmoje scenoje, jei Fjesko rūmai yra šone, reikia, kad juos gerai matytų visi žiūrovai, nes nepastebės, kaip į balkoną išeina, nešinas žibintu, Simonas. Manau, kad dėl nevykusios dekoracijos neverta prarasti muzikinio efekto, kurį čia tikiuosi išgauti".

Verdis priekabus kaip niekad, baisiai reiklus — su libretistu aptarinėja net menkiausias smulkmenas, nors, tiesą sakant, neleidžia jam nė prasižioti. Pjavė dirba, kaip gali ir moka, bet niekaip neįtinka kompozitoriui, kuris nori kuo giliau įsiskverbti į savo herojų dvasinį pasaulį, negailestingai apnuoginti jų esmę, parodyti žiūrovui, koks sudėtingas ir prieštaringas yra žmogus. Verdis perskaito pirmą libreto variantą ir grąžina jį Pjavei, išmarginęs pastabomis, šauktukais, perrašęs kai kurias eiles, sutrumpinęs ir pakeitęs kai kurias scenas. „Jeigu tai, ką padariau, tau nepatinka,— rašo Verdis, siųsdamas jam sujauktą libretą,— man nepatinka gal net labiau, bet aš pridursiu tik tiek: „Tai buvo būtina!" Ir Mucijus praneša Rikordžiui: „Maestro nervinasi, kad Pjavė gerai nesupranta, ko jis nori". Dėl viso pikto Verdis kreipiasi į Somą, prašydamas peržiūrėti kai kurias scenas ir šį tą pakeisti. Gal jis ir teisus, kad pyksta ant Pjavės, bet pagrindinės nepasitenkinimo priežasties turi ieškoti visų pirma savyje: ryžtingai keisdamas savo požiūrį į operą, Verdis blaškosi tarp naujo stiliaus keliamų reikalavimų ir senųjų formų, kurių visiškai atsisakyti dar nepajėgia. Nurimus stulbinančiam fantazijos šuorui, kuris jį gaivino, įkvėpė, kai rašė „Rigoletą", „Trubadūrą" ir „Traviatą", jis jaučia, kad būtina kuo geriau atskleisti žmogiškąją savo herojų esmę, parodyti jų vidų, ir todėl nori kuo tikroviškesnio libreto. Jis nebegali kurti muzikos vien arijetėms, septynskiemenėms eilėms, kabaletėms, stretoms, manieringiems ansambliams ir scenoms pagal užsakymą. Žino, jog tokia opera nebeegzistuoja. Jaučia, kad kažkas negrįžtamai pasikeitė ne tik jame, bet ir jį supančiame pasaulyje, kad jau tilsta

net gaivus romantizmo vėjas. Šiuo metu nebeįmanoma ką nors pasakyti naudojant pasenusias operos formas.

Verdis negali priimti Pjavės sukurto „Simono Bokanegros" libreto vien dėl to, kad dabar itin niūriai, pesimistiškai nusiteikęs — viskas jam regis juodos spalvos. Libretistas, pavyzdžiui, nesupranta, jog Fjesko, šio viltį ir tikėjimą praradusio žmogaus, paveiksle Verdis mato save, savo atspindį, savo projekciją. Jis nesuvokia, kad „Simonas Bokanegra" — sudėtinga drama, ne tik žmogiška, bet ir politinė. To neįstengia suvokti nė Soma. Štai kodėl pirmoji operos redakcija atrodo keista, ekscentriška, panaši į šizofreniko kliedesį. Viena — gūdžios ir kraupios, nuspalvintos juodai (beveik kaip Gojos paveiksluose) Verdžio melodijos ir didelė freska, kur pagrindiniai veikėjai maišosi su minia; antra — Pjavės eilės ir situacijos kaip Gutjereso dramoje, kaip „Trubadūre".

Ši tragizmo ir nevilties kupina opera negalėjo sužavėti publikos. Nepatiko jai ir Simono paveikslas, pernelyg moderniškas, niaurus ir skausmingas. 1857 metų kovo 13-osios vakarą Venecijos žiūrovai atmeta „Simoną Bokanegrą": jie nesupranta, kodėl herojus nedainuoja nė vienos arijos, kur galėtų parodyti savo balsą. Jiems nepatinka, kad tradicinė meilės istorija nustumta į antrą vietą, kad į pirmą iškelta politinių interesų ir asmeninės dramos konfrontacija. Jie nemėgsta operos, kurioje nėra nė menkiausios vilties prošvaistės.

Prabėgs daug laiko, kol „Simonas Bokanegra" įsitvirtins scenoje (po dvejų metų opera patirs fiasko „La Skaloje"). Reikės laukti Toskaninio, kad šis kūrinys užimtų deramą vietą operų repertuare. 1881-aisiais Verdžio kartu su libretistu Boitu peržiūrėtas ir pataisytas „Simonas Bokanegra" taps pripažintu šedevru. Itališku „Borisu Godunovu". Klaudijaus Abado nuomone, tai „viena geriausių Verdžio operų, kurioje herojų paveikslai sumodeliuoti raiškiai kaip skulptūros". O Džordžas Štrėleris teigia, kad ši opera — „nepakartojamas šedevras, kur politinės ir psichologinės situacijos pavaizduotos be galo ekspresyviai. Tai vienas genialiausių Verdžio kūrinių".

Verdis grįžta į savo vilą. Dėl nesėkmės Venecijoje, atrodo, nelabai kremtasi. Vėl kimba į darbą — pertaiso

„Stifelijų", paverčia „Haroldu". Ši ne visai baigta opera — paskutinis etapas Verdžio kelyje į naują žmogaus dvasią ir jausmus atskleidžiančią teatro koncepciją, kuri nuo šiol bus jo muzikos kertinis akmuo. Po „Simono Bokanegros" ir „Haroldo". Verdis kuriam laikui atideda į šalį natų popierių, užvožia fortepijono dangtį. Dabar jis itin susidomi arkliais. Rašo draugui: „... ar nerastum man poros gražių sunkiųjų veislės arklių, tinkamų vežioti rąstus ir leistis į ilgas keliones, bet dailių pažiūrėti ir darbščių?.. Kaina nesvarbu..." Kitame laiške vėl apie tą patį: „Aš neabejoju tavo ir tų, į kuriuos kreipeisi, išmanumu, bet arkliai, kaip ir moterys, turi patikti tam, kieno jie yra..."

Be arklių, jam, aišku, rūpi dar ir žemė bei geros trąšos, kad gautų kuo didesnį derlių. Skundžiasi, jog valstiečiai dirba laukus pernelyg senoviškai, jiems esą visai nerūpi nei nauji žemdirbystės metodai, nei derlius. Verdis apeina savo valdas, važinėja iš fermos į fermą, viską apžiūri, bara, patarinėja, giria. Pamatę jį atvažiuojant, valstiečiai žino gausią pylos ir iš anksto jai ruošiasi.

Vasara prabėga tinginiaujant. Jis niekuo nesidomi, neskaito laikraščių. Tuo metu laiškuose nė žodeliu neužsimena nei apie Pizakanės[23] mirtį, nei apie kraujyje paskandintų Madzinio šalininkų sukilimą Genujoje, nei apie atsistatydinusį senąjį maršalą Radeckį, į kurio vietą Milane buvo paskirtas Frančeskas Djulajus. Verdis užsiėmęs tik savo reikalais, sprendžia tik savo problemas. Bet rugpjūčio gale vėl prisimena muziką. Ilgais vasaros vakarais, zyziant uodams ir kvarkiant varlėms, jis skaito įvairias dramas, ieško operai tinkamo siužeto. Bet niekas iš to, ką perskaito, nepažadina vaizduotės, nesuvirpina širdies. Pagaliau jam į rankas pakliūva prancūzų autoriaus drama „Švedijos karalius Gustavas III". Libretą, kaip jis praneša vienam impresarijui, „Skribas parašė *Grand Opéra* teatrui dar prieš dvidešimt metų (muzika Obero). Tai nuostabi, grandiozinė drama, bet sukirpta pagal operų šabloną. Man tai niekad nepatiko, o dabar tiesiog negaliu pakęsti".

Operą užsakė Neapolio „San Karlo" teatras, ir jo direk-

---

[23] Karlas Pizakanė — revoliucinio judėjimo Italijoje veikėjas.

torius Forelis Verdžiui rašo, jog cenzūra, be abejo, nepritarsianti, kad scenoje būtų rodomas iš tikrųjų gyvenęs karalius. Verdis sutinka, tačiau dabar Somą „pagavęs įkvėpimas" ir jis pataria „verčiau palaukti, kol libretas bus baigtas, ir tada jį taisyti. Gaila, kad teks atsisakyti tokio prašmatnaus dvaro kaip Gustavo III, be to, bus labai sunku rasti kunigaikštį, prilygstantį šiam karaliui! Vargšai poetai, vargšai kompozitoriai!" Soma dirba ne tik su įkvėpimu, bet ir labai greitai — lapkričio pradžioje į Santa Agatą ateina pirmas veiksmas, vidury — antras, o mėnesio gale — trečias. Maestro nedelsdamas libretistui išsiunčia savo pastabas. Štai ką jis rašo viename laiške: „... čia kažko trūksta... veikėjams scenoje tarsi nesmagu. Neaiški kalba". O kitame: „Man patiktų, jei įvadinėje stretoje strofą perkeltumėte į scenos pabaigą, ir būtų labai malonu, jei sugalvotumėte žodį su kirčiu trečiame skiemenyje nuo galo..." Jis nori, kad dramos tekstas derintųsi prie muzikos. Lapkričio 26-ąją, kai Santa Agatą, panašią į dykas, ūkanotas pelkes, drengia įkyrus rudens lietus, Verdis libretistui rašo naujas pastabas: „Raganos užkeikimai neblogai. Bet Amelijos ariją reikėtų taisyti: tiedvi jūsų pridurtos strofutės situacijos nepagerina. Trūksta ugnies, gyvumo, chaoso (čia jis turėtų būti didžiausias). Patinka kai kurios pirmųjų dviejų strofų eilės; jas palikite, kitas pakeiskit, taktą derinkit prie minties. Čia tokia situacija, kad reikia kuo daugiau šėlo".

Verdis reikalauja kuo daugiau ugnies, šėlo, chaoso, kažko neįprasto, prašo keisti taktą; jis ne teoretikas, nieko neišmano (savo laimei) apie estetiką, nežino, ką šiuo metu kuria Richardas Vagneris. Tačiau Verdis — genijus, didis genijus. Jis padarė operoje revoliuciją, taip ilgai brandintą savo širdy. Jis taiko žodį prie muzikos, ieško neįprastų situacijų, nori, kad operų herojai būtų tikri žmonės, o ne lėlės ar simboliai. Nori, kad scenoje pagaliau būtų vaizduojamas tikras gyvenimas, bet ne realistiškas — pakeistas vaizduotės.

Jo nuotaika truputį pasitaiso. Jam net pavyksta retkarčiais nusišypsoti. Tai atsispindi naujoje operoje, kur apstu visko — liūdesio, ironijos, linksmumo, pašaipos, lyrizmo,— kur nuo juoko stingsta kraujas ir šiurpsta oda.

1857 metų gale, tarsi lenktyniaudamas su libretistu, maestro baigia partitūrą. Jis patenkintas savim, savo darbu. Pagaliau po abejonių, nerimo, blaškymosi, kuriant „Haroldą", „Simoną Bokanegrą" ir „Sicilijos mišparus", jis supranta, kad jo muzikinio teatro koncepcija teisinga.

1858 metų sausio vidury Verdis atvyksta į Neapolį ir įteikia libretą Toreliui, kad šis duotų jį patvirtinti cenzūrai. Jis nė neįtaria, kad jo laukia dar didesnės bėdos negu tada, kai buvo sukurtas „Rigoleto" libretas. Italijoje dienos karštos, audringos — Feličė Orsinis[24] pasikėsina į Napoleoną III, per visą pusiasalį nusirita revoliucinio judėjimo ir sukilimų banga, Kavūro valdomas Pjemontas įžūliai gadina savo santykius su Austrija. Todėl visose Italijos valstybėse cenzūra pasidarė itin budri ir griežta. Galima įsivaizduoti, kaip reaguos Abiejų Sicilijų karalystės cenzūra, nes ji dar anksčiau uždraudė (maestro to nežino) šios operos libretą, parašytą proza. Dabar, gavęs sueiliuotą libretą, cenzorius liepia viską keisti. Verdis perskaito, ką reikia daryti, kad gautų leidimą statyti operą, ir nusiminęs rašo Somai: „Man suteikė malonę ir pasiūlė štai ką: 1. Padaryti herojų paprastu sinjoru. 2. Žmoną — seserimi. 3. Sceną su burtininke perkelti į tą epochą, kai buvo tikima raganomis. 4. Jokio baliaus. 5. Žmogžudystė turi įvykti už kulisų. 6. Išmesti sceną, kur traukiami burtai. Ir dar, ir dar, ir dar!.. Manau, suprantate, jog aš negaliu sutikti su šiais reikalavimais. Tai reiškia, kad operos nebus, kad abonementų savininkai neįmokės dviejų įnašų, vyriausybė sumažins dotaciją, teatro vadovybė su visais riesis ir mane gąsdins penkiasdešimties tūkstančių dukatų nuostoliu!.. Tikras pragaras!"

Bėga dienos, savaitės, mėnesiai. Verdžiui išsenka kantrybė. Jis nė nemano sutikti su tuo, ko reikalauja cenzūra ir „San Karlo" teatro direkcija, kuri norėtų visai suluošinti operą pakeisdama ne tik herojų, bet ir pavadinimą. Galų gale spręsti ginčą imasi teismas, ir abi šalys šiaip taip susitaria: vietoj „Keršytojo su kauke" „San Karlo" teatras statys „Simoną Bokanegrą". Naujoji Verdžio opera debiu-

---

[24] Feličė Orsinis — 1848—1849 metų revoliucijos dalyvis. 1858 metais nubaustas mirtimi už pasikėsinimą į Prancūzijos imperatorių.

tuos Romoje, „Apolo" teatre. Maestro labai bijo šio teatro impresarijaus Jakovačio priežodžiu virtusio šykštumo ir rašo draugui: „Jakovačis neima į galvą, kad derasi kaip žydas. Siųsk jį po velnių". Kol abi pusės ginčijasi, derasi, tariasi su advokatais, taikosi, taiso libretą, prabėga trys mėnesiai. Vėlų pavasarį Verdis grįžta į Santa Agatą ir rašo poniai Mafeji: „Turbūt rudenį vyksiu į Neapolį, o per karnavalą — į Romą, jei cenzūra leis statyti operą, sukurtą Neapoliui. Jei neleis, man bus dar geriau — nieko nerašysiu net ateinančių metų karnavalui. Nuo „Nabuko" iki šiol, galima sakyti, neturėjau nė valandėlės poilsio".

Jakovačis ima nertis iš kailio ir sutvarko reikalą su Romos cenzūra, kuri pasirodo esanti nuolaidesnė. Ji irgi reikalauja šį tą pakeisti, bet gana nedaug; tad operos prasmė dėl to nenukenčia. Soma vėl turi sėsti prie rašomojo stalo: karalius tampa kuklesniu valdovu, pakeičiama veiksmo vieta ir epocha. Verdis įspėja libretistą: „Turėkite drąsos ir kantrybės, ypač kantrybės!" Kad bent kiek užmirštų begalinius savo rūpesčius, jis imasi inžinerinių ir hidraulikos darbų — stato tiltą per sraunų Ondžinos upelį, nedidelę užtvanką, taiso kelią. Pačiame darbų įkarštyje Antonijui Bareciui išsilieja į smegenis kraujas. Verdis su Streponi kasdien jį lanko, slaugo. Maestro negali žiūrėti, kaip kenčia jam brangūs žmonės,— jį kamuoja nerimas, mirties nuojauta, baimė. Viename laiške jis taip sako: „Vargšas mano uošvis guli pakirstas sunkios ligos. Kokia nelaimė! Kokios siaubingos dienos! O aš nieko, ničnieko negaliu veikti. Senstu". Verdžiui dar tik keturiasdešimt penkeri metai. Barecis pamažu sveiksta; jis niekad nepamirš, kaip Streponi jį slaugė, amžinai bus jai dėkingas.

Rugsėjo pradžioje galutinai pataisytas naujosios operos libretas pasiunčiamas Romos cenzūrai tvirtinti. Opera dabar vadinasi „Kaukių balius". Po mėnesio pagaliau ateina leidimas. Verdis iš Neapolio, kur buvo nuvykęs žiūrėti, kaip vyksta „Simono Bokanegros" repeticijos, 1859 metų pradžioje atvažiuoja į Romą. Prieš kelias dienas Viktoras Emanuelis II, ką tik atsisėdęs į sostą, pasakė: „Padėtis labai pavojinga. Nors ir laikomės sutarčių, negalime likti abejingi skausmingoms dejonėms, kurios mus pasiekia iš visų Italijos kampelių". Sausio pabaigoje Prancūzija ir

Sardinijos karalystė sudaro sutartį; Europos politinis klimatas staiga pablogėja.

Verdis ramiai gyvena Romoje ir žiūri, kaip vyksta „Kaukių baliaus" repeticijos. Gauna žinią, kad „La Skaloje" nušvilptas „Simonas Bokanegra". Maestro rašo savo leidėjui: „Kol publika palankiai sutinka mano operas, apkeliavusias pasaulio scenas, viskas gerai. Aš neketinu jos smerkti — tegu ji būna griežta, tegu švilpia, bet tegu nieko nereikalauja už aplodismentus. Mes — vargšai čigonai, šarlatanai, šiokie ir tokie — turime pardavinėti savo darbą, mintis, jausmus; už tris liras publika nusiperka teisę mus nušvilpti arba mums paploti. Autoriui belieka su viskuo sutikti! Tačiau gali kalbėti, ką nori, draugai ar priešai, „Bokanegra" ne prastesnė už mano kitas, laimingesnes operas; jai reikia tik geresnių atlikėjų ir iš tiesų norinčios klausytis publikos. Teatras — liūdnas daiktas!!"

Išliejęs kartėlį, Verdis priekabiai žiūri „Kaukių baliaus" repeticijas, kurios gana sėkmingos, nors impresarijus Jakovačis stengiasi taupyti ką tik gali ir, išskyrus tenorą Fraskinį, dainininkus parenka ne iš geriausiųjų. 1859 metų vasario 17 dieną „Apolo" teatre įvyksta „Kaukių baliaus" premjera. Salė sausakimša. Publika sužavėta. Pašokę iš vietų, žiūrovai šaukia: „Tegyvuoja Verdis!" Opera uždegė italų patriotinius jausmus. Juk „Tegyvuoja Verdis!" reiškia „Tegyvuoja Viktoras Emanuelis, Italijos karalius!"[25] „Kaukių balius" susilaukė tokio pasisekimo dėl to meto politinių aistrų ir revoliucinių įvykių, nors, be abejonės, užkariavo publikos širdis ir savo meninėmis vertybėmis — grakščia melodija, išraiškingu dainingumu, gausybe puikių duetų, tercetų, ansamblių, glaudžiai susijusių su pačiu veiksmu, ne tik dėl gražumo parašytų.

Kritika, priešingai, apie operą atsiliepia gana blogai, visiškai nepagrįstai ją sudirba. Vieni recenzentai tvirtina, kad Verdis regresavo, kiti — kad pernelyg vienoda jo operų tematika. Siuntančiam ant kritikų ir žurnalistų Jakovačiui Verdis pataria: „Darykit, kaip visada darau aš:

---

[25] Šūkis *Viva Verdi!* tapo italų revoliucijos lozungu. Paraidžiui iššifruotas žodis *VERDI* reiškė *Vittorio Emanuele Re d'Italia* — Viktoras Emanuelis, Italijos karalius; Pjemonto patriotai iš jo daug tikėjosi, manydami, kad suvienys Italiją.

neskaitykit jų, nekreipkit dėmesio — tegu rašo, ką nori! Juk svarbiausia štai kas: g e r a opera ar p r a s t a? Jei prasta ir laikraščiai apie tai rašo, vadinasi, jų teisybė; jei gera, bet jie dėl savo ar svetimų aistrų, ar dėl kitų priežasčių jos tokia nelaiko, irgi reikia duoti jiems kelią ir nekvaršinti sau galvos".

„Kaukių balius" — be jokios abejonės, vienas iš Verdžio šedevrų. Tai opera, sukurta vienu prisėdimu, veržli (bet kontroliuojama), nepriekaištinga ir didžiai elegantiška. Jos muzika sklinda plačiomis bangomis, verpetuoja lyg patvinusi upė, nešdama spalvingus romantizmo fragmentus, predekadentinės lyrikos svaigulį, intymumą, juoką, ironiją, liūdesį, tragizmą,— ištisinis aistrų ir jausmų srautas plūsta ir plūsta netramdomas, vis pagyvinamas teminio išradingumo, su kuriuo varžytis gali nebent Mocarto genijus.

Iškart matyti, kad maestro ranka tapo tvirta: jis drąsiai „deda natas" į muzikinį operos rūmą. Štai kad ir Amelijos tema pirmo veiksmo įžangoje. Jau rodos, ji baigiasi, vos girdėti graudi stygų rauda, tik staiga vėl visu balsu aistringai prabyla smuikai. Tai nauja, nuostabi tembrinė invencija. Arba Ulrikos scena. Ją pradeda keli labai įspūdingi psichologiniai akcentai. Iš partitūros sklinda šiurpas, kraują stingdanti baimė. Verdis puikiai supranta, kad „Kaukių balius" — ryžtingas posūkis, mirties nuosprendis senajai operai, atėjusiai iš aštuonioliktojo amžiaus, puoselėtai Rosinio, Belinio ir Donicečio. Jis padarė posūkį, bet tai nereiškia, kad vienu sykiu nubrauks, ką sukūrė iki šiol. Galbūt ankstesnes savo operas perdirbs ir praturtins, per muzikinės dramos prizmę parodys „išgalvotą tiesą", žmonių jausmų istoriją. Štai kodėl „Kaukių baliaus" tokia griežta muzikos sintaksė, toks neįprastas abstrakcijos ir realybės, stebuklo ir kasdienybės derinys, štai iš kur tokie skaudūs, nervingi garsai, kupini vidinės įtampos (kaip antro veiksmo įžangoje *Orrido campo* — „Gūdus laukas") arba lengvumo (kaip nuostabiose arijose *La rivedro nell' estasi* — „Vėl pamatysiu aš tave" ir *Non sai tu* — „Tu nežinai"). Kiekvienas epizodas atliekamas su pašėlusia energija, linksmai (keistas linksmumas, jei jis neteikia nė krislelio iliuzijų), perdirbamas ir atgaminamas muzikinės bei

teminės fantazijos, kuri yra aukščiau už pačius personažus ir jų jausmus. Sumaniai, skatinamas instinkto bei intuicijos, tobulai įvaldęs techniką, Verdis kaitalioja aiškius, tikslius, giedrus momentus su *largo, cantabile abandono,* po kurių eina netikėtos dramatinės situacijos.

„Kaukių baliaus" drama įgauna ypatingas spalvas. Ji nėra beviltiška ir niūri, nėra be prošvaistės. Priešingai, tai liūdna, beveik elegiška drama, kupina jėgos, kuria galima pasikliauti, didžiai tikroviška ir griežta tiek meniniu, tiek moraliniu atžvilgiu. Todėl galima teigti, kad operos varomoji jėga — liūdesys. Bet ne svajingas, ne sentimentalus, ne salsvas. Liūdesys stumia pirmyn veiksmą; Verdis juo pakeičia neviltį, nepakeliamą skausmą. Tai teigiamas liūdesys. Rikardas, kurį plėšo į dvi dalis draugystė Renatui ir meilė Amelijai, žino pralaimėjęs net tada, kai moteris prisipažįsta jį mylinti. Net tada, kai sušunka: „Teišnyksta sąžinė, draugystė. Širdyje nėra jau nieko: mano sieloj gęsta, miršta viskas, vien tik meilė lieka!", Rikardas žino, kad jam nepavyks patenkinti savo aistrų. Nors Rikardui ir Amelijai nelemta būti kartu, jų meilė — kone absoliutas. Todėl čia į pirmą vietą dažniausiai iškelti ne veikėjai, o jų reiškiami jausmai, kurie, anot Guljelmo Barblano, tampa tikromis „lyrinėmis kategorijomis".

Norint įsivaizduoti, ką Verdis gali, ką dabar geba išreikšti, reikia tik prisiminti aštuonis violončelių taktus, kurie iš pradžių skamba *pianissimo,* paskui tarsi plyksteli, pasiekia kulminaciją ir tirpsta, retėja, nyksta prieš drovius, skausmo ir aistros kupinus Amelijos žodžius: *Ebben... sì... t'amo* („O taip... myliu... tave").

Neapsakomai nuosekliai Verdis nuėjo savo kelią, sudegino pasaulį, kurį nešiojosi sieloje, sunaikino, atkūrė ir vėl sunaikino. Peno kūrybai sėmėsi iš nerimastingos dabarties, iš muzikos dabarties, iš nuolat besikeičiančio pasaulio. „Kaukių baliuje" viskas atrodo pernelyg tikroviška; čia nerimas toks raiškus, koks gali būti tik vizijose ar sapnuose. Kiekvienas operos epizodas, kiekviena scena, regis, bematant subirs, išsisklaidys, duos kelią kitiems epizodams ir scenoms. Verdis ir toliau „išradinėja tiesą", viską verčia pasaka, nes jo pasakoje glūdi tiesos esmė, kenčianti širdis. Todėl „Kaukių baliui" nei klausimai duodami, nei atsako

į juos laukiama. Pasakos paslaptingos kaip pats gyvenimas; jos duoda ir klausimus, ir atsakymus.

Po viešnagės Romoje Verdis su Streponi grįžta namo. Maestro rašo ką tik parvykusiam iš Paryžiaus Pjavei: „Dėkoju už perduotus Rosinio linkėjimus, džiaugiuosi turįs tokį įtakingą globėją... tačiau mane žemina nuolatinis užtarėjų ieškojimas!.. Bet dabar viskas! Santa Agatos dykynėje, ačiū dievui, nėra nei muzikos, nei dainininkų, nei teatro ir nereikia dėl manęs pjautis. „Kaukių balius" turėjo pasisekimą. Atliktas vietomis gerai, vietomis labai blogai. Smulkmenas tau papasakos Galas... Atvažiuok pas mane, į Santa Agatą". Tačiau Pjavė nevažiuoja, ir Streponi su Verdžiu daugiau kaip mėnesį gyvena vieni. Jie nutarė susituokti. Verdis bijo, kad jam mirus turtą paveldės giminės, o ne Streponi. O jai būtų maloniau, kad santuoka įteisintų jų jausmus, kad Verdis ją vestų ne dėl praktinių sumetimų. Šiaip ar taip, tuoktis nuspręsta. Vedybinius formalumus numatyta atlikti balandžio gale, mažame Aukštutinės Savojos miestelyje — Kolonž su Saleve, priklausančiame Ansi vyskupijai. Tačiau balandžio 23-ąją Austrija įteikia Pjemontui ultimatumą ir po kelių dienų paskelbia karą. Vedybas tenka atidėti. Streponi Čezarinui de Sankčiui rašo: „Mes sveiki, nieko nebijome, tik kelia nerimą čia vykstantys rimti dalykai. Šiandien, aštuntą valandą ryto, Pjačencoje buvo pakelti tiltai ir uždaryti vartai, o ji nuo mūsų už aštuoniolikos mylių. Dalis prancūzų ir Pjemonto armijos ketina tvirtovę šturmuoti, ir šį vakarą mes turbūt girdėsime griaudžiant patrankas. Kad tik šis karas nevirstų gigantų karu. Verdis rimtas, orus, ramus ir tiki ateitim. Aš, žinoma, labai nerimauju, tačiau aš moteris, be to, temperamentinga. (...) Mes esame gal ne priešakinėje, bet tikrai antroje linijoje, ir jei karo veiksmai vystysis greitai, beregint atsidursime kautynių vidury. (...) Siunčiu pustuzinį bučinių Katerinai ir pustuzinį Pepinui. Išmokykite šį rudenį juos sakyti „Pepina Verdi".

Labai galimas daiktas, kad „rimtas ir orus" Verdis tiki ateitim. Tačiau jis stengiasi laiku paslėpti nuo kareivių grūdus, vyną, gyvulius. O po kelių mėnesių renka pinigus kovojantiems patriotams, ginklams ir šaudmenims. Birželio 8-ąją jungtinė prancūzų ir Pjemonto kariuomenė įžen-

gia į Milaną. Triumfas. Bet po mėnesio iš Vilafrankos netikėtai ateina pranešimas apie paliaubas. Kavūras atsistatydina, ir Verdis poniai Mafeji su kartėliu rašo: „Kiek pergalių dėl nieko! Kiek veltui pralieto kraujo! Kaip skaudu vargšui jaunimui! O Garibaldis, kuris dėl karaliaus paaukojo senus ir tvirtus savo įsitikinimus, argi nėra apviltas? Iš proto galima išsikraustyti! Rašau pagautas tokio apmaudo, kad nė nesuprantu, ką man sakote. Vadinasi, iš tiesų mums negalima pasikliauti svetimšaliais, kad ir kokios tautybės jie būtų! Ką į tai pasakysite Jūs? Gal aš klystu? Norėčiau... Sudie, sudie".

Virš Po lygumos kybo negailestinga saulė. Dangus išblukęs, laukai pageltę, o Verdis vis dar sėdi viloje. Buseto municipalitetas jį išrenka savo atstovu į Parmos provincijų asamblėją, kuri turi surengti plebiscitą dėl Parmos kunigaikštystės prijungimo prie Pjemonto. Mėnesio gale Džuzepina Streponi ir Džuzepė Verdis slapta kaip vagys nuvyksta į Kolonž su Salevą ir rugpjūčio 29 dieną susituokia, pakvietę liudininkais varpininką ir vežėją. Nei iškilmių, nei povestuvinės kelionės, nei pranešimų draugams. Po vestuvių ceremonijos Verdžiai iškart patraukia namo, bet pakeliui trumpam užsuka į Turiną aplankyti dirigento Andželo Marianio. Paskui niekur nesustodami grįžta į Santa Agatą, kad spėtų į plebiscitą.

Kaip ir reikėjo tikėtis, Verdis išrenkamas į deputaciją ir kartu su grafais, markizais, advokatais, gydytojais ir mokytojais turi vykti į Turiną. Ten rugsėjo 15-ąją maestro nusilenkia Viktorui Emanueliui II ir jam įteikia 426 tūkstančius balsų — tiek Emilijos provincijoje buvo surinkta per plebiscitą. Giedrą, jau rudens liūdesio paženklintą dieną Turinas Verdį sutinka kaip kokį triumfatorių. Rugsėjo 17-ąją miesto komunalinė taryba suteikia jam Turino garbės piliečio vardą. Verdis labai sujaudintas dar ir todėl, kad tą pačią dieną važiuoja į Lerį susipažinti su grafu Kavūru: šis valstybės vyras, kaip ir Mandzonis,— jo dievukas. Grįždamas namo, maestro sustoja Milane. Priešais viešbutį susirinkusi minia džiugiai jį sveikina, ir Verdis, priėjęs prie lango, dėkoja.

Kaime pats gražumas: po žydru dangaus skliautu kiek akys užmato driekiasi kanalų išvagoti laukai, jau nusidažę

pirmosiomis rudens spalvomis, siaurais keliukais rieda jaučių traukiami vežimai, link horizonto bėga šilkmedžių eilės, o toliau — aukštos tuopų ir raustančių kaštonų viršūnės. Ak, kokia miela širdžiai Po lyguma! Važiuodamas iš Milano namo, Verdis akių negali atplėšti nuo karietos langelio. Nėra pasaulyje kito tokio kraštovaizdžio, kuris taip ramintų jo sielą.

Vos grįžęs į Santa Agatą, maestro rašo Kavūrui: „Niekad neužmiršiu savo viešnagės Leryje. Ten turėjau garbės paspausti ranką didžiam valstybės vyrui ir piliečiui, kurį kiekvienam italui derėtų vadinti tėvynės tėvu".

Verdis baigia keturiasdešimt šeštuosius. Ruduo į Santa Agatą atneša šiltas dienas ir švelnias spalvas. Verdis staiga pasijunta labai nuvargęs, jį apima didelis liūdesys. Gera nuotaika, kuri laikėsi, kol jis rašė „Kaukių balių", dingsta, užslinkus pirmiesiems rudens rūkams. Jaučiasi senas, sugniužęs, nusivylęs. Žvilgtelėjus atgal ir viską susumavus, pasirodo, kad jis tikrai viską gyvenime patyrė. Kartais jam net dingteli, kad savo jau atgyvenęs. Galima sakyti, Italija dabar suvienyta. Jis antrą kartą vedė, sukūrė šeimą. Turi daug žemės, pinigų. Skaičiuojant naujas redakcijas, parašė dvidešimt tris operas — tai daug, net per daug. Pasiekė tokias svaiginančias aukštumas, kokios kitiems buvo neprieinamos. Bet jis nepatenkintas. Norėtų viską pakeisti: savo gyvenimą, kaimą, draugus, įpročius. Taip būna, kai žmogus artėja prie penkiasdešimties metų. Nežaboti jausmai dabar jį stumia tik į melancholiją ir nuobodulį.

Rugsėjis labai švelnus, elegiškas mėnuo. Reikia ruoštis vynuogių skynimui, dirbti žemę. Maestro anksti gulasi ir keliasi vos tik aušra, apsigaubusi rausvu ir violetiniu šydu, ištiesia virpančius pirštus virš tuščių laukų. Visi dar miega, ir tyla, rodos, sklinda iš pačios žemės. Verdis pamažu dairosi aplinkui, kreipia akis į mūro sieną, už kurios į dangų kelia tankias viršūnes medžiai. Su pesimizmu, būdingu žmonėms, ilgai kovojusiems dėl savo tikslo, jis galvoja, kad jo vėl laukia sunkus darbas, teatras, neramus gyvenimas. Tačiau supranta, kad jam nelemta mesti viską — kūrybą, sceną — ir atsidėti vien žemės ūkiui. Jis dar jaučia savo širdyje plazdant muziką, kuri arba padarys jį laimingą, arba nustums į nevilties bedugnę.

DIDYSIS SENIS

Savo vaikams —
LIDIJAI IR PAOLUI,
kad prisimintų tėtę.

„Diena jau krypsta vakarop
Kaip gyvenimas myriop.
Visai nebetoli,
Visai nebetoli saulėlydis".

V. Kardarelis

„Kiekviename iš mūsų yra daugiau savybių, negu mes manome... Neaprėpiamose mūsų sielos erdvėse dedasi gausybė dalykų, kuriuos suvaldyti galime ne labiau kaip pirklys savo laivus, besiblaškančius jūrų platybėse".

H. fon Hofmanstalis

„Pasenau, bet vis dar svajoju, vis dar paikioju, liūdžiu, ieškau, ko negaliu rasti, ir prie senų bėdų pridurių nusivylimą savo darbais, neišsipildžiusius troškimus, širdies ilgesį ir metų naštą".

F. Šatobrianas

„Muzika sugalvota tik žmogaus vienatvei padidinti".

L. Darelas

Pirmas skyrius

RŪKAS IR LYGUMA

Iš Le Ronkolės į Santa Agatą pro užtvankas, laukus ir griovius smagiai vingiuoja siauras, gerai prižiūrimas keliukas, kuriuo retai kas vaikšto. Dabar automobiliu į vilą galima nuvažiuoti per dešimt minučių. Abipus kelio kiek akys užmato plyti Po lyguma. Tuščia ir nyki. Kur ne kur šmėsteli vynuogių laukai, eilėmis susodintos tuopos — jos vis keičia spalvą, nelygu, koks dienos metas. Nuo laukų, ypač rytais ir vakarais, dažnai kyla tirštas rūkas. Žemė čionai riebi, derlinga, juoda, su rausvu atspalviu. Žiemą, kai viską dengia sniegas, čia nepaprastai tylu ir bet koks garsas iš vienišų fermų keistai nuaidi per sušalusius laukus.

Vasarą viršum galvos — emalinis dangaus skliautas, akinanti saulė, o aplinkui — laukų bei medžių žaluma. Vasarvidžio kaitrą šiek tiek malšina vandeninga Po upė. Iš vilos jos nematyti, bet justi, kad ji teka per šią bekraštę žemę. Važiuojant iš Le Ronkolės, Santa Agata yra kairėje pusėje, tiesiai už smuklės, kurioje mėgstama kalbėti prieš valdžią ir choru traukti dainas, ypač arijas iš operų. Vilą juosia ištisinė, aukšta, gerai užlaikoma mūro siena su plačiais vartais. Palei sieną — kuokštais sužėlusi gyvatvorė ir didžiuliai medžiai, o už jos — didelis sodas, kone parkas su žvyruotomis alėjomis. Aplinkui labai tylu, ramu, erdvu, iki pat horizonto driekiasi dirbami laukai, tik kur ne kur stūkso vienišos sodybos ar sūrinės.

Ši panorama beveik nepasikeitė nuo tų laikų, kai ja grožėjosi Džuzepė Verdis. Perkopęs per penkiasdešimties metų slenkstį, turtingas, garsus visoje Europoje, jis beveik ištisai čia gyveno kartu su Džuzepina Streponi tarp tarnų,

samdinių, valstiečių, kurių darbą sekė su didžiausiu priekabumu. Šiandien, be abejo, lygumoje daugiau namų, prisidėjo ir viena kita sūrinė, dūluojanti po medžių guotais, ir kelias iš Verdžio gimtosios Le Ronkolės nebe tasai dulkėtas takelis. Bet šiaip viskas kaip buvę — aplinka, oras, dangus, laukai. Žmonės irgi tie patys: valstiečiai, prekybininkai, krautuvininkai, amatininkai, gyvulių augintojai, fermeriai.

Verdis nemėgo šių žmonių, ypač busetiečių. Tie nedėkingi stuobriai tauškė, kad tik jų dėka jis išmokęs muzikos, prasimušęs. Verdis juos niekino. Be to, jie lengvabūdžiai, plepiai, ekstravertai, o jis santūrus, užsidaręs, nemėgo kelti viešumon savo asmeninio gyvenimo ir reikšti jausmų. Šis įgimtas būdo bruožas pasidarė itin ryškus dėl puikybės, į kurią jis ėmė keltis po „Nabuko" sėkmės. O kai Italijos muzikinį gyvenimą lyg vėjo šuoras sujudino Vagneris ir karšti jo gerbėjai, jaunieji Italijos kompozitoriai Boitas ir Marianis, Verdis dar labiau surūgo, užsisklendė, tapo dar įtaresnis. Nejaugi jis, Džuzepė Verdis, smuklininko Karlo ir beraštės Luizos Utini sūnus, neturįs jokių kultūrinių tradicijų, nebaigęs rimtų studijų, vargais negalais prasimušęs pats, patyręs tiek vargo, gėdos (egzaminai į Milano konservatoriją, operos „Karalius vienai dienai" nesėkmė), skausmo, mirus pirmajai žmonai ir vaikams, bet išėjęs nugalėtoju, susilaukęs šlovės, garsesnis ir populiaresnis už Rosinį, nejaugi dabar jis turi pasitraukti, nutilti, kartotis? Nejaugi jo dainelė sudainuota?

Ne, jo ne toks būdas. Žinoma, kilnumas, kovinga dvasia čia niekuo dėti. Jis — valstietis. O valstietis savo gero niekam neužleidžia, nemeta žemės ir bijo (nors ir pinigo turi pasidėjęs, ir derliai geri), kad anksčiau ar vėliau laimė gali nusisukti. Valstietis visada bėga nuo skurdo; taip daro ir Verdis. Nelaisvas tas žmogus, kurio kišenėse švilpauja vėjai. Vargo jis ragavo apsčiai: vaikystėje, kai dirbo tėvo smuklėje; Busete, kai sukandęs dantis mokėsi; Milane, kur gyveno išlaikomas savo uošvio Antonijaus Barecio; vėliau, kai pačioje jaunystėje mirė baugšti, blyškiaveidė Margerita, vaikai ir jis, likęs vienui vienas, valgė pigiose smuklėse ir šildėsi prastu vynu. Jautėsi pražuvęs šiame dideliame mieste. Milanas jam buvo svetimas — čia jis neturėjo nei

artimo draugo, nei žmogaus, kuriam būtų galėjęs pasiguosti, kuris jį būtų nuraminęs. Gana ilgai nuogąstavo, kad iš šios duobės niekad neiškils, abejojo savimi. Skurdas jį žemino, gniuždė, stūmė į neviltį. Paženklino visam gyvenimui.

Žinoma, vėliau viskas ėmė greitai keistis. Po „Nabuko", įgavęs sparnus, pakilo ir nebenusileido. Dabar jam sekasi, žemė duoda didelį pelną, o dar didesnį — autoriaus teisės. Visi Europos teatrai nuo Milano iki Madrido, nuo Peterburgo iki Paryžiaus, nuo Vienos iki Londono stato jo operas — „Ernani", „Rigoletą", „Traviatą", „Nabuką", „Lombardus", „Likimo galią" (į šią naujausią operą jis sudėjo viską ir net daugiau — tai stilių, formų ir struktūrų kratinys), „Trubadūrą", „Makbetą", „Plėšikus",— argi visas išvardysi? Gal net per daug prikūrė, bet, pajutęs, kad išmušė jo valanda, nebegalėjo sustoti — rašė visiems, kas tik prašė. 1842—1850-ųjų laikotarpį jis vadina „katorgos metais". Dirbo be jokio poilsio, prikepė kūrinių, gerų ir prastų, lėkštų ir genialių, prikūrė galybę melodijų, dainų, arijų, romansų.

Jam per penkiasdešimt; jis dar pilnas jėgų ir sveikas kaip ridikas, nors mėgsta skųstis visokiais negalavimais. Veidas valingas, pečiai tiesūs. Tačiau jį nuolat graužia kažkoks kirminas. Teisybė, jis pasiekė, ko troško. Bet nuo to jam nė kiek ne geriau. Jis nebegali rašyti operų kaip anksčiau — greitai, siautulingai, nebegali uždegti aistrų ir jausmų, kurti geismingų romansų ir veržlių kabalečių. Kažkas jo viduje pasikeitė. Gal silpsta kūrybinis impulsas?

Risordžimentas? Italijos suvienijimas? Tautinis pakilimas? Visa tai jau praeityje. Nors čia, savo kaime, jis rūpinasi tik žemės ūkio darbais, tvartais, mėšlu, pasėliais, derliumi, gyvulių pirkimu ir pardavimu, bet jaučia atėjus kitą epochą. Baigėsi viena, prasidėjo kita. Nežinia, ar ji geresnė, ar blogesnė; tad verčiau laikytis nuošaly. Beje, galima pagrįstai tvirtinti,— tokiai nuomonei pritartų ir Verdis, gerai pažinęs italus,— kad liaudis risordžimento sąjūdžiu netikėjo ir jame nedalyvavo. Tiesiog juo nesidomėjo. Antra vertus, kokie gi socialiniai pertvarkymai įvyko? Turbūt jokie. Visa tai veikiau nujausdamas, negu suvokdamas protu, jis savo naujose operose, tose gražiose pasakose,

apeina politiką, Italiją, tautos laisvę, nepriklausomybę. Kažin, ar dabar jis imtųsi tokio libreto kaip „Lenjano mūšis"? Kažin, ar sugebėtų pakartoti „Nabuką"? Šiandien jį domina (tiesą sakant, domino visada) tik žmonių aistros, veikėjų charakteriai, jų psichologija, dramos. Todėl galima tvirtinti, kad iš esmės jo pirmoji ir tikroji opera — „Ernani". Čia audringos aistros, scenos efektai, staigūs psichologiniai šuoliai, netikėtos melodijos.

Beje, Italija liko tokia, kokia buvo visuomet, kokia bus ir vėliau — biurokratiška, vangi, apatiška, patvirkusi, netikusiai valdoma tokių žmonių, kurie artėjant senatvei vis tvirčiau įsitikina, kad valstybė — tai jie. Karalius Viktoras Emanuelis II — menko proto, tingus, tuščiagarbis, klastingas, pagyrūnas ir labai prastas politikas. Liaudis kenčia, badauja, bet niekam tai nerūpi. Iš risordžimento pažadų, iš jo skelbtų didžių idėjų liko tik grynas politinis efektas — Pjemontas išplėtė savo teritoriją į visą Apeninų pusiasalį. Italija buvo prijungta prie Savojos monarchijos, kuri tvarkėsi pagal prancūzišką modelį, žodžiu, buvo veikiau absoliutinė nei šviesuoliška. „Tėvynės tėvas" karalius Viktoras laiške Austrijos imperatoriui skundžiasi, kad sunku valdyti vargšui konstituciniam monarchui, negalinčiam remtis karine jėga. Pjemonto inteligentija nelabai tikusi, nepasirengusi tvarkyti krašto reikalų. Galinga karinė kasta, kaip paprastai, laikosi konservatyvios, reakcinės politikos, ką tik sudarytas Italijos parlamentas jau ima pildytis, pasak Kavūro, „nariais, neturinčiais savo nuomonės, radikalais tik iš baimės, o širdies gilumoje konservatoriais".

Taigi Italijos vienybė pavirto valstybės kultu. Laisvę gavo galingieji (kylanti buržuazija, turtingi žemvaldžiai, pramonininkai), o ne silpnieji. Tačiau tai dar ne viskas: dėl Pjemonto įtakos visam pusiasaliui ima irti atskirose valstybėse nusistovėję klientiniai ryšiai, nuo amžių gyvuojančios ekonominės sąjungos ir nepotizmo bei favoritizmo tradicijos. Atsiranda tuštuma. Ja puola naudotis apsukrūs ir nedori žmonės. Jie stoja tarnauti „pjemontiečiams", tampa jų gynėjais, patikėtiniais, jų pasaulietine valdžia. Formuojasi nauji, tvirtesni klientiniai ryšiai, kuriasi nauji įtakos centrai, rinkėjai keičia valdytojus ir šei-

mininkus. Reikia sudaryti permainų regimybę, nes, anot Tomazio di Lampedūzos, faktiškai permainų nėra. Tiesa, pasirodo nauji vardai ir lozungai, bet iš esmės viskas lieka po senovei. Tarp kitko, Viktoras Emanuelis II ir Savojos dvaras turi rimtų priežasčių palaikyti šią savotišką restauraciją — Garibaldis ir Madzinis vis dar kelia jiems baimę, Italija pilna karštų galvų, norinčių federacijos ir respublikos, šalies pietuose siaučia banditų gaujos, ir todėl reikia laikyti tikrą armiją. Nesiliauja murmėję tie, kurie iš risordžimento tikėjosi kažko daugiau, nors jų šalininkai negausūs. Tarp kitko, mažumos įvykdyto perversmo iškelta Italijos vyriausybė neturi jokių tradicijų, ir autoritarinės valdžios idėja labai gaji, ypač Pjemonte, šioje, galima sakyti, Prancūzijos suprefektūroje.

Italų tautai atėjo sunkūs laikai — ekonomika katastrofiškai smunka, iš 25 milijonų gyventojų 78 procentai neraštingi, gyvenimo sąlygos kaime nežmoniškos, pietinėse provincijose baisus skurdas, valstiečiai negailestingai išnaudojami, darbininkai gauna skatikus, nors dirba 14 valandų per dieną; tiek Šiaurės, tiek Pietų Italijos miestų ir kaimų aikštėse rytais renkasi minios vaikų, kurie viliasi, jog kas nors pasiūlys padienį darbą. Geležinkelių maža, gydytojus ir ligonines galima suskaičiuoti ant pirštų. Miestuose, ypač šalies pietuose, varguomenės rajonuose dėl siaubingų antisanitarinių sąlygų dažnai kyla epidemijos.

Taigi problemos šalyje, kur gyvena ir kuria Džuzepė Verdis, nepaprastai sudėtingos ir politiniai veikėjai nesugeba jų išspręsti. Amžininkų kone dievinamas didysis kompozitorius tai supranta. Pasitaikius progai, jis griežtai ir negailestingai smerkia šalies vyriausybės vadovus. Žinoma, Verdžiui stinga politinės perspektyvos ir sunku suvokti tikrąsias šios padėties priežastis, įžvelgti tikruosius kaltininkus. Nors dažnai, kai savo ilgose, nekonkrečiose kalbose pabrėžia, kad dėl visko kaltas bjaurus italų charakteris, nuojauta jam kužda ką kita. Net išliejęs širdį, išsakęs visa kas jį slegia, jis nėra patenkintas. Kartais prisimena, koks buvo prieš dešimt ar penkiolika metų, kai dėl nieko nereikėjo gailėtis, kai dar gyveno viltimi, kad jo tėvynė bus suvienyta ir joje suklestės gėris ir santarvė.

O dabar? Dabar, kai persirito per penkiasdešimt, kai kasdien didėja grėsmingas varžovo Vagnerio šešėlis ir jaunimas ne tik juo nebeseka, bet ir pasišaipo, Verdis, šis valstietis, ima gintis, ilgėtis praeities, ir niekas, kas dedasi aplinkui, jam nepatinka.

Gal jis pavargo, gal jį kankina mintis, kad jo kūryba niekam nereikalinga: anksčiau jis rašė skatinamas ne tik nenumaldomo vidinio poreikio, bet ir noro ištrūkti iš Buseto, iš provincijos, pasiekti šlovę, turtų. Ir viena, ir kita pasiekta. Tai gal išseko jo įkvėpimas? Tačiau „Likimo galioje" jis stengėsi, atkakliai stengėsi išplėsti savo teminę gamą. Ši opera ne šiaip sau pasakojimas apie prieštaringus jausmus bei dramatiškus charakterius tėvynės laisvės fone. Tai neapsakomai subtilus, sudėtingas ir neįprastas kūrinys. Jo ištakų reikia ieškoti praeity, kai prieš šešerius metus buvo parašytas „Kaukių balius", kuris, beje, turėjo pasisekimą, nustebino ir apstulbino žiūrovus, nes jie tada išgirdo visai kitokį Verdį — be griaustinio, žaibų, be nevilties ašarų ir širdį draskančio skausmo. Toje operoje Verdis viską tarsi stebi iš šalies, kalba užuominomis, mėgaujasi melodijomis, bet ir truputį ironiškas. „Likimo galia" panaši į „Kaukių balių", apstu pompastikos, triukšmo, nauja sumaišyta su tuo, kas pasenę, manieringa. Tiesą sakant, jį patį ši opera suglumino, ir jis to neslėpė nei pokalbiuose su draugais, nei laiškuose. Aišku, atsinaujinti nelengva. Neįmanoma be didelių pastangų nei stiliaus praturtinti, nei naujų priemonių įvaldyti. Antra vertus, kas žino, ar to reikia.

Dabar Verdžiui kritinis laikotarpis. Be abejonės, penkiasdešimt metų — bjaurus amžius. Žmogus ima galvoti, priekabiai vertinti, ką padarė ir ką dabar daro, apskritai gali rankas nuleisti. Nebesugeba nei meluoti, nei dėtis, kad jam į nugarą vis dar pučia jaunystės vėjas. Taip gali būti, kai žmogui daugių daugiausia keturiasdešimt. Bet sulaukus penkių dešimčių verčiau nesiguosti. Tada, kas padaryta, tas padaryta. Taip atsitinka didumai žmonių. Ar tik ne dėl to Verdis nebenori arba stengiasi kuo rečiau sėstis prie fortepijono, atmeta vieną siužetą po kito ir dar labiau pasineria į žemės ūkį. Susimąsčiusi ir liūdna Džuzepina Streponi stebi, kaip jos Burtininkas, jos Lokys (taip ji vadi-

na vyrą, kai juodu lieka vieni) darosi vis niūresnis, tylesnis, ūmesnis, kaip vis labiau niaukiasi jo veidas. Nelengvas Pepinos gyvenimas šioje didelėje baltoje viloje vidury didelės tarsi apverstas dangus lygumos, šalia pikto, nervingo vyro, kuriam niekas negali įtikti: nei tarnai, nei libretistai, nei impresarijai, nei samdiniai, nei leidėjai, nei dainininkai, nei valstiečiai, nei žurnalistai, nei arklininkai, nei gyvulių pirkliai, nei dirigentai. Tik ir žino su visais bartis. Kažkas jam vis ne taip, ir gana. Tiesą sakant, Santa Agatoje jai niekad nepatiko, gyvena čia tik iš meilės vyrui. Vasarą, kai viskas žaliuoja, šviečia saulė — dar pusė bėdos. Bet rudenį — neduok dieve, koks liūdesys širdį gniaužia! Ji pripratusi prie Milano ir Paryžiaus salonų, mėgsta būti žmonėse, bendrauti su dailininkais, rašytojais.

O Burtininkas šiame užkampyje jaučiasi kuo puikiausiai. Rūkas, laukai, tuopos, kanalai, arimai, šieno kupetos, vynuogynai — su šiuo kraštovaizdžiu jis suaugęs nuo vaikystės, šioje lygumoje jis gimė. Seniai, labai seniai. Argi per statistinį surašymą į skiltį „profesija" jis neįrašė „žemdirbys"? Kas gali būti geriau už šitą tvirtovę, toli nuo apkalbų ir plepalų, nuo žmonių, su kuriais turi susitikinėti iš reikalo? Vis dėlto, kad padarytų žmonai malonumą, šalčiausius mėnesius Verdis praleidžia Genujoje. Ne Milane. Jo atmintis gera: jis negali atleisti Lombardijos sostinei už tas kančias, kurias patyrė jaunystėje, negali pamiršti, kaip buvo nušvilptas „Karalius vienai dienai".

Jo nuotaika veikiau slogi, kaip matyti iš kelių leidėjui parašyto laiško frazių: „Lyja, lyja ir lyja!!! Sudie, laukai, sudie, pasivaikščiojimai, sudie, skaisti saule, kuri vėl pasirodysi išblyškusi, ligota. (...) Taigi. Gal sėsti prie fortepijono? Kam? Dabar vadinamoji klasikinė muzika visiems kelia mirtiną nuobodulį. Beje, ir man, bent kai kurios vietos... Taip jau yra. Dabartinė epocha daug plepa, neriasi iš kailio, kraustosi iš galvos, bet duoda mažai, stengiasi sukurti naują muziką iš pudros ir numirėlio skeleto". Maestro užsimena apie jį įskaudinusią polemiką, Vagnerį, jaunus Italijos kompozitorius, kurie, regis, jo nebepripažįsta. Atrodo, Verdis muzika dabar nesidomi. Jis piktas, surūgęs. Jei kuria, tai tik šiaip sau, kad neatprastų. Iki kaklo pasinėręs į savo dvaro reikalus, davinėja prievaizdams

griežčiausius įsakymus, kuriems verčiau neprieštarauti: „Jeigu ūkyje tvarka, tai pakratus, mėšlą ir šiaudus jis gaminasi pats, užuot pirkęs kitur". Arba: „Savo nuožiūra nukirskite tuopas padarinei medienai. Kodėl paleidote mašiną? Juk liepiau jos neliesti, kol grįšiu!" Jis amžinai bamba, ieško priekabių: „Kumelaitę prie darbų reikia pratinti palengva, kad sustiprėtų nugara. Kai arklį iš jaunumės per dažnai įkinkai, nugara sustabarėja, pasidaro nelanksti... Noriu, kad mano arkliai ėstų Santa Agatos pievų šieną. Pasirūpinkite mėšlu — iš jo aš daug tikiuosi. Kartoju: parduokite šieno likutį. Kam laikyti, ko nereikia!"

Kumelaitės, tuopos, mėšlas, pakratai, arkliai, šienas — štai kas dabar domina „Traviatos", „Rigoleto", „Trubadūro" autorių. Jis galvoja tik apie tai. Ir viską daro pats: važinėja į turgų — į Pjačencą, Kremoną, Parmą; atkakliai derasi dėl kainos; uoliai kaip veterinaras apžiūrinėja perkamus arklius (nori išvesti naują veislę — „Verdis"); kartais net ima plūstis. Turguje jį visi pažįsta — tas pats platus juodas apsiaustas, ta pati juoda plačiakraštė skrybėlė, įdegęs veidas, žilstanti barzda, kietas žvilgsnis. Jis atsikelia penktą valandą ryto, išgeria didelį puoduką juodos kavos ir eina į arklides patikrinti, ar visur tvarka, ar švaru; tada, pavaikštinėjęs po sodą, patraukia į laukus — kaip ten darbai? Jis avi dideliais sunkiais batais, kartais ramsčiuojasi lazda. Su valstiečiais beveik nesikalba, nebent ką paliepia, nurodo. Aštuntą valandą grįžta į vilą, suvalgo lengvus pusryčius ir sėdasi prie fortepijono. Nors dabar nekuria jokios operos, vis tiek lavinasi — rašo fugas, kanonus, vokalinius kotrapunktus. Verdis dar nėra atsikratęs seno komplekso, kurį jam įvarė kritika,— esą jo technika silpna, jis nebaigęs rimtų studijų konservatorijoje. Todėl ir kimba į fugas, galynėjasi su sunkiausia technika, sudėtingiausiais pratimais, kad būtų pasirengęs, kad susikrautų kuo didesnį muzikos bagažą, kurio jam, tiesą sakant, nereikia.

Dieną, po labai kuklių pietų, per kuriuos išgeria ne daugiau kaip vieną stiklinę vyno, jis skaito laikraštį, dažniausiai nuosaikią ir lojalią *Perseveranza*. Paskui kartu su Pepina kuo atidžiausiai peržiūri korespondenciją. Siunčiamus laiškus pirma perrašo į dideles knygas. Juose jis

irgi dažnai pasakoja apie savo ūkiškus reikalus. Štai ištrauka iš laiško grafui Arivabenei: „Šienas neblogas, matyt, neblogas bus ir kviečių, ir pupų derlius. Reikia tikėtis, kad liucerna taip pat užderės". Vakare, jei nėra svečių, jie anksti eina gulti. O jei apsilanko koks svečias, sakysim, draugas, Verdis kviečia jį žaisti biliardo, kurį pats žaidžia gana meistriškai.

Šis ritmingas, monotoniškas gyvenimas Verdžiui patinka. Bet nepatinka jo žmonai, kuri, kaip minėjome, Santa Agatos negali pakęsti, ypač rudenį. „Kai bekraštes lygumas užkloja sniegas,— rašo ji grafienei Mafeji,— ir pliki medžiai graudžiai stirkso tarsi skeletai, aš negaliu pakelti akių ir žvilgtelėti į lauką: užtraukiu ant langų gėlėtas užuolaidas, ir mane apima begalinis liūdesys". Vargšė Džuzepina Streponi, jau vystanti gražuolė,— ne valstietė, niekad negyveno kaime, o šis žmogus, šis didis genijus, paniuręs ir nekalbus jos gyvenimo draugas, verčia ją didesnę metų dalį būti tarp arimų, vištų, javų.

Taip Verdis leidžia savo dienas. Surūgęs, nepatenkintas savimi, jis vis labiau tolsta nuo žmonių, kiauras dienas klaidžioja po laukus, lydimas mylimiausių šunų — Lulu ir Bleko, apžiūrinėja pasėlius, brangių veislių fazanų voljerus, povų jauniklius, kuriais labai didžiuojasi. Muzika gali palaukti. Jis ir taip nemaža nuveikė: perdirbo prancūzų scenai „Makbetą" — šį tą sutrumpino, pridūrė naujas partijas, patikrino beveik visą instrumentuotę. Ir liko gana patenkintas. O dabar visai nenusiteikęs, bent taip jam atrodo, rašyti naujos operos, kurią Paryžiaus impresarijus Eskiudjė prašė sukurti *Grand Opéra* teatrui. Dar anksčiau Verdis prisigalvojo įvairiausių kliūčių, bet nesakė nei „taip", nei „ne". Dabar, pirmaisiais 1866 metų mėnesiais, jis pradeda tikėti, kad, ko gero, gali vėl sėsti prie darbo. Jaučia dar turįs daug ką pasakyti. Tik bijo, kad nesikartotų, kad nesukurtų, kas jau visiems girdėta. Reikia naujo, įspūdingo siužeto, kuris jį skatintų, išjudintų vaizduotę.

Kaip ir anksčiau, sena jo svajonė — „Karalius Lyras". Iš visų Šekspyro dramų ši labiausiai jį jaudina. Tik kažin, ar apie tėvo meilę galės pasakyti daugiau, negu pasakė „Rigolete". Antra vertus, senatvės ir valdžios dramos jam ne-

bepakanka operos siužetui išvystyti. Be to, tiesą sakant, nepasiekiamos Šekspyro genijaus viršūnės, „Karaliuje Lyre" vis dar jį gąsdina. Reikėtų paieškoti kito siužeto. Vadinasi, vėl kurti operas? Vėl gadinti natų popierių? Žemės ūkį mesti? Pamažu jis nusiramina, ir šioje miglotoje lygumoje jam kartais kyla džiugi mintis grįžti prie muzikos. Taip taip, jis dar sykį pabandys, dvidešimtąjį sykį. Mejerberis ir Vagneris, ypač Vagneris, Italijoje randa vis daugiau karštų šalininkų. Puiku, vadinasi, atėjo laikas vėl imtis savo tikrojo darbo, kuriam jis yra gimęs,— kurti muziką.

Antras skyrius

PARYŽIUS

Italija — neturtinga šalis. Dauguma jos gyventojų — skurdžių ir neraštingų — moka tik dirbti ir sprandą lenkti. Italai neturi bendros kultūros, kalbos, bendrų papročių, tradicijų. Tiek pietų, tiek vidurio, tiek šiaurės provincijose bendra tik vargas, badas, drugys, didelis vaikų mirtingumas. Tokia padėtis buvo Italijoje, kai ji susivienijo. Pagrindinis šalies nacionalinių pajamų šaltinis yra žemės ūkis: aštuoni milijonai valstiečių, trys — pramonės darbuotojų ir amatininkų. Tačiau, kad ir pašlijusi ekonomika, Italija elgiasi taip, lyg būtų labai turtinga. Pavyzdžiui, leidžia didžiulius pinigus armijai išlaikyti.

Nors Italijoje nėra tradicijų, Savojos dvaro ponija riečia nosį nepalyginti aukščiau už pačius Austrijos imperatoriaus rūmų didžiūnus. 1859 metų karas buvo laimėtas Napoleono III Prancūzijos dėka, bet nusenę, nieko apie politiką nenutuokiantys generolai vaizduojasi turį galingą armiją. Visų šauniausias karvedys — karalius Viktoras Emanuelis. Bent pats taip mano. Kas tiesa, tai tiesa — jis ūmus, karštas, ir drąsos jam nestinga, bet tuo ir baigiasi jo strateginiai gabumai.

Ministrų tarybos pirmininkas Lamarmoras gavo karaliaus įsakymą ruoštis 1864—1866 metų karui su Austrija.

O kol kas Viktoras Emanuelis veda su Viena derybas: jis nori prijungti prie Italijos Veneciją mainais už karinę sąjungą prieš Prūsiją ar bent už neutralitetą. Šalis turi spręsti daugybę socialinių ir ekonominių problemų: popiežiaus svečiai Burbonai kursto sukilimą; šiaurės bersaljerai negali išnovyti Kalabrijos bei Kampanijos banditų; trūksta mokyklų, ligoninių, kelių, miestuose beveik nėra kanalizacijos; pramonė silpna, neplaninga. Vis dėlto Italija laiko save stipria valstybe, lygiuojasi į Prancūziją, Angliją, Austriją. Viktoras Emanuelis II nežino, kokiu keliu geriau pasukti, ir ši slidi jo politika trunka nuo 1865 metų spalio iki 1866-ųjų vasario. Paskui įvykiai netikėtai keičiasi: Bismarkas siūlo Italijos karaliui bendromis jėgomis pulti Austriją, o Napoleonas III duoda suprasti, kad jam dėl to nei šilta, nei šalta. 1866 metų balandžio mėnesį Lamarmoras pasirašo su Austrija agresyvų paktą. Tiek Viktoras Emanuelis, tiek jo ministrų tarybos pirmininkas veikia be parlamento sutikimo. Dar daugiau: jie iš pradžių neatsiklausia net kitų kabineto narių nuomonės. Ši naujiena sužinoma negreitai. Visas kabinetas ją sutinka su entuziazmu. Savojos rūmų aplinkoje be menkiausios priežasties bręsta įsitikinimas, jog Italija nenugalima. Vieni teigia, kad Italijos kariuomenė neturinti Europoje sau lygių, kiti paisto, kad Italijos laivynas galįs sutrinti į dulkes Austrijos armadą. Taip tvirtina pats Nimas Biksijas, kuris, nugalėjus Abiejų Sicilijų karalystę, buvo paskirtas vyriausiuoju ginkluotųjų pajėgų vadu. Pasak jo, Italijoje yra „trys generolai, kurių Europa gali pavydėti". Išskyrus Garibaldį, taip ir nepaaiškės, kas du kiti. Tokios nuotaikos šalyje su merdinčia ekonomika, kur beveik visko trūksta, kur ginkluotosios pajėgos suryja 30 procentų visų išlaidų ir 150 procentų viršija mokesčių įplaukas. Karo nori tik valdančiosios klasės ir politikierių viršūnė, o ne italų liaudis; tad nenuostabu, kad vienoje srityje iš 700 tūkstančių gyventojų savanoriais užsirašė viso labo 230 vyrų.

Pajutęs pirmuosius karo ženklus, Verdis supranta, kad ateina karštymetis, ir ima baimintis. Dabar jis pasikeitęs, ir 1848 metų idealai jam svetimi. Antra vertus, jis ne karys. Niekad nebuvo karys. Verdis myli Italiją, nori, kad ji būtų laisva ir suvienyta, bet negeidžia imti į

rankas šautuvo ir su daina žygiuoti į mūšį. Dar 1859-aisiais, sužinojęs, kad Džuzepė Montanelis paliko Paryžių, kur slapstėsi nuo austrų policijos, ir įstojo į Savojos armiją, Verdis rašo Klarinai Mafeji: „Man belieka juo žavėtis ir jam pavydėti! O, kad būčiau sveikesnis, irgi eičiau su juo! Sakau tai vien jums ir kaip paslaptį: jei pasakyčiau kitiems, mane apšauktų tuščiu pagyrūnu. Bet ką aš galiu padaryti, jei nė trejeto mylių nepajėgiu nužygiuoti, jei nuo saulės beregint įskausta galva, o nuo drėgmės ir vėjo taip ima perštėti gerklę, kad turiu gultis į lovą keliskart per savaitę? Deja, silpnas mano organizmas! Niekam tikęs!" Gerklę jam dažnai skauda, bet ne taip labai, kaip jis skundžiasi,— šiaip Džuzepės Verdžio sveikata kaip arklio. Tik jis ne kareivis ir neturi juo būti. Sunku patikėti, kad Verdis taip trokštų karo didvyrio laurų — tai nesiderina su jo valstietiška prigimtimi. Laimė, jam skirta eiti visai kitu keliu.

1866-aisiais, kaip ir prieš septynerius metus, jis vėl ima būgštauti, kad karas nenusiaubtų jo žemių. Be to, galų gale pasirašo sutartį su Paryžiaus *Grand Opéra*, įsipareigodamas teatrui sukurti operą pagal vienos Šilerio tragedijos siužetą. Šia proga jis su Džuzepina atvyksta į Prancūzijos sostinę. „Paryžių išmaišiau skersai ir išilgai,— rašo jis grafienei Mafeji.— Man labiausiai patiko naujasis rajonas. Tikrai puikus. Kiek bulvarų, prospektų, sodų! Tik gaila, kad retai šviečia saulė. Operoje buvau keturis kartus!!! Apsilankiau ir muzikiniuose teatruose, bet visur nuobodžiavau". Tarp kitko, kompozitorius klausėsi Mejerberio „Afrikietės", tačiau ji nepadarė didelio įspūdžio. Viename koncerte Verdis išgirdo Vagnerio „Tanhoizerio" uvertiūrą. Jo nuosprendis griežtas ir trumpas: „Jis beprotis!!!" Paryžiuje Verdžiai užtrunka neilgai — kvėpteli šviežio oro, susipažįsta su muzikos naujienomis, apsirūpina argumentais diskusijoms. Maestro skuba į Santa Agatą — reikia pradėti „Don Karlą".

Atmosfera šalyje vis labiau kaista, karas beldžiasi į duris. Štai kaip Verdis komentuoja padėtį: „Galiu tvirtinti, kad kunigai elgiasi gana padoriai. Nedrįsta rodytis priešiški. Tačiau esu tikras, jog, vokiečiui kyštelėjus nosies galiuką, išeitų jo pasitikti su monstrancija, smilkykle ir

šv. sakramentu!!! Nemanau, kad jau reikėtų imtis kokių nors priemonių. Netektų tiek baimintis, jei būtų geras sindikas[1], bet aš nežinau, kas per žmogus mūsų sindikas. Jei kils karas, mano vila bus kaip ant delno; reikės nešti kudašių, nes manau, kad man klius ne tiek nuo vokiečių, kiek nuo kunigų... Dirbu, liko dar daug padaryti, bet esu truputį išsiblaškęs. Tačiau reikia galvoti ir apie pabaigą". Kitame laiške, Titui Rikordžiui, rašo: „Didelė kariuomenės koncentracija prie Po upės kelia mintį, kad ramybė — vienintelis dalykas, kuriuo ši dykuma gali pasigirti,— ko gero, netrukus bus sudrumsta. Jei turėčiau laiko, tai man būtų nesvarbu, tačiau dabar, kai esu pasirašęs sutartį, niekur negaliu vykti per tas prakeiktas natas. Bet jeigu čia pasidarys karšta ir negalėsiu dirbti, nebus sunku išnešti kudašių. Mudu su Pepina dėkojame už pasiūlymą, bet jeigu važiuosiu iš Santa Agatos, tai tik į Paryžių, kur gyvensiu tol, kol bus pastatytas „Don Karlas".

Vis dėlto Verdis abejoja ir nesiryžta. Jis nebegali būti revoliucionierius kaip 1848 metais (tai buvo nepakartojami laikai), tačiau jam atrodo nedora palikti Italiją dabar, kai jai gresia karas: tai būtų panašu į bėgimą. (Bet viename laiške jis prisipažįsta: „Žinoma, kariauti aš jau per senas ir per silpnas, patarimus duoti irgi ne mano galvai, žodžiu, esu niekam tikęs".) Be to, „Don Karlas" jį kaitina labiau, nei tikėjosi,— opera bręsta jo viduje diena po dienos,— ir domina ne tiek pagrindinis herojus Don Karlas, kiek jo tėvas — Pilypas II. Tačiau Verdis negali atsidėti kūrybai, kaip norėtų: jį pernelyg jaudina šalies likimas, neaišku, ar karas bus, ar ne,— tokioj padėty dar nebuvo atsidūręs; jis sutrikęs, jam neramu.

Pagaliau neiškentęs Verdis nusprendžia palikti Santa Agatą ir apsigyventi Genujoje. Jis mano, kad čia bus lengviau dirbti. Po lygumoje, kur knibžda kareiviai, Verdis jaučiasi kaip pirmosiose linijose. Vienu tarpu jam net dingteli atsisakyti sutarties ar bent prašyti, kad būtų atidėtas jos terminas. Jis rašo Eskiudjė: „... Prašau jus nueiti pas poną Perjė ir perduoti, kad aš norėčiau pasilikti Italijoje ilgiau nei nurodyta sutartyje. Tarp kitko, jei dabar

---

[1] Sindikas — Italijos miesto galva.

atvažiuočiau į Paryžių, manau, operos vis tiek neparašyčiau... Žodžiu, ši opera kuriama tarp gaisrų, ugnies ir tokių sukrėtimų, kad ji bus arba geresnė už kitas, arba klaiki... Pasikliauju jumis, tikiu, kad neblogai atliksite savo misiją".

Tiesą sakant, neliepsnoja nei ugnis, nei gaisrai. 1866 metų Italijos karas gana keistas. Mūšių beveik nėra, tik daug painiavos ir tuščių ginčų. Nėra ir idėjos. Italija paskelbė Austrijai karą, bet jos 300 tūkstančių žmonių armija nesiryžta nei pulti, nei trauktis. Erchercogo Alberto vadovaujama austrų kariuomenė mažesnė ir prasčiau ginkluota. Italų armijai vadovauja Viktoras Emanuelis II, generolai Lamarmora ir Čaldinis, kurie nežino, ką daryti.

Buvo nutarta, kad Lamarmora smogs Lombardijos—Venecijos centro kryptimi, Čaldinis, forsavęs Po upę žemiau Feraros, užims Poleziną ir žygiuos į Veneciją, o admirolas Persanas, išplaukęs iš Ankonos uosto ir sutriuškinęs Austrijos laivyną, užims Istrijos pakrantę. Bėda, kad šiame plane nėra jokio ryšio. Karalius — vyriausiasis kariuomenės vadas, ministrų tarybos pirmininkas Lamarmora — vyriausiojo štabo viršininkas, Čaldinis elgiasi savo nuožiūra, o admirolas Persanas, buvęs generolas, nusenęs, silpnas ir apie jūrą nieko nenutuokia. Sklinda gandai, jog kartą, įsigeidęs pats išvesti iš Genujos uosto kreiserį, užplukdė jį ant seklumos.

Per šį karą įvyksta viso labo du mūšiai: sausumos — prie Kustocos ir jūrų — prie Liso. Abu pralaimėti. Prie Kustocos italai pasipusto padus, nors žuvusių ir sužeistų turi mažiau nei priešas (italų žuvo 717 ir buvo sužeista 2564, austrų žuvo 1170 ir buvo sužeista 3983). Rezervai taip ir lieka nepanaudoti. Žinoma, generolai su pliumažais bei elegantiški vyriausiųjų štabų karininkai zuja kaip įgelti, bet neišmano, ką daryti. Generolas Čaldinis irgi suka galvą, ar forsuoti upę, kaip buvo nutarta, ar stovėti vietoje, kad būtų lengviau pasitraukti į saugesnes pozicijas. Iš Kustocos jį pasiekia prieštaringos žinios. Esą Lamarmoros armiją ištikusi katastrofa, iš jos nieko nebelikę. Gavęs tikslesnių, ne tokių tragiškų duomenų, generolas įsako trauktis. Nuo 1866 metų birželio 25 dienos iki liepos vidurio neįvyksta jokių mūšių, nebent iš tolo susišaudo

patruliai. Paskui admirolas Persanas gauna įsakymą nedelsiant pulti austrų laivyną. Nepasitikįs savimi, neryžtingas admirolas gerai nepažįsta jūros pakrančių nei dugno, todėl neskuba, dedasi nieko nežinąs. Tačiau galų gale, liepos 20-ąją, svilinant saulei, pakelia inkarus ir, aišku, kautynes pralaimi. Viso pasaulio laikraščiai tik ir rašo apie šiuos įvykius. Vos susikūrusi Italijos valstybė skaudžiai pasimoko ir negreit atsikvoši. Prūsija vis tiek Austriją nugali, bet Italija gauna Veneciją tik įmantrių diplomatinių triukų keliu — Viena perleidžia ją Prancūzijai, o ši maloningai padovanoja Italijai.

Kaip visus italus, taip ir Verdį ta žinia labai suerzina. Jis rašo Eskiudjė: „Nuo vakardienos esu Genujoje. Vos tik atvykęs, nusiperku laikraštį ir savo akimis netikiu. Austrija perleidžia Veneciją Prancūzijos imperatoriui!!! Argi tai įmanoma? Ką imperatorius su ja veiks? Pasiliks sau? Atiduos mums? Bet mes negalime jos priimti, ir, tikiuosi, mūsų ministrai nesutiks. Prancūzija mums nieko neskolinga, ir mes iš jos nieko nenorime. Jūs jautrūs garbės dalykuose; todėl, manau, kad ir kitų žmonių šį jausmą suprasit ir gerbsit. Ne, imperatorius negali, jokiu būdu neprivalo priimti Venecijos". Nereikia nė sakyti, kad taip nusiteikęs Verdis netrokšta nei vykti į Paryžių ir ten baigti „Don Karlo", nei muzikuoti. Kaip italas, nusivylęs risordžimentu, jaučiasi beveik apmulkintas. Argi dėl to buvo kovota 1848-aisiais ir vėliau? Argi dėl to tiek kančių patyrė geriausieji Italijos sūnūs? Laiške vienam politiniam veikėjui Verdis apie tai kalba su dideliu kartėliu: „Kokie mes vargšai! Padėtis tokia liūdna, kad nė jėgų neturiu keikti šitą šutvę pasipūtusių kvailių, plepių ir pagyrūnų, atvedusių mus į pražūtį. (...) O kas bus toliau?

Kada kairieji paklaus: nuosaikieji sinjorai, ką davėte per šešerius valdymo metus? Neorganizuotą armiją be vadų, laivyną, kurio nėra, pašlijusią ekonomiką!"

Jeigu tai būtų šalis, kur valstybės galvoms reikėtų atsakyti už savo darbus, Verdžio klausimas nebūtų vien retoriškas. Bet tada, kaip ir šiandien, Italija buvo keista tauta: bausdavo tik žemesnio rango veikėjus, vykdančius įsakymus iš aukščiau, arba visai nekaltus žmones. Pavyzdžiui, admirolas Persanas buvo teisiamas ir pašalintas iš

laivyno vado pareigų. Tačiau niekam nešovė į galvą bent akies kampučiu žvilgtelėti, kas dedasi Savojos rūmuose ir aplink juos, niekas nesvarstė, kokia kaltė slegia plačius pečius „tėvynės tėvo", Viktoro Emanuelio II, dievo ir tautos valia tapusio Italijos karaliumi. Niekam nerūpi tikrosios Kustocos ir Liso pralaimėjimų priežastys, kariuomenės parengimo sąlygos, garbingas jos vadų amžius ir jų kariniai sugebėjimai. Priešingai, ant šio istorijos puslapio buvo užtraukta gilios tylos uždanga, buvo stengiamasi, kad viskas liktų kaip seniau, kad vėl viskas būtų daroma „bet kaip", aplaidžiai, nerūpestingai, pasikliaujant laiminga žvaigžde. Anot Spaventos, Italijos politinis gyvenimas, ir šiaip žemo lygio, kasdien vis labiau smuko.

Verdis nebetiki vyriausybe, kuri sugeba tik kiaulystes krėsti. „Čia visi nepatenkinti,— rašo jis,— visi murma. Oi, nepavydėtina mūsų ateitis!" Vis labiau nenori važiuoti į Paryžių, galvoja tik apie „Don Karlą", jaučia galįs pasakyti kažką nauja, mat tik dabar savy aptiko dar vieną muzikinę ir psichologinę gyslą, kurią nekantrauja eksploatuoti. Dingsčių atidėti išvykimą nestinga: sveikata, nuotaika, politika, šalies padėtis, metų laikas, kelionės sunkumai. Bet galop jis pasiduoda, susikrauna lagaminus ir su Pepina išdarda į Prancūzijos sostinę. Paryžiuje Verdis liaujasi kalbėjęs apie karą, apie niekam tikusią vyriausybę, jos krečiamas kiaulystes ir kitas vargšės naujosios Italijos bėdas. Jam dabar rūpi tik viena — kad būtų tvarka Santa Agatoje, kad būtų klausoma jo nurodymų.

Ne tik valstiečiai, bet ir Verdis žino priežodį apie šeimininko akį ir tunkantį arklį. Todėl jis siunčia prievaizdams vieną po kito įsakmius laiškus: „Ką veikia mano žmonės? Ką veikia mūrininkai? Kur išvyko Karlas? Kur Etorinas? Greičiau atrašykite. Sudie". Reikia sudaryti įspūdį, jog jis — Santa Agatoje, vaikšto po laukus, vynuogynus, arklides ir žiūri, kad tinginiai dirbtų, užuot dinderį mušę. Štai dar vienas laiškas: „Nemalonu girdėti, kad vandens latakai kiauri. Kas per prižiūrėtojų aplaidumas! Pamiršote impregnuoti vidų pokostu... Iš tiesų geriau latakus įrengti dabar, užuot laukus žiemos... Skardą imkite storą... Latakų profilį palikite tokį, koks yra. Vidų ištepkite abiem rankomis pokostu, bitumu ir laivų derva. Išo-

rę — paprastu aliejum ir apibarstykite smėliu, kad paskui būtų galima nudažyti tokia spalva kaip sienų". Daryti tą, daryti taip, visi tinginiai, apsileidėliai! Tonas sausas, griežtas, kategoriškas. Verdis — šeimininkas, jei ką daro, tik gerai. Kaip jam pavyksta tuo pat metu galvoti apie operą ir jos pastatymą, duoti tokius tikslius nurodymus savo valstiečiams ir priekabiai sekti visus jų darbus? To neįmanoma suprasti. Bet taip yra. Abi Verdžio prigimtys — muzikos genijaus ir valstiečio — puikiai sutaria.

Paryžiuje Verdis jaučiasi nei gerai, nei blogai. Jam labai nepatinka prancūzų pasipūtimas („vaizduojasi, kad pasaulyje nėra už juos geresnių, ir atitinkamai elgiasi"); jis negali pakęsti jų ironijos, kai, kalbėdami apie 1866 metų karą, šaiposi, girdi, italai, nors pralaimėjo, vis tiek nugalėjo. Pagaliau, lyg to būtų negana, delsiama statyti „Don Karlą", nes dailininkai ir choreografai tik ir žiūri savo trigrašį pridėti — tai jiems kažkas nepatinka, tai kažko trūksta, čia reikią naujo šokio, ten — naujos choreografijos, o kitur — įspūdingesnės masinės scenos. Laiške Arivabenei Verdis skundžiasi: „Aš iki ausų pasinėręs į „Don Karlo" repeticijas. Darbas juda, bet, kaip visada „Operoje", vėžlio žingsniais". Jis siunta, gadina sau kraują, riejasi su visais — su impresarijais, dainininkais, dirigentu ir muzikantais, libretistais, choristais,— tačiau nieko negali pakeisti. Jam niekad nepatiko, kaip prancūzai dirba, o dabar nepatinka dar labiau. Be to, ir reikalauja iš jų daugiau, nes jaučia, kad „Don Karlas" sukurtas ne pagal senąsias schemas, kad jis „kitoks", nepanašus net į paskutinę jo operą „Likimo galia".

Pepinai irgi Paryžiuje įgriso. Ji pavargo nuo šio chaotiško miesto, pavargo nuo savo Burtininko, kuris grįžta iš teatro už debesį juodesnis, piktas kaip šuo; jai nusibodo per dienų dienas klausytis jo niurzgimo, kalbų apie dainininkus, repeticijas. „Dieve mano,— skundžiasi ji laiške draugei,— už kokias nuodėmes kompozitorius turi statyti operą šiame bjauriame teatre..." Suprantama, ji turi omeny *Grand Opéra*. Protinga, išsilavinusi, jautri, subtili, gebanti spręsti apie žmogų iš pirmo žvilgsnio, praktiška, Džuzepina Streponi, kai tik susiejo savo gyvenimą su Verdžiu, tapo klusnia jo tarnaite. Jis šeimininkas, diktatorius —

kaip sako, taip turi būti. Jai belieka laikytis šešėlyje. Pepina tyli, romi, nuolanki. Pamačiusi, kad vyro pyktis liejasi per kraštus, puola jo raminti. Duoda jam patarimų, bet lyg tarp kitko. Ji moka prisitaikyti, diplomatiška, visada stengiasi užglaistyti konfliktus. Išmokė Verdį taisyklingai kalbėti itališkai, prancūziškai ir, kiek įmanoma, gražiai elgtis visuomenėje.

Verdis dažnai kiauras dienas neištaria nė žodžio, nei iš šio, nei iš to supyksta, nepakenčia, kad jam kas prieštarautų. Pastaraisiais metais, kai Burtininkas nervinosi dėl karo, dėl ūkio darbų, dėl padėties Italijoje, kol jis apsisprendė rašyti naują operą ir kol ją rašė, Pepinai buvo juodos dienos. Tačiau ji neprarado kantrybės, stengėsi kuo daugiau šypsotis, praskaidrinti atmosferą. Laikėsi šauniai, suprato, nemurmėjo. Bet dabar, Paryžiuje, jai taip įgriso tos prakeiktos repeticijos, kad ilgiau čia būti nebegali. Nori grįžti į Genują, apstatyti neseniai pirktą namą, džiaugtis mėlyna jūra, skaisčiu dangumi, pailsėti po neramių, audringų metų. Ir Verdžiai nutaria važinėti tai į Genują, tai į Santa Agatą. Vis dėlto ilgiausiai jie užtrunka kaime. Per šias keliones Verdis rašo, taiso, šlifuoja „Don Karlą". Opera išeina niūri, tamsių spalvų — daug scenų vyksta naktį, mėnesienoje; herojus Don Karlas — asmenybė neaiški, sudėtinga, silpnavalė. Šį kartą opera — ne veržlus, vandeningas muzikinis srautas, o veikiau upė, srauni, putota, bet dažniau lėta, pilna verpetų. Prabėga vasara, pasikeičia spalvos, medžių lapai parausta, per dangaus skliautą nusidriekia šaltų debesų sruogos. Nykius, rudeniškus laukus apgaubia tyla, dienos ima trumpėti, arklidėse ketvirtą valandą degama šviesa. Paskui, su pirmuoju žiemos sniegu, ateina laikas palikti Santa Agatą ir keliauti į Paryžių.

Paryžiuje sausio vidury Verdis gauna žinią, kad mirė tėvas. Vargšas senis tiesiog apstulbo, pamatęs, kokią karjerą padarė jo sūnus. Nemokėjo jam įtikti, nesuprato jo. Jų niekad nesiejo dvasinis artumas. Turbūt nė nemylėjo vienas kito. Bet kiekvienas sūnus, mirus tėvui, staiga pasijunta senesnis ir vienišesnis. Verdis nuliūsta. Štai ką rašo Streponi: „Sulaukęs aštuoniasdešimties, beveik ketverius metus sirgęs, Verdžio tėvas baigė savo žemiškus

vargus ir šio mėnesio 14 dieną atidavė dievui sielą! Nors reikėjo manyti, kad toks senas ir ligotas žmogus ilgai netvers, viskas taip netikėta, kad skausmas širdį gniaužia. Verdis neranda vietos iš liūdesio. Man irgi tėvuko gaila, gal net labiau nei vyrui, nors gyvenau su juo neilgai ir mūsų pažiūros skyrėsi. Vargšas senukas! Tegu dievas būna jam gailestingas ir laimina amžinybėje kartu su mumis". Beje, gedulas Verdžiui nekliudo baigti operos nustatytu laiku. „Don Karlas" pareikalavo iš jo daug dvasinių jėgų, atkaklumo ir kantrybės; šią operą jis rašė ilgiau nei kitas, labai kruopščiai orkestravo, prikūrė gausių niuansų, nepagailėjo pastabų, nurodymų, patarimų.

1867 metų kovo 11 dienos vakarą „Don Karlas" išvysta rampos šviesą. Į teatrą atvyksta imperatorius Napoleonas III su visu dvaru. Salė ploja daugiau iš pagarbos autoriui, ir atmosfera po spektaklio šaltoka. Verdis tuo nesistebi, lyg būtų žinojęs iš anksto, kad „Don Karlas" nesujaudins žiūrovų kaip „Rigoletas" ir „Trubadūras". Net kyla nedidelis skandalas, apie kurį rytojaus dieną rašo visi laikraščiai. Jo kaltininkė — imperatorienė Eugenija, mat jai nepatiko kai kurių scenų antiklerikalinės intonacijos. Kai ketvirtame veiksme per Pilypo II ir Didžiojo inkvizitoriaus duetą karalius sušunka: „Nutilk, kunige!", Eugenijos de Monticho nervai nebeišlaiko, ir ji su savo freilinomis pasipiktinusi išeina iš ložės. Fanatiška katalikė, nelabai protinga, liaupsinanti tik Vagnerį, apgaudinėjama vyro, Eugenija niekad nemėgo Verdžio muzikos, kuri, anot jos, esanti pernelyg smarki ir jausminga. Kitą dieną, pasakodama vakarykščius įspūdžius dvaro damoms, Eugenija išsitarė, kad muzika jai pasirodžiusi labai banali, arijos nevertos dėmesio ir ji baisiai nuobodžiavusi.

Oficialūs kritikai taip pat gana santūrūs. Suprantama, Verdžio atvirai pulti nesiryžta. Tačiau dauguma kaltina maestro, kad jis stengęsis mėgdžioti Mejerberį, kiti tvirtina, jog sekęs Vagneriu, treti jo muziką laiko monotoniška. Tai rodo, kad nė vienas iš jų operos nesuprato. Išimtį sudaro tik Teofilio Gotjė straipsnis laikraštyje *Moniteur*: „Per premjerą „Don Karlo" muzika publiką stebino, užuot teikusi malonumą. Genialiojo kompozito-

riaus kūrybos pagrindas — valdinga jėga ir begalinis paprastumas, išgarsinęs maestro visame pasaulyje, bet čia jį papildo neregėta gausybė harmoninių priemonių, puikiai parinkti balsai, naujos melodinės formos". Pasakyta labai teisingai ir laiku. Tai liudija, kad neoficialūs kritikai apie muziką nutuokia daugiau už diplomuotus. Reikia pridurti, jog „Don Karlas" *Grand Opéra* scenoje buvo pastatytas itin blogai — artistai dainavo monotoniškai, blankiai, orkestrui stigo darnos ir susikaupimo. Verdis, kuris niekad nebuvo geros nuomonės nei apie šį Paryžiaus teatrą, nei apie jo lankytojus, tiesiog pasiunta: visus plūsta, koneveikia, kaltina, vadina kvailiais ir neišmanėliais. Savo operos reikšmingumu Verdis neabejoja. Štai ką jis rašo draugui: „Vakar vakare ėjo „Don Karlas". Jokio pasisekimo!!! Nežinau, kaip bus toliau, bet nė kiek nenustebčiau, jei publika pakeistų nuomonę". Paskui susikrauna lagaminus ir grįžta į Italiją. Santa Agatoje jo laukia neatidėliotini darbai — reikia apipjaustyti parko medžius, pasirūpinti gėlėmis, apkarpyti gyvatvores, iškasti šulinį vandeniui laistyti ir griovius, tverti tvoras. Labiausiai jam rūpi šulinys, mat rentinys turi būti išmūrytas itin kruopščiai, ir nori pats prižiūrėti darbus. Pusiau rimtai, pusiau juokais jis rašo Arivabenei: „Tai sinjoro maestro silpnybė. Jeigu jam pasakysi, kad „Don Karlas" niekam tikęs, jis dėl to nesikrims, bet jeigu suabejosi jo, kaip šeimininko, gabumais, gali smarkiai įsižeisti..."

Tuo metu opera pastatoma Londone. Pasisekimas didžiulis. Kritika irgi nešykšti pagyrimų. Autorius, be abejo, nepraleidžia progos pasidalyti įspūdžiais su Eskiudjė: „Londone opera susilaukė sėkmės, ar ne? Jei taip, ką pasakys *Grand Opéra* direkcija, sužinojusi, kad partitūrą anglai išmoko per keturiasdešimt dienų, o prancūzai plūkėsi keturis mėnesius?!. Paryžiuje tai gali atrodyti keista, bet aš įsivaizduoju, kokį įspūdį gali padaryti tercetas, atliekamas dainininkų, gerai jaučiančių ritmą. O ritmas *Grand Opéra* dainininkams — tuščia vieta! Ritmas ir entuziazmas (...). Bet jūs, ponai prancūzai, irgi geri! Su tuo savo *bon goût*[2], *comme il faut*[3], ir t.t., tik artistus

[2] Geru skoniu. (*Pranc.*)
[3] Kaip reikiant. (*Pranc.*)

varžote. Duokit menininkams visišką laisvę ir būkit pakantūs jų kūrybos trūkumams. Jei išgąsdinsite genialų žmogų niekinga ir pedantiška kritika, jis nebegalės kurti natūraliai ir laisvai".

Ką reiškia Verdžiui ši opera, ką jis norėjo pasiekti kai kuriais muzikiniais efektais, matyti iš dar neskelbtų jo laiškų dirigentui Macukatui, rengusiam „Don Karlo" premjerą. Pavyzdžiui: „Kai tik klarnetai perima dueto motyvą, norėčiau, kad garsas būtų *pianissimo*, aksominis, net v i d i n i s, ramus, lygus, be akcentų. Suprantate, ką noriu pasakyti?" Žodžiu, Verdis stengiasi čia sukurti atmosferą b e g y v y b ė s, pageidauja, kad artistai nebaigtas natas išdainuotų „b e b a l s o". Bet jam to maža, ir jis tuoj patikslina: „... po to pasigirdęs d a n g a u s b a l s a s turi sklisti tarsi iš didelių aukštybių, labai iš tolo, kad publika iškart suprastų, jog čia nežemiški dalykai. Žinoma, visi, esantys scenoje, turi elgtis taip, lyg b a l s o negirdėtų, turi žiūrėti tik į a u t o d a f ė".

Po kelių dienų kitame laiške Verdis grįžta prie šio pokalbio. Jis puikiai supranta, kad „Don Karlą" reikia atlikti tik labai gerai, kreipiant dėmesį į visus niuansus. Tai opera, sukurta iš atskirų detalių; surinktos į vieną daiktą, jos sudaro mozaikinį, neryškų paveikslą. „Pavyzdžiui,— aiškina maestro,— jei pasakyčiau, kad moterų choras *H-dur* antrame veiksme turi skambėti lengvai, vos girdimai, jūs galėtumėte atkirsti: „Sinjore maestro, čia per daug instrumentų". Teisybė, bet groti instrumentais nesunku, ir, bent sykį perskaitę natas, muzikantai gali epizodui suteikti norimą koloritą. Reikia, kad orkestrantai nebijotų natų ir netingėtų dažniau repetuoti, kad mokėtų natas atmintinai; tada visą dėmesį galėtų sutelkti į išraišką ir koloritą". Laiške yra ir daugiau labai įdomių pastabų, kurios stulbina savo naujoviškumu. „Tai, ką pasakiau apie chorą, tinka ir dialogui, einančiam po dainos apie vualį". Verdis nori, kad šioje vietoje pirmieji smuikai „išdrįstų truputį *s'effacer*[4], kad kiti smuikai galėtų tyliai tyliai antrinti". Vienu žodžiu — groti tyliai, ieškoti efektų, dainuoti taip, kad nesigirdėtų, kad garsai sklistų lyg iš tolo,

[4] Pritilti. (*Pranc.*)

nebaigti frazių. Visa tai reiškia, kad verdiškas gyvumas čia žabojamas, kad čia gausu niuansų, psichologinių užuominų, netikrumo, abejonių. „Kai klarnetas antrą kartą užgroja valsą, tegu visi styginiai skamba *ppp*... ir sudaro tylų, tolimą foną. Čia irgi būtų galima papriekaištauti, kad per daug instrumentų,— ne, meistriškai valdant stryką, nė tūkstantis styginių niekad nenustelbs klarneto". Kitur: „Kuo išraiškingiau, bet labai ramiai, jokių ryškių akcentų". Ir vėl, gal šimtąjį kartą, įkyriai primena netingėti, repetuoti. Nori, kad „viskas būtų subtilu... kad *piano* būtų tikrai tylus ir tempas gyvas, bet ne konvulsiškas ir smarkus, išskyrus tuos atvejus, kai to reikia veiksmui. Subtilumo stoka ir smarkumas — didžiosios mūsų orkestrų nuodėmės, nes vargšų muzikantų rankos visada nuvargusios ir jie per mažai repetuoja, kad sugebėtų gerai atlikti subtilius dalykus, susidedančius iš kelių natų".

Žodžiu, Verdis čia nenaujas. Tik kelia naujus reikalavimus, nes supranta, kad „Don Karlas" — posūkis jo kūryboje. Ir jis neapsirinka. Ši opera sudaryta vien iš niuansų: niūrūs tonai pereina į šviesius, jausmingi — į slogius, vyriški — į liūdnus, skausmingus. Daug problemų čionai Verdis tyčia neišsprendžia. Tai Elžbietos ir don Karlo (kaltojo, dorojo ir ligonio) meilė, liūdesys, kad neišsipildė ir niekuomet neišsipildys troškimai, abejonės dėl savo jausmų, net jų baimė (tokios rezignacijos, tokios nevilties kompozitorius dar nebuvo vaizdavęs). Čia ir Pilypo II tragedija. Šį vienišą, nusivylusį, mylimos moters apgautą karalių slegia ne tik metų našta, artėjanti senatvė, bet ir valdžia. Jis trokšta meilės, nuolankios meilės, kuri visko išsižadėtų dėl tironiško despoto. Ar tik Pilypas nebus Verdžio autoportretas? Ypatingą reikšmę operoje turi Pozos markizo paveikslas (turbūt todėl, kad Verdis jį kūrė nesilaikydamas tradicijų). Tai nepaprastai kilnus, tyras, teigiamas herojus, bet visiškai bejėgis ką nors padaryti, atlikti savo misiją. Nežinia, koks jo vaidmuo šioje lemties jau paženklintoje panoramoje. O princesė Eboli, deginama aistros ir beviltiškos meilės, neįstengianti peržengti draudžiamos ribos savyje? Aplink šiuos charakterius ir personažus, virš jų ir juose — suiręs, trūnėsiais atsiduodantis pasaulis, kuriame Elžbietos meilė, saldi jos neviltis niekam

nereikalingos. Šį neišvengiamo likimo, mirties pasaulį įkūnija Didysis inkvizitorius — negyvėlis, kuris nežino esąs negyvas. Mirtį sėjantis negyvėlis.

Verdis yra sveikos, kaimietiškos moralės, sunkaus, bet tiesaus būdo žmogus. Iki šiol pasaulis, kurį vaizdavo savo operose, tiksliai atspindėjo (net „Makbete" ir „Rigolete") jo dvasią ir charakterį. Su „Don Karlu" viskas pasikeičia — opera smarkiai atsiduoda vėlyvojo romantizmo pelėsiais, karšti jausmai ir nevaldomos aistros čia išblėsta, išsikvepia. Pavyzdys — don Karlo paveikslas. Be abejo, gerai jį atskleisti gali tik labai didelio talento artistas. Kokioje dar Verdžio operoje yra toks nepasitikįs savimi, silpnavalis, kone isteriškas pagrindinis veikėjas? Toks neveiklus ir neryžtingas? Don Karlas — labai šiuolaikinis, problemiškas herojus. Jis nori mylėti, myli, bet galų gale jam pritrūksta valios; jis išsigąsta savo meilės pasekmių. Išguitas iš visuomenės, šis žmogus nei gyvena, nei miršta ir dingsta nuo scenos lyg burtų padedamas, nes tik su jais galima sieti šį įtartiną personažą.

Ši romantiškai prasidėjusi ir pasibaigusi muzikinė drama kupina tokios nevilties ir įtampos, kad joje žmogus neranda paguodos nė ašarose. Žiūrovui prieš akis praslenka skirtingiausi charakteriai — neregėtai stiprūs, pasibaisėtini, nesivaldantys, kamuojami kraupaus, nežemiško nerimo, kuris retkarčiais prasiveržia ir suteikia nepakeliamo skausmo. „Don Karlas" — iškentėta opera; ji byloja apie krizę, apie ilgas dvasios kančias. O fone (kaip simboliai, dabar beprasmiai) — kareiviai, liaudis, vienuoliai, kunigai, kryžiai, nugalėtieji, nugalėtojai, prakeikimai, nuodėmių atleidimai, meilės šauksmai, priešmirtinės dejonės.

Kuo toliau Verdis skverbiasi į psichologines gelmes, tuo subtilesnės jo išraiškos priemonės, kuriomis jis perteikia moralines kančias, pasak Gavadzenio, „... pasitelkęs tikslius, labai estetiškus akordus, melodijas, tembrus, neaprėpiamą, iškankintą savo vaizduotę, kuri virpėdavo, žvelgdama į dar neištirtas žmogaus dvasios gelmes". Štai tie didžiausios įtampos momentai: Elžbietos ir don Karlo duetai antrame ir penktame veiksmuose, stulbinantis savo koncepcija, beveik unikalus muzikos istorijoje Pilypo II

ir Didžiojo inkvizitoriaus duetas, arijos *O don fatale* („O nelemtoji") ir *Tu che le vanità conoscesti del mondo* („Tu, kadaise galingas šios žemės valdove"), Pilypo II monologas ir daug daug kitų scenų, ilgiausia virtinė dramatinių, melodinių, teminių ir psichologinių atradimų, stebinančių puikiu vokalu ir gausybe neregėtai išaukštintų, bet nepatenkintų jausmų.

Štai ką dar verta pažymėti: „Don Karle" Verdis apdainuoja pasaulį ir visuomenę, kurie pasikeitė per kelerius metus. Kompozitoriaus moralė buvo ir liko valstietiška, patriarchališka. Jo požiūris į viską aiškus, pagrįstas nekintančiomis vertybėmis. Bet kūrybinė intuicija Verdžiui padeda suprasti, kad pasaulis aplink jį visai ne toks, kokį jis norėtų matyti. Jis abejoja, labai nepatenkintas šia pūvančia visuomene. Argi dėl to buvo kovota, kentėta, išlieta tiek ašarų, džiaugtasi? Argi apie tokią Italiją buvo svajota? Verdis parodo scenoje vidinę žmogaus dramą ir socialinius tikrovės prieštaravimus, kai ima svyruoti iki šiol buvusios tokios tvirtos institucijos — šeima, valstybė, bažnyčia.

Risordžimento laikų iliuzijos žlugo (Verdis tai jaučia ir skausmingai išgyvena), ateitis ryškėja ne tokia, kokios buvo laukta,— apgailėtina ir ribota. Remdamasis žaibiška intuicija, nepaprastu sugebėjimu teisingai apie viską spręsti, Verdis genialiai, kaip jam būdinga, atspindi visa tai „Don Karle". Ši opera galbūt išsiskiria iš maestro kūrybos konteksto, tačiau, be jokios abejonės, yra viena geriausių.

Trečias skyrius

GLOBĖJO MIRTIS

Kovo mėnesį Po lygumoje dar padvelkia šaltukas, per dangų lyg didžiulės bangos nusirita debesys, šlakstydami žemę sodriais lietaus lašais. Paskui staiga aukštai papūtęs vėjas viską sujaukia, debesys išdryksta, praretėja ir properšose atsiveria žydro skaistaus dangaus akys. Medžiai dar stovi išskėtę plikas šakas, bet laukuose jau kvepia pavasariu ir vakarais visą padangę nutvieskia raudonos

žaros. Ilgėja dienos, šyla orai, ima rusvėti ir pagaliau atsigauna juoda šalta žemė. Po upė ištvinsta, mažesnių upelių vanduo praskaidrėja. Kovo mėnuo nuostabus lygumoje tarp Pjačencos, Parmos ir Kremonos. Taisosi sprogti tuopos, liepos, platanai, kaštonai. Valstiečiai dairosi į dangų, spėlioja, kokie bus orai, koks bus pavasaris.

Verdis patenkintas, kad grįžo iš Paryžiaus į savo kaimą, į Santa Agatą, kad galės vėl rūpintis ūkio darbais, mėgautis bundančiu pavasariu, nuo kurio labai priklauso būsimas derlius. „Ankstyvas darbas — trigubas vaisius",— sako žmonės, ir maestro stebi medžių, krūmų, gyvatvorių pumpurus, dygstančią žolę, stengiasi atspėti, kokie bus javai, kokį derlių duos žemė. Jis net savaip patenkintas — nors nekalbus, kaip ir anksčiau, bet ne toks paniuręs, mažiau niurzga, o kai užsimaukšlinęs plačiakraštę skrybėlę važiuoja kabrioletu apžiūrėti laukų, atrodo ne toks piktas. Jo širdį graužia nerimo kirminėlis — laikas galvotrūkčiais bėga, ir jis junta, kad sensta. Tikriau — bijo pasenti. Žinoma, jis mėgsta kartoti senas tiesas: girdi, viskam ateina laikas, žmogus gimsta, gyvena ir miršta — toks gamtos dėsnis, ir reikia su juo susitaikyti. Supranta dar galįs kalnus nuversti, nė kiek nesijaučia pavargęs. Dėl to nesijaudina. Bet štai daugelis jo pažįstamų ir artimų žmonių jau pasitraukė iš gyvenimo. Kad ir tėvas. Susirgo ir numirė. Verdžiui penkiasdešimt ketveri metai. Sueis rudenį, kai bus skinamos vynuogės. Jis nebe jaunas, bet dar ir ne senis. Žodžiu, sulaukęs brandos. Tik kas žino, ką reiškia šis žodis? Kažkokį beprasmišką gyvenimo tarpsnį? Juk, kai prabėga jaunystė (argi Verdis kada nors buvo jaunas? Argi jis patyrė jaunystės smagumą?), ateina senatvė. Išblėsta iliuzijos, siekiai, noras keliauti. Penkiasdešimt ketveri metai. Veidą, ypač kaktą, išvagojo raukšlės, burnos kampučiai dar labiau nusviro, apšarmojo barzda, visai pražilo plaukai. Šiaip dar tiesus, tvirtas, vaikšto greitai, bet rengiasi, kaip ir anksčiau, juodais ar tamsiai pilkais drabužiais, nepaisydamas, koks metų laikas, ir jie maestro dar labiau sendina. Apie tai byloja ne vien išvaizda, bet ir žvilgsnis, būdingas žmonėms, kurie viską gyvenime patyrė, viską suprato.

Dabar prasidėjo naujas rūpestis — sunkiai serga Antonijus Barecis, buvęs uošvis, tėvas pirmosios žmonos Gitos,

lyg meteoras blykstelėjusios jo gyvenimo padangėje. Barecis rėmė Verdį, kai šis žengė pirmuosius žingsnius muzikoje, visada juo tikėjo. Jis mokėjo už jo mokslą. O dabar miršta. Birželio 24 dieną Verdis rašo Arivabenei: „Sinjoras Antonijus serga jau seniai, bet šiuo metu jam visai blogai. Vargšas sinjoras Antonijus, jis taip mane mylėjo. Kad matytumėte, kaip graudžiai jis žvelgia į mane dabar!! Širdis plyšta žiūrint". Štai ištrauka iš Streponi laiško poniai Mafeji: „Vargšo sinjoro Antonijaus būklė apgailėtina. Kartais jam palengvėja, bet šiaip jo gyvybė kabo ant plauko! Jau šaukėsi mūsų praeitą naktį. Skubiai nuvykome į Busetą ir radome jį taip nusilpusį, kad kai kurie itin uolūs jo giminaičiai norėjo kviesti kunigą!.."

Progresuojanti Barecio liga, beviltiška jo būklė visiškai atima Verdžiui ramybę. Ir šiaip pesimistas, nervingas, maestro tampa dar irzlesnis ir ūmesnis. Jis atžarus, neranda sau vietos, nepatenkintas savim ir kitais, dėl menkniekių ginčijasi. Savaime suprantama, daugiausia kliūva žmonai. Ji seniai priprato prie jo bjauraus būdo, pykčio priepuolių, niūrios rūstybės ir nervingumo. Tačiau šį kartą net jai kantrybės pritrūksta. Kad bent kiek pailsėtų, pagyventų ramiai, Streponi palieka Santa Agatą, Verdį ir kuriam laikui išvažiuoja į Kremoną neva aplankyti sergančios motinos ir sesers. Ji trokšta pakeisti aplinką, pabūti laisvėje, nepriklausyti nuo vyro nuotaikų ir pranešimų apie Barecio sveikatą. Kelias dienas praleidusi Kremonoje, Streponi vyksta į Milaną. Nori aplankyti grafienę Mafeji, kurios dar asmeniškai nepažįsta, nors susirašinėja su ja daug metų. Klariną Mafeji ir Verdį sieja sena draugystė; jos salono durys „Nabuko" ir „Lombardų" laikais visada buvo atviros jaunajam maestro iš Buseto. Streponi, nors niekad niekam apie tai neprasitarė, visuomet grafienei Verdžio truputį pavyduliavo; jos meilę vyrui temdė netikrumo ir įtarinėjimo šešėlis. Bet jeigu, neduok dieve, sužinotų Burtininkas, jis nepakęstų nė menkiausios užuominos, pervertų ją nuožmiu žvilgsniu, pasiustų iš pykčio!

Karštą giedrą vasaros dieną Streponi atvyksta į Milaną. Kiek metų ji nebuvo šiame mieste, kaip čia viskas pasikeitė! Daugiau triukšmo, žmonių, naujų namų, naujų rajonų, gatvių. Apsistojusi viešbutyje, tą pačią dieną išsirengia

aplankyti Mafeji. Susitikimas pavyksta puikiai. Abi moterys protingos, neeilinės, žino, ką reikia sakyti ir ką nutylėti. Jos iškart pajunta abipusę simpatiją ir ima viena kitą tujinti. Paskui Streponi šauna į galvą fantastiška mintis — ar Klarina negalėtų jos suvesti su Alesandru Mandzoniu? Verdis jį garbinąs kaip šventąjį, laikąs didžiausiu visų laikų rašytoju. Jei Džuzepina gautų „Sužadėtinių" autoriaus nuotrauką ir parvežtų į Santa Agatą, vyras galvą pamestų iš džiaugsmo. Mafeji sutinka, ir abi nedelsdamos išeina pas Mandzonį.

Alesandrui Mandzoniui, nors jis uolus katalikas ir į bažnyčią vaikšto dažnai, iki šventojo, kokiu jį laiko Verdis (o apie žmones jis retai kada būna geros nuomonės), labai toli. Rašytojas — jau iškaršęs, ekstravagantiškas senis, sergantis agorafobija ir kitomis neurozėmis, visokiais tikais ir manijomis,— yra bambeklis, ciklotimikas ir didelis egoistas. Jis buvo blogas vyras, dar blogesnis tėvas ir su motina palaikė keistus ryšius, nenutrūkusius iki senatvės. Mandzonis mėgsta augalus — gėles, žoles. Turi surinkęs dešimtis knygų apie sodininkystę ir gėlių auginimą. Ir visas perskaitė. Kartais kiauras dienas nepratarіa nė žodžio, tik vaikšto paniuręs, kankinamas kažkokių minčių. Moterims, atėjusioms pareikšti jam pagarbos, jis nepaprastai malonus ir su didžiausiu susižavėjimu kalba apie Džuzepę Verdį ir jo operas, kurias esą jis išklausęs visas aliai vienos. Labai galimas daiktas, kad jis meluoja, bet nieko peiktina čia nėra. Mandzonis mielai sutinka kompozitoriui padovanoti savo nuotrauką ir ant jos nelygiomis raidėmis užrašo: „Italijos šlovei Džuzepei Verdžiui nuo seno Lombardijos rašytojo". Pavadinęs Verdį „Italijos šlove", o save „Lombardijos rašytoju", jis ne be ironijos pasikuklino. Tuo vizitas baigiasi, bet Džuzepinai nieko daugiau ir nereikia.

Kitą dieną ji jau Santa Agatoje, linksma ir laiminga kaip vaikas. Ji žino, kad Burtininkas, pamatęs nuotrauką, žado neteks. Laiške Mafeji Džuzepina smulkiai aprašo šią sceną: „Išpoškinau jam, kaip tu mane priėmei, kaip su manim išėjai (negirdėtas daiktas!), kokia aš buvau kvaila, kad su tavim nesusitikau anksčiau, o jis man pasakė tik: „Nesistebiu, pažįstu Klariną". Paskui, lyg tarp kitko,

tariau: „Kai nuvažiuosi į Milaną, užeik pas Mandzonį. Buvau pas jį vakar, jis tavęs laukia". (...) Verdis paraudo, išbalo, suprakaitavo, nusiėmė skrybėlę, sumaigė ją taip, kad iš jos liko blynas. Čia dar ne viskas (tai tik tarp mūsų) — griežtasis, išdidusis Buseto Lokys vos neapsiverkė, jo akys priplūdo ašarų, ir mudu taip susijaudinome, kad kokia dešimt minučių išsėdėjome netardami nė žodžio. (...) Dabar Verdis kuria Mandzoniui laišką, o aš, prisiminusi, kaip virpinau kinkas, kaip buvau sutrikusi tada, kai tu man suteikei tokią garbę ir supažindinai su j u o, dabar tik juokiuosi, matydama, kad ne vien aš, paprasta moteris, bet ir garsenybės suka galvą, pešioja ūsus ir krapšto ausį ieškodamos tinkamų žodžių kreiptis į šį didį žmogų".

Nuostabu, kad Verdis, toks išdidus ir rūstus, neapsimetinėja, nevaidina, nepozuoja. Maestro jausmas Alesandrui Mandzoniui nuoširdus; jis gerbia jį ne tik kaip rašytoją, bet ir kaip žmogų. Be abejo, Mandzonis to meto Italijoje tikrai buvo legendinė asmenybė. Bet mes žinome, kad Verdis nemėgo nei legendų, nei antžmogių. Mandzonis jį traukia dėl kitko — jis jam tarsi tėvas, turintis didžių ir pastovių vertybių žmogus, šalia kurio būtų gera išmesti inkarą. Šiaip ar taip, reikia rašytojui kažką atsakyti. Tačiau kaip ir ką? Iš tiesų net juokinga žiūrėti, kaip šis arogantiškas, išpuikęs valstietis, kuris, vos tik leido aplinkybės, liovėsi paisęs elgesio normų ir etiketo reikalavimų, dabar jaudinasi dėl tokio menkniekio. Jis sutrikęs, nusigandęs, neryžtingas, lyg į egzaminą atėjęs nepasiruošęs mokinukas. Žinoma, Verdis irgi rašo laišką poniai Mafeji: „Kaip aš pavydžiu savo žmonai, kad ji matė Didįjį Žmogų! Nežinau, ar atvykęs į Milaną išdrįsiu jį aplankyti. Jums ne paslaptis, kaip gerbiu šį Žmogų, parašiusį, mano nuomone, ne tik mūsų laikų geriausią knygą, bet ir vieną geriausių iš sukurtų pasaulyje. Tai ne šiaip knyga, o žmonijos paguoda. Man buvo šešiolika metų, kai ją pirmą kartą perskaičiau. (...) Ši knyga t i k r a kaip pati tiesa. O, kad menininkai suprastų tą tikrumą! Tada kompozitorių neskirstytų į senus ir moderniškus, dailininkų — į puristus, realistus ir idealistus, poetų — į klasikus ir romantikus. Būtų vien tikri poetai, tikri dailininkai, tikri kompozitoriai.

Siunčiu savo nuotrauką. Perduokite Mandzoniui. No-

rėjau ant jos užrašyti porą eilučių, bet pabijojau būti įžūlus. Pasakykite jam, kad myliu, gerbiu ir žemai lenkiuosi prieš jį, Didįjį Žmogų, prieš mūsų vis dar nelaimingos tėvynės šlovę ir pasididžiavimą".

Su Verdžiu galima sutikti, kad Mandzonis — t i k r a s rašytojas. Juk jis pats t i k r a s kompozitorius ir jo kūryba kupina didžios, žmogiškos tikrovės. Tačiau, laimė, Verdis neskalavo savo mantos Arno vandenyse[5]. Vis dėlto ant nuotraukos Mandzoniui kompozitorius gal kiek pompastiškai, bet nuoširdžiai užrašo šiuos žodžius: „Gerbiu Jus, kaip tik galima gerbti žmogų šiame pasaulyje. Jūs — mūsų vis dar nelaimingos tėvynės šlovė ir pasididžiavimas. Jūs — šventasis, donai Alesandrai!" Šis groteskiškas, truputį neapolietiškas šūkis skamba naivokai, tačiau labai nuoširdžiai. Tai unikalus atvejis — daugiau niekad panašioj situacijoj Verdis neleis sau taip sušukti. Meilę Mandzoniui jis nepalyginti geriau išreiškė nuostabiame savo šedevre — *Requiem*, gedulo mišiose.

Pasikeitimas laiškais, nuotraukomis, žmonos pasakojimai, vaikiškas džiaugsmas dėl to, kas įvyko, Verdžiui truputį pakelia ūpą. Bet neilgam. Po poros dienų jį vėl lyg lavina prislegia baimė dėl senojo Barecio sveikatos, o laukų drėkinimo darbai, kurie vyksta ne taip, kaip jis nori, galutinai sugadina nuotaiką — Verdis vėl surūgęs, nepatenkintas viskuo ir visais. Ateina vasara, Emilijos žemuma leipsta iš karščio. Reikia pjauti javus, šieną. Visi, kas gyvas, pluša po giedro bekraščio dangaus skliautu. Verdį vis dažniau galima matyti laukuose — ar kabrioletu važiuojantį, ar pėsčiomis einantį. Visada jis vienas, juodai apsirengęs, susimąstęs ir tylus; platūs skrybėlės kraštai slepia jo veidą — niūrią kaukę — nuo kaitrios saulės. Kažin, kokios mintys, kokie rūpesčiai jį kamuoja? Gal jam ausyse skamba Pilypo II arijų melodijos, gal širdį slegia jo sielvartas, liūdesys, vienatvė?

O Santa Agatoje visi tebegyvena kaip ant adatų. Į Bu-

---

[5] Ką tik išleidęs „Sužadėtinius", Mandzonis viešėjo Florencijoje, kur, klausydamasis gyvos florentiečių kalbos, suprato, kad reikia taisyti romano stilių, kad, anot jo, jis turi „išskalauti savo mantą Arno vandenyse". Iš naujos romano redakcijos rašytojas išmetė dialektizmus, archaizmus, posakius, svetimus florentiečių šnekamajai kalbai.

setą kasdien siuntinėjamas žmogus paklausti, kaip jaučiasi senasis Barecis, kaip jis praleido naktį ar jam ne geriau. Ką sako gydytojai? Kaip jis laikosi? Širdies gilumoje Verdis suvokia, kad ne visada buvo geras savo uošviui, ne visada jį suprato. Ir, svarbiausia, jo nemylėjo taip karštai ir nesavanaudiškai, kaip mylėjo jį Barecis nuo pirmosios jų pažinties dienos. Šis kaltės jausmas Verdžiui neduoda ramybės, ilga uošvio agonija jį visiškai nukamavo. Nedaug trūksta, kad jis pultų į isteriją. Net mirus tėvui taip nekentėjo ir nesigraužė. Jo būdas bjūra diena po dienos. Tai liudija ir Streponi dienoraštis: „Liepos pirmoji. Stengiuosi Verdį išblaškyti, nuraminti, sakau, kad jis negaluoja tik dėl nervų ir sudirgusios vaizduotės. Verdis priekaištauja, kad juo netikiu, kad šaipausi iš jo, kad aš dėl visko kalta. Jis viduriuoja (...), bet nieko nuostabaus, kai žmogus taip jaudinasi. Dažnai ateina į mano kambarį, bet negali ramiai pasėdėti nė dešimties minučių. Pavyzdžiui, vakar atėjo ir, vos prisėdęs, pašoko iš vietos. „Kur tu?" — paklausiau. „Į viršų". Paprastai jis ten nevaikšto, ir aš pasiteiravau, ko jam ten reikia. „Platono".— „Argi užmiršai, kad jis valgomajame, spintoje?" Man rodos, tai pasakiau šiaip sau, norėjau, kad jis pasėdėtų ramiai ir nesivargintų lipdamas į viršų. Verčiau būčiau nesakiusi! Jis labai supyko, girdi, aš piktnaudžiaujanti savo valdžia ir tyčia išvedusi jį iš kantrybės!.. Paskui užsipuolė tarnus ir mane, esą aš turinti žinoti, kokiais žodžiais ir kokiu tonu į jį kreiptis, kad jo neužgaučiau! Deja! Kuo viskas baigsis, neaišku, nes jo nuotaika kasdien vis labiau genda. Toks talentingas žmogus, o tokio sunkaus ir bjauraus būdo!"

Bloga Verdžio sveikata, jo ligos ir negalavimai byloja apie didelę depresiją, kuri jį kamavo šiuo ypač sunkiu jo gyvenimo laikotarpiu. Streponi, žinoma, turi teisę skųstis, bet kas iš to? Toks jau maestro būdas, tokia prigimtis. Jis, kaip visada, nekreipia dėmesio į žmogų, kuris gyvena šalia. Maestro toks, ir reikia arba su juo susitaikyti, arba jį palikti. Tai egoistas. Buvo egoistas ir visada bus. Ir anksčiau jis retai šypsodavosi, o dabar suvis užsiraukė. Antonijus Barecis iš lėto miršta, o nepermaldaujamas laikas bėga, nešdamasis viltis, svajones, planus. Viename laiške Verdis klausia: „Kuriam galui dar rašyti muziką?" Turbūt

jam atrodo, kad šiuo tokiu sunkiu gyvenimo metu jis nebeturi jokių tikslų. Gal kaip tik todėl jį apėmęs keistas jausmas, tarsi nieko nebuvo praeity ir nebus ateity. Bent to, ko jis dar nėra patyręs, išgyvenęs, matęs. Ar tik ne todėl jo dvasia tokia sutrikusi, pagauta abejonių, netikrumo? Jis nepripratęs prie tokio jausmo. Visada mėgo aiškumą, konkretumą. Bet dabar, novatorių atstumtas, senosios operos šalininkų beveik nesuprantamas (matyt, „Don Karlas" juos šokiravo, bet jie nedrįso to parodyti), Verdis jaučia negalįs eiti nei su vienais, nei su kitais. Jis vienišas, tam tikra prasme visuomet buvo vienišas. O dabar dar vienišesnis. Kenčia gyvenimo ir kūrybos krizę. Nei dieną, nei naktį jam neduoda ramybės klausimai, į kuriuos negali rasti atsakymo. Antra vertus, ima suprasti, kad tarp jo, menininko, ir publikos nebėra ankstesnio kontakto. Paskutinei jo operai — tą jis puikiai žino — nelemta būti liaudiškai tikrąja šio žodžio prasme, ji nesužavi klausytojų taip greitai kaip ankstesni jo kūriniai.

Savaime suprantama, krizinė jo dvasios būsena neatsispindi nei laiškuose, nei santykiuose su leidėjais, libretistais, draugais. Jis visada su liguistu pavydu sergėjo nuo svetimų akių savo asmeninį gyvenimą; tad galima įsivaizduoti, kaip dabar slepia savo jausmus, slapčiausius ketinimus, nervingumą ir liūdnas mintis. Tačiau iš to, kaip maestro elgiasi su jį mylinčiu žmogumi, matyti, kaip jis įsitempęs, draskomas abejonių ir rūpesčių. Italijos politinė padėtis taip pat gadina jam kraują — Romos klausimas vis dar aklavietėje, kone kasdien keičiasi vyriausybės. Garibaldis sunerimęs važinėja po visą pusiasalį, kviečia patriotus dėtis prie jo ir žygiuoti į Romą. Ne, dabar Verdžiui niekas nepatinka: nei jo amžius, nei jį paliekantys seni draugai, nei publika, nei politika, nei pagaliau jis pats — amžinai surūgęs, apatiškas. Net kaimas ir metų laikų kaita jo nebedžiugina.

Streponi dienoraštyje rašo: „Liepos antroji. Šį vakarą — vėl audra dėl neuždaryto lango ir dėl to, kad stengiausi jį nuraminti! Jis pasiuto, ėmė šaukti, kad išvysiąs lauk visus tarnus — jie tinginiauja, o aš juos mat užtarianti, kai jis duoda kuo teisingiausias pastabas. Dieve mano, jis mato tarnų nuodėmes kaip pro padidinamąjį stiklą, bet

juk kas nors turi šiuos vargšus užstoti, antra vertus, ne tokie jie ir blogi, palyginti su kitų žmonių tarnais. Viešpatie, kad tik jis nusiramintų, nes aš taip nusikamavau, jog galiu išeiti iš proto". Dabar Verdis tironizuoja tarnus. Jis baisiai griežtas, nepakantus, dėl menkiausių smulkmenų taip paleidžia gerklę, kad akys krauju pasrūva. Kai maestro eina per kambarius, visi, net ir Streponi, nutyla ir stengiasi nesimaišyti jam po kojomis. Taip būna ir laukuose — vos išvydę aukštą, liesą, juodą takeliu po platanais einančio šeimininko figūrą, valstiečiai lyg pabaidyti traukiasi šalin.

Liepos 21 dieną Antonijus Barecis, apsuptas artimųjų, miršta. „Brangusis Arivabene,— rašo Verdis po kelių dienų,— sielvartas veja sielvartą, nespėji nė atsigosti. Nebėra vargšo sinjoro Antonijaus, mano antrojo tėvo, geradario ir draugo, žmogaus, kuris mane taip mylėjo! Jo senas amžius nė kiek nešvelnina mano skausmo! Vargšas sinjoras Antonijus! Jei yra pomirtinis gyvenimas, jis pamatys, kaip aš jį mylėjau ir esu jam dėkingas už viską, ką dėl manęs padarė. Jis mirė ant mano rankų, ir aš guodžiuosi, kad niekad jo nesu įskaudinęs". Antonijus Barecis tikrai mirė ant Verdžio rankų, ir paskutiniai jo žodžiai buvo: „O mano Verdi! O mano Verdi!" Tik trys žodžiai, dusyk pakartoti. Verdis buvo jo didžioji svajonė, jo pasididžiavimas. Žinoma, maestro jį ne kartą buvo įskaudinęs savo bjauriu charakteriu, keistu, liguistu egoizmu. Dabar, kai Barecio nebėra, Verdis pajunta, kaip jam trūksta šio žmogaus, bet neįstengia žodžiais išreikšti skausmo. Rašyti jis nemoka. Skaitydamas jo laiškus, kur jis kalba apie savo jausmus, nerandi nė vieno žodžio ir nė vienos frazės, bylojančios, kad čia rašyta didžio menininko. Sielvartas, džiaugsmas, gyvenimas, mirtis, pasipiktinimas Verdžio laiškuose išreikšti retoriškai, tuščiais, nuvalkiotais žodžiais, įprastais, patogiais posakiais. Laiškuose jis nemoka nei išlieti jausmų, nei išsipasakoti ar pasiguosti.

Jo genijus pasireiškia tik muzikoje. Tai aišku visiems. Kas kita, kai jis kalba apie reikalus ar politiką. Tada jam padeda valstietiška prigimtis, santūri jausmuose, bet ne praktiškuose dalykuose. Paklausykite, ką jis rašo: „Dėl to, kad apmokestinti druska ir maliniai, dar labiau pablo-

go vargšų gyvenimas. Jei valstiečiai nebegalės dirbti, o žemvaldžiai per mokesčius nebegalės jų priversti dirbti, tada mirsime badu. Keista! Kai Italija buvo padalyta į daugybę smulkių valstybėlių, visų finansai klestėjo! O dabar, kai susivienijome, mūsų laukia bankrotas. Kur dingo tie turtai?" Kitame laiške, deputatui Piroliui, rašo: „... Ar velnias surijo mūsų turtus? Sakote — armija ir laivynas? Tai paleiskite visus namo... Jei mes galime tik tiek, kiek padarėme prie Kustocos ir Lisos, tai verčiau neturėti nei armijos, nei laivyno..."

Čia irgi pasireiškia šio valstiečio, atskirto nuo savo aplinkos, turinčio gyventi tarp aukštosios visuomenės žmonių ir laikytis jos etiketo, unikalumas ir keistumas. Kaip tik dėl to laiškuose Verdis taip stengiasi neparodyti savo „aš", nepalikti nė šešėlio savo sielos, nė krislelio audringų minčių ir atrodo toks beveidis, drovus, kone liurbis. Be muzikos — vienintelės kalbos, kurią jis tikrai moka,— Verdis tėra paprastas mirtingasis. Sunku įsivaizduoti, kad šis žmogus galėjo sukurti tokius personažus kaip Rigoletas ir Violeta, Manrikas ir Azučena, Pilypas II ir Didysis inkvizitorius. Štai kodėl jo laiškuose ir rašteliuose pilna daugtaškių, šauktukų bei klaustukų. Retai jis būna iš tikrųjų žodingas — tik tada, kai kalba apie savo pinigus, žemę, trąšas, derlių, gyvulius, mokesčius, autorines teises, bankus, tvartus. Kitais atvejais arba tyli, arba apsiriboja bendromis frazėmis. Net rašydamas apie tai, kas jį iš tikrųjų turėtų jaudinti,— muziką ir meną, savo muziką ir savo operas.

Pažiūrėjus iš arčiau, tai kažkoks paikas, net kuoktelėjęs žmogus, kuris bjauriu charakteriu dangsto savo kompleksus ir silpnybes. Jis vienišas, užsidaręs, labai nemėgsta bendrauti. Štai kaip atsako žurnalo *Scena* redaktoriui, kuris jam atsiuntė vieną savo leidinio numerį, prašydamas suteikti interviu: „Būtų nebloga prie šio žurnalpalaikio, kurį jums grąžinu, pridurti tokį prierašą: „Duokite ramybę žmonėms, su kuriais nesate pažįstamas ir kurie nenori matyti spaudoje nei savo biografijos, nei kito juos liaupsinančio straipsnio". Galima pamanyti, kad Verdis arba be galo išpuikęs, arba labai bijo kontaktų su žmonėmis. Laiškuose, kuriuos jis siunčia į savo dvarą, justi maniakiškas

noras įsakinėti, valdyti. 1867 metų liepos pabaigoje Verdis rašo Santa Agatos valdytojui Paolui Marengiui: „Rytoj vakare išvykstu į Paryžių ir dar sykį išdėstau anksčiau duotus nurodymus. Tikiuosi, kad galų gale suprasite, ko noriu, ir padarysite, ką sakau.

1. Jūs (be pagrindinių savo pareigų) turite prižiūrėti arklius ir reikalauti, kad arklininkas vykdytų mano nurodymus. Juo labai nepasitikiu.

2. Pasakykite Gverinui, kad jis blogai padarė davęs mašinos raktus[6]. Tegu dabar ją išvalo ir užrakina.

3. Pakartokite sodininkui, ką jam sakiau. Sodą laikykite užrakintą: tegu niekas — nei šeimynykščiai, nei svetimi — nedrįsta po jį vaikščioti. Tik arklininkas gali trumpai ten pavedžioti arklius. Jei kas išeis iš namų į sodą, tegu išeina visai.

Žinokit, aš nejuokauju, nes nuo šiol ketinu būti visiškas savo dvaro šeimininkas".

Kaip matome, čia nėra nei daugtaškių, nei šauktukų. Nėra ir mandagumo. Verdis — valstietis ir šeimininkas, žmogus, turįs savo labą,— eina tiesiai prie tikslo, žino, ko nori, ir įsakinėja. Šis vienišas ir niūrus tylenis neįsileidžia į vilą nepažįstamų ar nelabai gerbiamų žmonių (tokių, kuriuos jis gerbia, labai mažai). Jei kas iš pažįstamų rašo norįs jį aplankyti, Verdis atsako, kad Santa Agatoje nesą nieko įdomaus: keturios sienos, stogas, paprastas sodas, medžiai ir vandens pilna duobė, vadinama ežerėliu. Neverta gaišti laiko. Kitam korespondentui, pareiškusiam norą atvykti į Santa Agatą ir pasikalbėti su kompozitorium apie muziką, Verdis nedelsdamas atsako, kad jo namuose apie muziką nekalbama, kad fortepijonas ne tik išderintas, bet ir apgadintas.

Vienu žodžiu, tai sunkus, sudėtingas, kupinas prieštaravimų, aikštingas, perdėtai jautrus žmogus, galįs iškrėsti bet ką, kad tik, gink dieve, neiškiltų viešumon jo asmeninis gyvenimas. Be to, jis labai išdidus, nesugeba nieko blaiviai spręsti, ilgai nepamiršta skriaudos. Beje, Verdis nė nesistengia slėpti savo trūkumų. Pats žino jų turįs ir, metams bėgant, vis labiau juos rodo. Jis toks — ir gana. Jis šeimi-

---

[6] Turima omeny žemės ūkio inventorius.

ninkas — ir jokių kalbų. Toks jo būdas — ir baigta. Jam nusispjaut į tai, ką šneka kiti. „Nenoriu patarimų,— rašo jis,— ir pats neketinu jų davinėti. Turiu savo nuomonę, ir svetimos man nereikia". Ir šis žmogus muzika sugebėjo išreikšti tokį didelį Violetos Valeri sielvartą, tokį tyrą jos jausmą, sukurti neregėto grožio dainą meilei „Kaukių baliuje", atskleisti nenumaldomą, gūdžią, bet žmogišką Makbeto neviltį! Juk jis toks žiaurus ir negailestingas ne tik svetimiems, bet ir artimiesiems, ne tik tiems, kurie jam dirba, bet ir jį mylintiems. Jis žiaurus ypač Džuzepinai Streponi, nors ją myli. Bet myli egoistiškai, kaip savo nuosavybę. Ši protinga, išsilavinusi, nuovoki moteris savo vyro akivaizdoje jaučiasi nepilnavertė, mat prieš jį turėjo ryšius su Donicečiu ir impresarijumi Mereliu. Vienu metu net buvo aukštosios visuomenės salonų žvaigždė. Pagimdė du nesantuokinius sūnus. Dėl to labai graužėsi, negailestingai save smerkė, negalėjo atsikratyti kaltės jausmo. Paskui sutiko Verdį. Jis iškart ją pavergė, tapo jos viešpačiu. Turbūt Džuzepina pasijuto dar kaltesnė, susidūrusi su šio netašyto kaimiečio dorovingumu. Galima drąsiai tvirtinti, kad tarp jų nebuvo lygybės. Nė viename laiške maestro jai nėra parašęs bent kiek meilesnių žodžių. O ji štai kaip išlieja jam savo jausmus: „Kad ir kokios būtų mano nelaimės, tavo meilė teikia man drąsos ir stiprybės iškęsti visus skausmus, kurių taip nešykšti gyvenimas". Ir kitame laiške: „O, mano Verdi, aš neverta tavęs, ir tavo meilė yra lyg balzamas mano liūdinčiai širdžiai, kuri tik dedasi linksma. Mylėk mane, mylėk net tada, kai numirsiu, kad galėčiau aukščiausiajam teisėjui paaukoti ne tik savo maldas, bet ir tavo meilę, o mano atpirkėjau". Įsidėmėtinas paskutinis žodis — atpirkėjas. Štai kuo Streponi laiko savo vyrą.

Verdis — patriarchas. Nieko nuostabaus, juk jis kilęs iš valstiečių. Bet šis patriarchas amžinai liūdnas, laukinis, kartais net žiaurus. Jis apimtas pesimizmo, niūrus — tai karalius Lyras, Pilypas II, Žermonas ir Simonas, paimti kartu. Jis kupinas apmaudo ir prieštaravimų, tarsi įkūnija visus savo personažus, kenčiančius, sielvartaujančius, kontrastingus, bet labai žmogiškus. Tai patriarchas, galįs parašyti šiuos žodžius: „Žmogus gimsta, dažniausiai bergž-

džiai gyvena, serga, negaluoja, paskui... amen". Arba: „... manau, kad gyvenimas — kvailas dalykas, tačiau blogiausia, kad jis nenaudingas". Arba: „Kas gi tas mūsų gyvenimas? Tik plepalai apie liūdesį, skausmą ir nuobodulį". Žinoma, ne originalias mintis Verdis čia dėsto. Bet jos padeda geriau suprasti jo charakterio esmę.

Džuzepinai tenka derinti savo meilę prie Santa Agatos patriarcho meilės. Aišku, tai nelengva. *2 janvier,*— rašo ji savo dienoraštyje,— *journée sereine! Le dîner a été trouvé bon. Je suis contente. Il est calme*[7]. Kitame puslapyje: *4 janvier. Hélas! Les nuages ont reparu!*[8] Vėl Verdžio nuotaika sugedo, vėl grįžo „baidyklė dygiais gaurais", vesdamasi irzlumą, apmaudą, griežtumą, tylą. Šis penkiasdešimt ketverių metų vyras jaučia, kad veltui bėga jo gyvenimas; jis nepatenkintas jo laukiančia ateitimi. Verdis nemoka trauktis ir nusiraminti. Jis senokai suprato nebemylįs savo žmonos ir dėl to labai graužiasi, dieną naktį neranda ramybės. Maestro ją gerbia, jai dėkingas, ja žavisi, kartais net klauso jos patarimų. Bet tikrosios meilės, nuostabaus jausmo, kuris užvaldo žmogų, pasiglemžia jo mintis, siekius, jo gyvenimą, žodžiu, tos meilės, kurią Verdis taip karštai apdainavo, nebėra. Ji praėjo kartu su metais. Gal dėl to kaltas pripratimas, gal vystantis Streponi grožis. O gal Verdžiui reikia naujų stimulų, naujų išgyvenimų, kurie išjudintų aptingusią jo sielą. Kas žino. Jis nebegali gyventi vien meilės prisiminimais. Todėl ir kankinasi, neranda ramybės. Džuzepina anksti paseno. Ji nebe grakšti gražuolė — jos kūnas apsunko, veidas, išvagotas smulkių raukšlelių, papurto, apsiblausė. Žiūrėdamas į žmoną, Verdis jaučia jai nebent gailestį, prieraišumą, tik ne aistrą. Šis griežtas moralistas tai suvokia ir jaučiasi kaltas, bet vis tiek šiaušiasi, purkštauja, niršta. Žino, kad blogai daro, bet jis — Po lygumos vaikas ir neįstengia savęs pergalėti. Ir kuo labiau tai supranta, tuo bjauriau elgiasi.

Kol Verdis grumiasi su prieštaringais jausmais, negal-

---

[7] Sausio 2-oji. Nuostabi diena! Pietūs jam patiko. Esu patenkinta. Jis ramus. (*Pranc.*)

[8] Sausio 4-oji. Deja! Vėl užslinko debesys! (*Pranc.*)

voja apie muziką, nepalaiko ryšių su leidėjais ir vis dažniau ieško nusiraminimo vaikščiodamas po laukus, padėtis Italijoje nė kiek negerėja. Iki tautinės vienybės — tikros, pačios liaudies sukurtos vienybės — dar labai toli. Šalyje pamažu bręsta nepasitenkinimas nauja Italijos valstybe, kuri žmonėms nedavė nieko gera, tik dar labiau pablogino vargana jų gyvenimą. Tai buvo viena iš priežasčių, sukėlusių maištus Palerme 1866 metais.

Pramoninis proletariatas, smulkūs amatininkai nebenori kęsti tokios padėties. Tačiau tai dar ne viskas: Garibaldis renka savanorius prie popiežiaus valstybės ribų, bet netoli Sienos, Sinalungoje, areštuojamas ir nedelsiant nugabenamas į Aleksandrijos tvirtovę. Kai sužinojusi tai liaudis ima bruzdėti, išsigandusi vyriausybė generolą paleidžia ir ištremia į Kapreros salą, kurią saugo devyni karo laivai. Nuolatinės ekonominės krizės, neaiškus užsienio politikos kursas akivaizdžiai rodo, kad vyriausybė nepajėgia išspręsti šalį užgriuvusių problemų.

Garibaldis pabėga iš Kapreros ir žygiuoja tiesiai į Romą. Karalius Viktoras Emanuelis II, bijodamas Prancūzijos reakcijos, generolą viešai pasmerkia. Lapkričio 3 dieną prie Mentanos įvyksta kautynės. Garibaldis pralaimi ir vėl ištremiamas į Kapreros salą. Romos klausimas darosi vis opesnis, lyg gangrena nuodija Italijos politiką ir komplikuoja vyriausybės padėtį. Gaivališkai augančiuose dideliuose Italijos miestuose kaip grybai po lietaus dygsta tikri proletariato getai, kuriuose žmonės gyvena baisiame skurde. Kai kurių Neapolio, Palermo, net Turino ir Milano, kvartalų sanitarinė būklė tiesiog pasibaisėtina. 1867 metais Karlas Marksas duoda spausdinti pirmą „Kapitalo" tomą, o Neapolyje anarchistas Michailas Bakuninas įkuria Internacionalo italų sekciją.

Taip susikomplikavus padėčiai šalyje, Savojos dvaras beviltiškai stengiasi atgaivinti dinastijos mitą. Sosto įpėdinio princo Umberto ir Margaritos sužadėtuves spauda pateikia kaip pasaką. Būsimieji sužadėtiniai susitinka kunigaikščio rūmuose. Umbertas be jokios įžangos klausia: „Margarita, ar nori būti mano žmona?" Jos atsakymas ilgėlesnis: „Tu žinai, kaip aš didžiuojuosi, kad priklausau mūsų dinastijai, tačiau, būdama tavo, didžiuosiuosi dvigu-

bai labiau". Tokia pasakiška pradžia baigiasi santuoka, povestuvine kelione, šventėmis, kurias vyriausybė paskelbė visoje šalyje. Ši garsų ir šviesų fantasmagorija bent trumpam atitraukia liaudies dėmesį. Karalystės sostinėje, Florencijoje, šventės trunka ištisas dvi savaites — regatos Arno upėje, žirgų lenktynės, riterių turnyrai, baliai ir daugybė kitokių pramogų, kokias tik galima įsivaizduoti.

Italija nuskurdusi, valstybės iždo balanso deficitas auga diena po dienos, bet jaunoji pora nepaiso išlaidų. Umbertas aukšto ūgio, tvirto sudėjimo, plačiapetis, stambių veido bruožų vyras ežiuku kirptais kaštoniniais plaukais. Tai karininkas nuo galvos iki kojų, visada su daug antsiuvų papuošta uniforma ir kardu. Margarita — neapsakomai graži moteris: jos galvutė tarsi kamėja, krūtinė iškili, balta kaip sniegas, akys svajingos. Žodžiu, jauniesiems nestinga nei turtų, nei grožio, be to, jų laukia Italijos sostas. Visa tai panašu į sentimentalų romaną vienuolyno mokyklos auklėtinėms, tik šis romanas, kaip matėme, slepia pernelyg karčią tikrovę. 1867 metų spalio 27 dieną ministrų tarybos pirmininku paskiriamas generolas Luidžis Federikas Menabrėja. Šis inžinerijos dalinių karininkas, Turino Karo akademijos docentas, yra kilęs iš Savojos ir naudojasi visišku karaliaus pasitikėjimu. Tai kraštutinių dešiniųjų pažiūrų žmogus. Sardinijos karalystės parlamente jis išdrįso stoti prieš patį Kavūrą, nes laikė jį per daug pažangiu. Tapęs vyriausybės galva, nedelsdamas pasuka šalį griežto, konservatyvaus, autoritarinio režimo keliu ir ima riboti Alberto statutą.

1866 metų karas pareikalavo labai daug nenumatytų išlaidų, ir valstybės iždo deficitas pasiekė negirdėtą iki tol sumą — 680 milijonų aukso lirų. Tokia yra šalies padėtis kaip tik tuo laikotarpiu, kai italai nori tapti tauta,— be vadovybės, be perspektyvų, su vyriausybe, kuri nesugeba nustatyti tvirto ir nuoseklaus politinio kurso.

Paskutiniai 1867 metų mėnesiai Džuzepei Verdžiui truputį praskaidrino nuotaiką. Kartu su Pepina, garsiu dirigentu Marianiu ir jo drauge, čekų dainininke Tereze Štolc, jis išvyko į Paryžių. Prancūzijos sostinėje jie praleido porą savaičių — apsilankė visur, kur buvo galima pasiklausyti geros muzikos, vaikščiojo į teatrus, muziejus,

bažnyčias, grožėjosi gatvėmis, aikštėmis, rūmais. Netrukus visiems pasidarė aišku, kad Verdis dainininkei neabejingas. Ši ne klasikinio grožio, tačiau labai žavi, paprasta, tiesi moteris beregint susuko kompozitoriui galvą. Verdžiui su ja gera, net pavyksta palaikyti gana ilgus pokalbius.

Tačiau ne tik pažintis su Štolc Verdį džiugina 1867 metų pabaigoje. Yra ir daugiau priežasčių. Jo „Don Karlas" Bolonijoje susilaukė tikro triumfo. Dirigavo Marianis, Eboli partiją dainavo Štolc. Bet tai dar ne viskas: pavasarį šią operą nori statyti „La Skala", Turine ji irgi eina labai sėkmingai. Lyg tarp kitko, Verdis praneša tai laiške Arivabenei, dar brūkšteli keletą žodžių ir apie Kavūro mirtį: „Nemanau, kad italui, kuris nuoširdžiai ir nesavanaudiškai myli savo tėvynę, 1868 metai galėtų būti laimingi... Tavo tiesa: Kavūras nusinešė į kapus Italijos protą ir laimę.

Pepina jaučiasi gerai. Mano vargšas Blekas (maestro mylimas šuo.— *D.T.*) labai serga, beveik nepaeina ir ilgai netrauks. Bolonijoje užsisakiau kitą Bleką, nes, jei man šaus į galvą rašyti dar vieną „Don Karlą", be tokio padėjėjo negalėsiu to padaryti...

Ar žinai, kad „Don Karlas" susilaukė sėkmės ir Turine? Nors baritonas sirgo, premjera praėjo gerai o antrasis spektaklis net labai puikiai".

Maestro nuotaika kaip reta gera. Genujoje jis gyvena savo namuose, džiaugiasi švelniu klimatu, mėlynu dangumi, jūros oru. Net randa laiko savo antram hobiui — dailidystei. Stiprios, gumbuotos jo rankos, pasirodo, gali ne tik natas „apdoroti", bet ir medį. Marianis ir Štolc gyvena tame pačiame aukšte (kambariai net susisiekia) ir sudaro Verdžiams puikią kompaniją. Kartais maestro miklina ranką prie biliardo stalo: nori būti geras žaidėjas. Taip ir bėga dienos. Kaip tik šiuo laikotarpiu Verdis parašo laišką Vinčencui Toreliui[9]; jis pasako savo nuomonę apie Torelio sūnaus ketinimą tapti artistu: „... tegu prisideda ranką prie širdies ir mokosi. Jeigu jis tikrai turi pašaukimą, širdis tai pasakys. Tik nereikia išpuikti nuo pagyrimų ir baimintis

---

[9] Vinčensas Torelis — Neapolio žurnalistas ir muzikos kritikas, *Omnibus* redaktorius, „San Karlo" teatro direkcijos sekretorius.

kritikų. Jei kelią jam pastos kad ir doriausia kritika... tegu vis tiek eina tiesiai.

Kritikai dirba savo darbą. Jie sprendžia pagal savo dėsnius ir taisykles, o menininkas turi žvelgti į ateitį, ieškoti chaose naujų pasaulių. Jeigu jis, žengdamas savo keliu, pamatys toli toli mažytį žiburėlį, tegu neišsigąsta jį supančios tamsos ir eina tiesiai į jį, o jei pargrius, tegu atsikelia ir vėl eina tiesiai tiesiai. Kai pradedi mokytis, galima ir pargriūti... Visiems laimingų Naujųjų metų..."

Tokiu nerimastingu, kupinu įtampos laikotarpiu parašytas laiškas liudija apie šviesią prošvaistę Vrdžio gyvenime, apie jo dvasios ramybę, kuri retai jį aplankydavo ir dabar, kai prieš jo akis tiek daug sudėtingų problemų, apskritai retas svečias. Negalima sakyti, kad Verdis kasdien paniuręs, nemoka šypsotis ir juokauti. Jis būna ir linksmas, o geroj draugijoj net sąmojį geba paleisti. Bet jei linksma jam, linksma ir visiems. Jis valdo kitus net pats to nenorėdamas. Streponi tik ir laukia, kada „jos" baidyklė bus gerai nusiteikęs, kada jo akyse sumirgės šelmiški žiburiukai. Tada namuose tikra šventė, visiems atlėgsta širdis ir po vakarienės iki vėlios nakties už stalo netilsta kalbos.

Kaip tik šiuo metu iš Milano ateina liūdna žinia: šaunųjį Frančeską Mariją Pjavę, vos sulaukusį pekiasdešimt šešerių metų, ištiko paralyžius. Jis guli ligoninėje paslikas, perkreiptu veidu, padėrusiomis akimis. Verdis su juo pradėjo bendradarbiauti nuo „Ernani", 1844 metais. Vėliau Pjavė sukūrė dar aštuonis libretus ir du perdirbo. Gal jo eilės ne visada buvo nepriekaištingos, bet jis puikiai išmanė, ko reikia teatrui ir scenai. O svarbiausia — nemurmėdamas šoko pagal Verdžio dūdelę: trumpindavo, keisdavo, braukydavo, rašydavo iš naujo. Kartu su maestro kūrė „Traviatą", „Rigoletą", „Makbetą", „Du Foskarius" ir palyginti neseniai „Likimo galią", kartu su juo džiaugėsi sėkme. Frančeskas Marija Pjavė, toks švelnus ir subtilus žmogus, plataus geraširdžio veido barzdyla, niekad kompozitoriui neuždavė širdies.

Ši žinia Verdį be galo nuliūdina. Jis nedelsdamas pasistengia, kad senam jo draugui būtų suteikta visokeriopa pagalba. Verdis žino, jog libretistas, būdamas „La Skalos"

režisieriaus padėjėju, nedaug tesutaupė pinigų. Uždirbdavo neblogai, tačiau buvo nepaprastai išlaidus. Pjavė niekad nemokėjo tvarkyti piniginių reikalų. Negalima sakyti, kad Verdis būtų mėgęs labdarybę. Jis padeda žmonėms tik tada, kai jiems to labai reikia, bet tai daro beveik slapčia ir baisiai varžydamasis. Apie Pjavės sveikatą Verdis teiraujasi Tenkos[10], Tito ir Džulijaus Rikordžių, Klarinos Mafeji. Jis labai sutrikęs, jo ausyse tarsi gaudžia lėtas, gedulingas varpų aidas. Kiek valandų, dienų, mėnesių dirbta kartu! Kiek tulžies jis išliejo ant savo padėjėjo, kiek kraujo jam sugadino versdamas taisyti kokią nors sceną, reikalaudamas iš jo tinkamiausio teksto. Dirbdamas su Verdžiu, Pjavė, nors puikus profesionalas, visada būdavo kuklus, labai nuolankus ir sukalbamas. Jų bendradarbiavimas iš tikrųjų buvo vaisingas. Verdis mano, kad turbūt neras kito tokio žmogaus, kuris jį suprastų iš pusės žodžio ir beregint parašytų būtent taip, kaip jis nori. O dabar jo draugas prikaustytas prie lovos ligoninėje. Gydytojai tik rankomis skėsčioja, sako, kad jis nebeatsikels. Štai ir Pjavė patraukė paskutiniu keliu, kuriuo teks eiti visiems — kam pirma, kam vėliau.

Frančeskas Marija Pjavė, gimęs 1810 metais, buvęs korektorius ir libretistas,— tikras, vienintelis draugas. Jis jau toli, labai toli nuo šviesų, šlovės, vargo, nuo amžinos muzikinio teatro pasakos.

Ketvirtas skyrius

SUSITIKIMAS SU „ŠVENTUOJU"

Savojos dinastijos prestižas smunka. Viktorui Emanueliui II reikia arba karo, arba prašmatnios šventės, arba bent gėlytės atlape. Nors jo ministras pirmininkas Luidžis Federikas Manabrėja du kartus iš eilės gauna parlamente pylos, karalius, kuris dabar niekuo kitu nepasitiki, jį

---

[10] Karlas Tenka — Lombardijos publicistas, Madzinio šalininkas, artimiausias Klarinos Mafeji draugas. Jo namai buvo Milano patriotų konspiracinis centras.

vis tiek priima ir paveda jam sudaryti naują kabinetą. Karaliaus pavedimą premjeras įvykdo greitai, kaip tikras pjemontietis, bet padėtis, deja, nė kiek nepagerėja.

1868 metų pradžioje šalies užsienio politika labai nepastovi: Italija tai pučia į vieną dūdą su Napoleonu III, tai bando užmegzti vaisingus ryšius su Prūsija, tai flirtuoja su Austrija. Žaisdama tuo pat laiku su trim partneriais, ji dar stengiasi įtikti Pijui IX — siuntinėja jam laiškus ir telegramas, meiliai merkia akį. „Karalius džentelmenas" ne be prietarų. Pavyzdžiui, vyriausiajam pontifikui jis teisinasi, kad esąs niekuo dėtas dėl italų pretenzijų į Romą. Kitą kartą, vyriškai išliejęs širdį, tvirtina, esą konstitucinio monarcho rankos surištos. Pijus IX be jokių užuolankų pasmerkia parlamentinę vyriausybę — ji mat „ydinga ir Italijai netinkanti". Popiežius perspėja, kad karalius saugotųsi pavojingų reformų, kaip antai privalomo mokslo, kurio įvedimas šaliai padarytų nepataisomos žalos.

Kalbėdamas su austrais, Viktoras Emanuelis II išdeda į šuns dienas deputatus — girdi, jie kalti dėl tokios Italijos politikos. „Nieko baisaus, galų gale jie nusilauš ragus,— rašo jis,— pažįstu šiuos *mauvais drôles*[11] ir moku juos tvarkyti". Vienu žodžiu, politika labai nevykusi. Nei prūsai, nei austrai, nei prancūzai, nei pagaliau Pijus IX nepasitiki šiuo keičiančiu savo nuomonę, suktu karaliumi, kuriam, anot ambasadoriaus Fleri, „labai stinga nuoširdumo". Popiežius, gavęs eilinį Viktoro Emanuelio ištikimybės pareiškimą, linguodamas galvą atsako: „Šis karalius taip įprato meluoti, kad jokiu būdu negalima juo pasitikėti".

Madzinis įsteigia naują, slaptą revoliucinę organizaciją — „Visuotinę respublikonų sąjungą", kuri randa daug šalininkų Sicilijoje, Emilijoje ir kai kuriuose didžiuosiuose Šiaurės Italijos miestuose. Bet ši nauja organizacija neturi nei tikrojo veido, nei aiškios politinės programos. Dauguma italų, nors ir nepatenkinti Pjemonto įtaka visam pusiasaliui, tyliai kenčia, nepuoselėja vilčių. Inteligentija dar neįstengia priešintis Savojos politikai. Tiesa, kartais pa-

[11] Netikusius juokdarius. (*Pranc.*)

sigirsta nekonformistinių balsų, pavyzdžiui, Kardučio. O Markas Praga aiškiai nusako žmogaus sielos būseną:

Prieše skaitytojau, Nuobodį tau apdainuoju,
Paveldą šventą aklų ir kurčių abejonių,
Popiežių tavo ir tavo karalių, ir budelį tavo abuoją,
Šviesulį tavo dangaus, juodą purvą tavųjų klajonių.

Gal ne tokia rafinuota, bet nuoširdesnė Džovanio Maradžio poezija:

Nuoboduly skandinam
Nykias dienas liūdni,
Tarp despotų nežinom,
Vergai mes ar laisvi.

Tačiau apskritai šalyje vyrauja susitaikymo, tautos santarvės atmosfera.

Reikia neužmiršti ir to, kad Italijos inteligentija ir anksčiau visai ar beveik visai nedalyvavo šalies politiniame ir visuomeniniame gyvenime. Šiuo metu italų spauda yra „susidariusių Pjemonte per Kavūro valdymo dešimtmetį smulkių politinių grupuočių, atskirų politinio pasaulio atstovų ir aukščiausių centrinės valdžios organų santykių tiesioginis ir konjunktūrinis reiškėjas". Jei viename to meto laikraštyje randame išspausdintą šią programą: „Instruktuoti rinkėjus, paaiškinti tikrąją padėtį, kovoti su klaidomis, komentuoti praeitį, nušviesti ateitį, išspręsti įvairiapusę teisėtumo, dorovės, idėjų ir žmonių (iš jų sudaromas parlamentas) problemą", tai nereiškia, kad ji buvo įgyvendinta. Dar daug metų šie pasiūlymai bus tik popieriuje.

Tų laikų Italija gyvena šia diena. Ji nesugeba nei spręsti iškilusių rimtų problemų, nei užsibrėžti aiškaus tikslo, nei pateisinti savo egzistencijos. „Kaip apmaudu,— rašo Verdis viename laiške,— klausytis gražių mūsų vyriausybės vadovų žodžių ir matyti, kad nieko nedaroma". 1868 metai kompozitoriui prasidėjo blogai. Jo nuotaika vėl subjuro. „Visai užmečiau muziką, šį tą skaitinėju, kartais pasidarbuoju ūkyje, *voilà tout*[12],— rašo jis grafie-

[12] Štai ir viskas. (*Pranc.*)

nei Mafeji. O kitame laiške, leidėjui: „Neskaitau, nerašau, tik klaidžioju po laukus nuo ryto iki vakaro. Kai lyja, keturios sienos atstoja visą pasaulį, ugnis židinyje — saulę, knygos ir muzika — orą ir dangų... Nuobodybė, o ne malonumas". Jis išeina iš namų net tada, kai apniukę ir šalta, kai lygumos po bespalviu dangumi nedrumsčia joks garsas, klaidžioja laukuose vienas su savo mintimis, neįgyvendintomis svajonėmis, nerimu. Šis nepataisomas skeptikas, pilnas minčių, norų, troškimų (Štolc veidas nuolat stovi jam prieš akis), slegiamas begalinės apatijos, niūraus, nebylaus liūdesio, kamuoja save klausimais, į kuriuos nemoka, negali ar nenori atsakyti.

Pagaliau Verdis palieka laukus, pievas, užtvankas ir išvyksta į Genują. Bet ir mieste jo nuotaika nepasitaiso. Jis toks pat keistas, neramus, nepatenkintas, irzlus. Blogiausia, kad ir čia jam baisiai nuobodu. „Nedirbu",— rašo jis. Arba: „Apie muziką negaliu nė pagalvoti, skaitinėju arba einu pasivaikščioti". Ir dar: „Nieko malonaus, nieko gero". Verdis pagyvėja tik tada, kai užkliudomi jo profesiniai interesai. Pavyzdžiui, jis labai susirūpinęs, abejoja ir baiminasi dėl „Don Karlo", kurį ateinantį pavasarį ketina statyti „La Skala". Tai atsispindi jo laiške leidėjui Džulijui Rikordžiui: „Ar galite nešališkai ir atvirai man pasakyti savo nuomonę apie šią operą? Apie balsų kokybę ir stiprumą, intonacijas, dainavimo stilių, tarimą ir, svarbiausia, apie veiksmą. Atkreipkite dėmesį į tai, kad Pilypas — ne mulkis". Paskui, tarsi po trumpos pauzės, priduria pilną gailesčio *post scriptum*: „Girdėjau, kad vargšą Pjavę parvežė namo. Labai gerai. Visiškai tam pritariu. Tegu vargšelis numiršta savo lovoje!"

Verdžiui rūpi ne vien opera ir Pjavė. Ne tik jie gadina jam nuotaiką. Po kelių dienų maestro prisipažįsta Eskiudjė: „Čia nieko nauja. Viskas prasideda blogai, kaip visada". Kodėl „blogai"? Kodėl Verdis toks nepatenkintas ir nusiminęs? Jis ir toliau turi pasisekimą, jį visi šlovina, leidėjai tesi jo sąlygas. Jis tebėra populiariausias Italijos kompozitorius, be to, labai turtingas. Ir geros sveikatos. Tai kodėl viskas jam atrodo juodos spalvos? Kodėl visuomet liūdnas, nepatenkintas? Žinoma, jo toks būdas, bet labiausiai čia kalta meilė Terezei Štolc. Ilgai širdyje ją slopi-

nęs, dabar pasidavė. Tai kas, kad Marianis — jo draugas, tai kas, kad pats kankina savo žmoną. Žavioji Štolc valdingai įsibrovė į Verdžio gyvenimą. Štai kaip ją apibūdina vienas to meto kronikininkas: „Pro drąsią iškirptę švyti balta kaip sniegas, aukšta, stamantri krūtinė. Skaistaus kaklo fone — sentimentalus medalionas su našlaitės žiedais, pakabintas ant juodos aksominės juostelės. Stambią galvą vainikuoja didelis, dailiai bangomis sudėtas gelsvų žvilgančių plaukų kuodas. Vyriška, plati kakta, siauras ryžtingas veidas. Po taisyklingais antakiais blykčioja melsvos, įdėmios ir valingos akys. Veikiau Lorelėjos ar Brunhildos, o ne Leonoros ar Aidos akys. Tačiau jų valią ir ryžtą gožia apmaudaus liūdesio šešėlis, tarsi ji norėtų tik verkti ir verkti. Kas per mintys slypi šių melsvų akių gelmėje?"

Turbūt nė pats Verdis nežino, kas per mintys slypi Štolc akyse, ir tikriausiai nenori žinoti. Tačiau puikiai supranta, kad ši dainininkė „balta kaip sniegas" krūtine pavergė jo širdį. O ne, dūsauti jis nedūsavo. Tai ne jo būdui. Bet pajuto negalįs atsispirti šiai jaunai, už jį daug jaunesnei moteriai. Jį vilioja tvirtas jos charakteris. Terezei nė motais Santa Agatos „baidyklės" pykčio priepuoliai, niūrus tylėjimas, bjauri nuotaika. O senstančiam Verdžiui, kurį su žmona sieja tik įpratimas, šiam ūmaus būdo, stiprios dvasios žmogui, pasitaikė galimybė atgimti, patirti naują jausmą šalia jaunos gražios moters. Ir jis nesipriešina šiam jausmui, rūpinasi dainininkės karjera, duoda jai ne tik pagrindines partijas savo operose, bet ir pinigų, net tvarko jos praktinius reikalus.

Tačiau ši meilės istorija, šie suliepsnoję jausmai Verdžio nenuramina, tik dar labiau jį sudirgina.

Tokia neįprasta dvasios būsena kompozitorių išmuša iš pusiausvyros. Norėdamas ją atgauti, jis vėl pasineria į darbą. Verdis rūpinasi „Don Karlo" pastatymu „La Skaloje" ir negali galvoti apie ką nors kita. Maestro Rikordžiui rašo: „Kartoju, tiek muzikiniu, tiek sceniniu atžvilgiu reikia 4 0 d i e n ų, bet su sąlyga, kad teatro personalas nedirbs kitų darbų". Paskui dar nerimastingesnis laiškas: „Pažiūrėkite, kas ir kaip daroma „Don Karlo" labui. Kartoju, jam pastatyti reikia 4 0 d i e n ų! 40 dienų! Prisimin-

kite, kokius skandalus „La Skaloje" sukėlė kitos mano operos! Nejaugi ir vėl tas pat? „La Skaloje" imama statyti mano operas, kai būna labai bloga trupė arba kai nebėra laiko repeticijoms. Tik neįtikinėkite manęs, kad dainininkai jau išmoko partijas. Žinau, kaip jie išmoksta. O jeigu ir išmoko, tai dar yra *mise en scène*[13], kur reikia suderinti žodžius ir muziką. Man aišku, ką teatre galima padaryti ir ko negalima. Stebuklų nebūna, ir anksčiau kaip balandžio antrąją premjeros neparodysite. Gerai apie tai pagalvokit". Tokiais atvejais Verdis nepermaldaujamas, reiklus, nė girdėti nenori apie darbą, atliktą „mažne gerai". Viskas turi būti padaryta tiksliai, tobulai — to jis visada siekė. Tiesa, „katorgos metais", kai prakaitavo dėl pripažinimo ir šlovės, kartais užmerkdavo į visa tai akis, bet dabar — jokių nuolaidų, reikia daryti tik taip, kaip jis nori.

Jaunasis Džulijus Rikordis, kuriam pasenęs tėvas perdavė leidyklą, negaili jėgų ir atkakliai siekia tikslo. Jis puikiai supranta, kad nelengva Verdžiui, nes tas ir šiaip dantį galanda ant „La Skalos". Ne kartą susidūrė su maestro smulkmenišku priekabumu. Bet žūt būt nori „Don Karlą" pastatyti pavasarį — pastatyti gerai. Nori Verdį su „La Skala" galų gale sutaikinti. Todėl neriasi iš kailio, laksto nuo maestro prie trupės, kurią sudarė iš geriausių dainininkų, ir operą pastato laiku. Tačiau pirma turėjo išleisti Arigo Boito „Mefistofelį". Tai „naujos" mokyklos opera, savotiškas italų atsakymas Vagneriui. Boitas į savo operą sudėjo viską — filosofiją, estetiką, moralę, puošnias dekoracijas, apoteozes, liepsnas, pragaro puotas, prologus, epilogus, literatūros kūrinių ištraukas. Bet operoje nėra tikro gyvenimo ir, blogiausia,— veiksmo. 1868 metų kovo 5 dieną įvyksta „Mefistofelio" premjera. Opera patiria visišką fiasko. Publika šaukia, juokiasi, švilpia, laido užgaulias replikas. Dainininkai nežino nė ką daryti — dainuoti ar nutilti, orkestras vos girdėti. Niekas nežiūri, kas dedasi scenoje. Rytojaus dieną teatro direkcija praneša, kad, publikai pageidaujant, opera bus rodoma du vakarus: vieną vakarą eis Prologas ir trys pirmi veiksmai, sudarantys pirmą Gėtės poemos dalį, o kitą — Prologas,

---

[13] Mizanscena. (*Pranc.*)

ketvirtas veiksmas, simfoninis intermeco ir penktas veiksmas — poemos antra dalis.

Tačiau publika vis tiek nė girdėti nieko nenori apie „Mefistofelį". Salė vėl šaukia, švilpia, trypia kojomis. Boitas nepasiduoda žiūrovų provokuojamas, lieka ištikimas sau, dedasi įžeistas. Jis laiko save „prakeiktuoju" autoriumi, nesuprastu ateities kompozitoriumi. Kovo 9 dieną opera rodoma trečią kartą, ir trečią kartą ją ištinka žiauri nesėkmė. Pagaliau teatro vadovybė, kuri iki šiol elgėsi gana šauniai, išbraukia „Mefistofelį" iš afišų. Vėliau Boitas savo kūrinį peržiūrės, pataisys ir sutrumpins. Naujoji redakcija turės šiokį tokį pasisekimą ir bus įtraukta į operos teatrų repertuarą.

Sužinojęs, kad „Mefistofelis" patyrė fiasko, Verdis apsimeta, lyg nieko nebūtų atsitikę. Bet probėgšmais apie tai užsimena Eskiudjė: „Nekalbėsiu apie „Mefistofelį" — jau žinote viską ir apie jo sėkmę, ir apie skandalą trečią vakarą". Boitas Verdžiui buvęs nebuvęs, tik jis, senas teatro vilkas, bijo, kad „La Skalos" publika, dar neatvėsusi po mūšių dėl „Mefistofelio", neužpultų jo „Don Karlo". Juk tai irgi, galima sakyti, nauja opera, mažai žinoma Italijoje, o Milane statoma pirmą kartą. Šių minčių kamuojamas, jis rašo libretistui diu Lokliui: „Aišku, dainininkai gana geri. Orkestre — šimtas muzikantų, chore — šimtas dvidešimt balsų, finaliniame chore — keturiasdešimt šeši bosai. O, kad Milane būtų Marianis — pasisekimas būtų garantuotas". Savo nuogąstavimus jis išdėsto ir Džulijui Rikordžiui: „Kuo daugiau prakaituojama per repeticijas, tuo geriau. O komisija ir teatro direkcija (mano p r i e š a i), matysite, netrukus iškrės man kiaulystę. Tai mano opera, ir „La Skalos" komisija, kaip visada, būtinai pakiš koją. Nė dviejų mėnesių nebeliko mūsų repeticijoms. Kaip bus, taip, svarbu, kad laiku būtų padaryta. O jei operą nušvilps, niekas nekaltins atlikėjų, tik mane".

Net ir šiuo atveju senasis valstietis negali atsikratyti nepasitikėjimo, įtarimų. Tai truputį panašu į persekiojimo maniją. Jis nori apsidrausti, kad vėliau galėtų atkirsti: „Ar aš nesakiau!" Beje, persekiojimo manija yra vienas iš Verdžio psichikos bruožų, tik jis, suvokdamas savo vertę, jai ne visiškai pasiduoda.

Verdį žmonės klausia, ar važiuosiąs į Milaną žiūrėti repeticijų ir premjeros. Atsakymas trumpas ir neigiamas. Jam nė į galvą neateina važiuoti. „Ką aš veiksiu Milane? — rašo jis.— Juk nereikia diriguoti operos, kuri jau buvo pastatyta trijuose dideliuose teatruose. Man atvykus spauda dar gali kokią šunybę iškrėsti arba, teikdama daug reikšmės dėmesio nevertiems dalykams, suklaidinti publiką, kuri net gryno aukso monetą palaikytų netikra". Ne, važiuoti į Milaną jis nenori. Jau pavasaris, sprogsta medžių pumpurai, kalasi pirmieji daigeliai, ir Verdis keliauja į Santą Agatą, savo tikruosius namus. Ten jis lauks žinių apie tai, kaip „La Skaloje" buvo sutikta jo paskutinė opera. Kovo 25-ąją, lygiai po dvidešimties dienų, kai buvo nušvilptas „Mefistofelis", Milano publikai parodomas „Don Karlas". Pagrindines partijas atlieka Štolc, Destin, Fačelis, Junka ir Mileris. Pasisekimas didžiulis. Verdis, aišku, džiaugiasi, bet to neparodo. Jis rašo Rikordžiui: „...Jeigu viskas praėjo gerai, galite ramiai miegoti — jūsų darbas ne perniek. Esu labai jums dėkingas už jūsų rūpesčius ir vargus".

Dabar jis gali lengviau atsikvėpti. Ir ši opera susilaukė sėkmės. Žinoma, jį baugino „La Skalos" žiūrovų nuomonė, tik nė pats sau to neprisipažino. Štai ištrauka iš jo laiško Arivabenei: „O kaipgi, Milane „Don Karlas" turėjo didelį pasisekimą. Apie tai iškalbingai byloja impresarijaus pajamos — juk net per abu abonementinius spektaklius vargšai žmonės mokėjo po penkias liras už teisę įeiti ir po penkiolika lirų už teisę sėdėti!" Norėdamas nuraminti nervus, jis vėl kimba į dailidystę, kaip šv. Juozapas („Palaimintas vyras! Su juo mane sieja tik vardas ir dailidystė. Daugiau niekas... Kadangi aš negalėčiau būti nei geras svetimo vaiko tėvas, nei sutarti su angelais apreiškėjais bei šventosiomis dvasiomis, ir t.t., ir t.t."), ir į žemės ūkį bei gyvulininkystę. Su draugais, kurie jį lanko arba jam rašo, aptarinėja politinę padėtį: liaudis nebegali kęsti vyriausybės, gebančios tik naujais mokesčiais apdėti. Pavyzdžiui, malinius. Tikra nelaimė! Prie kiekvienų girnų pritaisomas specialus skaitiklis, ir žmonės, pasiimdami miltus, malūnininkui turi mokėti viršaus po dvi liras už centnerį avižų. Valstiečiai murma, bando maištauti; Emili-

jos kaimuose girdėti šūkiai: „Tegyvuoja popiežius!" Rengiamos gaudynės, žmonės teisiami, grūdami į kalėjimus. Jau yra du šimtai penkiasdešimt žuvusių ir du tūkstančiai sužeistų.

Galų gale, viską susumavus, paaiškėja, kad ši neteisinga ir kvaila rinkliava davė valstybei mažiau nei tris milijonus lirų. Tačiau dėl apgailėtino, grynai pjemontiško užsispyrimo šis mokestis nepanaikinamas. Visa tai dedasi Verdžio akyse, ir jis piktinasi tokia neteisybe. Argi taip reikia valdyti šalį, sako jis, argi apie tokius idealus buvo svajota per risordžimentą ir kovas dėl nepriklausomybės? Kai kurie biografai rašo, kad tik dėl to maestro atsisakęs neseniai įsteigto Italijos Karūnos komandoro ordino. Visai galimas daiktas. Bet, nors Verdžio pasipiktinimas valdančiųjų sluoksnių politika ir morale šiuo metu kaip niekad didelis, tikrosios šio atsisakymo priežasties reikia ieškoti švietimo ministro Emilijaus Broljo laiške Džoakinui Rosiniui, kuriame jis tvirtina, kad po jo, didžiojo pezariečio, daugiau negimė tikrų muzikų ir nebuvo sukurta operų, prilygstančių jo kūriniams. Nė valandėlės nesvyruodamas Verdis grąžina ministrui ordiną, pridėjęs tokį raštelį: „Aš gavau raštą, kad esu paskirtas Italijos Karūnos komandoru. Šis ordinas įsteigtas apdovanoti tiems, kas davė naudos Italijai kovodami su ginklu rankose ar darbuodamiesi literatūros, mokslo bei meno srityse. Savo laiške Rosiniui Jūsų Ekscelencija, nors (kaip pats sakote) n i e k o n e i š m a n o t e apie muziką, tvirtinate, kad per pastaruosius keturiasdešimt metų Italijoje nebuvo sukurta nė vienos operos. Tai kam tada atsiuntėte man ordiną? Grąžinu jį, nes tikriausiai supainiojote adresą". Tarp Verdžio ir ministro įsiliepsnoja ginčas ir trunka keletą mėnesių. Įsikiša Boitas, grafas Arivabenė ir kiti žmonės, kuriems brangus italų operos likimas.

Laiškuose pažįstamiems maestro vis grįžta prie šios temos. Galų gale visa tai patenka į laikraščius, kurie, rodydami patriotizmą, ima pulti atsisakiusį komandoro ordino kompozitorių. Bet Verdis atkaklus. Jei ką nusprendė, tai kaip kirviu nukirto, ir jokie laikraščių bei žurnalų straipsniai jo neprivers pakeisti savo nusistatymo. Spaudos sukeltas triukšmas jam, žinoma, nepatinka. Jis nemėgsta,

kad jo vardas būtų dergiamas laikraščiuose. Bet savo nuomonės apie ministrą Brolįį nepakeičia.

Pamažu skandalas nurimsta. Į Santą Agatą lyg vėjo šuoras atūžia pavasaris — svaigiai pražysta rožės, kurias maestro pats pasodino ir prižiūrėjo, tulpės, ramunės, azalijos. Laukai smarkiai pakvimpa žeme. Sulapoja medžiai, sužaliuoja pievos. Ir dangus tampa erdvesnis, žydresnis. Maestro vėl keliauja po laukus; jau įdegusį jo veidą slepia nuo saulės juodas didelis skėtis, akys markstosi ryškioje šviesoje. Jam vis labiau ima patikti šis nuostabus metų laikas, kai tarsi atsiveria dangus, atbunda gamta ir virš Po lygumos suspindi didelė kaitri saulė.

Nelauktai užgriūva svečių. Į Santa Agatą kelioms dienoms atvažiuoja Klarina Mafeji. Verdis labai apsidžiaugia šiuo netikėtu apsilankymu. Tačiau širdies gilumoje jam kažkodėl liūdna. Dvidešimt metų jis nematė savo bičiulės. Kone pusę gyvenimo. Dvidešimt metų — nuo 1848-ųjų sukilimo. Kaip greitai bėga laikas, visur palikdamas žymę! Klarinos veidas pasenęs, pečiai nusvirę, plaukai pražilę. Nereikia nė sakyti, Streponi, pamačiusi draugę, irgi visa nušvinta — pagaliau bus su kuo pasikalbėti. Laiške Karlui Tenkai Mafeji gana banaliai aprašo savo viešnagę Santa Agatoje: „Iš šios vietos, kur tikrai tvirtėja dvasia ir tikėjimas, kad žemėje yra gėris ir gerų žmonių, noriu parašyti Jums, geriausias mano drauge, nes esate vienas iš tų, kuriuos myliu ir gerbiu labiau už kitus. Esu laiminga, kad nepatingėjau atvažiuoti pas Verdį. Jis mane priėmė kaip seserį, pažino iš karto, bet netikėjo savo akimis. Apstulbęs žiūrėjo žiūrėjo, paskui ėmė šūkauti, apkabino mane. Mes visi taip susijaudinome, kad aš supratau, kaip nuoširdžiai jis mane myli. Pažadėjo nedelsdamas atvykti į Milaną; taigi greitai bus čia. Jo namai dailūs ir ištaigingi, sodas didelis ir gražus. Nusivešime į Milaną didžiausias puokštes gėlių. Šįryt Verdis man pasakojo apie rožes, vieną žiedlapį siunčiu jums atminčiai. Šiandien važiuosim į Busetą, paskui — į jo gimtuosius namus. Čia mums viskas brangu ir šventa".

Gražiai parašytas papraščiausias laiškas apie paprastus dalykus, ir tiek. Nė žodžio apie Verdžio gyvenimą namų aplinkoje, apie jo būdą, kalbas. Tik apie tai, kaip visi

džiaugiasi, kokie visi malonūs, geri, kilnūs. Tačiau šie laiškai — irgi Verdžio biografijos dalis. Klarina, atvykusi į Santa Agatą, atvežė Verdžiui Mandzonio kvietimą susitikti. Maestro, virpėdamas iš susijaudinimo, sutinka. O paskui ima gailėtis — ką jis gali pasakyti didžiajam rašytojui? Ir apskritai ar gali būti, kad „Sužadėtinių" autorius, šventasis, su juo apie ką nors imtų kalbėtis, gaišti brangų laiką? Žinoma, jis važiuos pas Mandzonį, būtinai važiuos,— kokia dar gali būti kalba. Bet, tiesą sakant, Verdis jaučiasi lyg manekenas. Nenatūralus, štai kas. O juk nenatūralus jis niekad nebuvo ir nenorėjo būti, nė nesistengė slėpti neigiamų savo charakterio bruožų.

Taigi nuspręsta: birželio pabaigoje Verdis atvyks į Milaną ir susitiks su Mandzoniu. Jis rūpinasi, kad niekas to nesužinotų, ypač žurnalistai, antraip būtų tikra bėda. Tad visiems sako važiuosiąs į Milaną, kur nebuvo dvidešimt metų, aplankyti Rikordžio jo viloje „Majonika", prie Lario ežero. „Susitarkime,— rašo jis savo leidėjui,— kad niekas nesužinos, jog atvyksiu. Prie ežero nieko nekvieskite, tik Klariną. Būčiau laimingas matydamas, kaip ji supasi ant bangų. Nors tikrai žinau, kad mano viltys tuščios!"

1868 metų birželio 30 dieną Džuzepė Verdis su didžiausiu atsargumu, slapta, lyg nusikaltėlis, įvedamas į grafo Alesandro Mandzonio namus. Penkiasdešimt penkerių metų kompozitorius yra aukšto ūgio, tiesus vyras; jo veidas apžėlęs tankia, smarkiai pražilusia barzda, skruostai ir kakta tamsiai įdegę, žvilgsnis dėmesingas, skvarbus, po didelių, stiprių rankų oda pūpso venos. Jį sutinka liesas senis išgeltusiu tarsi pergamentas veidu, vešliomis baltomis žandenomis. Jo nosis ilga, lūpos plonos, smakras truputį išsišovęs, akių spalva neaiški — lyg mėlyna, lyg pilka. Vos pastebimai dreba rankos. Jis toks drovus, kad, pirmą kartą su kuo nors susitikęs, net galvą į pečius įtraukia. Jam aštuoniasdešimt treji — solidus amžius. Darbštus kaip skruzdėlė, jis per šešerius metus parašė „Sužadėtinius", didžiulį romaną, padėjusį pagrindus naujai literatūrinei italų kalbai. Alesandras Mandzonis, šis senas Milano sinjoras, retai išeina iš savo namų Moronės gatvėje. Jis priiminėja draugus svetainėje ir palaiko pokalbį pra-

ėjusio šimtmečio maniera, vis įterpdamas sakinių gryna Milano tarme. Juodai apsirengęs (keičia drabužius du kartus per dieną), išsičiustijęs, kvepiantis kadagių odekolonu, rašytojas kalba tyliu, žemu, įtaigiu balsu. Kažkada jis buvo deputatas, vėliau senatorius. Mandzonis — skeptikas, be to, turi didelį humoro jausmą, leidžiantį jam tarsi iš šalies žvelgti į savo šlovę ir gausybę visokių apdovanojimų, kryžių, diplomų, insignijų ir kitų pagarbos ženklų, kuriuos gavo, kai „Sužadėtiniai" tapo labiausiai skaitoma knyga Italijoje, vienu iš nedaugelio italų romanų, išverstų į kitas kalbas. Žmonių sąmonėje Mandzonis — jau seniai paminklas. Tačiau rašytojo šita šlovė visai nedomina. Kartais jis labai išmintingas, kartais užsidaręs, tylus, kartais neatsispiria kokiai nors savo silpnybei.

Kaip praėjo susitikimas, nežinoma. Nei Verdis apie jį kam nors išsamiau papasakojo, nei Mandzonis užsiminė savo laiškuose, nors draugams sakėsi matęs kompozitorių ir praleidęs su juo keletą valandėlių. Tai ir viskas. Žinant, koks abiejų vyrų būdas, galima spėti, kad jie, likę vienu du, iškart pasijuto nejaukiai. Matyt, Verdis buvo pernelyg santūrus ir įsibaiminęs, o donas Alesandras Mandzonis — pernelyg nugrimzdęs į savo mintis ir šaltai mandagus. Be abejo, jei katras ir varžėsi pašnekovo, tai tik Verdis. Jam Mandzonis — šventasis, gyvenimo mokytojas, neprilygstamas rašytojas. Todėl ir sėdėjo sutrikęs ir sukaustytas prieš šį mandagų šeimininką svetainėje su židiniu. Todėl ir nesugebėjo išreikšti susižavėjimo, nežinojo, ką sakyti. Jam atrodė, kad Mandzoniui apskritai negalima nieko sakyti. Iškaršęs rašytojas — toks susiraukšlėjęs, silpnas, nuoširdus — sėdėjo pasidėjęs ant kelių plonas rankas artrito susuktais sąnariais ir šypsojosi jam mįslinga šypsena, kuri kažkada taip nustebino Stendalį.

Birželio pabaigoje Milano gatvėse ir aikštėse tvyro kaitra. Virš miesto plyti nuo vasaros karščių išblukęs dangus. Bet jaukioje Moronės gatvės namų svetainės prieblandoje vėsu ir gera. Pokalbis ilgai neužtrunka. Gal kokią valandą, o gal trumpiau. Ir per šį laiką šneka beveik tik senasis Mandzonis; jis porina prisiminimus, anekdotus. Matyt, nepamiršta ir savo mėgstamo sąmojo, kurį mini visi jo biografai: „Man rodos, pasaulis genda, nes gendu

aš pats". Turbūt mandagiai, kaip jam būdinga, pasako keletą prancūziškų frazių, malonių kalambūrų. O Verdis tikriausiai klausosi, gaudydamas kiekvieną žodį, tyli ir tik retkarčiais įterpia kokį sakinį. Štai jis pagaliau pas savo mylimą Mandzonį, pas rašytoją, kurio knygas godžiai skaito nuo pat vaikystės, skaito po kelis kartus. Jis jo namuose, kalbasi su juo — neįtikėtina! Tai lyg sapnas, lyg kokia pasaka. Jis — pas Mandzonį!

Verdis išeina iš Mandzonio susijaudinęs, pakiliai nusiteikęs. Grįžęs į Santa Agatą, po savaitės aprašo savo įspūdžius laiške Mafeji: „Ką aš galiu pasakyti apie Mandzonį? Kaip perteikti tą nepatirtą, neįmanomą paaiškinti palaimingą jausmą, kuris apėmė mane, kai kalbėjausi, anot jūsų, su šventuoju? Jei žmones būtų galima garbinti kaip dievus, atsiklaupčiau prieš jį ant kelių. Nors, tiesą sakant, yra iškelta ant altorių tokių, kurie ne tik talentu ir dorybėmis neprilygsta Mandzoniui, bet dar yra sukčiai ir aferistai. Kai būsite pas jį, pabučiuokite jam ranką ir mano vardu pareikškite nuoširdžią pagarbą". Susitikimas su didžiuoju lombardu Verdžiui padarė neišdildomą įspūdį. Jis negali ištverti nepapasakojęs apie tai savo draugams. Štai ką maestro rašo Leonui Eskiudjė: „Praeitą savaitę buvau Milane. Dvidešimt metų nemačiau šio miesto; jis neatpažįstamai pasikeitė. Naujoji Galerija iš tikrųjų puiki. Monumentalus meno kūrinys. Pasirodo, mes irgi mokame suderinti didybę su grožiu. Ten aplankiau mūsų didįjį poetą, didįjį pilietį ir šventą žmogų! Mūsų didieji žmonės labai paprasti, ko negalima pasakyti apie kitų šalių garsenybes. Kol kas esu čia ir nežinau, ką veiksiu iki žiemos. O jūs vis dar kaime? Lauksiu iš jūsų naujienų. Tik nekalbėkit apie muziką, užmirškit, kad aš kompozitorius ir kad jūs leidėjas. Rašykite kaip draugas draugui". Verta atkreipti dėmesį į vieną gana svarbią detalę: Mandzonis — vienintelis Verdžio amžininkas, kurį jis tikrai nuoširdžiai gerbia. Kompozitorius niekad nelaikė kitų žmonių aukštesniais už save, prieš nieką nesižemino, tačiau prieš Mandzonį pagarbiai lenkia galvą, net sumenkina save, kas jam anaiptol nebūdinga. Diu Lokliui irgi rašo apie savo apsilankymą pas rašytoją: *J'y ai rendu visite à notre grand Poète. Pauvre vieux! Si vous voyez quelle simplicité, quel natu-*

rel! Je me serais jeté à genoux parce que celui-là est vraiment un écrivain sérieux qui restera non seulement comme le premier de notre temps, mais devant les plus grands de tous les temps. (...) Que voulez-vous? Quand je trouve quelque chose de beau et de bien (nous en avons si peu!) je reste en extase à le contempler[14].

Žavėdamasis Mandzoniu, Verdis net muziką užmiršta. Be to, labai skuba kuriam laikui išvykti iš Santa Agatos, nes jo kraštiečiai iš Buseto ketina iškilmingai atidaryti naują operos teatrą, ir jis, davęs jo statybai dešimt tūkstančių frankų, nenori daugiau su šia muzikos šventove turėti jokių reikalų — nei būti išrinktas kokios nors tarybos garbės nariu ar pirmininku, nei diriguoti savo operos. Jis apsigyvena savo namuose Genujoje, bet tenai jį ima kamuoti kaitra ir uodai. Neiškentęs kartu su Pepina pabėga į Tabianą — Emilijos Apeninus. Po kelių savaičių rašo: „Vis dėlto išsisukau nuo Buseto teatro atidarymo ceremonijos. Nieko sau! Paklojau dešimt tūkstančių frankų ir pabėgau iš savo namų! Tačiau šiandien teatras užsidaro; taigi galiu grįžti į Santa Agatą ir ten papusryčiauti... ir dėkui dievui už tai".

Parvykęs į vilą, Verdis tariasi su leidėju dėl kai kurių „Likimo galios" vietų pakeitimo, paskui peržiūri jam siūlomų rašyti operų siužetus: „Romeo ir Džuljetos", „Adrienos Lekuvrer" ir kitų. Jis keikia Italijos politinę padėtį, linki vyriausybei nusisukti sprandą, viliasi, kad tada ministras Broljis negalės kenkti muzikams. Verdis piktinasi lėšų švaistymu, vyriausybės nesugebėjimu tvarkyti valstybės reikalų. Fortepijono neliečia. Rūpinasi tik derliumi, vynuogynais, trąšomis, algomis, skaičiuoja gaunamą iš Santa Agatos pelną, skundžiasi rūpesčiais, darbais iki devinto prakaito. Žemę jau gaubia pirmieji rudens rūkai, dangus blunka, laukai tuštėja. Kartais, anksti rytą, priėjęs prie lango, maestro vos įžiūri medžių siluetus anapus vilą

---

[14] Aplankiau didįjį mūsų Poetą. Vargšas senukas! Kad matytumėte, koks jis paprastas ir nuoširdus. Norėjau klauptis prieš jį ant kelių, nes jis ne tik mūsų epochos, bet ir visų laikų didžiausias rašytojas. (...) Nieko nuostabaus. Prieš grožį ir gėrį (jo taip maža pasaulyje!) mane visada apima ekstazė. (*Pranc.*)

juosiančios mūro sienos ir jam atrodo, kad Santa Agata plūduriuoja debesyse.

Lapkritis. Rūškanas, šaltas, lietingas. Šio mėnesio 3 dieną ateina žinia, kad Paryžiaus Pasi priemiestyje, savo viloje, sulaukęs 87 metų amžiaus, mirė Džoakinas Rosinis. Laikui bėgant, šis linksmas žmogus pavirto liūdnu seniu, kamuojamu niūrių nuojautų, sergančiu sunkia depresija. Rosinis miršta baisiai kentėdamas — nuo gangrenos. Šią ašarų pakalnę palieka nuostabus genijus, vienas iš didžiausių kada nors gyvenusių pasaulyje. Žinia Verdį sukrečia iki širdies gelmių. Dabar, artėjant senatvei, jam vis dažniau neduoda ramybės mintys apie mirtį. Jis nesiskundžia, tačiau baimė retkarčiais ima gniaužti gerklę. Verdis diu Lokliui rašo: „Dėkoju jums už žinias apie Rosinį. Su juo artimai nedraugavau, bet, kaip ir kiti, labai liūdžiu, kad nebėra didžiojo menininko. Perskaičiau visas kalbas, pasakytas prie jo kapo. Pereno kalba gražiausia, Toma — prasčiausia; jo požiūris neteisingas ir pernelyg siauras. Meno ribos kur kas platesnės, jis apskritai beribis. Meno kūrinys gali būti tiek paprasta dainelė, tiek operos finalas, jei viskas parašyta su tikru įkvėpimu". Štai kelios eilutės iš laiško Klarinai Mafeji: „... Didysis vyras apleido šį pasaulį. Garsiausias, populiariausias mūsų epochos kompozitorius, Italijos šlovė! O kai mirs ir kitas, kol kas dar gyvas (Mandzonis. — *D. T.*), kas tada mums liks? Mūsų ministrai ir žygiai prie Lisos ir Kustocos!"

Šie žodžiai gali atrodyti retoriški, juk Verdis su Rosiniu niekad nesutarė. Tačiau palyginimas su Mandzoniu byloja apie didelį maestro sielvartą ir nuoširdžią pagarbą. „Sevilijos kirpėjo" autoriaus mirtis taip paveikia Verdį (kelias dienas vaikšto kaip žemes pardavęs, su niekuo nesikalba), kad jis į Milano *Gazzetta Musicale* parašo straipsnį, ragindamas visus „įžymius maestro" sukurti *Requiem* Rosiniui atminti. „Aš norėčiau,— patikslina Verdis,— kad tiek kompozitoriai, tiek atlikėjai prisidėtų ne tik kūryba ir darbu, bet ir pinigais, reikalingais išlaidoms padengti. Nenorėčiau, kad mums padėtų svetimšalio ar menui abejingo žmogaus ranka, nors ir kokia galinga būtų. Šiuo atveju nedelsdamas atsisakyčiau kurti mišias".

Nepastebimai ateina metų pabaiga. Žiema gana bjauri,

šalta. Verdžiai vis dar Santa Agatoje. „Kol kas mes čia,— rašo maestro. — Rūkas, dargana, purvas, nuobodulys". Kitame laiške: „Orai šlykštūs, lietus, liūdna". Ir dar: „Kaip nyku, koks tamsus dangus!" Jis pavargęs, jaučia, kad jam kažko trūksta — naujo polėkio, stimulo. Netikėtai Po pralaužia užtvankas ir vanduo užlieja laukus. Santa Agatoje atsiranda darbų — reikia taisyti spragas. Todėl Verdis lieka kaime net iki gruodžio vidurio. Paskui išvyksta į Genują. Maestro ketina perdirbti kai kurias „Likimo galios" scenas. Be didelio entuziazmo praneša tai Džulijui Rikordžiui. Vėl sėdasi prie fortepijono. Širdyje jaučia kartėlį, nepasitenkinimą. Kažkas turi įvykti, išvaduoti jį iš niūrių minčių, iš *Libera me domine,* kurį pradėjo rašyti mišioms Rosiniui atminti. Iš *Libera me domine,* gimstančio jo širdyje kaip liūdna, sielvartinga ir žmogiška malda.

Penktas skyrius

DRAUDŽIAMA PREKĖ

Nedaug draugų, siena tarp jo ir pasaulio, pavydžiai saugomas nuo svetimų akių asmeninis gyvenimas, kone liguistas atsargumas. Tiek Santa Agatoje, tiek Genujoje Verdis vienodas. Nebent užsienyje, kur juo ne taip domimasi, kur jis jaučiasi laisviau, maestro leidžia sau kokią nors nedidelę pramogą. Jį žmonės vadina „lokiu", „kaimiečiu", „laukiniu", bet jis į tai nekreipia dėmesio — tegu sau kalba, ką nori. Verdis nemėgsta lankytis pas artistus, savo kolegas — žodžiu, pas menininkus. Jis negali pakęsti inteligentų, kritikų, pasipūtusių plepių, visokių iškilmių. Progai pasitaikius, nesvyruodamas vadina save didžiausiu neišmanėliu. Laiške kritikui Filipiui, kuriam pasirodė, kad „Likimo galia" daiktais panaši į Šuberto *Ave Maria,* jis tiesiai atsako: „Apie muziką aš nieko nenutuokiu, o Šuberto *Avia Maria* klausiausi seniai, taigi jį mėgdžioti man būtų labai sunku. Nemanykite, kad juokauju sakydamas, jog n i e k o n e n u t u o k i u. Taip, tai tikra tiesa. Mano namuose beveik nėra natų, ir aš niekad neinu nei į muziki-

nę biblioteką, nei pas leidėjus susipažinti su muzikos veikalais. Kai kuriuos geriausius šių dienų muzikos kūrinius išgirstu tik teatruose; taip darau turėdamas tikslą, ir, manau, jūs žinote, kokį".

Tikslas, kurį tikriausiai žino Filipis, labai paprastas: Verdis nenori patirti svetimos įtakos. Beje, tai jam niekad negrėsė. Nebent, kurdamas pirmąsias operas, truputį sekė Donicečiu. O šiaip ir fantazijos turėjo su kaupu, ir emocijų, ir naujovių, ir įkvėpimo — taigi nereikėjo kuo nors sekti. Tai retas, unikalus atvejis muzikos ir Italijos kultūros bei meno istorijoje. Toks retas, kad galima tvirtinti: išskyrus bendrus tradicinės operos pagrindus, Verdis atranda pats viską — ir savo stilių, ir savo dainavimo manierą, ir originalų kūrybos metodą. Jis ne kartą sakė, jog yra nusistatęs prieš visokias mokyklas, akademijas, sroves, kryptis. Pavyzdžiui, 1865 metais tvirtino, kad muzikas, „jeigu tikrai talentingas ir nori susilaukti sėkmės, turi laikytis kuo toliau nuo estetų bei konservatyvių profesorių, mesti mokslus ir nesiklausyti muzikos bent dešimt metų".

Be abejo, šis tvirtinimas būdingas Verdžiui — jis atspindi maestro charakterį, idėjas, ypač nepakartojamas ir sudėtingas jo asmens psichologines ypatybes. „Iš visų praeities ir dabarties kompozitorių aš esu mažiausiai išprusęs",— sako jis Filipiui. Būdingi Verdžiui žodžiai. Bet kiek juose puikybės, savo vertės jutimo! Ir, žinoma, žiupsnelis koketiškumo, noro pasirodyti dar paprastesniam ir natūralesniam, nei yra iš tikrųjų. Antra vertus, teigdamas, kad jis stengiasi būti kuo toliau nuo muzikos klasikų, Verdis nelabai nuoširdus. Nepagailėjus laiko ir pasirausus jo bibliotekoje, į kurią maestro, būdamas gyvas, nieko neįsileisdavo, galima maloniai nustebti. Čia surinkti ne tik didžiausieji, bet ir mažesnieji kompozitoriai: Palestrina (tas, kuris rašė madrigalus), Bachas (nuo „Gerai temperuoto klavyro" iki choralų), Hendelis, Haidnas, Benedetas Marčelas, Bethovenas, Šubertas, Mocartas, Korelis. Ir visa tai sukaupta ne senatvėje, kai žmogus, turėdamas daugiau laisvo laiko, stengiasi užtaisyti išsilavinimo spragas. Vienintelis maestro mokinys Emanuelė Mucijus dar 1845 metais rašė, kad Verdis liepia jam nagrinėti Marčelo, Korelio, Tartinio veikalus. O vėliau, plėsdamas jo akiratį ir gilin-

damas jo žinias, skatino imtis „visų Bethoveno, Mocarto, Šuberto, Haidno kūrinių" ir jais remtis, kai rašys kanonus, fugas, kontrapunktus ir kai instrumentuos.

Nieko nuostabaus — Verdis toks, jam patinka dėtis netašytu, jis didžiuojasi esąs savamokslis. Maestro augo nepasiturinčioje buržua šeimoje, nebaigė tradicinių mokslų, vaikystėje nebendravo su kultūringais, išsilavinusiais žmonėmis. Jis pats save suformavo. Tam tikra prasme turėjo kurti save. Tačiau žino esąs geras profesionalas, puikus savo amato meistras. „Meluočiau,— rašo jis toliau tame pačiame laiške Filipiui,— sakydamas, kad jaunystėje neišėjau ilgų ir atkaklių mokslų. Kaip tik dėl to nedreba man ranka, kai noriu išgauti efektus, kuriuos sugalvoju". Geriau susipažinus su Santa Agatos knygų spintomis, galima padaryti netikėtą atradimą. Pasirodo, šis valstietis iš Buseto, Vagnerio priešininkas, išmargino pastabomis „Lohengrino", „Valkirijos", „Parsifalio", „Tristano ir Izoldos", „Meisterzingerių" partitūras, studijavo Berliozo, Bizė, Dvoržako, Listo, Smetanos, Masnė kūrinius. Tačiau, be jokios abejonės, šių autorių nemėgdžiojo. Ir nieko nesiskolino nei iš Bethoveno, nei iš Mocarto. Bet suprato jų kūrybos metodą ir poetinį pasaulį. Galimas daiktas, jį domino jų operų dramaturginis ar techninis sprendimas. Ne daugiau. Geriausi to liudytojai — pačios Verdžio operos. Tačiau įdomu, labai įdomu, kad maestro neigė net savo sugebėjimą sekti amžininkų kūriniais.

Kodėl jis taip elgėsi, kodėl jam taip patiko dėtis nemokša? Nežinia. Bet, perpratus jo psichologiją, čia galima įžvelgti savotišką kerštą, įnirtingą norą atsirevanšuoti. Kalbant apie Verdį, reikia pasakyti, kad jis iki gyvenimo pabaigos neatleido egzaminų komisijai, nepriėmusiai jo į Milano konservatoriją. Jis nepamiršo, kad tuo metu, kai kiti autoriai (Mocartas, Bethovenas, Rosinis, Belinis) buvo garsūs jaunystėje ar net vaikystėje, jis turėjo šiaip taip pats prasimušti, kęsti pažeminimą turtuolių prieškambariuose ir susilaukė sėkmės tik tada, kai jo daug vargo iškentusi jaunystė jau buvo praėjusi. Jis nepamiršo, nė valandėlės nepamiršo, kaip sunku prašyti, laukti atsakymo, veltui belstis į impresarijų duris, nerasti libretistų, sutinkančių rizikuoti. Jis neišbraukė iš savo atminties nei Mi-

lano publikos patyčių ir juoko per „Karaliaus vienai dienai" premjerą, nei abejotinos „Oberto" sėkmės, nei žurnalistų kandžių straipsnių. Visuomet buvo pernelyg išdidus („Aš išdidus kaip Liuciferis"), stengdavosi apsieiti be kitų pagalbos, niekad nesakydavo „prašau", nemokėjo nei lankstytis, nei būti malonus. Šio paniurusio, griežto, sauso valstiečio stuburas buvo labai nelankstus.

Dabar, kai tapo garsus, garsesnis net už Rosinį, jis gali didžiuotis esąs nuo nieko nepriklausomas ir niekam neskolingas. Nebent tik vienam žmogui — pirkliui Antonijui Bareciui, kuris juo tikėjo. Ir kas turi ausis, tegu žino, kad jis originalus. Unikumas. Bet tai dar ne viskas: Verdis — ir valstietis, ir genijus. Jis mėgsta tikrumą, paprastumą, negali pakęsti gudragalviškų įmantrybių. Tam tikra prasme jis — biblinis autorius. Eina tiesiai į žmogaus širdį. Kaip ir Šekspyras, jo mokytojas. Šekspyras be Elžbietos aplinkos. Todėl būkit malonūs — neklausinėkit kompozitoriaus apie jo kūrybos estetinius bei mokslinius pagrindus, nereikalaukite kritinės jo operų analizės. Jis rašo taip todėl. kad jaučia, jog būtent taip reikia rašyti. Naudoja tam tikrus efektus, nes jie padeda geriau išreikšti tai, ko jis nori. O jis nori tiesos. Nori, anot jo, „išrasti tiesą". Štai ir viskas. Daugiau jam nieko nereikia. Tam tikra prasme Verdis pritaria Namjė, kuris tvirtina: „Kuo mažiau žmogus apkrauna protą doktrinomis ir dogmomis, tuo aiškesnė jo mintis". Jis nepasakoja, kodėl taip padarė, kas jį paskatino — Bethovenas ar Mocartas — būtent taip spręsti tą ar kitą sceną. Tai jo reikalas. Jei žino, kad jam tai tinka, pasinaudoja. Estetikos dėsniai, avangardizmas, kultūra, kritiniai samprotavimai? Viskas gerai, viskas teisinga, jei taip jau priimta, bet štai ką jis sako: „Perskaičiau kelis laikraščių straipsnius, kur radau tokius skambius žodžius kaip Menas, Estetika, Atradimas, Ateitis ir kt., ir prisipažįstu, kad aš, toks nemokša, nieko nesupratau". O štai kaip jis atsako skapiljatininkams[15]: „Jie nežino, nei ko nori, nei kur eina. Pasakė mat naujieną! Aš irgi suprantu, kad yra ateities muzika, bet manau — ir kitais metais taip manysiu,— jog,

---

[15] Skapiljatininkai — literatūrinės srovės atstovai Italijoje XIX a. viduryje.

norint pasiūti batą, reikia turėti odos... O tai reiškia, kad, norint sukurti operą, reikia visų pirma turėti muzikos savyje. Aš tikrai esu ir būsiu karštas ateities kompozitorių gerbėjas su viena sąlyga, kad jie rašys muziką. Nesvarbu nei žanras, nei maniera, nei kt., kad tik būtų muzika!"

Verdis nemėgsta, niekad nemėgo scholastinių postringavimų apie meno reikšmę ir vaidmenį. Nesekė jokia doktrina. Doktrinos jo nedomina. Galimas daiktas, kad taip elgėsi norėdamas pridengti savo išsilavinimo ir žinių spragas. Bet vien prisiminus *Ah, si ben mio* („O taip, mano laime") iš „Trubadūro", *Amami, Alfredo* („Mylėk mane, Alfredai") iš "Traviatos", „Rigoleto" ar „Makbeto" įžangas, jam galima viską atleisti. Nereikia nė abejoti, kad tokia Verdžio pozicija puikiai atitinka ne tik jo asmenį, jo žmogišką esmę, bet ir jo kūrybinius sugebėjimus. „Žmogui užtenka tiek kultūros,— aiškiai ir paprastai, kaip jam būdinga, sako Verdis,— kiek reikia, kad jis suprastų, ką turi suprasti". Tokia jo pozicija muzikoje. Galima įsivaizduoti, kokia ji literatūroje. Kai jam tenka kreiptis į libretistą su prašymu ką nors perdaryti, pakeisti, pataisyti ar sukurti naują tekstą duetui, jis visada pradeda maždaug šitaip: „Aš nemokša ir negaliu duoti patarimų tokiam poetui ir literatui kaip jūs, bet jei galėčiau, padaryčiau taip..." Ir paberia aibę patarimų, pastabų, nurodymų, kurie būna tokie teisingi, kad libretistui belieka pritarti. Jis pastebi viską, nepalieka nė vieno nereikalingo žodžio ar net kablelio. Jis iš prigimties jaučia, kas tinka teatrui, dramai.

O ką Verdis skaito, kokie jo mėgstamiausi autoriai? Savaime suprantama, Mandzonis ir Šekspyras. Jis skaito ir skaito „Sužadėtinius", „Karalių Lyrą", „Hamletą", „Otelą", „Makbetą". Ir kiekvieną kartą, paėmęs į rankas knygą, susižavėjęs stebisi autoriaus sugebėjimu be galo subtiliai perteikti psichologinius niuansus, pažinti žmogaus širdį, atskleisti gyvenimo tiesą. Nors moka ištisus puslapius atmintinai, jis vis tiek jaudinasi. Tačiau jo bibliotekoje yra ir Dantės „Dieviškoji komedija". Ir Baironas, Šileris, Plutarchas, ir Šiurė „Vagnerio gyvenimas". Deputatui Džuzepei Piroliui Verdis rašo: „Gavau Belio eilėraščius ir Cicerono laiškus, dabar laukiu Plinijaus laiškų". Jį domina daug kas, todėl turi dar ir Kazanovos „Memuarus" (bet

jų nevertina), Gveracio romanų, Viktoro Hugo prozos ir poezijos knygų, Džustį, Pratį, Aleardį, Paskalio „Mintis", Montenio „Esė" ir, aišku, ne tokių įžymių amžininkų veikalų. Jis skaito godžiai, greitai, pagauna viską iš karto — paveikslo bendrą charakterį, jo siluetą, esmę. Vos užmetęs akį, nustato, ar gali eilėraštis, drama bei romanas pažadinti jo vaizduotę, įkvėpti jį. Tiktai vieninteliu atveju jį apima abejonės, jis negali apsispręsti, sutrinka. Ir tas atvejis, kaip jau žinome,— „Karalius Lyras", drama, kuri jį visą laiką gundo, traukia lyg magnetas. Tačiau, nors ir labai jam skaudu, jis atsisakys rašyti muziką pagal šį siužetą. Skaitymas šiam pragmatikui, šiam instinktų valdomam kaimiečiui, nežinančiam jokių filosofinių bei estetinių teorijų, yra gėris, nenugalimas poreikis, galimybė giliau kvėpuoti. Skaitymas atveria jam naujus pasaulius, duoda peno mintims ir teikia poilsį. Tai jo gyvenimo dalis. Tai ta pati kultūra, kuri, anot Verdžio, privalo tarnauti gyvenimui. Kultūra, suprantama ne kaip savitikslis, bet kaip priemonė pažinti save patį. Štai kodėl Platono ir Šopenhauerio veikalus jis skaito lygia greta su ne tokiomis vertingomis knygomis. Pavyzdžiui, Žiulio Verno ir Eženo Siu romanais. Kada nors viskas jam gali praversti. Viskas gali būti naudinga siekiant suprasti žmogų. Juk Verdį domina žmogus, tik žmogus — jo ydos ir gerumas, jo kančios ir džiaugsmas, jo melas ir naivus nuoširdumas. Žmogus ir jo paslaptis. Žmogus kaip istorijos herojus ir kaip jos auka. Jam, kaip ir Gorkiui, „žmogus — tai tiesa! Žmogus gali tikėti ar netikėti... Tai jo reikalas! Žmogus — laisvas... Jis moka pats už viską: už tikėjimą, už netikėjimą, už meilę, už protą — žmogus už viską moka pats, ir todėl jis — laisvas!.."

Šioje kelionėje po knygų pasaulį jį lydi Džuzepina Streponi, kuri kantriai vyrą išklauso, pareiškia savo nuomonę, sutinka ar prieštarauja (labai taktiškai, nes prie Verdžio reikia mokėti prieiti), nepastebimai jį taiso ir jam patarinėja. Ši d r a u g y s t ė Verdžiui naudinga, jis išspaudžia iš žmonos viską, ką ji gali duoti. O duoti ji gali daug. Tiesą sakant, jis to nė nesuvokia, nes, visų pirma, yra valdingas ir, antra, Streponi pernelyg jį šlovina, gyvena jo šešėlyje, lyg Verdis būtų ne žmogus, o spindintis

stabas, rūstus dievas, nors kartais jai ir neteisingas... Tačiau tokie beveik visi Po lygumos vyrai, pratę įsakinėti ir valdyti.

Verdis — didis kūrėjas. Jo žemiškąją, būtent žemiškąją, fantaziją nedaug su kuo galima palyginti. Tai ąžuolas, giliai pasodintas į patį muzikos ir poezijos vidurį. Tačiau jis ne inteligentas. Žurnalistams ir kritikams jaučia įgimtą, instinktyvų priešiškumą, žiūri į juos įtariai ir jų negerbia. Jis klausia Arivabenę: „... Tu juk irgi žurnalistas, tad pasakyk man, ar galima rimtai žiūrėti į šių sinjorų kritinius straipsnius. Nejaugi manai, kad jie visi ar beveik visi sugeba įsismelkti į kūrinio esmę ir suvokia, ko nori kompozitorius? Ne, sakau tau, ne... bet kam apie tai dar kalbėti? Menas, tikrasis Menas, kuria ir nėra bedantis, kaip nori mus įtikinti kritikai, nė kits kito neįstengiantys suprasti". Aišku, taip sakydamas Verdis laikosi gynybinės pozicijos. Nuo tada, kai patekėjo Vagnerio žvaigždė (visiška jo žvaigždės priešingybė), laikraščiuose ir žurnaluose vis dažniau pasigirsta priekaištai, kad Verdžio muzika šiurkšti, naivi, primityvi, paskubom sukurpta. Nieko nuostabaus, jis tik stiprina savo pozicijas, kategoriškiau išdėsto mintis. Galų gale tai jo mintys; jos atitinka jo įsitikinimus, mąstyseną, kūrybinio proceso supratimą.

Užuot lankęs literatūrinius salonus, trynęsis intelektualų rateliuose, jis kuo toliau, tuo ilgiau gyvena Santa Agatoje ir čia — štai jo paties žodžiai: „... vaikščioju po sodą ir retkarčiais dirbu kaip arklys. Kai pavargstu, ką nors skaitinėju. Jau du mėnesiai, kai neparašiau nė vienos natos. Vakarais, po devynių, peržiūrinėju laikraščius, bet po penkiolikos minučių imu knapsėti nosimi — ir labos nakties". Gulasi jis anksti kaip valstietis. Už lango juoda tamsa, nė žiburėlio aplinkui, tik aukštai danguje spindi žvaigždės, ir, drumsdamas gilią tylą, čiurlena drėkinimo kanaluose vanduo. Verdžio sieloje lyg sena, amžina pasaka skamba Šekspyro ir Mandzonio žodžiai, o širdį užplūdę didūs jausmai, kurie tai uždega ją, tai ramina. Šie jausmai — gyvenimas, ištisas gyvenimas. Ir mirtis, klaiki mirtis, kuri viską užbraukia, viską susižeria po savo apsiaustu. Verdis nuolat apie ją galvoja, jaučia ją negailestingai bėgančiame

laike, mato kasdien vis labiau senstančiame veide, žylančiuose plaukuose.

Verdžio siela visada buvo kupina įvairiausių jausmų, svajonių, minčių, vaizdų. Bet dabar joje staiga ima kunkuliuoti, veržtis pro kraštus gyvenimas, nors jau artinasi senatvė. Gyvenimas lyg karštinė. Ir jo skonis nevienodas, nelygu koks paros ar metų laikas. Verdis gyvena gamtoje, jaučia ją — eidamas per laukus, gardžiuojasi kvapais, gėrisi vaizdais ir spalvomis. Gamta — jo matas, senas matas, kurį protėviai perdavinėjo iš kartos į kartą. Gamta jam tarnauja. Ir tikrai, vos tik jį apima slogi nuotaika ir užplūsta niūrios, beviltiškos mintys, jis išeina į laukus ir ilgai klaidžioja tarp užtvankų ir medžių arba važinėjasi kabrioletu baltais nuo dulkių, juodais nuo purvo keliais, kol nusiramina. Tuomet labiau nei bet kada nori pabūti vienas, vengia žmonių. Nori pabūti vienas su savo liūdesiu, juodomis mintimis. Net ir žmona tada negali jam padėti. Jis vienišas, vis labiau ir labiau vienišas. Atsiskyręs nuo visų ir nuo visko. Tiesą sakant, jis visada, visą gyvenimą buvo vienišas. Vaikystėje — užsidaręs ir drovus. Jaunystėje — įtarus ir nepatiklus. Milanas, kuriame jis gyveno, atrodė jam svetimas, nemielas. Ir vėliau, kai tapo garsus, tebebuvo vienišas, gyveno lyg saloje. Vienišas jis ir dabar, jau persiritęs per penkiasdešimt. Gal net labiau nei kada nors. Žmonių, kurie jį mylėjo ir myli, buvo ir tebėra. Tai Margerita, pirmoji žmona; Antonijus Barecis, uošvis, kuris jį globojo kaip tikras tėvas; jį dievinanti Džuzepina Streponi ir visada nuolankus, kilnus Frančeskas Marija Pjavė (prikaustytas prie lovos, libretistas menksta diena po dienos); Mucijus, atsidavęs jam kaip sūnus; Klarina Mafeji, kuriai jis patiki slapčiausias mintis; Arivabenė, su kuriuo gali pasitarti kaip vyras su vyru. Iš tiesų buvo ir tebėra tokių žmonių. Prie šio sąrašo būtų galima pridurti dar daugiau, bet nuo to niekas nepasikeis — jis vienišas. Tačiau tikrų draugų jis niekad neturėjo. Turbūt todėl, kad jų nė neieškojo. Tokių draugų, kuriems galėtų iki galo atverti širdį ir viską atskleisti, net savo silpnybes ir ydas, su kuriais galėtų būti toks, koks būna klaidžiodamas po laukus. Tokių draugų jis neturėjo. Taigi neperdedant galima tvirtinti, kad draugai, vieninteliai tikri Verdžio draugai,— jo operų perso-

nažai. Su jais maestro kalbasi, jiems patiki savo neviltį, jų dainavime randa paguodą — Manrikas ir Eleonora, Violeta ir Azučena, Ernani ir Rigoletas, Renatas ir Abigailė, Pilypas II ir ledi Makbet, don Karlas ir Amelija, Luiza ir Simonas. Juose, vien juose, yra tikrasis Verdis. Verdis žmogus, ne tik Verdis menininkas. Tik šie draskomi aistrų, kamuojami gailesčio ir kančios vyrai ir moterys gali pateikti tikrąjį Verdžio asmenybės šifrą.

Jau minėjome, kaip teigiamai jį veikia išvykos į laukus. Verdis sustoja kur nors po medžiu, žvalgosi į dangų, gaudo garsus, sklindančius iš tolo per lygumos platybes, klausosi savo širdies balso. Pavargusiame kūne gęsta aistros, snūsta maudulys, tyla klausimai, į kuriuos jis negali rasti atsakymo. Svarbiausia, visą laiką reikia ką nors veikti — obliuoti, kalti, taisyti griovius, prižiūrėti pasėlius — ir, gink dieve, nedykinėti, nekeisti nusistovėjusių įpročių, neskubėti, vengti netikėtumų, kurie išmuša iš pusiausvyros. Toks jo gyvenimo būdas — geriausias vaistas sudirgusiems nervams raminti. Jį mylintys žmonės nesugeba įveikti užtvaros, kuria Verdis nuo jų atsitvėrė savo širdyje, kaip aukšta siena atskyrė nuo pasaulio Santa Agatą. Maestro jiems — mįslė. Ir jų teisybė. Verdis — mįslė ne tik todėl, kad budriai saugo nuo svetimų akių savo asmeninį gyvenimą, bet ir todėl, kad jo siela — žemėlapis, kur maža kelių ir daug klystkelių, labirintų, vilkduobių, kur nevaržomi jausmai stelbia protą. Jei žmogus nori būti nuoširdus, likti pačiu savimi, jam visada tenka už tai mokėti. Jokia valia negali valdyti Verdžio jausmų, veikiau jausmai valdo jo valią ir verčia jį dainuoti taip, kaip dar niekas nedainavo iki jo ir nedainuos po jo.

Šiuo laikotarpiu Verdis šį tą rašo — dalį garsiojo *Requiem* Rosiniui atminti. Tiesą sakant, jau parašė. Bet muzika vis dar skamba jam ausyse kartu su nerimastingomis mintimis apie mirtį, kurios jį graužia lyg kirvarpos medį, neduoda ramybės nei dieną, nei naktį. Šios be galo žmogiškos mintys Verdžiui kelia neapsakomą baimę, spaudžia šaltą prakaitą. Jei žmogus kasdien, kas valandą, kas minutę tik apie mirtį galvoja, argi jam rūpės kritiniai ir estetiniai tyrinėjimai, vagnerizmas, mejerberizmas? Tai kažkas milžiniška ir sykiu be galo maža. Tai visa gerkle šaukiantis

choras ir kartu vieniša, be perstojo gailiai pypsinti nata, kuri netilsta, tik kasdien pamažu vis labiau ir labiau užvaldo jo sąmonę. Mirtis, laikas, liūdesys, vienatvė, kasdieninio gyvenimo monotonija, sunkūs prisiminimai — visa tai Verdį slegia, didina depresiją.

Tuo tarpu ką tik susivienijusią Italiją negailestingai drasko vidiniai prieštaravimai. Valstiečių nepasitenkinimas auga. Labiausiai jie niršta dėl malinių apmokestinimo. Borgo San Donine, už kelių kilometrų nuo Santa Agatos, 1869 metais įtūžusi minia užgrobia suprefektūrą, nusiaubia patalpas, sulaužo baldus, sudegina registrus, pagrasina suprefektui. Sukilimo atgarsis nusirita per visą lygumą. Prie Po upės krantų vyksta tikros kautynės. Nuskurdę, alkani, beteisiai valstiečiai nebegali kentėti. Daugelyje miestų jie ketina susidoroti su sindikais, visur vyksta audringi mitingai. Emilijos Redže, Modenoje, Bolonijoje ant sienų pasirodo didžiuliai užrašai: „Šalin karalių! Tegyvuoja respublika!" Savojos dvaras pagautas baimės. Žinoma, dėl visko kaltas Madzinis, karštakošis Garibaldis ir anarchistai. Po to prasideda represijos. Sąjūdžiui slopinti vyriausybė, kaip visada, rengiasi lyg karui. Vidurinės Italijos laikinuoju kariuomenės vadu paskiriamas generolas Rafaelė Kadorna. Vien Bolonijoje dislokuojami penki pėstininkų pulkai. Vargšų, nevilties apimtų valstiečių maištai šiaip taip nuslopinami. Ką beveiksi, mokesčius reikia mokėti. O Italijoje juos paprastai moka tie, kurie skurdžiausiai gyvena. Ir jei koks ministras, nuėjęs pas karalių, lemena, kad reikia sumažinti išlaidas, kad valstybė blogai valdoma, žodžiu, kad laivas kiauras, Viktoras Emanuelis II, didelis fazanų ir kiškių medžioklės mėgėjas, Italijos tėvas, pyksta ir nekantrauja. Taip atsitiko ir atėjus Kvintinui Selai, kuriam štai kaip buvo atrėžta: „Ar žinai, ką tau pasakysiu, brangusis Sela? Nuo tų pastabų man jau bloga darosi. Kasdien ta pati giesmė — per didelės išlaidos! Girdi, iždas tuščias. Po šimts pypkių, toks pasakymas nevertas sudilusio skatiko".

Šalyje pasirodo antimonarchistiniai laikraščiai, leidžiami respublikonų, radikalų bei kairiųjų grupuočių, kurios patraukia savo pusėn vis daugiau šalininkų: *Il gazzettino rosa, Il pungolo, L'unità d'Italia, L'asinō* (pasta-

rojo ıedaktorių Florencijos prisiekusiųjų teismas patraukė atsakomybėn apkaltinęs, kad jis norėjęs nuversti monarchiją ir „įžeidęs šventą karaliaus asmenį"), *Il gazzettino*[16]. Netvarka, korupcija, skandalai, lėšų švaistymas, spekuliacijos, vyriausybės nesugebėjimas tvarkyti krašto reikalų, bruzdėjimai, maištai, protestai — viskas, ką galima įsivaizduoti, nė trupučio nejaudina Viktoro Emanuelio II, kuriam rūpi tik linksmybės, gražios moterys ir patrakusios medžioklės Tombole, San Rosore ar Aostos slėnyje, kur, kaip paaiškėjo viename procese, „krinta ne žvėrys ar paukščiai, o žmonės, kliudyti karaliaus eigulių kulkų".

Verdžiui karalius, kurį jis matė du ar tris kartus, nedaro didelio įspūdžio. Tačiau po kelerių metų, kaip ir dauguma italų, pavadins jį skambiu „karaliaus džentelmeno" vardu. Paties karaliaus jis nekaltina. Dėl visko esą kalti ministrai, politikieriai bei valdančioji klasė, kuri nežino, ko nori, ir, užuot veikusi, tik tuščiai postringauja. Verdis — jų priešingybė: „Aš iš tų, kurie eina keliu tiesiai, nesidairydami nei į dešinę, nei į kairę, darau, ką galiu ir kuo tikiu, ir man nereikia nei pagalbos, nei protekcijų, nei reklamos, nei užtarėjų". Tarp kitko, dabar Verdžiui ne Italijos likimas rūpi. Jo pilietinius jausmus nustūmė į antrą vietą, o gal net užgožė aistra daininінkei Štolc. Su Marianiu ji išsiskyrė. Sklinda gandai, kad garsusis dirigentas išleidęs jos pinigus — keturiasdešimt tūkstančių lirų. Bet eina ir kitokie gandai: Verdis duodąs Štolc pinigų. Apie daug ką žmonės kalba. Verdis nieko nepaiso, neneigia, neprotestuoja. Jo širdyje siaučia audra. Žino esąs visų dėmesio centre. Žino, kad pikti liežuviai nesiliaus skleidę apkalbų. O Streponi kankinasi. Su ašaromis akyse ji prisimena tuos laimingus laikus, kai Verdis nemylėjo kitų moterų, buvo tik jos — tegu keistas, nepakenčiamas, laukinis, lokys, bet buvo tik jos. Per porą metų viskas pasikeitė. Jis toks pat ūmus ir piktas, tik dabar visai nutolo nuo jos, nekalba, nesidalija įspūdžiais, vengia likti su ja vienas. Jis pasidarė visiškai svetimas, dar valdingesnis. Kas bus toliau, jam nė kiek nerūpi.

---

[16] „Rožinis laikraštukas", „Dyglys", „Italijos vienybė", „Asilas", „Laikraštukas". (*It.*)

Marianį graužia pavydas. Jis kankinasi, niršta: „Kokia niekšybė! But aš atkeršysiu... Mirsiu iš skausmo, bet atkeršysiu..." Streponi guodžiasi Klarinai Mafeji: „Esu įpuolusi į tokią neviltį, kad niekuo nebetikiu. Iškentėjau tiek nusivylimų ir skausmo, jog nebesinori gyventi. Pasakysi, kad ne man vienai tenka eiti erškėčiais išklotu keliu. Tačiau kiti turbūt už mane stipresni, dar turi vilties ir bent kruopelę tikėjimo ateitim. Dabar, jei kas ir sako mane mylįs, man tik juokas..." Apimta nevilties, nusiminusi, galvodama vien apie savo skausmą, ji atsižada gyvenimo. Užsideda abejingumo kaukę ir ją nešioja. Kad tik Verdis nepastebėtų sujaukto jos vidaus pasaulio, meilės griuvėsių. Kol gali, laikosi, dedasi rami, lyg tarp jos ir vyro nieko nebūtų įvykę. Bijo jį prarasti, bijo, kad, pagautas pykčio, neištartų galutinio nuosprendžio. Todėl ir kenčia. Paskui nusileidžia. Be isterijos, grasinimų, skundų. Nusileidžia širdyje, palūžta. Stengiasi pergudrauti vyrą, bet pralošia. Stengiasi prispirti prie sienos varžovę, bet neturi jėgų. Vargšė Pepina darosi beveik juokinga. Juozapinių proga Štolc atsiunčia Verdžiams sveikinimą, ir Pepina atsakyme bando prabilti į varžovės sąžinę, ją sugėdinti. „Kai jūs sakote,— rašo ji,— „linkiu jums ilgiausių metų meilės ir laimės", tikiu, kad turite omeny mus abu. Antraip būtumėt ne tokia, kokią pažįstu,— gera moteris, gera draugė". Ir kita proga: „Linkiu jums, ko norite pati, nes esu įsitikinusi, kad norite tik to, kas dora, kilnu ir verta jūsų..."

Dora ir kilnu. Kitaip sakant, neatimk vyro iš senstančios, netekusios grožio ir patrauklumo, pažemintos ir atstumtos žmonos. Džuzepina Streponi pralošia partiją, bet išlieka ori. Tai nepaprastai tyra, puiki moteris. Kitaip pralošti ji negali. Be to, žino, kad Verdžiui vis tiek jos dar reikia. Reikia, kad ji nuolat būtų šalia, reikia jos paramos. Džuzepina supranta, jog Verdžiui reikia ir Štolc. Kaip stimulo, naujo kūrybinio impulso, nes su ja jis jaučiasi vėl jaunas, kupinas energijos ir gyvenimo džiaugsmo. Ir kai per trumpą laiką dainininkė atsiunčia kompozitoriui daug laiškų, Džuzepina ant vieno voko užrašo: „Šešiolika laiškų! Per tokį trumpą laiką! Koks uolumas!" Kad ir kaip jai skaudu, ji net šiuo atveju nepraranda humoro. Kaip ir anksčiau, kai nori, gali būti puiki šeimininkė, rafinuota, elegantiška,

išsilavinusi sinjora, mokanti palaikyti įdomų pokalbį. Tik jaučia, kaip pamažu miršta jos siela. Tačiau ant vyro nei pyksta, nei geidžia jam keršyti. Gyvena praeitim. Prisimena tas laimingas dienas, kai juodu, niekam nieko nesakę, sujungė savo gyvenimus, kai Verdis, atvykęs į Paryžių, skubėdavo pas ją, kai jie slapta susituokė, kai, rašydamas operas, maestro klausdavo jos nuomonės, semdavosi joje įkvėpimo ir jėgų. Prisiminimų iš jos niekas negali atimti. Prisiminimai užplūsta, pradingsta, vėl iškyla iš atminties gelmių, maišosi, pinasi, teikia džiaugsmo ir liūdesio, bet pavirsti gyvenimu, deja, negali. Kartais jie net baugina, kartais per juos tikrovė atrodo dar liūdnesnė. Be to, juos tenka šaukti iš tokių tolybių, jog regis, kad jų nė nebuvo, kad visa tai ne prisiminimai, o išmonė, mitas, sielos pramoga.

Perdirbęs kai kurias „Likimo galios" scenas, Verdis išvažiuoja į Milaną žiūrėti repeticijų. Pagrindinę partiją, be abejo, atlieka Terezė Štolc. Iš savo namų Genujoje Verdis išvyksta bjauriai nusiteikęs, paniuręs, piktas, žmonai, galima sakyti, netaręs nė žodžio. Iš Milano jis vis dėlto jai parašo, kviečia atvažiuoti, bet jo žodžiai nenuoširdūs, šiurkštūs, grynai formalūs. Džuzepina, netekusi kantrybės, jam atsako: „Aš gerai viską apgalvojau ir į Milaną nevažiuosiu. Taigi tau nereikės naktį slapta eiti į stotį pasiimti manęs lyg draudžiamos prekės ryšulio. Aš apsvarsčiau tavo tylėjimą prieš kelionę į Milaną, tavo žodžius, pasakytus Turine, paskutinį laišką, ir nuojauta man pataria atsisakyti kvietimo į „Likimo galios" repeticijas. Matau, kad tu jį rašei prisivertęs, ir manau, jog bus protingiausia, jei duosiu tau ramybę — liksiu namie. Kam man tos pramogos, jeigu tu vėl uždavinėsi man širdį? Verčiau būk be manęs, visiškai *à ton aise*[17]. Kai praeitą pavasarį aš išdrįsau aplankyti Mafejį ir Mandzonį, kai parvežiau tau malonų kvietimą, kai buvau laiminga matydama, kiek džiaugsmo tau suteikė Klarinos atvažiavimas, kai paskui mes kartu vykome į Milaną pas Mandzonį ir prie ežero — tu tada tartum susitaikei su savo jaunystės miestu,— aš nemaniau, kad manęs laukia toks keistas ir žiaurus

---

[17] Laisvai jauskis. (*Pranc.*)

likimas, kad būsiu atstumta. Ne, Verdi, negaliu įsivaizduoti, kad pavasarį drauge su manim ėjai pas didįjį Mandzonį, o žiemą — mane atstūmei. Bet taip yra. Taigi nepyk, kad įskaudinta, bet išdidi mano širdis atmeta tavo kvietimą, ir tegu dievas tau atleidžia už tai, kad mane taip žemini ir kankini".

Šis dviejų žmonių gyvenimo dokumentas labai reikšmingas: jis praskleidžia uždangą Verdžio ir jo žmonos asmeninio gyvenimo, kurį biografai dažnai idealizuoja ar vaizduoja ne tokį, koks buvo iš tikrųjų. Perskaitę kitą Streponi laišką, parašytą Verdžiui po dvejų metų, galime daryti išvadą, kad per tą laiką jų santykiai nepagerėjo — jie ginčijasi, kits kitą apiberia priekaištais, kaltina, nešiojasi širdyje nuoskaudą. Verdžiai išgyvena sunkią krizę, kurios neįmanoma nuslėpti. Laikui bėgant Džuzepina susitaikys su tuo, kad yra atstumta, užmiršta, ir toliau rūpinsis savo vyru ir jį mylės. Jei Verdis padovanos jai kokį niekutį, ji puls jam dėkoti, vadins savo „geradariu", savo „vieninteliu". Tačiau dabar Streponi dar nenusiraminusi, nesusitaikiusi su likimu, neranda vietos iš pavydo, trokšta susigrąžinti, ką praradusi — Verdžio meilę. Klarinai Mafeji sako nenorinti, kad su ja būtų elgiamasi kaip su griozdišku, nusibodusiu baldu.

O Verdis? Be abejo, laiškas sugadina jam nuotaiką, jis pasijunta dar kaltesnis. Širdies gilumoje pripažįsta, kad žmonos priekaištai teisingi. Bet gyvena kaip gyvenęs. Nė nemano atsisakyti Štolc. Ši už jį daug jaunesnė, trykštanti energija moteris jam reikalinga. Kad bent kiek pataisytų savo santykius su žmona, Verdis grįžta namo, į Genują. Apie ką juodu kalbasi, nežinia. Tačiau Verdis, matyt, nelabai nusiminęs, nes randa laiko parašyti Rikordžiui ilgą laišką apie „Likimo galios" repeticijas. „... Tikiuosi, kad repeticijos vyks sklandžiai, laikantis visų mano nurodymų. Patarkite chormeisteriui kreipti daugiau dėmesio į kiekvieną choristą atskirai ir žiūrėkite, kad būtų gera ataka. Choriniame dainavime svarbiausia — ataka... (...) Atvažiuosiu į dvi repeticijas pirmadienį. Jei viskas bus gerai, trečiadienio rytą galėsime repetuoti su orkestru, jei ne — ir toliau krapštysimės kaip iki šiol, gaišdami brangų laiką".

Naujoji operos redakcija parodoma „La Skalos" scenoje 1869 metų vasario 27 dieną. Šeštadienio vakaras, gana šalta, purškia lietus. Teatro salė sausakimša, spektaklis susilaukia didelio pasisekimo. Publika nešykšti aplodismentų dainininkams — Štolc, Bensa, Tiberiniui, dirigentui Turianiui. Į premjerą Verdis atėjo su Džuzepina Streponi. Ji visą vakarą tylomis kiūto ložės gilumoje, stengdamasi, kad jos niekas nepažintų. Opera eina keturiolika kartų iš eilės. Verdis spektakliu patenkintas — tai matyti iš jo laiško Arivabenei: „Grįžau čia iš Milano vakar vidurnaktį baisiai pavargęs. Reikės porą savaičių miegoti, kol atsigausiu. Atėjus laiškui, tu jau žinosi apie „Likimo galią". Opera praėjo gerai ir turėjo pasisekimą. Štolc ir Tiberinis nuostabūs. Kiti irgi šaunūs. Chorai ir orkestras savo partijas atliko be galo tiksliai ir taip ugningai, lyg velnias juos būtų apsėdęs. Gavau žinių ir apie antrą spektaklį: taip pat gerai pavyko, o gal dar geriau. Nauji epizodai — tai u v e r t i ū r a, kurią orkestras puikiai sugrojo, mažasis p a t r u l i ų choras ir t e r c e t a s operos finale". Savo pasitenkinimą Verdis išreiškia ir laiške Eskiudjė: „Taigi jau žinote, kaip buvo Milane. Šįryt gavau žinių apie antrą spektaklį: pasisekimas dar didesnis nei per premjerą. Atlikimas puikus. Štolc ir Tiberinis nepakartojami. Kaip gaila, kad neatvykote — būtumėt matęs, ką galima padaryti iš masių... Garbės žodis, jūsiškiai gal ir tiksliau viską atlieka, bet išgauti tokių efektų, kokius išgaunu aš chorais ir orkestru, jiems niekad nepavyks".

Iki metų pabaigos naujas „Likimo galios" variantas statomas daugelyje Italijos teatrų (nuo Neapolio iki Vičencos) ir visur turi pasisekimą. Verdis labai atidžiai ir priekabiai seka, kaip rengiamos premjeros, ir vis skundžiasi leidėjui, kad vienur prastas dainininkas, kitur netikusios masinės scenos, dar kitur skurdžios dekoracijos, ir taip toliau. Apie Štolc kalba vien kaip apie atlikėją, o Marianį giria, vos tik pasitaiko proga, bet tų progų vis mažiau ir mažiau. Kartais Verdis būna pakiliai nusiteikęs, energingas, kartais, kaip visada, griežtas, nekalbus, šiurkštus. Labai stengiasi, kad jo sumanyto *Requiem* Rosiniui atminti projektas būtų įgyvendintas. Bet šis reikalas susikomplikuoja. Pavyzdžiui, Merkadantė nenori rašyti savo da-

lies. Senasis kompozitorius nebeturi ką pasakyti. Kitas maestro, Petrela, rodo kaprizus: nerašysiąs *Dies irae*, ir tiek. Komisija viską perduoda Verdžiui. Maestro į tai šit kaip atsako: „Kuriu savo *Requiem* dalį. Petrela, nors buvo sutikęs, atsisako rašyti savo dalį. Maža bėda! Betgi tai pasityčiojimas!"

Šių mišių taip ir nepavyko baigti, nors jos parašytos beveik visos. Matyt, iš pat pradžių jų kūrimas buvo blogai organizuojamas. Komisija pasiūlė jas atlikti Pezare, Rosinio gimtinėje, bet Verdis nesutiko — girdi, jis numatęs Boloniją, tad Bolonija ir turinti būti. Paskui kažkuris bando siūlyti Milaną, esą ten reklama turinti kur kas daugiau galimybių. Verdis ir vėl prieštarauja — jam į reklamą nusispjauti. Jis nori, kad viskas būtų oru ir griežta. Nejaugi taip sunku suprasti? Tačiau šis klausimas ilgai neišsprendžiamas, ir Verdis širsta — iš Genujos, Santa Agatos ir iš kitur siuntinėja tūžmingus laiškus, kuriuose aiškina savo poziciją, grasina visai tai mesiąs. Beje, jo laiškuose vis prasikiša nuobodulys, liūdesys, apmaudas. Ką jis toliau veiks? Kokią muziką kurs? Ar įstengs parašyti ką nors tikroviška, nauja, geriau už ankstesnius savo darbus, parašyti tai, kas jį ištrauktų iš dvasinės krizės? Kurdamas muziką Rosinio mišioms, Verdis suprato, kad jame kažkas keičiasi, kad jis nebegali rašyti kaip anksčiau. „Don Karlas" — pirmoji opera, kur jis nutraukė ryšius su tradicija. Ši opera — savotiška takoskyra. Dabar jis nebegali dainuoti ir rašyti kaip risordžimento laikais. Turi eiti toliau. Prancūzų operos modeliai jo nebepatenkina. Reikia dar giliau įsiskverbti į žmogaus sielą, dar geriau suprasti jos paslaptis, atsiveriančias prieš jį lyg bedugnės. Sunku būti žmogumi, bet dar sunkiau žmogų suprasti, jį atskleisti. Dabar nebe tie laikai — nebėra nei Manriko, nei Rigoleto. Dabar Verdis įsigilinęs į save patį, tarsi vėžys jį graužia šiurpus nerimas. Jis galvoja apie greitai bėgantį gyvenimą, apie visų laukiančią mirtį. Kada išmuš jo valanda? Šis klausimas vis dažniau drumsčia jam ramybę. Truputį jį gąsdina, nors nė pačiam sau nenori to prisipažinti. Kiek metų dar liko jam gyventi? Kiek muzikos jis dar galės sukurti? O gal nė kurti neverta? Gal verčiau liautis, viską mesti ir visiems laikams uždaryti fortepijoną? Dabar kitas kompo-

zitorius, Vagneris, triumfuodamas žengia per pasaulį. Vien apie jį visi kalba, vien apie jį rašo laikraščiai. Dabar tik jam įteikinėjami apdovanojimai ir atestatai. O ką nauja gali pasakyti jis, Verdis?

Kai jį apninka šie klausimai, kai gerklę ima gniaužti nusiminimas ir sielą kamuoti beviltiškas liūdesys, jis, kaip visada, gydosi fiziniu darbu. Laukų priežiūra, prekyba, gyvulių auginimas, dailidystė, šulinių kasimas Genujoje ar Santa Agatoje — nesvarbu kur, kad tik būtų galima nuvargti, išbandyti jėgas, pamiklinti raumenis. Arba ima tvarkyti piniginius reikalus, skolas, indėlius bankuose, derėtis su leidėju. Iš to, kas jam priklauso, nenuleidžia nė skatiko, tikrina sąskaitas, išlaidas, parašus, tikrina kruopščiai ir priekabiai, lyg koks buhalteris. Piniginiuose reikaluose jis kietas, nenuolaidus, nervingas, tarsi būtų apimtas kažkokio atavistinio godulio. Tiesa, retkarčiais jam dingteli mintis: kaip laikosi vargšas Pjavė? Kaip suduria galą su galu? Štai dar vienas gyvenimo paradoksas: paralyžius paguldė į lovą žmogų pačiame kūrybinių jėgų žydėjime, pačiame stiprume.

Šiuo laikotarpiu Verdis susirašinėja su Marianiu, priekaištauja, kad tas nieko nedaro dėl *Requiem*, plūsta jį, koneveikia. Apie Štolc, suprantama,— nė žodelio. Marianis atsakinėja meiliai, pernelyg meiliai, kad visa tai galėtų būti nuoširdu. Štai kaip jis baigia laišką: „Bučiuoju tau ranką, tavo amžinas ir ištikimas tarnas..." Bet, vos tik pasitaiko proga, dirigentas, nors ir netiesiogiai, jam atsikeršija. Po kelių mėnesių, sudarydamas Bolonijos teatro operinio sezono repertuarą, neįtraukia nė vienos Verdžio operos.

O politika? Verdis, šis risordžimento vaikas, jau prarado visas viltis, gal net susitaikė su nevykusiais politikais ir šalyje viešpataujančia netvarka. Antra vertus, dabar jam galvoje vien niūrios mintys apie mirtį ir, žinoma, Štolc — tik ši moteris gali jį išgelbėti ateičiai, išplėšti iš dvasinės krizės gniaužtų. Sumanymas atlikti *Requiem* galutinai žlunga. Dabar jis svarstomas pirmuosiuose laikraščių puslapiuose. Verdis rašo Rikordžiui; jis nepatenkintas (kaip visada), piktas. Marianis patikslina savo poziciją, niekas nesiryžta imti iniciatyvos į savo rankas. Kai ko-

misija iš Bolonijos kreipiasi į Verdį su pasiūlymu atlikti *Requiem* jų mieste, maestro atsako labai trumpai ir aiškiai, rašo, kad daugiau nieko negalįs padaryti: „Tikslas nebus pasiektas, jei mišios nebus atliktos: pirma, Bolonijoje, antra, per Rosinio mirties metines". Štai ir viskas. Pasakė, kaip kirviu nukirto. Jo santykiai su Marianiu dabar įtempti kaip styga, kuri kiekvienu momentu gali nutrūkti. Tik būtinu atveju abu vyrai pasikeičia šaltomis, bet mandagiomis frazėmis. Ne dažniau. Baigiasi metai. Verdis lieka vienas su pačiu savimi, su savo abejonėmis ir liūdesiu. Dabar turės apsieiti be Marianio. Dirigentas buvo jo draugas. Vienas iš nedaugelio. Jie praleido kartu tiek gražių valandėlių, šnekučiavo apie muziką ir gyvenimą. Baigta su juo. Dabar Verdis dar vienišesnis, jo dienos dar nykesnės, o ateitis, kaip niekad anksčiau, jam atrodo tuščia ir beprasmiška. Jis nebegali toliau taip gyventi, nebegali taikytis su tokiu gyvenimu. Melsvos Verdžio akys, visada valdingos ir šaltos, dabar pavargusios, užtemdytos liūdesio šešėlio.

Šeštas skyrius

KARAS IR „AIDA"

„Esu lyg iškinkytas arklys, kuris kiaurą žiemą prastovėjo arklidėje. Jei būčiau jaunesnis, rodos, imčiau skraidyti po medžius kaip žvirbliukas, bet dabar skraidyti galiu tik mintyse. Tie bjaurūs metai lekia kaip pašėlę! Kaip norėtųsi juos sustabdyti, bet, deja, tai neįmanoma!" Štai apie ką Verdis dabar svajoja — trokšta ne susigrąžinti jaunystę, o nebesenti. Jam penkiasdešimt septyneri. Jis nori ne jaunystės karščio, o likti toks, koks yra,— su patirtim, klaidomis, padėtimi. Jis nesijaučia nei senas, nei pavargęs. Vien pagalvojus apie Terezę Štolc jam kraujas gyslose ima virti. Per tą čekę jis pamiršo ir savo santūrumą, ir norą gyventi kuo toliau nuo paskalų, ir drovumą. Koks drovus jis buvo jausmų srityje, rodo užrašas ant skrynutės, kurioje saugo pirmosios žmonos Margeritos sutuoktuvinį žiedą ir Antonijaus Barecio žilų plaukų sruo-

gą: „Mano vargšės šeimos atminimas". Dabar — Verdis, matyt, to nesupranta — jis rizikuoja patekti į skandalų kronikos skiltis, duoti peno piktiems liežuviams, apkalboms. Bet nekreipia į tai dėmesio. Ir nebėra kas jam patartų būti atsargesniam, kitaip elgtis. Aistra šiai moteriai temdo Verdžiui protą. Ir turbūt todėl, kad taip vėlai atėjo jaunystė, kad rudenį pražydo pavasaris, jam reikia siužeto, reikia rašyti muziką, kuri lietųsi per kraštus, užpildytų visą jo gyvenimą.

Reikia planų. Siužetų. Dramų. Štai jie: „Nežinomasis", „Kynas", „Riuji Blasas", „Tartiufas". Ir, aišku, vėl — bet tik akimirką — „Karalius Lyras". Kartais jam atrodo, kad jau pasirinko. Paskui būtinai atsiranda priežasčių, dėl kurių jis atsisako: tai nepatinka kokia nors scena, tai stinga nuoseklumo, tai per skurdus arba jau panaudotas kitose jo operose psichologinis motyvavimas, tai norisi kažko iš tiesų naujo. Ima rašyti pagal Sardu „Tėvynę", bet apsigalvoja ir taip aiškinasi: „Brangusis diu Lokli! Gavau „Tėvynę" ir perskaičiau ją vienu atsikvėpimu. Puiki drama — plati, galinga ir, svarbiausia, sceniška. Deja, moters vaidmuo kels pasibjaurėjimą. Dramoje yra situacija, kokios, man regis, dar nebuvo nė vienoje operoje: sąmokslininkai nužudo ir užkasa į sniegą ispanų sargybinį. Tai gražu ir nauja! Brangusis diu Lokli, dėkoju jums, tūkstantį kartų dėkoju už tai, kad nepamiršote atsiųsti šios puikios dramos, kuri suteikė man daug malonumo. Ją perskaitęs, aš dar labiau žaviuosi Sardu talentu".

Verta atkreipti dėmesį į sakinį: „Deja, moters vaidmuo kels pasibjaurėjimą". Pirmą kartą per trisdešimt metų darbo muzikiniame teatre Verdis daro tokią pastabą. Savo operų personažus jis visada stengėsi vaizduoti stiprius, tikroviškus, turinčius daug psichologinių niuansų, gyvybingus ir labai žmogiškus. Ir niekuomet nesuko galvos, ar moteris gera, ar bloga. Jį neapsakomai žavėjo — ir kokią muziką įkvėpė sukurti! — ledi Makbet. Tačiau dabar nori tokios operos, kur pagrindinė veikėja būtų teigiama, kupina gražiausių jausmų. Ji gali būti auka, gali žūti, bet turi kelti publikai susižavėjimą. Priežastis paprasta. Verdžiui labiausiai rūpi moters vaidmuo. Šį vaidmenį turi atlikti Štolc. Be to, štai ką šiuo metu maestro rašo, sužinojęs

apie Paolo Ferario komedijos „Suniekinta meilė" pasisekimą: „Džiaugiuosi Ferario sėkme. Atsiųskite man šią dramą, vos tik ji bus išspausdinta. Ar joje yra geras moters vaidmuo? Jeigu jis buvo parašytas Pijai Marki, turėtų būti labai patrauklus". Tikslas tas pats: rasti Terezei Štolc partiją — grandiozinę partiją.

Be šių sentimentalaus pobūdžio priežasčių, Verdis turi ir kitų sumetimų: kyla Vagneris ir jam iš paskos — Bizė su Guno. Reikia žūt būt tarti savo žodį. Naują žodį tiek formos, tiek muzikos, tiek dramos atžvilgiu. Sukurti tokią operą, kuri plačiai nuskambėtų, pagal dar niekieno neliestą siužetą. Jo paletėje dabar turi būti daugiau oro, šviesos, erdvės, daugiau jausmų ir spalvų. Štai kodėl, nors be didelio entuziazmo, Verdis apgalvoja Rikordžio pasiūlymą paimti Boito libretą „Neronas", pagal kurį pats poetas mielai rašytų operą, bet nepasitiki savim, nesiryžta. Verdis leidėjui taip atsako: „Nė kiek neabejoju, kad „Neronas" galėtų būti puikus siužetas didelei operai. Tik, žinoma, parašytas taip, kaip aš noriu". Gali sau bėgti metai, bet Verdis nesikeis — „parašytas taip, kaip aš noriu", tegu tai būna aišku visiems. Boitas, Rikordžio atsargiai išklausinėtas, ką apie tai mano, iš pradžių tyli — matyti, kad šis pasiūlymas jį įskaudino. Jis žmogus jautrus, neryžtingas, nepasitikįs savim. Paskui atsako, kad jam būtų didelė garbė, jei Verdis pasinaudotų jo eilėmis. Praeina dar kiek laiko. Leidėjas neatlyžta. Garsaus poeto ir valstiečio iš Le Ronkolės bendradarbiavimas jam patinka. Rikordis jaučia, kad visa tai gali duoti gražių vaisių, kad stiprus Verdis gali sėkmingai paveikti silpną, moterišką Boitą. Bet dabar ima abejoti Verdis. Turbūt Boito libretas jam ne prie širdies. Per daug blizgesio, pompastikos, retorikos. Po ilgų svarstymų, rizikuodamas sugadinti su libreto autoriumi santykius, Verdis atsisako šio sumanymo.

Tuo metu, kai ieško libreto ir abejoja, Verdis neužmiršta Frančesko Marijos Pjavės. Jo iniciatyva būrelis muzikų išleidžia romansų albumą, už kurį gautas pelnas turi būti perduotas buvusiam libretistui. Tačiau Rikordžio leidyklos šiuo atveju negalima pagirti — albumas prastai reklamuojamas, kai kuriuose miestuose jo net nėra knygynuose, Žodžiu, šis leidinys platinamas nevykusiai. Verdis niršta.

Galvoja apie paralyžiaus sukaustytą Pjavę, kuris neturi pinigų, niekuo negali padėti savo šeimai. Jis rašo Rikordžiui pilną priekaištų laišką. Paskui su Streponi išvyksta į Paryžių.

Šia kelione Verdis nepatenkintas. „Koks velnias man šovė į galvą,— rašo jis savo draugui Piroliui,— važiuoti į šį Babiloną, kur absoliučiai nėra ką veikti. Nebent pažiūrėti, ar jie dar labiau nepakvaišo". Tačiau Prancūzijos sostinėje Verdis neleidžia laiko veltui — kas vakarą kur nors eina, nesiilsi, nesėdi viešbutyje. „Baisiai pavargau,— skundžiasi jis,— norėjau viską pamatyti ir vakarais lankydavau teatrus. „Rigolete" ir „Traviatoje" vien Pati nuostabi. Visa kita — šlamštas. Kitų teatrų lygis žemesnis už vidutinį, tik *Opéra Comique* geras choras ir puikus orkestras". Paryžiuje Verdis sutinka savo vienintelį mokinį Emanuelę Mucijų, ką tik grįžusį iš Egipto, kur jis susidraugavo su Dranet bėjumi — vyriausiuoju vicekaraliaus teatrų Kaire valdytoju — ir su Mariet bėjumi; tas netrukus taps svarbiausiu atstovu Egipto dvaro ir Verdžio derybose. Taigi per šią kelionę, į kurią kompozitorius leidosi be jokio tikslo ir net be didelio noro, jis gauna pasiūlymą rašyti „Aidą". Nėra abejonės, kad čia bus prikišęs nagus Mucijus. Bet ir diu Loklis čia suvaidino tam tikrą vaidmenį. Jis pirmas užvedė kalbą apie „Aidą". Maestro atsakė neigiamai. Tačiau kai, ankstyvą pavasarį grįžęs į Santa Agatą, gauna iš diu Loklio smulkų operos planą, jam net kvapą užgniaužia. Tai ne tik naujas dalykas, įdomios scenos, ryškūs charakteriai, bet ir puiki moters partija. Sėkla pasėta, belieka laukti, kol sudygs.

Verdis tikrai jaučiasi kaip „iššabotas arklys", jį sunku pažinti — linksmas, šnekus, žvalus. Nori kurti muziką, sudainuoti dar vieną dainą. Jis daug skaito (net literatūrinius Vagnerio kūrinius), jo kraujas verda, vaizduotė liepsnoja. Jis pilnas naujų įspūdžių ir supranta, kad jo gyvenime ir kūryboje vyksta svarbus lūžis. Aidos istorija jį vis labiau ir labiau vilioja. Maestro ieško libretisto, kuris sueiliuotų tekstą. Praeina dar kiek laiko, ir birželio mėnesį Verdis prašo Rikordį pakalbėti su Gizlandzoniu dėl libreto. Leidėjui sutikus, kompozitorius pasikviečia abu vyrus į Santa Agatą. Jie sėdasi už stalo ir išsamiai

aptaria dieviškąją „Aidą", kuri turi būti pastatyta Kaire Sueco kanalo iškilmingo atidarymo proga. Laiko nedaug, reikia dirbti iš peties.

Tuo tarpu virš Europos kaupiasi grėsmingi karo debesys. Prūsijos ir Prancūzijos santykiai visai pašlijo. Tiek viena, tiek kita didžioji valstybė nori Europoje pirmauti. Abi šalys ima skubiai ginkluotis, ir rugpjūčio 19 dieną Prancūzijos imperatorius Napoleonas III paskelbia Prūsijai karą. Europa vėl paskęsta gaisrų ugnyje. Savaitė iki karo pradžios Italijos vyriausybė duoda įsakymą suimti Palerme Džuzepę Madzinį, kaltinamą sąmokslo rengimu. Premjeras Lanca sutrikęs, nežino, kieno pusę palaikyti. Napoleonas III prašo Italiją ginkluotos paramos. Viktoras Emanuelis II leidžia suprasti, kad neprieštarauja. Finansų ministras Kvintinas Sela ir užsienio reikalų ministras Viskontis Venosta kuo griežčiausiai pasisako prieš. Tačiau Italijos vyriausybė nespėja ko nors nuspręsti, nes rugsėjo 1-ąją prie Sedano Prancūzijos armija patiria visišką pralaimėjimą. Pats Napoleonas III patenka į nelaisvę. Norėdama kuo greičiau pataisyti beviltišką padėtį, Prancūzija išveda savo kariuomenę iš Vatikano. Prūsų antplūdžiui atremti jai reikia visų kareivių. Taip Italija prisijungia Romą ir popiežius lieka vienas. Rugsėjo 20 dieną generolas Kadorna, tas pats, kuris vadovavo kariuomenei malšinant Emilijos valstiečių sukilimą, įžengia į amžinąjį miestą. Po mėnesio surengiamas plebiscitas, kad Lacijaus sritis būtų prijungta prie Italijos. Rezultatai tokie: 40 785 balsai „už", 46 — „prieš". Dar po kelių dienų Pijus IX išleidžia encikliką, kurioje, be kitko, sakoma: „Dievui ir visam katalikiškajam pasauliui skelbiame, kad nelaisvėje negalime ramiai ir nevaržomai atlikti savo aukščiausiųjų ganytojiškų pareigų". Kaip ir reikėjo tikėtis, popiežius atskiria Viktorą Emanuelį II nuo bažnyčios. Karalius savo ruožtu paskelbia amnestiją dėl Romos išvadavimo. Tarp kitų, kuriuos paliečia ši valdovo malonė, yra ir Džuzepė Madzinis.

Verdis su siaubu seka prancūzų ir prūsų karo įvykius. Jis piktinasi, protestuoja. Susirūpinęs maestro prisipažįsta Klarinai Mafeji: „Mane, kaip ir jus, stumia į neviltį Prancūzijos pralaimėjimas. Be abejo, prancūzų pagyrū-

niškumas, įžūlumas, pasipūtimas tiek praeityje, tiek dabar nepakenčiami, nors juos ir ištiko bėdos. Tačiau nepamirškim, kad būtent Prancūzija davė laisvę ir kultūrą visam šių dienų pasauliui. Ir jeigu ji žus — nepuoselėkim iliuzijų,— žus ir mūsų laisvė bei kultūra. Kad mūsų literatai ir politikai kelia į padanges šių nugalėtojų žinias, mokslus ir net menus, teatleidžia jiems dievas; bet, pažvelgę atidžiau, jie pamatytų, kad šių nugalėtojų gyslomis tebeteka senųjų gotų kraujas, kad jie nežmoniškai išpuikę, žiaurūs, nepakantūs, niekina visa, kas nevokiška, ir jų godumas beribis. Jie žmonės protingi, tačiau beširdžiai, stiprūs, bet necivilizuoti. (...) Senovės Atila (...) sustojo, apstulbintas antikinio pasaulio sostinės grožio, o šių laikų pasaulio sostinę šitas Atila ketina apšaudyti. Nors Bismarkas pareiškė, jog Paryžiaus bus pasigailėta, aš dar labiau bijau, kad jis, gal ir ne iki pamatų, bus sugriautas. Kodėl bijau? Negaliu pasakyti. Turbūt todėl, kad pasaulyje nėra kito tokio gražaus miesto ir jiems niekad nepavyktų pastatyti jam lygaus. Vargšas Paryžius! Balandžio mėnesį aš jį mačiau tokį linksmą, tokį gražų, tokį nuostabų!" Verdis pagrįstai laiko Paryžių pasaulio sostine; suprantama ir jo neapykanta prūsams, pasipūtusiems nugalėtojams, kurie tikrai negali kelti simpatijos. Tačiau nereikia pamiršti, kad, užsipuldamas „gotus", Verdis, nors nemini pavardės, netiesiogiai užsipuola Vagnerį. Be to, jis ne tik smerkia Italijos vyriausybę, negrąžinusią Prancūzijai „dėkingumo skolos", bet ir nepritaria tam, kad Roma prijungta. „Romos reikalas,— tvirtina jis,— didelis įvykis, bet manęs nejaudina; turbūt todėl, kad jaučiu, jog iš to turėsime vien bėdų tiek užsienyje, tiek namie, kad negaliu sugretinti parlamento su kardinolų kolegija, spaudos laisvės su inkvizicija, civilinio kodekso su popiežiaus draudžiamų knygų sąrašu ir kad mane gąsdina mūsų vyriausybė, kuri pradėjo rizikingą žaidimą ir tikisi, jog viską sutvarkys... laikas. Jei rytoj į Vatikano sostą atsisėstų apsukrus, gudrus, klastingas popiežius, kokių Roma matė tiek ir tiek,— mes žuvę! Net laiške negaliu matyti popiežiaus ir Italijos karaliaus, stovinčių greta. Baigiasi popierius. Atleiskite, kad tiek priplepėjau. Norėjau išlieti širdį. Viską matau juodos spalvos, jums čia neišsakiau nė pusės to, ką galvoju ir ko bijau".

Ne tik Verdis taip mano. Vienas protingas užsienio stebėtojas, Rėjus, irgi yra tos nuomonės, kad Italija padarė klaidą prisijungdama Romą, kuri esanti „nesveikas miestas vidury stepės ir dykumos. Iš visų pusių jį puola maliarija, smaugia lyg nuodinga gyvatė ir sėja mirtį daug mėnesių per metus. (...) Nėra labiau apleisto miesto, kur būtų taip mažai fabrikų ir įmonių, taip atsilikęs mokslas ir taip stigtų visko, kas sudaro pažangą tikrąja šio žodžio prasme".

Italijos suvienijimas (ypač dabar, prijungus Romą) ekonominiu atžvilgiu naudingas tik buržuazijai, ypač latifundininkams ir stambiems kapitalistams. Klasiniai konfliktai sprendžiami jėga. Valstybė nesvyruodama palaiko šeimininkų pusę. Italijos vyriausybė nepasižymi nei kilnumu, nei simpatija liaudžiai. Tai žiauri, represinė, nepripažįstanti jokių naujovių vyriausybė. Šalyje tik areštai, katorgos darbai, kalėjimai, tribunolai, nuosprendžiai. Šio laikotarpio Italijos vyriausybės rūpestis — žūt būt išlyginti balansą, kad ir kitų problemų bei klausimų sąskaita. „Mūsų vyriausybė beviltiška,— rašo Verdis vienam draugui,— neįmanoma tikėti geresne Italijos ateitimi".

Šiuo metu maestro jaučia, kad turi viską mesti ir atsidėti vien „Aidai". Vėl problemos, nes šiai operai reikia rasti naujų, sudėtingesnių išraiškos priemonių. Kaip visada, jam ima skaudėti gerklę, kartais taip smarkiai, kad net pakyla karštis. Tačiau jis nesijaudina — įpratęs, nors šiaip labai rūpinasi savo sveikata. Dar anksčiau pranešė diu Lokliui, jog esąs patenkintas Egipto programa: „Ji gerai sudaryta, joje yra dvi ar trys situacijos, kad ir ne naujos, bet labai įspūdingos. Opera bus puikiai pastatyta". Verdis išsprendė net ir honoraro klausimą. Jis niekad nekuria muzikos, kol nesulygsta dėl honoraro dydžio ir nenustato, kur jį gaus ir kada. Dėl „Aidos" jo sąlygos tokios: už libretą italų kalba moka pats muzikos autorius ir savo lėšomis išsiunčia jį Kairo dirigentui. Libretas ir partitūra Egipte bus Egipto karalystės nuosavybė, „aš pasilieku teisę į libretą ir muziką, kad galėčiau operą statyti kitose pasaulio šalyse. Honoraras — 150 tūkstančių frankų — turi būti pervestas į Paryžiaus Rotšildo banką man atidavus partitūrą. Kadangi laiškas dalykinis,— baigia

Verdis,— jis sausas ir griežtas, kaip vekselis, ir jūs man atleiskit, brangusis diu Lokli, kad dabar apie nieką daugiau nerašau". Argi šis valstietis, ketinąs parduoti derlių, gaiš laiką tuščioms kalboms, kai tenka tvarkyti piniginius reikalus? Kaip sakoma, grūdus reikia laiku vežti į klėtį. Kuo daugiau, kuo saugiau ir kuo greičiau. Diu Loklis sutinka. Dabar belieka pranešti Rikordžiui ir galutinai susitarti su Gizlandzoniu. Darbas prasideda.

Pepina, jos sielvartas, pavydas, kančios, Štolc ir Marianis, kurie vienas kito neapkenčia, kiti kompozitoriai, galį paveržti iš jo laurus,— visa tai dabar Verdžiui neberūpi, nuėjo į antrą vietą. Verdis kuria pagrindinę partiją orientuodamasis į vokalines Štolc galimybes. Muzika, psichologinės bei dramatinės situacijos tarnauja vienam tikslui — kuo geriau atskleisti čekų dainininkės talentą. Verdis daug skaito apie Egiptą, jo istoriją, papročius, visų prašo patarti, paaiškinti. Jis ragina Gizlandzonį dirbti, dirbti, dirbti. Ir kuo greičiau atsiųsti libretą. Kad paskui galėtų taisyti, trumpinti, keisti. Tiesą sakant, libretistui belieka tik perrašinėti. Niekad maestro nebuvo toks atidus ir pasitikįs savimi, niekad taip puikiai nežinojo, ko jam reikia. Pavyzdžiui, garsųjį Radameso romansą *Se quel guerrier io fossi* („O, kad mane išrinktų!") jis tiesiog diktuoja libretistui. Sako, jog reikia tokios frazės: „O, kad mane išrinktų! Su laurų vainiku ir lydimas šlovės aš grįžčiau ir kardą nugalėtojo padėčiau prie dieviškos Aidos kojų!" Iš pradžių šie reikalavimai Gizlandzoniui nepatinka ir jis, užuot parašęs, ko jį prašo, atsiunčia Verdžiui tokias eiles: „Tu čia svetima, tu čia nelaisva, nors mano širdies tu karalienė". Po šimts, karalienė! Ką jis galvoja, tas Gizlandzonis, ar tik nemano galįs ignoruoti, ką sako Verdis? Neišdegs. Ir libretistas norom nenorom sutinka, eiliuoja, kaip pageidauja maestro. Viename laiške kompozitorius jam rašo: „Grįžęs namo, ant stalo radau jūsų eiles. Būsiu atviras — pašventinimo scena man neatrodo tokia įspūdinga, kokios tikėjausi. Veikėjai ne visada sako, ką turi sakyti, o žyniai nelabai panašūs į žynius. Man dar atrodo, kad čia nėra tikro sceniško žodžio, o jeigu ir yra, tai jis užgožtas rimo ar eilių, todėl neskamba tiksliai ir aiškiai, kaip turėtų skambėti. Parašysiu

rytoj, kai dar sykį perskaitysiu šią sceną ir ramiai viską apgalvosiu..."

Su Verdžiu, aišku, nebendraujama. Verdžiui daroma, ko jis nori ir nieko daugiau. Jis despotiškas, priekabus, užsispyręs, ūmus, nekantrus, viską laiko savo rankose, niekas jam neįtinka — tikras tironas. Bet visada būna jo teisybė. Kaip reta jis jaučia, ko reikia teatrui. Nepalieka nė vieno nereikalingo žodžio, nė vieno nereikalingo sakinio. Tekstas jam turi būti glaustas, paprastas, vientisas, veiksmas — veržlus. Kaip šiuo atveju: „Dueto pradžioje ir pabaigoje yra puikių dalykų, nors šiaip jis per daug ištęstas. Man regis, rečitatyvui užtektų trumpesnių eilių. Strofos geros iki žodžių „Tau širdį aš paskyriau", bet, veiksmui toliau plėtojantis, mano supratimu, stinga „sceniškų žodžių". Ir vėl susiduriame su šiuo apibrėžimu. Verdis tuoj pat paaiškina: „Nežinau, ar tiksliai išreiškiau savo mintį sakydamas „sceniški žodžiai". Aš turiu omeny žodžius, kurie geriausiai išryškina situaciją". Dabar nebėra jokių abejonių, viskas aišku. Ir šaunusis Gizlandzonis, kuris niekad neprieštarauja — nebent švelniai, nė pats netikėdamas savo protestais,— keičia, taiso, trumpina, priduria, įterpia, brauko, ir t.t., ir t.t., dirba kruopščiai, nemurmėdamas, stengiasi kuo geriau įvykdyti maestro nurodymus. Jis daro viską, ko pageidauja kompozitorius. Be abejo, Verdis moka numatyti ir galimus prieštaravimus, pavyzdžiui, viename laiške aiškina: „Puikiai žinau, ką man pasakysite: o eilės, o ritmas, o strofa? Neišmanau, ką atsakyti, tačiau jei to reikėtų veiksmui, aš nepaisyčiau nei ritmo, nei rimo, nei strofos ir rašyčiau baltas eiles, kad tik būtų aiškiai ir tiksliai išreikšta tai, ko reikia veiksmui. Deja, teatre retkarčiais būtina, kad libretistas ir kompozitorius sugebėtų nerašyti nei eilių, nei muzikos".

Jis susikaupęs ir dar labiau susijaudinęs. Supranta, kad „Aida" gali būti be galo svarbus etapas jo kūrybiniame gyvenime. Jis dirba viską pamiršęs, su įkarščiu ir taip kruopščiai, taip skrupulingai, kad atrodo net keista — juk turi didžiulę patirtį ir įgūdžių. Jo aistros, kaip visada, gyvos, bet ramesnės, turbūt prieš jausmų audrą. Verdžio psichologija pasikeitė dar rašant „Don Karlą": jis tapo švelnesnis, jautresnis. Toks ir „Aidoje", nors čia

aistros švelnesnės, žemiškesnės negu Šilerio dramoje. Verdis puikiai supranta, jog, norint dar geriau pažinti žmogaus sielą, savo paties sielą, negalima grįžti atgal. Kompozitoriui aišku, kad jo herojai turi būti kuo žmogiškesni. Nebe gigantai, deginami neapykantos ir meilės, įniršio ir aistros, nebe hipertrofuotos būtybės, be saiko geros ar be saiko blogos. Jo herojai turi būti paprasti vyrai ir moterys, jaučiantys kaip paprasti žmonės. Norėdamas visa tai pasiekti, kuo aiškiau perteikti žmonių jausmus, Verdis ne tik kišasi į Gizlandzonio darbą, nurodinėja (jis priekabus ir pedantiškas kaip niekad), bet ir suteikia Aidai, Amneris ir Radamesui platesnius sceninius rėmus, turtingesnį, gyvesnį, įvairesnį foną. Todėl „Aidoje" jam pavyksta išgauti absoliučią žodžio ir muzikos vienybę, kurios taip beviltiškai siekė nuo jaunystės. Ir Verdis dirba, dirba kitaip nei pirma, bet atgal nesitraukia.

Maestro ir toliau siuntinėja nurodymus libretistui: „Sinjore Gizlandzoni, Aidos ir Radameso duetas nuostabus vokaliniu požiūriu, bet sceniniu požiūriu, mano nuomone, jam stinga vystymosi ir tikroviškumo. Man labiau patiktų, kad pradžioje būtų rečitatyvas. Aida atrodytų ramesnė, oresnė ir geriau išryškintų kai kurias sceniniam veiksmui svarbias frazes. (...) Žinau, jog neįmanoma apsieiti be strofos ir rimo, bet kodėl nepanaudojus rečitatyvo, kad pasakytum tai, ko reikia veiksmui? Paskui jis pataria „vengti nereikalingų žodžių", įspėja, kad „čia netinka daug dainuoti, būtina kuo greičiau išleisti Amneris", „ieškoti naujų formų, norint išvengti monotonijos".

Streponi stengiasi laikytis nuošaly. Ji mato, kad jos Verdis dirba kaip pašėlęs, ir viliasi, jog, įknibęs į operą, jis nebegalvos apie Štolc. „Verdis dirba, dirba ir skaito laikraščius",— sako Streponi. Ji nieko nerašo apie savo vyro nuotaiką, bjaurų būdą. Tik pasijutęs visai blogai (ėmus skaudėti ne tik gerklę, bet ir skrandį), Verdis padaro pertrauką. Gizlandzoniui praneša sukūręs triumfo maršą, nors dirbęs mažai. Prancūzų—prūsų karas tebevyksta, nors prancūzai, regis, jau išsikvėpė. Paryžius apgultas, Napoleonas III savo valdinių išvytas iš šalies. Libretistas Verdžiui atsako: „Prisipažįstu, kad aš irgi mažai dirbau per tuos prakeiktus prūsus ir, atleiskite, tuos mulkius

prancūzus. Kad ir kaip žiūrėsi, reginys š l y k š t u s. Nieko nuostabaus, aš myliu Napoleoną. Kokie visi nedėkingi, kokie menkystės! Dar prieš mėnesį Prancūzija vienu balsu šaukė: „Karas! Karas!" O šiandien dėl visų nelaimių, girdi, kaltas imperatorius, tik jis vienas. Patys jį išdavė ir dar vadina išdaviku... Žiūrėsime, kas bus toliau. Napoleonas gyvas, ir, atėjus laikui, istorija nuspręs, kas teisus — jis ar respublikonai". Laiške Čezarei de Sankčiui Verdis dar sykį išreiškia savo antipatiją prūsams: „...Mane nepaprastai slegia Prancūzijos pralaimėjimas. Aš gana ilgai gyvenau Paryžiuje ir žinau, kokie prancūzai nepakenčiami — įžūlūs, pasipūtę ir pagyrūnai. Bet kiekvienas mąstantis žmogus ir tikras italas turi nugalėti savimeilę ir atsiminti, kaip Prūsija kažkada pareiškė: „Venecijos ir Triesto jūros priklauso Vokietijai!!" Nugalėjus Prūsijai, susikurs Vokietijos imperija, suskaldyta Austrija bus nustumta į Europos pakraštį, o Adrijos jūra iki pat Adidžės atiteks prūsams. Galime tik įsivaizduoti, kas liks iš Italijos!!! Štai ko turime bijoti, štai kas mane gąsdina... Bet mes, patys nežinodami, kodėl, rėkiame net užkimę: „Mirtis!" — vieniems ir „Tegyvuoja!" — kitiems. Vis dėlto aš dar turiu vilties. Tikiu prancūzų kareivio narsumu, nors bijau vokiečių strateginio meistriškumo".

Į Santa Agatą atėjo neįprastai šiltas, giedras rugsėjis. Verdis vaikštinėja sodo alėjomis, nueina prie ežeriuko, ilsisi ant suolelio. Jo širdis kupina Aidos, jos švelnios ir karštos meilės; jį jaudina sudėtinga, labai žmogiška Amneris. Galbūt kol kas mažiau domina Radamesas: jaunas, turtingas, narsus, gražus ir šaunus vyras. Vaikštinėdamas po sodą tarp platanų, magnolijų, ąžuolų, gluosnių svyruoklių ir guobų, Verdis kartoja libreto eiles, keičia, taiso, ieško kitų, tačiau dramos branduolio neliečia, tik stengiasi jam suteikti tikslesnius ir aiškesnius kontūrus. Žydras skliautas virš Po lygumos, žinoma, ne toks skaistus kaip virš Nilo, bet romus Verdžio žvilgsnis meiliai glosto savo dangaus erdves ir baltus debesis, paauksuotus rugsėjo saulėlydžio. Maestro jau peržengė vadinamojo brandaus amžiaus slenkstį: greitai jam bus šešiasdešimt. Tačiau kol kas, šį 1870 metų rudenį, jis jaučiasi kaip niekad stiprus, pilnas energijos ir kūrybinių jėgų. „O gal tai

paskutinis plykstelėjimas?" — kartais topteli jam. Tiek to. Svarbiausia, jis dega noru kurti, baigti, žūt būt baigti savo naują operą. Apie tai byloja labai įdomus jo raštelis Gizlandzoniui: „Perskaitęs paskutinį jūsų laiško sakinį „Ar aš galiu pradėti trečią veiksmą?", net pašiurpau. Kaip? Jis dar neparašytas? O aš jo laukiu nesulaukiu. Antrą veiksmą jau baigiau... Ką gi, pataisinėsiu kai kur, kol atsiųsite. Finalo eilės geros, bet reikia pridurti bent strofą žyniams. Ramfis — svarbus asmuo ir būtinai turi ką nors pasakyti... Nebijokite antifonų, lamentacijų ir kt. Jei to reikia situacijai, nebūkit toks skrupulingas"...

Šauniojo Gizlandzonio Verdžiui netenka du kartus prašyti — po savaitės jis atsiunčia kompozitoriui visą trečią veiksmą. Maestro patenkintas. „Trečias veiksmas labai geras",— pagiria jis libretistą ir tuoj pat ima kritikuoti, analizuoti, kibti, patarinėti (tiksliau, įsakinėti), ir t.t., ir t. t. Jo pastabos, kaip visada, labai teisingos. Pavyzdžiui: „Amonasrui pasakius: „Tu faraonų vergė", Aida gali kalbėti tik frazių nuotrupomis". Arba: „...kai Amonasras Radamesui sako: „Aš Etiopijos karalius..." — Radamesas turi vienas užimti visą sceną ir nepaprastai susijaudinęs tarti keistus, beprotiškus žodžius". Prieštarauti neverta. Tokiais atvejais Verdis gali pasidaryti nesimpatingas, despotiškas ir kitoks. Bet galų gale būna jo teisybė. Verdis kaip reta jaučia, ko reikia teatrui, iš prigimties geba nustatyti, kas „dramatiška" ir kas ne, intuityviai pagauna esmę, suranda tiesiausią kelią į žmogaus širdį, iš pirmo žvilgsnio perpranta jo aistras, sudėtingą herojų vidaus pasaulį. Be to, jis dar moka genialiai, stulbinančiai, žmogiškai perteikti dainavimu nerimą, baimę, džiaugsmą, kančią, sielvartą, neapsakomą žmogaus jausmų grožį, kiekvieną sielos virptelėjimą, kiekvieną atodūsį, troškimą. Kaip tik tokius jausmus dabar išgyvena Aida, kuri gimsta jo širdyje tobula, vientisa, didinga. Ir Amneris — jos priešingybė, kita vergės etiopės medalio pusė, kita dalis.

Kad jam nereikia plikų schemų ir tuščių žodžių, kad jis nori tik tiesos ir žmogiškumo, Verdis įrodo (dar anksčiau, nei bus baigta opera) nuolatiniais patarimais libretistui: „Aš atsisakyčiau strofų ir ritmo, bet sutelkčiau dėmesį į dainavimą ir palikčiau situaciją tokią, kokia

yra, nors būtų vien eilės rečitatyvui"; „Tik, gink dieve, nereikia tuščių žodžių..."; „Svarbiausia — dialogas, gyvas ir labai trumpas..."; „Metrą sukurkit savo nuožiūra ir išmeskit dialogą, jeigu jums atrodo, kad taip bus geriau". Jį domina tik jausmų ir situacijų realumas, veržlus, nepagražintas, nesikartojantis, autentiškas gyvenimas. Jis nori, kad drama būtų tokia kaip jo muzika — nepaprastai išradinga teminiu ir melodiniu atžvilgiu, labai tikroviška ir kupina fantazijos. Verdis sugalvoja temą, frazę, dešimtį, šimtą muzikinių frazių, jaučia, kaip jos gimsta, bręsta, priklauso nuo jo nuotaikos ir dvasios būsenos, kurias perkelia į savo muziką. Pavyzdžiui, šiuo metu jis visa širdimi su prūsų nugalėtais prancūzais, su paryžiečiais, kenčiančiais blokados siaubą. Jis skiria du tūkstančius frankų sužeistiems prancūzų kareiviams. Verdis, kaip visada, nugalėtųjų pusėje. Nugalėtojų niekad nemėgo. Štai kodėl Etiopijos karalius Amonasras, Aidos tėvas, kurį egiptiečiai nugalėjo ir, sukaustę grandinėmis, atvedė pas faraoną, jį iškart pavergia. Verdis iš jo sukuria ryškų, išraiškingą personažą. Kilni, išdidi, vyriška Amonasro figūra sužavi kompozitorių: Etiopijos karalius — belaisvis, jo kariuomenė sumušta, jis net nesisako, kas esąs. Vis dėlto, vos tik pasirodo scenoje, jau nuo pirmųjų taktų aišku, kad šis vyras — svarbiausias herojus.

Tiesą sakant, Verdžiui patinka visi „Aidos" personažai, nes jie ryškūs ir individualūs. Operoje neigiami tik žyniai. Nieko nuostabaus — Verdis labai nemėgo dvasininkų. Štai kaip apie juos sakoma „Aidos" librete: „Jiems niekad kraujo negana, dangaus tarnams besočiams".

Darbas eina sparčiai. Veiksmą kompozitorius parašo maždaug per mėnesį. Spalį jis jau gali libretistui pranešti, kad trečias veiksmas baigtas. Savaime suprantama, vėl ima Gizlandzonį niukinti. Jam vėl reikia „kažko nauja... kažko visiškai nauja". Rikordžiui prisipažįsta esąs labai reiklus, net per daug reiklus: „Libretas dar nebaigtas, trūksta kvarteto ir pataisymų. Vargšas Gizlandzonis! Aš jį labai kamuoju, bet kitaip negaliu". Verdžio teisybė: „Aida" — grandiozinė opera, ji bus viso jo kūrybinio darbo sintezė. Joje maestro stengiasi panaudoti tai, ko visada atkakliai siekė,— sceninę tiesą, vokalo kerus ir

naujaip traktuojamą instrumentuotę, kuriai jis skiria itin daug reikšmės. Šit ką tuo metu Verdis sako: „...muzika — ne vien melodija. Joje yra kažkas daugiau. Pati muzika!" Būtent tai jis stengiasi įrodyti „Aidoje". Ir labai sėkmingai. Uždavinys ne iš paprastųjų: rizikingas ir sunkus. Tad nėra ko gailėtis Gizlandzonio — tegu dirba, prakaituoja, neriasi iš kailio. Verdis negali praleisti tokios progos.

Lapkričio mėnesį maestro pradeda ketvirtą veiksmą, psichologiniu ir sceniniu požiūriu turbūt sunkiausią. Tačiau jis žino, kokiu keliu eiti, kad pasiektų užsibrėžtą tikslą. Ir pataria vargšei savo aukai, nuolankiajam Gizlandzoniui: „Taigi keistokas Radameso *cantabile*, Aidos *cantabile*, laidotuvinė žynių giesmė, vaidilučių šokis, mylimųjų atsisveikinimas su gyvenimu, Amneris *in pace*[18] skambėtų neblogai. Jei man pavyks sukurti gerą muziką, bus puiku, bent jau neįprasta. Taigi drąsiau: priėjome prie deserto; aš gal dar ne, bet jūs — tikrai". Tiesą sakant, desertas dar toli. Tačiau Verdis jau guodžia libretistą, sako, kad jo kančios tuoj baigsis. Maestro rašo muziką lengvai, vienu atsikvėpimu. Jis skundžiasi bloga savijauta, galvos skausmais, nuovargiu. Bet visa tai netiesa. Jis sveikas ir stiprus. Dirba be perstojo, kiauras valandas išsėdi prie fortepijono, margindamas natų popierių juodais kabliukais.

Vėl ruduo. Parko alėjos nuklotos geltonais, pūvančiais lapais. Virš ežerėlio, kuriame kartą vos nenuskendo Pepina, kyla lengvas rūkas. Drėgna. Purvas. Tačiau Verdžiui ne galvoj orai. Jis kuria muziką. Ir viskas. Rašo libretistui: „Amneris išpuolis stulbinantis. Ir ši scena baigta. Kol nepadėsiu taško, į Genują nevažiuosiu. Trūksta paskutinės ketvirto veiksmo scenos, be to, dar reikia operą nuo pradžios iki galo suinstrumentuoti. Darbo yra mažiausiai mėnesiui. Todėl apsišarvuokit kantrybe ir taip sutvarkykit savo reikalus, kad, atvažiavus į Santa Agatą, jums nereikėtų skubėti atgal". Kitame laiške priduria: „Atvažiuokit tučtuojau: viską ištaisysime. Nebijokite, kad paskutinė scena šalta. Taip reikia!" „Aida" baigta, ir Verdis apie tai praneša vienam draugui: „Mano opera Kairui baigta, bet statyti jos negalima, nes dekoracijos ir kostiu-

[18] Ramybėje. (*Lot.*)

mai — apgultame Paryžiuje. Ne bėda! Kokia nelaimė šis baisus karas, tačiau blogiausia, kad jį laimėjo prūsai. Jų pergalė atsirūgs ir mums. Tai karas ne dėl teritorijos ar įžeistų ambicijų, o rasistinis; todėl užtruks, ilgai užtruks. Dabar prūsai išsikvėpę, bet kai atsigaus, būtinai sugrįš. Manęs negąsdina nei Romos klausimas, nei bažnyčios tarnų klastingumas, tik šių dienų gotų jėga".

Gruodžio viduryje Verdis palieka Santa Agatą, sustirusį kaimą ir persikelia į Genują. Streponi lengviau atsidūsta — pagaliau laisvė! Ji galės išeiti į miestą, lankyti pažįstamus, gyvens tarp žmonių, o ne atsiskyrusi nuo pasaulio, vidury tuščių, bekraščių laukų. Verdis labai patenkintas savo darbu. Bet staiga sugenda jam nuotaika. Vėl mato viską juodos spalvos, vėl paniursta. Matyt, todėl, kad, atslūgus kūrybinei įtampai ir užgesus energijai, jis staiga pajuto dvasioje tuštumą. Jam nepatinka šis triukšmingas miestas, žmonių pilnos gatvės, nepatinka namai su didžiuliais kambariais. Jis nuobodžiauja, vaikštinėja iš kampo į kampą kaip prakeikta vėlė. Streponi nebegali jam padėti taip, kaip padėdavo anksčiau. Ji jaučiasi apvilta, be laiko pasenusi, nuskriausta. Dabar tarp jos ir Verdžio stovi — iš pradžių kaip šešėlis, vėliau vis realesnė, gyvesnė ir grėsmingesnė — Terezė Štolc.

Tik apie ją galvojo Verdis rašydamas „Aidą". Streponi tai numano, jaučia šeštuoju pojūčiu, kurį turi visos mylinčios moterys, bet Pepinos šis pojūtis itin stiprus. Suprantama, ji dedasi nieko nepastebinti. Net užsipuola Marianį, vadina jį nedraugišku, išdaviku. Bet, aišku, taip elgdamasi tik ginasi, stengiasi susidaryti alibi, kad niekas negalėtų pasakyti, esą pavyduliaujanti Verdžio. O maestro labai susirūpinęs, nori, kad Štolc dainuotų Aidos partiją ne tik Kaire, bet ir Europoje, „La Skalos" teatre. Štai ką jis rašo: „Aidos" premjerai Milane aš turiu kitokių sumanymų... Du iš jų grandioziniai! Apie Fraskinį nėra ko nė galvoti! Tiberinis ir taip daug dainavo Milane! Man užtektų prastesnio tenoro nei juodu, bet paimčiau porą puikių primadonų, kurias, regis, dabar nesunku angažuoti. Friči ir Štolc. Dėl Štolc reikėtų nedelsiant vykti į Veneciją ir susitarti su ja anksčiau, nei apie tai išgirs Marianis. Turėkite tat omeny ir atsiminkit: jei Marianis suuos, sugadins viską. (...) Tik bijau, kad bus sunku angažuoti Štolc slapta nuo Marianio. Jis tikrai kaišiotų mums koją".

Nežinia, ar Marianis pakišo koją (tarp jo ir dainininkės viskas baigta, liko tik pamesto meilužio apmaudas ir moters, norinčios būti laisva, įniršis), bet Štolc Kaire nedainuos. Tačiau jai pavyksta gauti angažementą premjerai „La Skaloje". Verdžiui ne vien dainininkai rūpi. Pavyzdžiui, jis pataria Rikordžiui padaryti Milano spektaklyje „orkestrą nematomą" ir paaiškina: „Ši idėja ne mano, o Vagnerio, bet puiki. Kaip iki šiol galėjome pakęsti, kad šlykštūs frakai ir balti kaklaraiščiai maišytųsi su egiptiečių, asirų, druidų ir kt. rūbais! Kad orkestras, kuris „yra įsivaizduojamo pasaulio dalis", grotų kone parterio vidury, tarp švilpiančių ir plojančių žmonių! Kad žiūrovams virš galvų kyšotų arfų galvutės, kontrabosų postygiai, šmėkščiotų dirigento lazdelė!" Kartu su libretistu Verdis dar sykį taiso, dailina, šlifuoja partitūrą. Aptaria su juo dekoracijas, atskirų operos scenų pastatymą. Net menkiausiose smulkmenose jis skrupulingas ir priekabus. Maestro supranta, jog „Aida" — sudėtinga opera, ir, kad ji neatrodytų pernelyg pompastiška, reikia nepaprastai kruopščiai viską apgalvoti. „Mes turime pasirūpinti viskuo,— sako jis libretistui,— pažymėti net statistų ir dainininkų vietą".

Tačiau šis milžiniškas darbas jo nuotaikos nepataiso. Dabar, kai „Aida" — bent jos muzikinė dalis — baigta, Verdis nežino, kuo užpildyti savo laiką. Tai, ką jis veikia, tik gero amatininko darbas. Jam to maža. „Labai bjaurus mūsų amatas,— prisipažįsta jis,— vos baigi partitūrą, įsigeidi peržiūrėti ją iš pagrindų". Aišku, jis neranda sau vietos ne vien dėl to, kad nebėra ką rašyti. Dabar, kai yra laisvesnis, Verdis gali geriau save paanalizuoti, pažvelgti į savo širdį. Nelabai jis patinka pats sau: jo jausmas Terezei Štolc, kenčianti Pepina, nutrūkusi draugystė su Marianiu — kaip visa tai nemalonu, kaip apmaudu. Jis žino esąs nekokio būdo, egoistas, nepakantus, reikalauja tik iš kitų, o iš savęs — beveik nieko. Be to, pasklido apkalbos, pikti liežuviai, kurių visur apstu, ėmė su purvais maišyti jį, Štolc, Marianį, Streponi. Apkalbos, perduodamos iš lūpų į lūpas, šlykštūs gandai, rezgami apie ir šiaip negailestingą tiesą, žodžiu, bjauri košė, kuri tokiais atvejais visada užverda, ypač teatro pasaulyje, jį žeidžia ir slegia vis labiau ir labiau. Jis piktas, irzlus, paniuręs, nieko nenori,

niekuo nesidžiaugia. Kiauras valandas prasėdi vienui vienas kambaryje, nepastebi, kaip bėga laikas, kartais net pamiršta, kad metas pietauti. Tada Streponi balsas, liūdnas ir švelnus, pažadina jį iš slogių minčių.

Sykį Verdis pasakė: „Norint gerai rašyti, reikia rašyti greitai, beveik vienu atsikvėpimu, paskui taisyti, braukyti, šlifuoti, antraip operos kūrimas labai užtruks ir muzika bus tarsi sudėta iš atskirų fragmentų, be stiliaus ir charakterio". „Aidą" jis ir sukūrė beveik vienu atsikvėpimu. Didžiulė dvasios įtampa, nė akimirką neslūgstantis įkvėpimas teikė jam jėgų ir nepaprasto gyvybingumo. Dabar belieka operą „pataisyti ir aprengti". Anksčiau šis darbas buvo lengvesnis. Turbūt todėl, kad šiai partitūrai jis skiria daugiau dėmesio. Visa tai jį vargina. Slegia liūdesys, vienatvė. Taip būdavo anksčiau. Taip yra dabar. Taip bus ateityje. Bet priprasti prie vienatvės jis negali, nors nesistengia nei pats keistis, nei keisti savo elgesio.

Metų pabaigoje, sulaukęs septyniasdešimt penkerių metų amžiaus, pavargęs ir nutilęs, miršta kompozitorius Saverijus Merkadantė. Lieka laisva Neapolio konservatorijos direktoriaus vieta. Verdis kviečiamas ją užimti. Štai ką maestro atsako: „Čionai aš turiu namus, ūkį, reikalų. Kaip galėčiau viską mesti ir apsigyventi Neapolyje? (...) Padėkokite savo kolegoms ir pasakykite, kad aš nuoširdžiai linkiu rasti žmogų, vertą užimti šį postą. Nesvarbu, ar jis bus garsus, ar ne, kad tik būtų išsilavinęs ir pakankamai apsukrus". Ko nepasitaiko gyvenime! Jaunystėje Verdis nebuvo priimtas į konservatoriją mokytis (tai jį siutins visą gyvenimą), o dabar jam siūloma Neapolio konservatorijos direktoriaus vieta tik todėl, kad jis garsus.

Greitai prabėga 1870 metų gruodis. Apgultas Paryžius vis dar priešinasi prūsams. Prancūzijos sostinė badauja, apšaudoma iš patrankų, bet paryžiečiai laikosi, sukaupę paskutines jėgas. Garibaldis stoja po naujosios Prancūzijos vyriausybės vėliava ir su savo savanoriais išžygiuoja kautis su vokiečiais. Jam pavedama ginti Dižoną. Jo pasekėjai, kurie tikėjo, kad risordžimentas iš pagrindų pakeis Italijos visuomenę, negali ramiai žiūrėti, kaip šalį valdo neturintys aukštų idealų menkystės. Šį nusivylimą su dideliu skausmu išsako Kardučis: „Argi jau pamirštos saulėtos 1860 metų

šlovės ir laisvės dienos? Argi jau pamirštos Garibaldžio ir Kavūro, šių titanų, kovos 1861-aisiais? Kuo mes pavirtome!" Titanų tikrai nebėra. Jie arba mirę, arba sukaustyti grandinėmis, arba prie mirties slenksčio. Šalies padangė irgi gana niūri: Italija nesugeba nustatyti savo politinio kurso. Istorijon įėjusių dešiniųjų partijos saulė jau leidžiasi. Jų vadai — Lanca, Mingetis, Sela — nesutaria dėl svarbiausių politinių problemų. Sela nė žinoti nenori apie kompromisus susumuojant balansą ir įnirtingai puola kairiuosius, siekiančius faktinio valstybės decentralizavimo. Italijos politinėje scenoje vis aktyviau ima reikštis kairiųjų lyderis Agostinas Depretis, puikus oratorius. Audringoje Italijos politinio gyvenimo jūroje jis gana sumaniai vairuoja laivą. Supranta, kad daugelis italų trokšta savo šaliai tarptautinio pripažinimo. Supranta, kad jo kalbos apie Italijos didybę demagogiškos, bet vaisingos. Pats Madzinis paskutiniuose straipsniuose tvirtina, jog kolonijinė ekspansija esanti teisėta italų tautos misija. Netrukus Depretis galės skinti savo politikos vaisius.

Verdis nepatenkintas tuo, kas dedasi Italijoje. Šalies suvienijimas nesuteikė visuotinės gerovės. Lyg naftos dėmė vandens paviršiuje plinta gyventojų bruzdėjimai, kova už būvį, darbą, teisę gyventi, duonos kąsnį. Didžiąsias problemas vyriausybė pasistengia užgožti antraeilėmis: mokyklų, namų, ligoninių statyba, kelių tiesimu, socialiniu aprūpinimu. Maestro nepatenkintas ir nusivylęs šalies politikais. Daugelyje šio laikotarpio savo laiškų jis išreiškia susirūpinimą, tačiau jo kritinės pastabos tėra tušti žodžiai. „Kas mums lieka daryti?" Arba: „Koks likimas laukia Italijos?" Kitur: „Bijau, kad mūsų ateitis bus niūri".

Ne mažiau kaip šalies politika jį jaudina „Aida". Opera jau baigta, nušlifuota, pataisyta, peržiūrėta. Netrūksta nieko, bet premjera Kaire negali įvykti, nes kostiumai, dekoracijos ir kiti scenos atributai archeologo Marjeto užsakymu yra pagaminti vis dar prūsų blokados žiedu suveržtame Paryžiuje, iš kurio ištrūkti nėra jokios vilties. Marjetas negali išvykti iš Prancūzijos sostinės. Laikas bėga taip palengva, kad Verdis kenčia pragaro kančias. Opera, neparodyta publikai,— nesukurta opera. Verdžio nuotaika genda diena po dienos; jis nenori matyti draugų,

su niekuo nesikalba. Žmona — tarsi tuščia vieta. Apskritai dabar verčiau nelįsti jam į akis. „Koks šlykštus šis prakeiktas karas,— skundžiasi maestro viename laiške,— ir kokie bjaurūs kartais gali būti žmonės!" Tiesą sakant, apie žmones jis niekad nebuvo geros nuomonės. Verdis sudirgęs, liūdnas. Po „Aidos" ugnies — pilki pelenai.

Septintas skyrius

NUO PIRAMIDŽIŲ IKI „LA SKALOS"

Operą Verdis sukūrė greičiau nei per penkis mėnesius. Bet visus metus laukia jos pastatymo. „Aidos" premjera Kaire keliama iš vieno mėnesio į kitą. Tai panašu į piktą likimo pokštą.

1871 metai — svarbi gairė Europos istorijoje. Sausio 18 dieną Versalyje iškilmingai paskelbiamas Vokietijos imperijos ir reicho įkūrimas su imperatoriumi Vilhelmu I Hohencolernu priešaky. Tai Bismarko politikos triumfas, karščiausios jo svajonės įsikūnijimas. Po dešimties dienų Vokietija ir Prancūzija pasirašo paliaubų sutartį. Išsekęs Paryžius nebeturi jėgų priešintis. Visoje Prancūzijoje vyksta rinkimai į Generalinę asamblėją. Padėtis šalyje įtempta, didėja visuotinis nepasitenkinimas, justi, kad turi atsitikti kažkas svarbaus. Iš tiesų kovo 18 dieną įsiliepsnoja sukilimas ir paskelbiama Paryžiaus komuna. Daug italų irgi prisideda prie sukilimo, tampa komunarais. Gaivus laisvės vėjas, revoliucijos dvelkimas pasiekia ir Italiją. Nors tam priešinasi Džuzepė Madzinis, komunarų judėjimas šalyje susilaukia atbalsio. Vis garsiau ima skambėti laisvės ir socializmo, lygybės ir teisingumo idėjos, vis dažniau pasigirsta raginimas susivienyti ir stoti prieš viešpataujančią klasę. Tai pirmas rimtas jauno Italijos darbininkų judėjimo bandymas. Bakunino Neapolyje įkurta Internacionalo italų sekcija iki šiol turėjo labai nedaug pasekėjų. Tačiau po Paryžiaus komunos, po išsilaisvinamojo judėjimo ir Italijos suvienijimo, po to, kai buvo paimta Roma ir paskelbta šalies sostine, po madzinizmo krizės Internacionalas įgauna didelį populiarumą, jo eilės nepap-

rastai išauga, sutvirtėja jo pirminių organizacijų struktūra.

Žinoma, į Italijos Internacionalo gretas suplūdo nemažai žmonių, turinčių skirtingus politinius įsitikinimus, bet nepatenkintų esama padėtimi,— anarchistų, laisvamanių, respublikonų, socialistų. Tuo metu ši organizacija buvo nevienalytė, labai marga, be aiškios programos. Tačiau jos gretos nuolat augo, nors buržuazija iš pradžių nekreipė į tai dėmesio. Ji rami, soti, tikra savo ateitim. Jaučiasi esanti šeimininkė, ir, matyt, pagrįstai, nes komunarai, anarchistai ir socialistai veikia kone apgraibomis. Kol kas Bakuninas yra didelė figūra. Gana plačiai reiškiasi ir kai kurie garibaldininkai. Pats Garibaldis laiške, kuriame prašosi priimamas į Internacionalą, teigia, kad „Internacionalas — ateities saulė". Tačiau fone jau ima ryškėti personažai, kurie netrukus išeis į sceną,— Kosta, Kafjeras ir Malatesta. Politinės kovos įkarštis ima slūgti; ji darosi švelnesnė, subtilesnė. Darbininkų ir valstiečių atstovai parlamente niekuo nesiskiria nuo buržuazijos atstovų.

Liepos 1-ąją Italijos sostinė, nors ir protestuoja Florencija, su didele pompa perkeliama į Romą. Pagal surašymo duomenis šalyje yra 26 milijonai 800 tūkstančių gyventojų. Beraščių, bedarbių ir dalinių bedarbių skaičius nemažėja. Samdomieji darbininkai turi pareigas, bet neturi nei teisių, nei garantijų. Šeimininkas gali bet kada juos atleisti. Darbo biržose iki šiol neregėtos eilės, darbas — greičiau dovana, o ne žmogaus teisė. Valdančioji klasė daug kalba apie mokslo ir technikos pažangą, tačiau visai nesirūpina dvasine ir socialine pažanga. Ji tiki vedanti šalį į nuostabią, taikią ateitį ir mokslo pergalę. Monvizo tunelio atidarymas laikomas simboliniu įvykiu. Šviesa nugali tamsą, italų laukia laimingos dienos, šalies gerovė kyla kaip ant mielių. Belieka luktelėti, ir visos problemos savaime išsispręs.

Verdis, nors ne aklai, irgi tiki pažanga. Bet jis pernelyg didelis pesimistas, skeptikas ir per daug nusivylęs žmonėmis, kad imtų žavėtis šia puikia perspektyva. Pažanga — neblogas dalykas, galvoja jis, tačiau kur garantija, kad pakils ir kultūra? Šis kietas valstietis įtariai žiūri į kiekvieną naujovę. O dabar jo mintys sukasi tik apie „Aidą" ir jos premjerą Kaire. Džulijus Rikordis, žinoma, ruošiasi operos debiutui neapsakomai kruopščiai, stengiasi jį

pagarsinti spaudoje. Laikraščio *Perseveranza* kritikas Filipas Filipis Verdžiui žada pasirūpinti, kad operos sėkmė būtų garantuota. Tikrai nevykęs pažadas. Verdžiui šokteli pyktis, ir jis rašo Rikordžiui tūžmingą laišką, grasindamas, kad sunaikinsiąs partitūrą, jei opera ir toliau bus taip reklamuojama. Filipiui atsako su kandžiu sarkazmu: „Jūs vyksite į Kairą? „Aidai" tai būtų geriausia reklama, kokią galima įsivaizduoti!.. Žurnalistai, artistai, choristai, dirigentai, muzikantai ir kt. — visi turi prisidėti prie reklamos ir iš pigių niekniekių nupinti jai vainiką, kuris, užuot operą išaukštinęs, nustelbs tikrąją jos vertę. Apmaudu, nepaprastai apmaudu!! Dėkoju jums už malonius pasiūlymus dėl Kairo. Užvakar parašiau Boteziniui (pirmajam operos dirigentui. — *D. T.*) apie viską, kas liečia „Aidą". Linkiu operai tik gero ir, svarbiausia, a p g a l v o t o dainavimo, grojimo ir pastatymo. Visa kita — *à la grâce de Dieu*[19]. Taip aš pradėjau, taip noriu ir baigti savo karjerą".

1871 metų rudenį, dar prieš „Aidos" premjerą, Bolonijoje pastatomas Vagnerio „Lohengrinas". Opera Italijoje eina pirmą kartą. Įtraukti ją į savo vadovaujamo teatro repertuarą įsigeidė Marianis. Pats ir diriguoja. Pasisekimas neregėtas. Vagneris dirigentui atsiunčia savo nuotrauką su dedikacija, laikraščiai kelia į padanges novatorišką vokiečių kompozitoriaus muziką, Bolonijos publika tik ir kalba apie „Lohengriną" ir genialų jos autorių. Į vieną spektaklį atvyksta ir Verdis. Jis nori atidžiai išklausyti savo varžovo kūrinį, todėl į teatrą atsineša net operos klavyrą. „Lohengrinas" padaro jam didelį įspūdį, tačiau, jo manymu, opera pernelyg ištęsta, statiška, nyki. Klavyre jis užrašo savo įspūdžius: „Gražu, bet viską gadina įkyrūs, aukšti smuikų tonai", „Labai įdomi visa scena", „Šis finalas gražus ir paslaptingas", „Per lėtai, per garsiai", „Gražu, įdomu, tik tenoras prastas". Štai kokia galutinė jo nuomonė: „Įspūdis vidutinis. Muzika graži, kai ji aiški ir joje yra mintis. Veiksmas lėtas, tekstas ištęstas. Nuobodu". Po spektaklio maestro nepasilieka nakvoti Bolonijoje, skuba į geležinkelio stotį, kad suspėtų į Borgo San Donino traukinį. Laukiamojoje salėje sutinka Arigą Boitą, irgi buvusį tame

---

[19] Kaip dievas duos. (*Pranc.*)

pačiame „Lohengrino" spektaklyje. Jų santykiai gana šalti. Verdis žino, kad Boitas — karštas Vagnerio gerbėjas. Abu kompozitoriai jaučiasi nesmagiai, sutrikę pasisveikina, kalbasi apie šį bei tą, apie kelionę traukiniu naktį, bet nė žodžiu neužsimena apie ką tik matytą operą.

Verdis ir Marianis, nors oficialiai nepareiškia, visiškai nutraukia santykius. Maestro negali atleisti buvusiam draugui, kad šis į savo teatro repertuarą įtraukė Vagnerio operą. Dirigentas negali atleisti kompozitoriui, kad šis paveržė iš jo Štolc, laiko save Verdžio auka. „Menininkas,— prisipažįsta jis viename laiške,— turi būti beširdis, viskam abejingas, neužmegzti jokių pažinčių ir prie nieko neprisirišti, tada viskas bus gerai". Vargšas Marianis. Šis silpno būdo, neryžtingas, kuklus, trapios sielos vyras atsidūrė tarp tokių stiprių ir atkaklių žmonių kaip Verdis ir Štolc. Jis pralošė iš pat pradžių, nuo pirmųjų taktų.

1871 metų gruodžio 24 dieną Kaire įvyksta „Aidos" premjera. Verdis į Egiptą nevažiavo. Liko Genujoje ruošti solistų, kurie po keturiasdešimt dienų turės dainuoti naujoje jo operoje „La Skalos" teatre. Kaire Aidos partiją atlieka Antonijetė Poconi, Amneris — Eleonora Grasi, Radameso — Pjetras Mondžinis. Publika sužavėta, tokių plojimų Kairo teatras dar nebuvo girdėjęs. Apstulbinti kritikai vienbalsiai pažymi, kad maestro muzika dar subtilesnė, turi daugiau niuansų, kruopščiai nušlifuotos net menkiausios smulkmenos. Ernestą Rėjų — kritiką ir Vagnerio mokyklos kompozitorių — pakerėjo Verdžio harmoninis tikslumas, melodinės fantazijos ir instrumentuotės originalumas. „Nuostabios orkestro spalvos perteiktos nepaprastai tiksliai",— rašo Rėjus. Verdis ne tik sugeba visiems perduoti aistras ir jausmus, bet ir sumaniai instrumentuoja, išgauna ir suderina be galo rafinuotus tembrus. Turbūt pirmą kartą operos istorijoje jis paveda orkestrui tokį svarbų vaidmenį. „Aidoje" Verdis net truputį stebina. Tiesa, atsiranda kritikų, kurie, stokodami intuicijos, kaltina kompozitorių, esą jis mėgdžiojąs Vagnerį. Tuo tarpu Filipis *Perseveranza* puslapiuose operą giria. „Verdis,— rašo jis,— eina tuo pačiu meninės pažangos keliu, kuriuo pasuko dar „Don Karle", bet neatsisako ankstesnių savo

pasiekimų. Senasis ir naujasis Verdis — nuostabus lydinys! Jis ryžtingai atmeta apipelijusias koncepcijas bei formules, nesvyruodamas daro nuolaidų naujojo meno reikalavimams. Šis italų maestro mus žavi gaivalinga melodija, frazuotės platumu, dideliu dramatizmu". Kiti kritikai taip pat giria „Aidos" melodijų grožį, Verdžio išradingumą, neapsakomą jo muzikinio rašto tikslumą ir paprastumą.

Verdžiui, atrodo, nelabi rūpi, kaip pasisekė jo operos premjera Kaire. Jis nesijaudino anksčiau, nesijaudina nė dabar, po „Aidos" triumfo, apie kurį rašo visi laikraščiai. Teisybė, žinia maloni, bet ne daugiau. Tiesą sakant, jam tikrasis operos debiutas bus „La Skaloje". Į savo namus Genujoje maestro sukviečia solistus, kurie turės dainuoti Milano teatre. Tai Štolc, Valdman (Amneris), Kaponis ir Pandolfinis. Darbas vyksta pagal tikslų grafiką: lygiai pirmą valandą Verdis sėdasi prie fortepijono ir repetuoja dvi valandas iš eilės. Trečią valandą dainininkai išeina, o jis dar kartą viską peržiūri, dailina. Rodos, užtektų, bet kur ten! Jis būtinai nori pats viską pamatyti ir viskuo pasirūpinti. Todėl dažnai važinėja į Milaną, kur dirigentas Frankas Fačas repetuoja su kitais dainininkais ir choru. Kaip anksčiau kibo prie Gizlandzonio, rašančio libretą, taip dabar kimba prie dirigento. Jis priekabus, užsispyręs, reiklus: vienur jam blogai, kitur nepatinka, čia reikia daugiau ugnies, ten pašlifuoti epizodą, styginiai turi griežti švelniau, choras — ryžtingiau įstoti, dekoracijos niekam tikusios... Jis amžinai viskuo nepatenkintas, šaukia, niršta, daužo kumščiais, trypia kojomis. Kartais net pats pastebi, kad į jį žiūrima „piktai kaip į žvėrį... nes, tiesą sakant, aš tikrai ne itin mandagus teatre... ir ne tik teatre; bėda, kad niekaip neįstengiu suprasti, ką supranta kiti; o kadangi nesuprantu, nemoku kalbėti saldžių žodžių, nuo kurių visi leipte leipsta. Pavyzdžiui, negalėčiau pasakyti dainininkui: „Koks talentas! Kokia ekspresija! Geriau nė būti negali! Dieviškas balsas! Toks baritonas gimsta kartą per šimtą metų... Koks choras, koks orkestras!" Verdis ir čia ištikimas sau. Koks buvo netašytas niurgzlys, toks liko. Pagyromis nesišvaisto, bet negaili nei kritikos, nei priekaištų.

Rūpindamasis opera, Verdis visai pamiršta žmoną. Sentimentalūs pokalbiai jam atrodo nereikalingi, švelnus dė-

mesys — absurdas. Jei per visą dieną juodu pasako kits kitam keletą žodžių, tai tik apie politiką ar įvykius Italijoje, o ne apie savo gyvenimą. Verdis žmonai neatveria širdies. Jis, kaip visada, užsidaręs, užgniaužęs save kaip kumštį. Be to, namuose dabar dažnai lankosi Štolc — ateina į repeticijas, ir įžeista bei atstumta Streponi jaučia, kad jai visi malonūs tik iš mandagumo, kad šiaip ji — tuščia vieta. Džuzepina paniursta, stengiasi nesirodyti vyrui į akis, retai išeina iš namų, beveik su niekuo nebendrauja. Sužinojusi, kad „Aidos" premjerai „La Skaloje" vyras parašė naują romansą *O cieli azzurri* („O mėlynas dangus") ne todėl, kad būtų spyrusi meninė būtinybė, o kad Štolc galėtų dar labiau sublizgėti, Streponi pasijunta lyg antausį gavusi. Širdies gilumoje ji niekina dainininkę. Gal net „savo" Verdžiu piktinasi. Bet niekam nieko nepasakoja, nesistengia atverti sielos. 1872 metų sausio pradžioje Verdis atvyksta į Milaną dalyvauti savo operos repeticijose. Atvažiuoja ir Streponi, bet laikosi nuošaly, išgyvena didelę nuoskaudą. Nepriiminėja svečių, nesilanko salonuose. Nori būti viena su savo skausmu, nes yra įsitikinusi, kad Verdis jos nebemyli.

Beje, Džuzepina Klarinai Mafeji pasakė, kad ketina nutraukti ryšius su visuomene, dar prieš išvykdama iš Genujos. Tai prisipažinimas nusivylusios, liūdinčios moters, kuri nebeturi jėgų kovoti. Šis laiškas nušviečia iki šiol dar nežinomą Streponi charakterio bruožą. Tokia nuostabi pašnekovė, mėgstanti draugiją moteris ima bodėtis žmonėmis. „Džiaugiuosi pagalvojusi,— rašo ji,— kad greit tave apkabinsiu ir galėsiu bent pusvalandį iš širdies pasikalbėti. Dėkoju už malonų pasiūlymą susitikti, bet n o r i u, kad tu man pažadėtum, jog nė per nago juodymą nekeisi savo įpročių, juolab šiuo metų laiku, kai negali pasigirti sveikata. Ateisiu pas tave tada, kai tau bus patogiau mane priimti ir kai turėsiu laimės n e m a t y t i tavo draugų. Atvykusi į jūsų puikųjį miestą, tik pakeisiu savo kambarį Genujoje į Milano viešbučio numerį. Aš jau senokai negaluoju ir vis dažniau noriu likti viena; todėl man bus sunku prisitaikyti prie triukšmingo jūsų gyvenimo. Esu tvirtai nusprendusi atsisakyti kvietimų (jeigu jų bus) pietums ar į svečius. Neužmegsiu jokių naujų pažinčių. J o k i ų.

Aplankysiu tik Titą Rikordį ir vargšelį Pjavę. Dažnai užsuksiu pas tave ir, jei turėsiu noro, viena paklaidžiosiu po miestą. (...) Prieš išvykdama iš Milano gal išdrįsiu nueiti pas vyriausiąjį literatūros žynį bei sielų gydytoją[20] ir pabučiuoti jam ranką". Štai kaip keičiasi ši moteris: geidžia vienatvės, netrokšta naujų pažinčių. O juk skųsdavosi, kad Santa Agatoje nėra su kuo persimesti žodeliu, kad jai nusibodusi tyla, vienatvė. Gaila žiūrėti į šią palūžusią, senstančią moterį. Kur jos linksmumas? Kur dvasios ramybė? Viskas dingo, pranyko kaip dūmas. Iš savo namų kambario persikelia į viešbučio numerį, ir tiek. Žinoma, Klarinai Mafeji neaiškina (ir niekam niekad neaiškins), kodėl ji taip pasikeitė, kodėl tapo tokia liūdna ir vieniša. Nekalba apie savo pavydą, apie Štolc, apie nesutarimus su vyru. Jos gyvenime viskas gerai, ji ne iš tų paukščių, kurie teršia savo lizdą. Kenčia viena. Vienui viena.

Po kiek laiko ji vėl atveria širdį laiške milaniškei draugei: „Vieną kartą buvau „La Skaloje" ir tikriausiai vėl ten apsilankysiu tik per „Aidos" premjerą. Beveik neišeinu iš namų ir kol kas vengiu naujų pažinčių; nežinia, ar pavyks ir toliau taip daryti. Milane tiek triukšmo, toks judėjimas! Nėra ko stebėtis — didmiestis! (...) Bet aš (kuždu tau į ausį) trokštu tylos, ramybės ir vienatvės, kaip Genujoje ar Santa Agatoje. Visai nenoriu linksmintis. Verdis sveikas, daug dirba, geros nuotaikos, kartais aplanko pažįstamus ir po senovei myli Milaną. *Tant mieux*[21]". Kiek kartėlio, liūdesio, nuolankumo šiame *tant mieux!* Iš ankstesniųjų laikų Streponi beveik nieko nebeliko. Gal ji prisimena Milano ir Paryžiaus salonus, audringus aplodismentus teatruose, draugystę su garsiais žmonėmis. Ką gali žinoti? Kas praėjo — nebegrįš, verčiau viską užmiršti. Dabar Džuzepina — sena, pražilusi, suapvalėjusiais skruostais moteris. Ji vis dar beviltiškai myli savo vyrą ir kankinasi iš pavydo, nors stengiasi dėtis abejinga. O vyrui rūpi tik repeticijos. Priekabus neapsakomai. Štai kelios pastabos apie garsųjį „Triumfo maršą", rastos jo užrašų knygutėje: „1. Reikia, kad „Aidos" pučiamųjų orkestro dirigentas nedelsdamas

---

[20] Pas Alesandrą Mandzonį.

[21] Tuo geriau. (*Pranc.*)

atliktų maršo redukciją. Būtų gerai, kad tada jis skambėtų garsiau nei maršas iš „Don Karlo". Norėčiau pats jo pasiklausyti atskirai. 2. Priminti Serao, kad sušvelnintų klariną ir pašalintų kokius du ar tris kontrabosus iš kairės pusės. „Aidoje" jie tik gadins viską. 3. Sužinoti, kiek yra kontrabosų su žemąja *sol*. *N. B.*[22] — Pasakyti pučiamųjų orkestro dirigentui, kad *sol* bemolius ir *si* bekarą grotų trimitais, kurie specialiai bus įtraukti į orkestrą. Trimitai yra tiesūs, jais groti sunku; todėl reikia parinkti geriausius muzikantus". Jis dar sykį viską apgalvoja, nepamiršta net menkiausių smulkmenų. Neturi laiko niekam daugiau — nei jausmams, nei žmonai, su kuria santykiai, regis, tapo nebepakenčiami.

1872 metų vasario 8 dienos vakaras šaltas ir rūškanas, purškia lietutis. Termometro stulpelis nukritęs beveik iki nulio. Kaip visada žiemą, Milanas pilkas ir murzinas, gatvėmis, nesidairydami į šalis, skuba susigūžę praeiviai. Tačiau „La Skalos" aikštė skęsta žibintų šviesoje, kuri smelkiasi pro lengvą rūką, gaubiantį teatro pastatą lyg permatoma skraistė. Prie paradinių durų privažiuoja puošnios karietos, pakinkytos pora ar ketvertu arklių. Ant pasosčių susikūprinę, palinkę į priekį kiurkso vežikai. Atsidaro apmuštos durelės, išlipa elegantiškos damos, frakuoti ponai. Teatras sausakimšas — parteryje, ložėse ir galuvietėje visos vietos užimtos. Publika nekantraudama laukia spektaklio pradžios. Pasisekimas didelis nuo pat pirmųjų arijų. Ir juo toliau, juo labiau publika žavisi opera, neapsakomu muzikos grožiu. Po antro veiksmo Milano aukštuomenės atstovai Verdžiui iškilmingai įteikia auksu inkrustuotą dramblio kaulo dirigento lazdelę. Kai po Amneris maldos nutyla muzika ir nusileidžia uždanga, salėje sugriaudžia ir ilgai nešččiūva plojimai. Žiūrovai šaukia: „Verdis! Verdis!", „Bis!", kviečia atlikėjus. Trisdešimt du kartus maestro pasirodo scenoje, bet plojimai nesiliauja, ir jis išeina dar aštuonis kartus — nerangus ir įsitempęs — nusilenkti publikai, kuri, anot laikraščių, „apimta ekstazės". *Gazzetta Musicale* kritikas Salvatorė Farina rašo, kad „... „Aida" — tobulas kūrinys. Tai ne vagnerizmas,

[22] *Nota bene* — gerai įsidėmėk. (*Lot.*)

kuris niekina melodiją, slopina dainavimą, painiojasi ieškodamas neįmanomų, meditatyvinių harmonijų ir tenkinasi vien išmoninga instrumentuote, o **muzikinė drama** ištikima tiek muzikinei, tiek draminei idėjai ir kaip tik dėl to labai efektinga".

Kitame laikraštyje, *Il Trovatore*, tvirtinama: „... „Aidos" premjera „La Skaloje" toks nepaprastas įvykis, kad reikia atsisakyti tradicinės kritikos bei pagyrimų, iškilmingai įamžinti šio spektaklio atminimą ir šlovingą Verdžio vardą aukso raidėmis įrašyti didingiausioje operos meno šventovėje". Tačiau ne visi kritikai apie spektaklį kalba su tokiu entuziazmu. *Gazzetta di Milano* rašo: „Aida",— be abejonės, didžiausias Verdžio kūrybos nuosmukis. Tai muzikinio žanro eklektika, kur vyrauja svetimų kraštų dvasia... ir mes su didžiu skausmu stebime, kaip pamažu gęsta kitados tokia vaisinga Verdžio fantazija..." Laikraštyje *Cosmorama* pasirodo negailestingas straipsnis, kuriame, be kitko, sakoma: „Užjūrio maniera, kuria Verdis taip atvirai naudojasi „Aidoje", gal ir glosto publikos ausį, bet širdies nesušildo... Pasakysime be užuolankų „Aidos" autoriui, kad naujasis jo kūrinys paskutinis ne tik chronologine, bet ir menine prasme..." Atsiranda net tokių kritikų, kurie nesvyruodami tvirtina, esą Verdis taip kopijavęs Vagnerio muziką, kad Aidos arijos fragmentą *Numi pietà* („Dievai, jus meldžiu") paėmęs iš „Lohengrino" gulbės pasirodymo scenos. Net tarp išsilavinusių Milano žmonių sklinda kalbos, jog Verdis persimetęs į vagnerizmą. Kiti priduria, kad maestro iš Buseto jau išsikvėpė, kad jis kartojasi.

Verdžiui, kuris po „Aidos" premjeros dar labiau užsisklendžia, dar pavydžiau stebi save, kelia apmaudą tiek nesiliaujantys, perdėti pagyrimai, kaip laikraštyje *Il Trovatore*, tiek iš anksto nusistačiusi prieš jį kritika, nenuoširdi arba pati nesuprantanti, ką rašo (tokia kritika jį erzina labiausiai). Šit kaip jis į visa tai reaguoja: „Kvaila kritika ir dar kvailesni pagyrimai; jokios kūrybinės minties; nė vienas nesiteikė pažymėti mano ketinimų... Tik kvailystės, nesąmonės ir net kažkokia pagieža, tartum būčiau padaręs nusikaltimą, kad parašiau „Aidą" ir stengiausi gerai ją pastatyti. Neatsirado nė vieno, kuris būtų teikęsis pažymėti

bent realų faktą — kad opera pastatyta ir atlikta ypač gerai! Neatsirado nė vieno, kuris man būtų pasakęs bent tiek: „D ė k o j u t a u, š u n s n u k i!" Paskui jis išsiunčia Rikordžiui dar piktesnį laišką: „Dėl dievo meilės, nebekalbėkit apie ją ir nebeginkit manęs. Verčiau sakykite, kad „Aida" — ne laiku gimęs kūdikis, kompiliacija, bjauriausia opera, kokia tik gali būti. Niekas nuo to nenukentės, nebent autoriaus reputacija..." Kas tiesa, tai tiesa — Verdis pernelyg išdidus, be to, negali pakęsti kritikos ir dar labiau tų, kurie ją spausdina. Bet su „Aida" jis padarė tokį šuolį, pakilo taip aukštai, jog recenzijų autoriai neįstengia jo suprasti. O kad jų tokios sudiržusios širdys, tuo blogiau jiems. Jis nė nemano teisintis. Sukūrė operą pagal naują koncepciją, išnešiotą širdyje per ilgus ieškojimų metus. Tiesą sakant, ji pradėjo formuotis tada, kai Verdis perdirbo „Makbetą", ir dar anksčiau, kai taisė „Likimo galią" ir bandė naują kalbą, naujas išraiškos priemones, tačiau neatmetė praeities pasiekimų. Štai ką apie „Aidą" yra parašęs Barilis savo knygoje „Operos šalis": „Verdis ignoruoja parafrazes, įsiveržia kaip viesulas, aštriu peiliu kapoja mazgus, verčia lieti džiaugsmo ašaras ir kraują, užpuola publiką, sugrūda ją visą į vieną maišą ir, užsimetęs ant pečių, dideliais žingsniais nusineša į vulkano ugnimi alsuojančias savo meno valdas".

Šiuos teisingus žodžius galima pasakyti apie visą Verdžio kūrybą, bet, kalbant apie „Aidą", verta dar šį tą pridurti. Iš tikrųjų tai opera, kurioje Verdis puikiai suderino savo jaunystės „Trubadūro" nežabotą veržlumą ir jėgą su nepaprastai griežta lyrine ir harmonine elegancija. „Aida" — aistringas himnas jaunystei, kuri — Verdis tat žino — niekad nebegrįš. Tai poema apie dviejų jaunų širdžių meilę, sukurta ir padainuota nebejauno žmogaus. Joje, kaip teisingai rašo Masimas Mila, kompozitoriui pavyksta sujungti „įgimtas savo dvasios jėgas ir garibaldišką šaunumą su ilgus metus puoselėto dvasinio pasaulio branda ir tobulu stiliumi, kurį išugdė atkaklus darbas ir kruopštūs ieškojimai". Parašyta vienu atsikvėpimu, kupina nors ne didelio, bet neatlėgstančio skausmo, santūraus laisvumo ir sudėtingų jausmų, „Aida" siejasi su tradiciniu Verdžio operų trikampiu ir su jo ateities kūryba, ypač su *Requiem* ir „Otelu".

„Aidoje" Verdis vėl sueina į tiesioginį kontaktą su publika. Tik konvulsyvios įtampos, kaip 1850 ir 1851 metais, čia nebėra. Nebėra ir subtilaus nervinio virpulio, kaip „Kaukių baliuje". Gal pagrindinės herojės ir Radameso meilėje daugiau elegijos, o ne beprotiškos aistros. Čia matyti veikiau švelnus ir liūdnas susitaikymas su likimu. Bent man taip atrodo. Turbūt į mirtį čia žiūrima kaip į katarsį, išsivadavimą. Kelia nuostabą ne tik šios Verdžio kūrybos naujovės, bet ir dainavimo melodingumas, neapsakoma lyrika. Taip, kaip Verdžiui „Aidoje", daugiau niekam nepavyko sulydyti į vieningą visumą tradicinio išraiškingumo, rafinuotos ekspresijos ir nepriekaištingos savitos technikos. Tad reikia pripažinti, kad „Boriso Godunovo" autorius Modestas Musorgskis neklysta sakydamas: „Bet maestro senatorius Verdis — tai visai kas kita! Šis drąsus novatorius žengia pirmyn, tik pirmyn. Jo „Aida" yra virš visų ir visko, net virš jo paties. Jis pranoko savo „Trubadūrą", nuėjo toliau už Mendelsoną, Vagnerį, ko gero, net už Amerigą Vespučį".

„Aida" — tai naujas kelias. Tai visi kiti keliai, nueiti iki šiol. „Don Karle" triumfuoja abejonė, netikrumas, valstybiniai interesai, neįmanoma ir uždrausta meilė, o „Aidoje" — lyrika, žmogiški, paprasti jausmai. Būtų galima visai pagrįstai duoti klausimą, ar vien tik meilė nutiesė šį naują kelią, kuriuo pasuko Verdis? Gal „Aida" — jo aistros Terezei Štolc priežastis arba pasekmė? Gal taip kenčianti, taip moteriškai pavyduliaujanti Amneris — nesąmoninga Džuzepinos Streponi projekcija? Kiek ši opera yra autobiografinė? Kiek joje atsispindi Verdžio psichologinė, jausmų ir egzistencijos krizė? Kalbant apie menininką ir žmogų kaip jis sunku atsakyti į šiuos klausimus. Bet viena aišku: dešimt metų abejonių ir apmąstymų, dešimt metų klaidžiojimų (o juk Verdis nemėgo sukti aplinkui, eidavo tiesiai į tikslą) sudėta į šią liepsningą operą, į šią įstabią meilės dainą, į išradingai ir naujoviškai panaudotą orkestrą. Tačiau žodis „naujoviškai" nereiškia, kad pagal Vagnerį,— jo muzika šviesi kaip saulė, melodija tyra kaip šaltinio vanduo. Verdžio vaizduotės ir psichologinio įsijautimo jėga operoje beveik pasiekė tobulumą. Grakštesnė tapo forma. Kai kuriuose epizoduose, aistringuose ir dra-

matiškuose dialoguose autorius netikėtai keičia tempą. Sumaniai, bet visada aiškiai pasitelkia į pagalbą kontrapunktą, lygiagrečiai komponuoja dvi ar daugiau melodijų, kurios, būdamos skirtingo ritmo, paryškina dramatinę situaciją. Jis atsisako uždaros formos arijų, romansų, duetų, ansamblių su rečitatyvine įžanga. Šie jau pasenę muzikinės dramos elementai Verdžio kūrinyje suskamba beveik kaip *Lieder*[23], kaip dideliu lyrizmu alsuojanti poezija. „Rigoleto", „Trubadūro" ir „Ernani" autoriui neretai būdavo priekaištaujama, kad esąs šiurkštus, valdingas, kartais net vulgarus, kad jo muzika — vien dejonės ir siautulys. Maža to, jis buvo kaltinamas, kad vaikąsis tuščių, įmantrių, retoriškų garsinių efektų, kad nepaisąs orkestro bei instrumentų subtilybių, tik uždusęs galvotrūkčiais bėgąs pirmyn, tarsi ketindamas šokti per kliūtį. Be abejo, šie kaltinimai juokingi. Tačiau reikia patikslinti, kad „Aidoje" nebėra kraujo, kad čia daug lyrikos, švelnaus graudulio, rafinuotos psichologinės intuicijos. Reikia prisiminti tik Aidos meilės temą — ja prasideda operos įžanga,— tą sodrią, jausmingą smuikų melodiją, aukštu registru skambančią reprizoje, kad suprastum, kokią palaimą jautė Verdis kurdamas šią operą, kuri, nors ir neišvengė dramblių, sostų, kohortų, paradų, gausybės karių ir belaisvių, žodžiu, pompastikos, išsaugojo intymų, švelnų foną, be paliovos vis atsinaujinantį lyg jūros bangos.

„Aida" — jaunystės prisiminimas, jos gailestis, ir todėl opera unikalus Verdžio kūrinys. Jis gailisi jaunystės ne kaip mitinio vyro amžiaus tarpsnio, kurio nepatyrė, bet kaip laikotarpio, kai žmogus geba pasiduoti jausmams, kaip akimirkos, kai visos aistros galimos ir pateisinamos. Galbūt kupinoje meilės, jausmingo švelnumo ir santūraus polėkio savo muzikoje Verdis gailisi prarastos jaunystės ir jos teikiamų įspūdžių, kurių jam nebuvo lemta išgyventi. Šiuos įspūdžius jis patiria dabar, rašydamas „Aidą", jausdamas ją gimstant savo širdyje. Bet dabar vėlu, per vėlu. Todėl ir mylintis Radamesas čia kartais elgiasi paikai ir nesuprantamai, ypač trečiame veiksme, kai sušunka: „Aš išdaviau tėvynę!" ir kai, atsisakydamas bėgti su Aida

[23] Dainos. (*Vok.*)

ir Amonasru, sako: „Taip, aš kaltas, aš lieku čia". Jis užsispiria lyg įsižeidęs vaikas, atsisako gintis. Šiame jo atsisakyme slypi mirties geismas; jis galvoja tik apie ją, todėl kone su džiaugsmu sutinka būti palaidotas po „lemtingu akmeniu".

Aidos paveikslas šviesus, užbaigtas, tobulai sumodeliuotas. Ji visokia: laiminga, drovi, baugšti, stipri, aistringa, kilni, išdidi, nugalėta ir nugalėtoja, auka ir valdovė; jos kerintis grožis, žavesys ir švelnumas — unikalūs muzikinio teatro istorijoje. Virš gūrančio ir blėstančio faraonų bei žynių pasaulio plyksteli, ima veržtis į gyvenimą pavasario vėsa alsuojanti jaunystė, grožis, Aidos meilė. Šis stulbinantis būties kontrastas, turįs didelį psichologinį krūvį, operai teikia gyvybės, sukuria ypatingą atmosferą, iki ekstazės padidina įtampą. Aidos tema vienija spektaklio elementus, sudaro slaptingą jo grožį. Faraono dvaro šešėlius ir spindesį, plikagalvius žynius, lėtą ir niūrų ceremonialą, gūdų negailestingos, žmogų paniekinusios religijos ritualą nustelbia gaivus upės oras, giedras neaprėpiamas dangus, kerinti mėnesiena, skaidri erdvė, medžių tyla. Šis peizažas ne natūralistinis, jį tarsi matome Aidos akimis. Mūsų vaizduotėje šį peizažą kuria gyvas, virpantis Aidos paveikslas, jos akys, balsas ir meilė — laisva, gaivalinga, nežabota.

Geriausias pavyzdys — nuostabi, neapsakomai poetiška trečio veiksmo įžanga. Jis vyksta prie Nilo, Egipte. Bet čia nėra nieko egzotiško, nieko afrikietiško, nieko rytietiško. Priešingai, čia viskas dvelkia vasaros naktim prie upės, gal net prie Po, kuri alma, gurgena, linguodama nendres ir krūmus, augančius dykais pakraščiais. Dangus tik Lombardijoje gali toks būti — apvalus, ranka pasiekiamas, pilnas žiogų čirpimo. Oras tarsi išretėjęs, pasakiškas, švelnus, slėpiningas. Ir širdis iš pradžių nerimsta, paskui plūsta meile. Apie „Aidą" būtų galima pasakyti tą pat, ką Frančeskas de Sanktis pasakė apie „Sužadėtinius": „Idealo riba". Šia nelaimingos ir kartu laimingos meilės istorija Verdis parodo savo proto brandą, pastovumą, aiškumą. Plačiai apžvelgus operos veikėjus ir joje vaizduojamas vietas, mums prieš akis visu ryškumu suspindi ši siela, gebanti vaizduoti pasaulį įvairiausiais aspektais.

Įsigilinę į daugybę jo fantazijos niuansų, įsiklausę į nuostabų dainavimą, matome, kad maestro per geležinę drausmę ir atsižadėjimus pasiekė savo minčių, savo gaivios kūrybinės vaizduotės esmę ir aiškumą. Šios minčių esmės, sugebėjimo suprasti kompozitorius, deja, nesugeba pritaikyti sau pačiam, savo asmeniniame gyvenime, nors visada stengėsi būti suprantamas — kupinas išminties patriarchas.

Sklidinas jausmų ar, tiksliau, jausmų gyvenimo „Aidos" scenas jungia keletas pagrindinių gijų. Tai meilė, pavydas, išdidumas, aistrų svaigulys ir staigus grįžimas į tikrovę. Šias gijas valdo neregėtas Verdžio meistriškumas, jo proto jėga, moralinė pajauta, fantazijos galios. Jis tobulai perpranta vaizduojamus dalykus (prisiminkime finalą, Amneris maldą) ne vien materialine, bet ir dvasine prasme. Tikslios ir plastiškos „Aidos" scenos yra ne tik Verdžio fantazijos, bet ir jo proto vaisius. Dangiško švytėjimo nutvieksti ir proto dvelksmo sutaurinti Aidos, Amonasro, Radameso ir Amneris paveikslai visiems suprantami ir artimi.

Labiausiai stebina tiek Aidos, tiek Amneris instinktas, kuris jas gelbsti nuo naivumo ir dirbtinumo. Beje, instinktas, kaip protingai pasakė Masimas Mila, valdo operą nuo pradžios iki galo. Instinktas, kraujas, aistra, skausmas, meilė, drama — visa tai matyti lyriškame dainavime, viskas tartum dedasi mūsų viduje. Šios aistros Verdį jaudina; jis stebi jas per filtrą, per didžiausios rezignacijos filtrą. Bet „Aidoje" yra dar ir geismingumas, kuo tolyn, tuo labyn kerintis žiūrovą. Aida — nepaprastai geismingas personažas. Ji kūnu ir siela atsiduoda jausmams, meilės žaidimui. Aistras itin išryškina ir pasodrina orkestras, ypač įtaigūs, labiausiai į žmogaus balsą panašūs obojų ir violončelių garsai. Taigi beprasmiška ieškoti vykusių ar nevykusių šios operos vietų. „Aida" — absoliutus šedevras, kurį reikia arba visą priimti, arba visą atmesti. Atmeta ją tie žmonės, kurių šalta, abejinga jausmams, karštam sielos virpėjimui širdis. Arba tie, kurie Vedžio kūriniuose labiausiai vertina nežabotas aistras, laukinį instinktą, riksmą ir kliedesį. „Aidos" grožis tobulas, bet ne kvapą gniaužiantis. Ši opera — tai mūsų svajonės, kurioms nelemta

išsipildyti, ir vis dėlto ji lieka mūsų širdyse tvirta kaip uola, tikroviška kaip pats gyvenimas, tvarkomas, anot Verdžio, mums nepavaldaus likimo. Gyvenimas, galvotrūkčiais bėgantis, mus naikinantis, diena po dienos stumiantis arčiau mirties. Tos pačios mirties, kuri laukia Radameso ir mažosios Etiopijos princesės, mirties, kuri galų gale žmogų išvaduoja iš gyvenimo ir kurios, pasak Verdžio, niekad nelydi garsios, nevilties kupinos frazės. „Norėčiau,— rašo jis Gizlandzoniui,— išmesti tradicinę agonijos sceną ir žodžius: „Aš mirštu... pirma tavęs... lauk manęs... Aš gyvas dar!.. ir t.t., ir t.t." Čia reikėtų kažko švelnaus, dvasingo, kuo trumpesnio dueto, atsisveikinimo su gyvenimu. Aida tyliai susmuktų Radameso glėby. O Amneris, klūpodama ant akmeninės plokštės, dengiančios kapo angą, dainuotų kokį nors *Requiescat in pace*[24].

Žodžiu, finalas priešingas „Trubadūro" finalui. Jis kažkuo panašus į *Libera me*, Verdžio jau parašytą gedulo mišioms Rosiniui atminti ir dar skambantį jam ausyse tarsi gūdus ir liūdnas varpo aidas. Prabėga jaunystė, išblėsta meilė, gyvenimo džiaugsmai, ir visi, kuriuos paliečia mirtis, sugūra, pavirsta dulkėmis, išnyksta,— rodos, skelbia varpas.

Liaudiška ir paprasta, rafinuota ir subtili, turinti nuostabią dainavimo ir orkestro pusiausvyrą, „Aida" beregint susilaukia publikos pripažinimo. Italijoje nėra tokio teatro, kuris nenorėtų jos pastatyti. Pagrindinio vaidmens atlikėja vis ta pati — gražioji dainininkė Štolc, Streponi varžovė. Dabar ji, kaip sena draugė, nuolat svečiuojasi Verdžių namuose Genujoje ar Santa Agatoje. Džuzepina kankinasi, bet ją priima — juk neišvarys. Net savo elgesiu ji negali varžovei parodyti, ką apie ją mano. Pasižiūri į Štolc — jauna, graži, pasitikinti savimi, pačioje šlovės viršūnėje. Pasižiūri į save — tikra senė: žvilgsnis užgesęs, liūdnas, sutrikęs, buvusio žvalumo nebėra nė ženklo. Jaučiasi bjauri, nereikalinga. Tada pažvelgia į savo Verdį, į valstietį,— jam metai tik į naudą išėjo. Jo veidas tapo tauresnis, įdomesnis, kaip žmogaus, kuris viską suprato,

---

[24] Tesiilsi ramybėje. (*Lot.*)

viską patyrė ir dabar, ant senatvės slenksčio, vėl ima svajoti apie meilę. Jis, žinoma, senas, bet sveikas ir tvirtas kaip ąžuolas. Šio senio pečiai tiesūs, rankos stiprios, akyse atsispindi valia, o ne susitaikymas su likimu. Tai visagalis, valdingas senis, įpratęs būti teisus. Tai senis, kuriam gamta ir laikas suteikė dievišką dovaną.

Argi ji gali priešintis šiuodviem charakteriams? Juk ji — vargšė, sena moteris. Džuzepina Streponi nė nebenori kovoti. Ji gali tik apsimesti, kad nieko neatsitiko, kad nieko nepastebi, vaidinti didžiojo genijaus, garsiausio, mėgstamiausio Italijos kompozitoriaus, žmoną ir draugę. Džuzepina geria karčią savo taurę, nes nemato jokios išeities. Net atsakinėja į padėkos laiškus, kuriuos rašo Štolc po kiekvienos savo viešnagės. Dainininkė irgi dedasi miela, nuoširdžia bičiule. O miela ir nuoširdi bičiulė, pas ką nors penkias ar dešimt dienų paviešėjusi, visada turi padėkoti. Taigi Štolc rašo, o Streponi iš mandagumo atsako: „Šiaip ar taip, tikiuosi, kad jūsų draugystė ir pagarba manęs neaplenks, ir, manau, neklystu laikydama jus verta mano ir mano Verdžio draugystės". Iš tikrųjų kaip liūdnai skamba žodžiai „mano Verdis", kuriais baigiamas šis drovus, nuolankus laiškas.

Aštuntas skyrius

REQUIEM DIDŽIAJAM ŽMOGUI

Herojai irgi pavargsta. Sensta, nebesupranta juos užgriuvusios gyvenimo tikrovės. Herojai miršta. 1872 metų gegužės 10 dieną amžinai užmerkia akis Džuzepė Madzinis. Dar visai neseniai jis dalyvavo Italijos politiniuose įvykiuose. Paskutinį kartą jo vardas minimas 1870 metais, kai prasidėjo Valtelinos sukilimas. Madzinis nesuprato Paryžiaus Komunos reikšmės, vadino ją „absurdiška, reakcine, politiškai amoralia respublikos koncepcija, radusia gerą dirvą Paryžiuje". Šis antifeministas, melancholikas, liūdno veido pranašas buvo nepaprastai dorovingas žmogus. Jis daug gero padarė tėvynei, kovodamas dėl Italijos vienybės. Tačiau, prisijungus Romą, aprimo, mat nesupra-

to, kad kova nesibaigė, kad dabar ji vyksta tarp klasių. Jis buvo gan paviršutiniškai susipažinęs su Marksu, kartais jį painiodavo su Bakuninu. Kairiosios pakraipos italai, jaunimas, naujų pažiūrų žmonės, internacionalistai jį vadina „vargšu seniu". Jis skundžiasi ir, vėl painiodamas Marksą su Bakuninu, rašo: „Mūsų draugai Milane, paniekinę Italiją, semiasi įkvėpimo iš kazoko". Internacionalo plitimą Madzinis laiko „tamsių laukinių invazija". Jis miršta skurde, vienišas, beveik visų užmirštas.

Diduma Italijos darbininkų organizacijų, dar neturinčių klasių kovos patirties, šliejasi prie Bakunino. Nuo rugpjūčio 3-osios iki 6-osios, per vasarvidžio karščius ir tvankumą, Riminyje beveik slapta vyksta Internacionalo italų sekcijų suvažiavimas. Mieste daugybė policininkų ir kareivių. Suvažiavime pasmerkiamas marksizmas ir pasisakoma už Bakunino anarchizmą. Pakerėti rusų revoliucionieriaus asmenybės, ugningų kalbų ir nežaboto veržlumo, internacionalistai pareiškia, kad net pati partijos sąvoka nesuderinama su Bakunino propaguojama „permanentine revoliucija". Netrukus iš jo pasekėjų tarpo iškils tokie žmonės, kurie Italijos darbininkų judėjime vaidins svarbų vaidmenį. Ypač Andrėja Kosta. Kadangi darbo žmonių kova žengia pirmuosius žingsnius, nėra ko stebėtis politinių bei teorinių klaidų gausumu. Šiaip ar taip, įkėlusi koją į paskutinį šimtmečio ketvirtį, Italija ima bruzdėti, busti iš miego.

Į Santa Agatą ateina liūdnos dienos. Verdis nesveikuoja, skundžiasi skrandžio maudimu ir taip nusiminęs bei ištižęs, kad nė po laukus nebenori vaikščioti. Savaime suprantama, ir Džuzepinos neima noras šypsotis. Gilios ir skausmingos jos širdies žaizdos niekad neužgis. Klarina Mafeji serga, ir Džuzepina susirūpinusi teiraujasi apie jos sveikatą, prašo saugotis. „Jau kuris laikas,— guodžiasi ji,— mane kamuoja toks liūdesys, tokia neviltis, kad net verkiu. Kodėl?" Puikiausiai žino pati, kodėl, tik nenori prisipažinti. Beje, visada žinojo. Ji nebeturi nei dėl ko gyventi, nei dvasios ramybės, nei pasitikėjimo savimi. Jaučiasi vieniša ir niekam nereikalinga. Netrukus, kitame laiške, Džuzepina vėl spaudo liūdesio klavišą: „Man taip liūdna, taip širdyje sunku,— rašo ji Klarinai,— kad tik

verkiu ir kartais net bijau pati savęs. Jei būtume pasikalbėjusios, tau gal būtų pavykę mane išjudinti ir paguosti — juk esi tokia smarki ir tokia energinga..."

Streponi klaidžioja lyg kenčianti vėlė po didžiulius Santa Agatos vilos kambarius, žiūri, kaip dirbami namų ruošos darbai, retkarčiais, atsisėdusi medžio pavėsyje, siuvinėja ir žvalgosi aplinkui. Sodo medžiai dideli — tikras parkas. Gausybė gėlių, net rožių. Nejaugi čia tos pačios vietos, kur ji kadaise buvo laiminga? Dabar jos atrodo svetimos, nejaukios. Kartais jai kyla noras viską mesti ir išvažiuoti kur akys veda. Kad tik būtų kuo toliau nuo čia. Kad pagaliau baigtųsi ta kankynė, kad ji pamirštų Štolc ir vėl viskas būtų kaip anksčiau, kai „jos" Verdis priklausė jai vienai, kai tarp jųdviejų nestovėjo kita moteris, jaunesnė, gražesnė, pranašesnė už ją visais atžvilgiais. Taip prabėga 1872 metų vasara — tyliai, ramiai. Verdžiai beveik nesikalba. Maestro išsiblaškęs, nežinia, apie ką galvoja, kur klaidžioja jo mintys. Žadėjusi juos aplankyti Mafeji atideda kelionę. Verdžiai vyksta į Paryžių, dar liūdnesni nei paprastai. Mafeji būtų bent kiek paįvairinusi nuobodžias jų dienas.

Prancūzijos sostinėje Verdis klausosi muzikos, lanko teatrus. Juk reikia žinoti, kas nauja meno pasaulyje, ką rašo kiti kompozitoriai. Bet, atėjus rugpjūčiui, per patį karštymetį, kai snūduriuojančius Po lygumos laukus negailestingai kepina saulė, Verdžiai grįžta į Santa Agatą. Vėl tingiai slenka nuobodžios dienos, panašios viena į kitą kaip du vandens lašai. Verdžių tarpusavio santykius nuodija ne vien Streponi pavydas, bet ir kasdieninė rutina — tie patys žodžiai, įpročiai, darbai. Paseno ne tik jie, bet ir jų jausmai. „Gyvename nuobodžiai,— rašo maestro,— bet ramiai, taip ramiai, kad greit visai apaugsime taukais. Bet laikas baigti... Sudie... Parašykit apie save daug daug. Pas mus viskas po senovei. Pepina sveika, kaip visada dirba nuo ryto iki vakaro. (...) Kortičelis dabar Bolonijoje. Jis dar labiau sustorėjo. O aš nei riebus, nei liesas, tik juodas kaip negras. Fortepijono lenkiuos iš tolo, nebent kai kada paskaitau ir kiauras dienas plūkiuosi su mūro darbais... Sudie... Net kanarėlė nutuko..."

Iš šio laiško matyti, kad toks gyvenimas Verdžiui

visiškai nepatinka. Jis, žinoma, bando juokauti, bet tai juokas pro ašaras. Ypač krinta į akis žodžiai „nuobodžiai" ir „apaugsime taukais". Atrodo, kad jo niekas nedomina, kad savo namuose jis jaučiasi vienišas, net su Pepina, kuri, anot jo, sveika ir nieko daugiau neveikia, tik dirba nuo ryto iki vakaro. Laimė, jį šiek tiek išjudina polemika su Gveraciu, išspausdinusiu keletą straipsnių, nukreiptų prieš Mandzonį. „Labai liūdna,— rašo Verdis,— kad italai (teisybė, dvasininkai — ne italai) drįsta ne tik užsipulti Mandzonį, bet ir tyčiotis iš jo". Paskui jis piktinasi tais, kurie nori statyti „Aidą" gerai neparuošę chorų ir orkestro, nepatenkintas pernelyg didele kai kurių impresarijų skuba, niršta, kad prasti ir nestropūs muzikantai. Čia Verdis toks kaip visada — niurgzlys, greitas šokti į akis. Čia jau pažįstamas Verdis, tas, kuris reikalauja kruopščiai ir sąžiningai atlikti pavestą darbą. Vis dėlto dabar jis ramesnis, ne toks piktas kaip anksčiau. Matyt, pavargo. Nuo jausmų Terezei Štolc, nuo žinių apie Marianį (iš buvusio jo draugo beliko šešėlis — jis serga ir labai kankinasi), kuris diriguoja „Tanhoizerį", antrą Richardo Vagnerio operą, pastatytą Italijoje. Šios operos sėkmės negalima nė lyginti su ta, kurios buvo susilaukęs „Lohengrinas". Publika jai ploja vien iš mandagumo, tik retkarčiais susidomi kokiu nors muzikiniu epizodu. Marianio būklė eina vis blogyn, jį kamuoja nepakeliami skausmai. Jis nebegali diriguoti, jo dienos suskaitytos. Verdis užmirš nesantaiką, pavydą ir apgailestaus, kad Italija netenka didžio menininko. Ne daugiau. Jis nė žodeliu neprasitars, kad Marianis buvo artimas jo draugas.

Gyvenimas bėga, tačiau gyventi sunku, o būti žmogumi dar sunkiau. Verdis kiekvieną dieną to mokosi, nors jo plaukai visai pražilo ir veidą išvagojo raukšlės. Kartu su žmona jis keliauja į Neapolį, į „Aidos" premjerą. Maestro ne itin pasitiki „San Karlo" teatru. Ir iš tiesų netikėtai viskas susikomplikuoja. Pirmiausia suserga pagrindinio vaidmens atlikėja Štolc, ir visi laukia, kada ji pasveiks. Paskui paaiškėja, kad „San Karlo" teatras — tikras balaganas, nes čia dirbama nerimtai, paviršutiniškai. Verdis piktinasi: „San Karlo" teatre niekas neišmano savo darbo; čia viešpatauja inertiškumas, apatija, netvarka ir visiškas

aplaidumas. Mane net juokas ima, kai ramiai pagalvoju, kaip neriuosi iš kailio, vargstu, stengiuosi žūt būt pasiekti savo. Man rodos, visi į mane žiūri ir sako: „Nejaugi jis kvailas?"

Verdžiui nė motais, kad žmonės jį galbūt vadina kvailiu,— jis vis tiek verčia dainininkus ir orkestrantus tol repetuoti, kol pasiekia, ko nori, kol jam atrodo gerai. Ir, laukdamas, kada pagis Štolc, kuria styginių kvartetą. Nežinia, kaip jam kilo ši mintis ir kodėl jis panoro sukurti kvartetą (juk kamerinis žanras jo niekad nedomino). Gal Verdis pajuto nenugalimą norą patobulinti savo techniką arba išbandyti save (pirmą ir paskutinį kartą) kituose muzikinės kalbos baruose. Galima tik spėlioti. Be abejo, kvartetas — ne šedevras, tačiau puikus brandžios maestro technikos pavyzdys, bylojantis apie jo sugebėjimą kurti net jam neįprastą muziką. Įdomu, kad šiame kūrinyje justi Bethoveno, ypač jo simfonijų, įtaka.

Kartą į viešbutį, kur Verdis buvo apsistojęs, kompozitoriaus bičiulis dailininkas Domenikas Morelis atvedė liesą, prastai apsirengusį jaunuolį liguistai spindinčiomis, gyvomis akimis, susitaršiusiais plaukais. Jis gavęs šaukimą į kariuomenę, bet nei pėstininko uniforma, nei tarnyba armijoje tėvynės labui jo neviliojanti, nes jis norįs būti skulptorius. Kad jo nepaimtų į kariuomenę, greitai paaiškina jis Neapolio tarme, jam reikią pusantro tūkstančio lirų. Jei Verdis duotų šią sumą, jis nulipdytų jo biustą. Vaikinas nervinasi, kalba su pertrūkiais ir vis žvalgosi į šalis lyg persekiojamas žvėris. Paskui staiga nutyla, tik jo akys dar skaisčiau ima spindėti. Jis vadinasi Vinčencas Džemitas. Verdis sutinka, ir po kelių dienų jaunasis skulptorius nulipdo kompozitoriaus biustą. Maestro atvaizduoja paniurusį, smarkiai išryškinta aukšta, iškilia kakta. Skulptūra Verdžiui padaro įspūdį, ir jis prašo Džemitą nulipdyti Džuzepiną. Streponi portretą jaunuolis sukuria klasikine maniera — jos veide matyti vos pastebimas liūdesys. Atnešęs kompozitoriui biustą, skulptorius pažiūri į savo kūrinį ir sako: „Žinote, nepatinka man jūsų žmonos veidas".

Nors kompozitorius ir jaunasis skulptorius pasikeis keletu laiškų, jų pažintis tuo ir baigsis. Džemitas vėliau

sakys, kad Verdis buvęs nelabai dosnus. Verdžio biustas, be abejonės,— genialus kūrinys: autorius jame tiksliai perteikė muziko charakterį, jo fantastinį pasaulį ir psichologiją. Sukurtas vienu atsikvėpimu, šis portretas trykšte trykšta gaivalinga jėga.

Pagaliau Štolc pasveiksta. Reikia vėl kibti į „Aidą". Su repeticijom tikra prapultis. Verdžiui kartais išsenka kantrybė — jis niršta, rėkia, priekaištauja, įsakinėja. Nusikamavęs maestro prisipažįsta: „Nedelsdamas išvykčiau iš Neapolio ir, paėmęs kastuvą, kiauras naktis mieliau kasčiau žemę". Tačiau jis nė neketina palikti Neapolio ar nusileisti. Todėl atkakliai repetuoja, viską pertvarko, derina mizanscenas, statistų, solistų, ansamblių, duetų, tercetų pasirodymą. Tai, kas šiandien jam gerai, kitą dieną nebepatinka. Ir viską daro iš naujo, plūkiasi tol, kol tampa patenkintas. Galų gale, išliejus marias prakaito, apsčiai sugadinus sau ir kitiems kraujo, opera pastatoma ir, regis, viskas klostosi kuo puikiausiai. „Aida" vergte pavergia Neapolio publiką, susilaukia neregėto triumfo. Įsiaistrinę žiūrovai iš visos gerklės šaukia maestro į sceną ir po spektaklio su liepsnojančiais deglais lydi į viešbutį. Rytojaus dieną laikraščiuose pasirodo recenzijos. Štai viena, pasirašyta Mikelės Kaputo: „Nuo šiol, norint pasakyti, kad koks nors koncertas, spektaklis, dainininkas, virtuozas, kompozitorius ir kt. susilaukė didžiausios sėkmės, reikės pridurti — kaip „Aida". O štai recenzija iš *Il Pungolo*: „Po kiekvienos scenos publika vis labiau žavėjosi. Tai, kad garsusis Verdis buvo trisdešimt septynis ar trisdešimt aštuonis kartus iškviestas į sceną, liudija, jog vakarykštis „Aidos" spektaklis — didelis įvykis muzikos pasaulyje".

Balandžio mėnesį Verdžiai palieka Neapolį ir grįžta į Santa Agatą. Maestro nervinasi, nerimauja, tarsi jaustų kažką negera. Neranda sau vietos, negali susikaupti netgi tada, kai skaito. Norėdamas prasiblaškyti, trumpam išvyksta į Paryžių, Turiną, Genują. Kelionėje bent negalvoja apie save, kažką veikia, mato naujas vietas, susitinka su žmonėmis, pasikalba su jais. Iš tikrųjų, kai Verdis yra toli nuo namų, kai nemato Pepinos, jam lengviau slėpti savo nerimą ir depresiją. Grįžęs į Santa Agatą, jis gauna

laišką iš Pjavės žmonos. Ji rašo išvežusi vyrą į ligoninę, nes namie nebeturėjusi jėgų jį slaugyti, nebegalėjusi net jo pakęsti. Bet nesą pinigų — tebūnie jie prakeikti. Ji vos sudurianti galą su galu. Todėl gerasis Frančeskas Marija Pjavė yra paguldytas į vargšų ligoninę. Verdis susigūžia, prisimena, kaip juodu kūrė „Traviatą" ir „Rigoletą", prisimena, koks buvo pasisekimas — kaip publika plojo, kvietė į sceną net patį libretistą, kuris dabar paralyžiuotas, netekęs žado, guli prasčiausioje ligoninėje, gal niekieno nė neslaugomas. Ir negali net pasiskųsti. Verdis nedelsdamas siunčia Mafeji laišką ir prašo pasirūpinti Pjave, „pasistengti, kad nelaimingasis liktų ligoninėje, bet gautų būtiniausią kvalifikuotą medicinos pagalbą, kad būtų atskirtas nuo kitų ligonių ir perkeltas į atskirą palatą kaip žmogus, galįs u ž s i m o k ė t i už gydymą". Savaime suprantama, pinigų duosiąs jis. Kas žino, gal Verdis prisiminė, kaip kadaise Pjavė su plunksna prie skrybėlės kovėsi barikadose, kaip vijo iš Venecijos austrus, kaip jis pats rašydavo libretistui laiškus iš Paryžiaus.

„Negaliu įsivaizduoti,— rašo toliau maestro laiške Mafeji,— kad jis guli beturčių ligoninėje kartu su kitais! Vargšas Pjavė! Kokia pabaiga! Padarykite taip, kad nelaimingasis turėtų visus patogumus, ir aš būsiu jums be galo dėkingas". Kurį laiką Verdis vaikšto paniuręs ir tylus. Nelaimė, ištikusi Pjavę, kelia jam minčių. Ar galimas daiktas, kad taip baigtų savo dienas žmogus, visą amžių išdirbęs teatre? Ar gali ir jis pats įpulti į tokį skurdą, paliovęs kurti? Kas yra gyvenimas? Iš pradžių daug triukšmo, paskui daug vargo, kančių ir galų gale mirtis, nebūtis. Kitaip Verdis niekad nė negalvojo. Ir vėl žodis „mirtis" lyg kraupus aidas skamba ausyse, gąsdina jį. Ir vėl jam neduoda ramybės nei dieną, nei naktį šiurpus giltinės paveikslas — nelaboji draugė sekioja paskui lyg šešėlis.

Dar labiau Verdį nuliūdina blogos žinios apie Mandzonio sveikatą. Kad didysis rašytojas visai silpnas, jis sužino iš Klarinos Mafeji. Verdžio atsakymas kupinas baimės, nerimo, pesimizmo: „Labai nuogąstauju dėl Mandzonio. Tai, ką parašėte laiške, mane sujaudino iki ašarų. Taip, iki ašarų. Nors ir atbukau nuo šio pasaulio nedorybių, bet širdį dar turiu ir... galiu verkti. Kartais aš verkiu, tik

niekam to nesakykite!" O po kelių savaičių rašo dar labiau sutrikęs ir išsigandęs: „...gęsta šviesiausias protas! Mandzonio protas gęsta! O apvaizda? Ar manote, kad pasipiltų tiek nelaimių ant šio šventojo galvos, jei būtų apvaizda?"

1873 metų sausio 6-osios rytą, eidamas į San Fedelės bažnyčią, Alesandras Mandzonis pargriūva ir prasiskelia kaktą į laiptų pakopos briauną. Nuo šios akimirkos jam aptemsta protas. Nuostabi jo atmintis subyra į atskirus fragmentus tarsi sudaužyta mozaika, kurios neįmanoma vėl sudėti. Jis dažnai užmiršta artimųjų vardus, nebeatsimena brangių jam vietų ir, blogiausia, skaitytų knygų. Didžiojo lombardo mintys vis labiau ir labiau drumsčiasi, trinka. Jis vargais negalais rezga žodžius. Kalba sakinių nuotrupomis, mintis dėsto be jokio sąryšio. Senukas nebepastovi ant kojų, sulyso, veidas išgelto ir susiraukšlėjo lyg pergamentas, kaktą ir rankas nusėjo didelės tamsios dėmės. Protas jam grįžta vis rečiau ir rečiau. Tai nebe žmogus, o vien šešėlis. Štai ką rašo Kristoforas Fabris: „Šį protą (...) galima palyginti su miestu, pilnu didingų rūmų, šventyklų, arkų ir obeliskų, kuriuos kasdien vieną po kito nugriauna žemės drebėjimai; be to, šis nepaprastas protas primena sukapotą į gabalus milžinišką, galingą žaltį; gabalai kruta, raitosi, tarsi fantastiniai gyvūnai, bet susijungti nebegali".

Apie kai kuriuos dalykus Verdis netrokšta nei skaityti, nei klausytis. Išmeta juos iš galvos. Todėl nenori tikėti, kad Mandzonis ne gyvena, o tik vegetuoja. Ši mintis jam nemaloni, net kelia pasibjaurėjimą. Jis dar labiau susijaudina, sužinojęs iš Klarinos Mafeji laiško, jog, prašviesėjus protui, „Sužadėtinių" autorius kankinasi, kad toks bejėgis, kad priklauso nuo kitų malonės, nebegali pats nei pavalgyti, nei nusiprausti. Tada Mandzonis visai tyliai, kartais garsiau ima melstis. Paskui, bijodamas pamiršti maldą, užsirašo ją lapelyje, įsideda į kišenę, nerimastingai žvalgosi, rankomis daro kažkokius ženklus ir baimingai klausia: „O man ar viską atleis dangiškasis teisėjas?"

Ateina giedras ir šiltas gegužis, Lombardijos dangaus, „tokio gražaus, kai gražus oras", netemdo nė vienas debe-

sėlis. Toks ir šio mėnesio 11-osios vakaras. Aikštelėje prieš rašytojo namus pažeme laigo kregždės, bet Mandzonis jų nebemato: smarkus nervų priepuolis jį paguldo į lovą ir trunka kiaurą naktį. Rašytojas su mirtimi kovoja vienuolika dienų: jį purto drebulys, jis kliedi, dejuoja, vis stengiasi pakelti galvą, atsimerkti. Gegužės 22-ąją, apie šeštą valandą vakaro, kai žydrą dangaus skliautą pagaliau ima drumsti debesys, taip ir neatmerkęs akių, tik kažką tyliai sušnibždėjęs, Mandzonis kietai sučiaupia lūpas ir nutyla amžinai. Apaugęs ilga barzda jo veidas atrodo dar labiau išdžiūvęs, sumenkęs. Gegužės 23 dieną Verdis siunčia Džulijui Rikordžiui laišką: „Mane labai nuliūdino Didžiojo Žmogaus mirtis! Bet į Milaną rytoj nevyksiu, nes man stinga drąsos dalyvauti laidotuvėse. Atvažiuosiu po kelių dienų ir aplankysiu jo kapą vienas taip, kad manęs niekas nematytų, ir galbūt (gerai apgalvojęs ir pasvėręs savo jėgas) ką nors pasiūlysiu jo atminimui pagerbti. Viską laikykit paslaptyje ir niekam nepasakokit, kad atvažiuosiu: man labai nemalonu skaityti laikraščiuose apie save tokius dalykus, kokių kaip gyvas nesu nei sakęs, nei daręs". Gegužės 29 dieną įvyksta grafo Alesandro Mandzonio laidotuvės. Minių minios suplaukė atsisveikinti su velioniu. Abipus gatvių, kuriomis traukia gedulinga eisena, lyg mūras stovi susikaupę žmonės, kiti, priartėjus katafalkui, klaupiasi ir žegnojasi. Parduotuvių vitrinos uždengtos, durys uždarytos. Tą pačią dieną Verdis rašo Klarinai Mafeji: „Nedalyvavau laidotuvėse, bet nedaugelis tą rytą taip liūdėjo ir sielvartavo kaip aš, nors buvau toli. Dabar viskas! Su Juo baigiasi tyriausia, švenčiausia ir didžiausia mūsų šlovė. Perskaičiau visus laikraščius! Nė vienas apie jį nerašo taip, kaip derėtų. Daug žodžių, bet jie pasakyti ne iš širdies. Buvo ir piktų. Net apie Jį. Vis dėlto kokie mes, žmonės, esame bjaurūs!"

Kaip Rikordžiui buvo žadėjęs, Džuzepė Verdis birželio 2 dieną vienas atvažiuoja į Milaną aplankyti Mandzonio kapo. Apie tai jis praneša tik Klarinai Mafeji: „Esu Milane, bet prašau niekam neprasitarti... Kur palaidotas mūsų šventasis? Užsuksiu pas jus rytoj, po dešimtos". Ankstų rytą jis ateina prie rašytojo kapo ir tylus, liūdnas, tiesus kaip žvakė kurį laiką stovi prie jo, nulenkęs galvą, įrėmęs

barzdą į surduto apykaklę. Diena pasitaiko nuostabi — skaisčiai šviečia saulė, virš kapinių spindi vasaros dangus, švelnus vėjelis ošia kiparisų viršūnėse ir judina tankias gluosnių šakas. Verdis pakelia galvą, apsidairo ir su cilindru rankoje lėtai pasuka link kapinių vartų.

Kitą dieną, prieš išvykdamas namo, jis laiške leidėjui patvirtina savo ketinimą „sukurti muziką g e d u l o m i š i o m s, kurios turės būti laikomos per Mandzonio mirties metines. Mišios bus gana impozantiškos, ir, be didelio orkestro ir didelio choro, reikės (kol kas negaliu tiksliai pasakyti) keturių ar penkių solistų. Kaip jums atrodo, ar municipalitetas sutiks mokėti atlikimo išlaidas? Partijas aš padauginsiu savo lėšomis ir pats diriguosiu tiek per repeticijas, tiek bažnyčioje. Jei manote, kad tai įmanoma, pakalbėkite su sindiku". Savaime suprantama, Milano municipalitetas su džiaugsmu priima pasiūlymą, o sužavėtas sindikas Džulijus Belincagis Verdžiui reiškia kuo nuoširdžiausią padėką. „Nei jūs, nei komisija neprivalote dėkoti,— atsako Verdis. — Širdies balsas liepia man daryti, ką galiu, kad pagerbčiau atminimą šio didžio žmogaus, kurį godoju kaip rašytoją, kaip pilietį ir kaip pavyzdingai dorą patriotą! Kai mišios eis į pabaigą, būtinai pranešiu, ką reikės daryti, kad kūrinys tikrai būtų vertas ir šalies, ir žmogaus, kurio netekę visi labai liūdime". Miesto tarybos posėdyje Verdžio pasiūlymas priimamas, nors tarybos narys Musis su juo nesutinka; jis tvirtina, jog „miesto tarybai draudžiama rengti bet kokias religines iškilmes. Reikia Verdžiui padėkoti, kad genialiu savo kūriniu nori pagerbti Milaną, bet prie religinės ceremonijos municipalitetas neturi prisidėti". Maestro, be abejo, nieko nežinos nei apie šią opoziciją, nei apie tai, kad šiame posėdyje jo pasiūlymą karštai gynė municipaliteto narys Arigas Boitas, kuriam rekomendavus buvo patvirtintas toks nutarimas: „Municipaliteto taryba dėkoja šviesiausiajam maestro Verdžiui už kilnią jo dovaną ir įpareigoja komisiją suteikti jam reikalingą pagalbą ir pasirūpinti, kad šis pasiūlymas būtų įgyvendintas".

Dies irae ir *Libera me* jau parašyti. Tai Rosiniui atminti sukurtų ir niekad neatliktų mišių dalys. Dabar tik reikia visą dėmesį sutelkti į jausmus, kuriuos jam kelia mintys

apie mirtį,— nebūties baimę ir nerimą,— reikia parodyti žmogaus bejėgiškumą prieš šią lemtingą paslaptį. Galima drąsiai pasakyti, kad visas *Requiem* ar beveik visas jau skamba jo sieloje.

Birželio 25 dieną Verdis su žmona iškeliauja į Prancūziją. Paryžiuje jie praleidžia beveik tris mėnesius. Šis miestas, kurį maestro visada mėgo, nors ir vadino „dideliu Babilonu", dabar jį dar labiau sužavi. Jis žadina jo vaizduotę, padeda susikaupti, kurti *Requiem*. Nesvarbu, kad tai triukšmingiausia pasaulio sostinė, kad nuo ryto iki vakaro jos gatvėse šurmuliuoja minia, darda vežimai. Dabar jam kaip tik to reikia — Paryžius toks ir turi būti. Verdis daug vaikščioja, nusigauna į „atkampiausius rajonus, net į Viletę, Belvilį ir kitur". Jis klaidžioja po Monmartrą, Monparnasą, Eliziejaus laukus, dažniausiai vienas, be Pepinos. Savo laiškuose maestro keikia prūsus, jų barbariškumą, nors iš įpratimo nepamiršta įgelti ir prancūzams. Į teatrus eina retai, muzikos beveik nesiklauso. Mat į Paryžių atvyko ne akiračio plėsti, o todėl, kad kažkas jį čia traukte traukė. Nė pats nežino, kas paskatino čia apsilankyti.

Rugsėjo viduryje, kai dangaus mėlynė pradeda blukti, Verdžiai grįžta į Santa Agatą. Kaime — pats gražumas: medžiai atrodo tartum paauksuoti. Dar gana karšta, bet kęsti galima. Vilą gaubia nepaprasta tyla ir ramybė. Dienos vis trumpėja, dar savaitė — ir vasara baigsis. Maestro nedelsdamas ima tvarkyti rūsį, kad būtų kur laikyti jauną vyną: ne už kalnų vynuogių skynimo metas. Paskui domisi, ar darbai laukuose ir jo žemę nuomojančių valstiečių fermose vyksta pagal jo nurodymus. Jis kimstelėjo, truputį paraudusi gerklė, bet nėra ko stebėtis — juk rašo *Requiem*. Vienos dainininkei, mecosopranui Valdman, kuri pasisiūlė dainuoti mišias, atsako Streponi. „Verdis jaučiasi puikiai,— rašo ji,— kasdien eina pasivaikščioti, kietai miega, turi gerą apetitą ir net kartais sėda kurti mišių. Maestro siunčia jums tūkstančius linkėjimų".

Mandzonio mirtis, ilga viešnagė Paryžiuje, mišių kūrimas — visa tai raminamai veikia Verdžių gyvenimą: jie nesiginčija, nesibara, kalbasi, stengiasi kits kitą suprasti. Galima net pamanyti, kad jų nebeskiria nė grėsmingas

Štolc šešėlis. Ruduo pasitaiko švelnus, tykus, bobų vasarai, rodos, galo nebus. Tolumoj gena savo vandenis Po. Laukai jau patamsėję, derlius geras, gausus. Viskas klojasi kuo puikiausiai. Maestro keliasi labai anksti, eina į sodą, sėda ant žalio suoliuko ir žiūri į dangų. Atrodo išsiblaškęs. Bet taip tik atrodo. Iš tikrųjų jis galvoja apie *Requiem*. Kiek pasėdėjęs keliasi, eina į savo kabinetą ir sėda prie fortepijono.

Vos tik padvelkia pirmieji šalčiai ir žiema, užklojusi balto šerkšno antklode laukus, pasibeldžia į duris, Verdis su žmona susikrauna lagaminus ir išvyksta į Genują. Dabar mišios kuriamos gana sparčiai. Verdis susikaupęs, iki kaklo pasinėręs į darbą. Kiekvieną kartą, kai pagalvoja apie žmogaus likimą, jį nugąsdina mintis apie mirtį, apima baimingas nerimas — anksčiau ar vėliau visų laukia kapas, ir nieko nepadės nė nuveikti darbai. Apie mirtį jis visada taip galvodavo. Tai nuosprendis, neišvengiamas, galutinis. Pokalbiuose su draugais jis, nors labai atsargiai, vis apie tai užsimena, ir mintys apie mirtį jį jaudina dar labiau, kai prisimenamas Mandzonis, jo Mandzonis, žmogus, nusipelnęs gyventi amžinai. Taip gimsta *Requiem*. Jis rašo greitai ir lengvai. Paskui, žinoma, turės daugiau laiko skirti orkestruotei ir atlikėjams. Bet dabar jis kuria pagautas gaivališko įkvėpimo, kone karštligiškai ir šiurpią melodiją *Dies irae*, ir *Recordare* bei *Lacrimosa* raudą, kuri išplėtojama iš vieno „Don Karlo" pasažo ir čia nepaprastai tinka, nes psichologinė situacija beveik vienoda.

Parašęs keletą puslapių, jis vyksta į Milaną ieškoti labiausiai tinkamos vietos mišioms atlikti. Čezarė Kantu jam pasiūlo Dievo malonių bažnyčią, „gražiausią Lombardijoje". Antra vertus, tai būtų puiki proga ją restauruoti, grąžinti jai buvusį prašmatnumą. Tačiau Verdis nesutinka. Viską gerai apgalvojęs, jis nusprendžia, kad didžiausią įspūdį jo mišios darytų šv. Morkaus bažnyčioje. Ten nuostabi akustika; jis ne kartą tuo įsitikino. Balandžio 10 dieną partitūra įteikiama leidėjui. Rikordžiui priklauso nuosavybės teisė visame pasaulyje, tik Prancūzijoje, Belgijoje ir Anglijoje galioja Eskiudjė jurisdikcija. Verdis niekad neužmiršta sutvarkyti savo piniginių reikalų. Taigi ir prancūzų leidėjui nustato sutarties sąlygas: „Išgėrėme po

taurę šampano į jūsų ir jūsų šeimos sveikatą... Štai ką aš siūlyčiau daryti su mišiomis: 1. Visiška jūsų nuosavybės teisė Prancūzijoje ir Belgijoje. 2. Anglijoje jums priklauso pusė partitūros ir teisė parduoti savo leidinius; savaime suprantama, šią teisę turi ir Rikordis. Išnuomojant ar parduodant partitūrą Anglijoje, 50 procentų reikia atskaičiuoti autoriui. 3. Taipogi jums suteikiama teisė savo išleistą partitūrą įvežti Ispanijon ir parduoti". O po keturių dienų, šį kartą be šampano, Verdis patikslina: „... prieš gegužės 22-ąją, peržiūrėjęs pats, jums išsiųsiu partitūros rankraštinę kopiją. Gavęs partitūrą, man išsiųsite 15 000 (penkiolika tūkstančių) frankų už teisę ja naudotis, kaip numatyta sutartyje".

Tuo tarpu Milane prasideda chorų, o vėliau ir solistų repeticijos. Verdis palieka Genują ir vyksta į Lombardijos sostinę. Vargšė Streponi vėl kankinasi. Ji žino, kad vyras kasdien matysis su Štolc. Žino, kad tie susitikimai gali būti pavojingi. Savo nerimą ji išlieja laiške Klarinai Mafeji: „... Po kelių dienų Verdis tikriausiai važiuos į Milaną. O aš liksiu Genujoje. Jam reikia daug ką nuspręsti dėl mišių, ir jis tai padarys geriau būdamas vietoje, užuot rašinėjęs laiškus du mėnesius iš eilės. Kas tiesa, tai tiesa — sulaukus tam tikro amžiaus, žmogaus gyvenime didelį vaidmenį vaidina prisiminimai. Visi jų turime — ir linksmų, ir liūdnų, ir brangių... bet, deja, ne visiems pasiseka išsaugoti gyvųjų meilę ir draugystę ar bent iliuzijas, kad tavyje slypi šie dvasios turtai, be kurių gyvenimas nemielas. (...) Dabar, jei kas sako mane mylįs, aš tik juokiuosi... ir su kvaila baime žiūriu, ar nepamatysiu iš klešnių kyšančių žąsies kojų kaip velnio pasakų iliustracijose. Išblėso net mano religinis įkarštis, bet dievą dar tikiu, regėdama gamtos stebuklus".

Šios pražilusios, tebemylinčios vyrą ir pavyduliaujančios — ne vien dėl savo temperamento, pavyduliauti iš tikrųjų yra dėl ko — moters gyvenimas tapo pragaru. Niekas jos nedžiugina, niekas nedomina — viskas atsibodo. Tačiau ji kantriai neša šeimos naštą, žiūri, kad tik Verdžiui ko nors netrūktų, kad visur būtų tvarka, ir tyli dantis sukandusi. Kas žino, ką ji jaučia, prisiminusi žodžius, kuriuos jam parašė tada, kai dar pasitikėjo savimi, savo grožiu.

„... labiausiai mane žavi,— rašė ji,— tavo charakteris, tavo širdis, tavo atlaidumas kitų klaidoms, nors pats sau esi toks griežtas..." Dabar jai aišku, kad taip nėra ir niekad nebuvo. Dabar ji supranta, jog Verdis su ja elgiasi egoistiškai, jog tik reikalavo, o jai davė mažai. Pernelyg mažai. Jos vyras galvojo vien apie save. Bet Džuzepina vis tiek jį myli. Gal kaip tik todėl, kad suvokia jį mylinti, rašo šias eilutes: „Mano sielą apgaubė pilkas rūkas, ir aš daugiau niekuo netikiu. Ir dėl šio netikėjimo kartais taip nusiviliu gyvenimu, jog noriu tik poilsio ir būti vienui viena". Ta pati nuotaika dvelkia ir iš laiško seseriai: „Mano mintys visai pakrikusios,— prisipažįsta ji nusivylusi ir susitaikiusi su likimu,— esu fiziškai ir dvasiškai taip pavargusi, kad man net sunku tai išreikšti žodžiais! Nė vienos dienos neturiu ramybės, kuičiuosi po namus, kalbu pati su savim ir einu gulti baisiai nusikamavusi; tada man atrodo, jog per vieną dieną metais pasenstu". Pridūrusi, kad, deja, turės ne tik gyventi Milane, bet paskui dar keliauti į Paryžių, kur numatyta surengti šešis *Requiem* koncertus, ir prisipažinusi, kad Verdžio šlovė jai irgi teiksianti malonumo, tik, bėda, labai varginsią įvairūs vizitai bei aukštosios visuomenės salonų ritualas, ji taip baigia laišką: „Kitais metais, manau, niekas mūsų neišvilios iš kaimo. Tik ar duos man dievas jėgų ilgai tokį gyvenimą tverti?"

Keista, kad Streponi rašo tokius žodžius, nes ji Santa Agatos negalėjo pakęsti. Dabar nenori gyventi kitur todėl, kad čia, Po lygumoje, jai nereikia su niekuo susitikinėti, dėtis ramiai ir linksmai, nereikia šypsotis, kai nenori. Diena po dienos ji darosi vis nekalbesnė, jaučia širdy tuštumą, nuovargį, viskas jai atrodo beprasmiška. Antra vertus, kas jos laukia ateityje? Geriausiu atveju šviesi perspektyva gyventi vyro šlovės šešėlyje. Tik, gink dieve, negalima jam trukdyti, gvieštis į jo teises, rodyti jausmus. Reikia stengtis, kad jis nieko nesužinotų apie jos viduje įvykusį lūžį. Laikytis išorinio padorumo, nustatyto šeimos etiketo. Būti ar dėtis — galų gale tas pat — laiminga, atsidavusia genijaus žmona. Juk Italijos ir viso pasaulio šlovė gali būti tik tyros širdies žmogus ir dorybingas vyras, kuris net mintyse baisėtųsi apgaudinėti savo žmoną.

Tiesą sakant, kai kurie bulvariniai laikraščiai mėgauja-

si reportažais apie Verdžio gyvenimą, spausdina kuriozinius straipsnius su gausybe pikantiškų smulkmenų, pasakoja apie skandalingus įvykius ar šiaip anekdotinius nutikimus (kaip viešbučio numeryje, kur gyvenusi Štolc, Verdis pametęs piniginę su penkiasdešimt tūkstančių lirų), bruka skaitytojui iš piršto laužtas, užgaulias istorijas. Norint reporterius nutildyti, reikia įsitraukti į žaidimą, rodytis žmonėse, dalyvauti oficialių priėmimų ceremonijose ir dėtis, kad juodu laimingi, linksmi, tarpusavy sutaria, reikia šypsotis, būti maloniems, kad visi matytų, kokia darni, pavyzdinga iš jų pora. Tai būtina daryti dėl miesčioniško padorumo ir visuomenės etikos. Taip elgtis geidžia ir Džuzepina Streponi, nes pati yra ir visados buvo miesčionė. Ji turi būti gera, rami, patenkinta žmona. Turi laikytis šešėlyje, kaip ir dera moteriai. Turi žinoti savo vietą. Svarbiausia — šito ji nepamiršta — neužduoti savo vyrui širdies, nes Verdis labiausiai myli laisvę, savo laisvę. Jis gali prarasti kantrybę, ir ji su viskuo sutinka, nes labai bijo. Bijo išvyti Štolc, kad vyras „nepaleistų kulkos sau į kaktą".

1874 metų gegužės 22 dieną šv. Morkaus bažnyčioje Milane pirmą kartą choras ir orkestras atlieka *Requiem* Alesandrui Mandzoniui atminti. Diriguoja pats autorius. Bažnyčia sausakimša. Žmonės grūdasi šventoriuje, po medžiais, palei kanalą, iš lėto tekantį tarp namų ir už plataus vingio įsiliejantį į erdvų laivų remonto dirbtuvių baseiną. Sindikas Džulijus Belincagis pasistengė šiam įvykiui suteikti didelio prašmatnumo. Jis pakvietė aukštus valdžios atstovus ir garsius ne tik Italijoje, bet ir visame pasaulyje kultūros veikėjus bei politikus. Koncerto išvakarėse įžymus dirigentas Hansas fon Biūlovas, uolus Vagnerio pasekėjas, išspausdina gana piktą ir paviršutinišką straipsnį, kur, be kitko, tvirtina: „Reikia tik probėgšmais užmesti akį į šią naują „Trubadūro" ir „Traviatos" emanaciją, ir dings bet koks noras eiti į festivalį". Tai melagingas tvirtinimas, nes partitūra buvo pavydžiai saugoma nuo pašalinių ir kažin, ar fon Biūlovas galėjo užmesti akį į ją. Šiaip ar taip, mišios turi didžiulį pasisekimą. Tačiau kritika rauko nosį. Vieniems rūpi, ar *Requiem* atitinka religinės muzikos kanonus (tai estetikos sritis), kiti, kaip įprasta, kalti-

na Verdį, kad stengiąsis mėgdžioti Vagnerį, persimetęs į simfonijas, treti — jų daugiausia — priekaištauja, kad jo muzika esanti pernelyg dramatiška, pernelyg žemiška. „Verdžio dievas piktas ir žiaurus",— tvirtina kažkoks kronikininkas, kuris, laimė, po straipsniu nepasirašė. „Klausydamiesi šio *Requiem,*— teigia vienas kritikas,— žmonės negali susikaupti, nes čia vien riksmai ir dejonės, dvasios audros ir baimė. Ar tik maestro nebus persistengęs?" Ir taip toliau, ir panašiai.

Neginčytina, kad *Requiem* — didelė dramatinė freska, neabejotinas šedevras. Ar jis atitinka religinius kanonus, ar ne — tai visiškai nesvarbu. Kūrinys kelia kraupią mirties baimę, jausmą, kad čia vykstanti drama baigiasi kartu su gyvenimu. Kaip teisingai pažymėjo Johanesas Bramsas, „tokį kūrinį parašyti galėjo tik genijus". Aišku, nepasakytum, jog *Requiem* muzika grakšti ir didinga. Atvirkščiai, ji kupina sukrėtimų, nevilties, siaubo, neapsakomo skausmo ir, kaip jau buvo minėta, baimės, kad tavęs laukia kelionė į šalį, iš kurios niekas negrįžta. Verdį visa tai baisiai jaudina. Todėl klysta tie, kurie Verdžio šedevrą lygina su Mikelandželo „Paskutiniu teismu". Beprasmiška lyginti. *Requiem* Mandzoniui atminti — iš tiesų nepakartojamas šedevras muzikos ir net visos Italijos kultūros istorijoje. Čia Verdis vėl kaimietis: bijo, dreba, nerimauja dėl rytdienos kaip valstiečiai, kurie žiūri į dangų ir spėlioja, koks bus oras — ar švies saulė, ar iškris kruša. Tik čionai kruša — mirtis. Tačiau šis valstietis nepaprastai geba reikšti savo jausmus muzika, yra perpratęs visas instrumentuotės paslaptis ir mišias orkestravo kitaip nei ankstesnius kūrinius, išskyrus „Aidą". Be to, Verdis nepatyrė švietėjų įtakos. Jis nežino, kad reikia pirmenybę teikti protui. Verdžio nedomina nei Volteras, nei Ruso, nei Didro. Beje, jų jis nė neskaitė. Prancūzų revoliucija irgi jo nepalietė. Jo romantizmas labai dvelkia viduramžiais, pilnas mistikos, sudvasintas. Verdis netiki religinėmis tiesomis ir popiežiumi, bet tiki žmogum ir jo paslaptimi. Paslaptimi, kurios nepaaiškina nė kūno prisikėlimas iš mirusių. Jam mirtis — paslaptinga paslaptingo nepaaiškinamo gyvenimo pabaiga. Būtent taip mano valstiečiai.

Requiem daug kuo panašus į operą. Kitaip nė būti ne-

gali. Juk tai vienintelė kalba, kurią Verdis moka. Kuo aiškiausiai išreikšti savo jausmus jis geba vien muzika. Bet tokį neįtikimą žmogaus balso ir orkestro derinį, tokią spalvingą žodžių prasmės ir jų garso paletę gali išgauti tik Verdis. Tai kam reikia kitokios kalbos (nors ir ją galėtų išmokti)? Juk *Requiem* — opera, tikriau sakant, absoliuti jos esmė, ir čia nėra nė vienos šabloniškos vietos, nė vienos pauzės — viskas tikslinga. Tai netilstantis šauksmas, nesiliaujantis verksmas, nuolankus pasidavimas likimui, skausmingas kreipimasis į žmogų. Viskas iš karto, be atokvėpių, be pauzių. Verdis ne šiaip sau prisipažįsta, kad, rašydamas šią muziką, jis pasijutęs „rimtu žmogumi", o ne klounu, šaukiančiu publikai: „Užeikit! Užeikit! Prašom!" — ir mušančiu didelį būgną". Čia jis niekam neprivalo įsiteikti. Čia jis vienas su savo skausmu, vienas tragiškai išgyvena sielvartą, palikus jį žmogui, kurį taip mylėjo. Čia jį prislėgė nežabota mirties galia — griūva iš šaknų išrauti medžiai, virsta dykuma derlingi laukai. Mirtis — didžiausia iš visų paslapčių.

Verdis nesikreipia į dievą, neieško išsigelbėjimo tikėjime. Jis net nežino, į ką kreiptis. Paskalis sakė, kad ieškoti dievo tas pat, kas jį rasti. Tačiau savo mišiose Verdis ieško tik žmogaus. Ieško žmogaus jėgos, jo realybės, silpnumo, jo meilės. Ieško jo esmės. Tad nieko nuostabaus, kad ši muzika labiau panaši į dramą negu į išpažintį. Todėl joje kur kas daugiau sceninių efektų, paveikslų, riksmo nei meditacijos. Bet ir meditacija čia labai akivaizdi, juoba kad ji savaime išplaukia iš emocijų, patirties, tikrų išgyvenimų. Tai drama, sukurta kompozitoriaus, kuris žino, kad žmogus gali būti geras ir blogas, šlykštus ir taurus, kad gali padaryti didžiausią niekšybę ir kilniausią žygdarbį, kuris žino, ko galima iš žmogaus reikalauti, ir nesvyruodamas jį teisina arba smerkia. Verdžiui žmogus — ne schema, o sudėtinga asmenybė.

Štai kodėl *Requiem*, nors ir atrodo tarsi kraupus šauksmas, pilnas psichologinių niuansų. Toks ir Verdžio charakteris: iš pirmo karto negalėtum duoti vientiso jo aprašymo, jeigu nejaustum tarp daugybės bruožų esant nepajudinamo dvasios tvirtumo ir genialumo, siurbiančio kūrybos syvus iš pačios žemės. Būtent dėl šios priežasties, kaip teisingai

rašė Džanandrėja Gavadzenis, „žemiškasis gyvenimas gedulo mišiose, nepagražintas ir siaubiamas smarkių psichologinių audrų, kupinas nuostabios poezijos". Partitūroje jausmų įtampa ne retoriška, o veikiau poetiška. Nagrinėjant mišias grynai techniniu požiūriu, galima tik pakartoti, kas jau buvo sakyta apie „Aidą". Šiam šedevrui būdinga nepaprasta įkvėpimo ir technikos — harmonizacijos, kontrapunkto, instrumentuotės — vienybė. Nedažnai poezija ir muzika, tikroji žodžio reikšmė ir muzikinė išraiška būna taip glaudžiai susijusios kaip šiame *Requiem*. Iš partitūros puslapių liejasi didelis, širdį draskantis liūdesys, skausmingas gailestis: kas buvo — nebėra, pavirto dulkėmis, baigėsi gyvenimas, ta nepaaiškinama žmogaus avantiūra pasaulyje. Kai pažvelgi į *Dies irae* bedugnę (žiojinčią per visą kūrinį), kai įsiklausai į didžiojo būgno dundesį („visu balsu", kaip nurodo autorius, „kad sinkopė būtų kuo ryškesnė"), apima šiurpus nerimas. Ir tik *Lacrimosa* rauda gali nuraminti, nes ašaros — vienintelis žmogaus „palikimas", vienintelė paguoda.

Requiem didžiajam žmogui — tai kartu ir *requiem* risordžimento idealams, nors Verdis gal ir neturėjo tokio ketinimo. Iš gyvenimo scenos vienas po kito dingsta šios epochos herojai — Biksijas, Ratacis, Gveracis,— ir aišku, kad risordžimentas nepakeitė visuomeninės santvarkos. Atsirado tik nauja valstybė.

Devintas skyrius

KEISTAS INTERLIUDAS

Requiem pasisekimas sukelia daug triukšmo. Šv. Morkaus bažnyčioje negali sutilpti žmonės, norintys pasiklausyti koncerto. Jie atvažiuoja iš tolimiausių Italijos kampelių. Nutariama *Requiem* pakartoti „La Skaloje". Miesto valdyba pakabina skelbimą, kuriame sakoma: „Pusė pajamų skiriama municipaliteto fondui Mandzoniui pagerbti. Kūrinį diriguos pats autorius". Taigi po daugelio metų Verdis vėl diriguoja „La Skalos" orkestrui. Tai įvyksta gegužės 25-osios vakarą. Didžiausia spūstis ne tik galerijoje bei

parteryje, bet ir ložėse. Nutilus paskutiniam akordui, salėje kurį laiką tvyro kapų tyla, paskui prapliumpa plojimų audra, kuriai, rodos, nebus galo. Verdis padėkoja, keletą kartų nusilenkia ir išeina. Jis dirigavo norėdamas dar sykį pagerbti Mandzonio atminimą, o ne dėl publikos aplodismentų. Gegužės 26-ąją ir 27-ąją *Requiem* diriguoja Frankas Fačas, italų muzikos viltis.

Karštą ir tvankų birželio mėnesį Verdis išvyksta į Paryžių. Ten *Opéra Comique* teatre jis diriguoja savo kūrinį septynis kartus iš eilės. Solistai tie patys, kurie dainavo Milane, bet choras ir orkestras prancūzų. Ir čia pasisekimas nepaprastas, o kritika dar palankesnė negu Italijoje. Po kiekvieno koncerto publika Verdį ir solistus dešimtis kartų kviečia į sceną. Viename laiške maestro prisipažįsta: „Nemėgstu publikos net tada, kai ji man ploja". Tuoj pat po premjeros Streponi telegrafuoja Mafeji: *Messe succès complet, ovations, public unanime dans les éloges, exècution très belle*[25]. Verdis irgi tai patvirtina, tik su mažesniu entuziazmu: „Pasisekimas tikrai didžiulis. Bent taip atrodo. Jeigu ne, parašysiu". Tai ne pasisekimas, o triumfas. Paryžiečių, kurie norėjo pasiklausyti *Requiem* ir negavo bilietų, tiek daug, kad diu Loklis ir Eskiudjė įkalbinėja maestro atvažiuoti kitais metais ir diriguoti naujam koncertų ciklui.

Verdis turėtų džiaugtis — „Aida" ir *Requiem*, abu naujausi jo kūriniai, klausytojus varo iš proto. Publika vėl jo pusėje. Bet jis nepatenkintas, surūgęs, niurna, barasi. Labiausiai gadina jam kraują kai kurie kritikai, tvirtinantys, esą Verdis mėgdžiojąs Vagnerį. Po tiek metų įtempto kūrybinio darbo, po tiek vargų, patirtų ieškant naujų išraiškos priemonių, apmaudu girdėti tokį kaltinimą. Verdis įtūžęs purto galvą, rašo piktus straipsnius, nukreiptus prieš žurnalistus ir kritiką, kurie nieko neišmaną arba dedąsi neišmaną. Galimas daiktas, jis truputį persūdo. Bet toks jo būdas — jeigu jau kerta, tai iš peties. O su fon Biūlovu Verdis štai kaip susidoroja: „... mano nuomone, nereikia tiek daug kalbėti apie Biūlovą. Jis to nevertas. Tiesą sa-

---

[25] Mišių pasisekimas nepaprastai didelis, ovacijos, vien tik pagyrimai, atlikimas puikus. (*Pranc.*)

kant, kad vokiečiai taip suįžūlėjo, labiausiai kalti mes patys. Jiems atvykus į Italiją, taip džiūgaujame, reiškiame entuziazmą ir taip keliame juos į padanges, kad, išpuikę iš prigimties, jie dar labiau pučiasi ir mano, jog negalime kvėpuoti be jų oro ir matyti — be jų saulės. Argi ne teisybė, kad, Biūlovui ir Rubinšteinui atvažiavus, ypač į Milaną, publikos entuziazmas 99 laipsniais didesnis, negu jie to nusipelnė? Pagaliau kas jie per vieni? Pianistai, kuriuos nuo Listo ir Šopeno skiria bedugnė, trečiarūšiai muzikantai..." Jis vėl herojus, vėl nugalėtojas. Publika dėl jo šėlsta, skanduoja jo vardą. Dabar Paryžiuje niekas nebesako, kaip prieš daugelį metų, kai jis taikėsi nurungti publikos numylėtinį Rosinį: Merdi[26]! Dabar sako: „Verdi", šaukia: „Verdi!" Jis atpažįstamas gatvėse, kai eina su ilgu juodu paltu, kurį nešioja tiek žiemą, tiek vasarą, su cilindru ir juodu kaklaraiščiu *à la lavallière*[27]. „Verdi! Verdi!" — šaukia prancūzai. Jam tai įkyrėjo; jis jaučiasi tartum kalinys, be to, kažkoks sukiužęs, bejėgis, atbukęs ir viskam abejingas. Žinoma, *Requiem* — puikiai pavykęs kūrinys. Tikroviškas, toks, apie kokį svajojo. Bet ar jis išliks? Ar ilgai dar bus atliekamas? Dešimt, daugiausia penkiolika metų po jo mirties. Paskui jį visi užmirš. Jis mano, kad taip ir bus, apie tai rašo laiškuose kai kuriems draugams. Žmonės nieko nesupranta, nemėgstą muzikos, kuri apnuogina jų esmę, atskleidžia ar bando atskleisti jų paslaptį, nemėgstą tikrų daiktų.

Su Džuzepina Verdžiui Paryžiuje ne visada klojasi gerai. Teisybė, ji nuolanki, kantri, kai gali, dedasi nieko nepastebinti. Kas tiesa, tai tiesa. Tačiau net ir Džuzepinai Streponi vienąkart gali pritrūkti kantrybės. Mat Verdis tapo pernelyg atidus Terezei Štolc, ėmė itin dažnai pas dainininkę lankytis, ją girti ir ja žavėtis. Bent taip atrodo Džuzepinai, ir, reikia manyti, ji neklysta. Verdis susitikinėja su Štolc net tada, kai visiškai nereikia (repetuoti, kartoti partijų prie fortepijono, ir t. t.). Ir Džuzepina antrą sykį, kiek žinoma (yra dar neskelbtų laiškų, kurie kažkodėl laikomi paslaptyje), praranda kantrybę ir kartėlį išlieja griežtais žodžiais, negailestingai kaltindama vyrą: „Nema-

---

[26] *Merde* — mėšlas. (*Pranc.*)
[27] Laisvai parištu. (*Pranc.*)

nau, kad tą dieną būtinai turėjai eiti pas vieną sinjorą, kuri tau nei žmona, nei duktė, nei sesuo..." „Pastebėjau, kaip grįžęs manęs vengei ir kaip buvo nemalonu mane matyti". Taip pradėjusi, Džuzepina drąsiai varo toliau: „Nereikia nė stebėtis, kad toks tavo elgesys mane įskaudino; man rodos, jei nėra koncerto, nors parą gali iškęsti be tos sinjoros, juoba kad aš, norėdama suteikti jai malonumo, pati buvau pas ją nuėjusi sužinoti, kaip ji jaučiasi, ir, grįžusi namo, viską tau papasakojau. Nežinau, ar tu rimtai su ja, ar ne. Tačiau nuo 1872 metų jai esi toks atidus ir taip ja rūpiniesi, kad ji, kaip ir kiekviena moteris jos vietoje, turėjo į visa tai kuo palankiausiai pažiūrėti. Aš visada stengdavausi būti jai gera ir nuoširdi. O kaip tu man atsidėkojai... pats žinai! Tokiais žodžiais, kurių nedrįstu nė pakartoti! Negalėjai susivaldyti. Jeigu rimtai... baikime vieną kartą. Jei tave ši persona taip traukia, būk atviras ir pasakyk man, nes aš nenoriu žemintis ir be reikalo rodyti jai pagarbą. O jei nerimtai... ramink savo nervus, stenkis tvardytis ir būk pakantesnis. Retkarčiais prisimink, kad aš, tavo žmona, nors ir užmiršusi, kas buvo praeityje, dabar vėl jaučiu, kad gyvename t r i s e, ir turiu teisę reikalauti jei ne tavo glamonių, tai bent dėmesio. Per daug noriu? Pirmas tris savaites aš buvau tokia rami ir linksma todėl, kad tu atrodei nuoširdus..."

Sena dainelė. Streponi maldauja vyrą bent trupučio ramybės. Ir teisingumo. Pasakyk „taip" arba „ne". Nors paskui gal ir neįstengtų to ištverti. O Verdis? Nežinia, ką jis atsakė. Bet kadangi taip elgėsi ne vieną kartą, matyt, vėl ištarė žodžius, kurių Streponi „nedrįsta pakartoti". Kai nori, Verdis gali būti žiaurus, nepermaldaujamas. O ji, kaip paprastai po tokios reakcijos, nulenkia galvą, su viskuo susitaiko, vėl pasitraukia į šalį, tarsi jos nė nebūtų. Streponi išdidumas praeina. Ir lieka tik maestro valia — jis daro, kas jam patinka. Rodos, nė nebūta tų akimirkų, kai ji jam sakydavo: „O, kad galėčiau tave matyti nors keletą minučių per dieną", „Džiaugsme! Mano džiaugsme! Burtininke! Laukini mano Burtininke, bučiuoju tavo angelišką širdį", „Be tavęs aš tarsi kūnas be sielos..." Viskas praėjo, dingo kaip dūmas, liko vien prisiminimai, net nelabai malonūs prisiminimai. Jie tik kartėlį, apmaudą ir nusivylimą

kelia. Dabar jis nebe Burtininkas, nebe džiaugsmas. Dabar jis surūgęs, piktas vyras, galįs tėkšti žmonai į akis tulžingus žodžius. Nebemylįs jos, ir tiek. Dabar jis tik nepakenčiamo būdo žmogus, jaučiąs nesutramdomą aistrą, o gal net meilę, daugiau kaip dvidešimt metų už save jaunesnei moteriai. Beveik visi biografai, sekdami Lucijaus, maestro laiškų redaktoriaus ir cenzoriaus pavyzdžiu, nežinia kodėl stengėsi nuslėpti tikruosius Verdžio ir Štolc ryšius. Pats Lucijus 1939 metais *Corriere della sera* parašytame straipsnyje teigė, kad maestro ir dainininkės ryšiai buvę platoniški, kad juodu siejęs tik menas. Bet Džanandrėja Gavadzenis man sakė, jog senas Verdžio namų Genujoje tarnas su tokiu Lucijaus teigimu nesutikęs ir štai ką parašęs į laikraštį: „Nieko panašaus. Kai sinjora Štolc atvykdavo į rūmus, guldavosi su maestro į jo lovą". Taigi ši istorija baigsis dar negreit. Verdžio namuose šeimininkė bus veikiau Štolc, o ne Pepina. Ir elgsis taip, kaip jai atrodys geriau.

Visa tai Verdį labai slegia. Jis nuolat paniuręs. Nežino, ką daryti. Viename laiške skundžiasi: „Apie save galiu pasakyti tik tiek, kad nuo ryto iki vakaro klaidžioju po laukus ir daugiau nieko neveikiu... neskaitau, nerašau — nieko, ničnieko. Pepina keletą dienų viešėjo Kremonoje, o dabar zuja po namus ir vėl ruošiasi išvykti. Baisiai nusibodo važinėti iš vietos į vietą! Žinote, kartais man norisi gyventi kaip pirmaisiais savo karjeros metais, kai teturėjau ketverius marškinius ir su jais (!) apkeliavau pusę pasaulio... Be abejo, dabar yra kitų pranašumų, bet tikrai, kuo gyvenimas sotesnis, tuo jis nuobodesnis..." Nuostabu, jog Verdis gailisi „katorgos metų", kada susilaukė pirmosios sėkmės. Bet kai viduje tuščia ir viskas užgesę, praeitis iš tiesų mums atrodo graži ir tokių spalvų, kokių nė būti nebuvo.

Parvažiavę iš Paryžiaus, Verdžiai vasaros likutį ir didžiąją dalį rudens, kaip visada, praleidžia Santa Agatoje. Dabar jie vyksta žiemoti į Genują. Kas ten maestro laukia, nežinia. Kol kas Verdis nieko nenumato. Įsitikinęs, jog atidavė viską, ką turėjo geriausia, jis nori tik pailsėti, nieko negalvoti ir per daug nenuobodžiauti. Muzika? Regis, ji nė trupučio jo nedomina. Rašydamas *Requiem*, sunaudojo visą paraką. Dabar maestro — tuščias vamzdis. Ir elgiasi

ne kaip menininkas, muzikas, o kaip kietas, gižus biznierius ar savimi pasitikįs dvarininkas, žinąs, kad jo laukai duoda gražaus pelno, kad pusininkai ir nuomininkai jo neapgaudinėja, kad reikia nors retkarčiais juos patikrinti — tegu neužmiršta, kas jų šeimininkas. Žvilgtelėjus į jį iš šalies, niekam nė į galvą neateitų, jog jis kompozitorius, kūrėjas. Verdis — tikras buržua, niekuo neišsiskiriantis, bespalvis. Kaip ir jo laiškai, nes savo tiesą, savo sielos audras, savo jausmus, kurie kunkuliuoja, siaučia, rimsta ir vėl ima šėlti,— žodžiu, tai, kas dedasi jo širdyje,— jis slepia ir niekam nepatiki.

Taip baigiasi metai, per kuriuos būta ir sunkios depresijos, ir malonesnių, šviesesnių valandėlių. Rugsėjo 15 dieną Mingetis vien dėl nuopelnų šaliai įtraukia Verdį į naujų Italijos karalystės senatorių sąrašą. Klarinai Mafeji, kuri šia proga jam atsiuntė sveikinimą, Verdis atsako, kaip visada, šliūkštelėdamas vandens į ugnį: „... ar ne geriau būtų, jei šį postą užimtų kas nors kitas? Ką aš nuveikiau? Ir ką galėsiu nuveikti? Nežinau, nė ką sakyti, ir, prisipažinsiu, mane tat labai varžo, o naudos nebus jokios. Aš tai rašau tik jums, jums vienai, nes, jei šiuos mano žodžius išgirstų kiti, prikištų, jog esu nemandagus ir nedėkingas. Taigi aš senatorius, ir baigta kalba. Sinjora senatorienė labai proziškai negaluoja. Jai iškilo šunvotė tokioj vietoj, kad nedrįstu nė parašyti".

Tą pačią dieną, kai Ministrų tarybos pirmininkas Verdį paskyrė senatoriumi, įvyko antrasis rinkimų turas. Tradicinė dešinioji partija dar gauna balsų daugumą, bet trisdešimt vietų turi užleisti kairiajai opozicijai. Garibaldis, už kurį balsavo respublikonai, radikalai ir socialistai, išrenkamas į parlamentą. Be to, pirmą kartą Italijos istorijoje iškeliama socialisto kandidatūra. Tai Enrikas Binjamis, kuris kol kas sėdi kalėjime dėl sukilimo kurstymo. Darbininkų judėjimas darosi vis organizuotesnis. Tribunolai be jokio gailesčio sodina žmones už grotų, kaltindami „internacionalizmu" arba „priešvalstybiniu sąmokslu". Lodyje „Respublikos almanache", kurį redaguoja Binjamis, pasirodo du labai svarbūs Karlo Markso ir Frydricho Engelso straipsniai — „Politinis indiferentiškumas" ir „Apie autoritetą",— kuriuose (pirmą kartą Italijoje) sukritikuojama anarchistų teorija ir jų praktinė veikla.

Tuo tarpu, 1875 metų pradžioje, kovos su mafija ir banditizmo liekanomis dingstimi dauguma parlamento narių pritaria naujiems represiniams įstatymams, įvestiems visuomenės saugumui stiprinti. Valdžia (daug deputatų iš Sicilijos išrinkti padėjo mafija) bijo didėjančių protesto akcijų ir sukilimų. Prefektais skiriami reakcingi biurokratai, pažangos priešai, kurie nedelsdami griebiasi jėgos arba net kviečia kariuomenę, vos tik gauna žinių apie rengiamą demonstraciją ar nugirsta, kad darbininkai ketina atvirai reikšti savo nepasitenkinimą.

Mes jau matėme, kaip anksčiau Verdis smerkė vyriausybę, jėga sprendžiančią iškilusias problemas. Bet dabar jo elgesys labai keistas. Dar niekad jis nebuvo toks tingus, apatiškas, neryžtingas. Matyt, kaltas amžius. Į senatvę žmogus dažnai su viskuo susitaiko ir tik nori kuo ramiau leisti savo dienas, nes iš ateities nieko nebesitiki. Taigi ko šiandien Verdis gali laukti iš ateities? Nė pats nežino. Klarinai Mafeji, kuri ragina kurti muziką,— juk ji esanti jo „sąžinės pareiga",— jis atsako nejaučiąs jokio vidinio poreikio. „Pareiga? Ne, ne, jūs juokaujate, nes žinote geriau už mane, kad l o š i m a s b a i g t a s. Turiu pasakyti, jog aš visada k u o s ą ž i n i n g i a u s i a i atlikdavau darbą. Todėl niekas neturi teisės man priekaištauti, ir aš kartoju: l o š i m a s b a i g t a s". Šie žodžiai puikiai nusako charakterį šio žmogaus (ir menininko), kuris nieko neprašo, niekam nedėkoja ir elgiasi taip, kaip atrodo gerai tik jam, vieninteliam teisėjui, kuriam jaučiasi turįs atsakyti.

„Mes, vargšai čigonai, šarlatanai ir kas tik norite,— rašė jis kadaise,— turime pardavinėti savo triūsą, mintis ir jausmus. Publika perkasi teisę mus nušvilpti arba mums ploti". Šiais žodžiais pasakyta viskas, nebėra ko pridurti; todėl jis baigia lošti, susumuoja balansą: publika gali nušvilpti arba išliaupsinti — tai jos reikalas, bet tegu nesitiki, kad tas čigonas ar šarlatanas puls jai dėkoti, ypač dabar, kai sensta, jaučiasi pavargęs ir viskuo nusivylęs. „Obertą, San Bonifačo grafą" nuo „Aidos" skiria trisdešimt metų, o nuo *Requiem* — trisdešimt dveji. Tai kovų, kančių, atkaklaus triūso, nusivylimų, pergalių ir pralaimėjimų, sielvarto ir džiaugsmų metai. Trisdešimt dveji metai — ištisas gyvenimas. Geriausioji gyvenimo dalis. Verdis davė

ir gavo pats. O dabar gana. Ir nereikia prašyti, kad jis pamiltų publiką, kurią visada niekino ir laikė savo priešu. Ypač nuo tada, kai ji nušvilpė „Karalių vienai dienai", jo antrą operą, pastatytą netrukus po vaikų ir Gitos, pirmosios žmonos, mirties. Dar ir dabar jam ausyse skamba „La Skalos" publikos riksmai, juokas, švilpimas. Dar ir dabar, pagalvojęs apie tą klaikų vakarą, junta širdyje šaltį. Jis tebemena, koks vienišas tada buvo nejaukiame savo bute — be ateities, be tikėjimo.

„O, kad publika bent tylomis būtų sutikusi tą mano operą",— ne kartą sakys maestro. Bet ji buvo negailestinga — maišė jį su purvais. Verdis, valstietis iš Po lygumos, turi gerą atmintį, nieko neužmiršta. Tad nėra ko šiandien kalbėti apie „sąžinės pareigą". Jis nesijaučia niekam skolingas. Pats žino esąs bjauraus būdo — netašytas, šiurkštus, nepakenčiamas. Šit ką apie jį pasakė Streponi: „Tai beveik tobulas žmogus, jam stinga tik mandagumo ir kitų smulkmenų". O štai jo paties žodžiai apie save: „Ką padarysi, esu tironas, bet man tai nepigiai atsieina". Verdis žino, koks jis yra. Bet ir žino, koks sunkus buvo gyvenimas, kiek teko grumtis, kiek pažeminimų iškęsti. Dabar kitokie laikai. Jis senas, žilas, jo veidas išvagotas gilių raukšlių. Tegu duoda jam ramybę.

Verdis sako, kad jis „valstietis iš Santa Agatos", bet nežinia, ar atsitiktinai, ar todėl, kad taip lėmė likimas, šis valstietis yra genijus ir kuria operas. Tiesą sakant, maestro dažnai pabrėžia esąs ne tik valstietis, bet ir smuklininko sūnus. Iš tikrųjų jis drovus, kupinas oraus santūrumo, nemėgsta nei didelių kompanijų, nei saloninių pokalbių, nei gyventi ir elgtis taip, kaip privalo „padorūs" žmonės. Šio drovaus šešiasdešimt dvejų metų pesimisto labai keista dvasios būsena, tartum savotiškas jausmų interliudas, kuris jį ir gaivina, ir trikdo. Kad ir kokie tvirti, jo pečiai jau ima svirti nuo metų naštos; jis jaučiasi senstąs. Beje, reikia tik žvilgtelėti į žmonos veidą, ir bus aišku, kiek daug praėjo laiko ir kokias žymes jis paliko. Tačiau maestro negali nutraukti ryšių su Tereze Štolc. Jausmas šiai moteriai teikia jam jėgų, jį šildo, gaivina ir įkvepia. Verdis iš tiesų labai norėtų būti patriarchas, kuriuo kartais dedasi,— griežtas, susimąstęs, besirūpinantis vien žemės ūkio

darbais ir muzika. Bet dabar jo širdyje, galbūt paskutinį sykį, vėl žydi jaunystė, jo jausmus valdo jėga, kuriai jis negali ir nenori atsispirti. Jos stumiamas, retkarčiais ima labai neįprastai elgtis. Jį užvaldo keistos emocijos, kyla keistos mintys. Pavyzdžiui, apie mirtį. Jos vėl Verdį kamuoja. O kartais, pagautas nerimo, jis įsigeidžia keliauti, nors šiaip visiems sakosi nenorįs iš namų niekur kojos kelti. Pagunda keliauti, pakeisti aplinką ir pamatyti naujas vietas vis dėlto didelė.

Verdis nebijo atrodyti juokingas, nebijo piktų paskalų, nesislapsto. Kodėl turėtų bijoti? Jam nėra ko gėdytis — nei savo amžiaus, nei miesčioniško gyvenimo būdo, nei žurnalistų, ieškančių skandalingų istorijų. Dabar jo širdyje vien Štolc, vien tai, ką ši moteris gali jam duoti. Verdžiui nesvarbu, kaip ji myli, ar iš tikrųjų myli. Apie tai jis nė negalvoja. Štolc dar gali įkaitinti jo kraują, diena po dienos vis labiau vėstantį. Gali sukelti norą būti jaunam. Jam to reikia. Jis nerimsta, nervinasi, išsiblaškęs, piktas, nepatenkintas savim, savo gyvenimu, kasdieniniais reikalais — todėl, kad gali daryti ne viską, ko norėtų. Neįstengia.

Štai kodėl Verdis keliauja. Daug keliauja. Kaip visada, vyksta į Paryžių, paskui — į Londoną, Vieną, Berlyną. Be abejo, oficiali dingstis — pasiklausyti, kaip atliekamas *Requiem*. Tuo niekas neabejoja. Bet jam rūpi ir kuo ilgiau būti su Štolc. Antra vertus, kelionėse jis tikisi užsimiršti, numalšinti jį kamuojantį širdies nerimą, nuslopinti ateities baimę. Jis toks nepatenkintas ir sudirgęs, kad net ima ginčytis su savo leidėju Džulijum Rikordžiu. Mat esą „labai sunku sutvarkyti reikalus", kuriuos vėliau kuo puikiausiai sutvarko. Verdis susitinka ir su Eskiudjė — kadangi *Requiem* visur turi didžiulį pasisekimą, jis pažada kitais metais atvykti į Paryžių ir dar kartą diriguoti savo mišias.

Pagaliau Verdis grįžta į Santa Agatą, kuri jam niekad nenusibosta. Bet ir čia jo nuotaika gana prasta. „... Neturiu ką pasakyti,— prisipažįsta jis Mafeji,— mano gyvenimas pernelyg kvailas ir monotoniškas... Kasdien vis tas pat — d y k i n ė j i m a s". Kaip tik šiuo metu jis iškelia savo teoriją — „išgalvoti tiesą". „Gali atrodyti, kad šiuodu žodžiai vienas kitam prieštarauja,— rašo jis,— (...) bet paklauskit Tėtę (Šekspyrą. — *D. T.*). Galbūt jis sutiko kokį

nors Falstafą, tačiau sunku įsivaizduoti, kad būtų susidūręs su tokiu niekšu kaip Jagas ir kad būtų regėjęs tokių angelų kaip Kordelija, Imodžena, Dezdemona, ir t. t., ir t. t. Vis dėlto jie nepaprastai tikroviški! Kopijuoti tikrovę — nebloga, bet tai tik fotografija, o ne tapyba". Beje, jis taip mano jau seniai ir, kurdamas operas, stengėsi — vienur jam pavyko geriau, kitur blogiau — šių koncepcijų laikytis. Netgi tada, kai dar nė nemėgino savo idėjų teorizuoti (reikia pasakyti, kad Verdis prastas teoretikas).

1876-ųjų kovo 5 dieną Frančeskas Marija Pjavė, tiek metų prasikankinęs, pagaliau amžinai užmerkia akis. Išėjo dar vienas artimas žmogus, brangus ir doras draugas. Verdis nežino, kaip išreikšti savo skausmą. Jis rašo Mafeji: „Vargšas Pjavė! Kad ir ką galvotumėte, mūsų šeimoje jis buvo visų geriausias — tikėkite manim". Tiesą sakant, absurdiškas atsisveikinimas, nes tai ištikimiausias jo bendradarbis. Kiek daug, pernelyg daug jo pažįstamų išmirė. Nelaboji švytruoja dalgiu be paliovos. „Aš senas,— rašo Verdis,— labai senas. Senas ir vienišas". „O ką seniai turi veikti?" — klausia jis save. Ir šiame klausime justi baimė, justi, kaip iš siaubo suspurda maestro širdis.

Vėl Paryžius. Verdis diriguoja tris „Aidos" spektaklius, kitus dvidešimt du paveda Mucijui. Pasisekimas negirdėtas: Norintieji patekti į operą šturmuoja teatro bilietų kasą. Žiūrovų salė kasdien sausakimša. Verdį tai labai džiugina, nes maestro, kaip žinome, teikia nepaprastai daug reikšmės kasos įplaukoms. Tačiau jo nuotaika nesitaiso, nors jis vis dažniau susitikinėja su Štolc, kuri dainuoja ir „Aidoje", ir *Requiem*. Juodu kartu praleidžia ištisas valandas. Senstantis maestro šildosi šios gelsvaplaukės moters saulėje. Streponi laikosi oriai, nebedaro iš šios istorijos tragedijų, nebekelia scenų. Tik dar labiau užsisklendžia savyje ir dar labiau sensta.

Baigiasi birželis, baigiasi ir gastrolės. Vasarą Verdžiai, kaip visada, praleis Santa Agatoje. Kiek kartų jie grįžo namo iš įvairiausių Europos ir Italijos vietų, kiek kartų važiavo keliu, vedančiu į didelę vilą, stūksančią vidury laukų! Pepinai net atrodo, kad visą gyvenimą ji nieko daugiau neveikė, tik važinėjo. Karšta, pats darbymetis daržinėse, laukuose — vienur derlius jau nuimtas, kitur dar

bręsta kukurūzai. Nepaliaujamas cikadų čirpimas, medžių eilėmis suskirstyti laukai, balti dulkėti keleliai, bekraštė lyguma, nusiplūkę valstiečiai. Streponi pavargo nuo visko — nuo didelių namų, nuo sodo, nuo pavyduliavimo, nuo jos nepastebinčio vyro, nuo monotoniško gyvenimo, nuo vienodų kaip du vandens lašai dienų. Ji nedrįsta nė pagalvoti apie savo ateitį. Nejaugi tokia bus visada? Žiūri į veidrodį: žili, tiesūs, aptriušę plaukai, maišeliai paakiuose, dvigubas smakras. Atrodo sau šlykšti, sena, nepatraukli. Todėl, kai apsilanko Štolc, kai kone kasdien plaukia iš jos laiškai, Džuzepina tik dūsauja ir tyli. Kenčia bjaurų vyro būdą. Kenčia viską, net pati save.

O Verdis? Jis ne ką linksmesnis. Tik iki ausų pasinėręs į darbus: duodasi po laukus, visur kaišioja nosį, nurodinėja, liepia ką nors daryti ir perdaryti. Žiūri, kaip vyksta melioracija, kaip kuliama, bėgioja į rūsį (kokia temperatūra, drėgmė ir kt.?), kur saugomas jo vynas. Rūsys įrengtas pavėsingoje vietoje, tarp aukštų medžių, virš jo supiltas nedidelis žemių kaupas. Jame atsiduoda kerpėmis, pelėsiais, pūvančiais lapais. Maestro čia ateina praleisti karščiausio dienos meto. Išsiunčia keletą laiškų Neapolio dailininkui Domenikui Moreliui, kurį jau gali laikyti senu savo draugu. Laukdamas iš jo paveikslo, rašo: „Kadangi esi m a n o   ž i n i o j e, įsakau nedelsiant atsiųsti paveikslą". Tačiau nenori gauti jo veltui. „Jokiu būdu,— prieštarauja jis,— menas, poezija — visa tai nepaprastai puiku, bet tu, nors ir esi didis dailininkas bei poetas, taip pat turi valgyti ir miegoti. Kodėl valgai? Galiu suprasti. Bet tu sakai netiesą, kad tau nemalonu kalbėti apie pinigus. Vis dėlto pakalbėk apie juos su Čezarinu de Sankčiu ir parašyk man dar tą pačią dieną".

Štolc išvyko gastrolių į Rusiją. Maestro dirba savo darbus: visai išseko artezinis šulinys, derlius, matyt, bus prastas — „pusė to, kas galėtų būti". Jis pyksta ant valstiečių, kad jie nemoka naujoviškai ūkininkauti; jo manymu, šiuos žmones reikėtų „bent kiek pamokyti ir pagerinti jų gyvenimo sąlygas". Lėtai ir tingiai slenka vienodos, kaitrios vasaros dienos Po lygumoje. Kartais žydras dangus tarsi apsiblausia. „Šutina",— sako tada valstiečiai. Italijoje pirmą kartą į valdžią ateina kairiosios partijos vyriausybė,

vadovaujama premjero Agostino Deprečio. Bet ir po šios „parlamentinės revoliucijos" nelabai kas pasikeičia į gera. Vargšų labui, kaip visada, nieko nedaroma. Tuos, kurie dirba, vyriausybė tiesiog ignoruoja. „Ketvirtojo luomo" balso dar negirdėti. *Perseveranza* išspausdina ilgą, žvaigždute pažymėtą straipsnį, kuriame teigiama, kad vargšams mokslas tik kenkiąs, kad jie verčiau težiūrį savo doros ir sveikatos, užuot siekę pažangos, kuri, nors šiaip pozityvus reiškinys, galinti kelti pavojų tradiciniam gyvenimo būdui, nes tradicijos — visų pirma geros sveikatos laidas. Nuo kovo 5 dienos pradeda eiti *Corriere della sera*, įsteigtas ir redaguojamas Eudženijaus Torelio Violjė. Taigi dabar Lombardijos sostinės pramoninė buržuazija turi savo dienraštį.

Sosto įpėdinis princas Umbertas su žmona Margarita aplanko Peterburgą ir Vieną. Paskutinį kiekvieno mėnesio trečiadienį Kvirinale, karaliaus rūmų geltonojoje salėje, rengiami šventiniai vakarai, kuriuose dalyvauja popiežiaus, arba juodosios Romos, aukštoji visuomenė. Čia lankosi aristokratai, diplomatai, aukšto rango kariškiai, parlamento nariai. Kartą čia buvo atvykęs net Teodoras Momzenas[28], kitą kartą — pianistas ir dirigentas Hansas fon Biūlovas, tas pats, kuris sukritikavo Verdžio *Requiem*. Kadangi vyriausybė paskirta „parlamentinės revoliucijos" (revoliucija buvo pasmaugta dar negimusi), į vakarus kviečiami ir kairiosios partijos iškelti ministrai. Juodoji aristokratija riečia nosį, nuo jos neatsilieka valstybės *grands commis*[29], karo vadai, admirolai, turtingi ir tituluoti latifundininkai: Torlonija, Kolona, Brankačas. Visi pastebi, kad suprastėjusios manieros. 1876 metais, po šeštojo baliaus, vienas labai griežtas aukštuomenės kronikininkas rašo: „...vakaras praėjo šiaip sau, stebina svečių manieros". Tačiau žaviosios Margaritos Savojietės, kuri nori prisivilioti į rūmus kuo daugiau gerbėjų, naujos manieros visai nestebina. Iš šių balių ji stengiasi išpešti sau kuo daugiau naudos. Todėl nesibodi pašokti galopo net su Džovaniu Nikotera. Juk šis kadaise kūręs muziką, karštakošis ir

---

[28] Teodoras Momzenas — įžymus vokiečių istorikas, Nobelio premijos laureatas.

[29] Aukštieji valdininkai. (*Pranc.*)

linkęs į peštynes vyras yra užkietėjęs respublikonas. Šį faktą aprašo ir rimtai susirūpinęs smerkia vienas liberalų laikraštukas. Girdi, jei pats Nikotera lankosi Savojos dvaro baliuose, tad ko galima laukti iš italų revoliucionierių? Nors miesto varguomenės kvartaluose viešpatauja skurdas, sosto įpėdinis pakloja du tūkstančius lirų „Romos karnavalui".

Italijos padėtis siaubinga — visur, ypač šalies pietuose, baisus skurdas. Ir neraštingumas. Miestų sanitarinė būklė klaiki. Nepaprastai didelis vaikų mirtingumas. Štai ką rašo Rokas de Dzerbis savo kelionės po Kalabriją dienoraštyje, išspausdintame žurnale *Nuova antologia:* „... Čia žmonės miršta badu. Girdėjau, kad valstiečiai laukuose ieško žolių savo žmonoms. Kelias savaites valgę tokį ožkų maistą, vargšai nusigaluoja, suimti nepakeliamų skausmų. Žindomi kūdikiai miršta badu todėl, kad baigiasi alkanų motinų pienas". Tiek dešinioji, tiek kairioji partija varo tą pačią politiką. Šiuo atžvilgiu Mingetis ir Depretis nesiskiria vienas nuo kito. Nebent tuo, kad kairioji Deprečio vyriausybė dar blogiau susigaudo valdymo reikaluose, o jos politika dar miglotesnė. Apie to meto Italiją galima susidaryti kiek aiškesnį vaizdą iš Frančesko de Sankčio[30] straipsnių apie jaunimą, gimusį po risordžimento ir neapsvaigusį nuo jo idealų. „Jaunimas nežino, kur eiti. Jis gyvena nerūpestingai ir nuobodžiai",— blaiviai rašo Frančeskas de Sanktis. Įžymusis maestro neturi pasekėjų, supranta esąs vienišas. Nauja ir didu ne vien tai, ką jis skelbia savo kritiniuose straipsniuose, kuriuos spausdina nuo 1870 metų; nuostabios ir jo mintys apie kultūrą kaip proto ir gyvenimo išraišką.

Italijoje auga nepasitenkinimas, vis dažniau kyla protestai, polemika. Olindas Gverinis eilėraštyje „Teisingumas" rašo:

Įtūžę, žiaurūs, jau praradę viltį,
Mes prakeikti prasčiokai neraliuoti.
Prieš jus mes galime sukilti,
Kerštu ir geležim ginkluoti.

---

[30] Frančeskas de Sanktis — Italijos literatūros istorikas, kritikas, Garibaldžio bendražygis.

Žinoma, eilėraštis prastas, retoriškas, bet tiesūs ir teisingi jo žodžiai gąsdina miesčionis, padorius tėvus ir griežtus gimnazijų mokytojus. Dar labiau visi bijo netrukus įvyksiančių rinkimų, kuriuose nugalėję kairiosios partijos kandidatai gauna parlamente daugumą. Oficialioji Italija sutrikusi. Deputatų sąraše atsiranda daug naujų vardų. Senieji politiniai veikėjai pirmą kartą patiria pralaimėjimą. Deputatas Pirolis, Verdžio draugas, į parlamentą daugiau neišrenkamas. Verdis laiške jį guodžia: „Nenusiminkite! Rinkimai tokie apgailėtini, jog aš tik džiaugiuosi, kad jūsų neišrinko! Dar nežinia, kaip viskas klostysis toliau! Mane gąsdina ne spalva... Aš b i j a u a p a š t a l ų, anot Džuzepės Džusčio. Bijau šios partijos nesugebėjimo, prievartos ir nepakantumo, o labiausiai — silpnos Deprečio rankos".

Verdis labai retai būna geros nuotaikos. Jis nuolat nugrimzdęs į niūrias mintis, surūgęs, viskuo ir visais nusivylęs. Šio laikotarpio laiškuose puikiai atsispindi jo dvasios būsena — vidinis nerimas, nepasitenkinimas, kurie nė valandėlės neduoda jam ramybės. „Visa tai dabar dedasi tik iš baimės",— tvirtina jis. O kitame laiške: „Koks nuobodulys, nepakenčiamas, bjaurus nuobodulys!" „Nieko neveikiu, nedirbu, negalvoju", „Ko vertas toks beprasmis gyvenimas?", „Aš viskam abejingas". Jis pyksta dar ir todėl, kad „Likimo galios" premjera Paryžiaus „Italų teatre" patyrė nesėkmę. Opera buvo blogai pastatyta, mažai dirbta su solistais, choru ir orkestru. Šiuos kaltinimus ir daugybę kitų priekaištų maestro drebia tiems, kurie nemoka gerai pastatyti operos. Jis piktas ant viso pasaulio. Lapkričio 14-ąją miršta senas jo draugas, skulptorius Vinčencas Lunardis. Dar viena Verdžio dalelė atskyla, dar vienas puslapis išplėšiamas iš jo gyvenimo knygos. Maestro norėtų vykti į Romą, į laidotuves, ir praleisti sostinėje žiemą. Bet jam bloga darosi vien pagalvojus, kad reikės vaikščioti į Senatą, kur, prisipažįsta jis, „...nemėgstu rodytis. Mano nuomone, mūsų reikalai (tikiuosi, aš klystu) kiekvieną akimirką gali blogai pakrypti, ir norėčiau būti nuo jų kuo toliau". Todėl nevažiuoja į Romą ir į laidotuves. Viskas lieka po senovei. Jis kurį laiką dar gyvens kaime.

Dienos eina trumpyn, laukuose tvyro rūkas, kaimas atrodo lyg išmiręs. Kasdien vis šalčiau, retkarčiais balkš-

vame danguje sušvinta tolima, apsiblaususi saulė. Žemė nyra į snaudulį. Nuo rudens liūčių Po ištvino, pasiekė ribinę atžymą, kanalai prisipildė drumsto vandens. Pievose stirkso šiurkšti šlapia žolė. Keliuose žlagso purvas — nepereisi, nepervažiuosi. Santa Agata faktiškai atkirsta nuo viso pasaulio. „Mano dykuma",— sako apie ją Verdis, kai dėl blogo oro negali išeiti į laukus. Kad greičiau bėgtų laikas, jis kiauras valandas leidžia didžiajame kambaryje prie židinio ir nesirinkdamas skaito knygą po knygos. Arba eina į miegamąjį, kuris yra kartu ir kabinetas. Prie vienos sienos stovi fortepijonas, prie kitos — lova, vidury — rašomasis stalas, šalia — krėslas, dvi kėdės ir spinta. Kartkartėmis Verdis pasikelia iš krėslo, prieina prie lango, žiūri pro aprasojusius stiklus. Tolumoj, tirštame rūke, dunkso medžių, namų, bažnyčios siluetai. Aplinkui taip tylu, net ausyse spengia. Bekraščiai laukai, pliki vynuogienojai, sodas ir parko medžiai atrodo suakmenėję nuo šalčio. Verdis myli šias vietas: anot jo, niekur kitur jis negalėtų jaustis toks laisvas kaip čia. Ši tyla irgi jam patinka, „nes padeda susikaupti". Parke auga medžiai, kuriuos pats sodino, kuriems davė vardus,— platanas „Rigoletas", ąžuolas „Trubadūras", gluosnis „Traviata", ir taip toliau: „Don Karlas", „Kaukių balius", „Aida", „Likimo galia". Kiek medžių išauginta, kiek operų sukurta, kiek dirbta per visą gyvenimą! Dabar, vėlų rudenį, kai į duris jau beldžiasi žiema, medžiai stovi panašūs į juodus skeletus. Maestro žiūri į juos pro langą, ir jį vėl apninka niūrios mintys, apima nesuprantamas, didelis liūdesys. Jis darosi vis tylesnis, ištisas dienas neprataria nė žodžio, jo veidas — tarsi kaukė. Verdis pradėjo senti. Neseniai jis tai galutinai suprato, ir dabar senatvė lyg nemalonus aidas kasdien vis primena apie save. Kas jo gyvenime buvo gera ir kas bloga? Jis apie tai negalvoja, nenori galvoti. Kas iš to? Nebeištaisysi padarytų klaidų, nebesugrąžinsi džiaugsmo valandėlių.

Lyja ir lyja. Kiauras dienas dangų kloja tiršti debesys. Šalta, apsiniaukę ir Verdžio širdyje. Jis nieko neveikia, tik klauso, kaip bėga laikas. Tuo tarpu Džuzepina, jau beveik pamiršusi, ką rašė prieš kelis mėnesius, dangsto langus gėlėtomis užuolaidomis — ji negali pakęsti rudens

darganų Santa Agatoje, negali žiūrėti į pilką dangų ir nykius sodo medžius, stirksančius aplink vilą. Verdžiui išsiuvinėtos ant užuolaidų gėlės nedaro jokio įspūdžio; jam net patinka tingi, kone letarginė būsena. Jis nesistengia iš jos išsivaduoti, veikiau mėgaujasi ja. Be abejo, muzikos jis parašė daug. Ne visa jam prie širdies. Buvo ir nesėkmių. Bet tai nesvarbu. Verdis jaučia, kad dar rašys. Tik nežino, nei kada, nei kas jį paskatins, nei kas įkvėps. Aišku, dabar jis ne toks, koks buvo kadaise. Vieną jo operą nuo kitos skiria ilgi tylėjimo metai. Ir tos ugnies nebėra. Anksčiau jam žūt būt reikėjo prasimušti, įsitvirtinti, nugalėti, išlieti savo įniršį. Galbūt taip geriau. O gal ir ne. Jis nė pats nežino. Verdis nesigaili nieko, kas buvo praeityje. Nebent sveikatos, bet ir dabar jos turi per akis. Kol kas jam gera stovėti prie lango, žiūrėti į snaudžiantį žiemišką kaimą, klausytis, kaip tyliai šnara lietus. Jau gruodis. Pats laikas nudžiuginti Pepiną. Vargšė senutė gyvena tyliai kaip pelytė šiame užkampyje, kad tik jis, šeimininkas, būtų patenkintas. Verdžiai palieka Santa Agatą, fortepijoną, medžius, parką ir po kojomis gurgždantį alėjų žvyrą. Baigiasi metai, ir jie traukia į Genują. Tiesą sakant, gyvenimas ir čionai nepasikeičia: kartais juodu kur nors keliauja, vyksta į Milaną, kalbasi su draugais, ir, žinoma, Štolc vis dar temdo Džuzepinai dangų. Taip ir bėga laikas — diena po dienos, savaitė po savaitės. Šiuo periodu maestro rašo daug laiškų ir dailidžiauja, mat negali eiti į laukus. Vakarus leidžia biliardinėje, žaidžia vis geriau ir geriau. Jokios muzikos, jokių libretų būsimoms operoms. Nieko, rašys tada, kai ateis laikas ir noras, kai nebegalės nerašyti. O kol kas nenori. Tegu sau Italija kraustosi iš proto dėl Vagnerio, tegu laikraščiai išsijuosę giria vokiečių kompozitorius. Jis tyli, nes šiuo metu nuo muzikos yra toli.

Tačiau Mafeji neduoda Verdžiui ramybės, nesitaiksto su jo tyla. Įkalbinėja jį vėl imtis kūrybos. Esą Italija dar laukianti jo muzikos, ir ne vien Italija — visas pasaulis. Tad drąsiau! Reikia surasti gerą libretą, ir vėl būsianti nauja opera. Protinga, išsilavinusi, rafinuota, subtilių manierų, tik gal truputį jausminga, ši blyškaus pailgo veido, didelių liūdnų akių garbėtroška gyvanašlė, grafienė Kla-

rina Mafeji, yra Milano įžymybė. Ji laisvai kalba vietos dialektu, itališkai ir prancūziškai. Moka ir angliškai, bent tiek, kad galėtų skaityti rašytojus nuo Šekspyro iki Baironо jų gimtąja kalba. Jos salone, kuris atvėrė svečiams duris 1843 metais, rinkdavosi garsūs Italijos bei užsienio kultūros atstovai — Tomazas Grosis, Masimas d'Adzeljas, Alesandras Mandzonis, Onorė de Balzakas (pirmąkart rašytoją pamačiusi, Klarina šoko jo pasitikti, šaukdama: „Dievinu genijus!"), dailininkas Ajesas, Kamilas Boitas, Džuzepė Džakoza, Džozujė Karducis, Pancakis, Džulijus Rikordis, poetas Džovanis Pratis. Išsiskyrusi su vyru, išsilavinusiu, bet minkšto būdo žmogumi, ji susieja savo gyvenimą su Karlu Tenka, su kuriuo daro, ką nori. Nė vienas svarbesnis Milano įvykis nelieka be atgarsio Klarinos salone. Jei kas buvo priimtas į jos draugų tarpą, tas galėjo drąsiai tvirtinti, kad jis — neeilinė asmenybė.

Verdis nebuvo pas Mafeji dvidešimt metų. Juodu nuolat susirašinėjo, bet matydavosi retai. Dabar, susitaikęs su „La Skala" ir Milanu, maestro retkarčiais apsilanko savo brangiosios draugės salone. Bet tik tada, kai ten nėra garsenybių: ilgos estetinio pobūdžio kalbos bei samprotavimai apie meno reikšmę ir šventus jo principus jam kelia tik pasidygėjimą ir pyktį. Žodžiu, jie nuobodūs. Tačiau tai nereiškia, kad jis nemoka ar nenori pasakyti savo nuomonės. Pasako, ir dar kaip! Trumpai drūtai, lyg kirviu nukerta. Jis nepripažįsta nei kompromisų, nei citatų, nei ilgų perifrazių. Jam viskas tik gerai arba blogai. Teisybė arba neteisybė. Patinka arba nepatinka. Pavyzdžiui, išėjus kalbai apie Spontinio „Vestalę", Verdis štai ką sako: „Man rodos, aš aiškiai pasakiau, kad Spontinio „Vestalė" savo laiku buvo didžiai reikšmingas kūrinys, atitinkantis tuometinius reikalavimus, bet ne šedevras". Jeigu jis turi iškloti, ką mano apie Boitą, daro tai nė akimirkos nesvyruodamas, ir jo nuomonė stulbina savo tikslumu: „Tu pats nuoširdžiai man prisipažinsi, kaip žiūri į „Mefistofelį"! Dabar sunku numatyti, ar Boitas galės sukurti Italijai šedevrą! Jis labai talentingas, stengiasi būti originalus, bet atrodo gana keistas. Jam stinga spontaniškumo, gebėjimo sukurti motyvą — daugelio vertingų muzikinių savybių. Šis kompozitorius gali tikėtis sėkmės

rašydamas pagal tokį neįprastą ir teatrališką siužetą kaip „Mefistofelis", bet tik ne pagal „Neroną".

Naujoji „Mefistofelio" redakcija — sutrumpinta, padailinta ir apkarpyta — 1875 metų spalio 4 dieną pastatoma Bolonijos teatre. Opera susilaukia nemažo pasisekimo, ir autorius jaučiasi bent kiek atlygintas už švilpimą ir nešvankius žodžius, kuriuos jam teko išklausyti „La Skaloje" prieš aštuonerius metus. Tačiau Boito opera — ne šedevras. Daiktais yra gana vykusių melodijų, bet šiaip trūksta vientisumo, įkvėpimo ir gero skonio, kai kur ausį rėžia programinė muzika. „Mefistofelis" sukurtas autoriaus, turinčio be galo didelių ambicijų. Boitas nori aukštai šokti, bet nemoka taip dainuoti kaip Verdis, neturi gaivališkos jo fantazijos. Šiam nepaprastai išsilavinusiam, aukštos kultūros kompozitoriui stinga originalumo, be to, jį varžo jo būdo ypatybės: jis perdėtai jautrus, nepasitiki savim, abejoja, nepraktiškas ir linkęs į pragaištingą savikritiką, kuri jo kūrybai yra tarsi pagalys ratuose. Boitas savo muzikoje bei poezijoje toks pat kaip gyvenime. Šis besiblaškantis, kamuojamas kompleksų, silpnadvasis menininkas neįstengia ištrūkti iš savo epochos gniaužtų ir pažvelgti į ateitį. XIX amžiaus pabaigoje Boitas vaidins didelį vaidmenį Milano kultūriniame, leidybiniame ir muzikiniame pasaulyje, bet niekad nesugebės kaip reikiant savęs išreikšti, nes jam stigs jėgų tai padaryti. Jis bus viena ryškiausių figūrų Lombardijos sostinės salonuose, tačiau jo įtaka tuo ir baigsis.

Verdžiui, priešingai, salonuose nejauku. Tuščios kalbos jį erzina, rinktinė publika varžo, aukštoji visuomenė bei ryšiai su įtakingais žmonėmis jo absoliučiai nedomina. Šis doras žmogus — paslaptis ne tik svetimiems, bet ir geriems pažįstamiems. Net Terezei Štolc, su kuria dabar nelabai sutaria. Dėl to kalta Adelina Pati. Mat, paklausęs jos dainavimo, Verdis buvo taip sužavėtas, kad pasakė: „Nuostabus balsas, virtuoziška technika; ši puiki aktorė tokia žavi ir paprasta, kaip jokia kita". Žodžių „jokia kita" Štolc niekaip negali suvirškinti. O ji? Gal Verdis pradeda ją pamiršti? Ar tik ji neturi saugotis naujos žvaigždės, gražesnės ir šviesesnės už ją? Bet čekų dainininkės nepasitenkinimas ir nuogąstavimai trunka

neilgai. Štolc vėl nesunkiai užima pirmą vietą maestro širdyje. O jis, tarp kitko, pasidaro viskam abejingas, niekuo nesidomi, nieko nenori veikti. Nežino, kur dėti savo laiką. Dėl niekų niršta ir dar labiau, kone liguistai, rūpinasi savo asmeniniais ir piniginiais reikalais. Pykstasi su prancūzų leidėju Eskiudjė, kam šis nesukliudęs blogai pastatyti „Aidos", padaręs ją „kekše, su kuria gali pasipraktikuoti visi debiutantai",— įsiutęs rašo jis. Verdis širsta ir ant Rikordžio dėl mecosoprano Valdman. Milano leidėjas slepia savo nepasitenkinimą ir tyli, laukdamas geresnių laikų. Jis irgi stengiasi Verdį įkalbėti imtis darbo — jam reikia naujų jo operų. Nė vienas kompozitorius nedavė leidėjui tokio pasakiško pelno. Todėl verčiau viską nukęsti, negu gadinti su juo santykius.

Prabėga pirmoji 1877 metų pusė. Visi Verdį įkalbinėja rašyti, o jis dedasi negirdįs, tik retkarčiais atsako „ne" Rikordžiui, Mafeji, Streponi, Pati, Štolc, Arivabenei. Dabar jo galvoje tuščia, tvirtina jis, o kurti planų ateičiai jis nemokąs. Dar vieną operą? Kol kas ne tik kalbėti, bet ir galvoti apie tai nenorįs. Nejaučiąs jokio stimulo. Negalima sakyti, kad jis nedirba. Dirba, bet tik fiziškai ir taip sunkiai, kad kitas, silpnesnės sveikatos žmogus, neištvertų. Santa Agatoje, kur vėl grįžo, Verdis dirba „mūrininku", ir šis darbas, regis, jam labai patinka. Be to, jis duoda potvarkius, nurodinėja, maišo skiedinį, tampo maišus, stumia vienratį. Maestro visas išsitepęs kalkėmis, jo veidas tamsiai įdegęs. Fortepijonas uždarytas, natų popierius guli nukištas į patį stalčiaus dugną. Ore lyg baltos plaštakės skraido lengvučiai tuopų pūkų gumulėliai. Laukuose tarpsta dobilai. Įdienojus saulė ima negailestingai kepinti. Po lyguma dabar žalia, ir ta žaluma kasdien vis sodresnė, ryškesnė. Verdis nužvelgia savo laukus. Kaip gera pavasarį, kai vėl pražysta atbudusi gamta. Šešiasdešimt penkeri metai. Tinkamiausias amžius eiti į pensiją, kartais topteli jam. Muzika, operos, libretai, dainininkai, teatras? Tegu apie juos galvoja kiti. Jis savo jau padarė. Taip atsakęs, ištaręs sau tokį nuosprendį, Verdis staiga pajunta širdyje kažką spurdant. O kodėl nepabandžius dar sykį? Kodėl nesudainavus dar vienos dainos? Bet niekam apie tai ne prasitaria, niekas nieko neturi žinoti. Jam nereikia nei

raginimų, nei patarimų, nei prašymų. Bus matyti. Kol kas jis nori pasidžiaugti pavasariu.

1878 metų sausio 4 dieną Viktoras Emanuelis II, romiečių pramintas „liaudies tėvu" — mat Italija pilna jo vaikų,— staiga sunegaluoja. Jį purto šaltis, visą kūną raižo skausmai, galva lyg švininė. Jis gulasi į lovą, manydamas, kad jį suėmė smarkus gripas. Naktį karštis taip pakyla, jog karalius net ima kliedėti. Rytą rūmų gydytojų konsiliumas nustato iš pradžių reumatizmo paūmėjimą, paskui plaučių uždegimą. Žinios laikraščiuose apie jo sveikatą gana optimistiškos. Pagaliau nustatoma galutinė diagnozė: maliarija. Po kelių dienų ligonio būklė taip pablogėja, kad nebelieka jokios vilties. Sausio 8-ąją, priėmęs komuniją, iš visų pusių apkamšytas pagalviais, su pilku medžioklės švarku, užmestu ant pečių, Viktoras Emanuelis II atsisveikina su valstybės pareigūnais, diplomatais, ministrais ir dvariškiais, eilute slenkančiais pro jo lovą. Tai senas ritualas. Silpnu balsu karalius vienus pasveikina, kitus pašaukia vardu, o dar kitiems tik galvą linkteli ar bejėgiškai pamoja ranka. Išsekusiame jo kūne gyvybė vos rusena. Sausio 9 dieną, apsuptas artimųjų, sūnaus Umberto ir princesės Margaritos (taip rašo laikraščių kronikos), „liaudies tėvas" iškeliauja į geresnį gyvenimą.

Pirmajam Italijos karaliui surengiamos iškilmingos, teatrališkos laidotuvės. Jo kūnas išbalzamuojamas, ūsai, barzda ir plaukai nudažomi, skruostai parausvinami. Valdovas aprengiamas paradine uniforma. Į Romą sukviečiami ne tik didžiųjų, bet ir mažųjų miestų sindikai. Italijoje paskelbiamas visuotinis gedulas: taip nori valstybė, ją remia spauda, mokyklos, prefektai. Visur sakomos jaudinančios kalbos, liaupsinami velionio nuopelnai. Sukurtas apie karalių mitas dar ilgai gyvuos.

Nepraėjus nė mėnesiui, vasario 27 dieną, miršta Pijus IX. Bet šį kartą Italija neverkia. Bent jau oficialioji. *Corriere della sera* miesto kronikos skyriuje skelbia: „Mums nepatogu rašyti šias kelias eilutes, tačiau žinia, kad mirė katalikų bažnyčios galva, nė trupučio nesudrumstė miestiečių ramybės. Tik klerikalų, kurių skausmą netekus savo ganytojo ir įsitikinimus didžiai gerbiame,

ložės „La Skaloje" buvo tuščios... Kol kas negirdėti gedulingo varpų skambėjimo".

Pasidavęs visą Italiją apėmusiai nuotaikai, Verdis irgi karaliaus mirtį laiko „tautos nelaime". Kalbėdamas apie Pijų IX, stengiasi būti objektyvus: „Jis kaltinamas, kad stabdęs pažangą, kad buvęs neryžtingas, nemokėjęs švaistytis Julijaus II kardu. Reikia tik džiaugtis! Tarkime, kad 1848 metais jis būtų išvijęs austrus iš Italijos. Ir kas iš to? Dabar turėtume dvasininkų vyriausybę! Anarchiją ir suskaldytą valstybę!.. Verčiau tai, kas yra dabar! Visa, ką jis padarė gera ir bloga, kraštui išėjo tik į naudą". Kiek vardų, kiek žmonių jau nebėra. Juk jis irgi priklauso kartai, priėjusiai kelio galą. Amžinai užmerkė akis ir libretistas Temistoklė Solera, su kuriuo Verdis ilgai bendradarbiavo. Jo mirtis maestro labai nuliūdina. Jis sužino, kad Solera, tas neramios dvasios padūkėlis, iššvaistęs nemažą savo turtą, baigė dienas skurde, visų apleistas. „Gyvenimas — didžiausia nesąmonė,— skundžiasi maestro,— jis suryja visas mūsų viltis ir svajones". Miršta ir grafienė Džina Somalja (buvo kalbama, kad risordžimento laikais ji turėjusi su Verdžiu romaną). Maestro taip sutrikęs, kad nenori tuo patikėti; jį apima baimė: tikrasis priešas — laikas, senatvė, bėgimas į visa ko pabaigą. „Bet dabar visi miršta! Visi!" — rašo jis Mafeji. Apsidairius aplink vien seniai: Streponi nė iš tolo nepanaši į tą gražią linksmą moterį, kurią kadaise vedė; Džulijus Rikordis smaila balta barzdele ir liesu, išdžiūvusiu veiduku; grafas Arivabenė sulinkęs, įkritusiais skruostais; geroji Klarina vis labiau darosi panaši į pelėdą aptriušusiomis plunksnomis; net Boitas, kadaise taip mėgęs netvarkingą, palaidą gyvenimą, dabar solidus, pagyvenęs vyras. Tiesą sakant, ir Štolc kūne laikas vis daugiau ir daugiau palieka žymių. Verdis staiga įsigeidžia suaudrinti savo kraują, pasijusti jaunas ir stiprus. Jam norisi vėl smagiai gyventi, bet, deja, tai tik geri norai, mėginimas užmiršti tikrovę. Jis negaluoja, jį kankina bronchitas, sukeliantis „sausą, nepraeinantį, velnišką kosulį". Nuotaika bjauri kaip niekad. Verdis vyksta į Monte Karlą pakvėpuoti sveiku oru. Užsuka į kazino išbandyti laimės. Pastato kelis frankus, pralošia. Jis nepatenkintas, niekina

azartinius lošimus ir tuos, kurie lanko šias vietas. Tasai prasčiokas, Po lygumos valstietis, atmeta šią visuomenę ir šį pasaulį.

Mafeji nežinia kelintą kartą jį niukina, bando grąžinti prie muzikos. Verdžio atsakymai kupini nuostabos, nepasitenkinimo. Jis negali suprasti, kodėl jam brangūs žmonės neduoda ramybės, verčia rašyti operą. „Jūs, būtent jūs, patariate man rašyti! — priekaištauja Verdis laiške grafienei.— Bet pakalbėkime rimtai: kodėl aš turėčiau rašyti? Ką nauja sukurčiau? Kokia nauda man būtų? Nebūtų nieko gero. Vėl girdėčiau priekaištus, esą n e m o k ė j a u r a š y t i o p e r o s, sekiau Vagneriu. Nieko sau šlovė! Beveik keturiasdešimt metų kūręs, staiga ėmiau mėgdžioti!" Ne, apie muziką Verdis kol kas negalvoja. Dabar mano, kad jo gyvenimas bėgo tarsi ratilai vandens paviršiumi — kuo tolyn, tuo platyn, mažyn, silpnyn. Viskas ateina ir praeina. Kad ir Štolc. Dar vakar ji buvo šlovės viršūnėje, o šiandien, nors jai tik keturiasdešimt ketveri, pasitraukia nuo scenos. Sunku net įsivaizduoti, kad šiai dainininkei rašė Aidos partiją. „Aida". Dabar ši opera Verdžiui atrodo tolima, svetima, lyg ne jis būtų ją kūręs. Maestro prisimena, kaip virpėjo širdis, kai ją rašė. Tad kodėl dabar toks apatiškas? Ar dar galės kada nors taip sudainuoti kaip tada, kurdamas „Aidą"? Ar pajus dar bent sykį tokią jėgą, tokį įkvėpimą?

Pepina visai pražilo, niekuo nebesidomi. Atsisako važiuoti į parodą Paryžiuje. Pirmą kartą gyvenime. Visa tai irgi reikšminga. Verdis taip pat nelabai ten veržiasi. Geriausia jam Santa Agatoje, iš kur jis rašo: „...vienišas, toli nuo žmonių ir nieko apie nieką nežinau. Sakysite, kas mane verčia taip nuobodžiai gyventi, juk turiu lėšų ir galiu pakeisti aplinką. Teisybė, tik bėda, kad ir aplinką pakeitus man nebūtų geriau".

Italijoje po pelenais rusena ugnis, kartkartėmis iš pilkos krūvelės staiga plyksteli liepsnos liežuviai. Bruzdėjimų banga nusirita iš šiaurės į pietus ir pasiekia net salas. Panaikinamas — deja, per vėlai — malinių apmokestinimas. Maištai nesiliauja, nors, reikia pripažinti, šalies ekonomika kyla. Engiamų, išnaudojamų, išmestų už gyvenimo borto žmonių vis dar pernelyg daug. Verdis

piktinasi: „Kad jūs matytumėt, brangusis Piroli,— rašo jis,— kiek pas mus elgetų, net stiprių jaunų vyrų, kurie ieško darbo ir, jo neradę, prašo išmaldos — kąsnelio duonos! Be abejo, vyriausybė tą gerai žino, nes visur — į Dzibelą, Soranją, Busetą ir kt.— prefektai išsiuntinėjo raitus karabinierių, bersaljerų ir kt. būrius, kad nekiltų demonstracijų. Štai kodėl vargšai žmonės sako: „Mes prašome darbo ir duonos, o jie mums siunčia kareivių ir antrankių!" Taip jau yra". Laiške Arivabenei jis dar labiau piktinasi: „...išleidau nemažai pinigų, kad pavalgydinčiau alkstančius darbininkus; jūs, didmiesčių gyventojai, turėtumėte žinoti, jog skurdas pas mus neapsakomas, didžiulis, baisus. Ir jeigu mums nepadės apvaizda, žemiška ar dangiška, turėsime nepataisomų klaidų. Matai, v y r i a u s y b e dėtas, aš mažiau galvočiau apie partijas — baltas, raudonas ar juodas,— o daugiau apie d u o n ą k a s d i e n i n ę... Bet nekalbėsime apie politiką, nes jos neišmanau ir neapkenčiu... bent tos, kuri buvo varoma iki šiol..." Deprečio vyriausybė išeina į atsargą, ir politiniam veikėjui Stradelai pavedama kuo skubiau sudaryti naują. Įtūžęs Verdis rašo Mafeji: „Neįsivaizduojate, kaip aš sunerimęs ir įsiutęs. Nežinau, kodėl, bet taip jau yra. Kas per laikai! Kuo visa tai baigsis? Aš nebijau audros, bet mane gąsdina vairininkai ir yrėjai, kurie neturi nei išmanymo, nei jėgų, nei patirties..."

Po kelių dienų, 1879 metų lapkričio 17-ąją, Neapolyje respublikonas Džovanis Pasanantė, iš profesijos virėjas, šoka į Umberto I karietą ir bando karalių nusmeigti durklu. Karalienė Margarita sviedžia užpuolikui į veidą gėlių puokštę, o Ministrų tarybos pirmininkas Benedetas Kairolis, suskubęs uždengti karalių savo kūnu, lengvai sužeidžiamas į šlaunį. Pasanantę, kurį minia jau buvo belinčiuojanti, laiku sučiumpa karabinieriai. Per visą Italiją beregint nuvilnija pasipiktinimas anarchistais bei internacionalistais, visur aptinkamos grėsmingų pasikėsintojų, nesąmoningų laisvamanių, žiaurių konspiratorių gūžtos. Kas neina išvien su buržuazija, kam nepatinka valdžia — tas priešas, potencialus žudikas, žmogus, kurio reikia saugotis ir bijoti ar bent juo nepasitikėti. Laikraščiai Pasanantę vadina „siaubingu virėju iš Salvijos",

„šlykščia virtuvės žiurke", „laukiniu žvėrim", „kruvina internacionalistų ranka". Teismo procesas įvyksta 1879 metų sausio mėnesį ir trunka vos porą dienų. Gydytojai nustato, kad teisiamasis visiškai sveiko proto, taigi pakaltinamas. Valstybės prokuroras reikalauja mirties bausmės ir taip baigia ilgą kalbą: „Mirtis jam! Tegu jo kraujas nuplauna dėmę, kuria jis suteršė mūsų šalį! Tegu nutyla kvailo ir pavojingo atlaidumo paladinai!" Teismui pasitarus vos penkiolika minučių, išėjęs pirmininkas skambiu, aiškiu balsu perskaito nuosprendį — mirties bausmė. Niekas, o gal nedaug kas atsimena, kad Pasanantė, šis „pakvaišęs, šlykštus karalžudys", yra kilęs iš pietų, kur juodas kaip naktis skurdas žmones stumte stumia į nusikaltimų ir nuopuolio liūną. Tai nelaimingiausia Italijos dalis.

Umbertas I mirties bausmę pakeičia katorgos darbais. Pasanantė išsiunčiamas į Portoferariją ir ten pustrečių metų laikomas prikaustytas aštuoniolika kilogramų sveriančia grandine. Niekam neleidžiama su juo matytis, tik prižiūrėtojams. Jo kamera yra žemiau jūros lygio, tamsi ir drėgna. Po dešimties metų nepakeliamų kančių jis išsiunčiamas į Montelupo beprotnamį, kur 1910-aisiais miršta.

Šio laikotarpio šalies atmosfera, neslūgstanti įtampa, žmonių nuotaikos Verdžiui nepatinka, jis netiki valdančiąja klase: „...visur skurdas, prekyba apmirusi,— komentuoja jis,— dorieji niekinami, sukčiai klesti... Tad valio! Būkime linksmi!.." Jis žvelgia į praeitį, į kelią, kurį nuėjo Italija. Prisimena risordžimento idealus, kai skambėdavo „O viešpatie, kurs iš gimtos pastogės" arba „Skrisk, daina", kuri visiems spausdavo ašaras; griaudėdavo plojimai, o žmonės atsistoję dainuodavo kartu su choru šį laisvės ir brolybės himną. O dabar? Dabar risordžimentas palaidotas, liko vien gražūs, bet tušti žodžiai. Senieji idealai pamiršti, nebėra nei vilties, nei tikėjimo rytdiena, nei svajonių, nei kovų, teatruose publika nebedainuoja „Skrisk, daina".

Kas dabar galėtų jį vėl paskatinti imtis muzikos? Iš kur, kaip ateis įkvėpimas, kas jį uždegs? Gal žmogaus vargas, sunki dalia? Jis kalba apie savo muziką tik būtuoju laiku. Laiške Mafeji, pagautas atvirumo, rašo šiuos kupi-

nus liūdesio žodžius: „...aš irgi buvau menininkas". Tuo jis neabejoja — taip, anksčiau tikrai buvo menininkas. O dabar? O ateityje? Ar jis bus menininkas dar kada nors? Nejaugi su muzika viskas baigta? Verdis nenori apie tai galvoti. Kol kas jis tik gyvena. Jaučiasi senas ir niekam tikęs. Kaip sunku vėl uždainuoti! Kokia paslaptinga, kokia nesuprantama žmogaus širdis!

Dešimtas skyrius

LAUKIANT MAURO

Italija dreba iš baimės. Pasanantės pasikėsinimas nepraeina be pėdsakų — šalyje didėja įtampa, pasipiktinimas, netikrumas. Atsiranda net tokių žmonių, kurie niršta, kad liaudis bus per daug mokyta. Mat visai neseniai buvo įvestas privalomas pradinis dviejų klasių mokslas. Štai ką žurnale *Illustrazione italiana* rašo anoniminis vieno straipsnio autorius: „Jeigu tas vargšas virėjas nebūtų mokėjęs skaityti ir rašyti, šiandien jis greičiausiai sėdėtų savo kaime, laimingas, kad nieko nežino, ir patenkintas darbu". Tačiau tai dar nieko. Kai kas reikalauja paleisti visas darbo žmonių sąjungas ir organizacijas, tvirtina, jog išsigelbėti galima tik uždraudus susirinkimus ir demonstracijas. Jokių susirinkimų, jokių sueigų net per šventes. Šalį užgriūva represijų banga. Tuo tarpu didysis maištininkas Džozujė Kardučis, kuris po Alesandro Mandzonio mirties yra garsiausias Italijos rašytojas, išsižada respublikoniškų įsitikinimų ir ima liaupsinti „amžinąjį moteriškumą", įsikūnijusį karalienės Margaritos asmenyje. Respublikonai, socialistai ir radikalai iš pradžių netenka žado, paskui rašytoją griežtai pasmerkia.

Italijos kalėjimai kasdien pasipildo nekaltais žmonėmis. Tu darbininkas — vadinasi, įtartinas. Tu prijauti anarchistams ar socialistams — neapsiginsi nuo bėdų. Internacionalo komitetai laikomi pavojingais revoliucijos židiniais. Per vieną teismo posėdį civilinių bylų advokatas savo kalboje pareiškė, kad Internacionalas nori likviduoti privatinę nuosavybę, sunaikinti tėvynę, išrauti su šaknimis

religiją, sugriauti šeimą, kitaip sakant, mesti žmoniją į laisvosios meilės glėbį. Publika jo kalbą palydi audringais plojimais. Politinėse bylose nuosprendžiai dalijami nepaprastai lengva ranka, liudytojų parodymais ir kaltinimais — net prieštaraujančiais sveikam protui, absurdiškais — visada tikima. Žmogui suimti ir pripažinti jį kaltu užtenka menko nieko, smulkmenos.

Šalyje viešpatauja didelis sąmyšis. Žlugus Deprečio kabinetui, valstybės vairą į savo rankas paėmė Benedetas Kairolis. Naujosios vyriausybės programoje yra du svarbūs punktai: malinių apmokestinimo panaikinimas ir rinkimų sistemos reforma, duodanti daugiau teisių rinkėjams. Tačiau po kelių mėnesių, kai kuriems ministrams reikalaujant vėl apmokestinti malinius, Kairolis atsistatydina. Vis dėlto karalius jam paveda sudaryti trečiąją vyriausybę, į kurią, kaip Vidaus reikalų ministerijos atstovas, įtraukiamas ir Agostinas Depretis.

Umbertas savojietis su žmona keliauja po Italiją. Siekdami populiarumo, jie visur kloja stambias sumas labdarybės tikslams. Sužavėta oficialioji Italija ploja katučių, vargšai, nuolankiai panarinę galvas, žiūri į karališkąją porą su pavydu ir nuostaba, lyg į kokią pasaką. Deputatas Kavalotis parlamente rėžia rūsčias kalbas, nukreiptas prieš šią savojiečių kelionę, kuri per daug atsieinanti pustuščiam valstybės iždui. Areštai ir tribunolai nesiliauja. Bolonijoje į teismą patraukiama grupė žmonių, drįsusių — beje, gana švelniai — protestuoti dėl Pasanantės pasmerkimo. Bausmės jiems skiriamos didelės ir žiaurios. Džovanis Paskolis, išgirdęs nuosprendį, sušunka iš teismo salės: „Jei šie žmonės — piktadariai, tegyvuoja piktadariai!" Poetas, „Tamarindo" autorius, čia pat suimamas, nuteisiamas ir kartu su kitais išsiunčiamas į katorgą. Vargšai vis labiau ir labiau skursta, o šeimininkai lobsta. Iš darbininkų negailestingai spaudžiamas paskutinis prakaito lašas, nes nėra jų teises ginančio įstatymo. Andrėja Kosta, sėdįs už grotų Paryžiuje, parašo manifestą „Laiškas mano draugams iš Romanijos", kuriame pareiškia galutinai perėjąs į "legalųjį" socializmą. Manifestas išspausdinamas laikraštyje *La Plebe*[31].

[31] Liaudis. *(It.)*

Prabėga dar vieneri metai. Italijoje baisus skurdas, kaip ir anksčiau. Žemės ūkis atsilikęs, aprėpę didžiulius plotus latifundininkai neskuba kelti savo laukų derlingumo, dvidešimtyje procentų šalies teritorijos siaučia maliarinių uodų spiečiai. Tačiau šiaurėje pastebima šiokia tokia pažanga. Pagyvėja prekyba. Milane, Katedros pašonėje, broliai Bokoniai atidaro didžiulę universalinę parduotuvę *Aux villes d'Italie*[32]. Parduotuvė beregint įgyja nepaprastą populiarumą, ypač tarp turtingų buržua žmonų, kurios dabar gali sekti paskutines Europos madas. Atveria duris nauji teatrai, išauga ir pagerėja miestų transportas, išsiplečia kanalizacijos tinklas, apšviečiama vis daugiau gatvių. Bet darbininkai skursta kaip skurdę. Jie dirba po dvylika trylika valandų per dieną, o gauna lygiai tiek, kiek reikia, kad nemirtų badu.

Džuzepė Garibaldis išeina iš parlamento, nes Italijoje toks skurdas, jog jis nenori būti „tarp įstatymų leidėjų šioje šalyje, kur trypiamos žmogaus teisės ir įstatymas garantuoja laisvę tik jėzuitams ir Italijos vienybės priešams. Aš svajojau visai ne apie tokią Italiją, vargstančią ir žeminamą kitų valstybių". Apie žeminamą ir vargstančią Italiją galvoja ir Andrėja Kosta. Išėjęs iš Paryžiaus kalėjimo ir grįžęs į tėvynę, jis Milane pradeda leisti žurnalą *Rivista internazionale del socialismo*. Drauge su juo dirba emigrantė iš Rusijos — Ana Kulišova. Ji protinga, išsilavinusi, puikiai išmano politiką ir supranta, kad Italijos socialistams verkiant reikia savos organizacijos. Ši dvidešimt šešerių metų graži, valingo veido, ryškių lūpų, gilių, žvalių akių moteris kartu su Andrėja Kosta dalyvavo Paryžiaus Komunoje. Ji kilusi iš turtingos odesiečių šeimos, tikroji jos pavardė — Ana Moisejevna Rozenštein. Italijoje gyvena nelegaliai, nes yra ieškoma policijos. Kulišova visada buvo prieš šiurkštų maksimalizmą ir nihilistų propaguojamą prievartą. Ji tiki moksliniu socializmu, susipažinusi su Markso ir Engelso veikalais, supranta, kad nereikia per daug pasikliauti Bakunino teorijomis, kurios, nors atrodo kilnios, darbininkų judėjimui netinka. Štai kaip apie ją pasakys Antonijus Labriola: „Milane tėra vienas vyras, ir tas pats — moteris. Tai Kulišova".

---

[32] Italijos miestams. *(Pranc.)*

Socializmas skinasi kelią ir kaime. Verdis sužino, kad daugelis jo valstiečių — „raudonieji". Tam jis neteikia ypatingos reikšmės, nesiskundžia, bent viešai, tik bijo, kad politika jų nesugadintų, nepakirstų šaknų. „Šiems vargšams žmonėms,— rašo jis,— reikia vien darbo, kad jie galėtų gyventi nesibaimindami dėl savo ateities". Tačiau širdyje jis nusistatęs prieš „raudonuosius" ir socialistus. Maestro jų bijo ir juos smerkia. Verdis dar nepradėjo kurti muzikos, ir retkarčiais jam topteli nemaloni mintis, kad jo dainelė jau sudainuota, kad jis pasakė visa, ką galėjo. Tokiomis valandėlėmis su kompozitorium neįmanoma susikalbėti — jis būna dar irzlesnis nei paprastai. Jeigu Pepina ima teirautis, kas atsitiko, jis arba visai neatsako, arba tik piktai kažką suniurna. Tegu palieka jį ramybėje — jam nieko, tikrai nieko nesą. Paskui staiga įninka rašyti visiems laiškus, teirautis libreto, pagal kurį vertėtų kurti muziką, prašo vieną draugą gauti knygą, mat apie ją girdėjęs gerų atsiliepimų. Leidėjui prisipažįsta, kad dabar jį sudominti galįs tik nebanalus, tikroviškas ir jaudinamai gražus siužetas. Aplinkui visi daug kalba apie naują meną ir naujas išraiškos priemones. Taip pat muzikoje. Jis, Senis (dabar jam šešiasdešimt septyneri, plaukai balti kaip sniegas), nieko nesako, tik klausosi. „Aš paprastas valstietis,— rašo jis,— ir mano nuomonė nieko neverta". Arba: „Ką galiu pasakyti? Aš juk ne kritikas". Tačiau kartais jam išsenka kantrybė ir supykęs be jokių užuolankų iškloja savo mintis, beje, visada labai teisingas. Ką jis mano apie naujas estetines teorijas, puikiai matyti kad ir iš šio laiško: „Sužavėta skambių, tačiau beprasmiškų žodžių, publika gali karštai ploti nuobodybei, vadinamai Didžiuoju Menu, tartum italų opera — tikra, gerai parašyta opera — nepriklausytų Didžiajam Menui!! Tai muzikėlė, su dideliu vargu išstenėta, tinkanti nebent fisharmonijai, įmantri, dirbtinė, manieringa, lėkšta, vangi ir tuščia! Argi galima vadinti Menu dirbtinai sulipdytą, beidėjinį kūrinį?" Jau žinome, kad estetinės teorijos Verdžio nedomina. Jis ne intelektualas, o menininkas ir sprendžia tik pagal rezultatą. Nori suprasti žmogų, paslaptingą žmogaus esmę, nieko bendra neturinčią nei su racionalumu, nei su logika, kuria Verdis niekad netikėjo.

Greitai bėga dienos, tiesiog akyse plonėja kalendorius, galvotrūkčiais veja vienas kitą metų laikai. Verdžiui ima rodytis, kad su muzika dar ne viskas baigta. Nors ir leidosi į estetinius *querelles*[33], polemizavo su Vagneriu ir giežė apmaudą, kad vokiečių muzika darosi populiari Italijoje, jis vis labiau nori dar kartą išbandyti jėgas operoje, sukurti naujus charakterius, veikėjus. Žinoma, jam daug metų. Jis tapo reiklesnis. Nebe toks kaip anksčiau, kai užtekdavo kelių mėnesių libretui susirasti ir poros — muzikai sukurti. Nebeturi tos ugnies, tos pašėlusios, gaivališkos jėgos, kurios stumiamas imdavosi bet kokio siužeto ir išgaudavo iš jo viską, kas įmanoma: kraują, ašaras, meilę, neapykantą, aistras.

Dabar Verdis išmoko (gyvenimas jį išmokė) perleisti įvykius per filtrą, į viską žiūrėti iš tolo, kreipti dėmesį į niuansus, smulkmenas, dvasios abejones, vaizduotę, kuri, ko gero, vertesnė už pačią tikrovę. „Kiek daug dalykų gali slypėti šypsenoje ir nejučia ištryškusioje ašaroje, kurios žmogus nė nepastebi",— sako jis. Anksčiau maestro dėl to nekvaršino sau galvos — verksmas buvo tik verksmas, juokas — tik juokas. Dabar jam daug kas neaišku, jis nepasitiki savim. Tai irgi ženklas, kad atėjo senatvė ir su ja — abejonės, klausimai, gyvenimo mįslės, kurių jaunas žmogus vengia arba nepastebi. Šiaip ar taip, kad maestro nori vėl kurti muziką, supranta ir Pepina (sunku įsivaizduoti, kad ji nematytų, kas dedasi „jos" Verdžio sieloje,— juk kiaurą dieną nuo jo akių nenuleidžia), ir dirigentas Frankas Fačas, ir leidėjas Džulijus Rikordis. Tik reikia elgtis kuo atsargiau, neraginti maestro, verčiau palaukti, kol šis jo noras subręs. Pradedama regzti voratinklį, į kurį Verdis nė pats nepastebėdamas įsipainios. Dabar svarbiausia — jam neįkyrėti, nelįsti į akis, kad jis nesupyktų. Antraip teks palaidoti viltį, kad maestro sukurs naują operą. Kartą, kai Verdis su Pepina atvyksta į Milaną, Rikordis juos pakviečia pietų. Ten jie randa Franką Fačą. Iš pradžių pokalbis nesimezga — ar jis matęs tą paveikslą, ar skaitęs tą knygą, ką manąs apie naują „Aidos" pastatymą? Šnekučiuojama apie šį bei tą, apie naujų kom-

---

[33] Ginčus. *(Pranc.)*

pozitorių kūrinius, apie ginčus, vykstančius dėl jų. Paskui Fačas atsargiai užsimena apie Boitą, kuris rašąs muziką libretui pagal Šekspyro tragediją „Otelas, Venecijos mauras", bet jis tuo dar nesąs tikras. Verdis pastato ausis, ima klausinėti, domėtis smulkmenomis. Šią Šekspyro pjesę maestro labai mėgsta, visada jaudinasi ją skaitydamas. Jis nė nemanąs rašyti jai muzikos, gink dieve! Tik norįs kai ką sužinoti, juoba kad idėja jam atrodanti iš tiesų nebloga, nors sunkiai, nepaprastai sunkiai įgyvendinama.

Streponi taip pat įsitraukia į žaidimą ir, dėdamasi nieko nežinanti, klausinėja apie Boitą, sako, kad apie šį kompozitorių girdėjusi labai gerų atsiliepimų. Beje, kadaise dėl jo kūrybos virę karšti ginčai, tačiau tai buvę taip seniai. „Boitas? — paklausia Fačas ir skubiai priduria: — Gerbiamas ir doras žmogus, labai aukštos kultūros ir tikras menininkas". Tuo, žinoma, visa tai nesibaigia. Pamažu pokalbis apie „Otelą" darosi vis konkretesnis, įgauna aiškesnius kontūrus. Tik, dėl dievo meilės, nereikia skubėti. Vis dėlto būtų puiku, kad Verdis žvilgtelėtų į Boito darbą. Ir Fačas, Rikordžiui pritariant, pasiūlo Verdžiui tai padaryti. Taip... ne... vėl taip — na gerai, nusprendžia Senis, galima ir žvilgtelėti. Taip prasideda „Otelo" istorija. Savo laiške Rikordis išdėsto Verdžiui „šokoladinį planą"[34]. Atsakydamas maestro šaiposi, juokauja ir apie Maurą kalbėti neskuba. Nieko aiškaus, nieko tikro. Tačiau šis tas nuveikta, pirmas žingsnis žengtas, ir kadangi kategoriškai nebuvo atsisakyta, galima viltis kažko daugiau.

Tuo tarpu maestro ištraukia iš spintos Šekspyro tragedijų tomą ir įknimba į „Otelą". Jis vėl ima žavėtis, vėl išgyvena tuos pačius jausmus, kurie jį apėmė, kai pirmą kartą skaitė šį veikalą. Tragedija Verdį taip sujaudina, kad jis rašo laišką senam savo draugui, Neapolio dailininkui Moreliui, prašydamas jį nupiešti vienos „Otelo" scenos eskizą. „Pavyzdžiui, tą vietą, kur Otelas smaugia Dezdemoną, arba verčiau tą (būtų naujoviškiau), kur draskomas pavydo Otelas apalpsta, o Jagas su velniška šypsena žiūri į jį ir sako: „Nuodai, drąsiau! Jūs dirbat savo darbą". Jago

---

[34] Taip juokais vadino sumanymą parašyti „Otelą", nes apie jį pirmą kartą buvo užsiminta prie puoduko šokolado.

paveikslas nuostabus!! Na? Ką į tai pasakysi?" Morelis rašo sutinkąs nupiešti eskizą ir priduria norįs atvaizduoti Jagą „doro žmogaus veidu. Aš čia radau vieną kunigą — tikras Jagas..." Kai Verdis perskaito Morelio atsakymą, jį apima toks entuziazmas, kad net kraujas gyslose užverda. Jis čiumpa plunksną, popieriaus lapą ir nedelsdamas rašo bičiuliui: „Gerai, puiku, nuostabu! Jagas doro žmogaus veidu! Iš tiesų! Aš žinojau, buvau įsitikinęs. Rodos, ir dabar matau tą kunigą, tą Jagą teisuolio veidu! Taigi nesnausk, brūkštelėk porą štrichų ir kuo greičiau atsiųsk man eskizą. Vikriai, vikriai... nelauk įkvėpimo... piešk, kaip išeis... juk ne dailininkas tavęs prašo... muzikas!.."

Verdis vėl tarsi apsėstas, vėl dega noru rašyti, dainuoti, kurti muziką. Maestro nekantrauja, jo sieloje vienas po kito gimsta nauji paveikslai, melodijos, charakteriai, ir jis norom nenorom turi suteikti jiems pavidalą, aprengti juos natų rūbais. Kurį laiką Verdis galvoja tik apie Jagą, jį tyrinėja, analizuoja, apžiūrinėja iš visų pusių. Iš pradžių maestro jaudina ne Otelas, o jo vėliavnešys, tasai prakeiktas niekšas, nedorėlis ir klastūnas Jagas. Verdis visur apie jį kalba, ginčijasi, nori perprasti jo esmę. Ko gero, ir jam gerklę ima skaudėti — taip jis trokšta rašyti muziką, vėl imtis darbo, dar kartą išbandyti jėgas, pažiūrėti, kas bus, sustačius greta naivią švelnią Dezdemoną ir žiaurų rafinuotą klastūną Jagą. Tačiau jį apėmęs kūrybinis įkarštis pamažu nuslūgsta. Jis vis rečiau ir rečiau kalba apie „šokoladinį planą", atideda jį į šalį, nukiša atminties užkampin, laukdamas geresnių laikų. Paskui bus matyt. Verčiau neskubėti.

Tuo tarpu Boitas, raginamas Džulijaus Rikordžio, kuris palaiko glaudžius ryšius su Streponi, dirba toliau. Libreto metmenys jau baigiami. Eilių vis daugėja ir daugėja. Tarp kitko, pats Verdis, pagautas abejonių, Boitui pasakė: „Kurkit eiles — jos visada pravers jums, man ar kam nors kitam". Su Rikordžiu jis atsargesnis ir rašo jam gana apmaudžiai: „Jeigu libretas man atrodys tinkamas, būsiu lyg ir įsipareigojęs. O jeigu, nors ir puikiai parašytas, man nepatiks, bus labai žiauru visa tai pasakyti Boitui tiesiai į akis. Ne, ne... jūs ir taip pernelyg toli nuėjote, ir reikia sustoti, kol neprasidėjo paskalos ir nemalonumai. Manau, būtų geriausia (jeigu jūs su Boitu neturite nieko prieš),

kad man atsiųstumėte baigtą poemą. Aš ją perskaityčiau ir ramiai pasakyčiau savo nuomonę, kuri nė vieno iš mūsų neįpareigotų. Kai sutvarkysime šį gana delikatų reikalą, būsiu laimingas, jeigu jūs su Boitu mane aplankysite". Maždaug tuo pat metu Verdis rašo Arivabenei ir, brūkštelėjęs keletą žodžių apie save, priduria: „...aš ir architektas, ir mūrininkas, ir kalvis, ir viskas po truputį. Taigi sudie, knygos, sudie, muzika... Apie klastingąjį Jagą dabar nėra ko kalbėti. Boitas sukūrė man libretą, aš jį įsigijau, bet neparašiau nė natos". Po kurio laiko jis vėl rašo Arivabenei: „Nieko neveikiu, absoliučiai nieko (matau daug jagų, bet savojo neliečiu), o dienos bėga".

Šiuos staigius nuotaikos svyravimus, entuziazmo potvynius ir atoslūgius, karštą norą dirbti ir visišką apatiją galima suprasti prisiminus Verdžio amžių. Dar treji metai — ir jam bus septyniasdešimt. Žmogui labai sunku ko nors imtis, kai jis nežino, kiek lemta gyventi. Maestro stiprus, sveikas kaip ridikas, fizinis darbas jo negąsdina. Bet kas bus, kai sušlubuos sveikata? Visą gyvenimą jis bijo ligų, senatvės, mirties. Vienu žodžiu, Verdis abejoja, ar įstengs baigti pradėtą darbą. Dėl to kaltas įgimtas jo pesimizmas. Kam skubėti, verčiau dar palaukti, gerai apgalvoti. O jeigu jis nesugebės rašyti, jeigu išseko, sudegė? Pirmą kartą gyvenime jis nepuola prie darbo, dvejoja, nepasitiki savo jėgomis. Kad neprarastų formos, sukuria niekuo nepasižyminčius *Pater noster* ir *Ave Maria;* jie atliekami „La Skaloje". Apie tai Verdis rašo vienam draugui: „Kaip žinai, vakar čia įvyko koncertas, *Pater ir Ave Maria* debiutas... Atlikimas geras, pasisekimas nemažas. Trys šimtai septyniasdešimt choristų, šimtas trisdešimt orkestrantų. Iš tikrųjų puiki sudėtis!!!" Ir viskas. Jokių komentarų, jokio įvertinimo. Verdis tikrai pasidarė atsargus ir neskuba reikšti savo nuomonės.

Verdis vėl kaime. Santa Agata jam — įprotis, gyvenimo taisyklė, kurios nenori ar neįstengia laužyti. Tai jo prieglobstis, slėptuvė — ten jis bėga nuo pasaulio pabūti vienas su savim, su mintimis. Štai ką sako Streponi: „Verdžio meilė kaimui tapo maniakiška, beprotiška, pašėlusi, aistringa. Jis keliasi auštant ir eina apžiūrėti kviečių bei kukurūzų laukų, vynuogynų. Grįžta namo leisgyvis iš nuo-

vargio. Argi tada priversi jį paimti į rankas plunksną?" Reikia manyti, kad Verdis ne šiaip sau dirba kaip arklys, stengiasi nusiplūkti, nuvarginti savo raumenis. Tuomet nėra kada nei apie muziką galvoti, nei svajoti, nei duoti valią fantazijai. Jam rūpi realus gyvenimas, praktiški darbai, kasdieninis triūsas laukuose. Jis pats apie tai kalba: „Man rūpi tik laukai, statyba, žemė... Taip ir leidžiu dienas, turbūt nieko naudinga nenuveikdamas. Taip sutvarkytas pasaulis, ir aš į jo tvarką nesikišu".

Bet štai „Otelas" vėl ima pamažu kibinti Verdžio vaizduotę — iš pradžių nedrąsiai, paskui vis ryžtingiau. Apie muziką nėra nė kalbos, tačiau maestro jau pradėjo ginčytis su Boitu — ši libreto vieta jam nepatinkanti, ta esanti per ilga, aną sceną reikėtų sueiliuoti iš naujo. Kol kas tik patarimai, ne įsakymai. Bet jau šis tas. Vėliau jis rašo Moreliui, prašydamas atsiųsti Jago veido eskizą. Po to — vėl pauzė, vėl abejonės. Ar tik nebus per toli nuėjęs, per daug įsivėlęs į šį reikalą? Pepina nedelsdama rašo Džulijui Rikordžiui: „... ne kartą girdėjau jį skundžiantis: „Aš pernelyg įsipareigoju. Viskas nuėjo taip toli, kad turėsiu daryti, ko visai nenoriu, ir t. t., ir t. t." (...) Tarp kitko, dabar Verdis net verčiamas negalėtų rašyti, nes taip užsiėmęs ūkio reikalais ir jų tiek daug, kad apie muziką nė pagalvoti nėra kada". Baigdama laišką, Pepina pataria elgtis atsargiai ir taktiškai — neraginti, kantriai laukti.

Taip patartas leidėjas keičia taktiką. Jam dabar labiausiai rūpi, kad Verdis su Boitu pradėtų rimtai bendradarbiauti. Todėl jis kompozitoriui pasiūlo perdirbti „Simoną Bokanegrą", beveik dingusį iš repertuaro. Senis jam atsako, kad ši opera „pernelyg liūdna, pernelyg niūri! Nieko nereikia liesti nei pirmame, nei paskutiniame veiksme, nebent trečiame vertėtų pakeisti vieną kitą repliką". Paskui ima aiškinti, kad visą antrą veiksmą reikia perrašyti, ir laišką baigia šitaip: „... jei sugebate išspręsti sunkumus, kuriuos jums išdėsčiau, aš sutinku šį veiksmą perrašyti". Rikordis nedelsdamas pasitelkia Boitą, kuris dabar, atvėsus jaunystės karščiui, pripažįsta, kad Verdis — didis kompozitorius, ir mielai apsiima perdirbti libretą. Darbas nelengvas. Pasak vieno kritiko, „Bokanegra" — „siaubinga melodramatiška makalynė", o Boito nuomone — „stalas be

vienos kojos". Verdis jam atrėžia: „Sutinku, kad stalui trūksta kojos, tačiau, pritaisius bent kokią, galės stovėti. Sutinku ir su tuo, kad operoje nėra charakterių (jų apskritai reta), apie kuriuos sužavėti žiūrovai sako: „Niekad nepamiršiu!" Bet manau, jog Fjesko ir Simono paveikslus galima padaryti gana įspūdingus". Maestro baigia laišką taip: „Taigi, kartoju, pabandykime. Juk mes ne tokie žali, kad iš anksto nematytume, kaip visa tai atrodys scenoje. Jeigu jums nesunku ir turite laiko, imkitės darbo neatidėliodamas. O aš pasistengsiu kai kur ištiesinti kreivas savo natų kojas, ir tada... bus matyt".

Tiesindamas kreivas natų kojas, Verdis beveik ištisai perdirba operą. Jis parašo naujas scenas, pakeičia orkestruotę, peržiūri kai kuriuos epizodus, vienur patrumpina, kitur priduria. „Norėčiau viską daryti iš eilės, tartum opera būtų nauja,— prisipažįsta jis viename laiške, kuriame tvirtina, kad naują „Bokanegros" variantą įsivaizduojąs „aiškiai ir tiksliai". Dirba sparčiai, negailėdamas savęs, nes laiko teturi trejetą mėnesių. Boitui irgi duoda suprasti,— tik gal mandagiau nei kitam libretistui,— jog „kartais verčiau raiškus sceniškas žodis negu gražus posmas". Ir diplomatiškai priduria: „Tai, savaime suprantama, tik mano nuomonė". Su Boitu elgiasi kitaip negu su vargšu Pjave ar Gizlandzoniu. Jis žino, kad „Mefistofelio" autorius liguistai jautrus ir su juo reikia būti atsargiam. Bet čia tik formos, o ne turinio klausimas. Svarbiausia — dirbti. Dirbti greitai, bet kruopščiai ir labai sąžiningai. Todėl Verdis peržiūri visą operą antrą, paskui trečią kartą. Repeticijos trunka nuo vasario vidurio iki kovo 21-osios. Aišku, maestro irgi jose dalyvauja, viską mato ir prižiūri. 1881 metų kovo 24 dieną „La Skaloje" įvyksta „Simono Bokanegros" naujosios redakcijos premjera. Pagrindines partijas atlieka Morelis, Salvatis ir Tamanjas. Orkestrui diriguoja Frankas Fačas. Opera susilaukia didelio pasisekimo. Publika audringais plojimais nuolat pertraukia atlikėjus. Išėjęs į sceną Fačas irgi sutinkamas ovacijomis. Maestro taip patenkintas Morelio dainavimu, kad nesusilaikęs lepteli: „Jei dievas duos sveikatos, parašysiu jums Jagą!" „Bokanegra" eina dar dešimt vakarų — iki sezono pabaigos.

Verdis dalyvauja dviejuose spektakliuose. Paskui grįž-

ta į Genują. Čia kone kasdien iš Džulijaus Rikordžio gauna telegramas. Leidėjas skuba papasakoti, kokį pasisekimą opera turi kiekvieną vakarą, su kokiu entuziazmu, kokiomis ovacijomis ją sutinka žiūrovai, kaip šaukia ir primygtinai reikalauja bisuoti. Pagaliau telegramų srautas Verdžiui įkyri ir jis rašo Rikordžiui: „Visa tai puiku! Tačiau ovacijos ir „bisai" nieko nereiškia, jeigu tuščia kasa. O jei kasa pilna, vadinasi, į teatrą eina daug žmonių. O jei į teatrą eina daug žmonių, vadinasi, publika domisi opera. O jei publika domisi opera, vadinasi, buvo dirbta ne veltui. Tai svarbiausia". Tiesą sakant, dešimt Verdžio operos spektaklių — visai nedaug, joks pasisekimas. Milano publika netiki „Simonu", jo nemėgsta ir nesiveržia pasiklausyti; taigi Verdis teisingai atsako savo leidėjui.

Nors pavėluotai įtrauktas į didžiųjų teatrų repertuarą ir statomas ne itin dažnai, „Simonas Bokanegra" — tikras šedevras. Kaip rašė pats Verdis, tai liūdna, niūri, chaotiška opera, nuspalvinta tamsiais ir šiurpiais tonais. Bet pagrindinio veikėjo paveikslas toks gilus, kontrastingas ir tikroviškas, kad amžinai liks didžiųjų Verdžio personažų galerijoje. Harmonija bei orkestruotė sudėtinga ir įvairi. Deklamacija — čia dar melodinė — labai išraiškinga, reljefiška. Operoje meistriškai naudojami šviesos kontrastai, čia susilieja dramatizmas ir ramybė, jau ryškėja „Otelo" užuomazgos. Bet didžiausia „Simono", šios paslaptingos, žavios operos, vertybė — tai koloritas. Nepakartojamas koloritas — blyškias apyaušrio spalvas, pilkus kaip švinas tonus staiga nutvieskia akinantys, tačiau šalti šviesos blyksniai, po to viskas staiga panyra į tamsą. Šios spalvos, šis koloritas byloja apie didelį, beviltišką sielvartą, lydintį žmogų visą gyvenimą ir viską užgožiantį. Tarsi rimtas, liūdnas ir šiurpus įspėjimas skamba styginiai, duodami toną bendrai operos nuotaikai. Nuo pirmo iki paskutinio veiksmo styginių raudoje justi beviltiškas, negailestingas, fatališkas sielvartas. Partitūroje daug vietos skirta peizažui. Tačiau peizažas, gamta tik paryškina kūrinį smelkiantį skausmą ir neviltį.

Musorgskis tikriausiai prisiminė šią operą, rašydamas savo „Borisą Godunovą", ir buvo sukrėstas nepaprastos, skaudžios Simono vienatvės. „Bokanegrai" toli iki „Aidos"

lyriškumo ir jos egzaltuoto dainavimo, tačiau ši opera — dar vienas etapas kelyje į psichologinę muzikinę dramą, kurią Verdžiui jau seniai knieti sukurti. Čia irgi skausmas, liūdesys ir neviltis lyg raudona gija driekiasi nuo pirmo iki paskutinio akordo. Tarsi tolimos jūros ošimas ataidi jie iš nakties glūdumos. Šios sudėtingos operos net klausytis sunku — tokia ji beviltiška. Be abejo, tai vienas aistringiausių ir dramatiškiausių Verdžio kūrinių; jis akivaizdžiai byloja apie pesimistinį autoriaus požiūrį į gyvenimą, kuris esąs tik laikinas, beprasmiškas amžinybės tarpsnis. „Bokanegroje" svarbiausia ne tai, kas dedasi scenoje, o spalvų niuansai, personažų psichologija, jų vidus. Kaip tik šia prasme kūrinys užima deramą vietą tarp Verdžio operų. Šios operos perdirbimas kompozitoriui turėjo ir praktinės reikšmės: tai buvo savotiška treniruotė, padėjusi dar labiau praturtinti techniką, ją nušlifuoti. Žinoma, operos siužetas pernelyg įmantrus ir nesuprantamas, sunku sekti įvykių eigą be specialių istorinių komentarų. Bet mes jau matėme, kad Verdžio visai nedomina nei logika, nei racionalus, mokslinis aiškinimas. Jam žmogus yra be galo sudėtingas reiškinys, kurio suvokti protas nepajėgia. Verdžio žmogus — tai kraujo ir purvo mišinys, amžinas sielos šauksmas. Būtent „Simone" keičiasi kompozitoriaus pažiūra į dramą. Prie „Otelo" jis eina per „Bokanegrą". Šį kelio etapą stengiasi įveikti, juk, nors ir bijo, abejoja, nesiryžta, nepasitiki savo jėgomis, nors jį kamuoja nerimas ir depresija, nori parašyti tą prakeiktą „Otelą" — tai kas, kad dar nedavė oficialaus sutikimo. Ne tik nedavė, bet ir kaip įmanydamas gesina ugnį, vengia smalsių klausimų. Vis dėlto kurti operą maestro nusprendęs tvirtai ir jau 1880 metais, kaip matyti iš Mucijaus laiško, sėda prie fortepijono. Supraskime teisingai — žiupsnelis natų čia, žiupsnelis ten, nelygu kokie jausmai jam kyla skaitant Boito libretą.

Baigiantis vasarai, Verdis vyksta į Milaną pažiūrėti Tarptautinės parodos. Jis susitaręs pasimatyti su Piroliu, bet šis neateina. Po kelių dienų maestro išsiunčia jam laišką, kuriame piktinasi politine padėtim Italijoje ir net tvirtina šįmet nevažiuosiąs į Paryžių, kad jo, girdi, neišjuoktų prancūzai. „Štai kur mes nuėjome per tuos, kurie

tvarko mūsų reikalus!" — sušunka jis. Prieš palikdamas Milaną, Verdis rašo Domenikui Moreliui: „Pramonės paroda nuostabi ir daro mūsų šaliai garbę. Meno — tokia kaip daugelis kitų: kas gražu — mažai, kas bjauru — nors vežimu vežk". Atrodo, laiškas kaip laiškas, bet jį baigdamas Verdis duoda klausimą, kuris jam labiausiai rūpi: „... ar apie Jagą daugiau negalvoji?" Savo atsakyme dailininkas skundžiasi, kad tokiam sudėtingam charakteriui sunku suteikti regimus bruožus. Verdis rašo: „Jeigu aš vadinčiausi Domenikas Morelis ir norėčiau nupiešti sceną iš „Otelo", būtent tą sceną, kur Otelas nualpsta, tikrai nesukčiau sau galvos... (...) Bet jeigu būčiau aktorius ir turėčiau vaidinti Jagą, norėčiau, kad mano veidas būtų liesas, pailgas, lūpos plonos, akys mažos, arti viena kitos, kaip beždžionių, kakta aukšta, nuožulni, pakaušis masyvus. Įsivaizduoju, kad Jagas išsiblaškęs, nerūpestingas, bejausmis, šaipūnas, vienodai lengvai daro ir gera, ir bloga, tartum nė negalvoja apie tai, ką daro; jeigu kas nors jam papriekaištautų tardamas: „Tai, ką tu kalbi ir siūlai,— niekšybė!" — jis atsakytų: „Tikrai? Nemaniau... nekalbėkim daugiau apie tai!.." Toks tipas galėtų apgauti visus, net savo žmoną".

Kaip matyti, maestro jau tiksliai žino, koks turi būti Jagas. „Šokoladinis planas" jo sąmonėje įgauna vis aiškesnius kontūrus. Bet jis neskuba — jaučia ir supranta, kad šios Šekspyro tragedijos negalima imti šturmu, garibaldiškai, negailint nei parako, nei kraujo, kaip tada, kai jis rašė „Trubadūrą" ir „Makbetą". „Otelas" nepanašus į šias operas (būtų absurdas, jei sakytume, kad geresnis ar blogesnis), nes jis pats dabar kitoks — nesineria iš kailio, nepyksta, nešėlsta kaip anksčiau. Tiesą sakant, jo būdas nepasikeitė, tik į liūdesį, melancholiją žiūri skeptiškiau arba visai nereaguoja. Apie žmones tvirtai laikosi senosios nuomonės, nebent dabar maestro ne toks kategoriškas, nuolankesnis. Be to, jis nori kuo giliau įsiskverbti į Jago, Dezdemonos psichologiją, perprasti naivų, isterišką Otelo žiaurumą. Kad visa tai pavyktų, svarbiausia — neskubėti, palaukti, kol jo sieloje nurims šios tragedijos sukelta jausmų audra.

Retkarčiais jį dar pagauna abejonės, ima kamuoti ne-

lemtas klausimas: ar įstengs baigti pradėtą darbą? Gal verčiau paskutinė jo opera tegu būna „Aida", o paskutinis šedevras — *Requiem*? Argi nebūtų protingiau padėti tašką, kol jis dar turi galimybių, kol niekas nepastebėjo jo kūrybinio smukimo žymių? Ne kiekvienas moka laiku sustoti ir pasakyti „užteks!" Laikas bėga ne tik jam. Jau nebėra Eskiudjė, nebėra Karkano. Verdis irgi jaučiasi pasenęs ir supranta, kad toks likimas laukia visų. Saulė jau leidžiasi, ir, susumavus balansą, pasirodo, kad tu, nors ir nemažai esi prikūręs muzikos ir dar gali apsčiai prikurti, gyvenai veltui. Ar tik ne dėl šios minties, kuri nuolat prasikiša jo laiškuose ir pokalbiuose, Verdis taip ramiai žiūri į „Otelą"? Kam skubėti, kam nertis iš kailio? Jei užteks jėgų ir vaizduotės, jis darbą baigs, jei ne — ką darysi, teks užleisti vietą kitam. Nugrimzdęs į tokius apmąstymus, Verdis susitaiko su tuo, kad jis jau senis, ir žvalgosi aplinkui. Padėtis Italijoje jam kelia vis didesnį ir didesnį nerimą. Jis nebesusigaudo politikoje ir viską tik smerkia.

Kairolio vyriausybė nusilaužia nagus į Tunisą, kuriam Prancūzija yra primetusi protektoratą, ir negailestingai žlunga. „Įžvalgumo stoka" apkaltintas kabinetas parlamente gauna mažumą. Ministru pirmininku paskiriamas Agostinas Depretis, kuris, varydamas prisitaikėlišką politiką, šiame poste išbus iki 1887 metų. Surašius gyventojus, paaiškėja, kad šešiasdešimt du procentai italų neraštingi. Tai gana optimistiški duomenys, turint omeny, kad raštingu laikomas kiekvienas žmogus, mokąs pakeverzoti tik savo pavardę. Darbininkas dirba vidutiniškai dvylika, o valstietis — trylika valandų per dieną. Matyt, taisydamas tokią katastrofišką padėtį, Depretis panaikina malinių apmokestinimą (šį kartą ministrai jo neboikotuoja) ir prastumia naują įstatymą, suteikiantį balsavimo teisę didesniam gyventojų skaičiui: dabar ją turi net dešimt procentų piliečių, o iki šiol turėjo tik du procentai. Imoloje išeina pirmasis *Avanti!* numeris. Šio savaitraščio redaktorius Andrėja Kosta pogrindiniame suvažiavime, Riminyje, įkuria Italijos socialistų revoliucinę partiją. Šalyje pagausėję gyventojų. Dabar italų yra dvidešimt aštuoni milijonai devyni šimtai penkiasdešimt vienas tūkstantis trys šimtai keturiasdešimt septyni. Vyriausybės rūpesčiu Romoje vyksta Savi-

šalpos draugijos nacionalinė konferencija. Tai bandymas įtraukti į paternalizmo politiką įvairias socialistų ir darbininkų sąjungas. Tačiau nei socialistų, nei proletariato organizacijos į šiuos spąstus nepakliūva. Sekdami Lombardijos darbo konfederacijos pavyzdžiu, jie atsisako stoti į šią draugiją. Bet konferencija įvyksta ir visi jos dalyviai vienu balsu šlovina pramonininkų ir darbininkų bendradarbiavimą. Kalbėtojai tvirtina, jog „minios riaušės liaudžiai niekad nesuteikė laisvės", o ministras Bertis liaupsina lėtą įstatymų leidimą darbo žmonių labui ir atsilikusią aprūpinimo struktūrą. Anot ministro, darbininkų klasės interesais reikia rūpintis beveik nejučia: „Prancūzai, kurie siekia staigaus efekto skubiai darydami reformas, nieko nelaimi, o pas mus darbo įstatymai leidžiami tik gerai juos apsvarsčius, bet nuolatos ir be pataisų". Aišku, kad konferencija nepajėgia išspręsti jokių praktinių problemų, tik skelbia lozungus, dienotvarkes ir kviečia gerinti Italijos darbininkų būklę. Tuo viskas ir baigiasi.

Džuzepė Verdis yra dešinysis liberalas, dabar nebe revoliucionierius, o konservatorius. Jis iš visos širdies neapkenčia Deprečio ir jo varomos politikos. Verdžio pozicija darbo žmonių atžvilgiu labai aiški — paternalistinė. Tegu liaudis šviečiasi, tegu pati sprendžia savo likimą, tegu išsikovoja geresnes ekonomines sąlygas ir tvirtesnes garantijas, bet pats nori būti šeimininkas, nė nemano atsisakyti savo „gero".

Tuo tarpu „Otelas" neišeina maestro iš galvos. O ne, jis nesėdi kiauras dienas prie fortepijono ir neragina Boito. Tačiau Verdžio mintys ir kalbos vis apie jį sukasi. Kuo toliau, tuo ryškesnius kontūrus opera įgyja jo sąmonėje. Libretas, arba, anot maestro, poezija, jau nupirktas, ir jis gali jį skaityti kiek širdis geidžia. Siužetas gana aiškus. Verdis rašo muziką, kai turi ūpo ir atliekamo laiko po darbų laukuose, po darbų prie fermų ir drėkinimo kanalų. Jis niršta, skaitydamas laikraščiuose žinutes, kad rašo naują operą, o kai randa net jos pavadinimą — visai pasiunta. Dėl dievo meilės, tegu duoda jam ramybę! Juk jis ne paminklas! Argi nebuvo sumanyta žūt būt pastatyti „La Skalos" vestibiulyje, šalia Belinio ir Donicečio biustų, jo skulptūrą, tarsi jis būtų jau miręs ir baigęs savo kūrybinį

gyvenimą? Verdis prašė visus — ir Milano sindiką, ir Boitą, ir Rikordį,— kad jį apsaugotų nuo šios garbės. Deja, jo nė klausyti nenorėjo. Maestro iki šiol negali užmiršti istorijos su ta skulptūra. Kol jis gyvas, jam nereikia nei biustų, nei pomirtinės šlovės. Verdis jaučia dar galįs pasakyti, ko iki šiol nėra sakęs.

Maestro tebesusirašinėja su Boitu „Otelo" klausimais, nors ir su pertrūkiais. Kelis mėnesius iš eilės jie ginčijasi, siūlo, lygina. Paskui kelis mėnesius tyli. Vis neatsako Verdis. Tai jis keliauja į Paryžių, tai perdirbinėja „Don Karlą" — sutrumpina iki keturių veiksmų, tūpčioja apie „šią seną žuvį, sutaisytą su nauju padažu", išmeta, kas nereikalinga, dailina, šlifuoja. Tai irgi puiki treniruotė prieš jo laukiantį darbą. Tiems, kurie užeina maestro aplankyti, jis atrodo tingus, nekalbus, gal net per daug apatiškas. Verdis kiauras dienas lošia kortomis, klaidžioja po laukus arba rūpinasi savo autorinėmis teisėmis Prancūzijoje, ieško žmogaus, kuris, mirus Eskiudjė, sutiktų jas tvarkyti. Jei Rikordis ima niurzgėti ir mandagiai Verdžiui priekaištauti, kodėl nerašąs naujos, „šokoladinės", operos, maestro teisinasi turįs begales neatidėliotinų darbų, iš kurių svarbiausias „Don Karlas". Džulijus Rikordis Verdį stengiasi įtikinti, kad „Otelo" libretui labai nedaug ko trūksta, bet maestro atšauna: „Jūs tikrai manote, jog trūksta vien kojų? — ir tuoj pat pereina į puolimą: — O man regis, jam trūksta ne tik kojų, bet ir galvos, liemens, rankų — visko, visko! Pamatysite, kad sakau teisybę! Bet ką daryti, jei neturiu laiko! Dabar irgi labai užsiėmęs — taisau tą prakeiktą „Don Karlą". Riešutas pasirodė daug kietesnis, nei tikėjausi". Pagaliau „Don Karlas" perdirbtas, sutrumpintas ir pataisytas. Naujosios jo redakcijos premjera įvyksta „La Skaloje" 1881 metų kovo 21 dieną. Opera susilaukia pasisekimo, į visus spektaklius bilietai išparduodami iš anksto.

Verdis keičiasi — dabar jo muzikoje mažiau didelių kontrastų, jis pamato, jog yra ir kita medalio pusė. Apie tai rašo laiške Džulijui Rikordžiui: „Jūs, kaip ir aš, žinote, kad gerai matantys žmonės mėgsta ryškias ir grynas spalvas. O sergantiems katarakta labiau patinka išblukę tonai. Aš pats laikausi mados, todėl nesmerkiu nė kitų, jos besivaikančių (žmogus turi žengti į koją su savo epocha), tik

norėčiau, kad madą lydėtų šiokie tokie kriterijai ir bent truputėlis sveiko proto". Faktiškai „Otelas" taip ir kuriamas: dramatinės kolizijos ir ryškios spalvos nuolat kaitaliojasi su ramybe, švelniais, blukiais tonais. Vienu metu jis net ketina apsieiti be choro — tai būtų pirmoji tokia opera pasaulyje. Tačiau greitai šio sumanymo atsisako. Ši naujovė jam ne tik pernelyg šiurkšti, bet ir nereikalinga. Šiaip ar taip, kalbėti apie „Maurą" kol kas dar anksti. Kai Boitas ar leidėjas, ar maestro Fačas ima labai domėtis jo darbu, Verdis suka uodegą, kreipia kalbą į šalį, pasakoja tai apie Montekatinį, kur jis gydęsis vandens procedūromis, tai apie Pepiną, jos sveikatą, nuotaikas. „Tos trys savaitės Montekatinyje buvo nuostabios,— rašo jis,— ir prabėgo žaibiškai; kasdien gerdavau vandenį, vieni žmonės staiga dingdavo, kiti atsirasdavo. Poetiška!!!" Galima įsivaizduoti, kaip džiaugiasi Džulijus Rikordis gaudamas tokius laiškus. Juk jis laukia nesulaukia naujos Verdžio operos, kurią jau pardavė visiems teatrams, ir nori, po šimts pypkių, kad maestro pagaliau susiimtų, parodytų bent krislelį geros valios. Nejaugi iš tikrųjų taip pasikeitė nuo to laiko, kai rašė „Aidą" (ją sukūrė tik per tris mėnesius — šimtą dvidešimt dienų)? Anksčiau jei ką nuspręsdavo, tai tvirtai. Kaip kirviu nukirsdavo. O dabar toks įspūdis, tarsi jis tyčia delsia — tai sutinka, tai atsisako, tai diskutuoja, tai viską atideda, tai teiraujasi smulkmenų Boitą ir Morelį, tai kiauras dienas tyli kaip žemė. Žinoma, jis sensta, o seniai neryžtingi, nepasitiki savo jėgomis, bijo apsirikti. Bet šiuo atveju galima prarasti ir kantrybę, ir galvą. Be to, būkim atviri, biznis yra biznis. Menas — puikus dalykas, tačiau leidėjui irgi reikia uždirbti, antraip — sudie, muzika, sudie, opera ir visi menai. Rikordis ne tik prie Verdžio prisirišęs, jį gerbia ir labai myli, bet ir naudos iš jo gauna. Senis žino esąs leidėjui reikalingas (kartais net nepiktai pasijuokia iš jo, primerkęs raukšlelių voratinkliu apraizgytas akis), bet dedasi nieko nesuprantąs. Tą „šokoladinį Maurą" jis rašys viską gerai apgalvojęs, su pertraukomis arba apskritai nerašys.

Laikas vos slenka. Tačiau Verdžiui, kuriam beveik septyniasdešimt, metai bėga greitai ir nepastebimai, panašūs vieni į kitus. Maestro atrodo, kad šios dienos jo gyve-

nime jau buvo, kad buvo ir šie džiaugsmai, ir šis nerimas. Jis niekuo nebesistebi, žiūri į viską, kas dedasi aplinkui, ir mįslingai šypsosi. Suprato daug ką, kone viską. Taip būna senatvėje. Pasikeitė ir jo santykiai su Štolc. Užgeso aistros, geismai. Nebekamuoja ilgesys. Metai bukina emocijas, verčia taikytis su tikrove. Be to, dabar savo aistras ir polėkius, kančias ir sielvartą, liūdesį ir meilę, pyktį ir gerumą, tikėjimą ir abejones — viską turi tausoti „Oteliui". Jo tikrasis gyvenimas, jo laikas bėga ne su juo, o su tais herojais ir ta muzika, kuri tarsi lėtas verpetas retkarčiais iškyla iš gelmių į paviršių. Vėl vienatvė įsliūkina jam į širdį ir gyvenimas atrodo monotoniškas, ir džiaugsmų nebėra. Jis jau toli nuo visko, pasinėręs mintyse, savo noru atsiskyręs nuo pasaulio. Kai būna gražus oras, maestro pasiima didelį juodą skėtį ir nueina takeliais per laukus. Nežinia, ką jis tada galvoja, nežinia, ką rezga jo fantazija. Jis eina iš lėto, plačiais vienodais žingsniais, įsmeigęs žvilgsnį į vieną tašką horizonte. Jo akys tuomet atrodo šaltos ir tarsi šviesesnės. Ilgi balti plaukai, balta barzda — tikras kaimo pranašas.

Santa Agata, Genuja, Milanas, Viena, Paryžius... Keliauti Verdžiui visada patiko — nauji įspūdžiai ramina, išsklaido niūrias mintis. Tačiau jis nesistengia užmegzti kontaktų, nekalba apie darbą. Apie reikalus šneka. Tik ne apie muziką, natas, personažus, libretus, dekoracijas, veiksmus. Vienas po kito pasitraukia iš gyvenimo seni jo draugai. Senti liūdna ir todėl, kad matai, kaip miršta kiti. Apleidžia šį pasaulį žmonės, regėję jo sėkmę ir triumfą, pasiekusį zenitą 1848—1860 metais. Atgula amžino poilsio ištisa karta. Straipsnis laikraštyje, ilgėlesnis nekrologas, kalba prie kapo — ir viskas baigta. Tačiau Verdis lieka. Jis dar čia, laimingas ar nelaimingas, patenkintas ar nepatenkintas, vienišas ar nevienišas, bet dar gyvas, dirba, mąsto, kenčia. Maestro galvoja apie žmogaus gyvenimą, kuris jam atrodo nesuprantamas, kupinas tragiško, beprasmio nerimo. Jis įsitikinęs, kad žmonės niekad nesugebės nei pažinti, nei mylėti vieni kitų. Mintys apie gilėjančią senatvę jį gąsdina. Šiandien jis dar gali kilnoti maišus ir žvaliai mosuoti kirviu. O rytoj? O poryt? Su Pepina kalba mažai; juodu supranta kits kitą iš pusės žodžio, gesto;

ilgi pašnekesiai, gražios frazės — tolima praeitis. Tačiau rašo daug laiškų. Bet jie vis trumpėja. Negaišdamas laiko, eina tiesiai prie reikalo. Jeigu jam kyla noras pasiginčyti (šį malonumą ir dabar sau leidžia), ima dėti į šuns dienas kaip maras plintantį vokiečių simfonizmą. Jis pats domisi ir žavisi vokiečių simfonijomis, tik grynomis, be jokių priemaišų, ir negali pakęsti jų itališko hibrido. „Visa tai bjauru",— piktinasi maestro. Ir pataria mokytis iš Marčelo, Korelio, Palestrinos.

Galbūt pastaraisiais metais atsitinka ir taip, kad, slegiamas vis labiau į madą įeinančio vagnerizmo ir ritualinių apeigų, kurias „Tristano ir Izoldos" autoriui rengia jo gerbėjai Bairoito[35] šventykloje, Verdis iš tiesų mano esąs nurungtas, nebegalįs nei tarti naujo žodžio, nei žengti toliau ilgu, gal net per ilgu, savo keliu. Jam vėl į galvą ateina „Karalius Lyras" — didžiausia, neįgyvendinta jo svajonė. Kažką iš šios tragedijos jis randa „Otele". Bent du personažus, du priešingus charakterius: klastingasis Edmondas primena Jagą, o auka tapusi švelni ir gailestinga Kordelija — Dezdemoną. Gėris visada pralaimi ne tik dramose, bet ir gyvenime. Verdis kresteli galvą — ką čia daugiau besugalvosi! Tačiau tai, ką jis dabar stengiasi sukurti, nėra nei naujas muzikos žanras, nei simfoninė opera, nei muzikinė tragedija. Tai galutinis visą gyvenimą trukusio proceso, nepaliaujamo darbo etapas, kai maestro atnaujina savo muzikinę kalbą (dabar jis meistriškai įvaldęs neregėtai turtingą techniką), kuri išreiškia jo kūrybos moralinį bei estetinį turinį. O kol jame vyksta šis procesas ir formuojasi nauja kalba, jis dairosi aplinkui. Jam nepatinka šiuolaikinė literatūra, svetimas gyvenimas, vaizduojamas knygose. Maestro bodisi ir „skapiljatininkais" bei jų deklaracijomis, programiniais kūriniais ir nevykusiais, provincija atsiduodančiais bandymais. Jam atrodo, kad šių dienų literatūroje pernelyg mažai tiesos. Nežavi jo nė Fogacaro „Danielė Kortis". Verdis šiame kūrinyje nejaučia plataus užmojo, tikro gyvenimo dvelksmo. O padėtis Italijoje tik apmaudą kelia — jį baugina stiprėjančios socializmo pozicijos. Verdis, tas politinis trumparegis, yra

[35] Bairoitas — VFR miestas, kuriame Vagnerio iniciatyva pastatytas teatras jo operoms atlikti.

įsitikinęs, kad socializmas — tai netvarka, nesugebėjimas, neišmanymas, net prievarta. Jis nepritaria jo akyse vykstantiems socialiniams pertvarkymams, bet nesutinka ir su stambiąja industrine buržuazija, kuri įžūliai braunasi į priekį, ypač Milane. Nors jo operos statomos visame pasaulyje ir turi didelį pasisekimą, jis jaučiasi izoliuotas.

1883 metų vasario 13 dieną Venecijoje miršta Richardas Vagneris. Tai buvo vienintelis jo varžovas, žmogus, kurio kartais net nekęsdavo, nors to niekam neprisipažindavo. Vagnerio mirtis jį labai sujaudina. Verdis negali patikėti. Štai ką jis rašo: „Liūdna! Liūdna! Liūdna! Mirė Vagneris! Vakar, skaitydamas telegramą, buvau, galima sakyti, sukrėstas! Mus apleido didi asmenybė! Šis vardas paliko neišdildomą pėdsaką meno istorijoje!" Vagneris — jo bendraamžis, vyresnis tik keliais mėnesiais. Verdis su niekuo nesikalba, beveik nerašo — jam dabar ne muzika rūpi. Miršta ir Karlas Tenka, ištikimas Mafeji draugas. Dar vienas skaudus smūgis Verdžiui, nes jis labai myli Klariną. Bet rašo jai ne iš karto. Tik po mėnesio išsiunčia šį laišką: „Nerandu žodžių jums paguosti šioje nelaimėje. Nesakysiu to kvailo žodžio „laikykitės", kuris man visada tik pyktį kelia! Ne to jums dabar reikia! Paguodą rasite vien savo sieloje ir proto tvirtume". Kelios eilutės, bet parašytos iš visos širdies. Kaip dažnai jis šnekučiuodavo ir ginčydavosi su Tenka, kaip dažnai juodu būdavo kartu! Dabar nebėra ir jo.

Klarina paseno, pavargo, nusilpo. Netekusi draugo, kurį mylėjo beveik visą gyvenimą, ji nugrimzta į sunkią nervinę depresiją ir iš jos, atrodo, nebeišsikapstys. „Koks žiaurus gyvenimas — vien tik nelaimės!" — piktinasi Verdis. „Ak, sveikata, sveikata! — rašo jis.— Niekad apie ją negalvojau, bet nežinau, kaip bus ateity. Iš tikrųjų man daug metų, net per daug, ir manau... manau, kad gyvenimas — baisiai kvailas dalykas ir, blogiausia, nereikalingas. Ką veikiame? Ką nuveikėme? Ką nuveiksime? Viską gerai susumavus, atsakymas išeina žeminantis ir nepaprastai liūdnas: nieko! Sudie, brangioji Klarina. Venkime, kaip įmanydami lenkimės liūdesio ir mylėkime vienas kitą, kol galime..." Štai kokia Verdžio dvasinė būsena, kai rašo „Otelą". Bet jis dirba mažai, gaišta laiką, ištisas savaites

nepriseda prie fortepijono. „Nuo tada, kai esu čia, nieko (gėda sakyti) nepadariau! — prisipažįsta jis Arigui Boitui viename laiške.— Vaikštinėju po laukus, maudausi, bet... tiesą sakant, man kliudo ne tai, netgi ne baisūs karščiai, o neįsivaizduojamas tingumas".

Galvotrūkčiais bėga laikas: nespėji apsidairyti — ir dienos nėra. Jau metai, kai mirė Garibaldis. Liko tik legenda apie jį, apie jo darbus, išsipūtusius nuo vėjo raudonus marškinius ir lenktą kardą, į kurį jis remdavosi. Garibaldis mirė septyniasdešimt penkerių metų Kapreros saloje, žvelgdamas pro langą į mėlyną jūros ruoželį. Apleido pasaulį turėdamas sąmonę, suprasdamas, kad išmušė paskutinė valanda. Jam mirus, dėjosi negražūs ir liūdni dalykai — vieni siūlė jo kūną kremuoti, kiti norėjo surengti iškilmingas laidotuves, sukviesti buvusius garibaldininkus, pasinaudoti proga ir pagražbyliauti. Kol vyko ginčai, dviejų pasaulių didvyrio kūnas vos nepradėjo gesti. Viršų paėmė prašmatnių laidotuvių šalininkai. Sukurti mitą, tarnaujantį savanaudiškiems tikslams, visada ne pro šalį. Anksčiau valstybė ir monarchija, taip bijojusios generolo, dabar su juo susitaikė ir kuria pasakas — Emanuelis II ir Garibaldis, Kavūras ir Garibaldis. Taigi net revoliucionierius, net žmogus, sveikinęs „ateities saulę", gali būti naudingas Savojos dinastijai.

Kai Verdis pagalvoja, kaip jį jaudino Garibaldžio žygiai, kaip jis didžiavosi sužinojęs apie „Tūkstantinės" kampaniją, apie velionio mūšius su austrais ir kilnią jo pagalbą paklupdytai Prancūzijai, negali patikėti, kad nebėra ir Garibaldžio. Kai už nugaros žvangina dalgiu giltinė, kai žinai, jog netrukus ji tave pasiglemš, ar gali rūpėti muzika? Verdį vėl apėmusi sunki krizė. „Otelas" tegu palaukia. Maestro peržiūri, ką yra parašęs per visą savo gyvenimą,— daugelis kūrinių jam atrodo pasenę, kai kurie padiktuoti atitinkamų aplinkybių, „Nabukas" „baisiai senas". Verdis uždraudžia atnaujinti „Obertą, San Bonifačo grafą"; „Alzyra", girdi, „visai bjauri". „Ernani", jo manymu, nebloga, bet nėra tikras, kad ši opera atlaikys laiko išbandymą. Kas, klausia jis save, ateity panorės klausytis šios muzikos, kas susidomės šiais iškentėtais puslapiais, kuriuos rašė be jokio atokvėpio, kaip katorgininkas? Argi ką

nors jaudins Violetos sielvartas, beviltiška Rigoleto meilė dukrai, Pilypo II vienatvė? Viskas praeina. Nebelieka nieko. Jis niekuo nebetiki, į viską žvelgia skeptiškai, o gal tiktai pavargęs.

Maestro vėl leidžiasi į keliones, aplanko naujas šalis, stengiasi išsiblaškyti. Jam eina septyniasdešimt ketvirti metai; kartais jį slegia nuovargis. Ne tik fizinis, bet ir dvasinis. Viskas taip vienoda, žinoma, monotoniška. O, kad grįžtų jaunystės veržlumas ir jėgos! Kad jis vėl galėtų tikėti savim, atkakliai siekti užsibrėžto tikslo. Jis parašo Klarinai Mafeji beveik leopardišką[36] frazę: „Gerai pagalvojus, gyvenimas — vien nuobodulys arba kančia!"

Laikraščiuose vis dažniau pasirodo žinutės, skelbiančios, jog Verdis rašąs naują operą. Galbūt šį gandą paleido pats Rikordis, kad išjudintų spaudą ir paskatintų Verdį galų gale baigti tą nelemtą „Otelą". „Sinjoras Džulis" — taip Milane vadinamas Rikordis — turi didelį autoritetą, be to, nepaprastai sumanus ir gudrus. „Otelo" jam verktinai reikia. Jis užsuka į *Perseveranza, Corriere,* net *Secolo* redakcijas ir lyg netyčia pasako keletą įdomių smulkmenų. Be to, Verdžio ir Boito aljansas taip kursto visų smalsumą, kad apie jį jau sklinda paskalos. Tačiau Senį tik pyktis ima — reklama, apkalbos, knaisiojimasis po kitų asmeninį gyvenimą jam niekad nepatiko. O šiandien juo labiau. Tie žurnalistai — bjaurybės. Jis priekaištauja leidėjui, prašo jį prigesinti laikraštininkų įkarštį, užčiaupti jiems burnas. Antraip neberašysiąs nė vienos natos. Maestro nuogąstauja, kad „publika ims ir paprašys mane liautis rašius". Bet vėliau patikslina, ko bijo iš tikrųjų. „Muzikai, šiam aistrų menui,— teigia jis,— reikia jaunų jausmų, karšto kraujo, gyvenimo pilnatvės. Senių atžalos visada serga rachitu". Verdis supranta, kad jis senas, kad gali neužtekti jėgų baigti „Otelą", ir baisiai kenčia. Juk ši opera turi būti ne šiaip sau, nežinia kelinta pagal skaičių, o kažkas nauja, nepanašu nė į vieną jo kūrinį. „Otelas" turi būti geresnis net už „Aidą".

Viename laiške Verdis skundžiasi: „Ką aš dar galiu padaryti? Senas jau esu, senas". Be abejo, jis nori, kad jam

---

[36] Džakomas Leopardis — italų poetas romantikas.

imtų prieštarauti. Tačiau, nors savim nebepasitiki, abejoja, bijo nebeturįs „karšto kraujo", jis dirba, kad ir su pertrūkiais bei atokvėpiais. Gyvendamas tai Genujoje, tai Santa Agatoje, bet dažniau čia, kaime, senasis kompozitorius margina natų popierių kraigliukais, kurie „Otelui" suteiks šviesą ir šešėlius, džiaugsmą ir sielvartą, gyvenimą ir mirtį. Laikas bėga — maestro jo beveik nepastebi — štai jau ir metų pabaiga. Gruodis Genujoje giedras ir šaltas. Žvelgdamas į jūrą, plytinčią prieš akis lyg stiklo plokštė, Verdis nata po natos, scena po scenos kuria operą.

Vienuoliktas skyrius

DŽIAUKITĖS!

Ir vėl nepasitikėjimas, abejonės, ryžto stoka. Verdis vis galvoja, kad jis jau senas ir „Otelas" — šis kietas riešutas — ne jo jėgoms. O jeigu staiga užges vaizduotė? Šios mintys neduoda jam ramybės, kausto valią, trukdo sparčiau dirbti. Baisus dvasios skausmas, tikra kankynė, tik maestro niekam nesiskundžia.

Frenkas Volkeris nuostabioje savo knygoje apie Verdį teigia, kad maestro „Otelą" pradėjęs rašyti ne anksčiau kaip 1884-aisiais ir dirbęs visus 1885 ir 1886 metus. Turint omeny paskutinę operos redakciją, šis teigimas, ko gero, teisingas. Tačiau jei kalbėsime apie patį sumanymą, scenų metmenis, personažų portretų eskizus ir pirmą muzikinį tekstą, teks pripažinti, kad „Jagas", vėliau virtęs „Otelu", sukurtas 1879—1880 metais. Kaip tik tada Pepina, nusiraminusi, susitaikiusi su Verdžiu ir beveik užmiršusi audringą jo aistrą Štolc ar numojusi į ją ranka, klausė viename laiške: „Kas bus su tuo „Otelu"? Ir, kaip tikra milanietė, tuoj pat atsakė: „Bala jį žino". Sugretinus šią frazę su Mucijaus tvirtinimu, bus aišku, kad Verdis apie „Otelą" jau galvojo ar bent turėjo elementariausių minčių gerokai anksčiau, negu nurodo savo knygoje Volkeris. Šiaip ar taip, dabar, 1884 metų pradžioje, Verdis yra Genujoje ir galynėjasi ne tiek su muzika, kiek pats su savim. Iš tikrųjų jis dar kartą apmąsto visas galimybes, save bando, svarsto,

ar apskritai verta tiek vargti su tomis natomis, tais juodais taškučiais ant penklinių. O paskui? Kur dabar Richardas Vagneris, didysis jo varžovas, kur šis menininkas, galbūt privertęs jį stabtelėti ir pagalvoti? Kur dabar Richardas Vagneris su savo raštais ir teorijomis, su neišsenkama energija, su muzika — gaivalinga, beribe muzika — ir teatru, pastatytu vien jo operoms? Kuo tas Vagneris galų gale tapo? Niekuo. Mirė kaip ir kiti. Žinoma, liks jo kūriniai. Vagneris rašė žmonėms, net tiems, kurie gyvens rytoj, poryt, po daugybės metų,— kartų kartoms. Galbūt. Bet jis, Džuzepė Fortuninas Verdis iš Le Ronkolės netoli Buseto, netiki tokiu nemirtingumu. Arba dedasi netikįs. Jis žino, įsitikinęs, kad jo kūriniai, herojai, kuriems atidavė visą save, pergyvens jį daugiausia dvidešimt metų. O vėliau? Jie nugrims į užmarštį, nes žmonės nenori prisiminti, nenori nešiotis atminty kažkokio pajaco kančių bei vargų, juk tasai pajacas nė laiku sustoti nesugeba ir dabar, būdamas septyniasdešimt ketverių metų senis, vis dar gadina sau kraują, plūkiasi su Otelu, Dezdemona, Jagu, Kasijum ir kita šaunia kompanija.

Kas bus, tas — jei išlaikys širdis, jei tas raumenų gniutulas krūtinėje neiškrės pikto pokšto, jis eis pirmyn, dirbs ir baigs. Matydama, kad Verdis susimąstęs ir susirūpinęs, žinodama, kad Štolc toli, Milane, ir nebedainuoja, nebeatvažinėja taip dažnai kaip kadaise, tik kartais rašo laiškus, matydama, kaip „jos" Verdis vykdo „šokoladinį" planą, Streponi patenkinta ir rami, tik šypsosi. Senis vėl yra jos ir bus jos. Ir „Otelą" baigs — ji tai jaučia. Yra tuo tikra. Jis sveikas, stiprus, pilnas jėgų. Dar neišsekęs jo fantazijos ir muzikos šaltinis. Streponi nė kiek neabejoja, jog Senis baigs ir šį bene sunkiausią darbą, kaip baigė kitus. Ji irgi pastebėjo, kad Verdis dabar dirba kitaip — dažniau ginčijasi, nori viską suprasti, stengiasi suvokti esmę. Anksčiau lėkė pirmyn vedamas tik jausmų ir įkvėpimo. Ir neabejojo. Dabar, priešingai, daug ramesnis ir atsargesnis. Bet vis tiek tai tas pats Verdis — liesas, aukštas, stiprus, tvirtai sudėtas. Štai jis sėdi prie fortepijono ar už staliuko, palinkęs prie natų popieriaus, ir galvoja, kuria muziką. Pagyvėjęs pusbalsiu dainuoja eiles iš libreto, gestikuliuoja. Toks pat kaip anksčiau. Tik dabar jo plaukai lyg snie-

gas, o barzda lyg sidabras. Toks pat, koks buvo, kai rašė „Rigoletą" (ši opera jai patinka labiausiai) ar „Don Karlą". Ir vėl, kaip kadaise, šaukia ją į savo kambarį, prašo: „Paklausyk šio fragmento ir pasakyk, kaip jis tau atrodo. Patinka?" Sėdasi prie fortepijono ir jai groja. Streponi susikaupusi, įdėmiai klausosi, paskui jam pritaria: fragmentas jai patinkąs, sprendimas, jos manymu, teisingas, ir toliau reikia taip rašyti. Kartą atvažiuoja leidėjas Rikordis. Verdis ir jam pagroja kai kurias ištraukas iš „Otelo". Pepina už durų klausosi, o kai Rikordis ateina su ja atsisveikinti, žiūri į jį spindinčiomis akimis, šypsosi ir sako: „M a t o t e, k o k s š a u n u s d a r m a n o V e r d i s".

Ji visada tikėjo juo, jo genialumu. Todėl ir iškentė tiek nelabai gražių dalykų, tiek skausmo. Dabar Džuzepina gali su palengvėjimu atsidusti: liko praeity jos nerimas ir baimė, metų metus trukusios pavydo kančios; jis nebesibara, nebekelia balso, nebežiūri paklaikusiomis iš pykčio akimis — ramu dabar jų namuose. Ji žino, kad viskas baigta, kad nebegrįš nei jų meilė, nei jaunystė, bet verčiau tegu būna taip. Juk viskam ateina galas, žmonės sensta, o meilei su seniais ne pakeliui. Dabar svarbiausia — susitaikyti su likimu, kartu gyventi, kits kitą suprasti, globoti ir pakęsti, nors ir kokie skirtingi jie būtų. Streponi puikiai žino, kad jos vaidmuo pasikeitė. Ji nebe ta moteris, kuri kadaise padėjo Verdžiui įsitvirtinti, skatindavo jį, įkvėpdavo jam drąsos. Tokia ji buvo iki „Kaukių baliaus", gal net iki „Sicilijos mišparų". Vėliau turėjo pasitraukti į šalį. Šiandien ji gali Verdį tik raminti, būti greta jo. Daugiau nieko.

Verdis dirba. Nesiplėšydamas, atsargiai ir apdairiai — visiškai kaip seniai, kurie vaikščioja lėtai, nes bijo pargriūti ir užsigauti. Bet tai nesvarbu. Svarbiausia — stumtis pirmyn, rašyti, žodžiu, dirbti. Pamažu kompozitoriaus dėmesys, ligi šiol sutelktas vien į Jagą, nukrypsta į Otelą. Jį vis labiau ir labiau traukia liguistai išdidus ir apimtas nevilties jaunasis kondotjeras, trokštantis įsitikinti Dezdemonos nekaltumu. Šis personažas nepaprastai krinta į akis — žiūrovas, vos jį pamatęs, žino, kad jam lemta žūti arba per meilę Dezdemonai, arba per Jago klastą. Kurdamas šį sudėtingą paveikslą, Verdis duoda pradžią naujam vokalui, kuris labai skiriasi nuo jo ankstesniųjų tenorų

partijų. Otelo dainavimas nutrūkstantis, rečitatyvinis, panašus į kalbėjimą. Tai visai kitokia išraiškos maniera.

Žiema praeina, Genujos dangų nudažo pavasario spalvos. Kaip tik šiomis dienomis (kokia graži, kokia miela dabar Genuja, kaip malonu čia gyventi!) maestro perskaito laikraštyje žinutę, kuri jį labai nuliūdina. Nepatinka ši žinutė — žeidžia jam savimeilę. Bet Verdis netriukšmauja, nekelia skandalo. Norėdamas viską išsiaiškinti, parašo Fačui, kuris yra ne tik jo, bet ir Boito didelis draugas. Tegu jis pasuka galvą, kaip atrišti šį itin painų ar bent iš pradžių taip atrodantį mazgą: „Brangusis Fačai, *Il Pungolo* persispausdino iš Neapolio *Piccolo* štai ką: „Boitas sakė rašęs „Jagą" beveik prieš savo norą, tačiau kai baigė, ėmė gailėtis, kad negali pats jam kurti muzikos..." Šie žodžiai, pasakyti kokiame nors bankete, matyt, nėra labai reikšmingi, bet, deja, sukelia daug kalbų. Pavyzdžiui, galima suprasti, kad aš Boitą priverčiau rašyti libretą. Bet tai dar nieko. Beje, žinote, kaip viskas buvo iš tikrųjų. Blogiausia, jog, apgailestaudamas, kad negalįs pats kurti savo libretui muzikos, jis tarsi duoda suprasti, kad aš taip neparašyčiau, kaip jis norėtų. Galimas daiktas, visai galimas daiktas; todėl kreipiuosi į jus kaip į seniausią ir geriausią Boito draugą — prašau jam pranešti, kai grįš į Milaną,— tik ne raštu, o žodžiu,— jog aš nė kiek nesigailėdamas ir nepykdamas grąžinsiu rankraštį neliestą. Ir nors libretas dabar mano, jį dovanosiu jam — tegu sau darbuojasi. Jeigu Boitas sutiks libretą priimti, būsiu laimingas, kad padėjau menui, kurį mes visi mylime. Atleiskite už trukdymą, aš neturiu tinkamesnio žmogaus, kuriam galėčiau pavesti šį intymų dalyką".

Laiškas ramus, taikingas, kilnus. Tokių laiškų Verdžio korespondencijoje nedaug. Iš jo matyti, kad maestro jau išmokęs būti išmintingas. Laiškas išsiunčiamas kovo 27-ąją. Balandžio 4-ąją Fačas Verdžiui rašo, kad čia turbūt baisus nesusipratimas. Jis, žinoma, pakalbėsiąs su Boitu, kai jį pamatysiąs, bet maestro tegu nusiraminąs — jo bičiulis tikrai nesakęs to, kas išspausdinta laikraštyje. Tačiau balandžio 20 dieną Verdis dar nieko nežino nei apie Boitą, nei apie jo reagavimą. Todėl vėl rašo Fačui: „Kai Boitas parvyks į Milaną, jūs tikriausiai jau būsite Turine...

Su libretu jis tegu daro, ką nori". Pagaliau Boitas grįžta namo ir iškart sužino viską — apie Verdžio laišką ir jo pasiūlymą. Ši naujiena jam tokia netikėta, kad pasijunta lyg iš dangaus nukritęs. Per šiuos metus jis gerai pažino Senį, prie jo prisirišo, jį tiesiog pavergė maestro kūrybinis genijus. Todėl, nedelsdamas nė valandėlės, kompozitoriui parašo ilgą laišką — tarsi labai nuoširdžią išpažintį. Boitas paaiškina, kaip atsirado ta absurdiška informacija. Išpasakoja viską — nieko nenuslepia ir nepamiršta. Pagaliau prisipažįsta: „Jūs, toks išmintingas, manim suabejojote, įtarėte, kad mane yra apėmusi Adomo silpnybė, ir todėl padarėte tokį maloningą ir kilnų pasiūlymą. Maestro, Jūs nė neįsivaizduojate, kiek šiame pasiūlyme pajutau ironijos. Spręskite patys: „Neroną" rašau galbūt septynerius ar aštuonerius metus („galbūt" susiekite arba su žodžiu „rašau", arba su žodžiu „metus" — darykit kaip Jums patinka). Tai tikras košmaras. Kai nedirbu, save vadinu tinginiu, o kai dirbu — asilu. Taip ir vegetuoju, užuot gyvenęs, dusinamas idealo, kurį pasiekti ne mano nosiai. Deja, aš per gerai išstudijavau savo epochą, tą laiką, kada vyksta mano operos veiksmas, ir taip beprotiškai ją pamilau, kad joks kitas siužetas, net Šekspyro „Otelas", dabar neįstengtų manęs pavilioti. (...) Pagalvokit, ar galiu priimti Jūsų pasiūlymą. Dėl dievo meilės, nemeskit „Otelo", nepalikit jo. Jis skirtas Jums paties likimo; rašykit, juk jau pradėjote dirbti. Aš buvau ramus — maniau, nebetoli ta diena, kai pamatysiu operą baigtą. Ir sveikatos turite daugiau negu aš, ir stipresnis esate — argi nenulenkėte man rankos, kai bandėme jėgas? — jūsų gyvenimas ramus ir aiškus, tad imkit vėl plunksną ir kuo greičiau man parašykit: „Brangus Boitai, būkite toks malonus — ištaisykite šias eiles, ir t. t., ir t. t.". Aš nedelsdamas jas ištaisysiu ir, nors dirbti sau nesugebu, Jums dirbsiu su didžiausiu malonumu, nes Jūsų gyvenimas — tikrasis menas, o mano — haliucinacijos".

Ar gali Verdį kas nors sujaudinti? Tikriausiai, nors jis labai stengiasi to neparodyti. Tačiau galima prisiekti, kad šis nuoširdus Boito prisipažinimas įstrigo jam į širdį. Maestro su palengvėjimu atsidūsta — jis patenkintas, nes prie „Otelo" jau priprato, ir dabar, kai viskas išsisprendė,

vėl kibs į darbą, gal net truputį uoliau nei pirma. Orai dabar gražūs, o Santa Agatoje jo laukia tuopos, kaštonai, gluosniai, rožės. Laukia kviečiai, derlius. Pasiėmęs ryšulius natų popieriaus, Verdis persikelia į kaimą. Milane „Dal Vermės" teatre buvo pastatyta jauno kompozitoriaus iš Lukos opera „Vilisės". Jos autorius — Džakomas Pučinis, ir Džulijus Rikordis, turįs patyrusio leidėjo uoslę, iškart atkreipė į jį dėmesį. Verdį irgi pasiekia įdomūs gandai apie pradedantį muziką. „...Girdėjau daug gerų atsiliepimų apie Pučinį. Skaičiau laišką, kuriame jis labai giriamas. Kompozitorius laikosi šiuolaikinės krypties,— tai nieko nuostabaus,— bet lieka ištikimas melodijai, kuri nėra nei šiuolaikinė, nei pasenusi. Vis dėlto, atrodo, jo muzikoje vyrauja simfoninis elementas! Tai neblogai. Tik čia reikia būti atsargiam. Opera yra opera, simfonija — simfonija, ir aš nemanau, kad į operą reikia prikaišioti simfonijoms tetinkančių dalykų vien dėl orkestro malonumo. Visa tai sakau šiaip sau, žodžiams neteikdamas jokios reikšmės, neįsitikinęs, jog kalbu teisingai. Priešingai, esu tikras, kad mano nuomonė kertasi su dabar vyraujančiomis tendencijomis. Kiekviena epocha turi savo veidą". Arivabenė, kuriam adresuotas šis laiškas, labai pasenęs. Jis greit pavargsta, visiškai nenori aptarinėti naujienų — nei šių, nei kitų. Širdies gilumoje grafas stebisi, kad Verdis dar gali ne tik dirbti, bet ir labai domėtis tuo, kas dedasi aplinkui, ypač muzikos pasaulyje. Jis pats seniai nebesupranta savo laikmečio. Per daug visokių įvykių, faktų, laikraščių, ginčų, skandalų. Pavyzdžiui, Romoje gyvena kažkoks Gabrielė d'Anuncijus, rašąs sensacingus eilėraščius. Sako, jis rimtas Kardučio varžovas, jaunimas tik jį skaitąs. D'Anuncijus mažo ūgio, gražaus veido, didelių išraiškingų akių. Sostinės aukštuomenė dėl jo esą kraustosi iš proto. Na tai kas, negi Arivabenė, kuriam jau beveik aštuoniasdešimt, puls skaityti to d'Anuncijaus? Ne mažiau kalbama ir apie jaunąją Eleonorą Duzę. Ji dirbanti didžiojo Čezarės Rosio trupėje ir turėjusi svaiginantį pasisekimą „Damoje su kamelijomis". Kritikai tvirtina, kad ji pranokusi net legendinę Sarą Bernar. Reikėtų Verdžiui parašyti — tegu nueina jos pasižiūrėti, bent galės palyginti su savo Violeta iš „Traviatos". Žinoma, tokių operų dabar niekas nebekuria,

bet į sceną išeina jaunimas; neaišku, ką jis pateiks. Verdžio ir Arivabenės korespondencija beveik nutrūksta, mat grafas atsako vis rečiau ir rečiau. Be to, Verdis nemėgsta stebėti, kaip sensta draugai. Tai jį liūdina.

Šalyje kasmet užregistruojama du šimtai tūkstančių maliarijos atvejų, valstiečiai masiškai serga podagra, universitetuose mokosi vos penkiolika tūkstančių studentų, miestuose nėra kanalizacijos. Nieko nuostabaus, kad Neapolyje kyla choleros epidemija. Tik per dvi savaites čia miršta trys tūkstančiai keturi šimtai dvidešimt trys žmonės. Gyvenimo sąlygos mieste siaubingos. Iš pradžių varguomenė ima maištauti — pratrūksta susitvenkęs jos pyktis,— gaivališki susidūrimai su tvarkos saugotojais vos neperauga į visaliaudinį sukilimą. Bet paskui liaudis nurimsta, susitaiko su savo likimu, lydinčiu ją ištisus skurdo ir priespaudos šimtmečius. Šis vargšų nuolankumas dar labiau padidėjo, kai buvo suvienyta Italija ir naujoji vyriausybė į juos visai numojo ranka. Umbertas I atvyksta į Neapolį ir apsilanko skurdžiausiuose, choleros apimtuose kvartaluose. Laikraščiai kelia į padanges jo drąsą ir kilnumą. Karalius taria paguodos žodžius, dedasi solidarus su liaudimi, žada padaryti viską, kas tik įmanoma: būkite tvirti, laikykitės — karalius su jumis. Tai „geras", taurus, vyriškas ir malonus valdovas. Bet Neapolyje viename kambaryje gyvena po penkis šešis žmones. Mieste yra šimtas šeši „fondačiai" (taip vadinasi aklagatviai ir uždari kiemai), užversti šiukšlėmis, aptekę purvais. Čia nėra nei išviečių, nei nutekamųjų griovių, nei geriamojo vandens. Nuo šių Neapolio „Stebuklų rūmų"[37] sklinda neapsakoma smarvė. Tarp kitko, patikrinus visus dvylika tūkstančių miesto šulinių, paaiškėja, kad daugiau kaip septyni tūkstančiai smarkiai užkrėsti arba užteršti. Diduma Neapolio darbininkų (kas turi darbą, gali laikyti save laimingu) lenkia nugarą po dvylika valandų per dieną, o gauna skatikus, už kuriuos vos gali prasimaitinti. Taip miršta senasis aukštos kultūros miestas. Šiuo sunkiu metu, kai visą Italiją jaudina choleros apimto miesto likimas, pasipiktinimą kelia neregėtas politinių veikėjų abejingumas.

---

[37] „Stebuklų rūmai" — elgetų ir valkatų kvartalas viduramžių Paryžiuje.

Esant tokiai padėčiai, ką veikia kairiosios partijos vyriausybė? Nieko, absoliučiai nieko. Jokių nutarimų, jokių reformų, jokių programų. Žodžiu, nė piršto nejudina. Tiesa, šiek tiek išplečia labdarybę. Bet Neapoliui ir pietinėms sritims reikia ne išmaldos. Deprečio vyriausybė, užuot sprendusi sudėtingas vidaus problemas, ieško būdų savo prestižui pakelti didžiųjų valstybių akyse. Neva bausdama už Bjankio ekspedicijos išžudymą, ji pasiunčia į Masavą kariuomenę ir užima miestą. Taip prasideda ilgas ir beprasmiškas karas su Abisinija, kuris pakerta Italijos finansus ir prestižą. Šalies armiją sudaro trys šimtai šešiasdešimt tūkstančių kareivių, bet jie prastai apmokyti ir dar prasčiau ginkluoti. Jos išlaikymas atsieina aibę pinigų, už kuriuos būtų galima pagerinti vargšų gyvenimo sąlygas. Andrėja Kosta visa tai puikiai supranta ir deputatų rūmuose sušunka: „Nė vieno žmogaus, nė vieno soldo Afrikos avantiūroms!" Deja, jo šauksmas lieka neišgirstas ir vyriausybė siunčia kaip siuntusi į Afriką kareivius, pinigus, ginklus, generolus — žūt būt nori užkariauti niekam nereikalingą dykumos sklypą.

Verdis ne kartą užsipuola netikusią vyriausybės politiką, gailisi „Neapolio, kenčiančio nuo choleros rykštės", smerkia Masavos užgrobimą, kuris jam „kelia liūdesį ir susirūpinimą", piktinasi, kad „vyriausybės iždą tuština neišmanėliai". Reikia suprasti teisingai — jo politinės pažiūros nepažangios. Kitokios nė negali būti. Per menkas Verdžio išsilavinimas, per siauras akiratis. Bet, kaip valstietis, jis instinktyviai jaučia, kas gera ir kas bloga. Be to, Verdį visada erzino žmonės, kurie imasi darbo jo neišmanydami ar gerai neapgalvoję. Argi šiandien Italijos vyriausybė elgiasi kitaip? Tiesą sakant, politika Verdis domisi vis mažiau ir mažiau, nes dabar jam rūpi vien „Otelas" ir su juo susijusios problemos. Jis pastebi rašąs šią operą kitaip nei ankstesnes. Ar tik čia ne Boito įtaka? Ne. Boitas jam nebent kaip katalizatorius, bet estetiniu ir kūrybiniu atžvilgiu niekuo dėtas. Ką bendra Verdis gali turėti su šiuo buvusiu „skapiljatininku"? Kad ir išsilavinęs, Boitas, nors pats to nežino, yra tikras provincialas, silpnadvasis, be to, jam stinga vaizduotės ir tvirto nusistatymo. Verdis dabar kuria kitaip tik todėl, kad kitaip suvokia pasaulį. Ne pla-

čiau ar siauriau, ne geriau ar blogiau, tiesiog kitaip, ir tiek. Pasaulis jam dabar sudėtingesnis, margesnis, neaiškesnis, ir jis pats nebe taip pasitiki savim, greit pasiduoda abejonėms. Ir lyriškesnis. Lyriškas jau buvo „Aidoje", o vėlesnėje jo kūryboje šis pradas ėmė vyrauti. „Aidoje" jo dėmesys krypo į žmogaus dvasios gelmes, į slapčiausius savo personažų, savo paties išgyvenimus.

Taigi Verdis rašo muziką, kuri jam atrodo lyg ir nauja. Tačiau nėra laimingas. Jaučiasi senas, vienišas. „La Skaloje" vėl buvo pastatytas „Don Karlas", ir spektaklis turėjo didelį pasisekimą. Bet Verdis į publiką žiūri gana įtariai. „Žinau, ką reiškia šie plojimai,— rašo jis vis labiau senstančiam, išsiblaškiusiam Arivabenei.— Jie buvo skirti ne „Don Karlui" ir ne jau žinomų operų autoriui. Keldama ovacijas, publika norėjo pasakyti: „Jūs, nors ir labai senas, esate dar gyvas, todėl gaukite galą dirbdamas, tačiau suteikite mums malonumą dar bent kartą..." Pirmyn, Pajace, ir tegyvuoja šlovė!" Vis dėlto Verdis kuria — kartais daugiau, kartais mažiau — šią operą, kuri jam kelia nerimą, jį glumina, gal net truputį baugina. Bet jis dirba. Bent taip tvirtina savo laiške Boitas: „Man rodos, šį kartą Verdis rimtai kibo į darbą. Pataisiau vieną „Mauro" pirmo veiksmo epizodą". Tačiau maestro vis dar suglumęs. Siųsdamas Fačui keletą paskubom parašytų eilučių, jis klausia jį ir save: „Ar, jūsų manymu, iš tiesų turiu baigti tą „Otelą"? O kodėl? Kodėl? Man jo nereikia! Publikai juo labiau..." Aišku, maestro sako netiesą. „Otelui" jis neabejingas. Juk muzika — tikrasis jo gyvenimas: šiomis valandėlėmis, prisidengęs savo herojų kaukėmis, jis atsiveria, išsipasakoja, parodo tikrąjį veidą. Jis būtinai turi rašyti. Tik bijo, kad jau labai senas ir nespės baigti darbo. Tuomet, lyg norėdamas apsidrausti, skundžiasi, jog „prabėgo be galo daug laiko! Aš per senas! Ir per ilgai užtruko mano tarnyba!!!" Verdis supranta,— tai jo žodžiai,— kad sustingo ranka, atvėso širdis, geismai ir aistros liko toli praeity.

Miršta Džulijus Karkanas. Dar vienas senas draugas baigia žemiškąją kelionę. O kada išmuš jo, Verdžio, valanda? Tokiam seniui ji gali išmušti netikėtai. Jis rašo Mafeji, kuri jau visai iškaršusi, nieko nebesusigaudo: „...Prieš kelis mėnesius mačiau jį Milane. Atrodė labai

nusilpęs, bet tvirtino pasitaisysiąs ir mes dar susitiksią. Teisybę sakote: kai esi tokio amžiaus, kasdien pamatai, kad šalia kažko nebėra, ir gali save įtikinėti kiek tinkamas, vis tiek neįstengsi, kaip paskutinis mūsų Šventasis (būtent paskutinis), ištverti ir nesiskųsti..." Kiek kartų per pastaruosius metus maestro galvojo apie Mandzonį, apie tai, kaip pas jį svečiavosi ir kokį įspūdį rašytojas tada jam padarė. Dabar jis pats panašus į senąjį doną Alesandrą — balti plaukai, lėti judesiai, ramesnis, ne toks ūmus kaip anksčiau. Verdis, be abejo, perdeda: jis dar labai sveikas, stiprus ir atrodo gerokai jaunesnis, negu yra iš tikrųjų.

Taip ir bėga laikas. Kartais maestro net pajuokauja, iškrečia pokštą. Tiesą sakant, toks buvo ir jaunas — čia niūrus, čia juokiasi iš visos gerklės, nesivaržo net riebų sąmojį paleisti. Riebių sąmojų dabar nebelaido, bet retkarčiais tarp draugų papokštauja, užsimiršta. Pavyzdžiui, sykį, šiltą vasaros naktį, Santa Agatoje po skanios vakarienės Verdis, Pepina, Boitas ir Džakoza[38] išeina į sodą pasiklausyti, kaip čirškia žiogai. Atsisėdęs ant laiptų, Senis žiūri į žvaigždėmis nusėtą dangų, o aplinkui skraido „uodai didumo sulig riešutu". Kurį laiką visi klausosi žiogų čirpimo, paskui kažkas tylutėliai ima niūniuoti motyvą iš „Ernani"; netrukus šią plačią melodiją, šią nuostabią dainą pagauna kiti ir dainuoja iš pradžių nedrąsiai — taip ir girdi, kaip vėl bunda iš miego Kastilijos Liūtas[39], — paskui, laimingi, darniai traukia visi kartu, ir nė žiogų nebesigirdi.

Dabar Verdį apėmęs kūrybinis įkarštis. Maestro pasikeičia su Boitu ilgais ir detaliais laiškais apie Jago *Credo*, apie trečio veiksmo finalą, apie Otelo pasirodymą pirmame veiksme. Verdis pasiūlo jį pradėti žodžiu „Džiaukitės!" Tam prieštaraudamas Boitas rašo: „Kaip buvome sumanę, opera susideda tarsi iš dviejų glaudžiai susijusių dalių — lyrinės ir dramatinės. Šis epizodas lyrinis, melodingas, aplink jį sukasi dramos dialogas. Lyrinės pusės pagrindinė figūra yra Dezdemona, o dramatinės — Jagas. (...) Pasižiūrėkite, ar abi šios dalys, lyrinė ir drama-

---

[38] Džuzepė Džakoza — italų rašytojas, dramaturgas, libretistas.

[39] *Leon* — liūtas. *(Isp.) Leon de Castilla* — Kastilijos Leonas — istorinė sritis Ispanijos šiaurės vakaruose.

tinė, gerai suderintos? Ar išlaikytas abiejų dalių ilgumas? Eilių nešykštėjau, turėdamas omeny jūsų įspėjimą: „Sakyk viską, ką reikia sakyti, kad nebūtų jokių neaiškumų". Maestro perskaito šias eilutes, atsižvelgia į Boito patarimus ir toliau dirba neskubėdamas, nekvaršindamas sau galvos dėl to, ar suspės parašyti operą. Dabar gyvena tik šia diena. Jei atsitiks tai, ko jis bijo, tuo geriau — verčiau mirti, kol sieloje dar skamba muzika. Mirti dirbant. Jis baigia ketvirtą, paskutinį, veiksmą. Ir praneša tai Boitui: „Baigiau ketvirtą ir atsidusau. Man atrodė, kad bus sunku išvengti nereikalingų rečitatyvų ir rasti keletą ritmų, keletą melodijų tokiai daugybei baltų, padrikų eilių. O jūs galėjote pasakyti viską, ką norėjote, ir aš dabar esu ramus ir labai patenkintas".

Ateina spalis, kvepia rūgstančiomis vynuogių sultimis, jaunu vynu. Štai ir Verdžio gimimo diena. „Šiandien baisi diena,— rašo jis pusiau juokais, pusiau rimtai.— Man septyniasdešimt dveji metai!.. Kaip greitai jie prabėgo, nors buvo tiek įvykių,— ir liūdnų, ir linksmų,— tiek bėdų ir darbų. Bet vykime šalin šias mintis, į kurias įsigilinus tik verkti norisi iš nevilties!" Atėjo laikas imtis sunkiausios darbo dalies — instrumentuotės, derinimo, dailinimo. Boitas atvyksta į Santa Agatą — reikia perdirbti duetą ketvirtame veiksme: Verdis jokiu būdu nesutinka, kad jis būtų patetiškas ar pernelyg dramatiškas. Turi būti sausas, kapotas, nervingas dialogas. Otelas jau ištarė nuosprendį. Dezdemona jaučia, kad mirs, ir vis giliau ir giliau jos širdin leidžia šaknis baimė, kurios nė malda negali išrauti. Paskui dar reikia pašlifuoti kai kurias eiles, pataisyti, jeigu įmanoma, kad tekstas būtų visiems gerai suprantamas. Juodu dirba kartu. Boitas daro viską, ko reikalauja Senis, kuris, kad būtų aiškiau, sėdasi prie fortepijono, deklamuoja, dainuoja, vaidina, pabrėžia prasmę, vaizduoja tai Otelą, tai Dezdemoną, tai orkestrą, tai chorą. Gražu žiūrėti į šį aukštą, baltą kaip obelis žmogų juodais drabužiais, gražu žiūrėti, kaip, viską pasaulyje pamiršęs, rūstusis Verdis tūpčioja prie naujo savo šedevro.

Gandas, kad „Otelas" jau baigtas, pasklinda žaibo greitumu. Rikordis nenustygsta iš džiaugsmo. Įžymiausi pasaulio dainininkai rašo į Santa Agatą, tikėdamiesi pagrindinių

partijų. Štai kaip Verdis atsako garsiam prancūzų dainininkui, baritonui Moreliui: „...nemanau, kad jums esu žadėjęs rašyti Jago partiją. Aš niekad nežadu, jei nesu tikras, jog pažadą ištesėsiu. Turbūt esu sakęs, kad Jago partijos geriau už Jus niekas negalėtų atlikti. Aš ir dabar taip manau. Bet šie mano žodžiai — ne pažadas, o tik karščiausias noras, kuris, reikia tikėtis, išsipildys, jei nesukliudys nenumatytos aplinkybės". Didysis Tamanjas irgi primena apie save — jis žūt būt nori dainuoti Otelą. Į tenoro laišką, kurį parašyti jam patarė Rikordis, maestro atsako nei taip, nei ne: „Brangusis Tamanjau (tegu tai lieka mūsų paslaptis), kai grįšite iš Madrido, mes susitiksime Genujoje ar kitur ir tada viską atvirai ir kruopščiai aptarsime". Iš tikrųjų, jei Verdžiui reikėtų spręsti dabar, jis nė kiek neabejotų dėl Morelio, bet Tamanjas jį truputį glumina, kelia šiokių tokių abejonių.

Visus 1886 metus Verdis operą orkestruoja ir dailina. Kai kurių scenų melodinis piešinys dar nebaigtas. Daug kur — vien apmatai, kokia nors frazė atminčiai atgaivinti. Darbo per akis: čia reikia papildyti, ten — pridėti daugiau spalvų, nustatyti kiekvieno instrumento garso stiprumą, visus *pianissimo* ir *fortissimo*. Verdis dirba kantriai ir atkakliai. Dabar jau žino, kad didžioji darbo dalis padaryta. Sveikata nesiskundžia (tik gerklę, kaip visada, skauda). Muzika dar su juo, dar jo nepaliko, į ją maestro sudėjo viską, absoliučiai viską, stengdamasis kuo giliau įsiskverbti į žmogų, suvokti jo esmę, aistras, likimą. Jis tiek vargo, kurdamas šią operą, ir dar vargs — nereikia sau meluoti. Otelas — tai jis pats, kaip ir Pilypas II, gal net daugiau nei Pilypas II. Otelas — tai toji Verdžio pusė, kurią jis visada slėpdavo nuo kitų. Pavydas čia parodytas kaip didelis, tikras jausmas. Kaip meilės esmė. Tokį pavydą jis jautė Streponi. Tai buvo keistas pavydas — Verdis pavyduliavo ne dabartinės, o ankstesniosios Džuzepinos, kuri dar nepriklausė jam, mylėjo Donicetį, Merelį, buvo garsi dainininkė ir gražuolė. Paikas, gal net absurdiškas pavydas. Bet argi jis nesikankino tada, kai karštai mylėjo Pepiną?

Atėjo laikas galutinai parinkti dainininkus, sudaryti su jais sutartis. Šį klausimą Verdis aptaria su Džulijum Rikordžiu: „...man užėjo noras peržiūrėti visa tai, ką esu

parašęs... ir aš išsigandau dėl tenoro partijos. Daug kur puikiausiai tiktų Tamanjas, bet dar daugiau — ne. Partijoje yra pratisų, plačių, sklandžių frazių, kurias reikia dainuoti pusbalsiu, o jis to nesugeba". Tamanjas vis tiek neišeina Verdžiui iš galvos, ir jis vėl rašo Rikordžiui: „Supratęs, kad Dezdemona nužudyta nekaltai, Otelas nuleido sparnus, subliuško, palūžo ir fiziškai, ir dvasiškai, todėl gali dainuoti tik prislopintu, prigesusiu balsu... Taip dainuoti Tamanjas tikrai nesugebės. Jis visada turi duoti valią savo balsui, antraip tembras išeina negražus ir nenatūralus".

Netrukus maestro, kaip paprastai, keliauja į Paryžių. „Vykstu į Paryžių dar sykį pasiklausyti Morelio, pažiūrėti, ar prancūzai tokie pat pasiutę, ir prasiblaškyti". Verdis tikrai nesėdi rankas sudėjęs: klausosi naujų dainininkų, juos giria. Kaip tik šiuo laikotarpiu dailininkas Boldinis padaro daugybę eskizų ir piešinių, iš kurių vėliau sukurs garsųjį portretą, kur maestro pavaizduotas su vakarine eilute ir baltu šaliku. Senis — tikras gražuolis. Dabar jis net gražesnis ir įdomesnis nei buvo jaunystėje. Jo manieros subtilesnės, malonesnės, nebėra kaimietiško stačiokiškumo. Maestro kartais pasiskundžia tai skrandžio, tai dantų skausmais. Tokie ten ir skausmai, jeigu jie nekliudo nuo ryto iki vakaro vaikščioti po Prancūzijos sostinę, lankytis teatruose, pas impresarijus, kompozitorius. Jis apsistojęs viešbuty Pigalio aikštėje ir negali atsidžiaugti Paryžiumi. Čia jam patinka ir jį žavi kiekvienas kampelis. Balandžio viduryje Verdis — vėl Genujoje. Sužino, kad prie namo Andegario gatvėje Milane, kur jis gyveno, kur rašė „Nabuką", ketinama prikalti memorialinę lentą. „Dėl dievo meilės, nedarykite to! — rašo maestro Rikordžiui.— Jei žinotumėte, kaip aš graužiuosi lengvabūdiškai sutikęs, kad man būtų pastatyta statula, ir t.t. Deja! Palikit mane ramybėje! Kai mirsiu, galėsite daryti, ką norėsite".

Instrumentuotė beveik baigta, liko viena kita smulkmena. Bet maestro vis dar varto partitūrą, ją taisinėja, kruopščiausiai peržiūri kiekvieną epizodą, vienur priduria, kitur patrumpina. Dirba kaip juvelyras. Visus veikėjus išnarsto po kaulelį, tyrinėja juos lyg pro mikroskopą, prieina prie tolimiausių, slapčiausių jų dvasios kertelių. Jo

paletė pilna spalvų, bet vyrauja ne kuri nors spalva, o tamsus, mišrus fonas, panašus į mėlyno dangaus kraštą, gožiamą juodo audros debesies. Tame šiurpulingame fone vis blykčioja skaistūs akinančios saulės spinduliai, kurie beregint dingsta, prasmenga tamsiame trumpų, švelnių, tylių, niūrių, beviltiškų melodijų, akordų bei garsų danguje. Kompozitorius įsiskverbia į patį skausmingo veikėjų mutulo centrą, be paliovos atskleisdamas jų vidų pasiekia giliausiai slypinčias charakterių detales, kurios pamažu išplaukia paviršiun tarsi nežinomoj, klaikioj jūroj nuskendusio laivo skeveldros. Jį domina siela, tik siela. Ir visuomet domins. Nori išgirsti paskutinį tiesos šauksmą, nori perprasti paslaptingą net mažiausios žmogaus ląstelės esmę.

Birželio pabaigą ir liepos pradžią, kai dienos ilgos ir saulėtos, o dangus nuo kaitros kartais net padūmavęs, Verdis praleidžia Montekatinyje. Ten turi atsivežęs partitūrą, kuri diena po dienos vis storėja. Jis ramus, gerai nusiteikęs. Nori čia padirbėti niekieno netrukdomas, tylumoj. Staiga ateina siaubinga žinia — Klarina Mafeji serga meningitu. Nėra jokios vilties ją išgelbėti. Galima tik palengvinti paskutines jos dienas. Verdžiui tai labai taktiškai praneša Boitas ir Rikordis. Maestro palieka Montekatinį ir su Streponi važiuoja į Milaną. Jie atvyksta ten ankstų rytą, ir Verdis, valandėlei užbėgęs į viešbutį, nuskuba pas savo brangiausiąją draugę. Jis iškart nuvedamas į Mafeji kambarį (bet argi čia jos šis negyvas kūnas, šis išvargęs, užgesęs veidas?). Klarina vos kvėpuoja — tokia išblyškusi, menkutė, visai kaip mažas vaikelis didžiulėje lovoje. Aplink lūpas blizga prakaito lašeliai — Milane tvanki kaitra,— akys užmerktos, ji nieko nepažįsta. Vargšė Klarina jau viena koja karste, jau ir jos nebėra. Maestro stovi tamsiame kampe, nedrįsta nė atsisėsti. Jis visas įsitempęs, veide — neapsakomas skausmas. Išplėtęs akis žiūri į mirštančiąją. Kambary slogus oras, baugi tyla. Verdis stengiasi valdytis, bet jam nesiseka. Taip ir stovi patamsy, atskirai nuo kitų. Ilgai, ilgai stovi. Galų gale neištveria ir išbėga iš kambario, iš šių namų, išbėga net neatsigręžęs, niekam netaręs nė žodžio. Grįžta į viešbutį, į savo numerį, sudrimba į gilų krėslą ir ilgai sėdi tylėdamas, tarsi sustingęs. Iš

visų mirčių Klarinos mirtis jį labiausiai sukrečia. Vienas po kito ateina Fačas, Boitas, Rikordis. Paskui ir Pepina. Verdis tyli, sėdi lyg stabo ištiktas. Jam akyse tebešmėkšo mirštančios draugės sunykęs veidas, plonos, beveik permatomos šnervės, pravira burna, įkritę skruostai, išsidraikę plaukai. Jis vis dar jaučia tamsaus kambario kvapą ir mirties dvelksmą.

Verdis grįžta į Santa Agatą sunkia širdimi. Pabėga į savo kaimą. Čia bent turi prasmę gamta — medžiai, laukai, dirvos, saulėlydžiai, saulėtekiai. Ir tolumoj tekanti, vingiuojanti per lygumą upė. Jis stengiasi užsimiršti, ištrinti iš atminties mirštančios Klarinos veidą. Kad tik niekas nedrumstų jam ramybės kalbomis apie laidotuves, užuojautą, paskutinę pagarbą! Kam tos kvailos, nereikalingos apeigos! Jis laidoja Klariną čia, savo kaime, žvelgdamas į linguojančias vėjyje medžių viršūnes, žalius, geltonus, rudus laukus, uosdamas skanų žemės kvapą. Tokia jo paskutinė pagarba mirusiai draugei. Apie kitokią jis nė girdėti nenori. Verdis rašo Piroliui, praneša liūdną žinią, bet, kaip visada, kai nori plunksna išreikšti gilius jausmus, širdies skausmą, jis gražbyliauja, vartoja nuvalkiotus žodžius ir nesugeba išsakyti, ką jaučia. „Norėjau jums išsiųsti laišką prieš palikdamas Montekatinį, bet negalėjau,— rašo jis.— Išvykau paskubomis, važiavau tai šen, tai ten. Ir labai kentėjau dėl Klarinos Mafeji mirties. Ji buvo mano draugė keturiasdešimt ketverius metus!! Ištikima, nuostabi draugė! Ji, žinoma, nemokėjo rašyti tokių eilėraščių kaip jos vyras... tačiau kokios sielos buvo! Kokio tauraus būdo! Kokių kilnių jausmų! Vargšė Klarina!" Iš visos šios tirados tikrai nuoširdūs žodžiai jam išsprūsta tik laiško gale — vargšė Klarina! O kada ateis jo eilė? Kaip sutiks mirtį jis? Kaip pažvelgs jai į akis? Kokia diena bus? Kada sugaus varpas šiam senam muzikantui? Po mėnesio ar po dviejų? Po metų? Kiek dar liko gyventi? Kokią prasmę jam turi žodis „rytoj"? Kokią kelio atkarpą jam lemta nueiti? Ilgą, dar gana ilgą? Ar visai trumpą? Kada pakirs jį nelabosios dalgis?

Skatinamas tokių klausimų, jis kaip pašėlęs kimba į „Otelą". Reikia jį kuo greičiau baigti. Tai bus paskutinė jo opera. Mirti galima taip netikėtai, bet kada. Nutrūks

gija, ir viskas. Na, šalin liūdnos mintys! Šalin klausimai! Reikia dirbti, nes tik darbas gali nuraminti. Bent tol, kol jis dar kruta. Ir vėl maestro susirašinėja su Boitu. Vėl taisomos, kuriamos iš naujo eilės, keičiamos scenos. Jis vėl rašo natas, kurios turi išryškinti tą ar kitą momentą, vėl įterpia kokį nors stulbinantį niuansą ar nelauktai šovusią jam į galvą muzikinės frazės smulkmeną, vėl tikslina tempus ir ritmus. Rugpjūčio mėnesį Boitas atvyksta į Santa Agatą. Saulė negailestingai kepina, lygumoje tvyro slogi, drėgna, beveik apčiuopiama tvanka. Nulindę į vėsiausią kambarį, užtraukę ant langų užuolaidas, kurias judina vos juntamas skersvėjis, be paliovos braukdami nuo veidų prakaitą, abu vyrai dirba, ginčijasi, karščiuojasi. Opera instrumentuojama kruopščiai, tiksliai, su įkvėpimu. Paskui ateina dainininkų eilė. Kas bus Dezdemona? Tamanjas bus Otelas, Morelis — Jagas, tai jau nuspręsta. Lieka Dezdemona. Partija nelengva, čia reikia grakštumo, angeliško balso, nepaprastai gryno vokalo. Pagaliau, po atidžios perklausos Santa Agatoje, Dezdemonos partija patikima Romildai Pantaleoni.

Tuo tarpu Italijos inteligentija ne tik seka su „Otelu" susijusius įvykius. Visų dėmesį dabar traukia Edmondas de Amičis. Šis apskrito įspūdingo veido keturiasdešimtmetis žurnalistas vešliais ūsais, kilęs iš Ligūrijos, yra žinomas kaip daugelio apsakymų apie kareivių gyvenimą ir pusiau reportažinio pobūdžio kelionių aprašymų autorius. Dabar leidėjas Trevesas spausdina jo romaną „Širdis". Per kelis mėnesius dėl gerai suorganizuotos kampanijos išeina keturiasdešimt vienas knygos leidimas. Tai iki šiol negirdėtas pasisekimas. Italijoje tik „Sužadėtiniai" išleisti didesniu tiražu. Autoriaus pavaizduotas risordžimentas čia veikiau mitas, o ne tikrovė. Dabartis — tai „geras" karalius, ministrai, mokykla, piliečių ir net dirbančiųjų pareigos. Nieko nuostabaus, nes de Amičis, nors saldus ir sentimentalus, yra socialistas. Jis išgarsėja visoje Italijoje. Jį vienas per kitą kviečiasi žymiausi Milano salonai, jo, kaip oratoriaus, nepasidalija inteligentų klubai.

Lombardijos sostinė — tikras didmiestis. Gyventojų skaičius viršija tris šimtus penkiasdešimt tūkstančių. Kaip grybai po lietaus dygsta stambios įmonės — „Pirelis",

„Edisonas", „Bjankis", „Erba". Tvirtina savo pozicijas finansų ir kredito įstaigos, vis didesnės reikšmės įgyja birža. Klesti pramonės ir prekybos bankai, kurie aktyviai remia besivystančią industriją. „La Skalos" teatras pakeičia apšvietimą: vietoj dujinių ragelių įsuka du tūkstančius aštuonis šimtus elektros lempučių. Atsiranda daugiau arklinių tramvajų, tuoj pasirodys elektriniai — miesto valdžia turi nemažai lėšų ir jau pradėjo darbus. Italija eina pažangos keliu? Tam tikra prasme — taip. Bet darbo žmonių gyvenimo sąlygos vis dar baisiai sunkios. Milane mūrininkas gauna tris šimtus lirų per metus. Kaime dar blogiau. Jaučiaganio metinis uždarbis — tik šimtas dvi liros. Verdis dosnesnis — savo samdiniams jis moka po trisdešimt penkias liras per mėnesį, be to, duoda maistą ir pastogę. Šiaurėje dar pusė bėdos, tačiau tai, kas dedasi Sicilijoje, tikra tragedija ir gėda. Sieros kasyklose šachtininkai dirba nuogi už vienuolika lirų per mėnesį. Itališkai, išskyrus kelis žodžius, jie nemoka, nieko nėra girdėję apie šalies suvienijimą ir tvirtai žino tik viena: dešimties metų nuleisti į šachtą, bus ištraukti maždaug keturiasdešimties. Mirę ar nepagydomai sergantys. Tuo tarpu vasario 18 dieną laikraštyje *Gazzetta ufficiale* (negirdėtas daiktas!) paskelbiamas įstatymas, reguliuojantis vaikų darbą fabrikuose, parduotuvėse bei kasyklose. Tai labai švelnus įstatymas, naudingas veikiau darbdaviams, o ne darbininkams. Be to, dar ilgai niekas jo nepaisys. Neginami profsąjungų, darbo žmonės visada bus neteisūs ir turės daryti, ką lieps valdžia. Pavyzdžiui, Milano prefektas įsakė išvaikyti Italijos darbininkų partiją ir suimti Konstantiną Lacarį bei kitus vadovus, „priklausančius piktadarių sąjungai, kurios tikslas — nuversti valdžią, sukelti pilietinį karą, riaušes ir žudynes". Su anarchistais, socialistais bei savišalpos draugijų nariais karabinieriai elgiasi be ceremonijų. Šių valstybės ir karaliaus priešų galvoje tik pasikėsinimai ir vynas. Piliečių teisėms dar teks nueiti ilgą kelią.

Šalyje verda sąjūdžiai, vyksta socialistų procesai, o Santa Agatoje Verdis baigia dailinti „Otelą". Ypač didelį dėmesį jis skiria harmonijos žaismui bei chromatikai trečiame ir ketvirtame veiksme. Dabar galima sakyti, kad darbas baigtas. Lapkričio 1-ąją jis su palengvėjimu atsidūs-

ta ir labai susijaudinęs rašo savo leidėjui: „Noriu jums pranešti, kad „Otelas" visiškai baigtas!! Iš tikrųjų baigtas!!! Pagaliau!!!!!!!! Paštu bijau siųsti, nes čia labai daug naujų sąsiuvinių ir jie gali dingti. Todėl darykime kaip aną kartą. Pasiųskite Garinjanį į Fjorencuolą. Kad ir lapkričio 3-iąją, trečiadienį. (...) Jeigu jums tai priimtina, duokite man telegramą su vienu žodžiu „gerai", ir aš, kartoju, būsiu Fjorencuoloje su visais popieriais". Netrukus rašo Boitui: „Opera baigta! Galime save pasveikinti... (ir Jį). Sudie". Gruodžio 18-ąją, ištaisęs kai kurias smulkmenas, maestro rašo libretistui kitą laišką: „... Dėkoju už tuodu posmelius. Aš ką tik perdaviau Garinjaniui paskutinius „Otelo" veiksmus. Vargšas „Otelas". Nebegrįš čia!!!" Dabar Verdis gali nusiraminti, pailsėti. Jis daug dirbo, nugalėjo aibę sunkumų. Jam kliudė ir amžius, ir baimė, kad neužteks jėgų baigti, ir stengimasis pasakyti kažką nauja, abejonės, ar tai, kas padaryta, yra gerai, ar nenuobodžiaus publika, ar jis ne per senas rašyti. Buvo ir tokių valandėlių, kai Verdis iš tikrųjų galvojo, kad nespės baigti „Otelo", kad labai pavargęs, išsekęs, aptingęs. Kartais jis nemokėdavo — pirmą sykį per savo kūrybinį gyvenimą — išspręsti kai kurių situacijų, bent ne pagal tradicines operos schemas. Dabar maestro gali prisipažinti, kad tarpais norėjo viską mesti. Argi suskaičiuosi tas dienas, kai jis slankiodavo niūresnis už debesį, nebejausdavo „Otelo", nutoldavo nuo jo. Kai nugrimzdavo į apatiją ir nuobodulį. Bet dabar viskas praėjo, viskas baigta. „Otelas" jau spaustuvėje. Verdis nejaučia nei kartėlio, nei tuštumos širdyje, kaip visada būdavo, kai sukurdavo operą. Priešingai, jis patenkintas, ramus, beveik didžiuojasi savim.

Dabar reikia rūpintis, kad operos pastatymas būtų vertas įdėto į ją ilgo ir sunkaus darbo. Reikia žiūrėti, kad choras ir orkestras repetuotų sąžiningai, geriau nei visada. Orkestro reikšmė šioje operoje ypač didelė. Laimė, diriguos Frankas Fačas, kuris apie „Otelą" žino absoliučiai viską, nes sekė jo kūrimą nuo pradžios iki galo. Senis, kaip niekad priekabus ir pedantiškas, pasiunčia Džulijui Rikordžiui laišką, kuriame štai ką išdėsto: „Būtų gerai, kad Rikordžio leidykla nuo šios dienos nustatytų bendradarbiavimo su „La Skalos" teatru sąlygas. 1. Rikordžio leidyk-

la susitars su teatru dėl operos nuomos, iš kurios aš gausiu man priklausančią dalį, ir t. t., ir t. t. 2. Aš dalyvauju visose repeticijose (savo nuožiūra), bet jokiu būdu nenoriu savęs varžyti įsipareigojimais publikai; todėl afišoje turi būti parašyta paprastai: „Otelas", libretas Boito, muzika Verdžio". 3. Niekas, absoliučiai niekas neturi ateiti į repeticijas, kaip visada, ir man suteikiama neribota teisė nutraukti repeticijas ir uždrausti spektaklį, nors būtų po generalinės, jeigu atlikimas, pastatymas ar kas nors kita teatre nepatiks. 4. Personalas, statantis „Otelą", klauso vien manęs... Kaip ir dirigentas, koncertmeisteriai, spektaklio režisierius, ir t. t., ir t. t. 5. Premjera gali įvykti tik man sutikus, priešingu atveju leidėjas Rikordis man sumokės šimto tūkstančių (100 000) lirų baudą. Choristų darbo sąlygos kaip visur teatruose... Pirmoji „La Skalos" ložė paliekama sinjorai Verdi". Viską nurodęs ir patikslinęs, priminęs, kad paskutinis žodis, kaip visada, yra jo, Verdis jaučiasi ramesnis.

Minėtoji sinjora Verdi vyrui nebepavyduliauja ir ant jo nebepyksta. Susitaikiusi su likimu, paskendusi tyliam liūdesy, ji stengiasi nesipainioti po kojų, nebedalyvauja pokalbiuose, nebegina tarnų nuo vyro pykčio (beje, vis retesnio ir retesnio) ir pasirodo scenoje tik tada, kai prireikus Senis ją pašaukia. Tuomet ji neriasi iš kailio, kad tik jam įtiktų. Tiesą sakant, ar ne jinai padarė didžiausią darbą, kai padėjo Rikordžiui, Boitui ir Fačui įkalbėti Verdį imtis „Otelo"? Ir dabar, kai opera baigta, kai nuspręsta ją statyti per 1886—1887 metų „La Skalos" sezoną, Pepina vėl pasitraukia už kulisų, dar nuolankesnė, dar romesnė nei anksčiau. Ji mezga, neria, siuvinėja, tvarko kambarius, žiūri, kad kas nesudrumstų Seniui dvasios rimties. Tai jos pareiga, ir Pepina ją sąžiningai atlieka, pamiršusi, jog kažkada materialiai nuo nieko nepriklausė, turėjo didelį pasisekimą tarp vyrų, salonuose. Kas buvo, pražuvo ir nebegrįš.

Verdis, nors vis nuogąstauja dėl savo sveikatos, energijos nežino kur dėti. Štai kaip jį aprašo Džuzepė Džakoza, kuris keli mėnesiai iki „Otelo" premjeros buvo pas kompozitorių apsilankęs: „Verdis atskleisdavo operos libretą ir garsiai mums skaitydavo ištraukas. Mudu su Boitu sužavėti tik žvilgčiodavome vienas į kitą. Jo balsas, into-

nacijos, įsijautimas, teksto sužadintos emocijos akivaizdžiai rodė, kokios liepsnos siaučia jo širdyje, ir taip pabrėždavo žodžių reikšmę, kad iš jų tarsi imdavo trykšti muzikinė mintis. Mes, galima sakyti, regėjome savo akimis, kaip skleidžiasi melodijos žiedas, kaip žodžiai, nuspalvinti reikiamos intonacijos, virsta garso bangomis, galvotrūkčiais nešančiomis begalinį žmogaus sielos nerimą".

Reikia važiuoti iš Genujos į Milaną žiūrėti, kaip vyksta repeticijos („Kada baigsis tas bastymasis?" — galvoja Pepina, kraudama lagaminus). Verdžio nuotaika kuo bjauriausia. Jam ne paslaptis, kad Oprandinas Arivabenė, kuriam jau beveik aštuoniasdešimt, sunkiai serga. Per Naujuosius metus maestro gauna žinią, kad jis mirė. Dar vienas bičiulis jį paliko. Juodu tiek metų draugavo, tiek laiškų kits kitam parašė! Tas žmogus jį suprato, jo nesmerkė, ramiai ištverdavo jo pykčio priepuolius, patardavo, ką skaityti. Tiek nuostabių valandėlių praleista kartu, tiek bendrų prisiminimų būta, ir staiga, lyg niekur nieko, ateina mirtis ir viską nusineša. 1887 metų sausio 4 dieną Verdžiai atvyksta į Milaną. Lyja, šuniškas šaltis, miestas tarsi apsiklojęs purvina antklode. Tipiška Milano diena, nuo ryto iki vakaro vienodai apniukusi: dar tik pietūs, o rodos, kad jau temsta. Verdžiai, kaip visada, apsistoja „Milano" viešbutyje, už poros žingsnių nuo „La Skalos". Maestro susiraukęs, piktas kaip šuo. Kažką murmėdamas po nosimi, jis pėdina paskui nešančius jo bagažą nešikus ir tarną. Įėjęs į kambarį, apsidairo, staiga išpuola į koridorių ir ima šaukti: „Šviesos! Šviesos!" Nedelsiant uždegamos visos, kiek tik yra, lempos, bet jo nuotaika nepasitaiso.

Nė pats nežino, ko nori. Galvoja apie senatvę, Arivabenę. Pastaruosius mėnesius — ne, daugiau kaip metus — grafas pamažu tolo nuo šio pasaulio. Gal tai ženklas, kad žmogus jau pasirengęs mirti? Kai nustoji viskuo domėtis, kai tarp tavęs ir pasaulio atsiranda plyšys, gal tai ženklas, kad jau... Kamuojamas tokių klausimų ir baimindamasis, jog žino į juos atsakymą, Verdis įsikuria viešbutyje ir ketina vėl pasinerti stačia galva į beprotišką, nelemtą teatro pasaulį su jo repeticijomis, dienotvarke, dainininkų kaprizais, muzikantų abejingumu, niekam tikusiomis

dekoracijomis, nepasiruošusiu choru, priveliančiais klaidų natų perrašinėtojais, amžinai pavargusiais ir skubančiais namo scenos darbininkais, nepaslankiais statistais, solistėmis, kurios amžinai vėluoja ir išsiblaškiusios. Ne, jokiu būdu negalima taip baigti savo dienų, savo egzistencijos. Jam visada atrodė, kad teatro darbuotojas, operų kompozitorius, apskritai gyvenimas tarp rampos šviesų ir scenos dulkių turi kažką bendra su cirku ir klounais. Šiaip ar taip, šį gyvenimą pats pasirinko prieš daug daug metų. Maestro dūsauja, nervinasi, negali apsiraminti.

Rytojaus dieną pas jį, į viešbutį, ateina Rikordis, Boitas ir Fačas. Vos tik metę žvilgsnį, jie iškart supranta: Senis blogai nusiteikęs. Jis visada toks būdavo prieš premjerą, prieš repeticijas — sugižęs, piktas, nesukalbamas. Nieko, išgirdęs gerų naujienų, jis kaipmat nusiramins ir pagyvės. Toliau pokalbis vyksta kaip pagal scenarijų: premjera parengta, orkestras puikus, viskas apgalvota iki menkiausių smulkmenų, Milanas su didžiausiu nekantrumu laukia naujos Verdžio operos, bilietai seniai parduoti, spekuliantams atsidarė tikra aukso kasykla. Po kiek bilietai? Prašom: kėdė parteryje — 160 lirų, krėslas — 300, ložės — nuo 600 iki 1200 lirų, taip taip, užsakymai bilietams plaukia iš viso pasaulio. Tegu tik jis nesirūpina. Beje, Tamanjas kaip niekad geros formos, Morelis taip dar nėra dainavęs, o Pantaleoni tiesiog nuostabi. „Otelas" turės milžinišką pasisekimą, jau dabar turi,— vienas per kitą Verdį įtikinėja svečiai.

Verdis parodo pirštais ragiukus[40] ir suraukia antakius. Svečių triukas jam ne naujiena. Jo griebdavosi ir kiti kur kas anksčiau už šitą trijulę, sėdinčią priešais jį. Lygiai taip jį ramindavo Džovanis Rikordis, Džulijaus tėvas, su Frančesku Marija Pjave arba Solera, arba Kamaranu. Beje, jų nebėra, visi mirę. Tačiau šalin liūdesį — laikas pradėti repeticijas. Verdis žvalus, užsispyręs, kietas: pats rūpinasi choristais, muzikantais, statistais, kostiumais, dekoracijomis, stebi vaidybą. Klouno darbas. Maestro vis labiau įsitikina, kad tik taip galima pavadinti tai, ką jis daro. Kar-

---

[40] Italijoje prietaringi žmonės tiki, kad, parodžius pirštais ragiukus, galima apsisaugoti nuo blogos akies.

tą ima aiškinti Tamanjui, kuris niekaip negali suprasti, kaip turi mirti Otelas po to, kai persismeigia durklu. Verdis aiškina jam antrą, trečią, šeštą, dešimtą kartą. Deja! Tada maestro praranda kantrybę, sunkiai atsidūsta, pastumia tenorą į šalį, prieina prie gulinčios lovoje Dezdemonos, ilgai ir švelniai į ją žiūri, tada neva smeigia sau durklu, griūva ant žemės ir bildėdamas ritasi per sceną. Visi išsigandę puola žiūrėti, ar jis neužsigavo. Bet Senis guviai pašoka, prisiartina prie nustėrusio Tamanjo (aukšto ir plataus tarsi spinta) ir sako: „Šit kaip turi mirti Otelas".

Kantrybės, kruopštumo, sąžiningumo, dėmesio, profesionalumo — štai ko reikalauja Verdis iš visų, kurie dalyvauja repeticijose. Daugiau nieko. Savaime aišku, būna ir nesusipratimų, kaip visada rengiant spektaklį,— vėluoja kostiumai, pavargę orkestrantai, iš vakaro groję „Aidoje". Tarp jų prie antro pulto sėdi puikus muzikantas, liesas, nedidukas, žvitrių akių dvidešimtmetis violončelistas. Verdis prieina prie jo ir klausia, kodėl taip tyliai grojęs vieną pasažą. Jaunuolis — Artūras Toskaninis — atsistoja ir sako: „Todėl, kad taip užrašyta partitūroje". Toskaninis jau pastebėjo, kad orkestras groja ne visai darniai, ir norėtų, kad Verdis (taip Toskaninis vėliau pasakys) būtų griežtesnis.

Tačiau Senis visą dėmesį sutelkęs į dainininkus. Jis žino, kad Otelo vokalinė partija nepaprastai sunki, kad čia reikia jausmo, galingo balso ir kartu švelnios frazuotės, herojinio patoso ir net isterijos. Tamanjas jam kelia nerimą. Žinoma, jis labai šaunus: balsas lyg bronzinio varpo gausmas, plaučiai lyg dumplės, išvaizda įspūdinga, dikcija puiki. Bet vis tiek jis ne toks Otelas, kokio Verdis nori. Maestro apsišarvuoja kantrybe, pasikviečia tenorą prie fortepijono ir žodis po žodžio, nata po natos aiškina, kaip Otelas turi dainuoti. Repetuojama tol, kol Senis lieka Tamanju patenkintas. Galbūt orkestrui maestro ne toks reiklus, bet su dainininkais dirba negailėdamas jėgų. Ant „Otelo" jis stato visą savo karjerą, kaip prieš daugelį metų, po antros savo operos fiasko, stengėsi žūt būt atsilošti „Nabuku". Tada reikėjo gerai pradėti, dabar reikia gerai baigti. Jis taip įnikęs į darbą, kad jį erzina plūstantys iš visos Italijos laiškai su prašymais parūpinti bilietus į

premjerą — dešimtys, šimtai laiškų. Išvargintas repeticijų ir daugybės rūpesčių dėl operos premjeros, Verdis pagaliau užverda pykčiu. Jei būtų jo valia, šaukia jis, pasiųstų po velnių ložes ir jų savininkus, krėslus ir žiūrovus. Labiausiai jį siutina laikraščiai, kuriuose rašoma, kaip visi laukia susitikimo su paskutiniu „senelio" kūriniu. Nėra nė vieno straipsnio, kur nebūtų paminėtas jo amžius. Argi aš jau toks senas?! — piktinasi Verdis. Jo manymu, su juo elgiamasi kaip su kokia turgaus balagano keistenybe. Jis dar jiems parodys — tų žurnalistų, kaip ir anksčiau, negali pakęsti.

Umbertas I Verdžiui įteikia šv. Mauricijaus ir Lozoriaus ordino Didžiojo kryžiaus insignijas. Iki premjeros — kelios dienos, ir staiga atsitinka kažkas baisaus — Tamanjui ima ožiuotis gerklė. Tenoras praranda balsą, užkimsta. Matyt, teks viską atidėti. Verdis vaikščioja juodesnis už debesį. Bet netrukus, lyg per stebuklą, uždegimas praeina. Tamanjas atgauna balsą. Galima pradėti generalinę repeticiją. Joje dalyvauja, kaip praneša *Corriere della sera*, tik „sindikas su žmona ir įvairių „La Skalos" teatro komisijų nariai. Verdžiui pasirodžius parteryje, choristai, orkestrantai ir svečiai surengia audringas ovacijas ir įteikia jam gražų vainiką". Salės kampe kiūto net *New York Times* kritikas, kurį slapta įleido Džulijus Rikordis.

1887 metų vasario 5 dieną, šeštadienį, prie „La Skalos" paradinių durų pakabinamas toks skelbimas: „8 val. 15 min. Džuzepės Verdžio „Otelas" (naujausia opera)". Teatro salėje nė musei nėra kur nutūpti. Galerijoje siūbuoja galvų ir pečių miškas, ložės pilnutėlės, parteryje tenka pristatyti papildomų kėdžių. Į premjerą suvažiavo visa kultūrinio pasaulio grietinėlė. Čia ir austrų muzikologas Eduardas Hanslikas, ir prancūzų rašytojas bei muzikos kritikas Kamilis Belegas, ir iš Paryžiaus atvykęs dailininkas Boldinis bei *Grand Opéra* direktorius Gajaras. Salėje matyti ir Vienos, Prahos, Londono, Berlyno teatrų direktoriai bei vadovai. Ir Edmondas de Amičis, maestro Tostis, Čezarė Paskarela, Džuzepė Džakoza, Antonijus Fogacaras, Enrikas Pancakis, Eduardas Skarfoljas, Matilda Serao. Užgesus šviesoms ir orkestrui nustojus derinti instrumentus, salėje įsiviešpatauja mirtina tyla, niekas nedrįsta nė kostelėti.

Prabėgo penkiolika metų nuo to laiko, kai Verdis paskutinį kartą „La Skaloje" rodė naują savo operą. Tai buvo „Aida". Tad nieko nuostabaus, kad dabar visi laukia sulaikę kvapą. Bet štai po nepaprastai gražios pradžios ir audros scenos išeina Otelas-Tamanjas, ir jo „Džiaukitės!" — galingas, tvirtas, virpantis lyg plieno geležtė — sukelia aplodismentų uraganą. Netilstančios ovacijos palydi ir chorą *Fuoco di gioia* („Džiaugsmo ugnis"). Pasibaigus pirmam veiksmui, Verdis turi eiti į sceną ir, kaip rašo vis tas pats *Corriere*, „dėkoti už tokį karštą, audringą sutikimą". Jam tenka išeiti tris kartus. Kai kuriuos antro, trečio ir ketvirto veiksmo epizodus irgi lydi kurtinantys plojimai. Pantaleoni priversta kartoti *Ave Maria*. Vos jai nutilus, publika vėl ima šaukti *bis*, šįsyk — labai keista — prašo pakartoti Dezdemonos nužudymo scenos kontrabosų įžangą.

Spektakliui pasibaigus, prasideda triumfas: žmonės ploja, šaukia, kelia ovacijas, mosuoja skarelėmis, mėto gėlių puokštes, reikalauja bisuoti. Žiūrovai devyniolika kartų iškviečia į sceną Verdį bei atlikėjus, ir visa tai trunka ilgiau kaip ketvirtį valandos. Publika nenori palikti salės. O kai Verdis išeina iš teatro, minia apgula jo karietą, iškinko arklius ir pati veža kompozitorių į viešbutį. Miestiečiai sustoja ant šaligatvių ir ploja. Viešbutyje maestro irgi turi vis išeiti į centrinį balkoną ir dėkoti žmonėms, kurie stovi gatvėje susispaudę kaip silkės statinėje ir ploja, nors labai šalta ir gana vėlu. Kad minia išsiskirstytų, Frančeskas Tamanjas, taip pat išėjęs į balkoną, dar sykį užtraukia „Džiaukitės!", ir galingas jo balsas, nuaidėjęs senojo Milano gatvėmis, regis, niekad nenutils. Tik dabar, po šito, nežinia kelinto, ekstravagantiško „biso", žmonės pamažu skirstosi ir atsisveikindami moja skarelėmis stovinčiam balkone Verdžiui.

Recenzijose, kurios pasirodo rytojaus dieną ir vėliau, opera arba keliama į padanges, arba apie ją kalbama atsargiai, santūriai, su išlygomis. Panegirikos pavyzdys gali būti Pancakio straipsnis pirmame *Corriere* puslapyje — ne straipsnis, o tikra poema. Norint susidaryti antrųjų recenzijų vaizdą, reikia paskaityti tik pilną abejonių *Messaggero* straipsnį: „... naujoji opera daug kuo nepateisino vilčių". Nestigo ir įprastinių kaltinimų, kad Verdis

mėgdžiojąs Vagnerį, kad nelabai vykusiai bandąs operą simfonizuoti. Laimė, muzikologas Ernstas Rejeris laikraštyje *Journal des Débats* viską sudėlioja į savo vietas: „Nėra jokių l e i t m o t y v ų; nors orkestre gausu puikių ir drąsių kombinacijų, dainavimo jis nenustelbia... „Otelas" neturi nieko bendra su tipiška opera; autorius čia pakeitė stilių, bet liko ištikimas savo principams". Labai teisinga Džozefo Beneto pastaba *Daily Telegraph* puslapiuose: „Otelo" muzika šiandien vis tiek būtų tik tokia, o ne kitokia, jei „Tristano ir Izoldos" autorius net nebūtų gimęs". Vis dėlto laikraštyje *Perseveranza* protingasis Filipis, kad ir labai vertindamas paskutinį Verdžio kūrinį, lyg netyčia prasitaria apie Vagnerio įtaką. Tai netiesa. Vokietis jokios įtakos nedarė nei „Aidai", nei *Requiem*, juo labiau „Otelui". Visų muzikos tyrinėtojų nuomone, šioje operoje Richardo Vagnerio nėra nė kvapo. Tai grynai verdiška opera, dėsninga jo kūrybinės raidos išdava. O štai ką laiške draugei rašo Fogacaras: „Retkarčiais muzika pernelyg vergauja žodžiui, pernelyg pabrėžia nereikšmingą frazę, užmiršdama jausmą, glūdintį kalbančiojo širdyje". Įdomiausia, kad yra kaip tik priešingai.

Ši opera, kurta daug metų, su dažnomis pertraukomis, apgalvojant menkiausias smulkmenas, labai apdairiai ir kruopščiai atrenkant išraiškos priemones, laikantis griežčiausios savikritikos, šių eilučių autoriaus įsitikinimu,— viena aukščiausių Verdžio kūrybos viršūnių. Čia Verdis yra išgavęs tokią muzikos ir teksto vienybę, kokią praeityje išgaudavo tik retais atvejais. Muzikos ir žodžio skambesio vienybė čia absoliuti, ryški, virpanti lyg įtempta styga. Apie šią operą jis svajojo dar nuo „Makbeto" laikų, pirmieji jos želmenys prasikalė „Rigolete". Tik sulaukęs septyniasdešimt ketverių metų jis galų gale pasiekia tikslą.

Veikėjai — ir Otelas, ir Jagas, ir Dezdemona — pasidaro aiškūs, vos tik pasirodo scenoje. Kad Jagas — įsikūnijęs blogis, matyti iš karto. Vėliau jo neapykantos, blogumo priežastys dar paryškinamos. Pamažu atskleidžiama bedugnė, į kurią Jagas yra nugrimzdęs. Otelas — aistringas, impulsyvus, abejojantis, herojiškas. Jo dvasinis pasaulis irgi atskleidžiamas palaipsniui — nata po natos, akordas

po akordo. „Otele" kur kas vaizdingiau nei „Trubadūre" Verdis parodo žmogų, nenorintį gyventi pagal nustatytas taisykles. Šis žmogus neklauso proto balso, todėl yra savo kunkuliuojančių aistrų auka. Stulbinantis, drastiškas jo elgesys nesuderinamas su dorovės normomis, bent su tomis, kurių esame įpratę laikytis. Kaip tik todėl Otelo paveikslas toks sodrus ir įspūdingas. Otelas — pirmutinė ir vienintelė savo paties jausmų auka. Jis bėga į mirtį, nes nori, beviltiškai nori susinaikinti, pulti į tamsią nebūties prarają, kur nebėra nei sielvarto, nei skausmo, nei nusivylimo, tik ramybė. Otelo veido spalva neturi jokios reikšmės. Nei Šekspyrui, nei juo labiau Verdžiui. Kompozitoriui — tai tik abejonių kankinamas žmogus, kuris ieško jūros dugne perlų, bet ištraukia vien kempines. O kai galų gale randa perlą, už tą džiaugsmą, už tą neapsakomą laimę turi sumokėti savo gyvybe.

Daugelis laužė galvas, kas Verdį paskatino sutrumpinti pirmą veiksmą, kuriame Jagas aiškina, kodėl jis neapkenčia „suteršusio jam paklodes" mauro. Priežastis, mano nuomone, labai paprasta: išklausius tokį aiškinimą, Jago neapykanta atrodytų pernelyg logiška, racionali. O Verdžiui jokių logiškų aiškinimų bei patarimų neturi būti, nes, jo manymu, jie nepaliečia širdies, trukdo suprasti tikruosius žmogaus elgesio motyvus. Verdžiui svarbu tik aistrų galia, akivaizdūs jausmai, srūvantys iš tolimo, labai tolimo šaltinio, apie kurį galbūt niekas nė žinot nežino, tačiau jis alma kiekviename iš mūsų. Maestro rūpi vien jausmai ir aistros, kurie, išryškėjus tiesai, žmogų valdo ir lemia jo poelgius. Kas to nepastebi, vadinasi, nesuprato, nesupranta arba nenori suprasti Verdžio „Otelo", kur tiesa tokia nuoga, šiurpi ir negailestinga. Boito pastangos kuo tiksliau perteikti librete Šekspyro dramos turinį neturi didelės reikšmės nei mums, nei Verdžiui. Kompozitoriui libretas tebuvo priemonė pasakyti savo tiesą apie žmogų, parodyti jo kančias, neviltį, širdgėlą. Todėl maestro ir sugaišo tiek laiko kurdamas šią operą, šią poemą apie tai, ko nesuvokia protas, nes iracionalumas ir paslaptis — tikriausi, brangiausi ir švenčiausi žmogaus dvasios turtai. Tai poema apie pavydą, anot Alberto Savinjo. Vos tik išgirsti, kaip su baisia neviltim ir negailestingumu sau pačiam trečiame

veiksme Otelas sušunka *Anima mia, ti maledico* („Meile manoji, tave prakeikiu"), pasidaro aišku, kad įprastiniai matai čia nedera. Muzikos garsai, pasitinkantys ir gaubiantys šį ne vien desperatišką, bet ir laimingą riksmą,— juk Otelas pasiekė tiesos gelmes,— yra nepaprasto, svaiginamo grožio. Otelas visas čia, šioje frazėje, ir kitoje, kurią jis rėkte išrėkė anksčiau: ...*Quella vil cortigiana ch'è la sposa di Otello* („Jūs ne vien kurtizanė, bet ir žmona Otelo"). Kiekvienas — tiek dainininkas, tiek žiūrovai — suvokia, ką išreiškia muzika žodžiu *Otello*, pajunta jiems aiškiai parodytą šiurpią tiesą, kuri visus smelkte persmelkia. Ne mažiau kaip abi šios frazės žiūrovą sukrečia ir *Dio mi potevi scagliare* („Mano dieve, atsiųst man reikėjo") — paskutinė Otelo išpažintis, pasakyta ne tiek žodžiais, kiek muzika. Joje skamba gūdi žmogaus neviltis, kuri perteikiama liūdniausia tonacija *as-moll*. Tai Otelo mirties nuosprendis sau pačiam. Ir kartu jo pergalė.

Kai kas sako, kad Dezdemonai stinga psichologinio išraiškingumo, kad jos paveikslas nepavykęs. Galbūt tai teisybė. Tarp kitko, to jai stinga ir Šekspyro dramoje. Bet tai neturi reikšmės. Verdis tokios Dezdemonos norėjo, ji jam reikalinga ir turi būti tokia. Juk tai tik Otelo susikurtas miražas. Jeigu ji nebūtų tyra, nuoširdi ir silpna, švelni ir šviesi, graži ir įsimylėjusi, Otelas (ne „storalūpis laukinis") taip nesikankintų iš pavydo, nebūtų bejėgis savo meilės vergas. Dezdemona — tai likimas, kurį Otelas sau pasiskyrė, nepasiekiamas tikslas, miražas, į kurį jis galvotrūkčiais veržiasi ir dėl kurio miršta. Išnyksta jo svajonė, išnyksta ir jis pats. Bet nepasiekiamas tikslas gali būti tik tobulas, o tobulybės niekas neanalizuoja — ji tobula, ir tiek. Dezdemona tobula, todėl nereali. Ką tik prasiskleidęs švelnus žiedelis, angeliška moteris, kūnu ir siela atsidavusi savo vyrui,— tik toks gali būti katarsis, kurio Otelas trokšta nuo pirmo dueto *Già nella notte densa* („Štai mes jau dviese likom").

Šit kodėl šios operos muzika, nors joje nemaža dramatinių spalvų, lyrinio pobūdžio. Kuo smarkiau liepsnoja herojų aistros, tuo Verdžio, ypač senojo Verdžio, muzika poetiškesnė, be ryškių kontūrų. Garsas susilieja su garsu, dainavimas su dainavimu, kol pro šią garsų pynę išgirstame

muziką, laimė, neįspraustą į schemiškas, iš anksto nustatytas formas. Prisiminkime pirmo veiksmo audringo tempo chorą *Dio fulgor della bufera!* („Dieve, duok padangę blaivią!") arba to paties veiksmo finalinio dueto epizodą, kai Otelas — jau auka, sugniužęs — dainuoja *Venga la morte e mi colga nell'estasi di questo amplesso il momento supremo!* („Mirt aš galėčiau, teateina mirtis dabar, kai jaučiu neapsakomą laimę!") Būtent čia garsas susilieja su garsu, dainavimas su dainavimu. Galima pateikti ir daugiau pavyzdžių: tai antro veiksmo duetas, prasidedantis žodžiais *Ciò m'accora* („Kaip man liūdna"), tai genialus (muzikos prasme) Otelo šauksmas *Pel cielo! Tu sei l'eco dei detti miei* („Lyg aidas koks pamėgdžioji tu mane") ir abiejų priesaika. Be to, trečio veiksmo Dezdemonos ir Otelo duetas, mergaičių choras, Jago, Dezdemonos ir Otelo tercetas, atvykus Venecijos pasiuntiniams. Iš šių puikių pavyzdžių matyti, kad Verdis sukūrė beveik naujos formos deklamaciją, muziką, kuri transformuoja žodį, atskleidžia giliausią jo prasmę — garsinę ir psichologinę.

Ketvirtas veiksmas — visos operos viršūnė, šedevrų šedevras. Tokių tobulų vietų maža ankstesniuose Verdžio kūriniuose (nebent *Miserere* iš „Trubadūro" ar *Io sarò là, presso quei fiori* („Aš būsiu čia, tarp šitų gėlių") iš „Traviatos", ar „Makbeto" pirmo veiksmo įžanga, *Teco io sto* („Esu su tavim") iš „Kaukių baliaus" ar Pilypo monologas iš „Don Karlo"). Šioje scenoje skamba tie patys niūrūs garsai — trumpi, skubūs ir veržlūs, kurie lydi Otelą, einantį į Dezdemonos miegamąjį. Įdomu, kad tie garsai pasigirsta iškart po *Ave Maria*. Čia Verdis muzika perteikia tamsaus šalto kambario, į kurį netrukus įžengs mirtis, atmosferą. Žiūrovus ima šiurpas, kai jie girdi moduliuojančius styginių iš *Ave Maria* akordus, kurie lydi žmogaus balsą (štai dar viena vieta, kur garsas susilieja su garsu), tyliai ir abejingai kalbantį pirmąją maldos dalį. Jiems stingsta kraujas matant tą šuolį į prarają, į kraupią tuštumą, kuri atsiveria prieš akis melodijai pereinant nuo aukščiausio smuikų *la* į niūrų, grėsmingą kontrabosų *mi*. Šiai genialiai, nepaprasto grožio ir įtaigios tiesos kupinai intuicijai komentarų nereikia. Kartu su muzika drąsiai ir aklai į tuštumą šoka ir žiūrovo siela. Tai graudus verksmas,

bet ne Dezdemonos, o Otelo, bėgančio pasitikti savo likimo, to likimo, kuris nusiramins tik tuomet, kai mauras, supratęs savo klaidą, pamatys, kad galų gale pasiekė tikslą. Dezdemona tobula. Nesvarbu, kad už šį praregėjimą tenka mokėti gyvybe. Paguoda — lyriška, garsas įsilieja į garsą — ateina su žodžiais *pria di ucciderti sposa* („Prieš žudydamas žmoną bučiavau aš"), su šiuo maldavimu, rauda, kuria baigiasi visos kančios. Žmogui mirus, dingsta jo paslaptis. Mirtyje Otelas pagaliau randa nusiraminimą, išnyksta jį kamuojančios aistros, bet slapčiausia jo esmė lieka.

Ir mauras, kuris yra auka ir budelis, šeimininkas ir vergas, bėga į savo likimą, bėga strimgalviais. Jis žino, kad jam tėra vienintelis kelias — mirtis, visko pabaiga. Kažin, ar šios lemties, kuri ištiko Otelą, Verdis neskiria sau pačiam? Lemties, kurios neįmanoma paaiškinti logika, kurią reikia jausti.

Daugelis piktai kritikavo Jago paveikslą — esą jis pernelyg blogas, mefistofeliškas, sukurtas pagal Boito blogio koncepciją, esą tai tik Ponkjelio „Džokondos" Barnabo kopija. Bet Otelui reikia būtent tokio Jago. Iš esmės Jagas — Otelo projekcija, antrasis jo veidas, jauno, gašlaus, karšto, kilnaus kondotjero veidas. Jeigu Jagas neturėtų dingsties keršyti maurui už savo žmoną, kas jis tada būtų? Piktas iš prigimties žmogus, bedvasis molio gabalas, darantis bloga dėl tos pačios priežasties, dėl kurios Otelas žudosi. Taigi ir Jagas — auka. Tiesa, Jago scenoje yra dvi nevykusios, prasto skonio vietos. Pirmoji — garsusis *Credo*. Šio savarankiško, pigaus epizodo net tekstas nepakenčiamas. Antroji — trečio veiksmo finalas, kur Jagas uždeda ant gulinčio be sąmonės Otelo koją ir sako: *Ecco il Leone!..* („Štai Liūtas!..") Šis pavyzdys nevykęs sceniniu požiūriu, o ne muzikiniu. Reikia tik paklausyti puikią Artūro Toskaninio versiją, užrašytą į plokštelę, arba prisiminti Karlo Kleiberio ar de Sabatos interpretaciją „La Skaloje", kai Jago partiją dainavo Džinas Bekis, kad suprastum, jog epitetas „nevykęs" čia gana sąlygiškas. Deja, prastas skonis būdingas beveik visiems mūsų baritonams, kurie dainuoja veristine maniera ir kurių piktas, griausmingas juokas, finalinis kvatojimas daug ką gadina. Kar-

tais daug ką gadina ir prastas arba atsainus dirigavimas orkestrui. Kai „La Skaloje" dirigavo Kleiberis, Plasidas Domingas taip dainavo (nervingai, kone isteriškai), kad iki šiol beveik niekas jam neprilygsta. Jo Otelas iš tiesų meistriškai save sužlugdo, susinaikina.

Šviesa ir šešėliai, gėris ir blogis, meilė ir mirtis, verdantis kraujas ir aistrų liepsna, nuolankiai sutinkamas likimas; orkestro garsų bangos, ritmo ir chromatikos žaismas, plačios melodijos; dainavimas, ne dainavimas, o veikiau deklamacija, sceninis žodis, grynas psichologinis garsas; kraupios, liūdnos, elegiškos spalvos, pranašaujančios mirtį; polėkis ir depresija; geismas ir griūvantis vidinis pasaulis; smuikai, altai, violončelės, kontrabosai (styginiai iki šiol nebuvo taip naudojami, nebent kai kuriose „Aidos" vietose); neapsakomo silpnumo ir nuovargio įspūdis; trapus ir tobulas žmogaus dvasios mechanizmas; jausmai ir paslaptinga, nelogiška tvarka — vienintelė, įtaigiausia mūsų tiesa. Visa tai — „Otelas", bene aukščiausia Verdžio kūrybos viršūnė.

Žinoma, Boito librete yra daug prasto skonio vietų, kurios dabar rėžia ausį. Beje, čia kaltas Boito noras rašyti „kultūringai", ne taip kaip vargšas Pjavė, kuris, savaime aišku, nebuvo toks išsilavinęs, toks eruditas, bet geresnis libretistas ir puikus teatro žinovas. Boito librete gausu dirbtinių, retoriškų, įmantrių posakių, kuriuos koktu skaityti. Tačiau kai Verdis juos aprengia muzikos rūbu, kai jų padedamas išplėšia iš savo širdies skausmą ir neviltį, ekstazę ir džiaugsmą, sielvartą ir liūdesį, tada žodžiai tėra paprasta, gryna medžiaga, pagrindas jausmams ir sielos šauksmui.

Nors kai kurie kritikai apie operą kalba labai santūriai, su gausiomis išlygomis, „Otelo" pasisekimas nemažėja ir po premjeros. Priešingai, be paliovos auga. Žmonės ištisas valandas stovi eilėje prie kasos, vildamiesi gauti bilietą. Per antrą spektaklį, kai maestro bando pasislėpti savo ložėje, kyla kurtinančios ovacijos. Tai nebe triumfas, o džiaugsmo, susižavėjimo prasiveržimas — beribis, nesuvaldomas.

Streponi laiminga, visiems laiškuose rašo apie pasisekimą, apie tai, koks šaunus jos Burtininkas ir kokia puiki

ši opera. Pabuvęs ir trečiame spektaklyje, Verdis nori grįžti į Genują. Tuo tarpu Milano miesto taryba vienbalsiai nutaria kompozitoriui suteikti garbės piliečio vardą. Vasario 8-osios vakarą sindikas Gaetanas Negris ir visa taryba ateina į „Milano" viešbutį ir įteikia Verdžiui atitinkamą dokumentą. Maestro jį paima, perbėga akimis. Dabar jis Milano, šio didelio, greitai augančio miesto, garbės pilietis. Miesto, kuriame yra „La Skala" ir konservatorija. Ko gero, Senis šypsosi pro ūsus ir prisimena, kad prieš daugelį metų, kai jis, drovus ir įtarus berniokas, atvyko iš kaimo, Milanas jam nepatiko, gal net kėlė baimę. Tada Verdis nebuvo priimtas į konservatoriją dėl amžiaus ir todėl, kad nesugebėjo padaryti įspūdžio. O štai dabar prieš jį stovi pats sindikas ir miesto taryba. Kiek laiko prabėgo, kiek darbų nuveikta! Ir kiek muzikos sukurta!

Maestro paskendęs mintyse, miesto tarybos nariai pagarbiai šypsosi, o sindikas kalba apie jo muzikos didybę, sako, jog esąs laimingas, kad Verdis vėl tapo Milano piliečiu. Miesto galva Verdį paprašo kuo greičiau vėl atvykti į Milaną statyti naujos operos, galbūt komiškos, priduria jis, priešingos „Oteliui". Senis susimąstęs pažvelgia į sindiką ir lėtai, labai ramiai, bet tarsi nenoromis taria: „Mano karjera baigta. Iki vidurnakčio aš dar maestro Verdis, paskui vėl būsiu valstietis iš Santa Agatos".

Dvyliktas skyrius

„EIK, EIK..."

Kaip greitai bėga dienos, begalinė virtinė akimirkų, kurių nesugausi, nesulaikysi. „Otelas" jau praeity. Net sunku patikėti, kad Verdis parašė, įstengė baigti šią operą, kuri suteikė jam tiek rūpesčių. Tačiau tai faktas — „Mauras" vis dar eina „La Skaloje", ir Rikordis maestro rašo, kad didžiausi Italijos ir pasaulio teatrai nori operą įtraukti į savo repertuarą. Gal reikėtų pasodinti dar vieną medį — plataną, guobą ar ąžuolą — ir pavadinti „Otelu"? Jis pasirūpins tuo pavasarį. O dabar žiema, kartais jį pakankina reumatas, todėl geriau pasilikti Genujoje — čia švelnesnis

klimatas, daug saulės ir jis gali dažniau išeiti iš namų, vaikščioti prospektais ir aikštėmis ar siauromis gatvelėmis, kurios nuo stačių krantų staigiai leidžiasi į jūrą. Verdžiui patinka šios kasdieninės išvykos — jis apsivelka ilgą juodą paltą, pasiriša šaliką, užsideda minkštą plačiakraštę skrybėlę ir patraukia kur akys veda, nusiperka laikraštį ir eidamas skaito. Tarpais sustoja, linguoja galvą, kažką murma panosėje. Viskas jį vargina, viskas įgriso. Jis net Boitui pasiskundė, kad dabar, kai „Otelas" parašytas, nežinąs, kur dėti laiką. Verčiau apie tai negalvoti. Maestro susikaupęs išsirenka cigarą, jį užsidega, sulankstęs dedasi kišenėn laikraštį ir žingsniuoja toliau. Kartkartėmis koks nors praeivis jį atpažįsta ir, davęs kelią, linkteli galvą. Jis išsiblaškęs atsako.

Florencijos sindikas kviečia Verdį dalyvauti Rosinio jubiliejuje. Jis nusprendžia atsisakyti ir daug negalvodamas parašo trumpą laišką: „Rosiniu niekas labiau už mane nesižavėjo. Kaip tik todėl privalėčiau neatmesti kvietimo, kurį turėjau garbės gauti. Tačiau ne tiek dėl to, kad aš apskritai nemėgstu tokių triukšmingų renginių, kiek dėl savo amžiaus ir mano sveikatai reikalingos ramybės norėčiau būti nuo šio jubiliejaus kuo toliau... Taigi atsisakau šio garbingo kvietimo..." Verdžiui atrodo, kad tik vakar mirė Rosinis ir jis pasiūlė Italijos kompozitoriams sukurti jo atminimui *Requiem*. Nieko iš to neišėjo. Paskui maestro sukūrė mišias Mandzoniui atminti. Nežinia, kodėl dabar jį taip traukia religinė muzika. Ne todėl, kad jis katalikas. Religija, jo manymu, išreiškia visa tai, ko žmoguje ir jo gyvenime neįmanoma pažinti. Galbūt, jei užteks jėgų, jis dar ką nors parašys. Bet kol kas verčiau apie tai negalvoti.

Dabar Verdis nori tik ramybės, tylumos, nori būti vienas. Svarbiausia, nori būti vienas kaip tuomet, kai kuria, nes muzika mėgsta vienumą. Ji patinka jam ir dėl to. Jis kviečiamas į „Otelo" premjerą Romoje. Pranešama, kad operos žiūrėti atvyksiąs karalius su karaliene. Jis ir dabar atsisako, teisinasi esąs pavargęs: „...labai pavargau ir nemėgstu ceremonijų". Dėl dievo meilės, tegu jam duoda ramybę. Jis vadinamas „muzikos senoliu", „senatvės stebuklu". O senam žmogui reikia tylos ir ramybės. Tegu

jam leidžia pasidžiaugti liūdna, bet šviesia Genujos žiemos saule.

Visą Italiją sukrėtė šiurpi žinia, gauta iš Dogalio. Sausio 24 dieną (Verdis tuo metu buvo Milane ir žiūrėjo, kaip vyksta „Otelo“ repeticijos) Afrikoje pulkininko leitenanto Tomazo di Kristoferio vadovaujama kareivių kolona, išėjusi iš Mankulo į Sačio fortą, pateko į Abulos genties žmonių pasalą. Visi italai žuvo. Įvykis komentuojamas pirmuose laikraščių puslapiuose; spauda užsipuola aukštuosius Italijos kariuomenės vadus; tai vienur, tai kitur kyla riaušės. Atsistatydina užsienio reikalų ministras de Robilanas ir karo ministras Fereras. Kardučis atsisako dalyvauti Dogalio aukoms pastatyto paminklo atidaryme tvirtindamas, kad tai buvusi „lengvapėdiška ekspedicija, pasiųsta į Afriką daryti to, ką darė chorvatai Italijoje per risordžimentą“. Beveik visa Italijos inteligentija pasipiktinusi įvykiais Afrikoje. Vasario 8 dieną atsistatydina vyriausybė. Valdžios krizė trunka kone du mėnesius. „Verčiau būti be vyriausybės,— sako Verdis,— negu turėti niekam tikusią“. Balandžio 4-ąją Depretiui galų gale pavyksta sudaryti savo aštuntąjį kabinetą. Teisingumo ministru vėl paskiriamas Dzanardelis, o vidaus reikalų — Krispis. Italija penkeriems metams pratęsia Trilypės sąjungos sutartį.

Tačiau Dogalis nieko nepamokė: liepos 14-ąją sudaromas kolonijinis korpusas, skirtas palaikyti tvarkai Italijos teritorijose Afrikoje. Baigiantis vasarai, miršta Agostinas Depretis. Nedaug kas jo gailisi. Karalius nesutinka, kad atsistatydintų vyriausybė, ir ministrų tarybos pirmininku paskiria užsienio reikalų ministrą Frančeską Krispį, kuris, kaip teisingai rašė Antonijus Gramšis, yra „tikras naujosios buržuazijos žmogus“. Kažkas spaudoje prasitaria: *incipit vita nova*[41]. Visiems atrodo, kad Garibaldžio ir Kavūro amžininkas Krispis sugebės atnaujinti ir tęsti risordžimento tradicijas. Jis fanatiškas Bismarko gerbėjas ir puoselėja viltį anksčiau ar vėliau tapti kancleriu. Tačiau pirmieji Krispio žygiai Italijai atsieina gana brangiai: jis nustato naujus protekcionistinius muitinės tarifus, kurie

[41] Prasideda naujas gyvenimas. *(Lot.)*

žlugdo žemės ūkį, suskaldo Italiją į dvi dalis ir dar labiau pagilina prarają tarp Šiaurės ir Pietų. Kyla nepaprastai sunki ekonominė krizė, pagausėja bedarbių, padidėja infliacija, sumažėja kapitalo įdėjimų. Šiam nuosmukiui įveikti prireiks daugybės metų.

Verdžiui, kurį labai jaudina žemės ūkio problemos, šie, anot jo, idiotiški tarifai gadina kraują. Tačiau apie Krispį jis labai geros nuomonės, esą tai Italijos politikų klasės išugdytas žmogus. Ant įvykių Afrikoje maestro užtraukia gedulingą tylos šydą, nors laiške Piroliui piktinasi, kad „tėvynei jos sūnūs — tik patrankų mėsa". Verdžio būdas keičiasi: jis rimsta, supykęs nebešėlsta kaip pirma. Pavyzdžiui, Brešoje Otelo partija pavedama debiutantams. Anksčiau Verdis būtų sukėlęs didžiausią skandalą, apkaltinęs teatro direkciją, „kad išniekino jo kūrinį", grasinęs, jog atimsiąs operą. Dabar pasitenkina laišku, kuriame pasveria kiekvieną žodį: „Kodėl Brešos teatro vadovybė prieš statydama „Otelą" su niekuo nesitarė? Nereikia manęs įtikinėti, kad viskas bus atlikta kuo puikiausiai. Kaip galima Otelo partiją pavesti žmogui, apie kurį beveik niekas nieko nežino?" Be abejo, tokie nesusipratimai — smulkmena. Rikordis savo darbą išmano, ir opera statoma visur: Londone, Venecijoje, Parmoje, Neapolyje, Budapešte — visose sostinėse ir dideliuose miestuose. Verdis, kuris kiekvienam pastatymui turi duoti savo sutikimą, verste užverčiamas laiškais. Šis biurokratiškas susirašinėjimas galų gale jam įgrysta. Štai kaip maestro guodžiasi laiške Rikordžiui: „Tasai „Otelas" įsiėdė man iki gyvo kaulo! Prakeikta valanda, kai su juo atsisveikinau. Kol gulėjo ant rašomojo stalo, jis buvo mano paguoda, o dabar — tikras pragaras! Londono sumanymas blogas! Parmos dar blogesnis!" O kada jis bus statomas Paryžiuje? Verdis kraipo galvą, apie tą *grande boutique*[42] kol kas nenori galvoti. Bus matyti vėliau.

Dabar Verdis nebepasiduoda pykčiui, nešėlsta, nesvaido žaibų. Net jo veidas pasikeičia, kaip ir visų žmonių senatvėje,— smakras išsišauna į priekį, nosis lyg snapas nulinksta žemyn, o akys, apraizgytos vis gausėjančių

---

[42] Didelę krautuvę. (*Pranc.*)

raukšlių, tarsi sumažėja. Bet, kaip ir anksčiau, maestro viską vertina blaiviai, nepuoselėja iliuzijų. Kai jam pranešama, kad Brešoje „Otelas" turėjo didelį pasisekimą, jis tuoj pat viską sumenkina: „Brešoje, kaip ir Venecijoje, per premjerą buvo nedaug žmonių! Vadinasi, šiuose miestuose žmonės manęs nemėgsta! Ir jie absoliučiai teisūs, jeigu nori kažko geresnio!.. Pasisekimas? Man jį parodys kasos termometras po ketvirto ar penkto spektaklio". Jam nuobodu, jis nežino, kur dėti laiką, kaip praleisti dieną. Verdis nepratęs gyventi be problemų, be darbo. O svarbiausia — negali susitaikyti su mintim, kad muzikos nebekurs. Žodžiai, išsprūdę jam kalbantis su Milano sindiku, buvo tikrai nuoširdūs. Bet dabar maestro apie tai kitokios nuomonės: pensininko karšatis — ne jam. Turbūt todėl jis imasi įgyvendinti seną savo sumanymą. Jo kaimui reikia ligoninės, ir Verdis ją pastato bei įrengia savo lėšomis. Jis netgi nenori jokių atidarymo ceremonijų, iškilmių — į ligoninę tuoj pat paguldomi pirmieji dvylika pacientų. Bet žurnalistai vis tiek sužino ir apie tai, ir apie kitą jo sumanymą — pastatyti Milane prieglaudą seniems muzikantams, kuriems gyvenime nepasisekė, kad jie galėtų ramiai baigti paskutines savo dienas. Ar tik ne skurde mirusio Frančesko Marijos Pjavės atminimas skatina jį padaryti šį gerą darbą? Norintiems apie tai išgirsti daugiau jis neatsako. Verdis niekad nemėgo kalbėti apie savo labdarybę. „Tiems, kurie daugiau turi,— sako jis,— derėtų pagalvoti apie gailestingumą. Didumos žmonių gyvenimas gana sunkus".

Verdis nieko nenori matyti, truputį negaluoja, jaučiasi nereikalingas. Palaiko ryšius su Boitu ir Rikordžiu, pasikeičia vienu kitu laišku su Štolc ir Valdman — rašo daugiausia apie sveikatą, orą, perskaitytas knygas. Jį mažai kas domina. Su Pepina gyvena kaip paprastai. Dabar jis mato, kokia atsidavusi ji buvo jam, kokia brangi ir nepakeičiama gyvenimo draugė. Vargšė Pepina dažnai serga, greit pavargsta, sunkiai vaikščioja. Tikriausiai buvo jai labai blogas, rūpinosi vien savimi. Jis tik dabar tai supranta, matydamas, kokia ji sugniužusi ir silpna. Atrodo už jį senesnė ir, žinoma, nuolankesnė.

Kartą Verdis sužino, kad sudarytas specialus komitetas,

kuris ketina surengti iškilmingą jo muzikinės veiklos jubiliejų. Iš pradžių jis tuo netiki, bet perskaito apie tai laikraščiuose ir labai susijaudinęs rašo Rikordžiui: „Matau, kad laikraščiai prabilo apie kažkokį jubiliejų! Pasigailėkite! Tarp daugybės nereikalingų dalykų pasaulyje jubiliejus — nereikalingiausias, ir, nors per savo gyvenimą esu nuveikęs daug beprasmiškų darbų, aš neapkenčiu to, kas nereikalinga". Ir Boitui: „...Šis jubiliejus ne tik man baisiai nepatinka, bet ir apskritai niekam nereikalingas ir neduos jokios naudos... Padarykite taip, kad viskas praeitų kuo tyliau ir nepastebimiau, ir atliksite gerą darbą". Užuot minėjus pirmos jo operos, nelaimingojo „Oberto, San Bonifačo grafo", penkiasdešimtmetį, verčiau skirti kelias papildomas stipendijas norintiems mokytis muzikos ir turintiems jai gabumų. Arba duoti kelią jaunimui — aplinkui tiek talentingų muzikantų! Be Pučinio, kurį pažįstąs, esąs Pjetras Maskanjis; jis dar neparašęs nė vienos operos, bet, sako, turįs lakią vaizduotę ir ugningą temperamentą. Su Pučiniu Verdis buvo susitikęs pas Rikordį ir net truputį kalbėjosi. O kas girdėti apie Boitą ir jo „Neroną"? Vis dar plūkiasi su juo? Daug metų jis kuria šią operą, dirba atkakliai, desperatiškai, apie nieką kita negalvodamas. Vargšas Boitas. Kartais Verdžiui net truputį gaila jaunojo draugo, kuris, kad ir labiau už jį išsilavinęs, yra silpno charakterio, nepasitiki savim. Gerais žodžiais minimas ir visai jaunas dirigentas Artūras Toskaninis; atrodo, jis iš tiesų puikus muzikantas, ir nors dar neiškilo, jau yra žmonių, galvą už jį guldančių. Labai gerai. Pabudo Italijos muzikinis pasaulis. Seniai laikas.

Nors ir kaip Verdis prieštarauja, jubiliejus vis dėlto surengiamas. Ir labai iškilmingas. Pats karalius atsiunčia Verdžiui telegramą, paskui Frančeskas Krispis, rašytojai Džozujė Kardučis, Antonijus Fogacaras, Artūras Grafas, Renatas Fučinis, Džovanis Verga, Paskualė Vilaris[43]. Tik Gabrielė d'Anuncijus neatsiunčia pasveikinimo. Jis visas pasinėręs į savo romaną „Malonumai", ir jam daugiau niekas pasaulyje nerūpi. Kai Verdį sveikina tiek daug garsių

---

[43] Paskualė Vilaris — istorikas, politinis veikėjas, senatorius, švietimo ministras.

žmonių, jis negali į juos numoti ranka, tad norom nenorom rašo atsakymus, siunčia linkėjimus, dėkoja. Tačiau jam vis vien labai apmaudu. Malonu dirbti laukuose. Ir medį obliuoti smagu. Dar smagiau tvarkyti savo reikalus su leidėjais, kurie tik ir žiūri, kaip nusukti honorarą. Bet visa tai padarius, sulošus kelias kortų ar biliardo partijas, kas lieka? Kuo jis gali pateisinti savo egzistenciją, savo gyvenimo dienas?

Kad neatprastų, Verdis po truputį rašinėja — fugas, kanonus, pradeda sonatą fortepijonui, sukuria dar vieną *Ave Maria,* vėliau kitą. Jo muzika dabar glausta, gryna, tarsi laiko nugludintas medis. Paskui su architektu ir rašytoju Kamilu Boitu, Arigo broliu, aptaria muzikantų prieglaudos projektą. Milano pakraštyje jau nupirktas žemės sklypas. Dabar belieka pradėti statybą ir, kaip visada, prižiūrėti darbus, tikrinti, kontroliuoti. Be to, reikia padėti sergančiam sifiliu Fačui; ištikęs jį paralyžius (kaip Donicetį) kasdien vis labiau ir labiau progresuoja. Jis nebegali diriguoti, jo protas pamažu drumsčiasi, gęsta.

Kaip liūdna senti ir matyti paliekančius šį pasaulį draugus! Kaip liūdna regėti paliegusius jaunesnius už save žmones! Gyvenimas — bjaurus dalykas. Verdis vienišas, kuo toliau, tuo labiau jaučiasi vienišas. Kasdien save tyrinėja, nori žinoti, ar jo kūnas dar paklusnus, ar raumenys dar tvirti. Maestro septyniasdešimt šešeri metai. Jis rašo vienam draugui, kad šis jam atsiųstų Vergos „Mastrą doną Džezualdą". Ar tiesa, kad tai „įspūdingas", puikus romanas? Laiške išreiškia nepasitenkinimą vis stiprėjančiais Italijos ir Vokietijos ryšiais. Rikordis, kuris yra Milano miesto tarybos narys, Verdžiui praneša, kad, išaugus socialistų partijos įtakai, į tarybą išrinktas toksai Filipas Turatis[44], kuris, atrodo, nepėsčias ir toli nueis. Verdis seka įvykius, stengiasi nuo jų neatsilikti. Jeigu jis viskuo domisi, vadinasi, dar nepasenęs. Maestro nenori baigti savo dienų kaip Arivabenė. Bet muzikos jam vis labiau ir labiau trūksta. Kad ir ką žmonės kalbėtų, savo gyvenime Verdis mėgo tik muziką, operą, teatrą, herojus; jis uždegdavo

---

[44] Filipas Turatis — publicistas, politinis veikėjas, Italijos socialistų partijos parlamentinės grupės lyderis.

jiems aistras, duodavo balsą, liepdavo dainuoti. Prieš išvykdamas su Pepina į Montekatinį jis gauna iš Boito kažkokį juodraštį. Tai komedija, tiksliau, libreto scenarijus ar metmenys pagal Šekspyro „Vindzoro šmaikštuolės" ir „Henriką IV". Pagrindinis herojus — Falstafas. Tegu maestro pasižiūri ir pasako savo nuomonę, prašo Boitas. Verdis vienu prisėdimu perskaito scenarijų ir savo atsakyme labai atsargiai padaro keletą pastabų. Baigdamas laišką, prisipažįsta, kad siužetas jam patinkąs, ir priduria: „Pasakiau šiaip sau... nekreipkite dėmesio į mano žodžius". Tačiau noras kurti muziką toks didelis, kad maestro negali nurimti. O gal sutikti? Gal dar sykį pabandyti? Jis rašo Boitui: „Šiuo metu bent turime apie ką pasikalbėti, nes „Falstafas", prieš porą dienų buvęs tik svajonė, dabar gali virsti tikrove! Kaip?.. Kas žino!!! Parašysiu apie tai rytoj ar poryt".

Verdis tesi pažadą ir nedelsdamas pasiunčia Boitui ilgą laišką. Rašo, jog norėtų, labai labai norėtų dar kartą padirbėti, bet baiminasi, šįsyk iš tikrųjų, kad jis per senas. Jeigu sutiks, ar įstengs šį darbą užbaigti? Be to, nenorėtų iš Boito atimti minčių ir laiko, skirtų „Neronui". „Kol skraidai idėjų pasaulyje,— aiškina jis,— viskas atrodo labai gražu, bet vos tik pastatai koją ant žemės ir imiesi praktinės veiklos, tave apninka abejonės ir nemalonumai". Paskui, dar kartą padejavęs, kad būsią daug, pernelyg daug sunkumų, klausia: „Ar galite sugriauti mano argumentus?.. Norėčiau, bet netikiu. Vis dėlto pagalvokime (tik nedarykite nieko, kas galėtų pakenkti jūsų karjerai), ir, jeigu man sugebėsite įrodyti, kad aš klystu, kad įstengsiu nusimesti nors dešimtį metų, tada... Koks būtų džiaugsmas! Pasakyti publikai: „M e s d a r č i a ! M e s d a r p a r o d y s i m, k ą g a l i m !" Atkreipkite dėmesį į sakinį — „K o k s b ū t ų d ž i a u g s m a s !" Tai pirmasis Verdžio senatvinio silpnumo ženklas, bent iš visų ryškiausias. Anksčiau, kai kūrė „Otelą", jis nieko panašaus nekalbėjo. Publikos nepaisė, dėl jos nesukdavo sau galvos. O dabar publika jam būtina, kad galėtų jaustis ne toks senas, ne toks vienišas, kad pateisintų savo egzistenciją. Kai kūrė „Otelą", jį iš tikrųjų kamavo abejonės, baimė, kartais jis net norėdavo viską mesti. Kas kita „Falstafas". Verdis turi jį

parašyti, antraip ne gyvens, o vegetuos. Todėl, vos tik Boitas jam praneša sutinkąs rašyti „Falstafo" libretą (prie „Nerono" grįšiąs paskui), maestro meta visus darbus ir skubiai atsako: „Tegu bus taip, amen! Imsimės „Falstafo". Kol kas negalvokime apie sunkumus, amžių, ligas! Aš irgi trokštu, kad tai būtų didžiausia mūsų p a s l a p t i s . Kaip ir jūs, šį žodį tris kartus pabraukiu, norėdamas pasakyti, kad „niekas nieko neturi žinoti..." Tačiau prieš baigdamas laišką jis nori patikslinti vieną dalyką: „Baigęs libretą, man jį perleisite už... (sumą nurodysite pats). Jeigu dėl savo amžiaus, ligos ar dėl kitos priežasties aš negalėsiu operos baigti, jūs „Falstafą" pasiimsite — jį paliksiu jums atminčiai — ir galėsite su juo daryti, ką norėsite".

Per patį vidurvasarį, netrukus po to, kai grįžo į Santa Agatą, Verdis gauna nemažą pluoštą libreto eilių. Maestro laimingas kaip vaikas per kalėdas. „Valio! — rašo jis. — Gal aš sapnuoju!" Viskas prasideda iš naujo — laiškai, scenarijaus metmenys, pasiūlymai, eilės, kurias reikia baigti. Yra dėl ko džiaugtis. Ir, kad ką nors veiktų, Verdis rašo fugą. „Taip, pone,— sako jis Boitui, šiam pasiteiravus, kaip sekasi dirbti,— fugą... K o m i š k ą f u g ą , kuri labai tiktų „Falstafui". Komišką fugą? Kodėl komišką? — paklausite jūs. Nežinau, k o d ė l , bet f u g a k o m i š k a , ir tiek! Kaip kilo ši mintis, papasakosiu kitame laiške". Garsioji komiška fuga jam pravers baigiant operą. Bent kaip akstinas arba idėja. Verdžio nuotaika gera; jis dirba noriai, su dideliu malonumu sukuria puikų orkestro audinį — linksmą, įvairų, lankstų, su pagražinimais ir ryškiomis spalvomis. Dabar maestro dar labiau patyręs nei tada, kai kūrė „Otelą", kai tetroško parodyti jausmus, liepsnojančias aistras. „Falstafas" — antra jo komiška opera. Pirmoji — „Karalius vienai dienai" — buvo negailestingai nušvilpta. Dabar, po tiek metų, jis nori atsirevanšuoti. Senis maloniai šypsosi savo žmonai, net pasišaipo iš jos, o kartais toks nevykusiai galantiškas, kad Pepina tirpte tirpsta. Koks jis patenkintas, kaip džiaugiasi, kad gali rašyti. Jaučiasi lyg dvidešimčia metų atjaunėjęs. Neužmiršta draugų. Fačas eina vis blogyn, nieko nebeatsimena. Verdis išrūpina jam Parmos konservatorijos direktoriaus vietą. Bet dirigento protas temsta diena po dienos ir jis

nesugeba atlikti savo pareigų. Jį pavaduoja Boitas ir atiduoda jam algą — antraip Faças neturėtų kuo užsimokėti už gydymą ligoninėje.

Reikia skubiai rašyti „Falstafą". Ir jis jau ima ryškėti su savo prašmatnia orkestruote, žėrinčiais rūbais, pilnas trelių, moduliacijų, akcentų. Maestro aklai pasikliauja Boitu. Pirmą kartą per savo kūrybinę praktiką su malonumu kuria muziką visoms libreto eilėms, stengiasi prie jų prisitaikyti, nereikalauja nieko nei keisti, nei perdaryti. Verdis taip ir praneša savo bendradarbiui: „...parašiau muziką pagal jūsų eiles, nė žodžio nepakeitęs". 1890 metų kovo vidury maestro užbaigia pirmą veiksmą. Darbas eina sparčiai, be pertraukų, be abejonių, puslapis po puslapio. Paskui — stop! Jis pavargo, nebegali dirbti. Tačiau krizė trunka neilgai, ir maestro vėl sėdasi prie fortepijono. Išsiunčia Boitui kopiją to, ką yra parašęs. Tai irgi kažkas nauja — anksčiau nieko panašaus nebūdavo. Tikriausiai nori išgirsti pritarimą ar pagyrimą. „Čia tik apmatai! Nežinia, kiek su jais dar reikės plūktis! — perspėja jis.— Bus matyti vėliau! „Pasaulis bjaurus! Pasaulis šlykštus! Pasaulis piktas!" — sakote jūs. Žinau ir, deja, sužinojau tai trisdešimt metų anksčiau negu jūs". Iš Paryžiaus ateina blogos žinios. Sunkiai serga Mucijus, jo mokinys, ištikimas ir rūpestingas draugas. Nepagydoma kepenų liga. Netrukus maestro gauna iš Mucijaus tokį laišką: „Brangus mokytojau ir bičiuli... aš greit iškeliausiu į kitą pasaulį, bet, kaip ir anksčiau, esu visa širdimi prisirišęs prie jūsų ir gerosios jūsų žmonos. Mylėjau judu, ir žinote, kad nuo 1844 metų visada buvau ištikimas jūsų draugas. Retkarčiais prisiminkite mane, ir iki pasimatymo aname pasaulyje, tik kuo vėliau. Karštai jus bučiuoju ir myliu — ištikimas jūsų Mucijus". Nespėjęs atsitokėti po šio laiško, Verdis gauna kitą žinią, kuri jį dar labiau nuliūdina: Romoje mirė senatorius Pirolis. Verdis ilgai neprisiliečia prie „Falstafo" partitūros. Jis vienišas, kuo toliau, tuo labiau vienišas. Gal toks jo likimas? Gal jam tai lemta? Jis prisipažįsta Valdman: „Per dvi savaites netekau dviejų seniausių draugų. Senatorius Pirolis, didžiai išsilavinęs, tiesus, nepaprastai doras žmogus! Šešiasdešimt metų jis buvo ištikimas, nuoširdus mano draugas! Mirė!! Emanuelė Mucijus — jis

dirigavo „Aidos" orkestrui Paryžiuje,— pažįstate jį. Puikus, visa širdim atsidavęs draugas beveik penkiasdešimt metų. Mirė!! Ir abu už mane jaunesni! Viskam ateina galąs! Koks liūdnas gyvenimas! (...) Nesinori nė operos rašyti. Pradėjau, bet nedaug tepadariau. Nekreipkit dėmesio į tai, ką pliauškia laikraščiai. Baigsiu ją? Nebaigsiu? Kas žino! Rašau neturėdamas jokių planų, jokių tikslų, šiaip sau, kad greičiau prastumčiau dieną". Tik po keturių mėnesių Senis nusiramins. Pagaliau, vėl pajutęs norą dirbti, praneša Boitui: „Dručkis" — vien oda ir kaulai. Reikia tikėtis, kad rasime neblogą vištgaidį ir jis vėl prisikimš pilvą. Viskas priklauso nuo gydytojo!.. Kas žino! Kas žino!.."

Per šiuos keturis mėnesius įvyko šiokių tokių permainų. Darbininkai paminėjo savo šventę — Gegužės pirmąją — ir labai nustebino valdžią, buržuaziją, pramonininkus, nes anksčiau nieko panašaus nebūdavo. *Corriere della sera* šiam įvykiui paskiria įžanginį straipsnį. Romoje jaunas livornietis Pjetras Maskanjis parodo savo operą „Kaimietiška garbė", ir šis jo debiutas susilaukia fantastiško pasisekimo. Operos libretas sukurtas pagal Džovanio Vergos novelę. Tai pirmoji veristinės mokyklos kregždė muzikoje. Visi svarsto, kas pakeis Verdį publikos širdyje, kam atiteks jo skeptras — Maskanjui ar Pučiniui? Tarp leidėjų vyksta nuožmi kova. Sonconjas palaiko Maskanjį, Rikordis — Pučinį.

Maestro nekreipia dėmesio į šią kovą dėl paveldėjimo teisių. Jam rūpi tik „Falstafas". Visi jo darbai, mintys, energija nukreipti į partitūrą. Jis vėl rašo Boitui: „Dručkis" eina keliu, vedančiu į beprotnamį. Būna tokių dienų, kai jis nejuda, miega ir yra blogai nusiteikęs. O kartais šaukia, bėgioja, strykčioja, velniaižin ką išdarinėja... Aš leidžiu jam truputį padūkti, bet jeigu nesiliaus, užmausiu antsnukį ir tramdomuosius marškinius!" Boitas, labai patenkintas, jam atsako: „Valio! Nevaržykit jo, tegu šėlsta, tegu išdaužo visus langus ir sulaužo visus baldus jūsų kambaryje — nedidelis daiktas, nusipirksitę kitus, tegu sutrupina į šipulius fortepijoną — įsigysite kitą. Tegu viskas lekia po velnių, bet didžioji scena bus padaryta! Valio! Pirmyn! Pirmyn! Pirmyn! Tegu bus beprotnamis, bet šviesus kaip saulė ir

svaiginantis kaip pašėlusios lenktynės. Aš jau žinau, ką padarysite. Valio!"

Šiuo metu išeina Filipo Turačio ir Anos Kulišovos įsteigto žurnalo *Critica Sociale* pirmasis numeris. Po metų, per suvažiavimą Genujoje, įkuriama Italijos socialistų partija. Antonijus Labriola skuba iškelti jos klaidas. Pasak šio filosofo iš Neapolio, suvažiavimas buvęs be reikalo sušauktas. Laiške Filipui Turačiui jis rašo: „Jūs atsitiktinai priėmėte protingą rezoliuciją, kuri, kaip kreipimasis, manifestas ar pažadas, gana svarbi. (...) Atsitiktinumu reikia tik pasidžiaugti, bet istoriją dera kurti tikrą". Tačiau, nepaisant Labriolos kritikos, Italijos darbo žmonių partija (taip ji pasivadino) — konkretus faktas ir jau turi savo spaudos organą — *La lotta di classe* („Klasių kova"). Jos centro komiteto būstinė yra Milane. Tarp žymiausių partijos vadovų — Prampolinis, Turatis, Kulišova, Kosta, Ladzaris, Kazatis. Socialistai galutinai atsiriboja nuo anarchistų. Paskui visų dėmesys nuo naujos partijos nukrypsta į Romos banko skandalą. Italijos politinio gyvenimo scenoje pasirodo naujas vardas — Džovanis Džolitis. Jis ką tik atsisakė Ministrų tarybos pirmininko pareigų dėl minėto banko skandalo, o į jį vėl Italija nukreipia akis.

Verdis visai nustoja domėtis politika. Su leidėju Rikordžiu jis pasirašo sutartį, pagal kurią „Falstafas" bus pastatytas „La Skaloje" „per 1892—1893 metų karnavalo sezoną su sąlyga, kad atlikėjus aš pats pasiūlysiu ir turėsiu teisę pakeisti vieną ar kitą dainininką, jeigu man atrodys netinkamas. „Falstafo" premjera galės įvykti vasario pradžioje, jei teatrą gausiu repeticijoms nuo 1893 metų sausio 2 dienos".

Dabar nebėra kelio atgal, reikia operą baigti. Iš baimės, kad ko nors nepamirštų, Verdis viską užsirašo, net menkiausias pastabas, į partitūrą. Jis suserga, pasveiksta, bet jaučiasi silpnas. Vis dėlto vėl kimba į natas. „Rašau, dirbu kaip jautis,— prisipažįsta jis,— tačiau vis negaliu baigti". Galų gale opera baigta. Pepina, pamačiusi tris storus aplankus su „Falstafo" partitūra, negali atsistebėti. Nejaugi jos vyras sukūrė tiek muzikos? Juk jam aštuoniasdešimt metų! Susitaręs dėl honoraro, peržiūrėjęs kai kurias vietas, Verdis užverčia paskutinį aplanką. Jis truputį susijaudinęs.

Dabar maestro neabejoja — tai paskutinė jo opera. Popieriaus lapelyje, kurį vėliau įdės į partitūrą, Verdis užrašo: „Paskutinės „Falstafo" natos. Viskas baigta. Eik, eik, seni Džonai, eik savo keliu, kol pajėgsi. Įdomus tu sukčius — karštakošis, daugiaveidis, visada, visur! Eik, eik... Keliauk, keliauk... Sudie!" Jis atsisveikina ne tik su „Falstafu", bet ir su teatru, su muzikos pasauliu. Ar opera publikai patiks, jam visai nerūpi. Žino, kad į šį kūrinį įdėjo save visą, atidavė, ką galėjo, dirbo negailėdamas jėgų ir labai pavargo. Jis neturi nieko nei atimti, nei pridurti, pasakė, ką norėjo pasakyti, net bandė rašyti kitaip, rafinuočiau, stengėsi neatsilikti nuo savo epochos. Šiandien darbas baigtas. Aštuoniasdešimtmetis kompozitorius paskutinės savo operos partitūroje užrašė: „Pabaiga". Bet argi tai opera? Ar „Falstafą" galima pavadinti šiuo žodžiu?

Vėl kartojasi pažįstamas ritualas — iš pradžių kelionė į Genują, paskui, iš ten,— į Milaną, į repeticijas. Lagaminai, skrynios, dėžutės su skrybėlaitėmis. Nežinia kelintą kartą Pepina krauna daiktus. Milane jie išbus ilgiau kaip mėnesį. Žiema ten šalta. Reikia pasiimti daugiau šiltų drabužių. Kas per gyvenimas — visą laiką ant ratų! Alfredas Katalanis savo keliones jau baigė. Susirgęs džiova, leidėjo paliktas likimo valiai, kompozitorius miršta ant jį slaugiusio Artūro Toskaninio rankų. „Jis buvo geras žmogus ir puikus muzikas",— sako Verdis. Juodu su Katalaniu kažkada labai nesutarė. Net laikraščiai rašė, esą per Verdį šis netekęs Rikordžio pasitikėjimo. Tikriausiai tai tik absurdiškos paskalos, bet dėl jų kompozitorių santykiai visiškai sugedo. Dabar ne laikas apie tai galvoti. Reikia pradėti repeticijas. Maestro liepia atnešti į sceną staliuką su silpna lempute. Jis nelabai patenkintas tuo, ką yra sukūręs, ir čia pat taiso partitūrą, žiūri, kaip vyksta repeticijos, davinėja nurodymus. Jo energija liejasi per kraštus, jis viską pastebi, ypač kimba prie orkestro, aiškina, kad groti reikia nuoširdžiai, su įkarščiu. Džulijus Rikordis pateikia siurprizą: vasario 1-ąją Turino Karališkajame teatre eis Pučinio „Manon Lesko" premjera, o vasario 9-ąją „La Skaloje" — „Falstafas". Taigi senasis kompozitorius tarsi perduos estafetę jaunajam kolegai.

Verdis dirba po septynias valandas per dieną, bet ne-

siskundžia esąs pavargęs. Kai nebūna teatre, eina pasivaikščioti po miestą. Milanas labai išaugęs, yra naujų rūmų, plačių gatvių, daugiau triukšmo, judėjimo. Maestro mėgsta ir prie kortų staliuko pasėdėti. Pastato keletą čentezimų ir, jeigu išlošia, labai džiaugiasi. Susidraugavo su dirigentu Edoardu Maskeroniu. Tai šaunus vyras, turi autoritetą, skonį, iš pusės žodžio supranta, ko geidžia maestro. Geriau nė norėti nereikia. Falstafo partiją dainuojančiu Moreliu Verdis irgi patenkintas. Ką čia kalbėti, visa trupė labai gera. Kaip jis galėjo prieš keletą mėnesių tvirtinti, jog „La Skala" netinka „Falstafui"! Esą ten per didelė scena, be to, impresarijus — Piontelis. Mudu asmeniškai n e p a ž į s t a m i,— rašė maestro,— tačiau jis buvo toks nemandagus ir neišauklėtas, jog aš su juo nenoriu turėti jokių reikalų ir nė kojos į jo namus nekelsiu!" Bet viskas susitvarkė. Į trupę pakviestas ne tik Morelis, bet ir Pini Korsis, Garbenas bei solistės Paskva Džakometi ir Gverini. Visi jie puikūs dainininkai. Boitas irgi dažnai užsuka į teatrą, padeda režisuoti. Repeticijos vyksta kaip sviestu pateptos, tik, bėda, sulūžo violončelės, tačiau, įsikišus pačiam Rikordžiui, teatras gavo naujas. Daugiau nebuvo jokių trukdymų, jokių nemalonumų.

Tuo tarpu į Milaną pradeda traukti kritikai iš viso pasaulio — iš Paryžiaus, Berlyno, Londono, Niujorko, Vienos. Bilietai, kaip visada, parduoti aliai vieno, ir vasario 9-osios rytą žmonės, nepabūgę smarkaus šalčio, stovi eilėje, tikėdamiesi gauti vietą galerijoj. Ložėse matyti daug įžymybių: kunigaikštienė Leticija Bonapart[45], švietimo ministras Martinis, rašytojai Džozujė Kardučis, Džuzepė Džakoza, kompozitoriai Džakomas Pučinis, Pjetras Maskanjis, garsiausių aristokratų bei stambiausių pramonininkų šeimos. Karalius atsiunčia telegramą, kurioje atsiprašo, kad negalįs atvykti į naujosios operos premjerą, sveikina maestro ir linki jam sėkmės. Vėl triumfas — plojimai, ovacijos, džiaugsmo ir susižavėjimo šūksniai. Morelis turi pakartoti arijetę *Quando ero paggio* („Kai aš buvau pažas"), bisuojamas „kūmučių" kvartetas. O po

---

[45] L e t i c i j a B o n a p a r t — Napoleono brolio Žeromo Bonaparto duktė.

Fentono arijos *Dal labro il canto* („Skamba lūpose daina") publika ima taip ploti, kad, rodos, sugrius teatras. Savaime aišku, Verdis kviečiamas daugybę kartų. Kompozitorius išveda į sceną Boitą, kad šis pasiimtų savo triumfo dalį. Rytojaus dieną Kardučis rašo žmonai: „Falstafo" premjera „La Skaloje" buvo nuostabi. Verdis, tas Didysis Senis, kai atėjau jo pasveikinti, mane apkabino ir pabučiavo".

Ir šį kartą Verdis išeina į šventiškai apšviesto viešbučio balkoną padėkoti susibūrusiai apačioje miniai. Kasos įplaukos siekia devyniasdešimt tūkstančių lirų. Tai rekordas. Impresarijus Piontelis džiūgauja. Džiaugiasi ir leidėjas Džulijus Rikordis. Jis puikiai supranta, kad „Falstafas", turint omeny autoriaus amžių,— paskutinė Verdžio opera. Leidėjui labai pavyko, mat ne menkesnio pasisekimo susilaukė ir Džakomo Pučinio „Manon Lesko" Turine. Dabar „sinjoras Džulijus" neabejoja suradęs Verdžiui įpėdinį. O jis būtinai reikalingas, nes leidėjas Sonconjas su savo jaunaisiais kompozitoriais Maskanju, Leonkavalu ir Džordanu tapo gana rimtu konkurentu. Laikraščiuose pasirodo pranešimas, esą vienas labai įtakingas asmuo prašąs karalių suteikti Verdžiui Buseto markizo titulą. Maestro baisiai pasipiktina — betrūko, kad jis taptų markizu! Verdis nedelsdamas siunčia telegramą ministrui Martiniui: „Laikraštyje *Perseveranza* perskaičiau žinutę, kad man norima suteikti markizo titulą. Aš, kaip menininkas, prašau jus iš visos širdies pasistengti, kad to neįvyktų. Jeigu sukliudysite tai padaryti, būsiu jums be galo dėkingas". Pirmiausia „La Skalos" vestibiulyje pastatoma jo statula, paskui jis apdovanojamas šv. Mauricijaus ir Lozoriaus Didžiojo kryžiaus ordinu, vėliau įsigeidžiama surengti jubiliejų, o dabar kažkam šovė į galvą padaryti jį markizu. Ne, nieko neišeis — jis nesutinka lįsti į mauzoliejų anksčiau laiko. Nori būti tik Džuzepė Verdis iš Le Ronkolės, kompozitorius ir žemdirbys. Laimė, ministro atsakymas, nors truputį ir pompastiškas, jį nuramina: „Tasai, kuris šiandien yra viso pasaulio muzikos karalius, negali būti Buseto markizas. Šią mintį man pasakė jo didenybė, perskaitęs jūsų telegramą, kuri jam suteikė didelį malonumą".

Dabar Verdis gali nusiraminti. Kadangi balandžio 15 dieną „Falstafas" bus statomas Romoje, jis truputį padailina partitūrą. Prieš premjerą kompozitorių priima savo rūmuose karalius. Verdžiui suteikiamas Romos garbės piliečio vardas. Maestro dūsauja: gerai jau gerai, jis patenkintas. Tik kam viso to reikia. Vakare, per spektaklį, vėl triumfas. Audringi plojimai, ovacijos. Verdžiui atrodo, kad žmonės nesiklauso jo „Falstafo" ir orkestras puikiausiai galėtų groti, o dainininkai dainuoti, kas jiems patinka,— vis tiek būtų pasisekimas. Vien dėl to, kad čia sėdi jis, žilas liesas aštuoniasdešimtmetis senis. Toks senas, tarsi gyva risordžimento relikvija. Jis sėdi tarp abiejų valdovų — Umberto ir Margaritos ir dėkoja, lankstosi, šypsosi. Tokios mintys temdo jam triumfo džiaugsmą. Kitą vakarą po „Kvirinalo" viešbučio, kur jis apsistojęs, langais susėda visas Romos teatro orkestras ir, apsuptas jausmingos, šventiškai nusiteikusios publikos, atlieka jo garbei nedidelį koncertą. Še tau, kad nori! Negali būti! Jis vėl turi dėkoti, klausytis minios sveikinimų ir plojimų. Jau sotus iki kaklo. Nori likti vienas. Kuriam galui visa tai? Jis juk žino, kad „Falstafas" — jo atsisveikinimas su operos teatru.

„Falstafą" Verdis kūrė nepalyginti trumpiau negu „Otelą" — mažiau kaip ketverius metus. Techniniu atžvilgiu ši opera be priekaištų. Čia viskas apgalvota, parašyta tiesiog kaligrafiškai. Senis norėjo, kad jo stilius ir muzikinė kalba būtų lengvi, skaidrūs, šviesūs, įspūdingi. Ir jam pavyko — operoje yra epizodų, stebinančių savo grožiu ir naujumu. Verdis įsigeidė parodyti, kad ir jis, kai nori, gali būti išsilavinęs, didelės erudicijos, net rafinuotas kompozitorius. Tarsi juokaudamas maestro įveikia sunkiausias libreto vietas ir lyg vikrus šokėjas išdarinėja penklinėje trigubus *salto mortale*. Jo meistriškumas nepaprastai išaugęs — muzikinės frazės labai dažnai plėtojamos pereinant iš vieno balso į kitą, netgi iš balso į orkestrą, o iš orkestro vėl į balsą. Elegantiškai, atsainiai, guviai maestro kuria daugybę linksmų, ironiškų, satyrinių melodijų, kurios stulbina muzikinių spalvų gausumu. Operoje yra nuostabių epizodų, pavyzdžiui, toje vietoje, kur Fordas sako Falstafui: *Voi siete un uom di guerra* („Jūs esate

kariškis"), arba mažyčiame to paties Fordo madrigale: *L'amor che non ci dà mai tregua* („Neduoda meilė mums ramybės"). Kai kur Verdis aiškiai šaiposi pats iš savęs, parodijuoja praėjusių laikų operų stilių, kurio jaunystėje nevengdavo, arba mėgdžioja senus XVII ir XVIII amžių instrumentus, skirtus atlikti saloninėms arijoms bei menuetams. Finalinėje fugoje jaučiamas net Bachas. Verdis tarsi nori įrodyti visiems, kurie jį kaltino nemokšiškumu ir šiurkštumu, kad mokąs virtuoziškai naudotis natomis. Pavyzdžiui, Kvikli ir Falstafo duetas pirmoje antro veiksmo dalyje ypač subtilus, įmantrus, kupinas orkestro akcentų, juvelyriškai nušlifuotų pasažų.

Ši opera muzikiniu požiūriu be galo švelni, žaisminga, vaiski, saikinga, vientisa. Darniai eina vienas po kito atskiri epizodai, virpa, skamba motyvai, trykšta, liejasi, plevena muzikinės temos — kūrinio architektonika grakšti, harmoninga, tobula. Ne tik stiprūs jausmai ir svarbios scenos, bet ir, regis, nereikšmingi momentai čia nutapyti nepaprastai spalvingai, su didele psichologine jėga. Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad operos technika padrika, gaivališka, o iš tiesų viskas apgalvota, tikslinga. „Falstafe" Verdis yra realistas, nes kai kurias spalvas, tempus ima (be galo elegantiškai) iš tikrovės. Vis dėlto tai, kas svarbiausia, kas sudaro operos esmę,— grynai jo vaizduotės vaisius. Šiuo atveju, tik šiuo atveju, jis — menininkas, pasiekęs meistriškumo viršūnę, nepriekaištingai ir kruopščiai atlikęs savo darbą. Tačiau ne galingas. Kai klausaisi garsiosios „Fėjų dainos", prislopinti, lengvučiai styginių garsai tarsi plazda, virvena ore, ir ši pasakiška muzika atrodo kaip mėnesienos švytėjimas — ryškus ir kartu blausus, paslaptingas. Andrėjai Dela Kortei šis epizodas sukėlęs „helenistinių asociacijų". Galimas daiktas. Bet, mano nuomone, jame nėra tiesos ir, nors sukurtas pagal visas taisykles ir čia labai tinka, jis gana manieringas, siekiantis vien efekto.

Beveik visi kritikai pripažįsta, kad „Falstafas" — vienas didžiausių Verdžio šedevrų, gal net didžiausias. Beje, Artūras Toskaninis šią operą mėgo labiausiai iš visų. O maestro Klaudijus Abadas tvirtina, kad „Falstafą" nepaprastai sunku atlikti, bet tikroviškumu ir technikos tobu-

lumu jam negali prilygti jokia kita Verdžio opera. Nesuklystume pasakę, kad, nors čia Verdis stebina naujoviškumu ir yra kitoks, be abejonės, jis — didis genijus. „Falstafas" — tai gyvybingo, trykštančio entuziazmu, jaunos sielos, bet kiaurai perpratusio pasaulį senio kūrybos vaisius. Senio, tapusio išminčiumi".

Tikriausiai būtų galima atkirsti Hemingvėjaus žodžiais: „Senių išmintis — didelė apgaulė. Jie darosi ne išmintingesni, o atidesni". Ir šioje operoje Verdis neapsakomai atidus: jam svarbi net menkiausia smulkmena, reikšmingas kiekvienas efektas; jis naudoja įmantriausią techniką, kad tik „Falstafas", šis paskutinis jo kūdikis, būtų be priekaištų. Todėl operoje yra nepaprastai grynų, skaidrių kaip krištolas vietų ir situacijų, trykšte trykštančių ironija ir sąmoju. Yra ir šmaikščių citatų. Pistolės frazė pirmo veiksmo antroje dalyje *State all'erta, all'erta!* („Stovėti ramiai, ramiai!") — tai ne kas kita kaip duoklė Rosinio „Sevilijos kirpėjui" ir Don Bazilijaus šūktelėjimo *Come un colpo di cannone!* („Kaip šūvis iš patrankos!") mėgdžiojimas. Verta atkreipti dėmesį į muzikinį piešinį, kuriuo pradedama antro veiksmo antra dalis — jis labai (ir ne atsitiktinai) primena *Allegro* iš Mocarto Koncerto *C-dur* fortepijonui ir orkestrui. Bet tai dar ne viskas — tema plėtojama trečio veiksmo pirmoje dalyje, skamba lyg Vagnerio kūrinių aidas. Taigi ši paskutinė Verdžio opera — ir žaidimas, ir alchemija, ir mokslas, ir bravūra. Yra čia ir idilės bei ironiškos lyrikos. Tačiau, bent man taip atrodo, operoje stinga plataus užmojo, fantazijos, aistros. Be abejo, tai šedevras, bet jis panašus į dagerotipą.

„Falstafą", šią įmantraus stiliaus ir novatoriškos technikos operą, parašė ne senas menininkas, kaip „Otelą", o senis. Verdis čia iš tiesų labai senas. Jo kūrybinė veikla aprėpia beveik tris šimtmečio ketvirčius. „Falstafas" — opera, kurioje nėra nei jėgos, nei paslapties, nei skausmo. Ją sukūręs genijus, jau pavargęs ir slegiamas senatvės, nori parodyti sau ir visam pasauliui, kad dar gali dainuoti ir duoti valią fantazijai. Ir iš tikrųjų duoda jai valią. Bet ir vaizduotė jau pavargusi, praradusi veržlumą, sugebėjimą persimainyti, plastiškumą. Žodžiu, šioje operoje Verdis nebesistengia atskleisti pasaulio, gyvenimo bei žmogaus

paslapties. Jam atrodo, kad ją jau žino. Todėl mąsto. Juokauja, karčiai šypsosi: „Pasaulis bjaurus! Pasaulis šlykštus! Pasaulis piktas!" „Kai aš buvau pažas..." „Nors kūnas jau senas, bet jis tau dar teikia nemaža smagumų" arba „Gerti saldų vyną ir šildytis saulėje". Kiek šiuose žodžiuose ilgesio ir kartėlio, kiek gailesčio, kad jaunystė seniai praėjo, kiek švelnaus liūdesio! Tai didžiausios operos vertybės, gyvenimo sutemų tiesos akimirkos, kai Verdis stebi pats save ir supranta, kad daugiau negalės dainuoti, kad nyksta jo jėga, talentas. Maestro dvasios būsena panaši į Kardučio, kai šis sako: „Kodėl tavęs nevedžiau, mano Marija?" Tas pats atodūsis, kupinas išminties ir rezignacijos. Gyvenimas baigiasi, belieka laukti galo. Mano nuomone, „Falstafu" Verdis tik primena sau, kad buvo genijus.

Jo kraujas atvėso, tapo drungnas. Dingo ir smarkumas — dabar jis romus kaip daugelis senių. Verdis įdėjo į „Falstafą" visas jam dar likusias melodijas, visą savo patirtį ir meistriškumą. Bet operai stinga aistringos, magiškos intuicijos, silpnas jos moralinis karkasas, nėra tiesos, lyg žaibas nutvieskiančios žmogaus širdį. Be to, reikia pažymėti, kad Verdis neturi humoro jausmo (juokas jo absoliučiai nedomina, nors, tiesą sakant, kai kurios „Kaukių baliaus" vietos gana komiškos). „Falstafe" yra tik liūdna ironija, melancholiška šypsena, nelinksmas juokas, rudens ar vakaro sutemų svajonės. Todėl kai kurie epizodai dvelkia šalčiu, veikėjai atrodo blankūs, charakteriai neišraiškingi. Įmantrias, nupudruotas, kone studentiškas Boito eiles („Otele" visai kas kita) Verdis priėmė be pakeitimų ir, lyg juokaudamas, regis, tik tam, kad laimėtų lažybas, parašė joms muziką. Verdis šypsosi. Argi anksčiau šis žmogus šypsojosi? Argi anksčiau šis genijus leisdavo sau taip juokauti? Dabar, kai visai iškaršęs, kai jėgos išseko, kai dreba pavargusi ranka, jis gali tai daryti. Dabar gali šypsotis, juoktis iš pasaulio, žmonių, garbės, savęs ir iš to apgailėtino melo, vadinamo gyvenimu. Tik ta šypsena jam belieka. Neišsenkama fantazija, sielos šėlsmas, beviltiškas šviesos ieškojimas jausmų audroje — jau praeitis. Beje, taip ir turi būti. Laikas rengtis į kelionę.

Tryliktas skyrius

DAINA BAIGTA

Kiek kartų jis važiavo šiuo keliu, vedančiu į Santa Agatą. Visais metų laikais — žiemą, kai per purvą arkliai vos traukdavo karietą, vasarą, kai vežimėlis, keldamas debesis baltų dulkių, smagiai riedėdavo tarp žaliuojančių pievų. Važiuodavo šiuo keliu ankstų rytą, kai į lygumą saulė pažerdavo pirmuosius spindulius. Važiuodavo naktį, kai viršum galvos plytėdavo žvaigždėmis nusėtas tamsus gilus dangus. Šį mielą keliuką Verdis pažįsta kaip penkis pirštus, atmintinai žino visus jo griovius, duobes, vingius, geras ir prastas vietas. Galėtų juo važiuoti užsimerkęs. Kai jis su Pepina, o kartais ir vienas, grįždavo traukiniu, jo pasitikti atvykdavo vežėjas. Kaip dažnai, ak, kaip dažnai Verdis dardėdavo šiuo keliu, nekalbus, paniuręs, kamuojamas liūdnų minčių! Tačiau, žvelgdamas į bėgančius pro šalį laukus, jis aprimdavo, užmiršdavo rūpesčius. Visada mylėjo šią derlingą, plačią lygumą, aukštų medžių eiles ir vynuogynus, sodriai tamsuojančius kviečių ir kukurūzų laukų fone. Mėgo prie savo dvaro pridurti vis naujus žemės sklypus, naujas fermas. Turtas jam teikė ir tebeteikia pasitikėjimo savimi, savo jėgomis. O kai grįždavo į Santa Agatą iš svetur — iš Peterburgo ar Londono, Paryžiaus ar Madrido, Vienos, Neapolio ar Romos,— jam kaskart atrodydavo, kad tarsi įplaukia į patikimą, gerai apsaugotą nuo viso pasaulio, nuo bet kokios grėsmės uostą. Čia viešpatauja rimtis, čia jis iš tikrųjų gali būti pačiu savimi.

Nežinia, kas bus su vila, fermomis ir laukais, kai jis numirs? Ar Pepina dar galės jais nors truputį pasidžiaugti? Jis keistai vypteli — nekokia jo žmonos sveikata, ji net atsisakė vykti su juo į Paryžių, į „Otelo" premjerą. Kaip visada, kad ši *grande boutique* būtų patenkinta, jam teko įterpti šokius trečiame veiksme. Nenorėjo to daryti, nes šokiai šioje vietoje nereikalingi. Nereikalingi ir kitur. Tiek to, Paryžiuje „Otelas" turėjo didelį pasisekimą. Per premjerą jis sėdėjo ne bet kur, o garbės ložėje, kartu su Prancūzijos respublikos prezidentu Kazimiru Perjė. Atrodė sau panašus į statulą ar manekeną. Paskui prezidentas

jam prie frako atlapo prisegė Garbės legiono ordiną. Dar vienas apdovanojimas. Susimąstęs jis pažiūrėjo į šį ordiną, šyptelėjo. Kai prezidentas jį paklausė, ką reiškia šis žvilgsnis, jis atsakė: „Galvoju, ką pasakys Pepina, pamačiusi skylėtą fraką". Šypsotis — štai ko reikia. Dabar su šypsena jis ginasi. Svarbiausia — juokauti, nepykti, kaip nors prastumti laiką. Bet tai jam ne visada pavyksta. Jis rašo: „Gyvenimas — kančia. Kai esame jauni ir pilni jėgų, mes taip pasinėrę į savo veiklą ir pramogas, taip paskendę džiaugsmuose ir rūpesčiuose, jog nė nepastebime, kad gyvename". Arba: „Kas iš to, kad važinėju po įvairias šalis, po triukšmingus miestus ir beveik tuščius kaimus. Viskas beprasmiška". Tačiau kol gyveni, reikia gyventi, gyventi iki galo, iki paskutinės dienos, nors ir nebėra prasmės.

Tačiau jis turi ir šviesių valandėlių. Pavyzdžiui, kai sėdi savo sode pintame krėsle ir, įrėmęs kojas į alėjos žvyrą, žiūri į didžiulį vasaros dangų, kuris, leidžiantis saulei, maino spalvas. Arba kai po vakarienės išeina pasivaikščioti aplink vilą ir viskas skęsta blyškioje mėnesienoje. Tada jam į galvą ateina Leopardžio eilės, nuostabios eilės, skambančios kaip muzika: „Tyki ir šviesi ši naktis be vėjo..." Juk ir tai gali teikti džiaugsmo. Kai žmogus labai senas, kai jam per aštuoniasdešimt, kiekviena išgyventa diena yra tarsi likimo dovana.

Kartais jis šį bei tą rašinėja. Pradėjo *Te Deum*, paskui nesivargindamas, pamažu jį dailino, stengėsi šiame kūrinyje sutelkti visą savo fantastinį garsų pasaulį, išreikšti juo savo gyvenimo koncepciją. Maestro patenkintas, ypač melodija, kuri jam panaši (kad tik neiškrėstų pokšto atmintis!) į lenkiančių saulėkaitoj nugarą valstiečių dainą. *O Dignare Domine* — toks griežtas, vyriškas, jaudinantis — Verdžiui primena kai kuriuos ankstyvuosius puslapius, parašytus prieš daug daug metų: dabar praeitis, net netolima, jam atrodo nugrimzdusi į amžių glūdumą. Aišku, jau nebėra nei polėkio, nei įkarščio, nei liepsningų aistrų ir jausmų, nei to plataus kaip jūra dainavimo. Viską jis sudėjo į „Otelą". Po šio paskutinio sielos šauksmo jam nieko daugiau neliko, tik vaizduotės žaidimai, nes jis žino, kad apie žmogų, jo lemtį ir jo paslaptį jau pasakė viską.

Dabar, pabaigęs *Te Deum* ir jį suinstrumentavęs, prašo draugus, kad šis kūrinys nebūtų atliekamas. Girdi, kai išmuš jo valanda, tegu jam įdeda *Te Deum* į karstą vietoj pagalvės.

Pepina vis negaluoja. Verdis susirūpinęs. Ji sulysusi, beveik nieko nevalgo, džiūsta akyse, tačiau dirba, neriasi iš kailio, lyg būtų sveika kaip ridikas. Paskui ateina jo eilė išgąsdinti žmoną — jį ištinka paralyžiaus priepuolis. Vieną 1897 metų sausio rytą Pepina atnešė jam kavą ir pamatė jį gulintį pasliką lovoje, labai išsigandusį, pilku kaip žemė veidu. Ji nedelsdama iškvietė gydytoją; tas jam suteikė būtiną pagalbą. Pamažu maestro pasitaisė, bet šią ligą juodu laikė didžiausioje paslaptyje. Jei, gink dieve, žurnalistai suuostų, nežinia ką imtų rašyti į laikraščius, o Verdis nemėgo, kad apie jį būtų daug kalbama. Boitui, kuris jį teiraujasi apie sveikatą, atsako: „Sveikata? Pasilinksminsime, ir amen". Šiais žodžiais pasakyta viskas, nėra ko bepridurti. Kai išmuš jo valanda, jis bus pasiruošęs; svarbiausia — gerai baigti, neprarandant orumo, suteikiant kuo mažiau rūpesčių.

Norėdamas užsimiršti, atsigauti po ilgų dykinėjimo dienų ir nelinksmų minčių („Kas yra gyvenimas? Et, dirbi, dirbi, o paskui numiršti"), maestro nusprendžia, kad jam belieka viena — vėl rašyti muziką. Jis domisi įvairiais *Stabat mater*, klausosi jų, skaito tekstą. Paskui kuria muziką pagal eiles, priskiriamas Jakoponei Todiečiui[46]. Bet apie kūrinio atlikimą nė girdėti nenori. Boitui, įkalbinėjančiam jį duoti sutikimą viešam koncertui, atsako: „Kam vėl klausytis vertinimų, tuščių plepalų, kritikos, pagyrimų, garbstymų, kuriais aš netikiu? Dabar tikrai negaliu pasakyti, ką norėčiau veikti. Kad ir kažin ko imčiausi, viskas man atrodo beprasmiška! Mano nuotaika tokia, kad nenoriu nieko! Jei baigsiu instrumentuotę, parašysiu". Kartais jis kuria, kartais absoliučiai nieko neveikia. Daug laiko skiria muzikantų prieglaudai, kuri turi būti atidaryta po jo mirties. Taip nusprendė, nes nenori klausytis padėkų, liaupsinimų ir dalyvauti atidarymo ceremonijoje. Jam reikia sutvarkyti dokumentus, sąskaitas, išsiaiškinti, kiek

---

[46] J a k o p o n ė T o d i e t i s — XIII a. italų poetas.

bankuose turi laisvų pinigų, pakalbėti su leidėju. Nenori tokio rimto reikalo palikti likimo valiai. „Galbūt,— sako jis,— tai rimčiausias darbas, kokį esu per savo gyvenimą padaręs".

Pepina vos kruta, jos sveikata visai menka. Po to, kai prieš kelerius metus jai buvo padaryta operacija, ji, galima sakyti, nebeatsigavo. O, jis pernelyg gerai ją pažįsta ir supranta, jog žmona dažnai tik dedasi sveika, šypsosi, kad, gink dieve, nesudrumstų jam ramybės. Bet dabar, matyt, nepajėgia nuslėpti, kaip jai bloga ir silpna. Vienas žurnalistas rašo, kad ji „susikūprinusi, įsikibusi Verdžiui į ranką, vos paeina". Pepina dar labiau sulysusi — vien oda ir kaulai. Jos liūdnos akys giliai įkritusios, skruostai išblyškę, rankos tarsi permatomos, nugara kasdien vis labiau linksta. Apie save, savo kančias, nepakeliamo skausmo priepuolius ji nieko nekalba. Nenori būti našta ir elgiasi, kaip elgėsi visada, nuo pirmųjų pažinties su Verdžiu dienų,— laikosi nuošaly. Abu senukai — ji aštuoniasdešimt vienerių metų, jis aštuoniasdešimt trejų — išmoko suprasti kits kitą be žodžių. Kartais užtenka tik žvilgtelėti į akis. Abu turi daugybę bendrų prisiminimų, žino vienas apie kitą absoliučiai viską. Vos tik Pepina pažiūri į vyro antakius, jai pasidaro aišku, kaip jam sekasi — gerai ar blogai. Kartais Burtininkas prašo ją išeiti su juo į sodą pamankštinti kojų, ir ji, jeigu tik pajėgia, sutinka netardama nė žodžio. Verdis ima ją už parankės, ir jie — abu juodai apsirengę, abu baltais plaukais — iš lėto vaikščioja alėjomis. Tik Pepina truputį velka kojas. Kaip išaugo medžiai, kuriuos Senis pasodino. Šie jo operų vardais pavadinti medžiai dabar aukšti, išsikeroję, kuplūs. Kas žino, kiek jiems lemta stovėti? Naujų medžių čia nebebus sodinama. Pepinai labai patinka gluosnis „Traviata"; kaskart, eidama pro šalį, ji paglosto jo lapus pirštų galiukais.

Verdis, suvokęs, kad Pepinos greitai nebebus, visas susigūžia, paniursta. Nebeišmano, kaip jai pagelbėti, nenori tikėti, kad jos gyvybei gresia pavojus, išsigąsta, suglumsta. Džulijus Rikordis atsiunčia iš Milano ilgą sąrašą vaistų, kurie galėtų Pepinai padėti, ir išvardija geriausius gydytojus, pasirengusius padaryti viską, kas įmanoma. Maestro atsako: „Ačiū jums už rūpestį, brangusis Džulijau,

bet labai sunku įkalbėti Pepiną — ji netiki nei medicina, nei gydytojais. Nebent apgaule ar klasta ją paveiktume... Vakar ir šiandien jai geriau, o jeigu pavalgius jos nepykina, tai ir visai neblogai... Dabar ji deda daiktus, mat važiuojame į Santa Agatą, ir pailsta, nes skuba. Be reikalo vargsta, bet ką padarysi". Kai Verdis pamato, kad žmonai truputį geriau, vėl ima puoselėti viltį, pralinksmėja, nori dirbti, baigti *Stabat mater*. Nori ir pakeliauti. Nuvažiuoja į Milaną pažiūrėti, kaip vyksta prieglaudos statyba, paraginti darbų vilkintojų. Lombardijos sostinės geležinkelio stotyje jis sutinka Valdman, tapusią kunigaikštiene Masari. Ji vis dar graži, be galo patraukli moteris. Verdis labai apsidžiaugia ją sutikęs; jam atrodo, lyg būtų dvidešimčia metų pajaunėjęs. Grįžęs namo, parašo jai laišką: „Neįsivaizduojate, kaip apsidžiaugiau pamatęs jus geležinkelio stotyje... Tiek laiko prabėgo! Tik akimirka... bet kiek brangių prisiminimų ji sukėlė! Viskas praėjo! Jūs tapote kunigaikštiene! O aš — tik iškaršęs senis!.. Bet nemanykite, kad niekam nebetinku!.. Sudie, brangioji Marija, ir nepamirškite senojo maestro, kuris jus labai myli".

„Aidos" premjeroje Valdman buvo neprilygstama Amneris. Ji dainavo ir *Requiem* mišiose. Ir princesę Eboli „Don Karle". Kai Terezei Štolc Verdis skirdavo soprano partiją, jai — mecosoprano. Kiek buvo puikių spektaklių, ovacijų, svaiginančios šlovės akimirkų! Kur visa tai dingo? Verčiau apie tai negalvoti. Verdis uoliai kimba į *Stabat mater*, jau beveik baigia. Daug valandų praleidžia savo kabinete, retkarčiais perbėga pirštais per klavišus, patikslina kokį nors akordą, pagroja pasažą ar temą. Tušė nebe tas kaip anksčiau, garsas išeina drebantis, nedrąsus, netvirtas. Tai senio tušė. Verdis linguoja galvą: nejau jis toks nugeibęs? Norėtų vėl būti, kaip kadaise, stiprus, energingas, kad galėtų dirbti iki išnaktų. Dabar jis taip greit pavargsta. Ak, kokia neteisinga ta senatvė! Ir negraži. Save guosdamas jis prisimena didžiuosius senųjų laikų ilgaamžius — Ticianą, mirusį cholera, ir Mikelandželą. Jie kūrė iki paskutinio atokvėpio. Jis irgi nori kurti, kol gali. Pepina sėdi krėsle, klausosi, kaip jis groja, šypsosi. Ji patenkinta — Verdis groja, vadinasi, viskas gerai. Kol dar gyvi, kol dar kruta. Štai juodu vėl — visai seni, iškaršę — vasaroja Santa Agatoje.

Pasaulis neatpažįstamai pasikeitė. Traukiniai važinėja baisiu greičiu, visur elektra, Guljelmas Markonis išrado naują ryšių būdą, vadinamą bevieliu telegrafu. Tikras stebuklas. O kas dedasi muzikos pasaulyje? Čia sužibo jaunasis Umbertas Džordanas, jo „Andrė Šenjė" turėjo didžiulį pasisekimą. Toksai pasaulis, toksai gyvenimas — vieni išeina, kiti ateina. Bet verčiau pasidomėti tuo antruoju, Džakomu Pučiniu,— Džulijus Rikordis žino, ką daro. Turinas klausėsi paskutinės jo operos „Bohema". Dirigavo Toskaninis. Tikras triumfas — opera buvo kartojama dvidešimt keturis sykius, ją nori statyti Roma ir Neapolis. Pučinis savo pasiekė, išgarsėjo. Šį pasaulį Verdis pažįsta puikiai ir žino: jeigu publika paskui tave eina, tau ploja, partija, galima sakyti, išlošta. Tačiau nereikia pernelyg pasikliauti sėkme — pergalė niekad nebūna galutinė.

Apie politiką Verdis nebekalba. Ja nesidomi ir jos nesupranta. Jis įsitikinęs, kad italai niekuomet neateis į protą. Kokie gimė, tokie ir mirs — mulkiai, lengvabūdžiai, visada patenkinti valdžia. Prie Aduvos[47] žuvo beveik keturi tūkstančiai žmonių. Baisi nelaimė! Skerdynės. Ir jo draugas Krispis turėjo atsistatydinti. Žlugo jo viltis tapti kancleriu. Kalbantis su Pepina, prisimenant senus laikus, trumpinant dienas prie kortų staliuko, dailinant *Stabat mater*, prabėga ir ši vasara Santa Agatoje. Žiemą Verdžiai leidžia Genujoje, kur gyvenimas irgi eina įprasta vaga. Kartais apsilanko de Amičis su žmona, kartais Edoardas Maskeronis — šį sezoną jis diriguoja „Karolio Feličės" teatre. Bičiuliai šnekučiuojasi, geria kavą. Senis klausinėja apie naujas knygas, madingus autorius. Kas per vienas tasai d'Anuncijus? Verdis nusipirkęs jo „Malonumus". Savo nuomonės nesako. Laikas bėga, ir juodu su Pepina vis labiau sensta. Retkarčiais jam įkyriai zvimbia ausyse arba truputį svaigsta galva. Ateina gydytojas, apžiūri. Sveikas. Baigiasi ir 1896 metai — linkėjimai visiems laimės, gurkšnelis šampano, kuklūs tostai į jo, Pepinos, tarnų sveikatą. Jokių iškilmių, jokios puotos — praėjo tie laikai.

1897 metai prasideda ramiai, nieko ypatingo neįvyksta.

---

[47] Etiopijos miestas, prie kurio 1896 metais buvo sumušta italų armija.

Kartais sunegaluoja jis, kartais Pepina. Praėjus kelioms savaitėms po dar vieno pasikėsinimo į karalių, maestro rašo Rikordžiui: „Mūsų sveikata kaip tie rudens orai..." Ir dar: „Sveikata vieną dieną gera, kitą dieną ne..." Vos tik Verdis baigė *Stabat mater*, pas jį atbėgo uždusęs Boitas. Girdi, jam šovusi į galvą geniali mintis surinkti į daiktą visus religinius kūrinius, kuriuos maestro parašęs pastaraisiais metais, ir surengti koncertą. Verdis žiūri į jį kaip į beprotį. Kas jam užėjo? Ką čia paisto? Juk šią muziką jis kūręs vien savo malonumui, niekad neketinęs jos atlikti, ir Boito pasiūlymas jam atrodąs tiesiog keistas. Parašęs *Te Deum* ir *Stabat mater*, kad įrodytų sau dar turįs parako, kad prastumtų laiką ir nemirtų iš nuobodulio. Boitas prašo Verdį dabar neduoti kategoriško atsakymo ir gerai viską apgalvoti. Poetui išėjus, maestro rašo Rikordžiui laišką, kuriame libretistą pavadina „trenktu". Dar po kelių dienų išsiunčia leidėjui partitūras, prašo jas peržiūrėti ir dėl visa ko išspausdinti. Verdžio nuotaika bjauri; jis jaučiasi nusilpęs, pavargęs: „Akys nebe tokios kaip anksčiau. Neprigirdžiu. Ir kojos nebelaiko. Todėl neskaitau, negroju, nerašau — nuobodžiauju. Ką padarysi! Taip turi būti!" O kad taip turi būti, verčiau susitaikyti su likimu, gyventi tykiai ir nesiskųsti. Bet jis šitaip gyventi negali.

Streponi sirguliuoja vis dažniau ir dažniau, o rudenį, atšalus orams, visai pasiligoja. Persigandęs Verdis drąsina žmoną, slaugo ją, nesitraukia nuo jos lovos. Pepinai net graudu darosi matant, kaip senutėlis jos Lokys neriasi iš kailio, stengiasi jai įtikti tenkindamas visus jos norus. Koks jis juokingas! Koks nerangus! Streponi būklė pablogėja. Ji sunkiai kvėpuoja, silpsta, jos veidas išblyškęs, skruostai įkritę. 1897 metų lapkričio 14 dieną — lauke šalta, apsiniaukę, purškia lietus — ateina krizė. Iškviečiamas gydytojas, bet jis jau nieko negali padėti. Pepinai gyventi liko kelios valandos. Ji alsuoja vis sunkiau ir sunkiau, ieško akimis Verdžio ir mato, koks jis nusiminęs, palūžęs, bejėgis. Ketvirtą valandą po pietų, jau sutemus, Streponi giliai atsidūsta ir tyliai numiršta, pakreipusi galvą į šoną. Verdis negali susilaikyti, rauda kaip vaikas, garsiai, net pasikūkčiodamas. Dabar tikrai liko vienas. Per ilgai užsibuvo šiame pasaulyje. Atvyksta gydytojas,

draugai — Štolc, Rikordis,— apsupa jį, guodžia. Boitas iš Paryžiaus duoda telegramą — atvykstąs ir jis. Netekęs žado, Verdis baugiai dairosi aplinkui — ir čia visi draugai, kurie jam liko? O kiti? Mirė, visi mirė. Ne, iš tiesų jis gyvena ilgai, kiek galima būti šiame pasaulyje? Verčiau iškart viską baigti ir išeiti, kaip Pepina. Atsiuntusiam užuojautą Kamiliui Belegui Verdis liūdnai atsako: *Pauvre maître... Oui, pauvre, bien pauvre!.. Depuis un demi siècle de vie intime je suis seul, seul, seul; sans famille, dans un vide désolant. Et 85 ans!!. Plaignez-moi. Adieu*[48]. Dabar jam padeda Marija Karara-Verdi, tėvo pusbrolio duktė, kurią Verdis įvaikino dar 1867 metais. Maestro klaidžioja po vilos kambarius, tokius didelius, tuščius, šaltus. Jam nejauku čia. Jis žiūri į gėlėtas užuolaidas, kurias pakabino Pepina, kad nematytų pilko žiemos peizažo, nykios lygumos ir plikų medžių. Jis vienas, beviltiškai vienas.

Italija keičiasi. Kasdien vyksta demonstracijos, darbininkai vis ryžtingiau kovoja dėl geresnio gyvenimo, trumpesnės darbo dienos, invalidumo ir senatvės pensijų. Nuo gegužės 6-osios iki 10-osios Milano gatvėse ir aikštėse neramu. Mieste visur pokši šūviai. Kareiviai šaudo, demonstrantai stato barikadas. Pagaliau generolas Bava Bekaris, su malonumu pats davinėjęs komandas šaudyti „šunsnukius", lieka padėties šeimininkas — gatvių mūšiuose nukauta daugiau kaip šimtas ir sužeista daugiau kaip keturi šimtai penkiasdešimt milaniečių. Šimtai žmonių sukišami į kalėjimus. Įvyksta šimtas dvidešimt du teismo procesai. Tarp pasmerktųjų — Filipas Turatis ir Ana Kulišova. Italija verda lyg sujudintas skruzdėlynas. Abejingų nėra: vieni piktinasi, kiti džiūgauja. Savaime suprantama, Umbertas I džiūgauja ir Bava Bekarį apdovanoja ordinu.

Laiškuose Verdis nė vienu žodžiu neužsimena apie tų dienų įvykius, galbūt todėl, kad nieko apie juos nežino, nes nebeskaito laikraščių, o gal Bava Bekario nė nesmerkia. Dabar politika jo visiškai nedomina. Risordžimentas — tolima praeitis. Verdis nebe revoliucionierius, o veikiau

---

[48] Vargšas maestro... Taip, vargšas, didelis vargšas!.. Pusę amžiaus pragyvenęs su žmona, dabar likau vienas, vienui vienas; be šeimos, vienas kaip pirštas. O man 85 metai!!. Gailėkitės manęs. Sudie. (*Pranc.*)

pažangos priešininkas. Turtingas žemvaldys. Net Boitas užmiršo „skapiljatininkų" idėjas ir antikonformistinį sąjūdį. 1898 metų gegužės 19-ąją, praėjus kelioms dienoms po Milano skerdynių, libretistas rašo Belegui: „...Verdis jaučiasi kuo puikiausiai. Praėjusių dienų įvykiai jam, senam vilkui, atrodė kaip įsiutusių pudelių pjautynės. Juk jis dar prisimena šlovingas keturiasdešimt aštuntųjų metų kovas. Nemanykite, kad žmonės maištavo dėl duonos (Milanas — turtingas miestas, ir darbo jame pakanka) — jos turi lig soties. Ne, šį kartą peštynės kilo veikiau dėl marmelado, bet, ačiū dievui, vadai (beveik visi deputatai) buvo nugalėti ir dabar apie socialinės revoliucijos problemas mąsto Sforcų pilies požemiuose. Pas mus vis dar apsiausties padėtis, kuri, beje, labai patraukli, nes sukelia viduramžių iliuziją: namo grįžti reikia iki vidurnakčio, gatvėse patruliuoja kareiviai, mieste dingo ne tik automobiliai, bet ir dviračiai. Man visa tai labai patinka — jaučiuosi pajaunėjęs keturiais šimtmečiais". Beveik tuo pačiu laiku Turine, Paryžiuje ir „La Skaloje" atliekamos Verdžio „Keturios giesmės". Boitas ir Rikordis paėmė viršų — gavo maestro leidimą rengti koncertus. Verdis beveik kasdien siunčia Boitui laiškus, mat libretistas vietoj jo nuvyko į Paryžių žiūrėti, kaip vyksta repeticijos. Duoda jam patarimų. Tie prancūzai visko gali iškrėsti. Dabar jaudinasi ir bijo lyg debiutantas. „Rytoj, rytoj lemtingas vakaras",— rašo jis dieną prieš tai. Koncertas susilaukia pasisekimo — publika ploja, nors nesupranta Verdžio sudvasintos kalbos ir ekspresyvaus, paslaptingo *Te Deum*. Paskutiniai maestro kūriniai atliekami ir Vokietijoje. Boitas atsiunčia jam ilgą laišką, rašo, kad labai didelio pasisekimo „Keturios giesmės" susilaukė Turine, kur jas nuostabiai dirigavęs Artūras Toskaninis; Paryžiaus publika buvusi santūresnė, matyt, dėl blogos salės akustikos; „La Skaloje" sėkmė nežinia kodėl menka, o Vokietijoje — nepaprastai didelė. Taigi juodu su Rikordžiu gerai padarė įkalbėję Verdį duoti sutikimą.

Verdis labai senas, ligotas, vis blogiau girdi, o kartais nė paeiti nebegali. Bet jo galva dar šviesi, nors nebeturi atminties, prisipažįsta pamiršęs net „Falstafo" partitūrą. Tačiau Boitui rašo labai aiškiai: „Ačiū jums, brangusis

Boitai, už gerą, draugišką laišką, su kuriuo iš esmės sutinku. Bet aš pats manau ir visada maniau, kad jeigu publika neskuba pasiklausyti naujo kūrinio, tai jau nesėkmė. Skysti plojimai, atlaidžios recenzijos, bijant įžeisti Didįjį Senį, manęs nejaudina. Ne, ne, jokio atlaidumo, jokio gailesčio. Verčiau tegu nušvilpia! Po dešimties—dvylikos dienų būsiu Milane, ir tada mes paplepėsime, bet tik ne apie muziką..." Baigta kalba, laikas skirtis su publika, su kritika, diskusijomis, su visokiais „jeigu" ir „bet". Gana. Jei ir dabar, po tiek metų, kas nori pasiklausyti Verdžio muzikos, tegu klausosi tos, kurią jis parašė anksčiau. Naujos muzikos maestro neberašys.

Saulėlydis vis arčiau ir arčiau. Maestro liūdnas, tik kada ne kada tarsteli kokį žodelį įdukrai. Dažniausiai sėdi savo kambaryje, kartais atvožia fortepijoną ir ima skambinti Pilypo monologą iš „Don Karlo". Vienai pažįstamai rašo: „Kokios naujienos? Nesergu, bet ir sveikas nesu — kojos nelaiko, akys nemato, atmintis silpsta,— ne gyvenimas, viena bėda! O, kad galėčiau dirbti! Ar bent turėčiau geras akis ir kojas. Vaikščiočiau, kiauras dienas skaityčiau ir būčiau laimingas, nors man jau aštuoniasdešimt septyneri. Niekad nemaniau, kad svajosiu apie sveikas kojas kaip apie didžiausią laimę". Ir kitame laiške: „Jaučiuosi kaip prieš mėnesį! Mažai valgau, mažai miegu ir labai nuobodžiauju. Ak, tas dykinėjimas! Siaubas!" Verdis nieko nebenori, ištisas valandas praleidžia tylėdamas, nugrimzdęs į savo mintis. Dažnai čiupinėjasi pulsą, stengiasi giliai kvėpuoti. Atėjęs gydytojas jį nuramina. Viskas gerai, jo kūnas funkcionuoja normaliai. Galbūt, bet maestro nusprendžia, kad laikas surašyti testamentą. Galutinį. Testamentas ilgas, detalus, suskirstytas į daugybę punktų. Pirmiausia labdarybė: muzikantų prieglauda, ligoninė, rachitikų, kurčnebylių gydyklos. Paskui giminaičiai, draugai ir tie, kurie daug metų ištikimai jam tarnavo, kęsdami bjaurų jo būdą. „Valstiečiui Bazilijui Picolai, nuo seno dirbančiam mano sode Santa Agatoje, tris tūkstančius lirų išmokėti tuoj pat po mano mirties". Visiems ką nors palieka, neužmiršta nė vieno. Testamento gale priduria: „Savo įpėdinę įpareigoju išsaugoti sodą ir namus Santa Agatoje tokius, kokie yra dabar, ir prašau palikti nepa-

keistas visas pievas aplink sodą. Šis įpareigojimas liečia ir jos įpėdinius arba tuos žmones, kurie šiuos namus paveldės. Įsakau mane laidoti labai kukliai, leidžiantis saulei arba per vakarines pamaldas, be giesmių ir muzikos". Štai ir viskas. Dabar jis gali būti ramus, laukti to, ko turi laukti. Gydytojas vėl jį apžiūri, liepia nesirūpinti — jis esąs sveikas. Verdis ir nesirūpina, tik nori būti pasirengęs, baigti savo dienas oriai ir garbingai. Tai ne smulkmena tokį amžių nugyvenus.

1900 metų vasarą, liepos 29 dieną, Gaetanas Brešis Moncoje dviem pistoleto šūviais nušauna Umbertą I. Vyrui atminti karalienė Margarita išspausdina „Maldą". Verdis susijaudina, norėtų šiam eilėraščiui sukurti muziką. Parašo kelias natas, bet ranka ir vaizduotė nebeklauso. Penklinėje atsiranda tik beformės kraiglionės, išvedžiotos drebančia ranka, ir dvi didelės užtiškusio rašalo dėmės. „Aš nebe gyvenu, o vegetuoju",— sako jis. Ir duoda klausimą, į kurį nėra atsakymo: „O kas gi belieka man veikti šiame pasaulyje?" Gruodžio mėnesį Verdis atvyksta į Milaną ir gana maloniai praleidžia kelias dienas. Pasimato su Štolc, Rikordžiu, Boitu. Gauna naujametinių sveikinimų iš visos Italijos. 1901 metų sausio 18 dieną rašo savo svainei Barberinai: „...Jau beveik dvi savaitės, kai neišeinu iš viešbučio, nes bijau šalčio! Jaučiuosi gana gerai kaip ir anksčiau, tik, kartoju, bijau šalčio! Šiandien graži diena, bet aš prikaustytas prie savo krėslo, negaliu pajudėti. Lauksime geresnių dienų". Sausio 21-osios rytą jį aplanko gydytojas Kaporalis. Nustatęs, kad paciento būklė nebloga, jis išeina. Kambarinės padedamas, maestro rengiasi. Sėdi ant lovos krašto, velkasi liemenę. Staiga sudejuoja ir krinta aukštielninkas. Kambarinė suspiegia, pašaukia gydytoją. Verdį ištiko dešinės pusės paralyžius. Suteikiama pirmoji pagalba, bet niekas neturi jokių iliuzijų. Iš Florencijos atvyksta garsus gydytojas, profesorius Grokas. Viskas veltui. Didysis Senis pasmerktas. Plaukia telegramos iš karaliaus, ministrų, senato, parlamento, tenorų, sopranų, dirigentų ir impresarijų. Boitas, Rikordis, Karara-Verdi, Džuzepė Džakoza ir „Milano" viešbučio šeimininkas nepalieka jo nė valandėlės. Aštuonias dienas išlaiko Senio širdis. Verdis guli lovoje, negali pasijudinti, akys primerk-

tos, krūtinė ritmingai kilnojasi. Naktį iš sausio 26-osios į 27-ąją antrą valandą penkiasdešimt minučių jis plačiai atsimerkia, ištiesia rankas ir krūpteli. Maestro miršta, neatpažinęs nė vieno iš jį apsupusių žmonių. Miršta šaltą tamsų viduržiemio rytą.

Auštant centrinėmis gatvėmis, kaip visada, ima dardėti pirmieji vežimai. Prie „Milano" viešbučio vežikai pristabdo arklius ir tyliai važiuoja per šiaudus, paklotus čia miesto valdybos įsakymu, kad triukšmas netrikdytų Didžiojo Senio, kuris, aprengtas juodais rūbais, miega ramybėje ir miegos per amžių amžius.

CHRONOLOGINĖ LENTELĖ[1]

1813 — Spalio 9 ar 10 d. Le Ronkolės kaime netoli Buseto, Parmos kunigaikštystėje, smuklininko ir audėjos šeimoje gimsta Džuzepė Fortuninas Frančeskas Verdis.— „Tautų mūšis" prie Leipcigo. Bethoveno VII simfonija. Dž. Rosinio operos „Italė Alžyre" ir „Tankredas". Miršta A. Gretri. Gimsta R. Vagneris.

1815 — Vaterlo mūšis. Napoleonas ištremiamas į šv. Elenos salą. Vienos kongresas, restauravęs Italijos valstybių monarchinius režimus (Parmos kunigaikštystė atitenka Austrijai).

1816 — E. T. A. Hofmano „Undinės", Dž. Rosinio „Sevilijos kirpėjo" ir „Otelo", L. Šporo „Fausto" premjeros. Miršta Dž. Paizielas.

1820 — Verdžio tėvas, pastebėjęs, kad sūnus turi gabumų muzikai, nuperka jam spinetą.

1821 — Austrija numalšina revoliuciją Pjemonte, susidoroja su karbonarais. K. M. fon Vėberio „Stebuklingojo šaulio" ir G. Spontinio „Olimpijos" (II redakcija) premjeros.

1822 — F. Šuberto „Nebaigtoji simfonija". Miršta E. T. A. Hofmanas. Gimsta S. Frankas.

1823 — Verdis pradeda mokytis Buseto gimnazijoje ir (sekmadieniais) eina Le Ronkolės vargonininko padėjėjo, vėliau — vargonininko pareigas.— K. M. fon Vėberio „Euriantė" ir L. Šporo „Jesonda". L. van Bethoveno IX simfonija.

1824 — Dž. Rosinis apsigyvena Paryžiuje. Miršta Dž. Baironas. Gimsta A. Brukneris, B. Smetana.

1825 — Verdis mokosi muzikos pas F. Provezį, rašo pirmuosius kūrinius. — F. Bualdjė „Baltoji dama". Gimsta Johanas Štrausas (sūnus).

1826 — Miršta K. M. fon Vėberis. Jo „Oberono" premjera Londone.

1827 — F. Šuberto vokalinis ciklas „Žiemos kelias". Miršta L. van Bethovenas. A. Mandzonio romanas „Sužadėtiniai" (galutinė red. 1842 m.).

1828 — Verdis sukuria uvertiūrą Dž. Rosinio operai „Sevilijos kirpėjas", kantatą „Sauliaus kliedesiai".— D. F. Obero „Nebylė iš Portičio". N. Paganinis pradeda koncertuoti Europoje. Miršta F. Šubertas, F. Goja. Gimsta D. G. Rosetis, L. Tolstojus, H. Ibsenas.

---

[1] Nurodomos muzikos kūrinių pirmojo atlikimo, o ne užbaigimo datos.

1829 — Dž. Rosinio „Vilius Telis". Berlyne F. Mendelsonas diriguoja J. S. Bacho „Pasiją pagal Matą", prasideda Bacho renesansas.

1830 — Liepos revoliucija Prancūzijoje, į valdžią ateina Liudvikas Pilypas. V. Belinio „Kapulečiai ir Montekiai", D. F. Obero „Fra Djavolas". H. Berliozo „Fantastinė simfonija", V. Hugo drama „Ernani". Stendalio romanas „Raudona ir juoda".

1831 — Dž. Madzinis įkuria pogrindinę revoliucinę organizaciją „Jaunoji Italija". V. Belinio „Norma" ir „Somnambula", Dž. Mejerberio „Robertas velnias". A. Radvilos muzika J. V. Gėtės „Faustui". Miršta G. V. F. Hegelis.

1832 — Verdis nepriimamas į Milano konservatoriją, privačiai mokosi harmonijos ir polifonijos pas V. Lavinją.— G. Donicečio „Meilės eliksyras". Dž. Rosinio *Stabat mater*. Išspausdinamos pirmosios F. Šopeno mazurkos. J. V. Gėtės „Fausto" II dalis. Miršta Gėtė, V. Skotas. Gimsta E. Manė.

1833 — „La Skalos" teatre Verdis klausosi S. Merkadantės, L. Ričio, G. Donicečio operų.— F. Mendelsono „Itališkoji simfonija". Gimsta J. Bramsas, A. Borodinas.

1834 — Liono darbininkų sukilimas. H. Berliozo simfonija „Haroldas Italijoje". Leipcige R. Šumanas įsteigia „Naująjį muzikos laikraštį". Pirmoji R. Vagnerio opera — „Fėjos". Miršta F. A. Bualdjė. Gimsta A. Ponkjelis, E. Dega.

1835 — Verdis grįžta į Busetą, kuria pirmą operą.— G. Donicečio „Lučija di Lamermur", V. Belinio „Puritonai", Ž. F. Halevi „Žydė" („Kardinolo duktė"). Miršta Belinis. Gimsta K. Sen Sansas.

1836 — Verdis pradeda vadovauti Buseto filharmonijos draugijai, veda prekybininko ir muzikos mėgėjo A. Barecio dukterį Margeritą. — Dž. Madzinio „Muzikos filosofija". Dž. Mejerberio „Hugenotai", M. Glinkos „Ivanas Susaninas". Gimsta L. Delibas.

1837 — S. Merkadantės opera „Priesaika". H. Berliozo *Requiem*. F. Listas Paryžiuje (varžybos su pianistu Z. Talbergu) ir Italijoje. R. Vagneris Rygoje. Miršta Dž. Leopardis, G. Biuchneris, A. Puškinas.

1838 — Verdis sukuria 6 romansus. Neišgyvenusi nė pusantrų metų, miršta jo duktė.— H. Berliozo „Benvenutas Čelinis". R. Šumano „Kreisleriana". Gimsta Ž. Bizė.

1839 — Verdis su šeima persikelia į Milaną, rudenį miršta jo sūnus. Pirmosios operos — „Obertas, San Bonifačo grafas" — premjera. Operos partitūrą įsigyja leidėjas Dž. Rikordis, o „La Skalos" direktorius B. Merelis prašo Verdį sukurti tris naujas operas. — H. Berliozo simfonija „Romeo ir Džuljeta". F. Šopeno 24 preliudai. Gimsta M. Musorgskis, P. Sezanas.

1840 — Miršta Verdžio žmona. Opera „Karalius vienai dienai" (išimta iš repertuaro po pirmojo spektaklio). Verdis nusprendžia neberašyti muzikos.— G. Donicečio „Pulko duktė". F. Šopeno Sonata *b-moll*. R. Šumano „dainų metai". Miršta N. Paganinis. Gimsta P. Čaikovskis, T. Hardis, Dž. Verga, E. Zola, K. Monė.

1841 — Gimsta A. Dvoržakas, F. Pedrelis, O. Renuaras. Miršta M. Lermontovas.

1842 — Verdžio ilgametės draugystės su grafiene K. Mafeji pradžia.

„Nabuko" premjera (iki sezono pabaigos — 7 spektakliai, rudenį — dar 57; pasisekimas, kokio „La Skaloje" nebuvo sulaukęs joks kitas kompozitorius). Dž. Rikordis siūlo Verdžiui sutartį visiems būsimiems jo kūriniams išleisti. Pažintis su Dž. Rosiniu. 1842—1850 metų laikotarpį Verdis vėliau pavadins „katorgos metais".— G. Donicečio „Linda di Šamuni" (jis paskiriamas imperatoriaus rūmų kompozitorium Vienoje), R. Vagnerio „Riencis", A. Lorcingo „Brakonierius", M. Glinkos „Ruslanas ir Liudmila". Miršta L. Kerubinis, Stendalis. Gimsta Ž. Masnė, K. Milekeris, K. Celeris, A. Salivenas, S. Malarmė.

1843 — Milano „La Skaloje" — „Lombardai" (šios ir daugelio kitų Verdžio operų premjeros sukėlė patriotines demonstracijas).— G. Donicečio „Don Paskualė", R. Vagnerio „Skrajojantis olandas". F. Mendelsonas įkuria Leipcigo konservatoriją. Miršta F. Helderlinas. Gimsta E. Grygas.

1844 — „Ernani" ir „Dviejų Foskarių" premjeros.— L. Erkelio „Laslas Hunjadis". H. Berliozo traktatas apie instrumentuotę. Gimsta N. Rimskis-Korsakovas, F. Nyčė, A. Fransas, P. Verlenas.

1845 — Verdis sukuria 6 romansus, nusiperka namą Busete. „Žanos d'Ark" ir „Alzyros" premjeros.— A. Lorcingo „Undinė", R. Vagnerio „Tanhoizeris". Gimsta G. Forė.

1846 — „Atilos" premjera Venecijoje, „Ernani" ir „Dviejų Foskarių" — Paryžiuje. Leidėjas L. Eskiudjė įsigyja teisę spausdinti Verdžio kūrinius Prancūzijoje.— H. Berliozo „Fausto pasmerkimas". Gimsta E. de Amičis.

1847 — „Makbeto", „Plėšikų" ir „Jeruzalės" premjeros. Pirmoji Verdžio kelionė į užsienį (į Šveicariją, Prūsiją, Austriją, Belgiją, Paryžių, Londoną). Nepatenkintas savo operų pastatymais „La Skaloje", Verdis nutaria rašyti kitiems teatrams.— F. Flotovo „Marta". Miršta F. Mendelsonas.

1848 — Verdis Paryžiuje (vasario revoliucijos liudininkas), Milane ir vėl Paryžiuje. Dž. Madzinio prašomas, sukuria himną „Skamba trimitas". „Korsaro" premjera.— Revoliucijos Vokietijoje, Austrijoje, Italijoje. K. Marksas ir F. Engelsas paskelbia „Komunistų partijos manifestą". S. Moniuškos „Halkos" (I redakcijos) koncertinis atlikimas Vilniuje. R. Vagneris baigia „Lohengriną". R. Šumano muzika Bairono „Manfredui". Miršta G. Donicetis, F. R. de Šatobrianas. Gimsta P. Gogenas.

1849 — Paskelbiama Romos respublika, tačiau vasarą Romą okupuoja prancūzai. Verdis Romoje, Paryžiuje, Busete (čia atvyksta su būsimąja žmona dainininke Dž. Streponi), Neapolyje. Operų „Lenjano mūšis" ir „Luiza Miler" premjeros.— Dž. Mejerberio „Pranašas", O. Nikolajo „Vindzoro šmaikštuolės". R. Vagnerio teoriniai veikalai „Menas ir revoliucija", „Ateities meno kūrinys". Miršta F. Šopenas.

1850 — Verdis sumano operą „Karalius Lyras" pagal V. Šekspyro tragediją (liko nesukurta). „Stifelijaus" premjera. Per pusantro mėnesio sukuriamas „Rigoletas".— R. Vagnerio „Lohengrino" premjera; jis parašo veikalo „Opera ir drama" I dalį. Leipcige įstei-

giama Bacho draugija. Miršta O. Balzakas, N. Lėnau. Gimsta G. Mopasanas.

1851 — „Rigoleto" premjera. Verdis apsigyvena Santa Agatos viloje netoli Buseto.— Pirmoji pasaulinė paroda Paryžiuje, atidaromas *Théâtre Lyrique*. R. Vagneris parašo „Operos ir dramos" II dalį. Miršta A. Lorcingas, G. Spontinis.

1852 — Verdis Paryžiuje (ten pamato A. Diuma sūnaus dramą „Dama su kamelijomis", pagal kurią sukurs „Traviatą"), Santa Agatoje, Romoje. Apdovanojamas Prancūzijos Garbės legiono ordinu. — Luji Napoleonas Bonapartas paskelbiamas Prancūzijos imperatorium. H. Byčer Stou romanas „Dėdės Tomo trobelė". Miršta N. Gogolis.

1853 — „Trubadūro" ir „Traviatos" premjeros (pastaroji nušvilpiama). Verdis ima susirašinėti su A. Soma (daugiausia operų libretų klausimais).— R. Šumano straipsnis „Nauji keliai" (apie J. Bramsą). Gimsta V. van Gogas.

1854 — Verdis Paryžiuje.— E. Hansliko traktatas „Apie grožį muzikoje". R. Vagneris baigia „Reino auksą". F. Listas baigia simfoniją „Faustas", diriguoja (Veimare) „Preliudus", „Tasą" ir tris kitas savo simfonines poemas. Gimsta L. Janačekas, O. Vaildas, A. Rembo.

1855 — „Sicilijos mišparų" premjera Paryžiuje.

1856 — Verdis Italijoje ir Paryžiuje.— Vokietijoje įsteigiama Hendelio draugija. R. Vagneris baigia „Valkiriją". Miršta R. Šumanas, H. Heinė. Gimsta S. Tanejevas, B. Šo, M. Vrubelis.

1857 — „Trubadūras" Paryžiuje (su pridėtu baletiniu divertismentu). „Simono Bokanegros" ir „Haroldo" premjeros.— G. Flobero romanas „Ponia Bovari". Miršta M. Glinka, P. Ž. Beranžė, A. de Miusė. Gimsta R. Leonkavalas, E. Elgaras.

1858 — S. Moniuška iš Vilniaus persikelia į Varšuvą; „Halkos" II redakcijos premjera. P. Kornelijaus „Bagdado kirpėjas". Ž. Ofenbacho operetė „Orfėjas pragare". Gimsta Dž. Pučinis.

1859 — „Kaukių baliaus" premjera Romoje. Florencijoje išleidžiama pirmoji Verdžiui skirta monografija (A. Bazėvio). Verdis susituokia su Dž. Streponi, išrenkamas Turino, Bolonijos ir Genujos miestų garbės piliečiu.— Austrijos karas su Pjemontu ir Prancūzija, nacionalinio išsivadavimo judėjimas Italijoje.— R. Vagneris baigia „Tristaną ir Izoldą", H. Berliozas — „Trojėnus". Š. Guno „Faustas". Gimsta A. Bergsonas.

1860 — Dž. Garibaldžio „tūkstantinė" nugali Neapolio Burbonų kariuomenę, išvaduoja Pietų Italiją. „Ernani" premjera Vilniaus miesto teatre.— Miršta A. Šopenhaueris. Gimsta H. Volfas, G. Maleris, I. Albenisas, A. Čechovas.

1861 — Viktoras Emanuelis II paskelbiamas pirmuoju suvienytos Italijos karaliumi (valdo iki 1878 m.). Verdis išrenkamas Italijos parlamento tarybos nariu ir deputatu. Prasideda pilietinis karas JAV. — R. Vagnerio „Tanhoizeris" Paryžiuje (su „Bakchanalijos" scena). F. Erkelio „Banas Bankas". Miršta E. Skribas.

1862 — Verdis su žmona Peterburge, Paryžiuje, Londone (čia surengtai

pasaulinei parodai sukuria „Tautų himną"), Maskvoje ir vėl Peterburge, kur dalyvauja „Likimo galios" premjeroje.— H. Berliozo „Beatričė ir Benediktas". A. Rubinšteinas įsteigia Peterburgo konservatoriją. Miršta Ž. F. Halevi. Gimsta K. Debiusi, M. Meterlinkas, G. Klimtas.

1863 — Verdis su žmona Paryžiuje, Madride (čia statoma „Likimo galia") ir kituose Ispanijos miestuose. Vasarą, „mirtinai pavargęs", grįžta į Santą Agatą. Šioje sodyboje po kiekvienos naujos savo operos premjeros pasodina medį ir pavadina tos operos vardu... — F. Fačo „Flamandų bėgliai", H. Berliozo „Trojėnai Kartaginoje", Ž. Bizė „Perlų žvejai", A. Rubinšteino „Feramorsas". Miršta E. Delakrua, A. de Vinji. Gimsta P. Maskanjis, G. d'Anuncijus.

1864 — Verdis išrenkamas Prancūzijos akademijos akademiku.— Įsteigiamas I internacionalas. Ž. Ofenbacho „Gražioji Elena". Miršta Dž. Mejerberis. Gimsta R. Štrausas, A. Tulūz Lotrekas.

1865 — „Makbetas" (II redakcija) Paryžiuje. Verdis sutinka, kad Busete pastatytas naujas teatras būtų pavadintas jo vardu, dovanoja miesto tarybai 10000 lirų. Paryžiuje susitinka su Adomu Mickevičium.— F. Fačo „Hamletas", R. Vagnerio „Tristanas ir Izolda", Dž. Mejerberio „Afrikietė". Gimsta P. Diuka, J. Sibelijus, A. Glazunovas.

1866 — Prancūzijos—Austrijos—Italijos karas. Verdis kuria „Don Karlą". — A. Toma „Minjon", B. Smetanos „Brandenburgiečiai Čekijoje" ir „Parduotoji nuotaka". F. Dostojevskio „Nusikaltimas ir bausmė". Gimsta F. Buzonis, E. Sati, R. Rolanas, H. Velsas, V. Kandinskis.

1867 — Miršta Verdžio tėvas ir A. Barecis („mano antrasis tėvas"). „Don Karlas" Paryžiuje.— Įkuriama Austrijos—Vengrijos valstybė. K. Markso „Kapitalo" I tomas. Antroji pasaulinė paroda Paryžiuje. Š. Guno „Romeo ir Džuljeta". H. Ibseno „Peras Giuntas". Miršta Š. Bodleras. Gimsta U. Džordanas, A. Toskaninis, Dž. Golsvortis, L. Pirandelas.

1868 — Verdis aplanko A. Mandzonį. Miršta Dž. Rosinis, kurio atminimui pagerbti Verdis siūlo italų kompozitoriams parašyti kolektyvinės kūrybos *Requiem*.— A. Boito „Mefistofelis", A. Toma „Hamletas", R. Vagnerio „Niurnbergo meisterzingeriai", B. Smetanos „Daliboras", J. Bramso „Vokiškasis *requiem*". A. Bruknerio I simfonija. Gimsta M. Gorkis.

1869 — „Likimo galia" (II redakcija) Milane ir Venecijoje.— R. Vagnerio „Reino auksas". J. Bramso Rapsodija op. 53. L. Tolstojaus „Karas ir taika". Miršta H. Berliozas. Gimsta H. Pficneris.

1870 — Prancūzijos—Prūsijos karas. Rugsėjo revoliucija ir III respublikos paskelbimas Prancūzijoje. Risordžimento pabaiga: Italija galutinai suvienijama.— Mirus S. Merkadantei, Verdžiui pasiūlomas Neapolio konservatorijos direktoriaus postas; kompozitorius atsisako.— R. Vagnerio „Valkirija". L. Delibo „Kopelija". Rusų kompozitorių „Galingasis sambūris". Rusų dailininkų „peredvižnikų" kilnojamųjų parodų pradžia. Miršta Č. Dikensas. Gimsta V. Leninas.

1871 — „Aidos" premjera Kaire.— Prūsijos—Prancūzijos paliaubos. Versalyje paskelbiamas Vokietijos imperijos ir reicho įkūrimas. Paryžiaus komuna. Roma — suvienytos Italijos sostinė.— R. Vagneris baigia „Zygfrydą". Miršta D. F. Oberas, A. Serovas. Gimsta M. Prustas.

1872 — „Aidos" premjera Milane, Parmoje, Paduvoje. „Ernani", „Rigoletą", „Traviatą" ir „Trubadūrą" Vilniuje pastato gastroliuojanti italų operos trupė.— Ž. Bizė muzika A. Dodė „Arlietei". A. Dargomyžskio „Akmeninis svečias". Miršta S. Moniuška. Gimsta A. Skriabinas (sen. stil. 1871), R. Vonas Viljamsas, O. V. Berdslis.

1873 — Verdis sukuria styginių kvartetą, o mirusio A. Mandzonio atminimui — *Requiem*.— Gimsta M. Rėgeris, S. Rachmaninovas, V. Briusovas.

1874 — Pirmas *Requiem* atlikimas Milane (V.22) ir Paryžiuje (VI.9); diriguoja kompozitorius. Karalius paskiria Verdį senatorium. — A. Ponkjelio „Lietuviai". R. Vagneris baigia „Dievų žuvimą". J. Štrauso „Šikšnosparnis". M. Musorgskio „Borisas Godunovas" ir romansai. Pirmoji impresionistų paroda Paryžiuje. Gimsta Č. Aivsas, H. fon Hofmanstalis, A. Šenbergas.

1875 — Verdis dar aštuonis kartus diriguoja *Requiem* Paryžiuje, vėliau — Londone.— Atidaromi nauji *Grand Opéra* teatro rūmai Paryžiuje (archit. Š. Garnjė). Ž. Bizė „Karmen", A. Rubinšteino „Demonas". P. Čaikovskio Koncertas fortepijonui *b-moll*. Miršta Bizė. Gimsta M. Ravelis, M. K. Čiurlionis, T. Manas, R. M. Rilkė.

1876 — „Aida" Paryžiuje.— A. Ponkjelio „Džokonda". Bairoite, specialiai pastatytame teatre, atliekama R. Vagnerio tetralogija „Nibelungo žiedas". E. Grygo muzika „Perui Giuntui". J. Bramso I simfonija. Antroji impresionistų paroda Paryžiuje. Miršta F. M. Pjavė, Ž. Sand. Gimsta M. de Falja, E. Volfas-Feraris, F. Marinetis.

1877 — Verdis muzikos festivalyje Kelne (atliekamas jo *Requiem*; dalyvauja 500 choristų ir 200 orkestrantų).— J. Bramso II simfonija, A. Bruknerio III simfonija. K. Sen Sanso „Samsonas ir Dalila". A. Dvoržako *Stabat mater*. T. A. Edisonas išranda fonografą. Gimsta H. Hesė.

1878 — Verdis atsisako jam pasiūlyto Milano konservatorijos direktoriaus posto.— P. Čaikovskio IV simfonija. Gimsta F. Šrekeris.

1879 — A. Boitas įteikia Verdžiui „Otelo" libretą.— P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas". J. Bramso Koncertas smuikui. H. Ibseno „Nora". Gimsta O. Respigis.

1880 — Verdis padeda statyti „Aidą" Paryžiuje. „La Skaloje" atliekami nauji jo kūriniai — *Pater noster* ir *Ave Maria*.— A. Katalanio „Elda". Miršta Ž. Ofenbachas, G. Floberas. Gimsta I. Picetis, G. Apolineras.

1881 — „Simonas Bokanegra" (II redakcija) Milane. „La Skalos" teatro fojė pastatomos V. Belinio ir Verdžio skulptūros. A. Boitas perdirba „Otelo" libretą.— Ž. Ofenbacho „Hofmano pasakos", B. Smetanos „Libušė", P. Čaikovskio „Orleano mergelė". A. Bruknerio IV simfonija. Miršta M. Musorgskis, F. Dostojevskis. Gimsta B. Bartokas, S. Cveigas, P. Pikasas, F. Ležė.

1882 — Italijos, Vokietijos ir Austrijos—Vengrijos „Trilypė sąjunga". — R. Vagnerio „Parsifalis", N. Rimskio-Korsakovo „Snieguolė". Miršta Dž. Garibaldis. Gimsta I. Stravinskis, Dž. F. Malipjeras, K. Šimanovskis, Z. Kodajis, Dž. Džoisas, Ž. Brakas.

1883 — Atidaromas *Metropolitan Opera* teatras Niujorke. L. Delibo „Lakmė". J. Bramso III simfonija. Miršta R. Vagneris, K. Marksas, I. Turgenevas. Gimsta A. fon Vėbernas, A. Kazela, F. Kafka, K. Jaspersas.

1884 — Nauja „Don Karlo" redakcija Milane. Kuriama „Otelo" muzika. — Dž. Pučinio „Vilisės" (jo I opera), Ž. Masnė „Manon", P. Čaikovskio „Mazepa". A. Bruknerio VII simfonija. Leipcige atidaromas „Naujasis Gevandhauzas". Miršta B. Smetana. Gimsta L. Foichtvangeris.

1885 — J. Štrauso „Čigonų baronas", A. Saliveno „Mikado". J. Bramso IV simfonija, A. Bruknerio *Te Deum*. Miršta V. Hugo. Gimsta A. Bergas.

1886 — „Otelas" baigtas, Verdis dalyvauja jo repeticijose.— M. Musorgskio „Chovanščina". Miršta A. Ponkjelis, F. Listas, K. Mafeji. Gimsta O. Kokoška.

1887 — F. Fačo diriguojama „Otelo" premjera „La Skaloje" virsta 73 metų kompozitoriaus triumfu.— R. Štrauso simfoninė fantazija „Iš Italijos" ir „Makbetas". Miršta A. Borodinas. Gimsta G. Traklis, A. Cveigas, Le Korbiuzjė, M. Šagalas.

1888 — S. Franko Simfonija *d-moll*, P. Čaikovskio V simfonija. Gimsta T. S. Eliotas.

1889 — Nauji Verdžio choriniai kūriniai — *Ave Maria* ir *Laudi alla Vergine Maria*. Sukanka 50 metų, kai pastatyta pirmoji Verdžio opera.— A. Dvoržako „Jakobinas". R. Štrauso „Don Žuanas". G. Malerio I simfonija. Paryžiuje pastatomas Eifelio bokštas. Gimsta Ž. Kokto, M. Heidegeris.

1890 — A. Boitas įteikia Verdžiui „Falstafo" libretą. Paryžiuje miršta E. Mucijus — vienintelis Verdžio mokinys ir (kurį laiką) jo sekretorius.— P. Maskanjo „Kaimietiška garbė" (*Cavalleria rusticana*) ir muzikinio verizmo pradžia. A. Borodino „Kunigaikštis Igoris", P. Čaikovskio „Pikų dama". Miršta S. Frankas. Gimsta B. Martinu, F. Verfelis.

1891 — Kuriamas „Falstafas".— Miršta F. Fačas, L. Delibas. Gimsta S. Prokofjevas.

1892 — Įkuriama Italijos darbo žmonių partija (dabar — Italijos socialistų partija).— R. Leonkavalo „Pajacai", Ž. Masnė „Verteris", P. Čaikovskio „Jolanta". A. Dvoržakas Niujorke. A. Bruknerio VIII simfonija. M. Meterlinko „Pelėjas ir Melisanda". Gimsta A. Honegeras, D. Mijo.

1893 — „Falstafo" premjera „La Skaloje", šį spektaklį trupė parodo Romoje, Trieste, Vienoje, Berlyne.— Dž. Pučinio „Manon Lesko", S. Rachmaninovo „Alekas". A. Dvoržako IX simfonija („Iš Naujojo pasaulio"), P. Čaikovskio VI („Patetinė") simfonija. Išspausdinami pirmieji M. Rėgerio kūriniai. Miršta Š. Guno, F. Erkelis, A. Katalanis, P. Čaikovskis.

1894 — Verdis paskutinį kartą Paryžiuje (įvyksta jo „Otelo" ir „Falstafo" premjeros); teatro direkcijos prašomas, jis sutinka „Oteliui" pridėti baletinę sceną.— R. Štrauso I opera — „Guntramas" (jos partitūrą kompozitorius atsiunčia Verdžiui). K. Debiusi „Fauno popietė". Baigti leisti Palestrinos (33 tomai) ir G. F. Hendelio (100 tomų) kūriniai. Miršta E. Šabrijė.

1895— S. Tanejevo „Orestėja". R. Štrauso „Tilio Oilenšpigelio išdaigos". Gimsta K. Orfas, P. Hindemitas, P. Eliuaras.

1896— Verdis pasirašo sutartį dėl prieglaudos seniems muzikantams statybos Milane, baigia kurti *Te Deum*.— Dž. Pučinio „Bohema", U. Džordano „Andrė Šenjė", H. Volfo „Korechidoras". G. Malerio III simfonija. R. Štrauso „Taip kalbėjo Zaratustra". Miršta A. Brukneris, A. Toma.

1897— Verdis baigia *Stabat mater* iš ciklo *Quattro pezzi sacri*. Vėlyvą rudenį miršta Verdžio žmona.— R. Leonkavalo „Bohema", N. Rimskio-Korsakovo „Sadko". H. Volfas sukuria paskutines dainas. R. Štrauso „Don Kichotas". Susiburia „Vienos secesijos" grupuotė. Miršta J. Bramsas.

1898 — *Quattro pezzi sacri* skamba Paryžiuje. Verdis nesutinka, kad jo vardas būtų suteiktas Milano konservatorijai (tai buvo padaryta po Verdžio mirties, 1908 m.).— U. Džordano „Fedora", N. Rimskio-Korsakovo „Mocartas ir Saljeris". L. Perozis — Siksto kapelos vadovas. Gimsta Dž. Geršvinas, B. Brechtas, H. Mūras.

1899— Verdis prašo, kad jį kartu su žmona palaidotų jo pastatytos muzikantų prieglaudos (*Casa di Riposo per Musicisti*) koplyčioje.— A. Dvoržako „Velnias ir Kača", N. Rimskio-Korsakovo „Caro sužadėtinė". R. Vagnerio „Tristanas ir Izolda" Paryžiuje. Miršta J. Štrausas, E. Šosonas.

1900— Verdis parašo testamentą: muzikantų prieglaudai palieka honorarą už savo operų pastatymus, 50000 lirų — Genujos ligoninėms, ir t.t.— Dž. Pučinio „Toska", G. Šarpantjė „Luiza", N. Rimskio-Korsakovo „Pasaka apie carą Saltaną". J. Sibelijaus „Suomija". Pagarsėja tenoras E. Karūzas. Miršta Z. Fibichas, A. Salivenas, O. Vaildas, F. Nyčė. Gimsta K. Veilis, E. Krženekas.

1901— Sausio 21 d. Verdį ištinka paralyžius, sausio 27 d. kompozitorius miršta Milane. Palaidojamas — kaip buvo nurodyta testamente — kukliai, be muzikos ir kalbų. Po mėnesio Verdžio ir jo žmonos palaikai perkeliami į muzikantų prieglaudos koplyčią, šiose gedulo iškilmėse dalyvauja šimtai tūkstančių milaniečių. Diriguojant A. Toskaniniui, nuaidi choro *Va, pensiero, sull'ali dorate* melodija...

DŽ. VERDŽIO KŪRINIŲ SĄRAŠAS

OPEROS

„Obertas, San Bonifačo grafas", libretas T. Soleros ir A. Pjacos, past. Milano „La Skalos" teatre 1839.XI.17.

„Karalius vienai dienai", (**„Tariamasis Stanislovas"**), libretas F. Romanio ir T. Soleros pagal A. V. Pinė Diuvalio pjesę „Tariamasis Stanislovas", past. Milane 1840.IX.5.

„Nabuchodonosaras" (**„Nabukas"**), libretas T. Soleros pagal A. Kortezio baletą, past. Milane 1842.III.9.

„Lombardai pirmajame kryžiaus žygyje", libretas T. Soleros pagal T. Grosio poemą, past. Milane 1843.II.11.

„Ernani", libretas F. M. Pjavės pagal V. Hugo dramą, past. Venecijos „La Feničės" teatre 1844.III.9.

„Du Foskariai", libretas F. M. Pjavės pagal Dž. Bairono tragediją, past. Romos „Ardžentinos" teatre 1844.XI.3.

„Žana d'Ark", libretas T. Soleros (iš dalies pagal F. Šilerio dramą „Orleano mergelė"), past. Milane 1845.II.15.

„Alzyra", libretas S. Kamarano pagal Voltero tragediją, past. Neapolio „San Karlo" teatre 1845.VIII.12.

„Atila", libretas T. Soleros ir F. M. Pjavės pagal C. Vernerio dramą „Atila, hunų karalius", past. Venecijoje 1846.III.17.

„Makbetas", libretas F. M. Pjavės ir A. Mafejo pagal V. Šekspyro tragediją, past. Florencijos „Pergolos" teatre 1847.III.14; nauja red. past. Paryžiaus *Théâtre lyrique* 1865.IV.21.

„Plėšikai", libretas A. Mafejo pagal F. Šilerio dramą, past. Londono *Her Majesty's Theatre* 1847.VII.22.

„Jeruzalė", libretas A. Rejė ir G. Vajozo pagal T. Soleros 1843 metų libretą, past. Paryžiaus *Grand Opéra* teatre 1847.XI.26; ši opera — nauja „Lombardų" redakcija.

„Korsaras", libretas F. M. Pjavės pagal Dž. Bairono poemą, past. Triesto Didžiajame teatre 1848.X.25.

„Lenjano mūšis", libretas S. Kamarano pagal Ž. Meri dramą „Tulūzos mūšis", past. Romos „Ardžentinos" teatre 1849.I.27.

„Luiza Miler", libretas S. Kamarano pagal F. Šilerio dramą „Klasta ir meilė", past. Neapolyje 1849.XII.8.

„Stifelijus", libretas F. M. Pjavės pagal E. Suvestro ir E. Buržua dramą „Pastorius", past. Trieste 1850.XI.16.

„Rigoletas", libretas F. M. Pjavės pagal V. Hugo dramą „Karalius linksminasi", past. Venecijoje 1851.III.11.

„Trubadūras", libretas S. Kamarano ir L. Bardarės pagal A. Garsijos Gutjereso dramą, past. Romos „Apolo" teatre 1853.I.19.

„Traviata", libretas F. M. Pjavės pagal A. Diuma (sūnaus) dramą „Dama su kamelijomis", past. Venecijoje 1853.III.6.

„Sicilijos mišparai", libretas E. Skribo ir Š. Diuverjė, past. Paryžiaus *Grand Opéra* teatre 1855.VI.13.

„Simonas Bokanegra", libretas F. M. Pjavės ir Dž. Montanelio pagal A. Garsijos Gutjereso dramą, past. Venecijoje 1857.III.12; nauja red. (libretas F. M. Pjavės ir A. Boito) past. Milane 1881.III.24.

„Haroldas", libretas F. M. Pjavės, past. Riminio Naujajame teatre 1857.VIII.16; ši opera — nauja „Stifelijaus" redakcija.

„Kaukių balius", libretas A. Somos pagal E. Skribo libretą „Gustavas III", past. Romos „Apolo" teatre 1859.II.17.

„Likimo galia", libretas F. M. Pjavės pagal A. P. de Savedros dramą „Don Alvaras, arba Likimo galia" ir F. Šilerio dramos „Valenšteinas" fragmentą, past. Peterburgo imperatoriškajame Marijos teatre 1862.XI.10; nauja red. (libretas F. M. Pjavės ir A. Gizlandzonio) past. 1869.II.27.

„Don Karlas", libretas Ž. Meri ir K. diu Loklio pagal F. Šilerio tragediją ir kitus šaltinius, past. Paryžiaus *Grand Opéra* teatre 1867.III.11; nauja red. past. Milane 1884.I.10.

„Aida", fabula O. Marieto, pirminis scenarijus K. diu Loklio ir Dž. Verdžio, libretas A. Gizlandzonio, past. Kairo operos teatre 1871.XII.24.

„Otelas", libretas A. Boito pagal V. Šekspyro tragediją, past. Milane 1887.II.5.

„Falstafas", libretas A. Boito pagal V. Šekspyro komediją „Vindzoro šmaikštuolės" ir „Henriko IV" fragmentus, past. Milane 1893.II.9.

CHORINIAI KŪRINIAI

„Skamba trimitas" (*Suona la tromba*), himnas vyrų chorui ir fortepijonui (orkestrui), ž. Dž. Mamelio, 1848.

„Tautų himnas" (*Inno delle nazioni*), kantata solistui, chorui ir orkestrui, ž. A. Boito, 1862.

RELIGINĖ MUZIKA

Messa da Requiem 4 solistams, chorui ir orkestrui, 1874.
Pater noster 5 balsų chorui *a cappella*, ž. Dantės, 1880.
Ave Maria sopranui ir styginių orkestrui, ž. Dantės, 1880.
Keturios giesmės (*Quattro pezzi sacri*):
Ave Maria mišriam chorui, 1889;
Stabat mater mišriam chorui ir orkestrui, 1897;
Laudi alla Vergine Maria moterų chorui *a cappella*, ž. Dantės, 1889;
Te Deum dvigubam mišriam chorui ir orkestrui, 1896.

KAMERINĖ MUZIKA

„Daina be žodžių" fortepijonui, 1865.
Styginių kvartetas *e-moll*, 1873.

ROMANSAI IR BALADĖS

(balsui ir fortepijonui, jei nenurodyta kitaip)

„Nesiartink prie urnos" (*Non t'accostare all'urna*), ž. J. Vitorelio, 1838.

„Vargšas poetas miršta, Eliza" (*More, Elisa, lo stanco poeto*), ž. T. Bjankio, 1838.

„Tuščiam kambary" (*In solitaria stanza*), ž. J. Vitorelio, 1838.

„Siaubingoj nakties tamsoje" (*Nell'orror di notte oscura*), ž. K. Andžolinio, 1838.

„Netekau ramybės" (*Perduta ho la pace*), ž. J. V. Gėtės, 1838.

„O motin gailestingoji" (*Deh, pietoso, oh Addolorata*), ž. J. V. Gėtės, 1838.

„Tremtinys" (*L'esule*), baladė, ž. T. Soleros, 1839.

„Gundymas" (*La seduzione*), baladė, ž. L. Balestros, 1839.

„Žiūrėk, koks blyškus mėnulis" (*Guarda che bianca luna*), noktiurnas 3 balsams ir fleitai, ž. J. Vitorelio, 1839.

„Saulėlydis" (*Il tramonto*), ž. A. Mafejo, 1845.

„Čigonė" (*La zingara*), ž. S. Madžonio, 1845.

„Žvaigždei" (*Ad una stella*), ž. A. Mafejo, 1845.

„Kaminkrėtys" (*Lo spazzacamino*), ž. F. Romanio, 1845.

„Paslaptis" (*Il mistero*), ž. F. Romanio, 1845.

„Užstalės daina" (*Brindisi*), ž. A. Mafejo, 1845.

„Elgeta" *(Il poveretto)*, ž. S. Madžonio, 1847.

„Paliktoji" (*L'abandonnée*), ž. M. ir L. Eskiudjė (?), 1849.

„Pražydusi gėlelė" (*Fiorellin che sorge appena*), ž. F. M. Pjavės, 1850.

„Barkarolė" (*Barcarola*), ž. F. M. Pjavės, 1849.

„Poeto malda" *(La preghiera del poeta)*, ž. N. Solės, 1858.

„Kokarda" *(Il brigidino)*, ž. F. dall'Ongaro, 1863.

„Tu sakai, kad manęs nemyli" *(Stornello: Tu dici che non m'ami)*, ž. F. M. Pjavės, 1869.

Pietà, Signor, ž. A. Boito, 1894.

ANKSTYVIEJI KŪRINIAI

Jaunystėje (iki 1838 m.) Dž. Verdis sukūrė pluoštą kūrinių, kurių daugelį vėliau sunaikino. Tarp jų buvo uvertiūra Dž. Rosinio operai „Sevilijos kirpėjas" (1828), kantata baritonui ir orkestrui „Sauliaus kliedesiai" (*I deliri di Saul*, ž. V. Alfjerio, *1828*), chorai A. Mandzonio tragedijoms, pjesės fortepijonui ir vargonams, mišios, motetai, maršai ir kt.

TURINYS

JO DIDŽIOJI MEILĖ

DIDYSIS SENIS

Джузеппе Тароцци
ВЕРДИ
Серия «Силуэты»
На литовском языке
Перевел с итальянского Альгимантас Гудайтис
Издательство «Витурис», 232600, Вильнюс, Альгирдо 31

Džuzepe Tarocis
VERDIS
Serija „Siluetai"

Redaktorė A. Adomavičiūtė
Viršelio dailininkas K. Paškauskas
Meninis redaktorius A. Dakinevičius
Techninė redaktorė V. Mickevičienė
Korektorės: D. Dubickaitė, R. Jurgelėnaitė

IB Nr. 449

Duota rinkti 87.01.21. Pasirašyta spaudai 87.04.07. Leidinio Nr. 380. Formatas 84×108 1/32. Popierius spaudos Nr. 2. Garnitūra „Baltika", 10 punktų. Fotorinkimas. Iškilioji spauda. 21,42+0,84 (įkl.) sąl. sp. l. 22,52 sąl. spalv. atsp. 24,09+0,88 (įkl.) apsk. leid. l. Tiražas 60 000 egz. Užsakymas 224. Kaina 2 rb 60 kp

Leidykla „Vyturys", 232600, Vilnius, Algirdo 31

Spaudė K. Poželos spaustuvė, 233000, Kaunas, Gedimino 10

Tarocis Dž.

Ta252 Verdis / Iš italų k. vertė A. Gudaitis.— V.: Vyturys, 1987.— 400,[3] p., [8] iliustr. lap.— (Siluetai).

Italų rašytojas Dž. Tarocis šioje knygoje pasakoja apie didžiojo italų kompozitoriaus Dž. Verdžio (1813-1901) gyvenimą ir kūrybą. Remdamasis sukauptą gausia medžiaga, iki šiol neskelbtais dokumentais, biografijos faktais, laiškais, autorius sukūrė ryškų ir autentišką Dž. Verdžio paveikslą, atskleidė sudėtingą bei prieštaringą jo charakterį, parodė ištisą Italijos muzikos istorijos epochą.

T $\frac{4703000000-104}{M856(08)-87}$ 135–87

BBK 84.4It-4+85.313(3)

U(It)+78U

1987 METAIS „VYTURIO" LEIDYKLA IŠLEIS ŠIAS „SILUETŲ" SERIJOS KNYGAS:

B. Ficdžeraldas
DEFO

D. Kogan
VRUBELIS

D. Tarocis
VERDIS

F. Čiujevas
STEČKINAS

1988 METAIS „VYTURIO" LEIDYKLA
NUMATO IŠLEISTI ŠIAS „SILUETŲ" SERIJOS
KNYGAS:

R. Dobrovenskis
BORODINAS

L. Gumilevskis
VERNADSKIS

A. Morua
BALZAKAS